بسم الله الرحمن الرحيم

KAYIHAN YAYINEVİ Umumi Neşriyatı No: 52

Temel Eserler: İslâm Tarihi: No: 10/11

ISBN 975 - 7574 - 02 - 3 (Tk. No:)

ISBN 975 - 7574 - 27 - 9 (11. cilt)

Kayıhan Yayınları

Ticarethane Sokak T. Kuşoğlu
İş Hanı No: 41 Kat: 4 D: 33-34
Sultanahmet/İSTANBUL

Yazışma Adresi: Posta Kod: 34434 P.K. 481 Sirkeci/İSTANBUL
Tel: 513 51 90 - 527 23 84 - 511 82 17

"SİYASÎ-DİNÎ-KÜLTÜREL-SOSYAL"

İSLÂM TARİHİ

"OSMANLI DEVLETİ VE MEDENİYETİ"

"FATİH SULTAN MEHMED, SULTAN II. BÂYEZİD, YAVUZ SULTAN SELİM, KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN OSMANLI'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM"

11. CİLT

Prof. Dr. Ziya KAZICI

Bu eserin bütün hakları KAYIHAN YAYINEVİ'ne aittir.

"SİYASÎ-DİNÎ-KÜLTÜREL-SOSYAL" İSLÂM TARİHİ

Yazanlar : Prof. Dr. Ziya KAZICI
Dizgi : DizgiEvi
Baskı : İstanbul Ciltevi Matbaası
Copyright : KAYIHAN YAYINEVİ
BİRİNCİ BASKI : AĞUSTOS 1997 İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

FATİH SULTAN MEHMED (II. MEHEMMED) **13**
1. Fâtih'in Cülûsu ve Karaman Seferi 15
a. Karaman Seferi 21
2. İstanbul'un Fethine Doğru 25
a. Boğazkesen (Rumeli) Hisarı'nın Yapılması 28
b. İstanbul Fethinin Hazırlıkları 33
c. Kuşatma ve Fetih 44
FATİH'İN SİYASETİ 62
1. Fatih'in Batı Siyaseti 62
a. Sırbistan Seferleri 62
b. Belgrad Kuşatması 64
c. Şehzadelerin Sünnet Düğünü 66
d. Sırbistan'ın İlhakı 67
e. Mora Seferleri 68
f. Eflâk'ın Hakimiyet Altına Alınması 71
g. Bosna-Hersek'in Alınması 73
h. Osmanlı-Venedik Münasebetleri 74
i. Boğdan Meselesi 75
2. Fatih'in Ege Denizi Siyaseti 75
a. Enez, İmroz, Semadirek ve Taşoz'un Alınmaları 76
b. Limni Adasının Zaptı 76
c. Midilli Adasının Zaptı 76

d. Eğriboz Adasının Fethi 77
3. Fatih'in Karadeniz Siyaseti 78
4. Fatih'in İç ve Doğu Anadolu Siyaseti 81
a. Karaman Meselesi 82
b. Osmanlı-Akkoyunlu Rekabeti ve Otlukbeli Zaferi 84
5. Fatih'in Güney Siyaseti 87
6. Fatih'in Şahsiyeti ve Ölümü 89
7. Fatih Sultan Mehmed ve Hoşgörü 93

SULTAN II. BÂYEZİD (BÂYEZİD-İ VELÎ) 105
1. II. Bayezid Döneminin Bazı İç Olayları 108
1. İç Karışıklıklar ve Cem Olayı 108
2. Bayezid Döneminin Bazı Özellikleri 118
a. Şah-Kulu İsyanı 119
b. Bayezid Döneminde İlim, Ulema ve İmar Faaliyetleri 127
2. Fetih Hareketleri 133
1. Boğdan Seferi 134
2. Mora Savaşları 136
a. İnebahtı (Lepanto)'nın Fethi 137
b. Moton (= Modon)'un Fethi 140
c. Koron ve Navarin'in Fetihleri 143
d. Denizlerdeki Haçlı Seferi 144
3. Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri 147
4. Osmanlı Devleti ve Endülüs Müslümanları 152
3. Bayezid'in Son Seneleri 158
1. Küçük Kıyamet 158
2. Şehzâdeler Meselesi 160
a. Şehzade Korkud 161
b. Şehzade Ahmed 162
c. Şehzade Selim ve Hükümdar Oluşu 164
3. II. Bayezid'in Şahsiyeti ve Vefatı 168

YAVUZ SULTAN SELİM 179
1. Yavuz'un Şöhretinin Artması 183
2. Şehzadeler Meselesi 185

YAVUZ SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ 193
1. Osmanlı-Safevî Münasebetleri 193
2. İran Seferi 197
3. Çaldıran Zaferi 207
4. Yavuz Döneninde Celâliler 212
YAVUZ SULTAN SELİM'İN GÜNEY SİYASETİ 214
1. Dulkadiroğlu Beyliği'nin Ortadan Kaldırılması 215
a. İstanbul'da Alınan Bazı Tedbirler 216
b. Yeniçeri Ağalığın'da Islahat 217
c. Haliç Tersanesinin Genişletilmesi 218
2. Diyarbekir ve Güney Doğu Anadolu'nun Zaptı 220
3. Osmanlı-Memlûk Münasebetleri 223
a. Merc-i Dâbık ve Ridâniye Savaşları 228
YAVUZ SULTAN SELİM'İN BATI SİYASETİ 237
1. Osmanlı-Venedik Münasebetleri 238
2. Osmanlı-Macar Münasebetleri 239
YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖLÜMÜ 241
YAVUZ SULTAN SELİM'İN HİZMETİ 246
YAVUZ SULTAN SELİM VE OSMANLILARDA HİLAFET 248

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN 257
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN CÜLÛSU VE İLK İCRAATLARI 261
A. KANUNÎ DÖNEMİNDEKİ OLAYLAR 264
1. Canberdi Gazalî Hadisesi 264
2. Belgrad'ın Fethi 266
3. Rodos'un Fethi 268
4. İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Islahatları 272
B. MACARİSTAN SEFERLERİ 274
1. Mohaç Meydan Muharebesi 275
2. İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması 283
3. Üçüncü Macaristan Seferi (Alaman Seferi) 287
4. Osmanlı-Avusturya Barışı ve Sonuçları 289
5. 1543 Macaristan Seferi 296
6. Boğdan Seferi 298

C. ANADOLU'DAKİ İÇ İSYANLAR....300
D. İRAN SEFERLERİ....305
1. Irakayn Seferi....308
2. İkinci İran Seferi....312
3. Nahcıvan Seferi....314
4. Amasya Antlaşması....319
E. İÇ OLAYLAR VE ŞEHZADELER ARASINDAKİ MÜCADELE....320
1. Kırım Hadiseleri....321
2. Düzme Mustafa Olayı....322
3. Şehzade Bayezid Olayı....323
F. KANUNÎ DÖNEMİ DENİZCİLİĞİ VE DENİZ SEFERLERİ....327
a. Akdeniz Suları....328
1. Barbaros Hayreddin'in İlk Faaliyetleri....328
2. Barbaros'un Osmanlı Hizmetine Girmesi....331
3. Korfu Seferi....335
4. Preveze Zaferi....336
5. Barbaros'un Fransa'ya Yardım Seferi....341
6. Fransa'ya İkinci Yardım Seferi....343
7. Cerbe Muharebesi....344
8. Malta Kuşatması....347
9. Sakız Adası'nın Alınması....349
b. Hind Okyanusu Suları....351
1. Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi....352
2. Habeşistan Seferi....354
3. Umman Denizi'nde Osmanlı-Portekiz Mücadelesi ve Pîrî Reis....356
4. Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanlığı....357
G. KANUNÎ'NİN SON DÖNEMLERİ....360
1. Kanunî'nin Son Seferi ve Ölümü....360
a. Sigetvar Seferi....360
b. Kanunî'nin Vefatı....361
2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şahsiyeti ve Yaptığı Hayır Eserleri 364

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....373

ÖRGÜN EĞİTİM MÜESSESELERİ.....379
a. Sıbyan Mektepleri.....379
b. Medreseler.....381
1. Genel Eğitim Veren Medreseler.....382
a. Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri.....383
b. Miftah (Otuzlu) Medreseleri.....384
c. Telvih (Kırklı) Medreseleri.....384
d. Ellili Medreseler.....384
e. Sahn-ı Semân Medreseleri.....385
f. Altmışlı Medreseler.....385
g. Süleymaniye Medreseleri.....388
2. İhtisas Medreseleri.....398
a. Dâru'l-Kurra.....398
b. Dâru'l-Hadis.....404
c. Dâru't-Tıb.....407
d. Medresetü'l-Kudât.....413
e. Medresetü'l-Vâizîn 414
f. Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ.....415
g. Medresetü'l-İrşâd.....415
h. Medresetü'l-Mütehassisîn.....416
A. SARAY MEKTEPLERİ.....416
1. Şehzâdegân Mektebi.....416
2. Enderûn Mektebi.....417
a. Küçük oda: (Hane-i sağir).....418
b. Büyük oda: (Hane-i kebir).....418
c. Doğancılar odası (Hane-i bazban).....418
d. Seferli odası.....418
e. Kiler odası.....418
f. Hazine odası 419
g. Has oda.....419
3. Meşkhâne.....419

B. ASKERÎ MEKTEPLER....420
Medreselerdeki Eğitim ve Öğretim Metodu....420
Medrese Öğretim Kadrosu....422
1. Müderris (Profesör)....422
2. Muîd (Asistan, Araştırma Görevlisi)....423
3. Talebe....425
Huzur Dersleri....427
İlmiye Teşkilatı....433
1. Şeyhulislâmlık....434
2. Kadılık....450
3. Nakîbü'l-Eşraflık....457
4. İmamlık....461

XV VE XVI. ASIRLARDA OSMANLILARDA İLMÎ HAYAT 468

BİBLİYOGRAFYA....499
İNDEKS 509

FATİH SULTAN MEHMED

A. FÂTİH SULTAN MEHMED

(II. MEHEMMED)

Kaynakların, âdil, akil, heybetli, cesaretli, idrak sahibi, iyi giyimli, kadirşinas, âlimlerin dostu, şairlerin hâmisi, hakka kail ve maarif erbabına meyilli[1] bir pâdişah olarak tavsif ettiği Fâtih Sultan Mehemmed Han, tarihin kayd ettiği büyük şahsiyetlerin başında gelir. Bu bakımdan onun, şahsiyet ve karekterini olduğu gibi bütünüyle ortaya koymak çok zordur. Çünkü o, beşer kudretinin ulaşabileceği en yüksek noktalara çıkmış ve kendinden önce veya sonra gelmiş olanlarla mukayese edilemeyecek derecede büyük bir hüviyet kazanmıştı. Onun, Manisa'da geçirdiği ikinci şehzadelik devresi, gerek şahsı, gerek Osmanlı Devleti için çok verimli ve faydalı olmuştu. Zira, 5 yıl süren bu dönemde o, şahsiyetini olgunlaştıran ciddi bir çalışma ve fikrî faaliyet içinde bulunmuştu.[2]

Bu beş senelik müddet zarfında o, bir yandan akademik bir faaliyet devresine girerek liyakatli hocaların refakatında malumatını genişletmiş, felsefe ve riyaziye (matematik) okumuştu. Döneminin önemli iki dili olan Arapça ve Farsça'yı ana dili gibi öğrenmişti. Bu meyanda o, Latince, Yunanca ve Sırpça öğrenme imkânlarını da bulmuştu. Tarih, coğrafya ve askerlik bilgisine de iyice vâkıftı. Bir yandan da dünya cihangirlerinin biyoğrafilerini dikkatle tedkik ederek her birinin doğru ve yanlış taraflarına parmak koymuştu. Böylece, yaşanmış tarih maceralarının muhasebe ve

1. Solakzâde, Mehmed Hemdemi, *Tarih*, nşr. Vahid Çubuk, Ankara 1989, I, 257; Bostanzâde Yahya, *Tarih-i Saf (Tuhfetu'l-Ahbâb)*, İstanbul 1287, I, 45; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, I, 68.
2. Halil İnalcık, "Mehmed II" *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VII, 509.

yekûnu, onu, plan ve sistem fikrinin lüzumuna esaslı bir şekilde inandırmıştı.

Devletin, gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak yolunda kendini gereği gibi hazırlamak için gece uyumamış, gündüz dinlenmemiş, hayatının bir soluğunu dahi boş geçirmemiş olan genç şehzâde, hesaplı ve sistemli geleceğin genç fâtihi, saltanatının devamınca, daima başlanacak bir işin planı ve bitecek bir işin endişesi ile yorulacaktı.[3]

Babası, II. Murad'ın vefatı üzerine 16 Muharrem 855 (18 Şubat 1451) Perşembe günü Edirne'de Osmanlı tahtına geçen[4] II. Mehmed'in doğum tarihi 27 Receb 835 (30 Mart 1432) olarak kabul edilmekle birlikte, buna yakın farklı tarihler de verilmektedir.[5] Doğum tarihi hakkında farklı görüşlerin bulunduğuna temas edilen Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin kimliği hakkında da değişik görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşler, Batılı yazarlarca öne sürülmüşlerdir ki, kaynaklarımız bu görüşlerin tamamını reddedecek şekilde açık ve net bilgiler vermektedirler. Zira kaynaklarımız, konuyu, II. Murad'ın evliliğinden itibaren takib ederler.[6] Nitekim kaynaklarımız, Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin Müslüman Türk olduğu ve İsfendiyar Beyi'nin kızı veya torunu olduğu, isminin de Hüma Hatun olduğunu belirtirler. Aynı şekilde İsmail Hami Danişmend de Bursa mahkeme (şer'iyye) sicillerine dayanarak konuyu tafsilatlı bir şekilde ele alarak şöyle der:

"Fâtih'in annesi olarak gösterilen Türk prensesi, Kastamonu ve Sinop'ta hüküm süren Candaroğulları hanedanından İsfendiyar Bey'in kızı veya torunu Halime, veyahut Hatice Hatun'dur. İkinci Murad'ın bu kızla izdivacı hicretin 827 (m. 1424) yılındadır." Müellif, araştırmasında bu ihtilafların sebeplerini de açıklar. Ama konuyu fazla dağıtmamak için biz bunun üzerinde fazla durmayacağız. Bununla beraber yeni araştırmaların ortaya çıkardığı gerçek isim ve hüviyeti ile ilgili bilgiyi aynen nakletmeden geçemiyeceğiz. "Daha sonraları Bursa mahkeme sicillerinde yapılan tedkiklere göre Fâtih'in muhterem annesi, Hüma Hatun'dur. Bu bahtiyar kadının türbesi

3. Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, I, 273-274.
4. Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 36; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 139; Mehmed Süreyya, *Sicil*, I, 68.
5. Daha geniş bilgi için ve farklı tarihler için bk. Hoca Sa'duddin, *Tâcu't-Tevârih*, İstanbul 1279, I, 346; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, I, 67; İsmail Hami Danişmend, *Fâtih'in Hayatı ve Fetih Takvimi*, Ankara 1953, s. 1-2; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 452.
6. Geniş bilgi için, eserimizin bir önceki cildinin 249. sayfasına bakılabilir.

Bursa'da Muradiye Câmii'nin şark tarafında müze idaresince istimlak edilen bir bahçe içindedir. Câmiden çarşıya doğru gidilirken bu zarif âbide, câmiden yüz metre kadar ilerdedir. Memduh Turgud Koyunluoğlu'nun Bursa Halkevi neşriyatı içinde çıkan "İznik ve Bursa Tarihi"nin 152-153. sayfalarında "Hâtuniye Künbedi" ismiyle bahsedilen bu türbeyi Fâtih, babası Sultan İkinci Murad daha hayatta iken ölen annesi için hicrî (m. 1449) tarihinde, yani İstanbul'un fethinden dört sene evvel yaptırmıştır. Kitabesi Arapça'dır.

١- الحمد الله بنبت هذه تربة المنورة فى ايام مولانا السلطان الا عظم والخافان المعظم السلطان ابن السلطان مراد بن محمد بن بايزيد خان خلد الله

٢- ملكه بامر ولده وقرة عينه سمى رسول الله صلعم وسلم السعيد الخجيب السلطان محمد چلبي اربط الله اطناب دولته بأوتاد

٣- الخلودوشيد اركان عزه الى يوم الموعود لوالدته المرحومة سيدة الخواطين طاب ثراهما الفراغ فى رجب الفرد من شهور سنة ثلث وخمسين وثمانمائة.(853)

Bu kitâbenin en büyük kıymeti, Fâtih'in annesinin yabancı rivayetlerde iddia edildiği gibi İstanbul'da medfun olmayıp türbesinin Bursa'da bulunduğunu ve yine aynı yabancı masallarında iddia edildiği gibi Hıristiyan olarak öldüğü için türbesi kapalı olmayıp, Müslüman olduğunun kitâbe ile sabit olduğunu artık hiç bir tereddüde imkân bırakmayacak bir kesinlikle ortaya koymasıdır. Yalnız kitâbede bu Hatun'un ismi yoktur, ancak bu da Bursa mahkeme sicillerinin 31,201 ve 370 sayılı defterlerinin 35, 64 ve 40. sayfalarında bulunmuştur. Fâtih'in annesinin ismi Hümâ Hâtun'dur.[7]

1- FÂTİH'İN CÜLÛSU VE KARAMAN SEFERİ

Fâtih diye tarihe geçen ve Türklerin yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerin başında gelen Sultan II. Mehmed, Manisa'da sancak beyi bulunduğu sırada, babası, Edirne'de vefat etmişti. Vezir-i azam Çandarlızâde Halil Paşa, bu ölümü gizli tutarak durumu Manisa'da bulunan genç şehzâdeye bir ulakla bildirir. Edirne'den yola çıkan ulak, üç gün sonra ölüm haberini Manisa'ya

7. Danişmend, *Fâtih'in Hayatı*, s. 4-5.

getirir. Bizans tarihçisi Dukas, bu haberleşmeyi şu ifadelerle dile getirerek o dönemde bile Osmanlı Devleti'nde posta vazifesi gören ulak (tatar)ların nasıl sür'atli yol aldıklarını ve gizliliğe nasıl riayet ettiklerini anlatır:

"Şubatın beşinci günü bir ulak, kuvvetli kanatlı kartal kuşu gibi Manisa'ya geldi ve Mehmed'e iyice mühürlenmiş bir mektup verdi. Mehmed, mektubu açıp okuyunca, babasının vefat ettiğini gördü. Mektup, Halil ve diğer vezirler tarafından imza olunmuş bulunuyordu. Mektupta babasının vefatını yazdıkları gibi, vakit kaybetmeksizin ve mümkün ise Piğasos (mitolojide kanatlı atlara verilen bir isim) cinsinden uçar bir ata binip, pâdişahın vefatı, civar milletlerce duyulmadan evvel, Trakya'ya gelmesini yazıyorlardı. Mehmed, mektupta yazılanlara uygun olarak hemen çok (sür'atli) koşan Arap atlarından birine atladı ve sarayı erkânına: "Beni seven armamdan gelsin" dedi. Önünde sarayındaki kullarından okçular ve çabuk yürüyenler, iki yanlarında kahraman dilâverler yaya olarak ve kılıç takınanlar ile mızraklı süvariler arkadan geliyorlardı. Bu suretle tertip olunan alay, iki günde Manisa'dan Boğaz'a vararak, Gelibolu Boğazı'nı geçtiler. Mehmed, maiyetinden geride kalanların gelebilmeleri için Gelibolu'da iki gün daha bekledi. Bu arada Edirne'ye bir ulak göndererek, Gelibolu Boğazını geçtiğini bildirdi. Halkın baş kaldırıp karışıklıklarda bulunmaması için, yeni pâdişahın Gelibolu'da bulunduğu her tarafa yayıldı."[8] Gelibolu'dan hareket eden genç pâdişah, Edirne'ye ulaşmakta pek acele etmedi. Şehrin dışında vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, ulema ve ordu tarafından karşılandı. Lehinde büyük tezahüratlar yapıldı.

Fâtih Sultan Mehmed'in, babasının ölüm haberini alması ve Manisa'dan hareket etmesi yeni araştırmalarda şu şekilde verilmektedir:

"Vezir-i a'zâm, kimseye duyurmadan acele Manisa'ya ölüm haberini eriştirdi. Yedi gün sonra haberi alan Sultan Mehmed, yanında atabeği Şehabeddin Paşa olduğu halde, sür'atli bir şekilde hareket ederek iki günde Çanakkale Boğazı'na geldi. Bizans'ın boğazları kesmeleri ve Orhan'ı 1444 yılında olduğu gibi Rumeli'de serbest bırakmaları uzak bir ihtimal değildi. Genç Sultan, Gelibolu'ya geçmeye muvaffak oldu. Bundan sonra onun, o derecede telaş ve endişe etmediğini görüyoruz. Gelibolu'da babasının ölümü ve yeni pâdişahın geldiği haberi yayıldı. Chalkondyles'in sözünü ettiği

8. Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 137; Karşılaştırma için bk. Âşık Paşazâde, *Tarih*, s. 140; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Ata, İstanbul 1329, II, 257; Halil İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 110.

Edirne'deki yeniçeri ayaklanması, yeni Sultan'ın, Gelibolu'ya varmasından sonra olmalıdır. Buna göre Yeniçeriler, sur haricinde toplanıp şehri yağmaya hazırlanmışlardı. Ancak Çandarlı Halil'in büyük otoritesi ve enerjisi sayesinde büyük bir kargaşanın önü alındı. Halil, kalan kapıkulu askerleri ile alelacele topladığı kuvvetleri, bunların üzerine sevk ederek, silahlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçirileceklerini, yeni sultanı beklemelerini ve o geldikten sonra kendilerine ihsanda bulunacağını söyledi. Asker "Çandarlı'ya olan hürmetleri dolayısıyla" isyandan vazgeçti. Bunun akabinde Sultan Mehmed, pâyıtahta girerek tahta oturdu ve yeniçerilerden sadakat yemini aldı.

Bu rivayetteki unsurlar, olayların gelişmesi ile tam bir uygunluk halindedir. Halil Paşa'nın, yençeriler üzerindeki nüfuzu, Sultan Mehmed'in ancak onun müdahalesinden sonra tahta gelip yerleşebilmesi, bilhassa kayda değer. Yeni Sultan adına vaad edilen bahşiş ise, yeniçeriler tarafından, Karaman seferinde adeta tehdidle alınacaktır.

Babasının ölümünden onbeş gün sonra Sultan II. Mehmed, Osmanlı ülkesinin pâdişahı sıfatıyla Edirne'de ikinci defa tahta çıktı (16 Muharrem 855/18 Şubat 1451).[9]

Sultan Murad'ın zamansız ölümü ve oğlu Mehmed'in tahta geçmesi sonucunda devletin iç ve dış siyasetinde bir değişikliğin olması bekleniyordu. Sultan İkinci Murad'ın ölümünden sonra hükümdar olarak Edirne'de gördüğümüz müstakbel İstanbul Fâtihi, inzibatlı ve sistemli bir hazırlık ile manevî bir oluş devresinin şuurunu taşıyarak artık iş başında bulunuyordu.

Osmanlı devlet teşkilâtında da, büyük ve köklü değişiklikleri yapacak olan genç hükümdarın büyük talihi, devlet otoritesinin politika ahlâkını kuran ve kontrolü altında tutan âlimlerden mürekkep müşavir kuvvetlerle kendi kendini çevrelemiş olması idi. Zira bu zümre, bağlı bulundukları prensiplerin müdafaasını, imanlarının gereği bildiklerinden, pâdişahlık makamına karşı serdengeçti bir pervasızlıkla daima medenî cesaret gösterirlerdi. İşte hükümdarın karar ve hareketlerinin tosladığı duvar, bu salâbet ve müeyyideler sistemi idi.

Dünyanın hiç bir devrinde, hiç bir idarenin baş çeviremeyeceği bu mücahidler sınıfı, kendi prensiplerinin şaşmaz ölçüleriyle, hükümdarlık makamına karşı bir tasfiye cihazı vazifesini görmüşlerdir. Devrandan nimet beklemedikleri ve dünyanın varlığından şâd, yokluğundan ise nâşâd olmadıkla-

9. İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, s. 110-111.

rı için, kimseden çekinmemiş, kendilerini kimseye borçlu ve zebûn hissetmemekle de hürriyetlerini kimseye bağışlamamışlardır.

İşte genç hükümdar, çocuk yaşından itibaren böyle bir muhit ve bu anlayışta bir hoca ve müsahib kadrosu tarafından çevrelenmiştir. Bunlardan Molla Hüsrev, Molla Güranî, Hocazâde, Hızır Bey Çelebi, Ali Tusî, Molla Zirek, Sinan Paşa, Molla Lütfi, Fahreddin-i Acemî, Hoca Hayreddin gibi ilim, irfan ve san'at erbabı, feyzine feyz katarak fikrî ve edebî istiklâlini hazırlamış, bir yandan da baraj vazifesiyle coşkun ve taşkın kararlarının demlenip durulmasına hizmet etmişlerdir.

Şu kadar var ki, bu halkanın tam merkez yerinde, hepsinden imtiyazlı ve hepsinden cesaretli bir hocası daha vardı ki, tek başına gözünü hükümdara dikmiş olan bu meydan erinin adı Ak Şemseddin idi.[10]

Sultan Mehmed, tahta oturur oturmaz durumun nezaketini kavramış ve bu sebeple babasının vezirlerini yerinde bırakmıştı. İnalcık, Mehmed'in cülûsu ile Vezir-i a'zam Halil Paşa'nın rakiplerinin, iktidara geldiklerini söylemektedir. Bu konuda Bizans tarihçisi Dukas aşağıdaki ifadeleri kullanarak mevzuya bir açıklık getirir: "Mehmed, tahtına oturduğu sırada bütün valiler ve babasının vezirleri, Halil Paşa ile İshak Paşa, karşı tarafta uzakta duruyorlardı. Kendi vezirleri ise Hadım Şahin (Şehabeddin) ve İbrahim, âdet vechiyle pâdişahın yanında yer almışlardı. O zaman Sultan Mehmed, kendi veziri Şahin'e sordu: "Babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar? Bunları çağır ve Halil'e eski yerini almasını söyle. İshak da Anadolu orduları komutanları ve eşrafı ile beraber, babamın cesedini Bursa'ya gömsünler. Şark vilayetlerinin (Anadolu Beylerbeyi) de idaresine nezâret etsin" dedi. Vezirler, pâdişahın bu sözünü duyunca hemen koşarak usûlleri vechiyle pâdişahın elini öptüler. Bu suretle Halil başvezir oldu. İshak da Murad'ın cenazesini alarak birçok eşraf ve âyâniyle beraber ve büyük bir intizam içinde Bursa'ya gitti. Cenazeyi orada kendisinin hazırlatmış olduğu türbeye defnetti. Bu cenaze alayında fukaraya pek çok paralar verildi."[11]

Genç pâdişah, tahta çıkar çıkmaz devletin hududlarında tehlikeler baş göstermeye başladı. İlk defa, henüz bir çocuk olarak tahta çıktığı zamanki buhranlı durumlar tekrarlanmak üzereydi. Enverî (Düstûrnâme, s. 94) bu durum için "Fitne ve âşûb doldu her diyar" diyerek durumun vehametini ortaya koyar. Gerçekten de Anadolu ayaklanmıştı. Karamanoğlu İbrahim Bey

10. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 275-276.
11. Dukas, s. 138.

harekete geçerek, Fâtih'in babası Murad tarafından ele geçirilmiş bulunan yerleri zaptetmiş ve Alaiye üzerine yürümüştü. İbrahim Bey, Batı Anadolu'da, Sultan İkinci Murad'ın son defa ortadan kaldırdığı beylikler için, Karaman'dan gönderdiği saltanat davası güden iddiacılar, Aydın, Menteşe ve Germiyan'da faaliyete geçmişlerdi. Bu konularda fazla tafsilata sahip olmamakla beraber, Anadolu Beylerbeyi'nin bunlarla uğraşmak zorunda kaldığına bakılırsa bu hareketler ilk etapta başarılı olmuşlardı denebilir. Öyle anlaşılıyor ki, Anadolu'da durum endişe verecek bir boyuta ulaşmıştı.

Genç hükümdar, bu müşkül ve sıkıntılı durumda, ister istemez babasının barış politikasını sürdürmek zorunda kalacağını anlamıştı. Bu bakımdan. Anadolu'yu kurtarmak için, batıda birçok fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldı. Böylece, o tarafı (batı sınırlarını) emniyete alarak barışı sağlamaya çalıştı. Gelen Sırp elçisinin istekleri kabul edildi. Despot'un, Sultan Murad'la yaptığı "Yeminle musaddak" muahede ve ittifakları yenilemeye razı oldu. II. Murad'ın resmî müsaadesiyle 1449 yılında Bizans tahtına geçmiş olan eski Mora Despotu Konstantin de, yeni pâdişahın durumundan azamî şekilde istifadeye çalıştı. Fâtih, tahta geçince, Konstantin hem tebrikte bulunmak, hem de eski andlaşmaları tastik ettirmek için bir Bizans elçisi gönderdi. Yeni Sultan, barışı teyid ve eski ahidleri tastik ettiği gibi, ayrıca, yanında bulunan Osmanlı saltanatının müddeisi, Orhan'ın masraflarına karşılık, Batı Trakya'da Karasu ırmağı üzerindeki yerlerin hasılatından yılda, 300 bin akça isteyen imparatorun bu dileğini de kabul etti.[12]

Geleceğin İstanbul Fâtihi'nin bu şekildeki hareket ve davranışları, onun iyi bir diplomat olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan, Edirne'deki cülûsu esnasında, Bizanslılara karşı mültefit davranmasının elbette bir sebebi ve mânâsı vardı. Onun, o zamandaki düşüncelerine yaklaşmak ve onları keşfetmek pek güç bir iş olmakla beraber, muhtemelen Fâtih, henüz hazırlıklı bulunmadığı şu sıralarda, Bizans'ın teşviki ile Hıristiyan milletlerin kendisine bazı engelleri çıkarabileceklerini hesaba katarak Bizans'la dost kalmayı uygun görmüştür. İlk defa hükümdar olduğu zaman, çocukluğundan faydalanmak üzere Hıristiyan milletlerin nasıl harekete geçmiş olduklarını hiç şüphesiz unutmamış olan genç pâdişah, herhalde yine böyle bir durumla karşılaşabilir endişesiyle olacak ki, şimdilik bu şekilde davranmayı uygun

12. Bu konuda geniş bilgi için bk. Hoca Sa'duddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 415; Dukas, s. 140-141; Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*, I, 259; Hammer, II, 259; İnalcık, *Tetkikler ve Vesikalar*, s. 113-114.

görmüştü. Öyle anlaşılıyor ki Fâtih, Bizans hakkında başka türlü düşünüyordu. Ancak henüz tahta çıkmış olan bu gencin, etrafını ürkütmemesi gerekiyordu. Böyle bir davranış tabii bir hareketti. O da öyle yaptı. Onun için Karaman seferi esnasında kendisine yapılmış bulunan teklifleri sukûnetle dinlemiş ve onları kabul eder bir tavır takınmıştı. Fakat Karamanoğlu İbrahim Bey itaat altına alınır alınmaz iş değişmiş ve bu seferin dönüşünde pâdişah, Rumeli Hisarı'nın yapılmasını emredecektir. Bu hisarın yapılışı, Bizans'a yersiz isteklerinin güzel bir cevabı idi. Böylece Bizans, yakın gelecekte ne gibi bir tehlike ile karşılaştığını ancak o zaman idrak etmiş ve hemen ağız değiştirerek kuvvetli hasımları karşısında her zaman yaptığı gibi, bu sefer de yalvarmak, bunu yapamayınca da iğfal etmekle durumunu kurtarmaya çalışmıştır. Bu bakımdan, hisarın yapılmak istendiği yerin, Galatalılara ait olduğunu ileri sürerek meseleyi diplomatça halletmeye çalışmış ise de, Fâtih'in verdiği cevap, hem susturucu hem de okşayıcı olmuştur. Anlaşma gereğince genç pâdişah, İstanbul kuşatması müddetince Galata Cenevizlileri ile dost kaldı. Hatta Galatalıların, gizliden gizliye Bizanslılara yardım ettiklerini bildiği halde bunu, açığa vurmayı menfaatlerine uygun bulmadı. İstanbul alınıncaya kadar onların bu şekildeki düşmanca hareketlerine göz yumarak onları görmezlikten geldi. Halbuki İstanbul'un fethini müteakip günlerde, Galatalılar için, kendi bahş ettiklerinden başka hiç bir hukuk tanımayarak, orayı da doğrudan doğruya Türk topraklarına bağladı.[13]

Ülkesinin, içinde bulunduğu nazik durum sebebiyle, düşmanları ile olan eski antlaşmaları yenilemeyi uygun gören genç hükümdarın bu davranışı, Avrupa tarafından yanlış bir şekilde değerlendirilmişti. Bunun için de Avrupa, onun hakkında yanlış fikirler beslemekteydi. Onun, devletlerle olan muahedeleri yenilemesi ve onlara karşı yumuşak davranması böyle bir fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Zira onlara göre, birkaç defa tahtından mahrum edilerek Manisa'ya gönderilen Sultan Murad'ın bu genç şehzâdesi hakkında Bizans'ta ve bütün Avrupa'da acele hükümler verilmiş ve o, kabiliyetsiz bir delikanlı olarak tanınmıştı. Bundan dolayı Sultan Murad'ın ölümü ve Fâtih'in tahta çıkışı her tarafta büyük bir memnuniyet uyandırmıştı. Çünkü bu delikanlının beceriksizliği yüzünden, Osmanlı Devleti'nin kendiliğinden sona ereceği hülyası, Avrupa'da tekrar kök salmaya başlamış ve Hıristiyanlık âleminin kuvvetlerini, birlikte ve sür'atle hareket

13. Fâtih'in diplomatik kişiliği hakkında daha geniş bilgi için bk. Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1985, s. 7-8.

etmeleri lazımgelen bu devrede, tamamiyle felce uğratmıştı.[14] Aslında yeni ve genç hükümdar da Avrupa'da böyle bir fikrin yayılmasını istiyordu. Onun yumuşak tavrı, onlarda böyle bir düşüncenin meydana gelmesini sağlamıştı. Bu yüzden hiç kimse, Osmanlılara karşı harekete geçmeyi düşünmüyordu. Yalnız Franciccus Phlelphus bu düşünce ve fikirde değildi. O, Sultan Murad'ın ölümünü takib eden günlerde, Osmanlılar ve onların devleti hakkında fikirlerini kaleme aldığı bir mektupla Fransa kralı VII. Charles'a bildirmişti. Avrupadaki mevcud fikirleri, peşin hükümleri ve yanlış düşünceleri aksettiren bu mektubunda Phlelphus, Fransa kralına öbür Hıristiyan devletlerin başına geçmesini ve Osmanlılara karşı yürümesini istiyordu. Çünkü ona göre Osmanlıların kudreti çoktan kırılmıştı. Harbe sokabilecekleri kuvvet olsa olsa 60 bin kişi olabilirdi. Başlarında da harp görmemiş, tecrübesiz, sefih, kadınlara düşkün ve budala bir delikanlı vardı.[15] Phlelphus, bu kadarla da yetinmiyor, Fransa kralının takib edeceği yolu bile gösteriyordu. Ona göre uygun bir rüzgârla Hıristiyan ordusunun bir günde Tarent'den Peleponez'e geçeceğini, Mora despotlarının, bütün kuvvetleriyle bu orduya katılacağını, Arnavutlarla İtalyanların bu orduyu destekleyeceğini ileri sürüyordu. Böylece, çok kısa bir zamanda Türklerin Avrupa'dan kovulacağını, hatta Asya'da Müslüman hakimiyetinin kırılacağını iddia ediyordu.[16]

a. KARAMAN SEFERİ

Her fırsatta, Osmanlılara karşı hasmâne (düşmanca) bir tavır içine giren Karaman Beyliği, yaşadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı mümkün olabilen bütün fenalıkları yapmış, "Hıristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götürmeye" çalışmıştı. Yıldırım Bâyezid'in müthiş pençesi altında bir an ezilmeye mahkum olan bu beylik, Yıldırım ile Timur (Timur-i bî-nûr) arasındaki mücadele ve Yıldırım'ın mağlubiyeti ile sonuçlanan Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar meydana çıkarak, gerek Çelebi Sultan Mehmed zamanında, gerekse İkinci Murad dönemlerinde durmadan Osmanlılar aleyhinde faaliyette bulunmuştu. Fâtih'in, küçük yaşta tahta çıkmasını fırsat

14. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Hamburg 1840, I, 801'den naklen bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 34-35.
15. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 35.
16. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 35.

bilen bu beylik, Orta Anadolu'da yine bir gaile meydana getirmeye çalışmış ise de, genç hükümdarın çok sür'atli hareket edişi, buna imkân bırakmamıştı. Ancak, Fâtih biliyordu ki, Karamanlılar, bir fırsat vukuunda tekrar ortaya çıkacaklardı.

Gerçekten, genç hükümdarın ilk gailesi, yine Karamanoğlu'nun, Anadolu'daki diğer beyliklerle elele vererek bir talih denemesine daha kalkışması olmuştu. karamanoğlu İbrahim Bey, bu defa da saltanat değişikliğinden istifade etmek istedi. Bu yoldaki gâye ve düşüncesini gerçekleştirebilmek için de Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma yaptı. Alaiye'ye giderek Venediklilerle irtibat kurmak istediği gibi, Anadolu beylerinin oğullarından bazılarına da kuvvet vererek onları, Osmanlı hududları içine gönderdi. Bunlar, Germiyan, Aydın ve Menteşe beylikleri idi.

Kaynaklarımız bu konuda şu bilgiyi verirler: Karamanoğlu, birkaç haramzâde tutup, her birini bir taifeye serdar edüp, biri Germiyanoğludur diye Kütahya üzerine, biri Menteşeoğludur diye Menteşe yöresine, biri de Aydınoğludur diye Aydın vilayetine göndermişti. Bunlar, o vilayetleri talan edüp halka karşı olmadık işkenceler yapıp, salgınlar saldılar. Kendisi de edepsizlik ve şirrette yardımcıları olan adamları ile Alaiye üzerine yürümüştü. O günlerde Özgüroğlu İsa Bey, Anadolu Beylerbeyi idi. Karamanoğlu'nun uygunsuz davranışlarını ve cezalandırılması gereken işlerini tahta (Pâdişah) arzetmiş, Karaman'la savaşmak için izin istemişti. Genç hükümdar, İsa Bey'in böyle zor bir hizmeti başaramayacağını düşünerek onu görevinden alır. Boşalan bu göreve Vezir İshak Paşa'yı tayin eder. Anadolu Beylerbeyi olan İshak Paşa, baş kaldıran bu kalabalığı dağıtmak üzere öncü olarak gönderilir. Pâdişahın kendisi de devlet ve ikballe Gelibolu Boğazı'ndan geçip Bursa'ya gelir.[17]

Genç hükümdar, Karamanoğlu İbrahim Bey'in, bu faaliyetleri ile kendisine bağlı olan Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir gibi yerleri işgal etmesi üzerine, ilk seferini Karamanoğlu üzerine yapmak zorunda kaldı. Bu arada bir taarruza maruz kalmamak için Rumeli Beylerbeyi olan Dayı Karaca Paşa'yı, Rumeli askeri ile Sofya'da bıraktı. Sultan Mehmed, İshak Paşa'yı Karaman'a doğru gönderirken, kendisi de onu takip etmeye başladı. Bursa yolu ile Karaman toprakları üzerine hareket ettiği zaman, veraset iddia ederek ayaklanmış olanların tamamının Karaman'a iltica ettiklerini işitmişti. Yaşlı

17. Âşık Paşazâde, *Tarih*, s. 140; Hoca Sa'duddin, *Tâcu't-Tevârih*, I, 415; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 453.

İbrahim Bey ise artık her şeyden ümidini kesmişti. İsyan için kışkırttığı bütün elemanlar, hareketten kalmış, Fâtih'in geldiği yerlerde de halkın ona tabi olduğunu görmüştü. Bu durum karşısında Taşeli dağlarına çekilmek zorunda kalan İbrahim Bey, oradan, suçunun bağışlanmasını istemek ve barışı sağlamak üzere bir mektupla Molla Veli'yi pâdişaha gönderir. Ayrıca, sulhun yapılabilmesine tavassutta bulunmaları için pâdişahın vezirlerine çok miktarda hediyeler yollamıştı. Filhakika vezirlerin "ve ulema ve eimme ve meşayıh"ın şefaatiyle pâdişah sulha razı oldu. Yapılan anlaşmaya göre Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir tekrar Osmanlılara bırakılıyor, seferlerde de bir miktar Karaman askeri bulundurulacağı taahhüd ediliyordu. Yine bu anlaşmaya göre İbrahim Bey, kızını da pâdişaha verecekti. Fakat Fâtih'in böyle bir evliliğinin olduğuna dair kaynaklarımızda bir bilgiye tesadüf edilememektedir.[18]

Öyle anlaşılıyor ki, ta Edirne'den kalkarak Anadolu ortalarına kadar gelen pâdişahın, Karamanoğlu işine bir son vermeden barışa rıza göstermesi, vezirlerin şefaatinin bir sonucu olmasa gerekir. Ç ünkü her fırsatta, Osmanlıya karşı olan düşmanlığını açığa çıkaran ve düşmanca hareketlerde bulunan Karamanoğlu için Fâtih, hiç te iyi düşünmüyordu. Onun, Karamanoğlu hakkında:

"Bizümle saltanat lafın idermiş ol Karamanî
Huda fursat verirse ger kara yire karam âni"

demesi, onun Karamanoğlu hakkında nasıl düşündüğünü göstermektedir. Zaten o, Karaman Beyliği'ni ortadan kaldırmak emeli ile sefere çıkmıştı. Bu durumda, ele geçen bu fırsat anında onu ortadan kaldırması gerekirken, birdenbire barışçı bir şekilde hareket etmesinin elbette bir sebebi olmalıdır. Gerçekten de hadiseler, Karaman seferinde zaman kayb etmesine müsait görünmüyordu. Çünkü en küçük fırsatlardan bile faydalanmayı ihmal etmeyen Bizans, yine kıpırdanmaya başlamıştı. Zira, daha önceki anlaşmaya göre, kendilerine Çorlu'dan berisi bırakılmış ise de Bizanslılar, bu sefer esnasında Fâtih'i rahat bırakmamışlar ve ortada bir sebep yokken onu tehdid etmek istemişlerdi. Bunu da Osmanlı ordusunun Frikya'da bulunduğu bir sırada, elçilerin ordugaha gelmesi ile açıkça ortaya koymuşlardı. Bu şartlar altında genç hükümdar, Karamanoğlu'nun tekliflerini yeterli bulmak zorun-

18. Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, s. 38; Âşık Paşazâde, s. 140; Hoca Sa'duddin, I, 415-416; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 37-38.

da kaldığı için barışa rıza göstermişti. Çünkü o, hem Bizans'ın uygunsuz bir zamanda harekete geçip taht ve saltanat müddeisi olan Orhan'ı serbest bırakmasından, hem de Hıristiyan dünyayı onun aleyhinde harekete geçirmesinden endişe ediyordu. Ayrıca o, İstanbul'un fethi hakkındaki ulvî tasavvurlarını endişesiz bir şekilde tatbikten başka bir şey düşünmüyordu. Bunun için de karada ve denizde bütün komşuları ile barış durumunda bulunmak, Sultan Mehmed için önemli ve gerekli idi.

Karaman seferinden dönüp Bursa'ya yaklaştığı sırada yeniçeriler hünkarı karşılayıp ilk seferi olduğu için töre gereği sefer bahşişi istediler. Pâdişah, Şehabeddin Paşa ve Turahan Bey'in tavsiyesiyle on kese akça verilmesini emrettiyse de onların bu şekildeki hareket ve cür'etleri, canını sıkmıştı. Bu yüzden birkaç gün sonra Yeniçeri Ağası Doğan Bey'i azletti. Yayabaşılarını da asker arasında disiplini sağlayamadıklarından dolayı dövdürterek Yeniçeri Ağalığı'na Mustafa Bey'i tayin etti.[19]

Genç hükümdar, Karaman seferi dönüşünde Bursa'ya geldikten sonra Anadolu Beylerbeyi olarak tayin ettiği ishak Paşa'yı, Menteşe Beyliği'ne göndermişti. İshak Paşa, Menteşeoğullarından Ahmed Bey'in oğlu İlyas Bey üzerine gitmiş, onun ağır işiten kulağına hiç olmazsa görmek suretiyle, onun anlayacağı şekilde sözleri okuyup, dilâverliğinin gereği olarak kendisini, adı geçen ülkeden atmaya niyetlenmişti. İshak Paşa'ya karşı tutunamayacağını anlayan İlyas Bey, Rodos'a kaçmıştı. O ana kadar Ankara'da oturmakta olan Anadolu Beylerbeyileri bundan böyle Kütahya'yı merkez edindiler.[20] Solakzâde, gerek Bursa'daki olay, gerekse Menteşe konusunda şu bilgileri vermektedir:

"Sulhtan (barış) sonra azimetlerini Bursa yönüne çevirdiler. Şehre yakın geldiklerinde, Yeniçeri alay bağlayıp, saadetli pâdişahtan bahşiş ricasında bulundular. Şehabeddin Paşa ile Turahan Bey, yeniçerinin durmalarının sebebini beyan eyleyince, ihsan için on kese akça ferman buyurdular. Lakin bu uygunsuz hareket, pâdişahın hatırında kırgınlığa yol açtı. Birkaç gün geçtikten sonra, ağaları mesabesinde olan Sekbanbaşı Kazancı Doğan Bey, iyi bir şekilde dövüldükten sonra azl olundu. Ağalığa, Mustafa Bey adında akıllı ve yiğit birisi getirildi. Bütün yayabaşılar ve dabcılar dayaktan geçti. Bursa'ya dahil oldukları gün, Anadolu Beylerbeyisi İshak Paşa'yı Menteşe iline gönderdi. Böylece Menteşe oğlu İlyas Bey, bu vilayetten çıkarıldı. Ro-

19. Hoca Sa'duddin, I, 416; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 454.
20. Hoca Sa'duddin, I, 416.

dos adasına kaçtı. Tasarrufu altında olan memleketlerini ele geçirme yoluna gittiler. O zamana kadar Anadolu Beylerbeyileri, Ankara'da oturmakta idiler. İshak Paşa'dan sonra bugün de olduğu gibi Kütahya'da sakin olmaları kanun haline geldi.[21]

2- İSTANBUL'UN FETHİNE DOĞRU

İstanbul, Schlumberger'in ifadesine göre, babası Sultan Murad'ın vasiyetiyle kendisine tavsiye edilmiş ve ecdadı olan bütün sultanların zihinlerini işgal etmiş olduğu bu muazzam teşebbüsü gerçekleştirmek isteyen Sultan Mehmed,[22] devamlı olarak bu fethi nasıl başarabileceğini düşünüyordu. Zira bu şehrin fethi, Osmanlı Türklerine sadece yeni bir başkent kazandırmayacak, aynı zamanda kurdukları devletin, Avrupa kıtasındaki topraklarının garantisi olacaktı. Egemenlikleri altındaki ülkelerin merkezinde ve Avrupa-Asya geçidi üzerinde bulunan bu yeni başkent ellerinde olmadan Türklerin kendilerini güvenlik içinde hissetmeleri imkansızdı. Kendilerini tedirgin eden Rumlar değil, Hıristiyanların birleşerek Constantinopolis gibi bir üsten harekete geçmeleri ihtimaliydi.[23]

Sultan Mehmed, Konstantiniye'yi ele geçirmek suretiyle "müjdeli emîr" olmak ve Osmanlı Asya'sı ile Avrupa'sını birbirine bağlayıp devletin tabiî sınırlarını, coğrafî ve siyasî birliğini sağlamak istiyordu. Hammer, hükümdara bu düşünceyi gerçekleştirme imkanını veren olayları şu ifadelerle dile getirir:

"Bizans İmparatoru Kostantin, mevsimsiz olarak ve maharetsizce bir hareketle, pâdişahın fetih arzusunu hemen uygulamasını tacil (sür'atlendirecek) edecek davranışlarda bulundu. Sultan İkinci Mehmed, Anadolu'da, İbrahim Bey tarafından saçılmış olan nifak tohumlarını gidermeye çalıştığı sırada, Bizans elçileri ordugaha gelerek Orhan'a tahsis edilmiş olan akçanın hemen ödenmesini istemişler ve belirtilen paranın iki misli olarak verilmeyecek olması halinde, şehzâdenin serbest bırakılacağını tehdid edici bir dille beyan etmişlerdi."[24] Bu neviden bir hareket, bir bakıma Fâtih'i tehdid

21. Solakzâde, *Tarih*, I, 260; Karşılaştırmak için bk. Bostanzâde Yahya, *Tarih-i Saf*, I, 50.
22. Gustave Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, trc. M. Nahid, İstanbul 1331, s. 27.
23. Steven Runciman, *Konstantiniyye Düştü*, tcr. Derin Türümer, İstanbul 1972, s. 9-10.
24. Hammer, II, 260.

ediyordu. Öyle anlaşılıyor ki, bu tehdidin sonu da gelmeyecekti. Zira işi şantaja kadar götürmek demek olan bu istek, Osmanlıları devamlı surette rahatsız edecekti. Gerçekten, Karaman seferi esnasında İmparator Konstantin ve senato, bu seferi fırsat bilerek gönderdiği elçilerle Şehzâde Orhan'a verilen tahsisatın arttırılmasını ve şayet bu yapılmazsa şehzâdeyi Rumeli'ye salıvereceğini de tehdid olarak bildirmekte idi. Gelen elçilerin önce vezir-i azamı görerek arzularını bildirmeleri, protokol gereği olduğundan elçiler, imparatorun tekliflerini Halil Paşa'ya bildirdiler.

Bu tekliflere göre imparator, İstanbul'da bulunan Şehzâde Orhan'ın her sene verilmekte olan tahsisatının, masraflarını karşılayamamasından dolayı artırılmasını istemekte, şayet bu teklifi kabul edilmeyecek olursa adı geçen şehzadeyi Rumeli'ye salıvereceğini tehdidkarâne bir şekilde bildirmekte idi. Bunu öğrenen Halil Paşa, henüz imzası kurumayan ahde muhalif hareketlerinden dolayı ağır sözler söyleyerek elçileri tehdid ettikten sonra:

"Şimdi Anadolu'ya sefer ettiğimizi ve Frikya'da bulunduğumuzu gördüğünüzden istifade ederek, âdetiniz olduğu üzre uydurduğunuz sözlerle bizi korkutmak istiyorsunuz. biz çocuk değiliz, elinizden ne gelirse yapınız. Orhan'ı Trakya'ya pâdişah yapmak istiyorsanız hiç durmayın. Macarları da getirmek istiyorsanız dâvet ediniz. Yalnız şunu biliniz ki hiç bir şeye muvaffak olamayacaksınız. Aksine ellerinizdekini de kayb edeceksiniz. Mamafih söylediklerinizi pâdişahıma arzedeceğim. O, ne der ve nasıl arzu ederse o olacaktır". diyerek durumu Sultan Mehmed'e bildirir. Hükümdar, imparator ve senatonun bu istekleri karşısında hiddetlenecektir. Fakat uygun zamanı beklediği için elçileri güler yüzle karşılar. Onlara, yakın zamanda Edirne'ye döneceğini ve orada görüşerek arzularını yerine getireceğini söyledikten sonra onları tatlı dil ve ümitli bir şekilde geri gönderdi.

İmparatorun, Sultan Mehmed'i tahrik eden bu istekleri ve elçilerin söyledikleri, Bizans tarihçisi Dukas tarafından tafsilatlı bir şekilde şu ifadelerle nakledilir:

"Budala Bizanslılar, iyi düşünmeden, boş bir fikir ortaya atarak Mehmed'e elçiler gönderdiler. Âdet olduğu üzre elçiler, söyleyeceklerini önce vezire söylerlerdi. Bu elçiler vezire dediler ki: "İmparator Konstantinos her sene kendisine verilmekte olan 300 bin akçayı almaya razı olmuyor. Sizin pâdişahınız gibi, Osmanoğullarından olan Şehzâde Orhan, kemal çağına ermiş bir gençtir. Her gün birçok kimse kendisine gelerek, ona "emîr" diye hitab ediyor ve kendisini pâdişah ilan etmek istiyorlar. Orhan ise bun-

lara ihsanlarda bulunmak ve kendilerine hediyeler vermek istiyor ise de, parası olmadığından ve para istemek için müracaat edecek başka bir yeri bulunmadığından imparatora başvuruyor. Ya tahsisatı iki misline iblağ ediniz veya Orhan'ı serbest bırakacağız. Osmanoğullarını beslemeye mecbur değiliz. Bunların, beytülmaldan infak olunmaları gerekir. Orhan'ın, tarafımızdan vaki olan tevkifi ve şehirden dışarı çıkmaması için aldığımız tedbirler yeterlidir."

Halil Paşa, bunları ve daha başka sözleri dinledikten ve Pâdişah Mehmed'e söylemek üzere imparator ve senatonun bu tekliflerini duyduktan sonra, elçilere şunları söyledi: Ey akılsız ve şaşkın Bizanslılar! Tasavvurlarınızdaki şeytanlıkları çoktan bilirdim. Bu bildiklerinizi unutun... Daha dün denecek derecede yakın bir zamanda sizinle yeminle teyid olunmuş ahitnâmeyi yaptık ve diyebiliriz ki, mürekkebi henüz kurumamıştır. Şimdi ise Anadolu'ya sefer yaptığımızı ve Frikya'da bulunduğumuzu gördüğünüzden faydalanarak, âdetiniz olduğu üzre uydurduğunuz korkulukları bize göstermek suretiyle bizi ürkütmek istiyorsunuz. Biz, fikir ve kudretten mahrum çocuk değiliz. Elinizden ne gelirse yapınız. Orhan'ı Trakya pâdişahı yapmak isterseniz hiç durmayın. Macarları Tuna'dan bu tarafa geçirtmeyi düşünüyorsanız onlar da gelsinler. Siz de daha önce kayb ettiğiniz yerleri geri almak için taarruza geçmek isterseniz bunu da yapınız. Yalnız şunu biliniz ki, bunlardan hiç birine muvaffak olamayacaksınız. Aksine ellerinizde bulunanı da kayb edersiniz. Mamafih, söylediklerinizi pâdişahıma arzedeceğim, o ne arzu ederse o olacak."

Mehmed, başvezir ile elçiler arasında konuşulan yukarıdaki hususları duyunca çok hiddetlendi. Ancak bunu belli etmedi. Bizans elçilerini kabul ederek, bunlara dedi ki: "Az zamanda Edirne'ye dönmek niyetindeyim. Oraya geliniz, imparatoru ve şehre ait bütün hususları orada bana söyleyiniz. İstenilen her şeyi vermeye hazırım." Mehmed bu sözleri ve daha buna benzer tatlı sözler söyleyerek bunlara yol verdi. Birkaç gün sonra Boğazı geçip Edirne'ye gelen Mehmed, Karasu civarında bulunan köylere, sâdık kölelerinden birini göndererek imparator için tahsis olunan iradın (gelirin) verilmesini yasakladı. Bu gelirin tahsiline memur olanları ve buna nezaret edenleri oradan kovdu. Bu suretle sadece bir sene bu gelir alınmış oldu."[25]

25. Dukas, s. 143-145.

a. BOĞAZKESEN (RUMELİ) HİSARI'NIN YAPILMASI

İkinci Mehmed, gerkek dedelerinin ve gerekse babasının girişmiş oldukları büyük ve cür'etli teşebbüsü gerçekleştirmek istiyordu. Tabiat ve coğrafya, İstanbul'u, doğu ve batıdaki Osmanlı ülkelerine merkez yapmıştı. Kostantiniyye, başka bir devletin elinde kaldıkça Osmanlı ülkesi, Hıristiyan istilasına açık bulunacağı gibi, Avrupa ile Asya arasındaki bağ ve alaka da emniyete alınamazdı. Böylece devlet, tam ve sağlam bir vücud olacak yerde, gövdesi ortasından ikiye bölünmüş olarak parçalanmak tehlikesine maruz kalırdı.

Gerçekten şu ana kadar, Osmanlılar tarafından İstanbul'un fethi için yapılan teşebbüslerin her birinde bir engel çıkarak veya çıkarılarak muvafakıyet önlenmişti. Fakat burası, imparatorun elinde bulundukça Osmanlıların Rumeli'ye tamamen hakim olmaları mümkün değildi. Nitekim, Varna muharebesine gidilirken, Çanakkale'nin ve hatta Sarayburnu ile Boğaza doğru olan yerlerin düşman tarafından tutulmuş olması, bu arada İstanbul'un da, düşmanı teşvik eden imparatorun elinde bulunması yüzünden büyük tehlikeler altında Ceneviz gemilerine 40 bin duka altın verilerek Rumeli sahiline geçilebilmişti. Şu halde, iki kıtadaki Osmanlı hakimiyetinin, devamlı olarak sinsi bir siyasetle, Osmanlılar aleyhinde çalışan Bizanslılar yüzünden, ne kadar korkunç tehlikeler arzettiğini hadiseler göstermektedir.

İkinci Mehmed, Karaman seferinden dönerken Çanakkale Boğazı'nın Frenk gemilerince tutulduğu haberini alınca, İstanbul Boğazı'na gelip babasının geçtiği yerden Rumeli sahiline geçer. Bu geçiş esnasında, Anadolu Hisarı'nın karşısına bir kale yapılmasını emreder.[26] İstanbul'un fethinden başka bir şey düşünmeyen Sultan Mehmed, bütün planlarını onun üzerine koruyordu. Bunun için atılan ilk adım, Boğazkesen Hisarı'nın inşası oldu. Askerî ehemmiyeti kadar âbidevî değeri de yüksek olan bu muazzam kalenin inşası, Türk tarihinin varmış olduğu seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Dört buçuk ay gibi akıl almaz derecede kısa bir zamana sığdırılan bu inşaat, gerek tuttuğunu koparan bir teşebbüs, teşkilât, idâre ve ikmal

26. Âşık Paşazâde bu konuda şöyle söyler: "Sultan Mehmed Karaman seferinden döndükten sonra Gelibolu Boğazı'na kâfir gemileri geldi dediler. Hünkâr doğru Kocaeline geldi. İstanbul'un üst yanında Boğazda Akçahisar'a kondu. Atası geçtiği yerden Rumeli'ne geçti, Akçahisar'ın karşısına kondu. Halil Paşa'ya eydür: "Lala, buraya bir hisar gerektir." Elhasıl orada bir hisar yaptırdı, tamam oldu." s. 141.

dehası olarak hükümdarın; gerek yardımcı ve tatbikatçı olarak fikri, madde planında gerçekleştiren kütlenin yüksek bir teknik seviyesine şehâdet etmektedir.

Osmanlıların, iki kıta arasındaki gidip gelmeleri esnasında, tehlikelerle karşı karşıya gelmelerinin kazandığı tecrübeleri, henüz kuvvetli bir donanmaya sahip olamayan bu devlet için, İstanbul'a sahip olmaktan başka çare olmadığını ortaya koymuştu. Zira tehlikeli durumlar, ancak bu sayede atlatılabilirdi. Böylece, pâdişahın emri üzerine, Karadeniz'den gelecek her türlü yardıma mani olmak ve iki sahil arasında karşıdan karşıya geçmeyi sağlayabilmek için, Boğazkesen Hisarı denilen Rumeli Hisarı'nın yapılmasıyla işe başlandı. Sultan Mehmed, Karaman seferinden Edirne'ye döner dönmez, Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar göndererek bin kişilik bir inşaat ustası kadrosu ile o miktarda amele ve kireççi istediği gibi inşaata ait malzemenin ilk bahara kadar hazırlanmasını emir ile boğazda bir hisar yaptırılacağını bildirir.[27] Bizans tarihçisi Dukas, bu haber üzerine gerek İstanbul, gerekse diğer yerlerdeki Hıristiyanların nasıl büyük bir telaşa kapıldıklarını şu cümlelerle belirtir:

"İstanbul'da, bütün Asya ve Trakya ile adalarda bulunan Hıristiyanlar, bu haberi duyunca çok üzüldüler. Aralarındaki konuşmalarda bundan başka bir şeyden bahsetmiyorlardı. Ancak "artık İstanbul'un son günü geldi, milletimizin yok olma çanları çalmaya başladı. Deccal'ın günleri geldi, ne olacağız? Veya, ne yapalım? Ey Allah'ımız! Canımızı al ki, bu kulların, şehrin yok oluşunu kendi gözleri ile görmesinler. Senin düşmanların, bu şehri muhafaza eden azizler nerededirler demesinler." Bu münacatı yalnız İstanbul halkı değil, Anadolu'da dağınık surette ikamet eden, adalarda ve garp vilayetlerinde bulunan Hıristiyanlar ağlayarak bağırıyorlardı."[28]

"Kulle-i cedide" diye de isimlendirilen günümüzdeki Rumeli Hisarı'nda, Fâtih'in vakfiyesinden anlaşıldığına göre bir de cami vardı. Bu camide vazife gören imam (hitabet vazifesi dahil), bu hizmete karşılık her gün 6 akça, müezzin (temizlik işleri dahil) 4 akça ücret alıyordu.[29] Adı geçen hisarın yeri tesbite çalışılırken boğazın en dar yerindeki (660 m.) bu noktanın seçimi, askerî sevk ve idare bakımından önemli idi. Bu yeni hisarın, karşısındaki hisar ile birlikte boğaz geçişini kapatabilmesi tasarlanmıştı. Geçişi,

27. Dukas, s. 145.

28. Dukas, s. 145.

29. Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938, s. 259; Ayrıca bk. Semavi Eyice, "Rumeli Hisarı", *İA*, IX, 773.

makaslama ateş ile önlemek ve akıntılar yüzünden gemilerin burada, yani hisarın bulunduğu kıyıya yaklaşmak zorunda kalacaklarından istifade ediliyordu. Hisar, yaklaşan hedefleri toplarının en uzak mesafesinden karşılayarak, güneyde en uzun mesafeye kadar takip edebiliyordu.[30]

Sultan Mehmed'in kale yaptırmak istediği mevki, Bizanslıların Hermaneum Promontarium dedikleri, boğazın en dar yeri olup, milattan beş asır önce İran Şahı Dârâ, muazzam ordusu ile buradan Avrupa kıtasına geçmişti.[31]

Hisarın yapılması ile ilgili hazırlıklar üzerine telaşa düşen imparator, Edirne'ye elçiler gönderdi. Bunlar, aldıkları talimat gereği, Şehzade Orhan'ın tahsisatından bahsetmeyeceklerdi. Pâdişahla anlaşabilmek için her fedakârlığa katlanacaklardı. İmparator, elçiler vâsıtasiyle I. Murad'dan itibaren gelip geçmiş bütün pâdişahların, İstanbul'un hariminde bir kale yapmak ve hatta bir kulübe bile yapmak istemediklerini, Yıldırım Bâyezid'in, Manuel'in muvafakati üzere Türklerle meskun olan Anadolu sahilindeki kaleyi (Anadolu Hisarı) yaptırdığını bildirdikten sonra, kale yaptırmak suretiyle Frenklerin gidip gelmelerine mani olmak ve gümrük resimlerini (vergi) hiçe indirip İstanbul'u aç bırakmak istediğini beyanla bunu yapmaması için ne istiyorsa onu vereceklerini bildirmişti.

Sultan Mehmed, imparatorun gönderdiği elçiler vâsıtasiyle söylenilen şeyleri dinledikten sonra:

"Ben, şehirden bir şey almıyorum. İmparator, şehrin hendeğinden dışarı hiç bir şeye malik değildir. Şayet Mukaddes Ağız'da (Boğaz'da) bir kale inşa etmek istersem, beni men etmeye hakkınız yoktur. Her yer benim mülküm altında bulunuyor. Anadolu yakasında bulunan kaleler benimdir ve bunların içinde oturanlar da Türktürler. Garpta meskûn olmayan yerler de benimdir. Bizans'ın orada oturmaya hakları yoktur. Macar Kralı üzerimize yürüdüğü zaman o karadan gelirken, Frenklerin kadırgaları Ege Denizi Boğazına gelerek Gelibolu Boğazını kapatarak, babamın Trakya'ya geçmesine mani oldular. O zaman babam, Mukaddes Ağız'ın yukarısına çıkarak babasının* inşa eylediği kaleye yakın bir yerden Allah'ın inayeti sayesinde

30. Hüseyin Dağtekin, "Rumeli Hisarı'nın Askerî Ehemmiyeti", *Fâtih ve İstanbul Dergisi* (1953), I/1, 119; Eyice, "Rumeli Hisarı", *İA*, IX, 774.

31. Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, s. 38; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 459.

* Burada sözü edilen babanın, İkinci Murad'ın babası olan Çelebi Sultan Mehmed olduğu söyleniyorsa da bu, doğru değildir. Zira Anadolu Hisarı'nı yaptıran Yıldırım Bayezid'dir.

kayıklar ile boğazı geçti. Binaenaleyh, babamın boğazı geçmek için ne zorluklara katlandığını ve ne sıkıntılara girdiğini pekala bilirsiniz. Babamın, İstanbul Boğazı'nı geçmemesi için imparatorun kadırgaları keşiflerde bulunuyorlardı. Ben, daha çocuktum. Edirne'de oturuyor, Macarların gelmelerini bekliyordum. Macarlar, Varna civarındaki yerleri yağma ediyorlardı. Bunları gören imparatorunuz seviniyordu. Müslümanlar ise ızdırap çekiyorlardı. Kâfirler de sevinç ve meserret içinde idiler. Çok büyük tehlikeler ile boğazı geçen babam, karşı tarafa geçer geçmez, Anadolu kıyısında bulunan kalenin karşısına, garp tarafında diğer bir kale yaptıracağına yemin etti. O, bu yemini yerine getirmeye muvaffak olamadı. Allah'ın inayeti ile bunu ben yapmak istiyorum. Neden buna mani olmak istiyosunuz? Memleketimde istediğimi yapmaya gücüm yetmiyecek mi? Gidiniz ve imparatora deyiniz ki, şimdiki pâdişah eski pâdişahlara benzemiyor. Onların yapamadıkları şeyleri bu kolayca yapabilecektir. Onların istemedikleri şeyleri, bu isteyecek ve yapacaktır. Şimdiden sonra bu husus için gelenlerin derisi yüzülecektir."[32]

Dukas'ın, bu ifadelerinden anlaşıldığına göre Sultan Mehmed, Rumeli Hisarı'nın inşasına mani olmak isteyen Bizans İmparatoru'na, tarihî hadiseleri hatırlatmak suretiyle bu teşebbüsündeki haklılığını isbat etmeye çalışır. Onun için bu işten vaz geçmesinin mümkün olamayacağını tehdid yollu bir tarzda ona bildirir.

Rumeli Hisarı'nın yapılması hazırlıklarına 1451-52 kışında başlanmıştır. İlkbaharın başlangıcında Mart ayının sonlarına doğru, Rumeli tarafına Anadolu Hisarı'nın karşısına bol miktarda inşaat malzemesi, usta, amele ve kireççi gelmişti. Kereste İzmit ile Karadeniz Ereğlisi'nden, taşlar ise Anadolu tarafından getirilmişti. Çalışmak üzere külliyetli miktarda insan gelmişti. Sultan Mehmed, bu sırada kara yolu ile boğaza gelerek bilirkişilerle (teknik eleman, mühendis) o havaliyi gezdi. Denizin akıntısı hakkında malumat aldı. İki sahil arasındaki mesafeyi ölçtürdü. Kalenin yapılacağı sahayı kendisi tayin ile hududunu tesbit ettirdi. Bundan sonra bir rivayete öre önce kıyıda, hisarın güney-doğu köşesindeki kule inşa edilerek malzeme ve çalışmaların selameti emniyete alınmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed, hisarın duvarlarının Arapça "Muhammed" kelimesi şeklinde olmasını istediğinden planını da ona göre tasarlamıştı. Buna göre her "Mim" (M) harfinin yerinde bir kule bulunmasını arzuluyordu. Kulelerden ikisi, birbirinin yanında ve burunun eteğinde idi. Üçüncüsü denize

32. Dukas, 145-146.

daha yakındı. "H" ve "D" harflerinin bulundukları yerlerde istihkamlar yapıldı. Pâdişah, bunların yapılmasına özen gösteriyor ve bizzat nezâret ediyordu.[33] Gerçekten üç köşeli olarak düşünülen hisarın projesi, bizzat Sultan Mehmed tarafından tasarlanmıştı. Eski an'aneye uyularak, hisarın yapılmasında devletin ileri gelenlerinden de faydalanıldığı ve bunların, masraflara katıldıkları görülür. Bu insanların, kule ve surların bir kısmının yapılmasına nezâret ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim hükümdar, kale inşasını üç vezir arasında taksim eder. Üç köşenin doğuda, yani deniz sahilinde olan bir köşesine akropol olarak gayet metin bir burç yaptırma vazifesini Halil Paşa'ya verdi. Yamaçta, yani güneyde bulunan diğer köşeye büyük bir burç yapılmasını Zağanos Paşa'ya, ve üçüncü köşeye, yani kuzeye düşen tarafa yapılacak burcu da Saruca Paşa'ya verdi. Vezir Şehabeddin Paşa da bütün inşaata nezâret etti.[34]

Kaynaklar, Rumeli Hisarı'nın, bizzat Sultan Mehmed'in idaresinde 1000 kadar usta ve onun iki misli işçi çalıştırılarak dört ay gibi çok kısa bir zamanda (Hammer'e göre üç aydan daha az) tamamlandığını belirtmektedirler.[35] Bununla birlikte inşaatın bütün mekan ve safhalarında çalışanların sayısının, yukarıda verilenden daha fazla olduğuna işaret edilmektedir. Zira Dukas, "inşaatı arşın üzerine ustalara taksim etti. Ustalar bin kişi kadardı. Her ustanın yanına iki yardımcı koydu. Kale duvarının iç ve dış taraflarında da miktarı kâfi ustalar ve yardımcı ustalar çalıştırdı."[36] demektedir. Buna göre 21 Mart 1452'de inşaatına başlanan Boğazkesen (Rumeli) Hisarı, beşaltı bin kişinin çalışması sonucunda Temmuz ayının sonlarında tamamlandı.[37]

Rumeli Hisarı'nın askerî önemi üzerinde duran ve bu konuda epey bilgi veren Hüseyin Dağtekin, adı geçen hisarın, inşa edildiği yerin aslında inşaata müsait olmadığını, buna rağmen Osmanlı hükümdarının, günümüz askerî tekniklerine uygun bir şekilde onu nasıl mükemmel bir şekilde inşa ettirdiğini şöyle anlatır:

"Gerçekten, Rumeli Hisarı tahkimatının, en gayr-i müsait arazi şartlarına rağmen, kıymetinden hiç bir şey kaybetmeden, bir benzerine güç tesadüf eildebilecek kadar büyük bir maharet gösterilerek, inşa edildiği yere ve çev-

33. Hammer, II, 265.
34. Dukas, 147; Uzunçarşılı, *Tarih,* I, 461.
35. Hoca Sa'duddin, I, 418.
36. Dukas, 147.
37. Dukas, 147; Hammer, II, 265; Uzunçarşılı, *Tarih,*I, 461.

reye intibak ettirilmek suretiyle vücuda getirilmiş tipik bir tahkimat örneği teşkil ettiği görülür. Bundan başka, yeni hisarın en mühim bahsi olan bu konuyu işlerken kalenin, görülen arazi üzerine yerleştirilmesinde hakim olan askerî görüşün, günümüzün tabiye esasları hakkındaki görüşleri kadar ileri olduğunu müşahede ettiğimizden, beşyüz yıl önce inşa edilmiş olduğu halde, modern bilgilerin verdiği görüşlerle tedkik etmekte herhangi bir tehlike olmadığını sözlerimize ilave edebiliriz."[38]

İlk dönem, Osmanlı askerî mimarisinin güzel bir örneği olan bu hisara yerleştirilen silah ve diğer mühimmattan bahsetmeden, sadece bu dönemdeki askerî mimarînin ne denli sağlam olduğuna bir iki örnekle işaret etmek isteriz. Bilindiği gibi, İstanbul'un fethinden önce Yıldırım Bâyezid tarafından, Boğaziçi'nde yaptırılan Anadolu Hisarı ile Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Rumeli Hisarı surları ve İstanbul'un alınmasından sonra Théodosius surlarının stratejik bir noktasında yapılan Yedikule, Osmanlıların ilk müstahkem mevkileri hakkında bize bir fikir vermektedir.[39]

Hisarın inşaatı esnasında, deniz tarafından gelebilecek bir saldırıya uğramamak için, Gelibolu tersanesindeki donanmadan otuz kadar harp ve bir hayli nakliye gemisi boğaza getirilmişti. Bu yeni kaleye top ve topçular kondu. Böylece karşı karşıya bulunan iki hisar sayesinde, boğaz geçişleri kontrol altına alınmış oldu. Hisarın komutanlığına Firuz Ağa'yı tayin eden hükümdar, onun maiyetine dört yüz yeniçeri askeri ile silah ve cephane verdi.[40] Bundan sonra, Edirne'ye gitmek üzere olan hükümdar, iki gün İstanbul surlarını ve hendeklerini tedkik ettikten sonra buradan ayrılıp, Eylül ayının ilk günü Edirne'ye döner.[41]

b. İSTANBUL FETHİNİN HAZIRLIKLARI

Fâtih Sultan Mehmed, Rumeli Hisarı (Boğazkesen)'nın tamamlanmasından sonra ordusu ile birlikte İstanbul surlarına iyice yaklaşarak şehri yakından görebilmişti. O, hem arazi hem de surlarla ilgili tedkikler yaptıktan sonra 1 Eylül günü Edirne'ye dönmüştü. Onun buradaki en önemli düşünce-

38. Dağtekin, *a.g.m.* I/1, 126-127.

39. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul, tarihsiz, s. 149.

40. Dukas, 151; Hammer, II, 267.

41. Hammer, II, 267; Tansel, *Fâtih*, s. 48.

sİstanbul'u almaktı. Nitekim Dukas, genç hükümdarın İstanbul'u almak için ne denli kararlı olduğunu verdiği şu bilgi ile ortaya koymaktadır:

"Harman vakti geçti, sonbahar başlamak üzere idi. Sultan Mehmed, Edirne'deki sarayında vakit geçiriyor, fakat gözüne uyku girmiyordu. Gece gündüz İstanbul'u nasıl alabileceğini ve nasıl bu şehrin sahibi olabileceğini düşünüyordu."[42]

İç dünyasında, Kostantiniyye'nin fethi mevzuunda kendisini, uzun asırların gönlünden ve dilinden yuvarlanagelen bir manevî müjdenin son ve gerçek temsilcisi olarak gören hükümdar, zihnî ve ruhî imkanlarını bütün hızı ve bereketiyle hep bu nokta üzerinde toplamıştı. Bununla beraber çevresini teşkil eden devlet adamlarının mühim bir kısmı, haklı veya haksız endişelerle onu böyle bir maceraya atılmakta desteklemiyorlardı. Hatta daha da ileri giderek, tecrübelerinden, bilgilerinden, hamiyetlerinden ve korkularından söz açarak önüne yığınlarca engeller çıkarıyorlardı. Böylece, onun kararını tasvib etmediklerini ortaya koyuyorlardı. O devri yaşamış bir tarihçi olarak Tursun Bey, bu mücadeleleri özetle şöyle anlatır: "Her çend erkân-ı devlet ve mülâziman-ı hazret, tasrih ü kinaye birle, ânun metânet ü menâatini, ve mülûk-i mâzinin fethü kasdında hazayn (hazineler) harc idüp, cem'-i asakir eyleyüb çare bulmadıkların sem'-i şerifine ilka ederler idi. Ve âna taarruzdan ziyade fitneye sebep olmak tevehhümatın ve ihtimalatın söylerler idi." Fakat pâdişah bunlara asla iltifat etmezdi."[43] Öyle anlaşılıyor ki Pâdişah, zaman zaman, Vezir-i a'zam Halil Paşa'nın, Rumları himaye etmekte olduğunu duyuyordu. Buna inanmasa bile paşanın bazı şüpheli hareketlerini kendisi de görmüştü. Bu sebeple, devlet erkânı ile ulema ve komutanların fikirlerini öğrenmek üzere onları bir toplantıya çağırdı. Herhalde bu toplantının mahiyetini kimse bilmiyordu. Zira toplantıya gelenler ağırlanmış, yedirilip içirildikten sonra dualar edilmiş ve bundan sonra da vezirler tarafından devlet işleri ile ilgili olarak hükümdara bilgi verilmişti. İşte bundan sonradır ki Fâtih Sultan Mehmed, meclistekilere "müddet-i medid ve ahd-ı baiddir ki, âyine-i zamir-i münirimde bir suret mürtesem olmuştur. Ânı sizinle müşavere muraddır" diyerek söze başlar. "İnsanlar, fikir, anlayış ve zeka bakımından ne kadar ileride olurlarsa olsunlar, bu meziyetler, kendilerini başkaları ile müşavere etmekten alıkoymamalı." düşüncesine sahip olan hükümdar, Hz. Peygamberin dahi bundan müstağni kal-

42. Dukas, 151.
43. Tursun Bey, 40.

madığını ve böyle yapılmasını tavsiye ettiğini*, bu tavsiyesinde de onun, Kur'an-ı Kerim'in وشاورهم فى الامر âyetini** gözönünde bulundurduğunu söyleyerek, ortaya atacağı konu üzerinde herkesin fikrini açıkça belirtmesini istemişti.[44] Meclistekiler, pâdişahın düşüncesi yanında kendilerininkinin bir şey ifade etmeyeceğini, fakat pâdişahın emirlerini yerine getirmiş olmak için düşünebildiklerini arzedeceklerini söyleyince pâdişah tekrar söze başlayarak: "... Dünya devleti müebbed olmaz ve cihan-ı fânide kimesne baki ve muhalled kalmaz" der. Bundan sonra yaratılıştaki gayenin, Allah Teâlâ'yı bilip onun birliğini kabul etmek ve yaşandığı müddetçe onun "dergâhına takarrub" etmeye gayret etmek olduğunu, bu vesile ile en iyi ve faziletli insanın, küfür ve dalalet içinde bulunanlara karşı canı ve malı ile cihad eden insan olduğunu hadislerle belirtir. Bundan sonra Sultan Mehmed, "Belde-i tayyibe-i Kostantiniyye ki bağ-ı irem andan bir kûşe ve süreyya nâk bostanından bir kemterin kûşe, ismi ve resmi ile illerde meşhur ve dillerde mezkûr ve kütüb-i tevârihte mesturdur. Ne vechi vardır ki, ânun gibi menzil-i şerif ve makam-ı latif benim vast-ı memleketimde ve arsa-i vilayetimde olup dahi eyyam-ı devletimde küfr ocağı ve bağiler yatağı ve tağiler durağı ola. Elhasıl niyetim ve himmetim ânun üzerine mukarrer ve musammam olmuştur."[45] der. Günümüzün Türkçesiyle söylemek gerekirse o şöyle diyordu: İrem bağının kendinden bir köşe olduğu Kostantiniyye, adı ve şanı ile dillerde söylenmiş, illerde ünü tanınmış ve tarih kitaplarında yazılmıştır. Niçin böyle güzel ve değerli bir yer ülkemin ortasında ve idarem arasında olup ta saltanatım günlerinde küfür ocağı, taşkınlar yatağı ve âsiler durağı olsun. Kısacası Bizans'ın üzerine gitmeye niyetliyim. Umarım ki, tedbirimiz Allah'ın takdirine uygun düşer. Bu arada devletin kuruluşundan, Rumeliye geçişten, İstanbul'un, ülkesinin ortasında bir küfür beldesi olarak kalışından, Bizans'ın tezvirat ve çevirdiği entrikalardan bahseden pâdişah, sözlerine şöyle devam eder: "Kendimizi ecdadımıza layık olmayan halefler olarak göstermeyelim, aksine, onların en has nesli olduğumuzu, onların kahramanlık ve meziyetlerinin benzerini gösterebileceğimizi ortaya koyalım. Zira onlar, nice tehlike ve sıkıntılarla kısa bir zaman içinde Asya ve Avrupa'daki bütün bu yerleri ele geçirip oraların hakimi oldular. Nice büyük şehir ve kaleleri fethe kadir oldular.[46] dedikten sonra Bizans işini

* ما سعد من استغنى برآيه وما شقي من استشار

** Kur'an, Âl-i İmran, 159.

44. Tâcizâde Cafer çelebi, *Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi*, İstanbul 1331, s. 6.

45. Tâcizâde, 6-7.

46. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehemmed Han-ı Sâni*, trc. Karolidi, İstanbul 1328, s. 36-37.

halletmeden hiç bir mühim teşebbüse girişmeyeceğini, bundan dolayı devlet erkânının bu hususdaki fikirlerini öğrenmek istediğini belirtir.[47] Bunun üzerine meclis, işi müzakereye başlar. Bir kısım devlet erkânı, pâdişahın fikrine uyar, bir kısmı da muhalif kalır. Muhaliflere göre İstanbul, alınması güç bir şehirdi. Çünkü içinde bol nüfusu ve etrafında çok kuvvetli bir suru vardı. Şehrin, şiddetle müdafaa edileceğine göre, alınamama ihtimali de vardı. Böyle bir durumda, devletin prestiji azalacaktı. Onun için böyle bir teşebbüse girişmemek icab ederdi. Gerçi hükümdar, Bizans'ın bol malzemeye ve külliyetli miktarda silaha sahip olduğunu biliyordu. Fakat meseleyi işten anlayan kimselerle müşavere etmiş ve buranın "akl ü tedbir"le alınabileceği sonucuna varmıştı. Nişancı Mehmed Paşa, gerek şehrin zaptının zorluğu, gerekse Fâtih'in kararlığı hakkında şu bilgiyi verir: "Bu şehri, Rum, Şam ve Trabzon denizlerinin kucakladığı iki kıta sarmıştı. Kâfirlerden büyük bir kalabalık bu şehri gece, gündüz koruyordu. Doğru ve sağlam düşünce sahibi olanlar, buranın fethine imkân bulunmadığına, kâfirlerin elinden alınmasının muhal (imkânsız) olduğuna, buraya mâlik olmaya çalışmanın soğuk demiri dövmeye, burayı elde etmek istemenin şeytandan hayır ummaya benzediğine hükmediyorlardı. Lakin yüce hazrete yüksek himmet, kutlu kuvvet, sağlam ve kötülüklerden arınmış nefs verildiği için, unsurlar kendisine pek açık surette boyun eğiyordu. Bu şehrin, savaşçı kâfirlerin eli altında kalmasını iyi görmüyordu.*

Tacizâde Cafer Çelebi de (s. 8) Meclisteki bu farklı iki görüşü şöyle nakleder: "Vezirlerden değişik görüşler geldi. İsabetli görüşleri olan zeki, akıllı, cesur ve celâdet sahibi olanlar, pâdişahın bu düşüncesini yerinde bulup gerekenin yapılması için hazırlıklara başlanmasını istiyorlardı. Bir kısmı ise surların sağlamlığı, giriş ve çıkış noktalarının zorluğunu ileri sürerek İstanbul fethini, Anka kuşunu avlamaya benzettiler. Keza onlar, buranın zaptını, gök kubbenin fethine denk sayılacağından, bundan vazgeçilmesinin daha uygun olacağını söylediler. Bu fikirler karşısında genç sultan:

"Allah'ın takdiri olunca, alışılagelmiş nice imkânsızlıklar, kolaylaşır. Bütün kâinat onun aksine çalışsa da fayda vermez. Bunun aksine basit ve elde edilmesi kolay bir işi de, şayet Allah dilemez ise, cümle âlem onu yapmaya yönelse, yine de başaramaz. Bu konudaki ümidim ne mal ve mülk

47. Tâcizâde, 8; Kritovulos, 37.

* Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, trc. İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul 1949, s. 352.

bolluğuna, ne ordu ve kahramanların çokluğuna, ne de savaş âlet ve vasıtalarının fazlalığınadır. Aksine, sadece Hakk'ın lütuf ve yardımınadır. Esas gayem de, İslâm'ın yüce prensiplerini ortaya koymaktır. Eğer o kalenin benim tarafımdan fethi takdir buyurulmuş ise, kale burçları taş ve topraktan değil, saf demirden de olsa öfke ve kahr ateşi ile onu eritip mum gibi yumuşatırım" der.

Muhalif grup, Çandarlı Halil Paşa etrafında toplanıyordu. Pâdişahın, bu muhalefetten fena halde canı sıkılmış olmalıdır ki "eğer o kal'anın benim elimde feth olması mukadder olmuş ola, burç ve baruları taş ve topraktan değil de demirden olmuş olsa ateş-i hışm ve kahrla mum gibi eritip yumuşak eylerim."[48] diyecektir. Hükümdarın yakınlarından bir zümre ise, bu fikrinde kendisini destekliyor, hamleci kararlarına, emekleri, hevesleri ve heyecanları ile yardım ediyorlardı. Meclis dışında, bu ikinci grubun fikrine katılanların başında Akşemseddin geliyordu. O, bir taraftan genç hükümdarın ruh yapısında bir cihad açarak onu kendi kendisinin emîri kılıp kütle emrine koştuktan sonra, bu orta malını "fi-sebilillah" cihada teşvik etmesi pek tabii idi.[49]

Meclisten, İstanbul'un feth edilmesine dair karar çıktıktan sonra, beylerbeyilerine, sancakbeyleri ile subaşılarına ve askerlikle ilgili olanların tamamına "ahkâm-ı şerife" yazılarak bahara kadar hazırlanmaları ve savaşa katılmak üzere toplanmaları emrolundu. Bu sebeple, Rumeli ile Anadolu'daki Osmanlı şehir ve kasabalarında geceli gündüzlü çalışmalara başlandı. Fakat Gelibolu ile Edirne'deki faaliyet hepsinden daha fazla idi. Gelibolu'da tezgahlara yeni yeni gemiler konuyordu. Bu arada bakır kaplı (zırhlı) gemilerin de yapılmasına itina gösteriliyordu. Kritovulos, genç hükümdarın bu neviden faaliyetlerinden bahsederken şunları söylüyor: "Bir taraftan yeni gemilerin inşası, öbür taraftan da, zaman aşımı yüzünden tamire muhtaç olanları da tamir ettiriyordu. Bu gemilerin bir kısmı zırhlı olarak yapılmıştı. Otuz ve elli çift kürekle sür'atli bir şekilde hareket eden hafif gemiler de yaptırdı. O, gerek yeni gemi inşaatı, gerekse tamir konusunda hiç bir masraftan kaçınmamıştı. Bundan başka o, ülkesinin kıyılarında bulunan gemileri toplayıp onlara komutan, dümenci ve diğer görevlileri yerleştirdi. Gerek savaş, gerekse kuşatma için kara ordusundan çok, deniz kuvvetlerine önem

48. Tâcizâde Cafer Çelebi, s. 8.

49. Akşemseddin ile Fâtih hakkında geniş bilgi için bk. Ali İhsan Yurd, *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 26-27; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 281-282.

verdiğinden bu ordunun daha iyi ve itinalı seçilmesine gayret etti. Komutası Gelibolu valisi olan Baltaoğlu Süleyman Bey'e verilmiş olan bu donanma, 1453 baharında Gelibolu'dan İstanbul'a doğru hareket etti."[50]

Donanmadaki bu gemilerin sayısında farklı rakamlar verilmekle birlikte genellikle şu rakamlar üzerinde durulmaktadır: Donanma, Gelibolu'dan hareket ettiği aman 147 harp gemisinden mürekkepti. Bunların 12'si çektirme, 80 tanesi çifte güverteli kürekli, 55 tanesi de küçük çaptaki gemilerdi. Bu gemilerin içinde kürekçilerden başka yirmi bin kadar azeb askeri bulunuyordu.[51]

Edirne'ye gelince: Buradaki hazırlıklarla bizzat padişahın kendisi meşgul oluyor, geceli gündüzlü durmadan çalışıyordu. Uyku zamanlarında bile fethi düşünen padişah[52], çok defa yatağının içinde rahatsız bir gece geçiriyordu. Dukas, onun bu andaki halet-i ruhiyesini şu sözlerle bize nakleder:

"Mehmed, gece gündüz, gerek yatarken, gerek uyanık bulunduğu zamanlarda, ister sarayında bulunsun, ister sarayın haricinde olsun, ne şekilde harb ederse ve ne gibi vasıtaları kullanırsa İstanbul'u zapta muvaffak olacağını düşünüp zihnini yoruyordu. Çok defalar akşam olunca, ata binerek yalnız başına, bazan yanına iki kişi alarak,bazan yaya yürüyerek, asker kıyafetinde bütün Edirne'yi dolaşıyor ve hakkında söylenen sözleri bizzat dinliyordu."[53]

İşte yine böyle uykusuz geçirdiği gecelerin birinde Çandarlı'yı huzuruna getirterek, altın ve gümüşe aldanmamasını kendisine ihtar ettikten sonra, muharebenin yakında başlayacağını, Allah'ın inayeti ve Peygamberin imdadı ile İstanbul'u alacağını, bu işte kendisine yardım etmesini söyledi.

Bu gece sohbeti ve olayları ile ilgili olarak Bizanslı tarihçi Dukas, çok mühim bilgiler vermektedir. Ona göre:

"Bir akşam, gece yarısından sonra, saray bekçilerinden birkaç tanesini göndererek Halil Paşa (Çandarlı)'yı saraya getirtti. Bu bekçiler, paşanın konağına giderek, pâdişahın iradesini, paşanın harem ağalarına bildirdiler. Bunlar da paşanın yatak odasına giderek, pâdişahın kendisini davet ettiğini söylediler. Halil Paşa bayılacak derecede korktu. Karısı ile çocuklarını öptükten sonra çıktı. Beraberinde altınlar ile dolu bir de altın tepsi aldı. Daha

50. Kritovulos, s. 43.

51. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 50-51.

52. Tursun Bey, s. 46-437.

53. Dukas, s. 152-153.

önce de belirttiğimiz gibi paşanın kalbinde bir korkusu vardı. Halil Paşa, pâdişahın yatak odasına girdiği vakit, pâdişahı oturmuş ve elbisesini giyinmiş bir vaziyette gördü. Hemen etek öperek altın tepsiyi önüne koydu. Pâdişah altınları görünce, "Lala, bunlar nedir?" diye sordu. O da cevaben dedik ki, "Şevketmeâb! Devletin büyüklerini, pâdişah fevkalade bir saatte huzuruna davet ettiği vakit, elleri boş girmek âdet değildir. Ben ise, huzurunuza çıkmak için getirdiğim bu altınlar benim değildir. Sana ait olan altınları sana takdim ediyorum". Pâdişah da cevap olarak dedi ki, "Senin altınlarına ihtiyacım yoktur. Hatta sana bunlardan fazla altın ihsan edeceğim. Senden yalnız bir şey istiyorum. Bana İstanbul'u ver." Halil Paşa, pâdişahın bu son sözü ve talebi üzerine titredi. Zira öteden beri Bizanslıların hukukunu müdafaa ediyordu. Onların sağ eli mesabesinde idi. Bizanslılar da, paşanın bu sağ elini hediyelerle doldururlardı. Türkler paşaya "kâfir ortağı" adını taktılar ve herkes ona "dinsizlerin ortağı ve yardımcısı" diyordu.

Halil, pâdişahın son talebine karşı dedi ki: "Şevketmeâb! Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir kısmına seni sahip etmiş olan Cenab-ı Hak, İstanbul'u da sana ihsan edecektir. Ben eminim ki, senin elinden kurtulmayacaktır. Allah'ın inayeti ile ben ve bütün kulların, büyük işte muvaffak olmak uğrunda birbirimiz ile yarışarak mallarımızı, canlarımızı feda edeceğiz ve kanlarımızı dökeceğiz. Binaenaleyh bu hususta müsterih ol." Halil Paşa'nın bu sözleri, bu korkunç ejderi biraz teskin etmişti. Halil'e dedi ki: "Yatağımın bu baş yastığını görüyor musun? Bu yastağı bütün gece yatağımın bir ucundan öbür ucuna ve diğer uctan öteki uca nakletmekle meşgul oldum. Yatağa yatıyor ve kalkıyordum, gözüme uyku girmiyordu. Altın veya gümüş paralar seni aldatarak, intac etmek istediğim büyük işi geri bırakmaya sevk etmesin! Bizanslılarla yakında ciddi bir şekilde harp yapacağız, Allah'ın yardımı ve Peygamberin imdadı ile İstanbul'u alacağız". Mehmed, bunları ve buna benzer başka okşayıcı sözleri söyledi. Halbuki pâdişahın bu okşayıcı sözleri arasında kalbi burkan, kanı kurutan ve ısıran ihtarlar da vardı. Bu ihtarlardan sonra pâdişah, Halil Paşa'ya ruhsat verdi ve "sulh ve müsâlemetle" git dedi.

Mehmed o gecelerde, sabahlara kadar İstanbul'un fethi işi ile meşgul oluyordu. Eline şehrin haritası ile mürekkep alarak ve şehrin etrafındaki mevkilerin şeklini resm ederek, harp fennine aşina olanlara topların ve muhasara aletlerinin nerelere konması lazım geldiğini tesbit ettiği gibi, lağım açılacak yerleri de resim (plan) üzerinde işaret ediyor, hendeklerin başlarını ve merdivenlerin surun hangi tarafına konması lazım geldiğini gösteriyor-

du. Velhasıl bütün gece bu hazırlıklarla meşgul oluyor, sabahları, gece verilen kararların akıllıca ve düşmana karşı hilekârane tatbik ve icrasını emrediyordu."[54]

Edirne'de bulunan Fâtih Sultan Mehmed'in, yakından ilgilendiği başka bir konu daha vardı. Bu da ordusunu toplarla techiz etme işi idi. Tarihte bir topçu parkına sahib olan ilk hükümdarın Fâtih olduğu belirtilmektedir. Şurası bir gerçektir ki, İstanbul'un fethinde en önemli rolü oynayan vâsıtalardan biri toptur. Gerçi topun bir harp silahı olarak kullanılması İstanbul'un kuşatılması ile birlikte başlamış değildir. Fakat o tarihe kadar toplar, çapları ve sayıları itibariyle fazla bir şey ifade etmiyorlardı. Fâtih Sultan Mehmed, bu silahın tahrib gücünün büyüklüğüne inandığı içindir ki, o tarihe kadar görülmeyen sayı ve çapta top yapılmasına önem verdi. Büyük çapta topların yapılma işini Orban (Urban) adındaki Macarla Türk mimarlarından Müslihiddin ve mühendis Sarıca üzerlerine aldılar. Saruca büyük bir top dökmeye muvaffak oldu. Orban da çok büyük çapta bir top yapabileceğini, fakat gülle yapmasını bilmediği için bu işe karışmayacağını söyledi. Bunun üzerine pâdişah, mermi işini bizzat üzerine aldı. Kaynaklar, genç hükümdar ile Orban arasında geçen muhavereyi şu şekilde verirler: Orban: "Büyük toplarınızı dökebilirim, ama mermi ve ince hesaplardan anlamam" deyince hükümdar "Benim senden istediğim sadece topu iyi dökmenden ibarettir. Kalanı ben düşünürüm" demişti.[55]

İkinci Mehmed, İstanbul muhasarasında çok büyük rol oynayacak olan bu eşsiz topların en ince teferruatına kadar bütün hesap ve planlarını kendisi yaptığı gibi, resimlerini de bizzat çizmişti. Kendi nezâreti altında döktürmüş olduğu toplardan biri çok büyüktü. Büyük emek ve masraflarla yapılan bu toplara "şahî" denmişti. Bu toplarla atılan gülleler, Kara Deniz sahillerinden getirilen kara bir taştan veyahut yuvarlak hale getirilen mermerlerden yapılıyordu. Dukas, büyük topun Edirne'deki ilk deneme atışından, uzun uzadıya bahseder.[56] Bu topun, Edirne'den İstanbul'a kadar getirilebilmesi için iki ay kadar bir zamana ihtiyaç hasıl olmuştu. Top, otuz araba ve altmış manda ile çekiliyordu. Onun her iki tarafında, ikişer yüz adam bu-

54. Dukas, s. 153-154.

55. Dukas, s. 151-152; Hoca Sa'duddin, I, 419; Ayrıca bk. Turgut Işıksal, "Eski Türk Topları ve İstanbul Tophanesinde Bulunan Bir Kayıt Defteri" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, I, 67-70; II, 72-76; Tansel, *Fâtih Sultan mehmed*, s. 52; Levon Panos Dabağyan, *Fâtih ve Fetih Olayı*, İstanbul 1976, s. 64-65.

56. Geniş bilgi için bk. Dukas, s. 152.

lunduğundan yolda kaymaması sağlanıyordu. Yolların kötü yerlerine tahta döşemek ve köprü yapmak üzere ayrıca elli usta ile ikiyüz amele önden gidiyordu. İstanbul'u kuşatmak üzere hareket eden Türk ordusunda üç büyük top ile ondört batarya top vardı. Şubat başlarında Edirne'de başlayan sevkiyat, Mart sonlarına doğru, İstanbul'dan beş mil kadar uzakta bulunan bir yere gelmiş oldu.[57]

Anadolu ve Rumeli'de beylerbeyiler ile sancakbeyleri gerekli miktarda askeri topluyor, techiz ediyor ve belirlenen zamanlarda yerlerinde bulunmalarını sağlamak için çalışıyorlardı. Anadolu askerleri, Boğazın doğu sahilindeki Beykoz kasabasının üstündeki ormanlıklarda toplandılar. Fâtih, bunları karşıya geçirmek üzere Beykoz, Kilyos ve Fenerbahçe'de dalyanları bulunan Rallis Petropulos adındaki Rum'a emir verdi. Petropulos bu emri, iki gemisiyle askerleri ve mühimmatı karşıya geçirmek suretiyle yerine getirdi.[58]

Genç hükümdar, kuşatma boyunca İstanbul'a yapılabilecek bütün yardımlara mani olmak için her çareyi düşünüyor ve her tedbire başvuruyordu. Bu maksatla o, Turhan Bey ile oğulları Ahmed ve Ömer Beyleri Mora topraklarına akına memur etti. Çünkü Mora'da, Bizans İmparatoru'nun kardeşleri Dimitrios ile Thomas hüküm sürmekte idiler. Fâtih, İmparator Constantinos'un, bunlardan yardım istediğini öğrenmişti. Bu sebeple, Turhan Bey, 1 Ekim'de sefere çıkmıştı. Osmanlı hücumları, Despotların kuvvetlerini yok ederek onlara göz açtırmadığı gibi Bizans tarafından beklenen yardımın gelmesine de engel olmuşlardı.[59] Bu arada Şubat 1453'te hükümdarın emri ile Dayı Karaca Bey, İstanbul civarındaki Rum kasabalarını teker teker ele geçirdi. Bu kasabalar, Karadeniz sahilindeki Misivri, Ahyolu, Vize ile Ayios Stefanos idi. Bigados da kendiliğinden teslim oldu.[60]

Hükümdar, savaşla ilgili bütün tedbirleri aldıktan ve bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 23 Mart 1453 (12 Rebiulevvel 857) günü Edirne'den hareket eder.[61] Keşan mevkiinde mola veren hükümdar, Çanakkale Boğazı'ndan geçecek olan Anadolu kuvvetlerinin gelmesini bekler. Keşan'da kendisine iltihak eden bu orduyu alan pâdişah, yoluna devam ederek 1453 Nisan'ının beşinde İstanbul surları önüne gelir. Ertesi gün, yani 6 Ni-

57. Dukas, s. 158; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 52.

58. Geniş bilgi için bk. Tâcizâde Cafer Çelebi, s. 9; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 52-53.

59. Hammer, II, 267; Schlumberger, s. 35-36.

60. Kritovulos, s. 38-39; Dukas, s. 158.

61. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 239.

san (26 Rebiülevvel) Cuma günü de şehri kuşatma altına alır.[62] Bizans tarihçisi Dukas ve ondan naklen Hammer, Fatih'in gelişini ve otağını kuruşunu şöyle anlatırlar: "Paskalyayı takib eden Cuma günü (6 Nisan) Mehmed, şehir önünde görünerek (Eğrikapı) karşısına gelen tepenin arkasında çadırını kurdu. Ordusunun meydana getirdiği çizgi, sarayın Tahta kapısından Yaldızlı kapıya kadar uzanıyordu. Yine Tahtakapıdan Kosmidi (Eyüb civarı)'ye kadar cenup tarafta bulunan bağlara ve ovalara yaymış idi. Bu yerler, esasen daha evvel Karacia (Karaca Bey) tarafından tahrib olunmuşlardı. Nisanın 6. Cuma günü, şehir muhasara edildi. Büyük top, imparatorun yeniden tahkim ettirmiş olduğu Eğrikapı (Kaligarya) önüne konmuştu. Pâdişah, bu kapının tahrib edilemeyeceğini anlayınca topu Sen-Romen kapısı önüne taşıttı. Bundan dolayı bu kapı "Topkapı" adını almıştır."[63]

Takriben iki ay sonra "Fâtih" diye anılacak olan Mehmed'in orduları, İstanbul surları önünde göründükleri zaman, Katolik Hıristiyan dünyası, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi gerektiğini, bu birleşme için, bundan daha iyi bir zamanın olamayacağını düşünüyor ve ancak bu sayede Bizans'a yardım yapılabileceğine inanıyordu. Bu yardımla o, Ortodoks Kilesisi'ni asimile edip tamamen ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Dönemin Hıristiyan âlemindeki bu çekişme ile, İslâm'dan alınan ilhamla, Osmanlının sahip olduğu dinî müsamahası (hoşgörü)nı karşılaştırma bakımından bu mevzuda kısaca ve özet olarak bilgi vermek istiyoruz. Böylece, Ortodoks Mezhebi'ndeki Rumların, içinde bulundukları psikolojik durumu anlama imkânını da bulmuş olacağız. Bu karşılaştırmayı da bizzat kendi kaynaklarından yapmakla meseleye daha rahat bir açıklama getirmiş olacağız.

"Mehmed'in askerleri tahribat için İstanbul kapılarına dayanırken, şehir halkı Rum ve Latin kiliselerinin birleşmelerini sağlamak veya engellemek için birbirleri ile budalaca çekişiyorlardı. o tarihten bir önceki yılın 12 Aralığında, Ayasofya'da iki fırka (mezheb) arasında şeklî bir uzlaşma sağlanmıştır. Fakat bu uzlaşma, Avrupa'nın büyük devletlerini, kendi sonuçları ile ilgilendirip bu yoldan biraz yardım sağlamak ümidi ile yapılmıştı. Şizmatizm ateşi henüz sönmemiş olduğundan, her gün bir takım çirkin çekişmeler görülüyordu. Muhaliflerin düşmanlığı son dereceyi bulmuştu. Bir grup papaz ve ileri gelenler, imparator ile birlikte Katolik âyininde hazır bulunurlar iken, başka keşişler ile halkın bir kısmı manastırlardan çıkmıyorlardı."[64]

62. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 230, 239.
63. Dukas, s. 160-161; Hammer, II, 280.
64. Hammer, II, 279.

Hammer, bu konuda daha fazla tafsilat vererek iki kilisenin nasıl birbirleri ile çatıştıklarını anlatır. Fakat biz, dönemin Bizans tarihçisi olan Dukas'ın verdiği bilgiyi de vermek suretiyle Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birbirlerine karşı olan bu hasmâne tavırlarını ortaya koymaya çalışacağız.

"Gennadios, her gün birleşme taraftarları aleyhine va'z etmekten ve yazılar yazmaktan geri kalmıyordu. Saint Thomas Akinu'nun şahsı ve eserleri aleyhine yeni mütalaalar ve itirazlar tertip ediyordu. Bir de Dimitri Kidoni aleyhinde bulunuyor ve bunların rafızî olduklarını isbat ediyordu. Senatodan baş amiral büyük duka (Lukas Notaras), Genadios ile aynı fikri paylaşıyor ve onunla iş birliği yapıyordu. İstanbul aleyhine toplanmış olan sayısız Türk askerlerini gören halka hitaben bu büyük duka, Latinler aleyhine şunları söylemeye cesaret etti: "İstanbul'un içinde, Türk sarığını görmek, Latin serpuşunu görmekten daha iyidir."[65]

Görüldüğü gibi İmparator, Avrupadan yardım alabilmek için Papa tarafından şart koşulan Katolik kilisesi ile birleşmeyi kabul etmiş, onun gönderdiği Kardinal İzidor vasıtasiyle Ayasofya'da âyin yapılmıştı. Bu hareket, Hıristiyanlığın, Ortodoks Mezhebi'ne bağlı olan halkta, büyük bir nefret uyandırmıştı. Latinlere karşı olan bu nefretin kökleri çok eskilere dayanıyordu. Zira 1204'teki Latin istilasının acı hatıraları, halkın hafızasından daha silinmemişti. Şehirde yaptıkları yağma ve Rumlara yapılan işkenceler ile onları her türlü haktan mahrum edişleri, henüz unutulmamıştı. Bu istila esnasında İstanbul'daki âbidelerin çoğu tahrib edilmiş, mezarlar soyulmuş, birçok eser mahvolmuş ve Türk fethine kadar bu facianın izi silinememişti. Türkler, İstanbul'a girdiklerinde bir kısmı çok harab 50'ye yakın kilise, bazı resmî binalar, yıkılmış müesseseler, bozuk yollar ve terk edilmiş saraylar bulmuşlardı.[66] Bu şekildeki tahribata karşılık, Müslüman Türk'ün müsamahası biliniyor, Osmanlı hükümdarlarının vicdan hürriyetine, din ve mezheb serbestisine verdikleri mukaddes mânâ farkediliyordu. Rumlar, her mezhepteki hıristiyanların, mal, can ve din hürriyetine sahip olarak Osmanlı ülkesindeki rahat hayatlarını gıpta ile karışık bir hayranlıkla müşahede ediyorlardı. Bu, Müslüman ve büyük devletin, gayr-i müslim tebeasına (vatandaşına) verdiği büyük rahatlık ve kazanç imkanları da bunlara ilave edilince, bazı Bizanslılarca Osmanlı idaresi bir nimet ve kurtuluş olarak görülüyordu. Bu anlayışın bir sonucu olarak, imparatordan sonra, en yüksek dere-

65. Dukas, 161.

66. Bekir Kütükoğlu, "Fâtih, Fetih ve İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, Bildiriler, İstanbul 1989, s. 8.

celi devlet adamı olan Grandük Notaras: "Konstantinipolis'te kardinal şapkası görmektense Türk sarığını görmeyi tercih ederim" diyordu. Makamından uzaklaştırılan eski patrik Gennadios (fetihten sonra Fâtih tarafından Rum Patrikliği'ne getirilen kimse) da Ortodoksluk için en iyi tercihin bu olduğuna inanıyordu. Zira Türk sarığı, düşmanları olan milletler tarafından dahi hakkın, doğruluğun, adaletin, din ve vicdan serbestisinin işareti olarak görülüyordu. Tazim ve tekrim ediliyor, onun hakim olduğu idare aranıyordu. Hatta bir rahibe bütün hıristiyanların şaşkın bakışları önünde mezheb değiştirmeyi red ederek tamamen İslâmî olan kıyafeti kabul edip, Hz. Peygamberin nübüvvetini tasdik ettiğini haykırmıştı.[67] Çünkü, Sultan Mehmed'in temsil ettiği idare, insan tabiat ve yaratılışına son derece uygun idi. Devrinde hayal edilen ve arzu edilen esaslara dayanmış bulunuyordu. Bu, onun İslâm mümessilliğini ne kadar azametle temsil ettiğini gösterir.[68]

c. KUŞATMA VE FETİH

Bilindiği bi Cuma, içinde Cuma Namazı bulunduğundan Müslümanlarcaek olarak kabul edilmektedir. İşte böyle bir günde Edirne'den başlayan hareket, 6 Nisan (26 Rebiülevvel) gününe tesadüf eden başka bir Cuma günü, genç hükümdarın, ordusu ile birlikte edâ ettiği (kıldığı) Cuma Namazı'nı müteakip başlayan kuşatma ile ilgili yerli ve yabancı bir çok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Birbirlerini tamamlar mahiyette olan bu bilgileri kısaca ve ana hatları ile vermek gerekiyor. Zira tafsilatına girdiğimiz zaman sadece bu kuşatmanın, hacimli bir eseri dolduracak kadar geniş olacağı görülecektir. Bu sebeple biz, konunun detaylarına girmeden vermek ve kaynaklarına dipnotta işaret etmekle yetinmek istiyoruz.

Cuma namazından sonra muhasara hareketine başlanılmasını emreden genç hükümdar, maddî kuvvet kadar mânevî kuvvetin de tesirine inanıyordu. Bu sebeple sultanın etrafında, ulema, meşayih ve bunların talebelerinden meydana gelen bir halka bulunuyordu. Bunlar, asker arasında gazâ ve cihadın faziletinden bahsederek onları "Feth-i Mübin"e teşvik ediyorlardı. Onlar, bununla da yetinmeyerek "Feth-i Mübin"in muhakkak olduğunu, Kostantiniyye fethinin Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirileceğini askere telkin ediyorlardı. Âlimler, şeyhler ve seyyidlerden meydana gelen

67. Hammer, II, 280.

68. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, I, 136.

halkadan bahseden Hoca Sa'duddin Efendi bu konuda şu bilgileri vermektedir:

"Ulema, meşayih ve seyyidler, eski âdetleri üzre ol gazi hükümdarın katında bulunmak, gaza sevabını elde etmekle yüceldiler. Onun otağı yanında yürüyüp dua etmekten bir an dahi geri kalmadılar. Sultan-ı âlişan (şanı yüce sultan)la at başı giderek onun شاكراً لأنعمه * âyet-i kerimesinde belirtildiği gibi "onun verdiği nimetlere şükr ederler" derecelerine doğru yöneldiler. Her an, fetih ve zaferin nasib olması duasına, emel ve dileklerinin gerçekleşmesi için yakarışta bulundular. Gerçekten de rehberi zafer olan bu seferde, temiz ruhlar birlikte, gayb orduları ise askerin öncüsü olarak ilerlemekte idi. Ama o tarihlerde hayatta olan ve gizli sırları bilenlerden ve kerametleri zahir olan Akşemseddin Hazretleri ile Akbıyık Dede, İslâm askerlerine yüz aklığı olmak için duaya devam ediyor ve hükümdarın emri gereğince otağ yanında yürüyorlardı. Böylece onlar da, dilekleri gerçekleştiren Allah'ın yardımlarını taleb için aynı yola düştüler."[69]

Bizans surları önünde saf tutan Osmanlı ordusunda, piyadeler sağlı sollu ayrılmış, arka ve yanlara süvariler konmuştu. Üç adet büyük hücum fırkası teşkil edilmiş ve 14 bataryalık bir topçu parkı kurulmuştu. Kısa bir zaman içinde muhasara için mevki alan ordu, hazırlıklarını yürütürken Sultan, Bizans İmparatoru'na, Mehmed Paşa'yı, başka bir rivayette de İsfendiyar oğlu İsmail Bey'i elçi olarak gönderip, şayet teslim olurlarsa, halkın mal ve canlarının güvenlikte bulunacağını, isteyenlerin bütün eşyasıyla birlikte arzuladıkları yere gidebilmekte serbest olacaklarını, aksi takdirde harp hukukunun gerektirdiği şeylerin yapılacağını bildirdi. Bu teklifin reddedilmesi üzerine, kuşatma hareketine hız verildi.[70] Şahî denilen büyük top, günümüzde Topkapı denilen yerde mevzilendirildi. 12 Nisan'da şafakla birlikte topçu bataryaları ateşe başlayarak, surlar bombardımana tutuldu. Bu bombardımanların çok ustalıklı yapıldığı, nokta atışları ile surlardaki muhayyel bir üçgen dövülerek, zedelenen kenarların üzerine, ortasına yapılan top darbeleriyle büyük gedikler açıldığı rivayet edilir. Bu şekildeki bir bombardıman, Türk topçusunun harp tekniğindeki maharetlerini göstermektedir. Schlumberger, bu konuda aşağıdaki ifadeleri kullanarak Osmanlı topçusunun, bu fetihteki rolüne işaret eder:

---

* Kur'an, *en-Nahl*, 121.

69. Hoca Sa'duddin, I, 420.

70. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kritovulos, s. 47.

"Yine Nisan'ın on ikinci günü büyük bombardımanın başladığı gündü. Bu elem verici tarihten itibaren muhasaranın son bulduğu 29 Mayıs tarihine kadar yedi hafta boyunca o korkunç toplar, günün her saatinde şaşmaz bir intizam dahilinde dehşet saçan bir gürültü ile ağır mermer güllelerini Bizans surlarına fırlatmaktan bir an dahi geri kalmadılar. Şimdiye kadar hiç kimsenin asla işitmemiş olduğu bu harikulade top patlamalarını işiten hurafe perest (hurafelere inanan) halkın, duçar olduğu canhıraş feryad ve dehşet, tasavvur edilsin. Tesirin tahribkarlığı derhal görüldü. Asırlar oyunca nice güçlü milletlerin hücumlarına dayanmış olan bu asırlık duvarlarda, derhal gedikler açılmaya başlandı. Bu gülleler, kesif bir toz ve duman bulutu içinde müthiş bir gürültü ile geliyor, surlara çarpıp tahribatını yaptıktan sonra bin parça oluyorlardı. Kuşatılmış olanlar, çok kısa bir mesafeden yapılan bu ilk top ateşini müteakip, bin seneden beri bu sevgili beldenin mağlup edilemez bir tanrıçası makamında tuttukları ve varlığıyla mağrur oldukları bu köhne surun kendilerini korumaya yetmeyeceğini anladıkları zaman, tarifi imkansız bir ye's ve kedere kapıldılar."[71]

Mutlak surette galip gelmek azmiyle bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan Mehmed, ortaçağın en büyük kalesini yıkmak için yaptırdığı müthiş topları ile İstanbul surları önüne gelip muhasaraya başlar. 6 Nisan - 29 Mayıs arasında 54 gün süren kuşatmanın tafsilatına girmek istemiyoruz. Ancak, Fâtih ünvanını alacak olan Sultan Mehmed, İstanbul surları önünde, kendisini bütün mukadderatla karşı karşıya getiren iki çetin imtihan daha geçirmişti. Durumun nazikliğini ortaya koyması bakımından kısaca bunlardan söz etmek gerekiyor.

20 Nisan'da buğday yüklü bir Bizans gemisiyle dört Ceneviz gemisi, Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen, Lodos rüzgarı ve Boğaz'daki akıntı sebebiyle Halic'e girmeyi başardılar.[72] Bu başarı, Bizans'ta büyük bir ümit ve sevinç uyandırdı. Bu gemilerin, batılılar tarafından gönderilen donanmanın öncüleri olduğu şayıası yayıldı. Tursun Bey'in ifadesiyle bu hadise, "ehl-i İslâm arasına fütur ve perişanî saldı.[73] Amma ma'nide * âyet-i kerimesinin işaretine uygun olarak bu hadise, alınan tedbirlerle Müslümanların lehine tecelli edecektir. Gerçekten, muhasarayı başarısızlığa uğratacak büyük bir tehlike be-

71. Schlumberger, s. 110.

72. Dukas, s. 164; Tâcizâde, *Mahruse-i İstanbul*, s. 15.

73. Tursun Bey, s. 53.

* "Olur ki, bir şey hoşunuza gitmezken, sizin için o hayırlı olur." (Kur'an, *el-Bakara*, 216).

وعسى ان تكرهوا شيئًا وهو خير لكم

lirmişti. Ümitsizlik, bozgun doğurabilirdi. O zaman, Akşemseddin tarafından Pâdişaha sunulmuş olan bir mektup, bu muvaffakıyetsizliğin, umumî bir hayal kırıklığı doğurduğunu ve zaferi şüpheye düşürdüğünü isbat etmektedir. Mektup, alınması gereken tedbirleri de tavsiye etmektedir.[74]

Düşman gemilerinin Halic'e girmesi üzerine, hışımla atını denize doğru süren ve kaftanı ıslanıncaya kadar denize girmiş olan genç hükümdar, bu durumu hazmedemeyerek Baltaoğlu'nu komutanlıktan azlip, onun yerine Hamza Bey'i tayin eder.

Sultan, bütün vezir ve komutanların katıldığı bir Divan toplar. Orada, Çandarlı ile ona tabi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile İmparator'la müzakerelere girişilmesi ve muhasaranın kaldırılması fikrini tekrar ortaya atarlar. Genç hükümdar için durumun ne kadar nazik bir hale geldiğini tasavvur etmek mümkündür. Vaziyeti, Çandarlı Halil Paşa'nın eski rakibi ve fetih fikrinin kuvvetli müdafii Zaganos Paşa kurtarır. Şehabeddin Paşa ve Koca Turahan Bey'le Akşemseddin'in ve Sultanın hocası Ahmed Güranî (Molla Güranî)'nin yardımları ile bu bedbin görünüşü yenmeye ve savaşa devam azmini yenilemeye muvaffak olurlar. Bunlar, teşci' edici sözleriyle askerin cesaretini yükselttiler. Hoca Sa'duddin bu konuda şunları söyler: "Ulemanın ileri gelenlerinden Şeyh Ahmed Güranî, büyük şeyhlerden Akşemseddin ve makamı yüce vezirlerden Zaganos Paşa, ülkeler hakimi sultan ile aynı görüş ve fikirde olup, barış ve anlaşma yolunu benimsememişlerdi. Fetih alâmetleri belirdiği sırada işten el çekmek vazife anlayışına sığmaz diyerek zaferleri gölge edinen askerlere nasihatlarda bulundular ve tatlı bir dille "sonra Rum ülkesi size açılacaktır" hükmünde belirtilen gerçek vaadi hatırlatarak "büyük savaş, Kostantiniyyenin fethidir" gerçeğinden hareketle ortaya konan gayret ve ihtimamı bir bir gazilere anlattılar."[75]

Bizans'ın, Haliç tarafından da tazyiki için limana girişe mani olan zincirin kırılması denenmişse de başarı sağlanamamıştı. Bunun üzerine ince donanmanın Halic'e karadan geçirilmesi genç hükümdar tarafından düşünülmüştü. Bizans Rumları arasında da "Gemilerin karadan yüzdürüldüğü görülünceye kadar İstanbul'un zaptının kimseye müyesser olmayacağı" hususunda bir inanç ve anlayış bulunduğundan, kuşatılanların bütün ümitlerini kırmak için bu işe teşebbüs edilmiştir. O sırada, Galata, Cenevizlilerin elin-

74. Bilgi ve kaynak için bk. İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, 127-128.

75. Hoca Sa'duddin, I, 422-423.

de bulunup ayrı bir kalesi vardı. Bura sakinleri, Türklerle dost olmakla beraber geceleri de Bizanslılara yardım etmekteydiler. Halic'e denizden girmenin imkansızlığı yüzünden 50-70 kadem uzunluğundaki 15-22 sıra kürekli 70 kadar gemi, 22 Nisan gecesi sabaha kadar Halic'e geçirildi. Solakzâde bunu "Himmet-i merdân ile Beşiktaş dedikleri yerden Kasım Paşa deresine doğru, dağ parçası gibi gemilerin altına rugan (yağ) ile terbiye olunmuş kütükler döşeyip, bir rivayette yelkenler açarak yürüttüler ve gemileri birbirine bağlayarak üzerine metrisler koydular"[76] cümleleri ile anlatır. Bu sevkıyat yapılırken Beyoğlu tepelerine yerleştirilen bataryalarla Haliç'teki Bizans donanması taciz edilip hareketsiz bırakıldığı gibi surların etrafında da bombardımana devam edilip, esas faaliyet, iyi bir şekilde gizlenmişti. Sabahleyin 70 parça kadar geminin, Haliç'te yelken açtığını gören Bizanslılar, hayret ve dehşetle bu manzarayı seyre başlamışlardı. Bu şekilde, karadan gemi yürüterek denize indirme tekniği büyük bir başarı idi.

Fâtih, bununla da kalmadı, ihtiyaç karşısında büyük dehâsının yeni bir keşfini de ortaya koydu. Havan topları döktürdü. Onların, balistik hesaplarını bizzat yaparak tecrübelerinde bulundu. Beyoğlu sırtlarından ve Galata surlarından aşırma atışlarla Haliç'teki düşman gemilerini batırmaya başladı. Böylece yeni bir cephe açılması ve Bizans'ın her taraftan sıkıştırılması, İmparator'u, en ağır şartları kabul ederek barış teklifinde bulunmaya zorladı. Fakat Fâtih, İmparator'un gönderdiği elçilere: "Ya ben Bizans'ı alırım, ya Bizans beni" diyecek kadar, fetih işinde azimli olduğunu ve teslimden başka bir teklifi kabul etmeyeceğini bildirmişti.

Gemilerin Halic'e indirilmesinden sonra Defterdar ile Kumbarahane İskelesi arasında bin kadar duba üzerine, beş askerin yan yana yürümesine imkân verecek ve top geçirilebilecek şekilde muntazam, sağlam döşemeli bir köprü kurdurdu. O dönem tekniğinin bir harikası kabul edilen bu köprü, Rumların mâneviyatlarını yeniden ve esaslı bir şekilde sarstı.[77]

Fâtih Sultan Mehmed'in karşılaştığı ve âdeta imtihan edildiği buhranlı ikinci hadiseye geçmeden önce, onun düşmanı olan ve Fâtih'i şahsen tanıyan Bizans imparatorluk prensi meşhur tarihçi Dukas'ın karadan yürütülen gemiler ile pâdişahın bu hususdaki faaliyetleri hakkındaki düşüncelerini bu-

76. Solakzâde, *Tarih*, nşr. Vahid Çabuk, Ankara 1989, I, 266-267.

77. Muhasara hakkında geniş bilgi için bk. Dukas, s. 158-171; Tursun Bey, 46-55; Kritovulos, 39-68; Tacizâde, 10-17; Âşık Paşazâde, s. 141-142; Hoca Sa'duddin, I, 419-423; Hammer, II, 280-288; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, 56-75; Uzunçarşılı, *Tarih*, I, 472-486.

raya almayı faydalı bulduğumuzu belirtmek isteriz. O, şöyle diyor:

"Pâdişah, cesurâne ve cür'etkârane bir planın tatbik ve icrasını düşündü. Galata'nın şark tarafında ve Çifte sutun altındaki cihette olan yer ile, Galata'nın diğer cihetinde ve Kosmidion denilen yerin karşısındaki Haliç sahili arasında bulunan ve Galata'nın arkasında olan ormanlık dağ yolunun düzeltilmesini emr etti. Bu yolu, mümkün olduğu kadar düzelttiler ve makaralar ile gemileri denizden karaya çıkardılar. Bu gemilerin, geçidin (Boğaz) mukaddes ağzından çekerek, kara yolu ile,Halic'e nakl olunmalarını emr etti. Bu suretle emir icra olundu. Gemiler çekiliyordu. Her birinin baş tarafında bir kaptan ve arka tarafında bir dümenci oturuyordu. Bir diğeri de elinde küreği tutarak, yelkeni harekete geçiriyordu; biri de davul, başka birisi de borazan çalıyor ve denizcilere ait şarkılar okuyordu. Muvafık rüzgarın esmekte olduğu sırada, ormanları ve dereleri aşarak, denize varıncaya kadar karadan geçiyorlardı. Bu gemilerin sayısı seksen idi. Bunlar arasında iki sıra kürekli kadırgalar da vardı. Geri kalan gemileri orada bıraktılar. Böyle bir harikayı kim gördü ve kim işitti? Keyahsar (Keyhüsrev) denizde köprü inşa ederek, karada yürür gibi bu köprü üstünden karşıya asker geçirdi. Bu yeni Makedonyalı ve bana kalırsa neslinin en son pâdişahı olan Mehmed, karayı denize tahvil etti (çevirdi). Ve gemileri dalgalar yerine, dağların tepelerinden geçirdi. Binaenaleyh bu, Keyahsar'ı da geçti. Zira Keyahsar, Elispondos (Çanakkale Boğazı)'u geçti ve Atinalılara mağlub olarak muhakkar (hakarete uğramış) bir halde geri döndü. Mehmed ise, karayı denizde olduğu gibi geçti ve Bizanslıları mahv etti. Ve hakiki altın gibi parlayan Atina'yı (burada kastedilen İstanbul'dur) yani dünyayı tezyin eden (süsleyen) şehirlerin kraliçesini feth etti."[78]

İstanbul'un, kuşatma altına girdiği günden, düşeceği gününe kadar Haliç'te büyük bir Venedik gemisinde bulunarak, olup bitenleri yakından takib etmiş olan vak'anüvis Nicolas Barbaro, efsanevî meş'ale ışığı altında gemilerin, dağ ve tepelerden geçişinin dehşet saçıcı cereyanını, taifelerin şevk ve şetaretini, tekbir seslerini, sevinç nârâlarını ve davul âvâzelerini uzun uzun anlattıktan sonra "Bu gemilerin, sanki denizde imiş gibi karada hareketleri hadisesini gözleriyle takib etmemiş bir kimse için bunun, inanılmayacak kadar garip bir manzara olduğunu tekrar ederim. Ben bunu, Keyhüsrev'in Athos dağını yarmasında gösterdiği cearet ve fedakârlığın kat kat üstünde bulurum. Bunları bizzat gözlerimle gördüm. Eğer bu harikulade olayın

78. Dukas, s. 166.

meydana gelmesinde hazır bulunmamış olsaydım, buna inanılmaz ve garip masallar gibi görünmüş olacak olan diğer rivayetlere de artık inanırım" der.[79]

Fâtih Sultan Mehmed'in, muhasara esnasında karşılaştığı ve âdeta imtihan edildiği ikinci önemli hadise, Mayıs sonlarına doğru kendisini göstermişti. Hemen hemen bütün kaynakların belirttiğine göre o günlerde Osmanlı ordugâhında, Batı hükümdarlarının birleştikleri, Hunyad'in şehri kurtarmak üzere kuvvetli bir ordu ile yolda olduğu ve büyük bir Haçlı donanmasının Ağriboz'a veya Sakız Adası'na ulaştığı şayiaları yayılıp büyük bir endişeye sebep oldu. Tekrar mırıldanmalar başladı. Başından beri kuşatmaya karşı gibi görünen Çandarlı, haklı çıkacak gibiydi. Gerçekten, Venedik, 7 Mayıs'ta hazırladığı bir donanmayı G. Loredano komutasında Ege sularına göndermişti. Papa da kendi hesabına beş kadırga techiz ettirip yola çıkarmıştı. Öbür tarafta Karamanoğlu, Venediklilere verdiği söz üzerine İstanbul surları önünde herhangi bir gevşeme halinde harekete geçmeye hazır bulunuyordu. Kuvvetli bir casus şebekesine sahip olan Osmanlı hükümdarının, bu faaliyet ve hazırlıklardan habersiz kalmasına imkan yoktu. Bir gecikme, sonucu çok tehlikeli ve meş'um neticeler doğurabilirdi. Tâcîzâde'nin ifadesiyle: "Te'hir olıcak mebada derya yüzünden dahi küffardan muavin gelip halka zaaf-ı kalb târi olmağa sebep ola".[80] Gerçekten de İstanbul muhasarasının sonlarına doğru (25, 26 Mayıs) bir Macar heyeti, Osmanlı karargâhına gelir. Bu heyet vâsıtasiyle, Jan Hunyad'in, naiplikten çekildiği ve Ladislas'ın kral olduğu öğreniliyordu. Bu yüzden Jan Hunyad, Sultan Mehmed'le üç seneyi kapsayacak şekilde yapmış olduğu mütarekenin, ahidnâmesini geri istiyordu. Zira idareyi genç krala devr etmekle imzalamış olduğu ahidnâmenin geçersiz olduğunu ve bu yüzden onu geri isteyerek ve Osmanlı hükümdarının ahidnâmesini de iade ediyordu. Macar heyeti, vezir-i azam ve onun yanında bulunan iki vezirle görüşür. Sefir, efendisinden aldığı talimat üzerine, pâdişahtan İstanbul kuşatmasının kaldırılmasını ister. Aksi takdirde Macarların, Bizans'ın lehinde hareket edip onların yanında yer alacaklarını bildirir. Macar elçilik heyeti, Batı devletlerine ait bir filonun da Bizans'a yardıma gelmekte olduğunu bildirir.

Macar elçisiyle olan görüşme, genç hükümdara bildirilir. Macarların Rumlara yardım edeceklerine dair olan tehdidi ve bir Batı filosunun yardı-

79. Schlumberger, s. 159.

80. Krituuvolos, s. 70; Tâcizâde, s. 17; İnalcık, *Fâtih Devri*, s. 128-129.

ma geleceği sözleri, Sultan Mehmed'i düşündürür. Bunun üzerine, 27 Mayıs akşamı bir meclis toplayarak vaziyeti görüşür. Vezir-i a'zam Halil Paşa, daha önce görmüş olduğu üç Haçlı seferinin tehlikelerini yakından bildiği ve Batı Hıristiyanlarının yeni bir Haçlı seferi düzenlemelerinden korktuğu için, imparatorun ağır bir vergiye bağlanarak muhasaranın kaldırılmasını teklif eder. Özellikle Hıristiyan Batı'nın birleşerek Müslüman Türkleri Balkanlardan atmak üzere harekete geçebileceklerini, bunun da daha büyük bir felakete sebep olacağını söyler. Zira o, Yıldırım Bâyezid'in akibetini, İzladi, Varna ve İkinci Kosova muharebelerini hatırlıyordu. Buna karşılık Zaganos Paşa, İstanbul'a yardım yapılamayacağını, Batı devletleri arasındaki rekabetin bu yardıma engel olacağını, yardım yapılsa bile önemli olamayacağını söyler. Onun bu görüşüne bazı ümera ile ulema ve Akşemseddin iştirak ediyorlardı. Benimsenen bu görüş üzerine, genel bir hücuma karar verilir.

Gerçi, Venedik veya Papa'nın donanmasının Sakız'a geldiği haberi alınmıştı. Son olarak yapılacak hücumun neticesine kadar Macar elçisi iade edilmeyerek alıkonuldu. Bu arada muhasaranın uzaması, bazı dedikodulara sebep olmuştu. Pâdişah da endişeli ve sıkıntılı idi.[81] Ancak Akşemseddin'in sebat ve hücum edilmesi ile ilgili mektubu ve manevî tebşiratı havi yazısı, herhalde Sultan Mehmed üzerinde tesirli olmuştur.

Fetih esnasında, Sultan Mehmed ile Akşemseddin arasındaki ilgi, teşvik ve sabrı tavsiye hususu, şu ifadelerde açıklık kazanır. "Bâhusus, fetih tarihinin iç yüzünü idare eden Akşemseddin, cepheden cepheye at oynatan, kafası ve bedeniyle de en ağır ve zorlu yükü taşıyan pâdişahın bir dinamo gibi zaman zaman boşalır olan mâneviyatını besliyor ve takviye ediyordu.

Genç hükümdar, sihirbaz kudretiyle kal'alar kurdurmuş, toplar döktürmüş, donanmasına bir gecede dağları aşırtmış, genç, dinç, nizamlı ve talimli ordusuyla karaları denizlere çevirtmiş, denizleri tutuşturtmuştu. Ama yine de Bizans surlarına çarpıp püsküren ve uzadıkça uzayan muhasaradan da zaman zaman ümitsizliğe düşer gibi oluyordu. Ne ki genç hükümdarın kulağına durmaksızın "Korkma, şehri alacaksın" diyen ses, ona her zaman deste ve yar olmakta bulunuyordu.

Ama bir türlü neticelenmeyen kuşatma ve Ortodoks kiliseninin son ve tek ümid olarak Katolik kilisesine boyun eğmesine karşılık, Papa'nın da Avrupa'lı kuvvetleri, şehre yardımcı olmak üzere gönderme ihtimallerinin kızıştığı bir gerçekti. İşte bıçağın kemiğe dayandığı bu çok nazik demde,

81. İnalcık, *Fâtih Devri*, s. 130.

pâdişahın, Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'yı, Ak Şeyh'in çadırına niyaz ve'sual babında göndererek şeyhinden fethin gününü, hatta saatini ve şehre girilecek noktayı öğrenmiş görüyoruz.

Fakat, Şeyh'in oğullarından biri, babasının muştuladığı an gelip çattığı halde, fetih haberinin gelmemesi üzerine, pâdişahın gazabından korkarak, merakla babasının çadırına geldiği vakit, kapıda bulunan nöbetçi: "İçeri kimseyi komayasuz diye sipariş olundu" diyerek delikanlıyı Ak Şeyh'in yanına almaz. Bu esnada çadırın bir yanından eteğini kaldırıp içeri bakan genç adam, babasının başı secdede, göz yaşları ve enin ile ağlayıp yalvarmakta olduğunu görür. Bu uzun niyaz ve yanık münacattan sonra, Şeyh'in başı secdeden kalkar. Bu esnada da ordu, yatağını aşmış sel gibi, taşa köpüre şehre girmekte, Ak Şeyh de kendi kendine "Elhamdülillah, Elhamdülillah" diye Cenabu Hakk'a şükr etmeye, tekbir getirmeye başlamış bulunmakta idi."[82]

Akşemseddin ile Fâtih arasındaki münasebetlere temas etmiş olmakla birlikte, daha önce toplanmış bulunan harp meclisinden kısaca söz etmemiz gerekiyor. Zira bütün teklif ve çabalara rağmen Bizans teslime yanaşmadığı gibi, Fâtih'i zor durumda bırakacak bazı teşebbüslerde de bulunuyordu. Bunun için 27 Mayıs'ta, Fâtih'in başkanlığında toplanan bir harp şurasında uzun münakaşalar yapılmıştı. Vezir-i a'zam Halil Paşa'nın muhasarayı kaldırma taraftarı olduğunu bu şurada açıkça söylediğine daha önce işaret edilmişti. Buna karşılık Zaganos Paşa ile hem tıb hem de manevî ilimlerde derin malumata sahip bulunan Akşemseddin, fethin, Müslümanların 850 senelik en büyük idealleri bulunduğunu, Bizans'ın mânen tefessüh ettiğini, maddeten de hiç bir gücünün kalmadığını, Rum halkın büyük bir kısmı ile bazı ileri gelenlerin Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak kabul ettiklerini, İstanbul'a hakim olan devletin hem İslâm, hem de Hıristiyan dünyasında büyük bir manevî nüfuza sahip olacağını, bu sebeple kat'i neticenin alınmasına kadar muhasaraya devam edilmesini istediklerine temas edilmişti. Hz. Peygamberin ashabından ve hicret esnasında kendisini Medine'de evinde misafir etme şerefine nail olan Ebu Eyyub el-Ensarî'nin kabrini keşf ettiği gibi, Kur'an'da İstanbul'a işaret ettiği kabul edilen بلدة طيبة * "beldetün tayyibetün" lafzının "ebced hesabı" ile içinde bulundukları 857 hicrî senesini işaret ettiğini söyleyen Akşemseddin, bu sebeple "feth-i mübin"in muhakkak bulunduğunu, derin bir vecd ile dile getirir. Bütün bu görüşmeler-

82. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 285-286.

* Kur'an, *es-Sebe'*, 15.

den sonra meclis muhasaraya devama karar vererek dağılır.

Sultan Mehmed, harp hazırlıklarını tamamladıktan sonra şehre bir elçi göndererek İmparator'a "şehri menkul serveti ve yakınları ile terk edebileceğini" bildiren bir mesaj gönderdi. İmparator bu talebi reddedince Fâtih, bütün orduya tellallar çıkararak genel hücumun yapılacağı günü tesbit etti. O, yemin ederek askerlere şöyle dedi: "Bu muharebede kazanç olarak yalnız şehrin binalarını ve surlarını istiyorum. Şehrin diğer bütün menkul servetini ve mahsurlarını ganimet olarak size bırakıyorum."[83]

Bundan sonra, bütün ulema, meşâyıh ve gazi dervişler, asker içinde zaten coşkun bulunan hücum ve kazanma halet-i ruhiyesini, mânevî tebşirlerle bir kat daha artırdılar. Bu esnada genç hükümdar da münadiler vâsıtasiyle orduya tebligatta bulunarak "ilk defa sura çıkacak olan askerlerin rütbelerinin artırılacağını, eline hükm-i şerif sadaka olunarak (verilerek) tâ nesli munkarız oluncaya değin evladının, kıyamete kadar baki olacak bulunan Devlet-i Âl-i Osmanî'de, her zaman muhterem sayılacağını" bildirdi.

Bu esnada Osmanlı topları surları dövmeye devam ediyor, Bizanslı muharipler, devamlı meşgul edilerek yorgun bırakılıyorlardı. Fetih sabahının gecesi, Türk ordusunda "Mum donanması" denilen ateş ve ışık şenliğinin icrası ile geçti. İstanbul'u tamamen kuşatan Türk deniz ve kara ordusunda kandiller, fenerler, meş'aleler ve ateşler yakılarak Kostantiniyye (İstanbul) bir ışık çenberi içine alındı. Askerin hep bir ağızdan getirdiği tekbir ve tehlil sedâları, ortalığı inletiyordu. Gecenin karanlığını yırtan bu ışık çenberi ile tekbir sesleri, tatlı bir ahenk meydana getiriyordu. Işık ve seslerden meydana gelen bu uğultuyu gören Bizans, önce Osmanlı ordusunda yangın çıktığını zannederek sevinecek, fakat kısa bir müddet sonra, bunun bir donanma olduğunu anlayınca derin bir ye's ve ümitsizliğe düşecektir. Bu esnada Bizans, Ayasofya'da İmparatorun da hazır bulunduğu son bir âyine katılıyordu. Bu âyin, Bizanslıların Ayasofya'da icra ettikleri son âyindi.

20 Cemaziyelevvel (29 Mayıs) Salı sabahı ezan ve namazdan sonra, Türk ordusunun büyük ve tarihî hareketi başladı. Ordu, hem kara, hem de denizden bütün cephelerden harekete geçti. Toplar, hep birden şehir üzerine çevrilerek ateşlendi, etrafı kesif bir duman ve barut kokusu kapladı. İlk hamlede iki bin merdivenle 50 bin yiğit ileri atılmış, harbin en şiddetli anında, Akşemseddin ile Molla Güranî ateş hattına girerek, gazâ yolunda şehidlik mertebesine ulaşmayı taleb ile askere önderlik edip örnek olmuşlardı.

83. Dukas, s. 172.

Bizzat genç hükümdar dahi, askeri tehyic edici sözlerle, elinde kılıç ile Topkapı gediğine saldırmıştı. Bu sırada Ulubatlı Hasan adındaki muazzez nefer, tekbirlerle Topkapı suruna sancak dikti. Böylece İslâm dilâverlerinin ve Oğuz kavminin, asırlardan beri hayal ettiği mukaddes bir rüya gerçekleşiyordu. Ulubatlı, Hz. Peygamberin müjdesine mazhar olarak 30 kadar arkadaşıyla şehâdet mertebesine ulaştı.*

Bu sırada Osmanlı sancağının surlarda dalgalandığını gören ve daha önce yaralanmış bulunan Latin komutanı General Giustiniani, gemisine çekilmek ister. Kalması hususunda ısrar eden İmparator'a "Allah'ın, Türklere açmış olduğu yolu takip edeceğim" cevabını verdi. Bu, artık Osmanlı'ya mukavemet edilemeyeceğinin bir ifadesi idi.

Bizans'ın, surlardaki bayrağının indirilip yerine Osmanlı bayrağının dikilmesinden sonra, ezanlar okunmaya başlandı. Sultan Mehmed Han, surlardaki bu manzarayı görünce, atından inerek, Hz. Peygamber'in medih ve senâsına nail olmanın verdiği bir sevinç, ayrıca devletini, İslâm'ın mukaddes şerefine mazhar kılan medhiye-i Resulullah'a** kavuşmanın verdiği heyecanla şükür secdesine kaparak Cenab-ı Hakk'a hamd eder. Sonra otağ-ı hümâyununa çekilerek devlet erkânının tebriklerini kabul eder.

Bu sırada, şehri koruyan gruplarla birlikte Bizans İmparatoru da öldürülmüştü. O, ayakkabısından tanınmıştı. Fâtih, vatanını müdafaa için ölen bu şerefli askerin cenazesine saygı göstererek onu merasimle defn ettirdi.

İstanbul'un fethi, genç sultan için aynı zamanda saltanatının da fethi olmuştu. Fâtih, şehrin zaptını müteakip Şehzâde Orhan'ı arattı. Ölü veya diri getirene büyük mükâfatlar vaadetmişti. Bizanslıların yanında kendisine karşı surlar üzerinde savaşmış olan bu Osmanlı şehzâdesinin ölümü ile Yıldırım Bâyezid'in oğulları arasındaki taht kavgası kesin olarak sona ermişti. Gerçekten de şehrin düştüğünü gören Şehzâde Orhan, surlardan atlayarak vefat etmişti.

Feth-i mübinin gerçekleştiği 29 Mayıs 1453 Salı sabahını anlatan bir yazar, o günü şu ifadelerle tasvir eder: "O gün, her zamankinden daha parlak doğan güneş, göz kamaştırıcı altın sarısı ışınları ile âdeta İslâm'ın zaferini kutluyor, cihanın incisi Kostantiniyye'ye sel gibi akan şanlı Türk ordusunu sıcak bir içtenlikle kucaklayıp üzerine mukaddes nurlar saçıyordu. 29

* Fetih esnasında şehid olanlarla ilgili geniş bilgi için bk. A. Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, Ankara 1976, s. 1-130.

** لتفتحن القسطنطنية فلنعم الامير امیرها ولنعم الجيش ذلك جيش Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul 1982, IV, 335.

Mayıs 1453 salı sabahı, muhakkak ki bir başka sabahtı. Bu parlak ve eşsiz ilkbahar sabahının cihan tarihindeki yeri ise, apayrı bir özellik taşıyordu. Zira o mukaddes Salı sabahı ile bir çağ kapanıyor, yeni bir çağ açılıyordu. Bu yeni çağa, eşsiz dehası, rakipsiz kuvvetiyle, Avrupa barbarları dahil, bütün cihana şaşkınlıktan küçük dilini yutturup, henüz 21 yaşlarında çok genç bir pâdişah olarak, Fâtih ünvanına hak kazanan büyük türk, Fâtih Sultan Mehmed Han damgasını basmıştı. İşte o mukaddes Salı sabahı, böyle eşsiz bir sabahtı."*

Osmanlı ordusunun şehre girip hakim olması üzerine bileğinin gücü ile Fâtih ünvanını almaya hak kazanmış olan genç serdarın da şehre girdiği görülür. Yanında, emîr, vezir, solak, sipah ve yayalardan başka, devlet ricali, âlimler, hocaları, şeyhler, dervişler, kalenderîler ve erler bulunuyordu. Bütün bunların yanında özellikle sağında ve solunda Akşemseddin ile Akbıyık sultanın bulunması dikkat çekiyordu.

Fâtihâne bir ihtişam ve büyük tezahüratlarla şehre girmiş olan pâdişah, Hammer'in (II, 302) dediği gibi, Hıristiyanlığın şarktaki merkezini teslim almak üzere, Ayasofya'nın önünde atından inmiş ve mâbedin eşiğinde şükür secdesine kapanmıştı. Tursun Bey'in ifadesiyle haraba yüz tutmuş olan Ayasofya, fetih hakkı olarak câmiye çevrilecekti. Rivayete göre Fâtih Sultan Mehmed, Ayasofya'da iki rekaat şükür namazı ile ikindi namazını kıldıktan sonra mâbedin üç gün içinde bu mâbedin Cuma namazı için hazırlanmasını emreder. Cuma günü, Akşemseddin Hazretleri, Sultan Fâtih'in koluna girip minbere çıkartarak hutbe okumasını istemiş. Fâtih de Hak Teâlâ Hazretlerine hamd ve senâdan sonra hutbeyi okur. Akşemseddin de Cuma namazı kıldırmıştı.**

Fâtih Sultan Mehmed, fetihten sonra Bizans ahalisi hakkında Hıristiyan dünyasında eşine rastlanmayan bir müsamaha hareket etmişti. O, askerlerine, mukavemet edenlerden başkasının öldürülmemesini, emrederek, sadece esir edilmelerini istemişti. Daha önce de temas edildiği gibi o, İmparator'un cesedini buldurmuş, onu Rumlara teslim ederek inançlarına göre defn etmelerini sağlamıştı. Rumlardan, şehir dışına kaçanların tekrar evlerine dönebileceklerine de müsaade etmişti.

Fethi takib eden ilk Cuma namazından sonra meydana gelen ikinci önemli hadise, Ok Meydanı'nda yapılan fetih ve zafer alayıdır ki, üç gün üç

* L.P. Dabağyan, *Fâtih ve Fetih Olayı*, İstanbul 1976, s. 100.

** Hutbeyi Akşemseddin'in okuduğu rivayeti de vardır.

gece süren şenlik, ziyafet, oyun ve eğlencelerden sonra, başardığı büyük işte, çevresinin yardımlarını unutmayan pâdişah, "Şühedaya rahmet-i Rahman, gazilere şeref ü şan, tebeama fahr ü şükran" dedikten sonra asker ve sivil yüzbinlerce kişiye zafer hediyesi olarak mal, mülk ve arazi dağıtmıştır.

Fakat bu noktada da mühim olan yine Akşemseddin'in, orada hazır bulunan gazilere sesini yükseltip "Ey gaziler, bilin ki, cümleniz hakkında ahir zaman peygamberi " Ne güzel askerdir onlar" diye buyurmuştur. İnşallah cümleniz mağfursunuz. Ama gazâ malını israf etmeyip hayır ve hasenatta sarf edin. Pâdişahınıza da itaat ve muhabbet eyleyin, diyerek gâzilerin tamamını şehrin imarına ve amme müesseseleri kurmaya teşvik etmiş olmasıdır.

İstanbul, Osmanlıların eline geçtiği zaman perişan ve harab bir vaziyette idi. Fakat bu tahribat ve yoksulluğa sebep olan Müslüman Türkler değil, Hıristiyan Avrupa idi. Zira Comnéne'ler devrinde, taht çekişmelerinden ve iç idaresizliklerinden faydalanarak şehri basan Haçlı orduları, bu zengin ve mamur beldeyi sefil ve yoksul bir harabeye çevirmişlerdi. Böylece şehir, bir daha belini doğrultamayacak bir hale gelmişti. Bundan sonra ne yıkılan saraylar bir daha yapılmış, ne yağmalanan kiliseler bir daha doldurulabilmiş, ne kaçırılan sanat eserleri, ne tahrib edilen âbideler bir daha yerlerine getirilebilmişti. Yarım asırdan fazla süren kan kokusu içinde, vahşet ve zulüm ile ezilen bu şehir, bir yazarın ifadesi ile yeni sahipleri olan Müslüman Türkler sâyesinde "ba'sü ba'de'l-mevt"e, bir yeni doğuşa uğramak talihine ermiş bulunuyordu.

Öyle anlaşılıyor ki şehir ve mabedlerin yağmalanması bir bakıma İmparatorun eliyle de oluyordu. Nitekim İstanbul fethine tanık olan Bizanslı Yeorgios'un verdiği bilgilere göre, devletin, askerlerin maaşını verecek parası olmadığı için kral, Allah'a adanmış kutsal eşyaların kiliselerden alınıp paraya çevrilmesini emretmişti. Böylece gerek Ayasofya, gerekse şehirdeki diğer kiliselerde bulunan eşya fetihten önce alınıp paraya tahvil edilmişti.

Fâtih, fetihten sonra Galata'daki Ceneviz kolonisini de teslim alarak, onlara hukukî beratlar verdi. Bu arada Sultan Fâtih, Latin Kilisesi ile birleşme taraftarı olmayan ve bu birleşmeye muhalefet ettiğini daha önce gördüğümüz Gennadius'u Patriklik makamına getirmek suretiyle Ortodoksları himayesi altına almış oluyordu. Böylece Hıristiyan dünyasındaki iki kilise ayırımını desteklemiş oldu. Merasimle bu yeni Patriğe mürassa bir asâ ve at hediye edip iltifatlarda bulundu. Böylece Fâtih, Roma'ya hakim oluyordu.

Bu sebeple kendisine "Roma Cihan İmparatoru" denebilirdi. Bu anlayıştan hareketledir ki, Roma'yı elinde bulunduran ister Müslüman, ister Hıristiyan olsun; ister kavuklu, ister şapkalı bulunsun, Roma âleminin hükümdarı idi. Bu âlem, hukuken onun ülkesi sayılırdı. Böylece, Yıldırım'dan beri kullanılan "Sultan-ı iklim-i Rûm" tabiri, İstanbul'un fethi ile Ortodoks dünyası tarafından da kabul edilip tasdik edilmiş oluyordu. Bu tasdikin, Avrupa fetihlerinde büyük faydası görüldüğü gibi, kuvvetli olduğumuz devirlerde de Patriklik makamının bizde bulunuşu, yararımıza olmuştur. Fâtih, bu hareketiyle Doğu Hıristiyanlığını Katolik Roma'dan tamamen ayırıyordu. Buna kendi gücünü de katarak asırlardan beri doğu dünyasının Roma'lıya karşı gösterdiği reaksiyonu âdeta yeni bir senteze kavuşturuyordu. Gerçekten de İstanbul'u fetheden Türkler, Şark, yani Ortodoks kilisesinin, Bizans İmparatorluğu zamanındaki bütün haklarını tanımak suretiyle Rumları memnun etmiş ve onları müteaddid müzakerelere rağmen bir türlü yanaşmak istemedikleri Garp (Katolik) Kilisesi'nin nüfuz ve hakimiyeti altına düşmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altına almışlardı. Nitekim, Osmanlı hükümdarı, İstanbul fethinden sonra ilim ve faziletle tanınmış olan Gennadius'u Rumlara Patrik olarak tayin etmiş ve Patrikhâne'ye Bizans imparatorları zamanındakine benzer selâhiyetler vermişti.

Osmanlı Devleti'nin bu ince hesaplı siyaseti, bir buçuk asırdan beri zaman zaman kileselerin birleşmesi için Papa'ya yapılan müracaat kapısını tamamen kapatmıştı. İş bu kadarla da bitmemiş, devlet, Galata'daki Cenevizlilerle Galata halkına da bir fermanla teminat vermişti. Bu hareketiyle Osmanlı Devleti, gerek Balkanlar'da kendi idaresi altındaki ve gerek Mora, Sırbistan, Eflâk ve Güney Arnavutluk'taki Ortodoksları samimi olarak kendi idaresine bağlamıştı.[84]

İstanbul'un, 29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyelevvel 857)'de Osmanlı Türkleri tarafından feth edilmesi, Avrupa'yı ve özellikle Papa ile Napoli Krallığını, ayrıca Güney Avrupa memleketlerini hayret ve dehşete düşürmüştü. Bununla beraber, gerek Osmanlıların büyük bir cihad ruhu ile askerî güce sahip olmalarının etrafa verdiği korku, gerekse artık Hıristiyanlık taassubunun yerini, tedricen de olsa aklî muhakemenin almış olması yüzünden birçok devlet, sesini çıkaramaz hâle gelmişti. Bu sebepledir ki, Papa V. Nikola'nın, yapmak istediği ve yeni bir Haçlı Seferi için sağa sola baş vurması sonuçsuz kalmıştı. Nitekim, Papa'nın bütün Hıristiyanları silaha sarılmaya

84. Francis Yeorgios, *Şehir Düştü*, trc. Kriton Dinçmen, İstanbul 1992, s. 67, 81, 99; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tarih*, Ankara 1975, II, 6.

davet eden 30 Eylül 1453 tarihli beyannâmesi, fazla bir alaka uyandırmadığı gibi, Papa'nın, Osmanlılar aleyhine harekete getirmek istediği Adalar halkı ile Balkan yarımadası'ndaki despotluklar ve bu meyanda Sırp, Eflâk, Bosna, Mora, bazı Arnavut kral devlet ve senyörleri, Osmanlıların Enez zaferinden sonra 1454 senesi ilkbaharında göndermiş oldukları elçileri vâsıtasıyla İstanbul fethinden dolayı Osmanlı hükümdarını tebrik ediyorlardı.[85]

Hıristiyan Batı dünyasında beklenmedik bir felâket olarak kabul edilen İstanbul fethi, zafernâmelerle İslâm dünyasına bildirilmişti.Resûlullah (s.a.v.)'ın hadiseleri ile ta'ziz edilmiş olan Fâtih Sultan Mehmed ve ordusu, büyük bir tebcile layık görülmüşlerdi. Mısır, Şam, Bağdad ve diğer Müslüman şehirler ile ülkelerde merasimler tertiplenip kutlama törenleri yapılmıştı. Kahire'de bulunan Abbasî halifesinin emriyle camilerde Müslüman Türk şehidlerine dua edilmiş ve Fâtih'in ismi hutbelerde zikredilmişti. Bu andan itibaren bütün İslâm dünyası, Peygamberlerinin müjdesine (tebşirât) mazhar olan Osmanlı Devleti'ni, İslâmiyetin büyük bir temsilcisi olarak kabul etmeye başlamıştı. Haçlı sürülerine karşı İslâm'ı, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde şerefle müdafaa etmiş olan Türk milleti, bu fetihle, bütün Müslüman dünyasının sönmez ve eksilmez muhabbetini kazanmıştı. Bu sebeple Memlûk Sultanı, Fâtih'e elçi göndererek kendisini tebrik etmişti. Keza, Güney Hindistan (Behmenî) Sultanı Alaeddin II. Ahmed Behmen Şah (1435-1457) da elçiler gönderip Fâtih'i tebrik edenler arasındaki yerini almıştı.

İslâm dünyasının, İstanbul'un fethinden dolayı bu kadar sevinmesinin sebeplerini, çok derinlerde aramak gerekir. Zira bu şehrin fethi, Müslümanlar için önemli bir hedef haline gelmişti. Bu hedefe ulaşmak gerekiyordu. Çünkü bu, peygamberlerinin, asırlarca önce haber verdiği bir olayın gerçekleşmesi demekti. Ayrıca, bu olayda başarı sağlayan, onun müjdesine nail olacaktı. Bunun içindir ki, Hz. Peygamberin vefatından kısa bir müddet sonra, önce Emevîler, daha sonra da Abbasîler tarafından defalarca muhasara edilmesine rağmen ele geçirilemeyen İstanbul, Fâtih'ten önceki Osmanlı hükümdarlarınca da kuşatma altına alınmıştı. Bununla beraber fetih başarısı, henüz 21 yaşlarında bulunan genç Osmanlı hükümdarına nasib olmuştu. Hz. Peygamber, İstanbul Fâtihi'ni ve fethi başaracak olan orduyu, tebşir etmişti. Kur'an-ı Kerim'deki "beldetün tayyibetün" âyeti, "Ebced Hesabı" ile

85. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 4.

"Feth-i Mübin"in hicrî tarihini gösteriyordu.[86]

İstanbul'un fethi, bir bakıma genç Sultan için saltanatın da fethi olmuştu. Bu sırada Fâtih, çeşitli sebeplerden dolayı kendisine kızdığı Çandarlı Halil Paşa'yı vezir-i azamlıktan azl eder. Zira onun hakkında ortada çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Hatta Bizansla işbirliği ettiğine dair rivayetler de vardı. Nitekim Bizans Tarihi adlı eserinde Dukas, fetihten sonra Fâtih ile Duka arasındaki konuşmayı verirken şunları söyler: "Büyük Duka gelip etek öptükten sonra Pâdişah ona dedi ki: "Şehri teslim etmemekle iyi bir iş yapmadınız. Bak ne kadar zararlar, ne kadar hasarlar yapıldı, ne kadar kimse esir oldu". Duka buna cevap olarak "Efendim, sana şehri verecek kadar selâhiyetimiz yoktu, hatta imparatorun bile böyle bir selâhiyeti yoktu. Bundan başka, senin adamlarından bazıları da sözle ve mektuplarla imparatora haberler göndererek, "korkma, pâdişah size tahakküm edemiyecektir" diyorlardı. Pâdişah, söylenen bu sözleri Halil Paşa'ya atfetti."[87] Bu yüzden azledilen Çandarlı Halil Paşa, kısa bir müddet sonra idam edilecektir. Paşa, vasiyetnâmesinde bütün mal varlığının pâdişaha ait olduğunu bildirmekle birlikte, malları mirasçılarına bırakılmış, sadece nakit paraları hazine adına alıkonmuştu.

Fâtih, fetihten sonra Gennadius gibi âlim ve münevver bir Ortodoksu patrik tayin etmekle, feth ettiği ülke halkının geleneksel imanını kurtarmış oldu. Şayet bu makama katolikliğe meyyal bir başka ruhanîyi getirmiş olsaydı, Ortodoksluk yavaş yavaş sönüp ortadan kalkacaktı. Patrik, geleneğe uygun bir merasimle pâdişahın huzuruna kabul edilerek kendisine murassa bir asâ ve at verilmişti. Bu meyanda eski Bizans halkının evlenme, boşanma, ölüm ve dinî ayin gibi şahsî meselelerinin de kendi cemaatlerince tedvir edilmesine müsaade edildi.

Fâtih Sultan Mehmed, patrik tayini ve İstanbul'un ticarî, iktisadî, ictimaî, adlî ve diğer hizmetleri görmek için görevliler tayin ettikten[88] ve 18 Haziran'a kadar İstanbul'da kaldıktan sonra Edirne'ye döner. O, büyük bir zafer alayı ile, aylar önce ayrıldığı şehre tekrar giriyordu.

86. Fetihle ilgili geniş bilgi için bk. Tursun Bey, 46-65; Âşık Paşazâde, 140-142; Tâcizâde Cafer Çelebi, 10-20; Dukas, 162-192; Kritovulos, 38-84; Hammer, II, 278-307; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 225-232; Uzunçarşılı, *Tarih*,I, 467-493; İnalcık, *Fâtih Devri*, I, 116-131; Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 273-289; Aksun, I, 136-145; Hakkı Dursun Yıldız, "İstanbul'un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları" *Lale*, (1982) I/1, 27-32.

87. Dukas, s. 184-185.

88. Tayinlerle ilgili geniş bilgi için bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, I, 120.

Genç hükümdar, İstanbul'u bir Müslüman Türk şehri haline getirmek için, Anadolu'dan getirttiği Türk ailelerini vergilerden muaf tutmak suretiyle iskân edip şehrin yeniden şenlenmesini sağladı. Âşık Paşazâde'nin bu konuda verdiği bilgiyi, dönemin dil özelliklerine de dokunmadan buraya almak istiyoruz. Böylece o dönemde nasıl sade bir Türkçe'nin kullanılmış olduğunu da görmüş olacağız.

"Pâdişah, İstanbul'u feth etti, subaşılığını kulu Süleyman Bey'e verdi. Ve cemii vilayetine kullar gönderdi. "Hatırı olanlar gelsin evler, bağlar, bahçeler, mülkler verelim" dediler. Ve her kim geldiyse verdiler. Bu şehri mamur ettiler. Pâdişah yine emr etti kim, ganiden ve fakirden evler sürdüler. Ve her vilayetin subaşılarına ve kadılarına adamlar gönderdiler. Bu gelen halka da evler verdiler. Şehir mamur oldu. Bu verdikleri evleri mukataaya verdiler. Öyle olunca bu halka güç geldi. Dediler ki "Bizi memleketimizden sürdünüz getirdiniz bu kâfir evlerine geri vermek için mi getirdiniz?" Bazıları avradını ve oğlanını (ailesini) koyup kaçtı. "Kula Şahin" derlerdi atasından kalmış bir vezir-i akil (akıllı bir vezir) vardı. Pâdişaha der ki: "Hey devletlu sultanım, atan, deden nice memleketler feth ettiler, hiç birine mukataa koymadı. Sultanıma da layık olan budur ki bunu yapmaya" dedi. Pâdişah da onun sözünü kabul etti. Yine hükm etti: "Her ev ki verirsiniz mülklüğe verin (verdiğiniz her evi mülk olarak verin)" dedi. Ondan sonra mektuplar (yazılı belge, tapu) verdiler ki mülkleri ola. Şehir yine mamur olmaya yüz tuttu. Mescidler yapmaya başladılar."[89]

Görüldüğü gibi, İstanbul'un Müslüman Türk şehri haline getirilebilmesi için her imkânı değerlendiren Fâtih, bu yeni gelenlere çeşitli kolaylıklar sağlamaya başladı. O, İstanbul'un iskânı için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden sanat sahipleri ile muhtelif sınıflara mensub Türk nüfusunu buraya celb edip iskân ettiriyordu. İlk önce 5000 aile getirildi. Daha sonra değişik tarihlerde Karadeniz sahilleri ile Karaman, Aksaray, Eğirdir, Bursa, Manisa, Tire, Çarşamba, Kastamonu, Samsun, Sivas ve İzmir gibi yerlerden gelen Türk aileleri ile İstanbul kısa bir zamanda hüviyet değiştirerek bir Müslüman Türk şehri haline geldi. Bu hüviyet değişikliği, sadece nüfusla değil, semt isimleri ile de olmuştu. Çünkü gelenlerin yerleştikleri bu yerlere onların geldiği yerlerin ismi verilmişti. Nitekim, günümüzde bile Aksaray, Karaman, Çarşamba gibi semt isimleri, hâlâ o günün hatıralarını taşımaktadırlar. Her ne kadar Balkanlar'dan da nüfus nakli olmuşsa da bu, pek fazla bir

89. Âşık Paşazâde, s. 142-143.

şey ifade etmiyordu. Çünkü bunların sayıları çok azdı. Anadolu'dan getirilen Türklere ev, bağ, bahçe verilip vergiden muaf tutulmaları, onların şehrin iktisadî hayatını ellerine geçirip bu sahada söz sahibi olmaları içindi.

Harap bir şehri devralan Fâtih'in, İstanbul'u imar ve iskân etmek gibi büyük bir problemle karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Bu problemi çözmek ve şehre yeni bir çehre vermek için Osmanlıların eskiden beri uyguladıkları bir yöntemle meseleye yaklaştığı görülmektedir. Bu da biraz önce temas edilen göç uygulamasıdır. Başka bir ifade ile İstanbul, fetihten sonraki büyüme ve gelişmesini buraya yapılan hâne nakline borçlu görünmektedir. Âşık Paşazâde, Neşrî, Tursun Bey, Dukas, Kritovulos gibi çağdaş kaynakların verdiği bilgiler ve günümüzde yapılan araştırmalar, Fâtih'in daha ilk günlerden başlayarak İstanbul'u canlandırmak ve şenlendirmek için gösterdiği çabayı ortaya koymaktadırlar. İstanbul'un eski olan ve günümüzde bile varlığını koruyan mahalle adları, bize bu yerleşmenin şehir içindeki dağılımı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Çünkü (daha önce de belirtildiği gibi) bu yeni gelenler, yerleştikleri yerlere, geldikleri şehir ya da kasabanın adını vermişlerdir. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde bu yeni gelenlerin kurdukları mahallelerin isimlerini vermektedir.[90]

Fâtih, bir yandan bu sürgünlerle İstanbul'un nüfusunu artırırken, bir yandan da fetihten hemen sonra şehirde geniş bir inşa faaliyetine girer. O, fetih esnasında harap olan surların onarılması ve şehrin yeniden düzenlenmesi işiyle, İstanbul Subaşılığına getirdiği Karıştıran Süleyman Bey'i görevlendirmişti. Bu arada müsellem ve yaya sancakbeylerine, hendeklerin temizlenmesi emredilmişti.[91] Böylece 13 km. karelik bir alanı çevreleyen surlar onarıldı. 1457'den sonra daha geniş bir imar faaliyetine girişecek olan Fâtih[92], bir taraftan da esirlerin yevmiye (günlük) 6 veya daha fazla akça karşılığında çalışmalarını emretti. Böylece Rum esirlerinin refah düzeyi yüksek bir duruma gelmeleri sağlandı. Bu sayede esirler para biriktirip kendileri için takdir edilen kurtuluş akçesini ödeyip hürriyetlerine kavuşabileceklerdi. Gerçekten Fâtih, bütün tebeasına (vatandaşlarına) özellikle de esirlere karşı çok merhametli idi. O, herkesi aynı standartlara sahip olan eşit duruma getirmek istiyordu.[93]

90. Geniş bilgi çin bk. Evliya Çelebi, I, 114.

91. Tâcizâde Cafer Çelebi, s. 23-24; Hoca Sa'duddin, I, 447.

92. Fâtih'in, İstanbul'daki imar faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, s. 143; Zeki Arıkan, "Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, s. 42.

B- FÂTİH'İN SİYASETİ

İstanbul'u feth etmek suretiyle ülkesinin ortasında bulunan ve bir ada durumuna gelmiş bulunan engeli ortadan kaldıran Fâtih Sultan Mehmed, artık Balkanlara doğru yönünü çevirebilirdi. Bu sırada İstanbul gibi Türk toprakları arasında sıkışmış bulunan ve Ceneviz'e bağlı Enez kalesi ile buna tabi olan İmroz, Limni ve Taşoz adaları da itaat altına alındı.

İkinci Kosova zaferinden sonra Osmanlıların Batı'da büyük bir fetih dönemine girmemeleri ve dirayetli bir hükümdar iş başına geçtiği takdirde Orta Avrupa'ya doğru Türk hakimiyetinin genişlememesi için bir sebep yoktu. Fetihlerinde bir sıra ve irtibat görülen Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldığı zaman Balkanlarda karışık bir ortam bulunmaktaydı.

1- FÂTİH'İN BATI SİYASETİ

Fâtih'in, gerek Batı, gerek Doğu, gerekse Kuzey siyasetleri gereği, yaptığı mücadelelerinden (Sefer-i Hümayûn) kısaca ve ana hatları ile bahs etmek istiyoruz. Zira bütün tarih kaynaklarımız ve yeni araştırmalarda bu konuda geniş ve tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple biz, konuyu bütün teferruatıyla anlatıp daha fazla uzatmak istemiyoruz.

a- SIRBİSTAN SEFERLERİ: Fâtih'in, İstanbul'u fethinden sonra Balkanlar'da büyük karışıklıkların meydana geldiği bilinmektedir. İlk bakışta bu karışıklıkların Osmanlı'ya pek zararı dokunmayacak gibi görünüyor olmaları, Osmanlıların o havaliye bigane kalmaları için bir sebep değildi. Bunun için Osmanlılar, Orta Avrupa ve Kuzeyden gelebilecek bir tecavüze karşı ülkelerini kolayca müdafaa edebilmek için tedbirler almak zorunda idiler.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, fethi müteakip her taraftan tebrik için gelen elçi heyetleri arasında Sırp Kıralı Georges Brankovitch'in gönderdiği heyet de vardı. Tarihlerimizde, Vılkoğlu diye tanıtılan Sırp Kıralı Brankovitch, iki yüzlü bir siyaset takip ediyordu. Bir taraftan tebrik için gönderdiği elçi heyeti ile, vaktiyle Osmanlılardan aldığı kalelerden bir kısmının anahtarlarını geri verirken, öte taraftan da Ulah ve Macarlar'la münasebetlere girişiyordu. Vergisini de zamanında vermiyordu. Kritovulos, Sırp Kralı Brankovitch'in bu iki yüzlülüğünü şu ifadelerle nakl etmektedir:

"O, saltanatının neye bağlı olduğunu iyice anladığından pâdişahın babasına (Sultan İkinci Murad) ve Fâtih Sultan Mehmed'e daima itaat edip vergisini de zamanında öderdi. Fakat bir müddet sonra gizli bazı fikirler beslediği, durumundan anlaşılmıştı. Zira vergisini zamanında vermediği gibi, pâdişahla yaptığı anlaşmaya riayet etmeyip Macar ve Ulah'larla Osmanlılar aleyhine olacak şekilde münasebetlerde bulunmaya başladı."[94] Casusları vâsıtasıyle bu durumdan haberdar olan Fâtih, tebrik için gelen Sırp elçilerine iltifat etmemiş ve teslim etmek istedikleri kalelerin kafi olmadığını, vaktiyle Osmanlılardan alınan kalelerin tamamının iade edilmesi gerektiğini söylemişti. Buna razı olmayan Sırp Kıralı, Osmanlı topraklarına tecavüze başlamış, hatta bu yüzden Üsküp yolu kapanarak gidiş ve gelişler durmuştu. Hoca Sa'duddin, bütün bu bilgileri verdikten sonra "hatta Üsküp yolu mesdud olup âyende ve revende (gelip gidenler, yolcu, ibn sebil) meci' ve zehabtan munkati' oldu"[95] diyerek Sırp Kıralı'nın sebep olduğu olayları anlatır. Bu arada Türk şehir ve kasabalarından bazılarının Sırplar tarafından yağma edildiğini, Priştine kadısının arzından öğrenen Pâdişah, bir taraftan akıncıları Sırbistan üzerine gönderirken, öte taraftan da Sırp Kıralı'na haber yollayarak Sırp topraklarının Lazar'ın oğlu Stephan'a ve dolayısıyla kendisine ait olduğunu söyleyerek, Sırbistan'ı terk etmesini istemişti. Bununla beraber Sofya şehrini kendisine ihsan edebileceğini söyleyen Pâdişah, bu şekil kabul edilmediği takdirde, Sırbistan aleyhine harekete geçebileceğini bildirmişti.[96] Haberi götüren elçi, yirmibeş günde geri dönmek için emir almıştı. Geç kaldığı takdirde öldürülecekti. Halbuki Sırp Kıralı bu tarihlerde Tuna'nın öbür tarafında bulunuyordu. Bu halden faydalanan Sırp ileri gelenleri, Fâtih'in elçisini oyalamaya çalışıyorlardı. Böylece zaman kazanarak savaş için hazırlıklarını tamamlamak istiyorlardı. Elçi bunu hissettiğinden, zamanında Pâdişahı durumdan haberdar etti. Bunun üzerine Fâtih Sultan Mehmed, ordusunun toplanmasını bile beklemeden yirmi bin kişilik bir kuvvetle Sırbistan üzerine hareket etti. Böylece Sırbistan'a ilk sefer başlamış oldu. Ordunun büyük kısmı Sivricehisar (Ostrowtz)'da Pâdişaha ulaştı. Yapılan kuşatmalarda bir çok kale zapt edilemesine rağmen bazıları da alınamamıştı. Bununla beraber Türk ordusu, büyük başarılar sağlamış sayılırdı. Bu başarılarına yenileri eklenebilirdi. Fakat Pâdişah, birdenbire sefere

93. Kritovulos, s. 93.
94. Kritovulos, s. 99-100.
95. Hoca Sa'duddin, I, 449.
96. Dukas, s. 195.

nihayet vererek Edirne'ye döner. Kaynaklarımızın tamamı bu dönüşten bahs etmekle birlikte sebebinin ne olduğunu zikretmezler. Bu arada, Sırp ve Macar birleşik ordusu, Sırbistan'da bırakılmış bulunan Firuz Bey oğlunu mağlub edip bir kısım Osmanlı topraklarını elde ederler. Buradaki savaş, Macarların lehine sonuçlanmakla birlikte Jan Hunyad, yalnız kendi ordusu ile Fâtih Sultan Mehmed'e karşı savaşamayacağını idrak ederek 1454 yılının sonuna doğru İmparator Friedrich'e bir mektup yazarak Sırbistan hadiselerini anlatmış ve Hıristiyanlığın kurtulmasının bir Haçlı ordusu ile mümkün olacağını bildirmişti. Bunun üzerine mesele Frankfurt'ta ve Wienerisch-neustad't'de toplanan meclislerde müzakere edilmiş ve Hunyad'a yardımcı bir kuvvetin verilmesi kabul olunmuştu.[97]

1454-1455 kışını Edirne'de geçirmekte olan Fâtih'in, harp hazırlıklarına başladığı görülmekte, fakat bu hazırlıkların neresi için olduğu bilinememekteydi. Bu sıralarda hudud komutanlarından Evrenoszâde İshak oğlu İsa Bey, Sırpların, Osmanlılara karşı bir savaşa hazırlandıklarını, fakat iç durumu iyi olmayan Sırbistan'ın kolayca zapt edilebileceğini bildiriyordu. Bir fesat kaynağı olan Sırbistan'ın zapt edilmesi, Pâdişahın, Batı'daki gayelerinin tahakkuku için gerekiyordu. Ayrıca bu devletin bulunduğu coğrafî ortam da, bunu gerekli kılıyordu.[98] Bu yüzden hükümdar, 1455 baharında Edirne'den hareket ederek Sırbistan üzerine yürüdü. Burada başta madenleri ile meşhur olan Novaberda şehrinin alınmasına karar verilir. Gerçi bu şehir, Sultan İkinci Murad zamanında Osmanlıların eline geçmişti. Fakat Segedin antlaşması ile yine Sırplara terk olunmuştu. Bu şehir, Osmanlıların eline geçtikten ve birkaç kale daha feth olduktan sonra Fâtih Sultan Mehmed, Karaca Paşa'yı Sırbistan'ı yağmaya memur ederek kendisi ceddi (dedesi) Sultan Birinci Murad'ın şehid edildiği Kosova'ya gelir. Bu müddet zarfında işini bitiren Karaca Paşa, burada orduya katılmıştı. Buradan da hep birlikte önce Edirne, arkasından da İstanbul'a dönülmüştü.

b- BELGRAD KUŞATMASI: Fâtih Sultan Mehmed, 1456 yılında Macarların elinde bulunan Belgrad'ı almak için harekete geçer. Zira daha önce bazı bölgeleri Osmanlıların idaresine geçmiş bulunan Sırbistan'ı elde tutabilmek ve kuzeyden gelecek istilaları durdurabilmek, aynı zamanda Macaristan'da başarılı bir harekâta girişebilmek için Tuna kıyılarının ve bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulunması gerekiyordu. Şehrin bu

97. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 117-118.
98. Kritovulos, s. 97.

konudaki değerini daha önce anlamış olan Osmanlılar, Sultan İkinci Murad devrinde burayı almaya teşebbüs etmişlerse de Jan Hunyad'ın, Osmanlı hudutlarına tecavüz etmesi, kuşatmanın kaldırılmasına sebep olmuştu. Sava ve Tuna nehirlerinin birleştiği noktada kurulmuş olan Belgrad'ın zaptı çok zordu. Çünkü şehir, su yolları vasıtasiyle birçok yerden yardım alabildiği gibi müstahkem bir kaleye de sahipti. Etrafında su ile dolu geniş bir hendek vardı.[99] Fırsat buldukça civarındaki Müslüman Türk topraklarına saldırmaktan da çekinmeyen, böylece Osmanlı güvenliğini tehdid etmekte olan bu şehir ve sakinlerinin, kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmesi gerekiyordu.[100] Kendi toprakları üzerinde emniyeti sağlamayı birinci derecede önemi haiz bir iş telakki eden Fâtih Sultan Mehmed, 1456 baharında Belgrad'ı almaya karar verir. Ancak bu şehrin değeri, Sırplar ve Macarlar tarafından da bilindiğinden, her iki devletin burayı kaptırmamak için bütün gayretlerini harcayacakları tabii idi. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, esaslı bir şekilde hazırlanma ihtiyacı duydu. Bunun için Morava kenarında kurdurduğu dökümhânede çalıştırılan binlerce işçi tarafından toplar döküldü. Bunlar arasında boyları 27 kadem olan 22 büyük top vardı. Ayrıca o zamana kadar görülmemiş büyüklükte taş gülleler atabilen yedi tane havan topu da yapılmıştı. Bunlardan başka, daha küçük muhasara topları arasında muhtelif çapta üçyüz kadar top vardı. Bütün kışı hazırlıklarla geçirmiş olan Pâdişah, baharda büyük bir ordunun başında Sofya üzerinden Belgrad'a yürüdü. Tuna yolu ile hareket etmiş olan ve ikiyüz parçadan ibaret bulunan donanma, Dayı Karaca Bey'in komutasında idi. Ayrıca büyük toplar da Dayı Karaca Bey'in nezâretinde aynı yoldan sevkedilmişlerdi. Böylece Belgrad, hem karadan hem de nehir tarafından kuşatılmak isteniyordu.

Yapılan muhasara ve beş yüz kadar askerin kaleye girmeyi başarmış olmalarına rağmen, savaş kazanılamadığı gibi Dayı Karaca Bey de, bulunduğu metrise bir top güllesinin isabetiyle şehid olmuştu. Jan Hunyad, büyük bir kuvvetle yardıma geldiği Belgrad'ı, şimdilik Osmanlı'nın eline geçmekten kurtarmıştı. Hükümdar, "tedbirlerinin takdire muvafık gelmediğini görünce, gereği gibi sıhhat ve selâmetle Dâru's-saltana'ya avdet buyurdular."[101] Öyle anlaşılıyor ki, bu muhasara esnasında, Fâtih'in karargâhına kadar gelmiş bulunan düşmandan birkaç kişiyi, genç hükümdar bizzat kendisi kılıçla öldürmüştü. Bu davranış, bozulmaya yüz tutmuş olan Osmanlı

99. Hoca Sa'duddin, I, 454.
100. Hoca Sa'duddin, I, 454-455.
101. Solakzâde, *Tarih*, I, 294.

askerine kuvvet ve cesaret aşılamış olmalıdır ki, yeniden düşmana saldırmışlardı. Bununla beraber Sava nehri yolu ile gelen yardıma mani olunamadığı için muhasara kaldırılmıştı.[102] Uzunçarşılı, Fâtih'in bu savaştaki durumunu şu ifadelerle vererek onun nasıl bir bozgunu önlediğini anlatır: "Fâtih Sultan Mehmed'in, karargâha hücum eden düşmana karşı gösterdiği sebat ve mukavemet, korkunç bir bozgunu önlemiş ve sonu belki de büyük bir Haçlı Seferi vücuda getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmiştir. Bu mücadelede düşman da fazlaca yıpranmış olduğundan çekilmiş, Osmanlı kuvvetleri de bu seferden başarısız dönmüşlerdir."[103] Bu savaşta yaralanmış olan Jan Hunyad da 20 gün sonra 11 Ağustos 1456'da ölmüştü.[104]

c- ŞEHZÂDELERİN SÜNNET DÜĞÜNÜ: Belgrad seferinden dönen Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'deki ikameti esnasında biri (Bâyezid) Amasya'da, diğeri (Mustafa) Manisa'da sancakbeyi olan iki şehzâdesinin sünnet edilmelerine karar verir. Bunun üzerine her iki şehzâde de merkeze çağrılır. Bu düğün için Fâtih, çevre hükümdarlara dâvetiyeler göndererek, onların da bu mutlu günlerinde yanlarında bulunmalarını arzu eder. Fâtih'in, ilim adamları ile halka karşı nasıl davrandığını, nasıl bir protokol uyguladığını göstermesi bakımından önemli olan bu düğünden, bütün Osmanlı kaynakları bahsederler. Bununla beraber biz, bu düğünde hazır bulunduğunu söyleyen Âşık Paşazâde'nin[105] müşahedelerine dayanarak verdiği malumatı özetleyerek buraya almak istiyoruz:

O vakit, Sultan Bâyezid Amasya'da idi. Onu getirtti. Mustafa Çelebi dahi o vakit Manisa'da idi. Onu dahi getirtti. Bunlar hep Edirne'ye geldiler. Düğüne başladılar, Etrafa ağırlıkla davetçiler gönderdiler. Bütün sancak beyleri ve her şehrin ulları geldiler. Nice günlük yollar düğüncülerle dolmuştu. Edirne'nin çevresine konup doldular. Pâdişahın otağ ve çadırlarını Ada'ya kurdular. Pâdişah dahi devletle Ada'ya geçip oturdu. Her tarafın halkı, tayfa tayfa geldi. Önce ulemâ davet olundu. Pâdişah dahi gelip tahta oturdu. Sağ tarafına fâzıl kimselerden olan "Mevlânâ Fahreddin" oturdu. Solunda ise "Mevlâna Tosyavî" oturdu. Pâdişahın karşısında ise "Mevlâna Şükrullah" oturdu. Onun yanına Hızır Bey Çelebi oturdu.

Emr olundu: Hafızlar, Kelâm-ı Kadim-i Rabbanî (Kur'an-ı Kerim)

102. Geniş bilgi için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 110-127.

103. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 18.

104. Hammer, *Tarih*,III, 32.

105. Âşık Paşazâde, 149; Ayrıca bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 39.

okudular. Ulemâ, okunan bu âyetlerin tefsirini yaptılar. İlmî sohbetler olundu. Ondan sonra izin verildi: Edipler, güzel medihler ve gazeller okudular. Pâdişaha layık sohbetler yapıldı. Ondan sonra izin oldu: Sofralar kuruldu, nimetler yenildi. Yemekten sonra yine edebiyatçılar okudular. Ondan sonra tekrar Kur'an okundu. Ondan sonra şekerli şeyler getirdiler. Her ilim ehlinin önüne sini koydular. Bu ulemânın hizmetkârları futalar doldurdular. Fakir (ben) dahi bir futa doldurdum, hizmetkârıma verdim. Ondan sonra pâdişah, gelen bu hürmete lâyık kişilere ihsanlarda bulundu. Niceleri fakir geldi, zengin gitti.

İkinci gün fukara tayfası davet olundu. Onlara da gereği gibi hürmet olundu. Pâdişahın ihsanları bunlara da yetişti. Bunlar da "Fukarâ Kanunu" gereğince saygılarını gösterdiler.

Üçüncü günü beğler (emîr) davet olundu. Bunlara dahi Pâdişah kanunu nasılsa öylece yapıldı. Bu düğünün tarihi hicretin 861'inde vaki oldu.[106]

d- SIRBİSTAN'IN İLHAKI: Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'dan çekilmelerinden sonra sıra tekrar Sırbistan'a gelmişti. Georges Brankovitch ile, Jan Hunyad'ın kayınbiraderi olan Belgrad valisi Mihail arasında eskiden beri bir soğukluk bulunduğundan Mihail, bir ara Brankovitch'i yakalayıp haps etmişti. Brankvitch 30 bin altın ödedikten sonra serbest bırakılmıştı. İhtiyar Brakovitch, 1457 senesinde ölmüş, Greguvar, Etyen (İstefan) ve Lazar adında üç erkek ile Sultan II. Murad'dan dul kalmış olan Mara (Meryem Sultan) adında bir kız evladı bırakmıştı.

Brankovitch'in ölümü üzerine, Sırbistan'ın idaresini ele geçiren en küçük kardeş Lazar, öldürme tehdidi ile diğer kardeşlerini ülkesinden kaçırmıştı. Brankovitch'in kızı Mara da Osmanlılara sığınmıştı. Fâtih Sultan Mehmed, onun taht üzerindeki hakkını koruyacağını bildirerek kendisine Serez taraflarında mülk verdi. Böylece Mara, refah içinde bir hayat geçirdi.

Yeni Sırp despotu Lazar, bir sene sonra 1458'de öldü. Ülkesi, eşi Elen ile küçük yaştaki kızına kaldı. Elen, Sırbistan'ın elinden alınma ihtimalini düşünerek burayı malikâne olarak Papa'ya peşkeş çektiği gibi kızını da Bosna kralının oğluna nikahladı.

Elen'in, oynamak istediği oyundan haberdar olan Osmanlı Devleti, Sırbistan işini kesin olarak çözüp bir sonuca bağlanmaya karar verir. Bu se-

106. Âşık Paşazâde, s. 148-149; Ayrıca bk. Tursun Bey, 84-91; Hoca Sa'duddin, I, 460-463; Solakzâde, I, 294-295.

beple Pâdişah, hicrî 862 (1458)'de Mora seferine giderken Mahmud Paşa'nın maiyyetine bin kadar yeniçeri vererek onu Sırbistan üzerine gönderir.

Mahmud Paşa, Sırpların başkenti olan Semendire etrafındaki bazı kaleleri aldıktan sonra Semendire'yi kuşatır. Paşa, şehrin dış istihkamlarını aldıysa da şehri zapt edemeyerek muhasarayı kaldırır. Bu arada Ostroviç (Sivricehisar), Rodnik ve Şabaç (Böğürdelen) gibi yerleri alır. Böğürdelen'in alınmasından sonra Macaristan'a akınlarda bulunur.

Bu esnada Mora seferinden dönmüş olan Fâtih Sultan Mehmed, Mahmud Paşa ile buluşur. Sırbistan işinin tamamen bitmesi için Mahmud Paşa'yı Semendire üzerine tekrar gönderir. Daha önce, çevresindeki kaleler Osmanlıların eline geçtikleri için Semendire bir bakıma yalnız ve yardımsız kalmıştı. Bu durum karşısında, direnmenin fayda vermeyeceğini anlayan Elen, hazineleri ile birlikte gidebilme şartı ile teslim olur. 8 Kasım 1459'dan itibaren Osmanlı idaresine giren Sırbistan, bu devletin, bir sancağı olarak "Semendire Sancakbeyliği" adı ile bir akıncı komutana verilir. Burası, Belgrad'ın zaptına kadar Macaristan'a yapılacak akınlar için ve kuzeyden gelecek tehlikelere karşı iyi bir üs oldu.[107]

e- MORA SEFERLERİ: İstanbul'un fethi sırasında Mora, son Bizans İmparatoru Konstantin'in kardeşleri Dimitrios ile Thomas tarafından idare ediliyordu. Bizans İmparatorluğu'nun en yakın vârisleri olan bu iki şahsın, imparatorluğa hak iddia edebilecek durumda olmaları, bir mana ifade etmemekle birlikte, ilerisi için bir tehlike arzediyordu. Bu mirasçılar ortada bulundukça Bizans meselesi, tedavisi mümkün olmayan bir çıban gibi sürüp gidebilirdi. Nitekim İmparator Konstantin'in ölümü üzerine Mora Rumları, imparatorun kardeşi Dimitrios'u imparator yapmak istemişler, fakat kardeşi Thomas razı olmadığı için bunu yapamamışlardı. Sonunda Mora, bu iki kardeş arasında taksim olunarak iki Rum devleti ortaya çıkmıştı. Dimitrios'un devlet merkezi Mistra (Hammer, III, 40, Isparta), Thomas'ınki de Patras idi. Her iki kardeş, mücadelelerinde, Mora Arnavutlarından yardım alarak birbirleri ile uğraşıyorlardı. Bu esnada Osmanlılar, bunlara müdahelede bulunmayarak seyirci kalmışlardı.[108]

İki kardeş arasındaki mücadelede, Dimitrios'a ait bazı yerlerin Thomas'ın eline geçmesi üzerine Dimitrios'un Osmanlı Pâdişahına elçi gönde-

107. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Tursun Bey, s. 93-100; Hoca Sa'duddin Efendi, I, 469-471; Hammer, III, 37-38; Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 18-21.

108. Hammer, III, 40; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 147.

rerek yardıma istemesi, Thomas'ın anlaşmalara aykırı hareket ederek vergisini göndermemesi ve Latinlerle ittifak kurması gözönünde bulundurularak, Mora'ya sefer yapılmasına karar verildi. Fâtih, bütün gizlilik kaidelerine riayet ederek yapacağı seferin nereye olacağını açıklamadan, bir ihtiyat tedbiri olarak Mahmud Paşa'yı Sırbistan taraflarına yollar. Bu esnada kendisi de Mora üzerine hareket eder. 1458 Mayıs'ında, ordunun toplantı yeri olan Serez'de bütün askerî tedbir ve tertibatını aldıktan sonra Mora'ya hareket eder.[109]

Osmanlı kaynakları (Âşık Paşazâde, s. 149; Hoca Sa'duddin, I, 463), Mora seferi ile ilgili olarak başka bir sebep daha göstermektedirler. Buna göre, Serez'den bir genç, düştüğü bir aşk sevdası yüzünden Mora'daki Ballabadra şehrine gittiği zaman, orada Müslüman kadınların çok kötü ve berbat bir hayat sürdüklerini, kâfirlerin en bayağı ve ağır işlerini yapmak zorunda kaldıklarını görür. Tamamı gözü yaşlı olan bu kadınların, kocalarının da hapse atılmış olduklarını, bu yüzden herkesin canından bezmiş olduğunu öğrenir. Genç, gizlice bu kadınlarla konuşup durumları hakkında onlardan bilgi alır. İnsanı üzüntü ve kedere gark bu vaziyeti öğrenen genç adam, derhal pâdişahın katına gelerek yüce divanda üzüntülerini açıklayarak Müslüman kadınların, din düşmanlarının elinden çektikleri eziyet ve gördükleri işkenceleri bizzat gördüğünü bir bir açıklar. Pâdişah, din düşmanlarının, Müslümanlara yaptıkları işkence ve çetkirdikleri eziyetleri öğrendiği zaman, problemin, kökünden halli için, bu ülkenin de idaresi altına girmesinden başka çıkar yol olmadığı kanaatine varır. Bu olay, daha kış aylarının bitmediği bir zamanda olmuştu.

Mora'nın elde edilmesi, Osmanlılar bakımından büyük bir önem taşıyordu. Osmanlılar, burayı İtalya'ya yapacakları seferler için bir üs olarak kullanacaklardı. Zira, Balkanları nüfuzu altına alarak bir Akdeniz İmparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon Kralı V. Alfons, Arnavutluk Prensi İskender Bey'i, Osmanlılara karşı destekleyip ona yardım ediyordu. Adı geçen kral, daha önce de Mora despotu Dimitrios ile Mora'yı nüfuzu altında bulunduracak şekilde bir anlaşma yaparak onu himayesine almıştı. Bütün bunlar, Osmanlılara karşı onun düşünce ve tavrını ortaya koyuyordu. Böylece V. Alfons, Osmanlılarla mücadele etmek üzere Arnavutluk ile Mora'yı üs olarak kullanmak istiyordu. Fakat Osmanlılar, daha atik davranarak onlara karşı olan planlarını uyguladılar.

109. Hoca Sa'duddin, I, 463; Hammer, III, 41.

Teselya'ya giren Osmanlı orduları, Korent berzahına doğru yürüyerek yolları üzerindeki Filke kalesini aldılar. Sarp bir mevkide bulunan ve üç kat sur ile çevrili olan bu müstahkem kalenin zaptı kolay değildi. Bununla beraber şehir ve kalesi, Anadolu kuvvetleri tarafından muhasara edildi. Genç Fâtih, buranın düşmesini beklemeden Mora'ya girer. Burada birçok şehir ve kaleyi feth eden pâdişah, dört ay sonra Korent'e döndüğü zaman burası henüz fethedilememişti.

Osmanlı hükümdarı, Mora'nın anahtarı durumunda bulunan Korent'in zaptının, Mora'nın kolayca ele geçirilmesini sağlayacağını bildiğinden burayı almak istiyordu. Mücadeleler sonunda, Fâtih'e karşı koyamayacağını anlayan şehir halkı, barış yapmak suretiyle teslim olmaya karar verdiğini hükümdara bildirir. Bunun üzerine Mora despotları ile Osmanlılar arasında aşağıda belirtilen şartlara göre bu anlaşma yapılır:

1. Muahede gereğince Korentliler, mallarını muhafaza edebileceklerdir.

2. Osmanlıların, Mora'da zapt ettikleri şehir ve kaleler, yani Mora'nın üçte biri doğrudan doğruya Osmanlı Devleti idaresinde kalacaktır.

3. Mora'nın diğer şehir ve kaleleri, Dimitrios ile Thomas'ın idaresinde bulunacak ve bunlar her sene üçer bin altın vergi vereceklerdir.

4. Hariçten bunlara bir taarruz vuku bulduğu zaman Osmanlı hükümdarı despotları müdafaa etmeyi üzerine alır.

Bu anlaşma ile, Mora'nın, Venediklilere ait kısımları hariç olmak üzere bir kısmı doğrudan, bir kısmı da vergi vermek suretiyle Osmanlılara bağlanmış oldu. Fâtih, Kuzey Mora sancakbeyliğine akıncı komutanlarından Turahan Bey oğlu Ömer Bey'i tayin eder (Temmuz 1458). Mora seferi esnasında Atina da Türk idaresi altına alınır.

Thomas, yeminle sağlamlaştırılan anlaşmayı ve üzerinde ittifak sağlanan şartları üç ay sonra bozar. Çünkü o, Mora'daki Arnavutlara güveniyordu. Bu sebeple hem kardeşi Dimitrios, hem de Osmanlılara karşı yeniden mücadeleye başlar. Daha sonra iki kardeş, aralarındaki çarpışmadan ne kadar zarar gördüklerini anladıkları için barışırlar. Aralarında bir ittifak kurarak Osmanlılara karşı vaziyet alırlar. Bu durumu öğrenen Fâtih Sultan Mehmed, Zaganos Paşa'yı Mora'ya gönderir. Osmanlılara karşı bir şey yapamayacağını anlayan Thomas, barış talebinde bulunur. Doğuda baş gösteren Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan gailesi yüzünden, fazla ağır olmayan şartlarla yeniden bir anlaşma yapılır. Bununla beraber Thomas, bu şartları

da yerine getirmeyince, Uzun Hasan'ın bütün tahriklerine rağmen o tarafa hareket edilmeyerek Mora işini temelden bir sonuca bağlamak için, Fâtih'in idaresindeki Osmanlı ordusu, Mora'ya hareket eder. Korent'e gelen hükümdar, Thomas'ın üzerine gitmeden önce birdenbire yön değiştirerek Isparta üzerine yürür. Dimitrios teslim olur. Fâtih'e karşı koymak üzere sahildeki Matina kalesine çekilen Thomas ise, bütün şehirlerini kaybettikten sonra Kalamata'ya gider. Orada da tutunamayacağını anlayınca Roma'ya Papa II. Pi'nin yanına sığınır. Böylece Mora yeniden ve tamamına yakını Osmanlıların eline geçer. Fâtih, Mora halkından bir kısmını İstanbul'a naklettirip onların yerine Türk göçmenleri yerleştirir (hicrî 856/m. 1460).

Teslim olup Pâdişahın yanına gelen Despot Dimitrios'a, Enez şehri ikametgâh olarak gösterilerek oradaki tuz madenlerinden senelik altmış bin akça varidat (gelir) tahsis edilir.[110]

f. EFLÂK'IN HAKİMİYET ALTINA ALINMASI: Tuna nehrini, devleti için tabii bir sınır kabul ettiğini tahmin ettiğimiz Fatih Sultan Mehmed ve hatta daha önceki Osmanlı hükümdarları, bu nehrin kuzeyinde bulunan ve bugünkü Romanya'yı teşkil eden Eflâk ile Boğdan prensliklerini himayeleri altında bulundurmayı kafi görüyorlardı. Bununla beraber, bunların kendilerini meşgul edecek kadar kuvvetli olmalarını veya büsbütün zayıf düşmelerini de istemiyorlardı. Muhtemelen Osmanlılar, tabii sınırlarının dışında mütalaa ettikleri bu prensliklerin, daha uzakta bulunan Lehistan ve Macarlarla kendi aralarında tampon bir devlet olarak kalmalarına taraftardılar. Osmanlı sınırlarına yakın bulunmasından dolayı Eflâk'ta Osmanlı nüfuzu gün geçtikçe artmaya başladı. Bu sebeple Eflâk daha Yıldırım Bâyezid zamanında senelik bir vergi vermeyi kabul etti.

1456 yılında Fâtih, Wlad'ı Eflâk prensliğine tayin etmişti. Wlad, kardeşi Radul ile birlikte Osmanlı sarayında rehine olarak bulunmuştu. Hüküm sürdüğü memlekete Fâtih'in yardımı ile sahip olmasına ve Pâdişaha karşı dost kalacağına dair yemin etmiş bulunmasına rağmen Wlad, sözünde durmayarak Osmanlılar aleyhine Macarlarla anlaşma yapacaktır.

Fâtih'in, Karadeniz ve Trabzon'da bulunduğu sıralarda, Eflâk'ta bazı hadiseler olmaktaydı. Burada Türklerin "Kazıklı Voyvoda", Macarların "Drakul" (Şeytan), Ulahların "Çepelpuç" (Cellad) dedikleri Wlad adında zulüm delisi bir adam, halka idarenin en korkuncunu tattırmaktadır. Tarihçi

110. Mora seferi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 149-150; Tursun Bey, 91-93; Kritovulos, 117-125; Hammer, III, 41-44; Uzunçarşılı, *Tarih*,II, 21-28.

Tursun Bey tarafından "Keferenin Haccac'ı"[111] diye vasıflandırılan bu adam, vahşi ve insanlık dışı birtakım zevklere sahipti. Hammer, onun yukarıdaki sıfatlarını verdikten sonra, bunun yaptığı barbarlıklara da örnekler verir. Bu şahsın daha iyi tanınması ve farklı milletler tarafından aldığı bu lakaplarda ne kadar haklı (!) olduğunu ortaya koyması bakımından bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır. O, kazıklara vurulmuş ve işkence içinde can vermekte olan Türklerin meydana getirdiği büyük halkanın ortasında, saray halkı ile birlikte yemek yemekten zevk alırdı. Eline Türk esirleri geçince ayaklarındaki derinin yüzülmesini ve meydana çıkan kırmızı etlere tuz ekilmesini, sonra da bunları keçilere yalatmasını emrederdi. Böylece, diri diri ayaklarının derisi yüzülen esirlerin işkencesi, daha büyük olurdu. O, kendisine gönderilen Osmanlı elçilerinin sarıklarını başlarına çiviletmiştir.[112]

Wlad'ın yaptığı hareketlerden bazılarını görmezlikten gelen Fâtih Sultan Mehmed, onu İstanbul'a davet eder. Ancak Wlad, düşmanlarının çokluğundan ve memlekette bulunmadığı bir sırada tac ve tahtının Macarlara verileceğinden korktuğundan, Eflâk'ı düşmanlarına karşı muhafaza edecek bir kuvvetin gönderilmesini rica eder. Bunun üzerine Pâdişah, Silistre Beyi Yunus Bey ile Çakırcıbaşı Hamza Bey'i Eflâk'ı beklemek üzere görevlendirir.

Yunus Bey ile Çakırcıbaşı Hamza Bey, Tuna kenarına geldikleri vakit, nehrin donmuş olduğunu görürler. Bununla beraber Tuna'yı geçmek hazırlıkları yaptıkları ve dostluktan başka bir şey ümid etmedikleri, hatta itibar göreceklerini sandıkları bir sırada Wlad'ın büyük bir saldırısına uğrarlar. Bu baskında Yunus Bey şehid, Hamza Bey de esir edilmişti. Wlad, daha sonra Hamza Bey'i öldürerek başını Macar kralına gönderir. Kan dökücü Wlad, aldığı esirlerin tamamını kazığa vurduktan sonra, Osmanlılara ait bazı şehir ve kasabaları tahrip etmekten de çekinmez.

Bütün bu olanları haber alan Fâtih Sultan Mehmed, hiddetinden ve üzüntüsünden yerinde duramayarak 150 bin kişilik bir ordu ve 25 büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti (nehir donanması) hazırlayarak, Allah'ın kullarına zulm eden bu zâlimi ortadan kaldırmak için Eflâk seferine çıkar (H. 866/1462 M.) Fâtih, Eflâk ortalarına kadar gittiği halde, Wlad'ın kuvvetleri ortalarda görünmüyorlardı. Wlad, Fâtih'in, casusları vasıtasiyle ön-

111. Tursun Bey, III,
112. Hammer, III, 66.

ceden haber aldığı bir gece baskını düzenleyerek Pâdişahı öldürmek ister. Fakat bunda muvaffak olamadığı gibi, perişan bir halde canını zor kurtarıp kaçabilir. Osmanlı akıncıları onu bulmak için bütün bir Eflâkı tararlar. Pâdişah da ordusuyla prensliğin başkentine yürür. Şehrin yakınında kazıklanmış 15 bin adamdan kurulu korkunç bir orman görünce nefretle "Devlet kuvvetini böyle kullanmış, tebeasına ve Allah'a karşı bu denlü cinayetler işlemiş bir adam, asla itibara layık değildir" der.

Yaralı olarak kaçıp Macarlara sığınan Wlad, onlardan yardım ister. Fakat Macar Kralı, hiç yoktan Osmanlılarla bir anlaşmazlığa düşmek istemediğinden bu yardımı yapmamış, hatta Wlad'ı yakalayarak haps etmişti. Öte taraftan Osmanlılar, Wlad'ın kardeşi Radul'u oniki bin duka yıllık vergiye bağlayarak Eflâk prensliğinin başına getirdiler. Böylece Eflâk, mümtaz bir eyâlet haline getirilerek, Osmanlılara sıkıca bağlanmış oldu. Wlad, Radul'un ölümü üzerine zindandan kaçıp tekrar idareyi ele almak istediyse de öldürülerek kesik başı memleket memleket dolaştırılır.[113]

g. BOSNA-HERSEK'İN ALINMASI: Balkanları ve hatta Tuna'nın güneyinde kalan bütün Avrupa topraklarını kendi devletinin sınırları içinde görebilecek duruma gelmiş olan Fâtih Sultan Mehmed için Bosna, özel öneme sahip bir yerdi. Fâtih, Papalık ve Venedik'in, diğer Avrupa devletleri ile birleşerek kendisine doğuda sınır komşusu bulunan Türk ve Müslüman devletleri de kendisinin aleyhine tahrik ederek, Osmanlı Devleti'ni iki taraftan nasıl sıkıştırmak istediklerini, kuvvetli istihbarat teşkilâtı vasıtasiyle iyi biliyordu. O, İstanbul'un fethinden sonra, Avrupa'da meydana gelen reaksiyonu da iyi takip ediyordu.

İstanbul'un fethi ile ticarî menfaatleri sarsılmış olan Venedik Hükümeti, Mora'nın Türklerin eline geçmesinden büsbütün müteessir oldu. Ege denizindeki Osmanlı faaliyetlerini de yakından takip eden Venedik, Osmanlıların aleyhinde olacak şekilde, onların etrafında bir ittifak çenberi meydana getirmeye çalışıyordu. Bunu bilen Fâtih, büyük bir deniz kuvvetine sahip olan Venedik'e yardımda bulunabilecek olan Macaristan'la, ikisinin arasına girmenin askerî bakımdan gerekli olduğuna inanıyordu. Bu sebeple, zaten Katoliklerden nefret eden Bosna Krallığı'nı feth etmeye karar verir. Böylece aleyhindeki ittifak çenberini kırıp ortadan kaldıracaktı.

Bosnalılar, Katolik baskı ve tazyiklerinden bıktıkları, Türklerin izse

113. Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 162-164; Tursun Bey, 110-118; Hammer, III, 66-72; Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 161-168.

din ve mezheb serbestisine büyük bir saygı gösterdiklerini bildiklerinden, Osmanlılara karşı koymaya pek taraftar değillerdi. Bu sebeple Kral mukavemet edemedi. Bu arada orduyu hümayun üç koldan Bosna'ya girmiş ve bütün bir Bosna toprağını feth etmişti. Halkı, kendine yakın gören Fâtih, burayı Minnet Bey idaresinde bir sancak beyliği haline getirerek Osmanlı topraklarına ilhak eder.

Halkın, Osmanlılara karşı olan sevgisinden dolayı eli silah tutanların tamamına yakını orduya alınır. 30 bin Bosnalı ise yeniçeri gibi hizmet etmek üzere Pâdişahın sancakları altında yemin eder. Bosnalılar, bir müddet sonra da İslâmiyeti kabul ederek "din-i mübin-i İslâm" ile şereflenirler. Bu olaylar, hicrî 867 (m. 1463) yılında olmuştu.

Bu sefer esnasında, Hersek Dukası Stefan Kosariç de küçük oğlunu rehine vererek bağlılığını arzetmiş bulunduğundan, yerinde bırakılır. Bu çocuk ihtidâ edip (İslhamiyeti kabul edip) "Ahmed" ismini aldı ki, daha sonra "Hersekzâde Ahmed Paşa" adı ile anılarak damad ve sadrazam olur. Hersek, Duka'nın ölümünden bir süre sonra, Osmanlı topraklarına katılır.[114]

h. OSMANLI - VENEDİK MÜNASEBETLERİ: Başlangıçta, Osmanlılarla dostça geçinmeyi iyi bir tedbir olarak kabul eden ve ekonomileri açsından bunu lüzumlu gören Venedikliler, daha sonra bu fikirlerini değiştireceklerdir. Zira, Türklerin Mora ve Sırbistan'a sahip olmaları, Arnavutluk'ta faaliyet göstermeleri ve Ege denizini ele geçirmek istemeleri, Venedik devlet adamlarını Osmanlılara karşı farklı bir şekilde düşünmeye sevk etmiştir. Bu yüzden onlar, Türkleri bu faaliyetlerinden vazgeçirmek ve hatta bunları durdurmak için sür'atle bazı tedbirlerin alınması gerektiğine karar verirler. Onlar, ya harb edecekler veya Yunanistan ile Balkanlar'daki bütün mevzilerinden geri çekileceklerdi. Bu durum karşısında Venedikliler, Fransa, Burgonya, Milano, Papa, Macaristan, Uzun Hasan ve müttefikleri olan Karamanlılara baş vururlar. Böylece Osmanlıları iki cepheli bir savaşla tehdid etmek istiyorlardı. Onlar, 1463'te, Arnavutluk Prensi İskender ile Osmanlıların aleyhine bir ittifak kurdular. Bu arada Macarlarla da ayrı bir ittifaka girerler. Bununla beraber, takriben 16 sene devam edecek savaşlar sonucunda Venedik hükümeti, en ağır şartlar karşılığında bile olsa, Osmanlılarla barış yapmayı daha kârlı görecektir. Bu sebeple Venedik Senatosu'nun 25 Nisan 1479'da tasdik ettiği Osmanlı-Venedik barışı, 25 Ocak 1479'da

114. Geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 164-166; Hoca Sa'duddin, I, 492-496; Hammer, III, 78-81.

imzalanmış olur. 14 maddeden meydana gelen bu barış anlaşması, Osmanlıların lehine ve Venediklilerin aleyhine olmuştu. Denebilir ki, bu kadar yıl devam etmiş olan muharebeler, Venedik ve müttefiklerine mağlubiyet, Osmanlılara ise dünyanın en büyük devleti olma gibi bir gâlibiyet temin etmiştir.[115]

i. BOĞDAN MESELESİ: 1455'te Osmanlı hakimiyetini tanımak ve yılda 12.000 altın vermeyi kabul etmek zorunda kalan Boğdan, Osmanlıların, karada ve denizde birçok devletle uğraşmak zorunda kaldıklarını görünce bu hakimiyetten kurtulmak isteyecektir. Daha sonra temas edileceği gibi Osmanlılar, 1473 yılında Uzun Hasan üzerine yürümek zorunda kalmışlardı. Şayet bu savaşta mağlub olsalardı, Boğdanlılar Macarlarla birleşerek Osmanlılar aleyhine müştereken harekete geçeceklerdi. Ancak Osmanlıların büyük bir galibiyet elde ettiklerini görünce bu düşüncelerinden vaz geçerler. Bununla beraber, daha sonra Osmanlılar ile Boğdanlılar arasında savaşlar olacak ve Fâtih, bizzat Boğdan'a girecek, Boğdan Voyvodası ise kaçacaktır. Bununla beraber bir müddet sonra Boğdan Voyvodası, Pâdişaha müracaat ederek, şimdiye kadar vermekte olduğu "üçbin sikke-i efrencî" yerine altı bin flori vereceğini, Osmanlıların dostuna dost, düşmanına düşman olacağını bildirir. Pâdişah bunu kabul etmiş ve Boğdan'ı bu şartlarla affetmişti.[116]

2- FÂTİH'İN EGE DENİZİ SİYASETİ

İstanbul'u feth eden Osmanlı Pâdişahı, Çanakkale Boğazı'na ve Türk sahillerine yakın olanlardan başlamak üzere, Ege'deki adalara nüfuz etmeye çalışır. Böylece, yabancılara sığınacak bir yer bırakmamaya, ve kendi sahillerine yapılabilecek korsanlık hareketlerini önlemeye çalışıyordu. Gerçekte, Anadolu topraklarının bir devamı telakki edilen bu adaların bir kısmı Bizans'a, bir kısmı da Venedik ve Cenevizlilere ait bulunuyordu. Yalnız Rodos Adası bunların dışında idi. İstanbul'u fethetmeye muvaffak olan Fâtih, Bizans'a ait olan bütün toprakların kendi idaresi altında tekrar birleşmesini istiyor gibidir. O, kendi topraklarına yakın yerlerde bir yabancının ticaret yapmasına değil, dolaşmasına bile tahammül edemiyordu. Zira böyle

115. Anlaşma maddeleri ve kaynakları için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 214-215.
116. Geniş bilgi için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 223-229.

bir durum, zamanla kendi ülkesini tehlikeye sokabilirdi. Korsanlık hareketleri ile kendisine ait sahil kentleri vurulabilirdi. Bu sebeple o, Ege Denizi'nde Bizanslılar ile başka milletlere ait olan adaları almak üzere harekete geçer. Çanakkale Boğazı'na yakın adalardan başlayarak yavaş yavaş Ege Denizi içlerine doğru ilerleyen Fâtih, bu deniz üzerinde iki istikamet (yön) takib eder. Bunlardan birincisi onu İtalya'ya götürecektir. Gerçekten, bu yolun üzerindeki adaları teker teker aldıktan sonra İtalya topraklarına asker çıkarır. İkinci yol ise Anadolu sahillerinin yakınından geçmekte idi. O, bu yol üstündeki adaların (Midilli, Sakız, vs.) bir kısmını haraca bağlayarak bir kısmını da ilhak ederek Rodos'a kadar gider.[117]

Şurası unutulmamalıdır ki Ege adalarının ilhakı, pek kolay olmamıştır. Zira Osmanlıların bu teşebbüslerine karşı gerek Papalık, gerekse Venedikliler ile Napoli Kırallığı, donanmalarıyla buna mani olmak istemişlerdi. Hatta zapt edilen bazı adaları tekrar geri almışlardı. Osmanlılar, buraları yeniden almak için yeni donanma sevk etmek zorunda kalmışlardı. Böylece elden ele geçen adalar, nihayet kesin olarak Osmanlı idaresinde kalmıştır.

a. ENEZ, İMROZ, SEMADİREK VE TAŞOZ'UN ALINMALARI: Sırbistan seferinden sonra Enez, İmroz ve Semadirek Beyi olan Dorya ile hükümet idaresinde ortağı olan yengesi arasında çıkan ihtilaf üzerine kadın, yüksek hakimiyetini tanıdığı Osmanlılara müracaat ile şikâyette bulunmuştu. Gerek kadının müracaatı, gerekse Enez Beyi'nin devletle yapmış olduğu anlaşmayı bozması, keza Enez halkının İpsala ve Ferecik taraflarındaki Müslüman Türklere ait köle ve cariyeleri kaçırarak satmaları üzerine Enez'in alınması kararlaştırıldı. Bundan sonra Enez, karadan bizzat pâdişah ve denizden donanmanın tazyiki ile kısa bir sürede alındı.* Bundan sonra diğer adalar da alındı. Bu adaların Osmanlı idaresine girmesi 1456 yılında olmuştu.

b. LİMNİ ADASININ ZAPTI: Enez, İmroz ve Taşoz'un alınmasından sonra yine 1456 senesinde Limni halkı ile Midilli Prensi Nikola Gateluziyo'nun kardeşi olan Limni Prensi arasında anlaşmazlık çıkar. Ada halkı, prensi istemeyerek onun yerine bir Türk beyinin gönderilmesini istediğinden Osmanlılar da himayelerinde bulunan Limni adasına Gelibolu'nun eski Sancakbeyi ve kaptanı olan Hamza Bey'i gönderirler.

c. MİDİLLİ ADASININ ZAPTI: Osmanlı sahillerinin yakınında bu-

117. Geniş bilgi için bk. Tansel, *Fâtih Sultan Mehmed*, s. 231.

* Osmanlı tarihleri Enez'in İstanbul'un fethinden hemen sonra alındığını yazarlar.

lunup korsan yatağı olan ve Aragon korsanlarının Türk sahillerini vurup getirdikleri mallardan hisse alan, başka bir ifade ile korsanlarla birlikte hareket eden Midilli Prensi'nin hakkından gelinmesi kararlaştırıldı. Bu sıralarda Fâtih Sultan Mehmed, Edirne'de bulunuyordu. Edirne'ye davet ettiği deniz komutanları ile görüştükten sonra büyük bir donanmanın hazırlanmasını emr etti.

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1462 senesinde Mahmut Paşa komutasındaki donanma irili ufaklı ikiyüz parça gemi ile denizden ada üzerine yürüdü. Mahmut Paşa, adanın merkezi olan Midilli önlerine asker çıkararak şehri kuşatır. Bursa yolu ile hareket eden hükümdar, adanın karşısındaki Edremit körfezine inmiş ve oradan da Ayvalık'ın güneyindeki Ayazmend (Altınova)'e gelmişti. Sultan Mehmed, muhasaranın iyice sıkıştığı bir zamanda bir harp gemisiyle adaya geçer. Oradaki durumu inceledikten sonra tekrar Ayazmend'e döner.

Midilli halkı, daha fazla dayanamayacağını anlayınca teslim olur. Mahmud Paşa, ada idaresinin tanzimi ile görevlendirilmişti. Üç kısma ayrılan ada halkının bir kısmı yerleştirilmek üzere İstanbul'a gönderilir.

d. EĞRİBOZ ADASININ FETHİ: Venedikliler, Ege Denizinde Osmanlılara ait bazı adalar ile Foça'yı vurmuşlardı. Fâtih bu harekete karşı, Venedik'in Ege'deki en büyük müstemlekesi olan Eğriboz adasını ele geçirmeye karar verir. Böylece bu devlete en büyük darbeyi vurmuş olacaktı. Bu sebeple Mahmud Paşa'yı Derya Kaptanlığı'na tayin ederek üçyüz parça gemi ile denizden göndermiş, kendisi de 70 bin kişilik bir ordu ile karadan hareket etmiştir. Evripos kanalının en dar yeri olan Kulkis'ten gemilerden bir köprü yaptırarak ordusunu derhal adaya geçirip birkaç hücumdan sonra kaleyi feth etmişti. (1470)

Eğriboz Adası'nın, Osmanlılar tarafından zaptı, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür meydana getirmişti. Bu hal, özellikle Venedik ve İtalya'nın diğer devletleri arasında derin bir endişeye sebep olmuştu. Zira Doğu Roma (Bizans, İstanbul) gibi Batı Roma'nın da elden gideceği telaşına kapılan Papalık, her taraftan yardım taleb etmişti.[118]

118. Adaların fethi hakkında geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 171-172; Hoca Sa'duddin Efendi, I, 491-492, 513-516; Kritovulos, 161-165; Solakzâde, I, 307, 317-320; Hammer, III, 72-77, 100-106; Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 31-41.

3- FÂTİH'İN KARADENİZ SİYASETİ

Bilindiği gibi Osmanlılar, eskiden beri Anadolu birliğini kurmak ve burada güçlü bir Müslüman Türk Devleti meydana getirmek için uğraşıyorlardı. Bu gayelerine ulaşmak için gösterdileri gayretlerinin bir sonucu olarak onlar, Anadolu'nun büyük bir kısmını hakimiyetleri altına almaya muvaffak oldular. Bununla beraber, kuzeyde Karadeniz'e kıyısı bulunan kısımlar (Samsun hariç), başkalarının elinde bulunuyorlardı. Bunlar, Trabzon Rum İmparatorluğu, İsfendiyaroğulları Beyliği ve Amasra (Amasteri) Cenevizlilerin idaresinde idi. Karadeniz'in bu sahil bölgesinde büyük ve önemli birçok şehir bulunuyordu. İstanbul'u feth etmiş bulunan Osmanlıların, gerek ekonomik, gerek siyasî gerekse dinî bakımdan buralara da hakim olması icab ediyordu. Osmanlıların bu niyetini fark eden Venedik ve Ceneviz gibi deniz ticareti ile geçinen devletler, İstanbul'un fethi üzerine büyük bir telaşa kapılmışlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse bu durum sadece onları değil, Avrupa'yı da ciddi endişelere sevk etmişti. Doğudaki bazı küçük beylik veya emîrlikler ise, sıranın yavaş yavaş kendilerine geleceğini düşünüyorlardı. Bu sebeple, Osmanlılara karşı bir doğu ve batı ittifakı tehlikesi ufukta görünüyordu. Bir taraftan, Batı'nın böyle bir hareket için Anadolu emîrliklerini tahrik etmesini önlemek, diğer taraftan da Anadolu birliğine vücud vermek ve devlet merkezinin hem jeopolitik, hem de askerî emniyetini temin için, Karadeniz sahillerini elde bulundurmak gerekiyordu. Bu sebeple Fâtih Sultan Mehmed, buraları elde edebilmek için bir plan hazırlar. O, hazırladığı planının gereği olarak aynı mevsimde arka arkaya üç sefer tertiplemek zorunda kalır.

Fâtih, düşünce ve hareketlerini gizli tutmakla meşhurdur. Seferin nereye yapılacağını kendisinden başkası bilmezdi. Karadeniz seferinde de bu gizliliğe riayet edilmişti. O, donanmayı, Vezir-i a'zam Mahmud Paşa komutasında sevk ederken, kendisi de karadan hareket etmişti. Hedefin neresi olduğunu bir münasebetle soran kadıaskere "Hocam, eğer sakalımın tellerinden biri, zihnimden ne geçtiğini bilecek olursa onu bile hemen koparır yakarım" diyerek, askerî harekât esasının gizlilik olduğunu göstermiş olur.

Fâtih Sultan Mehmed bakımından Karadeniz sahillerinin fethi büyük bir önem taşıyordu. Hatta o, şimdiye kadar dedeleri tarafından buraların (Amasra gibi) fethedilmemiş olmasını hayretle karşılıyordu. Gerçekten o, Amasya için Mahmud Paşa'ya: "Mahmud! Ol hisar ne yerdir kim ânı benim

atam dedem almadı?" diyerek, atalarının şimdiye kadar burayı almamalarını adeta tenkid konusu yapar. Zeki sadrazam, Fâtih'in bu sorusunu: "Sultanım bunun alınmadığına sebep ol kim Hak Teâlâ'nın takdirinde bu, feth olunmak sultanım elinden ola"[119] diyerek, bu fethin, Allah tarafından kendisine nasib olacağını söyleyerek cevaplamıştı. Bu cevabiyle o, bu işe hemen başlanabileceğini de ima etmiş oluyordu.

Amasra, Cenevizlilerin önemli bir ticaret merkezi idi. İstanbul'un fethinden sonra müşkül bir duruma düşmüş olmasına rağmen eskiden olduğu gibi hareketlerine devam etti. Gerçi buradakiler, bir miktar vergi veriyorlardı. Fakat bunu bazan zamanında bazan da geç veriyorlardı. Bununla beraber etraflarını vurmaktan ve bilhassa denizde soygunculuk yapmaktan da vazgeçmiyorlardı. Böylece, bir yılda verdikleri vergiyi adeta bir günde geri alıyorlardı. Bundan başka bu şehir, Anadolu'dan kaçan esirlerin sığındığı bir yerdi. "Memâlik-i müslimine hayli zarar edüp nice kimseleri girift edüp diyar-ı efrence gönderip bey'eden" ve Karadenizde sefer yapan Müslüman gemilerine bilhassa musallat olan Amasralılar, bu taarruzlarının sebebi sorulduğu vakit inkâr ediyor, bunu yapanların "levent gemileri" olduğunu ve bunların kendilerini de dinlemediklerini söylüyorlardı. Aradaki anlaşmaları birkaç defa bozan Amasralıların, İstanbul'un zaptından ve Osmanlılarla Cenevizlilerin arasının açılmasından sonra, etraftaki tecavüzleri daha çok artmıştı.[120] Amasralıların yaptıklarına son vermek ve problemi temelinden halletmek üzere kendisi karadan, Mahmud Paşa da denizden Amasra'ya gidip şehri kuşatma altına alırlar. Bu kadar muazzam bir ordu ile başa çıkamayacağını anlayan Amasra idarecileri, Mahmud Paşa'nın ikna edici konuşması karşısında teslim olmuşlardı. Onlar, pâdişaha şehrin anahtarını teslim etmekle hayatlarını kurtardılar. Böyle bir hareketten dolayı pâdişah onları esir muamelesine tabi tutmamıştı. Fâtih, başta tekfur olmak üzere Amasralıların ileri gelenlerini İstanbul'a gönderdi.[121]

Silah kullanmadan Amasra'yı ele geçiren Fâtih Sultan Mehmed, Bursa'ya dönmüşken tekrar Karadeniz'e yönelir. Burada müstahkem bir kale olan Sinop'ta İsfendiyaroğlu İsmail Bey hüküm sürüyordu. Mahmud Paşa'nın teklifi ve idareci özelliği ile olsa gerek ki Mahmud Bey ile İsfendiyaroğlu arasındaki konuşmalardan sonra İsmail Bey, Fâtih Sultan Mehmed'e bey'at edecektir. Halbuki o sırada, İsmail Bey'in idaresinde Sinop'ta 400

119. Âşık Paşazâde, s. 153.

120. Âşık Paşazâde, s. 153; Tursun Bey, 104-105; diğer kaynaklar için bk. Tansel, s. 250.

121. Âşık Paşazâde, s. 154.

top, 2000 topçu, limanda demirli birçok gemi ve onbin muharip asker vardı.[122] Buna rağmen böyle bir kalenin, silah atılmadan teslim olmasını, İsmail Bey'in ne derece büyük bir iman sahibi olduğunu ve Anadolu birliğinin kurulmasına taraftar bulunduğunu, bunun da ancak İstanbul'un Fâtihi vasıtasıyla mümkün olacağına olan inancı ile izah etmek mümkündür. İsmail Bey, Fâtih'e bey'ata karar verirken kendisinin sahib bulunduğu yüksek dinî şuur ve fazileti ile birlikte, Sultan'ın İstanbul'u fethetmek suretiyle İslâm âleminde kazanmış olduğu prestijin de etkisinin bulunduğu söylenebilir. İsmail Bey, vezir-i âzamın delâletiyle ordugahta Osmanlı ricali tarafından büyük bir merasimle karşılanmıştı. Hatta Fâtih bile çadırında ayağa kalkıp birkaç adım yürümek suretiyle onu karşılamıştı. Nitekim Dursun Bey "Erkân-ı devlet, İsmail Beğ'i izzet ü ikram ile pâye-i serir-i saltanata yitiştürdiler. Pâdişah dahı visaktan taşra bir kaç kadem istikbal edüp musafaha ma'nası oldı."[123] diyerek bütün bir devlet erkânı ile birlikte pâdişahın da onu karşıladığını anlatır. İskenderoğlu'nun, Fâtih'in elini öpmeye kalkışması üzerine hükümdar: "İsmail Bey, sen benim ulu kardaşımsın, reva mıdır kim elim öpesin"[124] diyerek bu hükümdarı tahtında kendi yanına oturtmuştu. Dirlik olarak İsmail Bey'e istediği Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazaları verilmiştir.

Pâdişahın, Koyulhisar seferine çıkışını fırsat bilen Karamanoğlu İbrahim Bey, İsmail Bey'e haber göndererek, isyan etmek için zamanın müsait olduğunu bildirir Karamanoğlu'nun birlikte hareket edebilecekleri teklifine karşılık İsmail Bey, böyle bir şeye rıza gösteremeyeceğini söylemişti. Bu durumun Osmanlılarca duyulması üzerine bir ihtiyat tedbiri olarak, İsmail Bey'e dirlik olarak Filibe verilerek kendisi oraya gönderilmişti.

Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran ve Mora'daki Rum varlığına son veren Fâtih Sultan Mehmed, Latinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da ortadan kaldırmaya karar vermişti.

Tek bir nefes şehid vermeden ve bir ok dahi atma ihtiyacı hasıl olmadan Amasra, Kastamonu ve Sinop'u alan Osmanlı hükümdarı, birbirine bağlı üç kısımdan meydana gelmiş olan Trabzon kalesini hem denizden hem de karadan kuşatır. Bu durum, İmparator David Komnen'i ümitsizliğe düşürür. Hamisi olan Uzun Hasan'dan da yardım alamayacağını anlayan imparator,

122. Hammer, III, 59.
123. Tursun Bey, 108.
124. Âşık Paşazâde, 157.

Mahmud Paşa'nın akrabasından olan baş mabeyincisi Yorgi Amiruki vâsıtasiyle Mahmud Paşa ile anlaşarak şehir ve kaleyi teslime karar verir. İmparator, Pâdişah adına Mahmud Paşa tarafından yapılan teklifi kabul eder. Böylece, 258 sene devam eden Trabzon İmparatorluğu 26 Ekim 1461 (21 Muharrem 866) günü tarihe karışır.

Karadan Trabzon üzerine varmakta olan Fâtih Sultan Mehmed'e elçilik heyeti ile birlikte Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hatun da gelmişti. Fâtih, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın annesine büyük bir saygı göstererek ona "ana" diye hitab etmişti. Ordusuyla Trabzon'u çeviren sarp dağları aşarken zaman zaman yaya yürümek zorunda kalan pâdişaha Sâre Hatun: "Hey oğul! Bu Trabzon'a bunca zahmet nedendir?" diye sorunca, Fâtih şu manidar cevabı vermişti: "Hey ana, bu zahmet din yolundadır. Zira bizim elimizde İslâm'ın kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti çekmezsek bize gâzi demek yalan olur. Bugün yahud yarın huzur-ı İlâhîye çıkınca mahcub olurum" diyerek gazilik ünvanı ile cihâd ve bu uğurdaki çalışmaya nasıl ehemmiyet verdiğini anlatmak ister.

Kurtuluş ümidi görmediği için teslim teklifini kabul eden imparator, sekiz oğlu ile birlikte Edirne'ye göndermişti. David'in en küçük oğlu hak dini kabul ederek İslâm'la müşerref olmuştu. Böylece Bizans'ın son Anadolu bakiyyesi de Osmanlı ülkesine katılmış oldu.[125]

4- FÂTİH'İN İÇ VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ

Toros dağları ile Anadolu'nun kuzey dağları arasında uzanıp giden ve Uzunyayla'ya kadar devam eden Orta Anadolu ile, bunun ötesinde başlayan Anadolu'nun doğu kısmı üzerinde, bilhassa Fırat'a kadar kadar olan sahada, Fâtih Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nin bir bütün teşkil ettiğine inanmış gibi idi. Halbuki Orta Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Doğu yaylalarının bütünü devletin sınırları dışında kalmıştı. Her iki bölgede hüküm sürmekte olan beylikler, Osmanlıları her bakımdan tehdid eden bir mevkide bulunmakta idiler. Konya, Karaman, Larende ve civarına, hatta Torosların güneyinde denize kadar olan sahalara sahip olan Karaman Beyliği, yaşadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı mümkün olabilen bütün fenalıkları

125. Trabzon fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 159-161; Tursun Bey, 109-119; Kritovulos, 153,156; Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 51-56.

yapmış, "Hıristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götürmeye" çalışmıştı. Yıldırım Bâyezid'in müthiş pençesi altında bir an ezilmeye mahkum olan bu devlet, Yıldırım-Timur karşılaşmasından sonra tekrar meydana çıkarak, Çelebi Sultan Mehmed zamanında ve II. Murad devrinde durmadan Osmanlılar aleyhine faaliyette bulunmuştu. Fâtih'in, küçük yaşta tahta çıkmasını da fırsat sayan bu devlet, Orta Anadolu'da yeni bir gaile meydana getirmeye çalışmış ise de, genç hükümdarın çok sür'atle hareket edişi buna imkan bırakmamıştı. Ancak Fâtih biliyordu ki, Karamanlılar bir fırsat vukuunda tekrar ortaya çıkacaklardı. Anadolu'nun öteki kısımlarının güvenliği ve nihayet Türk birliği bakımından buralarının da Osmanlı toprakları içerisinde bulunmasını zaruri sayan Fâtih Sultan Mehmed, bu beyliğe hiç bir hak tanımamak suretiyle ortadan kaldırmayı belki daha önceki tarihlerde tasarlamış, fakat hadiselerin seyri, onun gözlerini başka taraflara çevirmesine sebep olmuştu.

Yakın, uzak Osmanlıların aleyhindeki her teşekküle el uzatan Karaman Beyliği'nin, İbrahim Bey'in ölmesinden biraz sonra, durumu büsbütün nazikleşti. Osmanlı topraklarının doğusunda bulunan ve gittikçe kuvvet kazanan Akkoyunlu Devleti'ne gelince o, Osmanlılar için gün geçtikçe daha ciddi bir tehlike konusu olmaya başladı. Nitekim Karadeniz sahillerine göz dikmiş olan bu devletin yönecitileri, Trabzon Rum İmparatorları ile akrabalık tesis etmiş, bu yüzden Fâtih'in Trabzon'u almak isteyişine mani bile olmaya çalışmışlardı. Bu mani olmak isteyişte, Trabzon İmparatorluğu'nu müdafaa etmekten ziyade bu toprakların, Fâtih'in eline geçmesini önlemek gayesi vardır denebilir. Bundan başka İsfendiyar toprakları üzerinde hak iddia edebilecek bir mevkide olan Kızıl Ahmed Bey'i kabul edip himaye eden ve onu Osmanlılara karşı elinde bir silah gibi tutan Uzun Hasan, Osmanlı-Akkoyunlu sınırları üzerinde hadiseler çıkarmaktan da çekinmiyordu. Ayrıca Osmanlılarla Karaman Beyliği arasında çıkan anlaşmazlığı da fırsat bilen Uzun Hasan, Karamanoğullarına sadece siyasi yardımda bulunmakla değil, aynı zamanda fiilen asker göndermek suretiyle de yardım ediyordu. İşte bütün bu hareketler, Fâtih'i ister istemez doğudaki bu tehlike ile meşgul olmaya sevk etti.[126]

a. KARAMAN MESELESİ: Osmanlıların en büyük hasmı olup Çelebi Sultan Mehmed'in damadı olan Karamanoğlu İbrahim Bey, otuz dokuz sene hükümdarlıkta bulunduktan sonra hicrî 868 (m. 1463)'de vefat etmişti.

126. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tansel, *Fâtih*, s. 281-282.

İbrahim Bey, yedi oğlundan[127] en büyüğü olan İshak Bey'i, Osmanlılarla kan bağı olmadığı için çok seviyordu. Annesi bir cariye olan İshak Bey'i veliaht yapmış ve merkezi Silifke olmak üzere İçel valiliğine tayin etmişti. Daha sonra da bütün devlet işlerini ona bırakınca öteki kardeşler buna itiraz etmişlerdi. Bu hareketin başında bulunan Pir Ahmet Bey, Konya'nın ileri gelenleri ile anlaşarak hükümdarlığını ilan etmişti.[128] Böylece Karaman mirası meselesi ortaya çıktı. Uzun Hasan, devam eden bu miras işine karışma sevdasına düştü. Anadolu'daki Müslüman Türk beyliklerine karşı insaflı bir şekilde muamele eden Osmanlı hükümdarı, sonunda Konya'ya girerek, Taşeli tarafları hariç olmak üzere bütün bir Karaman ülkesini topraklarına katar. Fâtih Sultan Mehmed, Konya'da adına sikke kestirdiği gibi, şehzâdesi Mustafa'yı da buraya vali olarak tayin eder. Vezir-i a'zam Mahmud Paşa'yı Toroslara kadar göndererek ülkenin ilhakını tamamlar.

Mahmud Paşa, Konya'ya dönünce buradaki iş ve sanat erbabının İstanbul'a yollanması işi ile görevlendirilir. Paşa'nın bu icrasında bazı şikâyetler meydana gelir. Öyle anlaşılıyor ki Paşa da yaptığı bu işten pek memnun değildir. Hatta bunlara karşı "ihtiyar benim elimde değil, mazuruz" dediği rivayet edilmektedir. Rum Mehmed Paşa, Mahmud Paşa'nın haksızlık yaptığını, sadece fakirleri hicret ettirdiğini söyleyerek şikâyetlerde bulunur. Bu arada onun, Mevlana'nın torunlarından birini de bunlarla birlikte yolladığı, fakat Fâtih Sultan Mehmed'in bunu öğrenmesi üzerine o zatı hediyelerle tekrar geri gönderdiği rivayet edilir. Osmanlı idaresine yeni alıştırılmakta ve hatta ısındırılmakta olan bir memleketin halkı hakkında icra edilen bu neviden muameleler yüzünden artan şikâyetler üzerine Mahmud Paşa, vazifeden alınarak yerine Rum Mehmed Paşa tayin edilir.[129]

Karaman probleminin tamamen ortadan kalkması için çaba sarfeden Osmanlılara karşı Akkoyunlu Devleti de bütün gücü ile Karamanlıları destekliyordu. Hatta bu maksatla Uzun Hasan, 50 bin kişilik bir kuvveti yardıma göndermişti. Yapılan savaşlarda galip gelen Osmanlılar, Karamanlıların elinde kalan son kaleleri de almaya muvaffak olmuşlardı. Son olarak Kayseri ile Niğde arasında bulunan Develihisar, Karamanoğulları adına müdafaa edilmekte idi. Kale komutanı Atmaca Bey, kaleyi Şehzâde Mustafa'ya teslim edeceğini bildirince, şehzâde kaleyi teslim alarak Karaman gailesinin

127. Hoca Sa'duddin, I, 498; Âşık Paşazâde'ye göre altı oğlu vardı. Âşık Paşazâde, s. 167.
128. Âşık Paşazâde, 167; Hoca Sa'duddin, I, 498.
129. Geniş bilgi için bk. Tursun Bey, 145-146; Âşık Paşazâde, 168-169; Hoca Sa'duddin, I, 497-501.

son kalıntısını da ortadan kaldırır. Bu arada hastalanan şehzâde, kaleyi teslim alıp dönerken 19 Ağustos 1474'te Bor'da vefat eder. Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra Karaman Valiliği'ne Cem Sultan getirilmişti. Cem Sultan'ın iyi meziyetleri, Karaman halkının Osmanlılara tabi olmasının önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.[130]

b. OSMANLI-AKKOYUNLU REKABETİ VE OTLUKBELİ ZAFERİ: Uzun Hasan, hükümdarlık tahtına oturuncaya kadar Akkoyunlular pek fazla önem taşımıyorlardı. Fakat onun iş başına gelmesi ile birlikte durum değişti. Çünkü o, Karakoyunhükümdarı Cihanşah ile Mâveraünnehr hükümdarı Ebu Said Miranşah'ı[131] öldürmeye ve topraklarını da kendi ülkesine katmaya muvaffak olmuştu. Daha sonra Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'yı yenerek topraklarından bir kısmını almış olan Uzun Hasan, bu suretle Fırat havalisinden Maveraünnehr'e kadar uzanan büyük ve kuvvetli bir devlet kurmuş oldu. Topraklarının genişlemesi nisbetinde, gururunun da arttığını gördüğümüz Akkoyunlu hükümdarının ayrıca bir "Cihangir" olmak sevdası da vardı. İşte bu düşüncesi ve kendisini çok üstün görüşü, onu Osmanlı topraklarını alma sevdasına düşürdü. O, Fâtih Sultan Mehmed'i de yenebileceğini tahmin ediyordu. Hatta rivayet edildiğine göre o, Ebu Said'i mağlub ettiği gün, atını meydana sürmüş ve "Bu diyarın serdarları, şecaatın âsârını gördüler, fırsat el verirse bu nöbet isterim ki, cür'et ve celâdetim Hüdâvendigâr'a (Osmanlı hükümdarı) gösterem," demişti.

Galibiyetleri ile mağrur olan Uzun Hasan, Osmanlılara üstün gelecek durumda olduğunu tahmin ediyordu. Bundan dolayı Osmanlılardan kaçan Karaman ve Candaroğullarını bir büyüklük eseri olarak aynı zamanda kabul etti. Bunlar, devamlı olarak Hasan Pâdişah'ı Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı. Nihayet bu emellerinde muvaffak oldular. Bu muvaffakıyet de 1472 yılında Osmanlılara ait olan Tokat şehrinin Uzun Hasan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılması ile kendisini belli etmişti.

Uzun Hasan, Osmanlılarla harp halinde bulunan Venedik Cumhuriyetinin, Osmanlılar aleyhinde kendisine ittifak teklifi üzerine daha 1463'te bunlarla anlaşmıştı. Bundan başka yine Osmanlı-Venedik muharebesi esnasında Hasan Bey, Venediklilerle ittifak etmiş olan Haçlılarla birlikte hareket için bunlarla görüşmek üzere Rodos'a elçiler göndermişti. O, bu elçilik heyeti vasıtasiyle Osmanlılara ait Tokat şehri ile daha başka bazı mühim

130. Geniş bilgi için bk. Hammer, III, 136-138.

131. Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I, 143; Tansel, *Fâtih*, s. 299.

şehirleri işgal ettiğini de Haçlılara bildirmişti. Uzun Hasan, 1472 yılında Venediklilere yeni ittifak teklifinde bulunmuş, bu teklif, Venedik elçisi Katerino Zeno vâsıtasıyle derhal senatoya bildirilerek Akkoyunlu ordusu için top ve topçu ustası istenmişti.

Bütün bu hareketlerin ötesinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a bağlı kuvvetlerin, Osmanlı hududlarını geçerek taarruz etmesi, Osmanlıları bu meydan okumaya karşılık vermeye zorladı.

Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine hareket etmeden önce kış mevsiminde ondan gelen mektuba ağır bir cevapla mukabelede bulunmuştu.

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين هذا كتابنا ينطق عليكم بالحق انا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون
اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء بيدك الخير

diye devam eden mektupta Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın yaptıklarından, ehl-i İslâm üzerine gidip onlara zulümde bulunmasının doğru olmadığı, eğer yapabiliyorsa din düşmanları ile savaşması gerektiğinden bahs ederek, yapılan haksızlığı ortadan kaldırmak için bizzat kendisinin geleceğini bildirir.[132]

Gerçekten de Frenklerle ittifak yapmış olan uzun Hasan, Osmanlılarla yapacağı muharebeyi makul gösterebilmek için onlardan Kapadokya ile Trabzon İmparatoru'nun kızının kocası olması hasebiyle Trabzon'u istemekte idi. İşte Fâtih Sultan Mehmed bu istekler karşısında ağır bircevap yazar. Bu cevabında o, bundan böyle elçisinin ok, sözünün de kılıç olduğunu söyleyerek Akkoyunlu hükümdarını, kozlarını paylaşmak ilkbaharda üzere harbe davet eder.

Osmanlı ordusu, 13 Zilkade 877 (11 Nisan 1473) Pazar günü, Fâtih'in komutasında Üsküdar'dan hareket eder. İznik yolu ile Yenişehir'e gelini. Beypazarı'nda Karaman valisi Şehzâde Mustafa, Kazabat'ta da Amasya Valisi Şehzâde Beyâzıt, emirlerindeki kuvvetlerle orduya katılırlar. Farklı rivayetler bulunmasına rağmen bu katılımlarla ordunun yekunu takriben seksen beş bin kişiye ulaşır.

Tarihte "Otlukbeli Zaferi" diye şöhret bulan bu savaşta, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanarak doğudaki bu tehlikeyi bertaraf eder. Bütün

132. Feridun Bey, *Münşeât*, nr. 244

kaynak eserlerde tafsilatlı bir şekilde kendisinden bahsedilen bu zaferden uzun uzadıya bahs etmek istemedik.[133]

Fâtih, galip gelmişken kendisi gibi Türk ve Müslüman olan, aynı zamanda Oğuzların Bayındır koluna mensub bulunan Akkoyunlu kuvvetlerini takip ettirmediği gibi Türk ve Müslüman olan ülkesine de dokunmadı.

Kemal Paşazâde, bu takip etmeyiş hadisesini Şehzâde Bayezid'in hizmetinde bulunan Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ağzından nakl etmekte ve onun, bunun sebebini Fâtih'e sorduğunu, ondan "gâyenin saltanat yıkmak değil, Uzun Hasan'a ders vermek olduğu, İslâm memleketlerini tahrib ile İslâm hükümeti yıkmanın doğru bulunmadığını, öte taraftaki gaza harplerini bırakıp, burada Müslümanlarla uğraşmanın iyi bir şey teşkil etmediği" cevabını aldığını nakl eder. Bu cevap, hükümdarın, ne denli yüksek bir telakki ile hareket ettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Âşık Paşazâde de Fâtih'in bu hareketini "Mürüvvetle vilayetin yıkmadı, yine kendi vilayetine teveccüh etti"[134] diye takdir etmekte ve Osmanlı hanedanının adalet, insaf ve fazilet ile muttasıf bulunduğunu açıklar. Osmanlı Devleti'nin, Timur'dan beri karşılaştığı bu en büyük tehlikenin atlatılmasında ve zaferin kazanılmasında rol oynayan başlıca âmil, Osmanlı askerî kudret ve teşkilâtçılığı ile ateşli silahlardaki kıyas kabul etmez üstünlüğüdür. Otlukbeli zaferi, Osmanlılara karşı yapılmış olan şark ve garb ittifakının bir cephesini tamamen tesirsiz hale getirmişti. Fâtih, bundan son derece memnunluk duyduğundan ve kendisine bu imkanı hazırladığı için Allah'a şükran hislerini ifade etmek üzere, ordusunun almış olduğu bütün esirlerin âzâd edilip serbest bırakılmasını emreder. Böylece, Osmanlı adalet ve müsamahasının en güzel örneklerinden birini daha vermiş olur. Bu suretle de o, halka karşı âdil olan idaresinin nümûnelerini göstermiş oluyordu. O, Oğuz boyları arasındaki çekişmenin bütün yan tesirlerini izale ederek ihtilaf sebeplerini silmek istiyordu. Bu da İslâm dünyasında, kendisi ve devleti için büyük bir sempatinin doğmasına vesile oluyordu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Fâtih Sultan Mehmed, çok kısa bir zamanda büyüyüp gelişmiş ve Omanlılar için korkunç bir tehlike haline gelmiş olan Akkoyunlu Devleti'ni, Otlukbeli zaferi ile tehlikesiz bir hale

133. Otlukbeli Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 177-179; Hoca Sa'duddin, I, 521-534; Solakzâde, I, 325-335; Hammer, III, 121-128; Uzunçarşılı, *Tarih*,II, 100-105; Tansel, *Fâtih*, 308-325.

134. Âşık Paşazâde, 181.

getirmişti. 1473'te kazanılan bu zafer, Uzun Hasan Devleti'nin sür'atle çökmesine ve nihayet ortadan kalkmasına âmil olan sebeplerin başında gelmektedir. Bu zaferden sonra, Osmanlılar aleyhine harekete geçmiş olan Haçlıların ümitleri de kırılmış oluyordu.

5- FÂTİH'İN GÜNEY SİYASETİ

Cihan tarihinin gördüğü en büyük hükümdarlardan biri olan Fâtih Sultan Mehmed'in, Anadolu birliğini sağlamak ve hatta bir bakıma İslâm birliğini temin için büyük bir gayret içinde olduğu kabul edilmelidir. Onun, Osmanlı devlet sınırlarını Tuna ve İtalya'ya dayamak istediği kesinlik kazanmış görünmektedir. Karadeniz'in bütün sahillerini almak ise, onun düşüncelerinin başında gelmekte idi. Bununla beraber, kendi ülkesinin güneyinde uzanan topraklar üzerinde, verilmiş bir kararının olup olmadığını söylemek pek mümkün değildir. Zira hâdiseler, Fâtih Sultan Mehmed'in bu bölgelerle ilgilenmesine imkân vermemişti. Serbest kalıp buralarla meşgul olmaya başladığı sıralarda, bu sefer de ölüm, ona bu yolda yürümeye izin vermemişti.

Fâtih'in, Hicaz su yolları ile ilgilenmesi, basit bir hadise olmadığı gibi yadırganacak bir hadise de değildir. Zira bu suretle o, bütün Müslümanlara ait olabilcek bir işe parmağını koymuş oluyordu. Bu hadise şu idi: Hicaz'a giden bir Osmanlı hacısı, yollardaki su kuyularının (birke) harab olduğunu ve hacıların bu yüzden sıkıntıya düştüklerini görmüştü. Hac farizasını eda edip döndükten sonra, durumu hükümdara bildirmişti. Bunun üzerine pâdişah, bu kuyuları tamir etmek için bazı adamları görevlendirmişti. Mısır hakim ve nâiblerine de bu adamlara yardım etmeleri için mektuplar göndermişti. Âşık Paşazâde'nin ifadesine göre Karamanoğlu da Mısır Sultanı'na bir elçi göndererek, Fâtih'in su yolları bahanesi ile Mekke Sultanına yüklerle flori gönderdiğini ve onu Mısır'a karşı isyana teşvik ettiğini yazmıştı. Karamanoğlu'nun bu yalan haberine inanan Mısırlılar, "biz âcizmiyiz kim birkemizi ol meremmet ide" diyerek Osmanlıları geri çevirmişlerdi.[135] Meseleyi kendi iç işleri olarak kabul eden Memlûklerin, Karamanoğlu'nun verdiği bu haber üzerine Osmanlı ustalarını hakaretle geri göndermeleri, iki devletin arasında serin bir havanın esmesine sebep oldu.[136] Halbuki Pâdişahın

135. Âşık Paşazâde, 208.

136. Tansel, *Fâtih*, 330; Ayrıca bk. Hoca Sa'duddin, I, 568-570.

onların iç işlerine karışmak gibi bir niyeti yoktu. Zira Âşık Paşazâde bize bu konuda çok net bilgiler vermektedir. ona göre Fâtih, bu kuyular için vakıflar düzenleyecek ve bu vakıfların geliri sayesinde bölgedeki Araplar, bu kuyuları koruyacaklardır. Böylece vakıfların geliri ile tamir edilecek olan bu kuyulardan, özellikle kuzeyden Hacca gidecek olanlar istifade edeceklerdi.[137]

İşin iç yüzüne bakıldığı zaman, Memlûklulların, Osmanlıları çok yakından takip ettikleri anlaşılacaktır. Onlar, Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalışan ve bu konuda kendilerine engel olan kuvvetleri teker teker ortadan kaldıran Osmanoğullarının, Toros'ların güneyine inmelerine pek taraftar değillerdi. Bu yüzden Karamanoğullarına yardım ediyorlardı. Sonuç olarak Mısır'dan, Dulkadir topraklarına kadar uzanan zengin Mısır Memlûkleri Devleti, gelecekte kendisi için büyük bir tehlike olacağı anlaşılan Osmanlı Devleti'ni, sınırlarına yaklaştırmamak ve onunla kendi arasında zayıf ta olsa tampon bazı teşekküller bulundurmak arzusunda idi. İşte bu şekildeki hareket tarzı, Fâtih'i, güneye giden yol üstünde bulunan Dulkadir işleri ile ilgilenmeye sevketti.

Memlûk sultanları ile Osmanlıların arasının açılmasına sebep olan daha başka olaylar da vardı. Nitekim Fâtih, Trabzon seferinden zaferle döndüğü vakit, zaferi tebrik için her taraftan elçiler geldiği halde, Mısırlılar buna lüzum görmemişlerdi. Bu durum, aradaki dostluk hislerinin sarsılmasına sebep oldu. Bu yüzden, "Hoşkadem" Mısır sultanı olduğu zaman, Fatih de onu tebrik etmemişti. Âşık Paşazâde bu konuyu şu ifadelerle dile getirir: "Her tarafın pâdişahlarından elçi geldi, Han'a vilayet (Trabzon) mübarek olsun diye, Ancak Mısır sultanından elçi gelmedi. Âdet-i muhabbet terk olundu. Adavete (düşmanlığa) bir bahane bu oldu... Pâdişah dahi buna bir pare (parça) melûl oldu. Sonra mezkur (adı geçen) Hoşkadem dahi Mısır'a sultan oldu. Pâdişah dahi taht mübarek olsun diye elçi göndermedi. Âdet bu idi ki gönderileydi. İki taraftan âdet terk olundu. Ve muhabbet kesilmeye başladı."[138] Dulkadiroğulları münasebetiyle bozulan ilişkilere rağmen Sultan Kayıtbay zamanında Fâtih, Âşık Paşazâde'nin ifadesiyle "Taht mübarek olsun diye elçi gönderdi. İyi hediyelerle Çavuşbaşını elçi gönderdi. Elçi kim Mısır'a vardı yine kanun üzre hürmet etmediler, elçi müşteki geldi pâdişahına haber verdi. Rum Pâdişahı (Anadolu'ya başlangıçta Rumeli dendiği için Pâdişahına da Rum pâdişahı, yani Rum ülkesinin pâdişahı dendi)

137. Âşık Paşazâde, 208.
138. Âşık Paşazâde, 206-207.

buna dahi melûl oldu. Âhir, Mısır sultanı dahi bu elçinin ardınca bir elçi gönderdi. Mısır'ın muhtesibini* gönderdi. Bu muhtesibin gelmesi pâdişaha hoş gelmedi."[139] Gerçekten, Fâtih Sultan Mehmed, Mısır muhtesibinin elçi olarak gönderilmesine kızmıştır. Zira böyle bir elçi, devletler arasındaki protokolün çiğnenmesi demekti. Çünkü "o, çarşı ehlinin büyüğüdür, pâdişahlara elçi olarak gönderilmez, bu bir hafifliktir."[140] sözleri ile ifade edilen anlayış, bunu açıkça ortaya koymaktadır.

6- FÂTİH'İN ŞAHSİYETİ VE ÖLÜMÜ

1451 yılında 21 yaşında iken yeniden Osmanlı tahtına geçen Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedip bin yüz yıllık Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak tam anlamıyla "Fâtih" ünvanını aldığı gibi, yüksek kabiliyet ve dehasiyle herkese gücünü kabul ettirmiş olan büyük bir devlet adamı idi.

Fâtih, yaptığını bilen ve ne yapması gerektiğini hesaplayıp düşünen adamdı. Onu, kütle mukadderatını elinde tutan sayılı dâhiler ve cihangirlerden ayıran üstün vasıf, icraat ve başarılarında, fırsat ve tesedüflerden faydalanmış olması değil, yaptığı ve yapacağından haberli bulunan bir sisteme sahip bulunması idi. Halbuki büyük şöhretlerden pekçoğu, sevki tabiilerini rehber tutan, gafil ve zamanın mağlubu kimselerdir. Binaenaleyh Fâtih, ihraz ettiği şan ve şerefe, tesadüflerin yardımı ile değil, kendi istihkak ve kudretiyle ulaşmıştır. Derûnî metanet ve zihnî kemaline, hayat ve icraatının her safhasında şahid olduğumuz Sultan İkinci Mehmed, beşer olarak düşebileceği hataları asgariye indirmek yolunda, etrafına zengin ve kaliteli bir müsahipler ve müşavirler kalabalığı toplayan ve bunlardan her birinin karşısında gerektiğinde boyun eğen bir adamdır.[141] Bununla beraber o, devlet idaresinde sertti. Hissiyatını gizlemeyi bilir, yapacağı seferleri tatbik sahasına koyuncaya kadar gizli tutardı. Zamanı gelince de birdenbire maksadını açıklardı. Bu yüzden düşmanlarını şaşırtarak bir senede birkaç fütuhata birden nail olurdu. Harpte cesurdu, mağlubiyeti önlemek için cesurane bir şe-

139. Âşık Paşazâde, 212-213.

* Muhtesiblik ile ilgili geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 33.

140. Âşık Paşazâde, 213.

141. Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, I, 315-316.

kilde öne atılıp askeri teşci ederdi. Her zaman soğukkanlılığını muhafaza ederdi.

Adaletle hükmetmeyi şiar edinen; cesaretli ve gayretli biri olan Fâtih Sultan Mehmed, atalarının elbiselerini bırakarak ulema elbisesi giymeye başladı. Âlimlerle sohbette bulunmayı âdeta bir vazife telakki ediyordu. Bu yüzden İstanbul, âlim ve fazıl insanların sığınağı haline gelmişti.[142] Gerçekten o, ulema, şair, tasavvuf erbabı ve sanatkârları himaye etmişti. Onlara tahsisatlar vermiş ve çalışmalarını temin gayesiyle müesseseler kurmuştu. Aynı zamanda kendisi de şair olan Fâtih, şiirde *"Avnî"* mahlasını kullanırdı. Bostanzâde Yahya (Tarih-i Saf. I, 52) onun bu özelliklerini şu ifadelerle nakleder: "Bâni-i mebani-i hayrat ve müessis-i esas-ı hasenat olup ulema-ı şer'-i metin ve fudala-i fedail âyin, devrinde revnak bulup cihet-i maaşları için Tetimme (medrese) ve imâret bina buyurup nice evkaf tayin buyurmuşlardır. Kendiler dahi ulema zümresinden madud olup (sayılıp) fadl-ı bâhir ve marifet-i zâhir sahibi idiler. Ve şiir-i bî-nazirleri (benzersiz, eşsiz) dahi vardır. Mahlas-ı şerifleri "Avnî"dir." Bildiğimiz kadarı ile Fâtih, Türk tarihinin en renkli ve en büyük şahsiyetlerinden biridir. Ana dilinden başka şark ve garp dillerini bildiği, geniş bir kültür ve bilgi hamulesiyle yüklü bulunduğu, riyaziye, topçuluk ve askerlikte keşif yapacak kadar kudret sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Serbest fikirli ve herhangi bir saplantısı olmayan hükümdarın, âlimleri davet ederek ilmî mübaheseler yaptırdığı da anlaşılmaktadır. Farsça ve Rumca'dan Arapça'ya tercüme edilmiş felsefî eserleri okur ve yanına celb ettiği âlimler ile müdavele-i efkâr ederdi. 1466 senesinde Batlamyus'un haritasını İvrikios'a yeniden tercüme ettirip haritadaki isimleri Arap harfleri ile yazdırmıştır. Kritovulos bu konuda şunları yazar: "Pâdişah hazretleri, lisan-ı Farisî ve Yunanî'den Arapçaya tercüme edilmiş olan âsâr-ı felsefiyeyi mutalaa ve nezd-i şâhânelerinde bulunan fudala ile bu babta müdavele-i efkâr eder ve bilhassa Aristo'nun mebahis-i felsefiye ile pek ziyade meşgul olurdu. Bir vakit coğrafiyundan meşhur Batlamyus'un, meslek-i coğrafîye aid levayihine tesadüf edip mezkur layıhalarda fennî bir surette izah ve tarsim edilen (çizilen) şekilleri, nazarı dikkate almış ise de bu haritalar dağınık olduklarından, yeniden Filozof İvrokios'a havale ederek Arapça yazdırır."[143]

Tetkik edilip araştırıldığı zaman görüleceği gibi hemen hemen bütün

142. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, 68.

143. Geniş bilgi için bk. Kritovulos, 182.

osmanlı Pâdişahlarında ve özellikle Fâtih Sultan Mehmed'de ilim ve ilim adamlarına karşı büyük bir saygı vardır. O da diğerleri gibi daha şehzadeliğinde "ulûm-ı âliye ve 'aliye"yi tahsil etmişti. O, "İlmi taleb ediniz hadisine uygun olarak tahsil ve müzakerelerden geri kalmazdı. Bu sebeple o, Molla İyas, Molla Güranî, Hocazade Muslihiddin Mustafa, Hatipzâde Mehmed, Molla Siraceddin ve Abdülkadir gibi hocalardan ders almıştı.[144]

Fâtih, çok genç yaşta tahta çıkmış, daha çocukluğunda büyük sorumluluklar yüklenmiş, otuz sene kadar kesintisiz sefer ve gazalarla meşgul olmuştu. Bizzat yirmi beş seferde bulunan Fâtih, 17 devlet ile ikiyüz küsur şehir ve kale fethetmişti. O, bütün bu çalışmalarının sebebini ve dolayısıyle hedefini şu mısralarla dile getirir:

"İmtisâl-i "câhidû fi'llah"* oluptur niyetim,

Din-i İslâm'ın mücerred gayretidir gayretim"

Bu ifadeler onu, sırf ihtiras için harb eden ve kılıç sallayan dünya cihangirlerinden ayırmaktadır. O, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, insanlık uğrunda katlandığı meşakkat ve müşküllere göğüs gerdiği gibi, aynı yolun yolcusu bir idealist olarak göğüs vermiş bir serdar ve fikir adamıdır. O, hedeflediği gayeye ulaşmak için, bütün imkÓAnları değerlendiriyordu. Bu sebeple İstanbul'u aldıktan sonra, Ortodoks ve Ermeni patrikleri ile Yahudi başhahamını bu şehre yerleştirir. Çünkü o, İstanbul'u idealindeki cihan devletinin merkezi yapmak istiyordu. Hatta bir rivayete göre "Dünyada tek bir din, tek bir devlet, tek bir pâdişah ve İstanbul da cihanın payitahtı olmalıdır," şeklindeki sözü ile bu düşüncesini dile getirir. Bu ifadelere bakılırsa, gayesinin bir cihan devleti de olmayıp, İslâm dinini her tarafa yaymak olduğu anlaşılır. Zira Fâtih, İslâm âleminin hâmisi sıfatiyle kendisini i'lâ-yı kelimetullah'ın en büyük temsilcisi olarak görmekte idi. Gerçekten, daha şehzâdeliğinde cihangirlik emelinde olduğu belirtilen Fâtih için, Bosnalı Hüseyin Efendi, bizzat pâdişahın ağzından "Bu hânedanın maksad-ı a'lası, i'lâ-yı kelimetullah'tır demektedir."[145] Keza onun, nizam-ı âlem için, Trab-

* Fâtih, şiirindeki bu ifadeyi (Kur'ân, *el-Hac*, 78) âyetinden ilham alarak söylemiştir. جاهدوا فى الله حق جهاده

144. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 717.

145. Bostanzâde Yahya, *Tarih-i Saf*, nşr. Necdet Sakaoğlu, İstanbul 1978, s. 70; Ayrıca bk. Abdülkadir ÖZcan, "Fâtih'te Nizâm-ı Âlem Düşüncesi" *Tarih ve Medeniyet* (1994) III, 18.

zon üzerine varırken, çektiği sıkıntı ve katlandığı eziyetleri gören uzun Hasan'ın annesi Sâra Hatun'a "Valide" diye hitap edip söylediklerine, daha önceden biliyoruz.

Onun yaptığı fetihler, giriştiği gazalar ve tebeası için yaptıklarına bakılırsa, rıza-yı ilâhî'yi kazanmaktan ve Resûlullah'ın yolunda yürümekten başka bir şey düşünmediği görülür. Vefatı dahi yine "i'lâ-yı kelimetullah" için çıktığı bir sefer-i hümayun esnasında vuku bulmuştu. Bu seferin, nereye müteveccih olduğu kesin olarak bilinememektedir. Hazırlıklar, büyük bir sefer için yapılmıştı. Ama nereye olduğunu kimse bilmiyordu. Tursun Bey "Ve cihet-i sefer Anadolu olduğu malum olundu, amma Arab mı, Acem mi malum olmadı"[146] diyerek bu büyük seferin nereye olacağının bilinemediğine işaret eder.

Fâtih Sultan Mehmed, 1481 yılı Nisan ayının 29. günü (27 Safer 886) 50 yaşının içinde iken, büyük bir ordunun başında hasta olmasına rağmen Üsküdar'a geçmiş ve bir at arabasına binerek, doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Ancak, Gebze yakınındaki Hünkâr veya Tekfur Çayırı denen yere geldiği vakit, hastalığı büsbütün artar. Bu yüzden 3 Mayıs 1481 Perşembe günü (4 Rebiülevvel 886) ikindi vakti, 31 yıllık hükümdarlıktan sonra vefat eder.

Fâtih'in ölümü, gizli tutularak hamam yapmak üzere İstanbul'a geçtiği söylenip askerin yerinde kalıp beklemesi emrolundu ise de birkaç gün sonra kayıklarla İstanbul tarafına geçen yeniçeriler, vefat hadisesini öğrenince, bazı edepsizliklere başladılar. Fâtih'in ölümü, onbir gün gizli tutulup saklanabilmişti.

Âşık Paşazâde, Fâtih'in vefatını ve sebebini şu ifadelerle günümüze ulaştırmaya çalışır: "Vefatına sebep, ayağında zahmet vardı. Tabibler, ilacından aciz oldular. Ahir, tabibler cem olup ittifak ettiler, ayağından kan aldılar. Zahmet ziyade oldu. Şarab-ı fariğ (ilaç) verdiler, Allah rahmetine vardı.[147] Öyle anlaşılıyor ki, Fâtih'in hastalığı, genellikle hânedanda rastlanan "Nikris illeti" idi. Tarihî rivayetler de bunu desteklemektedirler.[148]

146. Tursun Bey, 181.

147. Âşık Paşazâde, 219.

148. Fâtih'in, dinî, idarî, askeri, sosyal ve adlî yönleri için metinde geçen kaynaklardan başka, Ali Himmet Berki, *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, İstanbul 1953; Osman Ergin, *Fâtih İmâreti Vakfiyesi*, İstanbul 1945; Sâmiha Ayverdi, *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, İstanbul 1974; Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultanî Hukuk ve Fâtih'in Kanunları" *A.Ü. siyasal Bil-*

7- FÂTİH SULTAN MEHMED VE HOŞGÖRÜ

Günümüzde, "hoşgörü" diye ifade edilen prensip ve anlayışa eskiden "müsamaha" deniyordu. Sözlüklerde bu kelime, "görmezliğe gelme, aldırmama, bir kabahatlıya karşı şiddet göstermeyip geçivermek"[149] şeklinde manalandırılmaktadır.

Bir beylik olarak ortaya çıkışından itibaren bünyesi ve şartların gerektirdiği değişiklikleri yapmaktan çekinmeyen Osmanlı Devleti, sağlam temeller üzerine bina edip geliştirdiği ve kemal mertebesine ulaştırdığı müesseseleri vâsıtasiyle uzunca bir hükümranlık dönemi geçirme imkanını buldu. Devletin, hayatiyet sırlarını teşkil eden ve onu, Anadolu'nun diğer beyliklerine göre daha uzun ömürlü yapan unsurlardan biri de şüphesiz ki, hoşgörü adını verdiğimiz anlayışın, devlet nizam ve hakimiyet telakkisinde önemli bir rol oynamasıdır.

Kuruluşundan itibaren Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile, Şer'î hukuku hem nazarî, hem de amelî bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti,[150] bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında da devam ettiriyordu. Zira "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür".[151] Bu bakımdan, devletin sosyal bünyesindeki anlayışın buna göre organizesi normal karşılanmalıdır. Bu anlayış sebebiyledir ki, Osmanlılar, Balkanlar'da idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi, onları her türlü baskıdan da kurtarmışlardı.

İslâm'dan aldıkları ilhamla Osmanlılar, idareleri altında bulunan gayr-i müslimlere karşı hoşgörülü davranmayı, onların dinî hürriyet ve serbestilerine müdahale etmemeyi devletin temel prensiplerinden biri haline getirmişlerdir. Bu prensibi iyi kullanan ve ona son derece riayet edenlerden biri de şüphesiz ki İstanbul'un fâtihi olan Sultan II. Mehmed'dir. Onun, İstanbul'un fethinden sonra Ortodoks Patrikliği'ne verdiği serbestiyet ile âyinlerini yapma konusundaki rahatlığı bilindiği ve daha önce de kısmen

---

giler Fakültesi Dergisi (1958), XIII, 102-126; A. Süheyl Ünver, *Fâtih Devri Yemekleri*, İstanbul 1952.

149. Şemseddin Sâmi, *Kamus-i Türkî*, İstanbul 1317, II, 133.

150. Ömer Lütfi Barkan "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi" *İÜHF. Dergisi* (1945), XI/3-4, 209.

151. Hazerfan Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavanin-i Âl-i Osman*, Bibliothéque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134a.

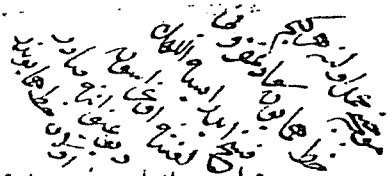

atih Sultan Mehmed'in
udüs rahiplerine verdiği ferman

temas edildiği için burada üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Ancak elimizde bulunan değişik bir arşiv belgesi, Fâtih'in bu serbestiyeti ve hoşgörüyü ne kadar genişlettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Buna göre Fâtih, İstanbul'u feth ettikten sonra, "etraf u eknaftan" pek çok elçi gelip bu fethi tebrik edip kutlamışlardı. Bu arada Kudüs'teki Hıristiyanların Patriği Atanasyos da bazı rahipleri ile gelip Fâtih'ten kendilerine serbestiyet vermesini istemiştir. Bunun üzerine Fâtih Sultan Mehmed, hiç kimsenin bunların âyinlerine, kiliselerine ve diğer ziyaretgâhlarına karışmayacağına dair onlara bir ferman vermişti.[152] Her ne kadar bu dönemde Kudüs, Memlûk Devleti'nin idaresinde ise de Kudüs Patrikliği, İstanbul'daki Patrikliğe bağlı olduğundan, onlar da Fâtih'ten yardım talebinde bulunmuşlardı.[153] Görüldüğü gibi Fâtih Sultan Mehmed, sadece İstanbul'daki Ortodoks Patrikliği'ne değil, dinî ve hukukî bakımdan ona bağlı kabul edilen Kudüs Patrikliği'ne de aynı serbestiyeti vermişti. Buna göre hiç kimsenin Kudüs'teki Hıristiyanların kilise, âyin, gelenek ve dinî merasimlerine karışmaması gerektiğini açıkça ortaya koyar. Böylece o, Hz. Peygamber ile Halife Hz. Ömer'in yolunu takib ettiğini göstermiş olmaktadır ki, fermanın metninden de bu keyfiyet anlaşılmaktadır.

İslâm araştırmaları sahasında mütehassıs olarak kabul edilen Brockelmann, Osmanlı idaresi ve müsamahası ile Fâtih'in bu konudaki davranış tarzını şu ifadelerle dile getirir:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasında isteselerdi Hıristiyanlığı tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu bulundukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fâtih Sultan Mehmed, nasıl ki daha önce dededeleri kendi kilise teşkilâtında serbest bırakmak suretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dinî gelenekle tanınmış İslâmî devlet görüşüne de tamamiyle uy-

152. "Bi avnillahi Taala Hz. Resûl-i Ekrem hürmetiyle makamı Konstantiniyye feth oldukta etraf u eknafta olan şahlar ve krallar âsitâne-i saadetime elçiler gelüp feth-i fütûhu arz edüp bu def'a Kuds-i Şerif'te olan Rumların Patriği Atanasyos nâm rahib ruhbanları ile gelüp âsitane-i saadetime yüz sürüp Hz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hazretlerinin mübarek eliyle ve pençesiyle imzalı olan hatt-ı hümayunları ve Hz. Ömer b. Hattab (r.a.) (tarafından) verilen hatt-ı kûfî ile ve selâtin-i maziyeden hatt-ı hümayunları ibraz edip reca eyledi. Kuds-i Şerif içre ve taşrasında namazları ve ziyaretgâhları ke'l-evvel... mucibince zapt ve tasarruf eyleyeler. Ahardan kimesne rencide eylemeye. Eğer bundan sonra gelen halifeler, vezirler, ulema, ehl-i örften vesair ümmet-i Muhammed'den akça için veya hatır için feshine murad ederlerse Allah'ın ve Hz. Resûlun hışmına uğrasın. Sene 862 (1457). BOA. Ali Emirî, Fâtih, nr. 22.

153. F. Buhl, "Kudüs" *İA*, VI, 964.

gun olarak Ortodoks Rum ruhanî sınıfının silsile-i meratibini bütün selâhiyetleri ile tanıdı. Hatta o, Hıristiyanlar üzerindeki medenî hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile."[154]

Osmanlıların dinî müsamahası o kadar geniştir ki, başka ülkelerden memleketlerine gelen gayr-i müslim din adamlarına bile her türlü kolaylığı göstermekten çekinmiyorlardı. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed, Bosna'daki Latin papazlarına verdiği fermanda: "Ben ki Sultan Mehmed Han'ım, cümle avam ve havasa malum ola ki, iş bu darendegan-ı ferman-ı hümayun Bosna ruhbanlarına mezid-i inayetim zuhura gelüp buyurdum ki: Mezburlara ve kiliselerine kimse mani ve müzahim olmayup ihtiyatsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn u emanda olalar. Gelüp bizim hassa memleketimizde havfsız (korkusuzca) sakin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve reayalarımdan ve cemi-i memleketim halkından kimesne mezburlara dahl ve taarruz edüp incitmeyeler. Kendilere ve canlarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hassa memleketimize âdem gelürler ise yemin-i mugallaza (ağır ve büyük yemin) ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr (Allah) hakkı içiün ve ulu peygamberimiz hakkı içün ve kuşandığım kılıç hakkı içün bu yazılanlara hiç bir ferd muhalefet etmeye, madem ki bunlar benim emrime muti ve munkad olalar."[155]

Osmanlılar, idareleri altında bulunan milletlerin iç yapılarına (din, örf, âdet ve gelenek) müdahale etmezlerdi. Bu yüzden Osmanlı idaresindeki azınlıkların muhtariyeti, günümüz dünya ülkelerindeki muhtariyetten daha fazla idi. Öyle anlaşılıyor ki Fâtih Sultan Mehmed, meseleyi sadece din ve hukuk alanında değil, ekonomik ve sosyal bakımdan da ele almaktadır. O, tebeası içinde hangi din ve milliyette olursa olsun sıkıntıya düşen kimseyi kalkındırmak ve hayat seviyesini yükseltmek istiyordu. Nitekim o, İstanbul'u feth ettikten sonra, esir muamelesine tabi tutulup bu statüde kalmaları mümkün olan Rumlar için yevmiye (günlük) çalışma karşılığı olarak 6 akça tesbit eder. Böylece Rum esirler, maddî bir imkâna kavuşmuş oluyorlardı. Bu uygulama sayesinde esirler, para biriktirip kendileri için takdir edilen kurtuluş akçesini ödeyip hürriyetlerine kavuşabileceklerdi.[156] Tarihin o asırlarında, düşünülmesi mümkün olmayan bu uygulama, Fâtih'in, kendi te-

154. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1964, I, 258.

155. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 93-94.

156. Kritovulos, 93.

beasından olan insanların dinî durumlarına bakmadığını, herkesi eşit seviyeye getirmek için uğraştığının güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Bu sayede Osmanlı feth ettiği yerlerdeki halkla kaynaşarak onların dinî, örfi ve sosyal işlerine karışmayarak vicdan hürriyetine saygı göstermiştir. Hatta daha önceki idarecileri tarafından ağır vergiler altında ezilmiş bulunan gayr-i müslim vatandaşından belli bir vergi (cizye)* almakla yetinerek, mevcud kanunlara aykırı olarak keyfî hiç bir muameleye müsaade etmemiştir.

* Osmanlılarda Cizye hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde Cizye", *Kubbealtı Akademe Mecmuası* (1987), III, 54-65.

ولا ابا الى التحريف والابطال وعاينه الموت فسكره وشاهد القبر
وظلمته والقبر ووحشته ومنكرا وهيبته ونكيرا وضربته وهول
سؤالهما والقيامة بين يدي الله يوم يقوم الناس لرب العالمين
يوم لا تملك نفس لنفس شيئا والامر يومئذ لله فمن غير الكتاب لله وسنة
رسوله واستحل ما حرم الله ورسوله وسعى في فساده وتقليل خير
المسلم وتحبيب خيراته وابطال حسناته وتعرض لتعطيل مبراته
فقد باء بغضب من الله تعالى وجهنم وبئس المصير والله حسيبه ومعذبه
ومجازيه فانه من العذاب وحامل من العقاب يوم لا ينفع الظالمين
معذرتهم ولهم اللعنة ولهم سوء الدار يوم تجزى كل نفس بما كسبت
لا ظلم اليوم ان الله سريع الحساب واجر الواقف بعد ذلك
على الله الحي الكريم وعلى حضرة احسانه العميم وطوله وفضله
الجسيم فان الله لا يضيع اجر من احسن عملا وقد حكم بصحة الوقف
اعلام حاكم من حكام الاسلام ممضيا مقتضاه برأيه في محل ولايته بحجة

الوقف على النهج المبين وصحة الشروط على القانون المبين
وموجب صفاته المرعية واثباتها جازما والزاما
لازما واشهد العدول على كل ما حكم مسئولا في كل ذلك
وقد وقع تحرير هذه الحجة الشرعية في

من النسخة الشريفة الشاملة للطيفة البيان صورة وقفية
المرحوم سلطان محمد بن مراد خان عليه من الله رحمة وغفـ
ران نقلت عن نسخة الاصل بلا زيادة ولا نقصان وهي بعينها
كذلك بامر لهذا الداعي السلطان ابن السلطان سلطان
بايزيد بن محمد بن مراد خان خلد الله خلافته وابد دولته دوام
السموات والارضين حيث الشمس والقمر في البروج فهذا دعاء يفرح الله عنه
ويشمل كل الناس بالحسنات وكيف لا وفيه للخلق راحة من الآفات
والنكبات

وبسنا النقل وقع في اليوم الثامن من شهر
ذي القعدة من شهور سنة احدى وتسعمائة

الوقفية بحسب شرط الواقف وشرط ايضا ابدا الله جلاله
واسبغ ظلاله على كل متول وناظر في نوبته ان يكونا من اهل
حلي في كل ما ياتيه ويذره فيعامل مع المستاجرين بالامانة على
ما يقتضيه ارباب الديانة فيكتب ويشهد عليهم حين العقد معهم
بلا اهمال ويستوفي منهم الاجرة عند تمام الاجال بلا اهمال
وشرط مد الله عمره بالدولة الابدية والنعم السرمدية ان يؤخذ
كل سنة محاسبة الناظر في المجلس السلطاني والديوان
العثماني فان ظهرت امانتهما اقيما مقامهما وان فهمت
خيانته عزل ونصب ناظر مقامه وشرط ايضا ان يجمع في كل

ستة اشهر من المتحنين والمصلين والشيخ والخطيب والائمة
وغيرهما ممن يتعلق بالبقاع الشريفة المسطورة من شرائطهم في
الجامع الكبير ويتعرك بالواقفية على رؤوس الاشهاد فان فات
من شرطها شيء يتدارك بعيا دو شرط ان لا يعزل كل واحد من المتولي

ولا لاحد من الناس قاطبة نقض هذا الوقف ولا نقضه ولا تغييره
ولا تبديله ولا ابطاله ولا تعطيله فمن غير شيئا من شرائطه او بدل
قانونا من ضوابطه او سعى في ابطاله وتبديله وقصد في نقضه
وتحويله بتأويل فاسد او باطل من خرافة التأويل واراد
الاعتياض عن اصوله والاعتراض في فصوله واعان او دل
عليه او عزم الى ان يتصرف فيه بغير الشرع بان يكتب مثالا
او براءة او طومارا او تعليقا او يطلب شيئا بغير حق التولية
ونحو التغيير ونحو ذلك من التصرفات الباطلة او يدخله في
دفاتر ابطالهم او يلحق في حساب كان فيهم فقد ارتكب المحرم
واستوجب المأثم وعليه لعنة الله والملائكة والناس
اجمعين خالدين فيها لا يخفف عنهم العذاب ولا هم ينظرون
فمن بدله بعدما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع
عليم فليتذكر المتعرض لهذه الاوقاف على طريق الاجحاف والتغيير

وفقها وعين لكل منهم كل يوم خمسة دراهم ونقدا واما [illegible]
عن احوال المؤمنين فمن [illegible] في يوم حشره فليحذر الناظر المطلع

وظيفة يومية لتركن غير الذلك الرجال وهو المبتلي لان ينقطع […]
كل يوم درهمين وعين لحصير الجامع كل يوم نصف درهم وللزيت
للسراج كل يوم خمسة دراهم وللقناديل والمكنسة كل يوم
درهمان وجعل الواقف خلد الله ملكه بيتا متصلا بالجامع
المذكور عند باب القناديل الذي [illegible] مكتبا وعين له معلما يشتغل
بتعليم القرآن الكريم لاطفال المسلمين من اليتامى والمساكين
وشرط ان اليتيم اذا وجد يكتفي بتعليمه فان لم يوجد فليعلم غيره
من اطفال فقراء المسلمين وعين للمعلم كل يوم ستة دراهم وخليفة
المكتب كل يوم درهمين ولقيم المكتب المشتغل بكنسه وصونه
كل يوم درهما وشرط ايضا للسلطان على كافة المسلمين
ان يثبت في الجامع المعروف [illegible] مدرس يسمى خطيبا موصوفا

بالاوصاف المذكورة وفي يكون خطيبا يكون اماما ويصرف له
من ريع الوقف كل يوم ثمانية دراهم وخمسة من المؤذنين
المحفلين الذين يكون واحد منهم رئيسهم ويصرف له منه كل
يوم ثلثة دراهم ويصرف لكل واحد من الاربعة الباقية كل
يوم درهمان واثنين يقرآن [illegible] على التأذين حسنا الصوت
يكون واحد منهما معرفا ايضا ويصرف له كل يوم ثلثة دراهم
وللاخر كل يوم درهمان وقيم [illegible] المعمار في خدمة
المساجد ويكون سراجيا ايضا ويصرف له كل يوم درهمان

وللاهر السراج والحصير كل يوم درهما وشرط ان يرتب في الجامع
المعروف بالعمارة العتيقة اماما يؤم في الاوقات الخمسة بعضها
له كل يوم خمسة دراهم ومؤذنان على النمط المزبور ويصرف
لهما كل يوم اربعة دراهم وقيم موظف بلا عين وللاهر السراج
والحصير درهم واحد وشرط ايضا ان يرتب لجامع قصبة غلطه

المأخوذ وكيفية صرفه ثم شرط الواقف خلد الله ملكه بجامع
اياصوفيا خطيبا موصوفا بما في الخطابة يوم الجمعة وامام
صلوة الجمعة وعين له كل يوم خمسة عشر درهما واماما يؤم
الناس كل يوم في الاوقات الخمسة وعين له كل يوم خمسة
عشر درهما وليكن الامام موصوفا بما يجب في شأن منصب
الامامة شرعا ومهيا للحفظة ثمانين في الجامع المذكور
وعين له كل يوم ثمانية دراهم وليكن عالما بعلم القراءة
عالية في حفظ القرآن وتسعة نفر من الحفاظ المجيدين المتمكنين
من قراءة القرآن من غير المراجعة الى المصحف وعين لكل منهم كل
يوم خمسة دراهم وعشرين نفرا من القراء الموصوفين بالصلاح
والسداد فيحضروا الجامع المذكور بعد كل ظهر ويقرا كل منهم
بين ثلثين جزءا
من المصاحف الموجودة هناك جزءا من كتاب الله تعالى وعين لكل
منهم كل يوم درهمين واربعة عشر نفرا للحضور في الجامع المذكور

بعد كل ظهر للتهليل واهداء الثواب الى الواقف خلد الله ملكه
والى اسلافه العظام واجداده الكرام عليهم الرحمة في دار
السلام وليكن واحد منهم رئيسهم وعين للرئيس كل يوم ثلثة
دراهم ولمن سواه كل يوم درهمين وستة نفر من الصلحاء الاخيار
بالتأذين في الاوقات الخمسة كل يوم على المناوبة وليكونوا
موصوفين بالعلم بمواقيت الصلوة وعين لكل منهم كل يوم خمسة
دراهم ومعرفا يقوم بالتسبيحات والدعوات التي يؤتى بها امثال
ويدعو عقيب الصلوة لحضرة الواقف خلد الله ملكه وللمؤمنين
والمؤمنات وعين له كل يوم ستة دراهم وموقتا عارفا باوقات
الصلوة وعين له كل يوم عشرة دراهم واربعة نفر ليكونوا
قيمين للجامع المذكور مواظبين على كنس المسجد وفتح الابواب
واغلاقها كل في وقته وعين لكل منهم كل يوم اربعة دراهم
وثلثة نفر ليقوموا بخدمة القناديل وايقادها واطفائها في

جسيم خص بها ذلك السلطان الذي هو بالمؤمنين رؤوف رحيم
وان الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم
ثم ان هذا الفتح فتح حفظ على الشريعة بهاها وعلى السنة
ثناها وعلى النفوس دماها وعلى الاموال نماها وعلى الحرم
عطاها اعاد الله به البلد للمسلمين خلقا جديدا وانشا الناس

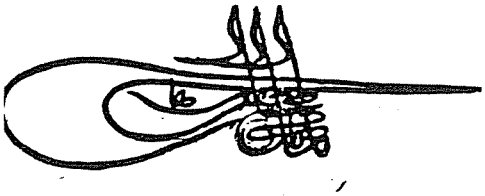

Fatih Sultan Mehmed'in
Vakfiyesi

II. BAYEZİD

SULTAN II. BÂYEZİD

(BÂYEZİD-İ VELÎ)

Modon fetihnâmesinde, "Emiru'l-Mü'minîn Sultanu'l-Guzat ve'l-Mücahidîn Nâsıru'ş-Şeriat ve'l-Milleti ve'd-Din Gıyâsu'l-İslâm ve Muinu'l-Müslimîn Sultan Bâyezid[1] diye anılan Sultan II. Bâyezid, 851 (1447) yılında Dimetoka'da doğdu. II. Bâyezid, Fâtih Sultan Mehmed'in, Gülbahar Hatun'dan doğan büyük oğludur. Yedi yaşında iken Amasya sancakbeyliğine gönderildi. Sultan II. Bâyezid'in zamanı, gerek Osmanlı coğrafyası, gerekse ekonomik hayatı bakımından istikrarlı ve emniyetli bir devir idi. Gerek bu gerekse ve daha önceki dönemlerde yenilmeye değil, genellikle yenmeye alışmış bir kütle psikolojisi için, hududlardan sadece zafer sesleri değil, refah ve bolluk da beraber girmekte bulunuyordu.

Osmanlı medeniyetinin ahengini meydana getiren muhtelif unsurların her biri, hem federal ve müstakil hüviyetleri içinde kendi merkezlerine bağlı, hem de müşterek ana merkezin malı ve mensubu olarak, hatta XVII. ve XVIII. asırlarda bile hâla, semâvî bir nükte gibi, latif, ince ve kemalli çehresiyle dünyaya yüz göstermekte devam etmekte idi.

Fâtih Sultan Mehmed vefat ettiği zaman, büyüğü Bâyezid, küçüğü de Cem olmak üzere iki oğlu kalmıştı. Bâyezid, o dönemde merkezi Amasya olan Rum Eyâleti, Cem de merkezi Konya olan Karaman Eyâleti'nin valisi idiler. Daha önce de belirtildiği gibi Fâtih'in, Mustafa adında bir oğlu daha vardı. Fakat bu şehzâde babasının sağlığında vefat ettiğinden, o sırada Kastamonu Sancakbeyi bulunan Şehzâde Cem, ölen kardeşinin yerine Karaman valiliğine tayin edilmişti.

---

1. Feridun Bey, **Münşeât**, I, 342.

Kaynakların, uzun boylu, beyaz tenli, melek huylu, geniş ve açık yüzlü, elâ gözlü, siyah çatık kaşlı, mutedil sakallı, yüzünde ben bulunan, geniş omuzlu ve yüksek gösterişli olarak belirttikleri Bâyezid-i Veli[2], 851 (m. 1447) yılında iki bayram (Ramazan - Kurban) arasında doğmuştu. 886 Rebiülevvel'inin 13. (12 Mayıs1481) günü 35 aşlarında iken, babasının yerine tahta geçer. Her ne kadar onun doğum tarihi ile ligili farklı yıllar veriliyorsa da[3] genellikle yukarıda belirtilen tarih kabul edilmektedir.

Fâtih Sultan Mehmed'in ani ölümü, tabiî bir hâdise gibi karşılanmadı. Ülkede büyük bir siyasî buhranın çıkmasına sebep oldu. Fâtih vefat eder etmez, Vezir-i Azam ve Mevlânâ'nın soyundan gelmiş olan Karamanî Mehmed Paşa, bir taraftan Keklik Mustafa adında bir çavuşu, büyük şehzâde Bâyezid'i davet için Amasya'ya gönderirken, öbür taraftan da kendi adamlarından birini Cem Sultan'a gönderip yolu uzak bulunan Bâyezid gelmeden önce onu İstanbul'a davet ile bir emr-i vaki yapmak istemişti. Fakat Cem'e bu mektubu götüren şahsı, Anadolu Beylerbeyi ve Bâyezid'in damadı olan Sinan Paşa yakalayarak öldürür. Vezir-i Azam'ın, Konya'da bulunan Şehzâde Cem'e gönderdiği mektup ve bu vesile ile Fâti'in ölümünden haberdar olan yeniçeriler, ayaklanarak Pendik önlerine demir atmış bulunan birkaç gemiyi zapt ederek Üsküdar'a gelirler. Oradan da İstanbul'a geçerek Yahudiler ile zengin halkın evlerini yağmalarlar. Yeniçeriler, Fatih'in, bulunmayacağı sıralarda İstanbul'da hükümet işlerine bakmak üzere Silifke'den çağırmış olduğu İshak Paşa'nın kışkırtması ile Vezir-i Azam Karamanî Mehmed Paşa'yı da öldürürler. Bu feci hadiseden sonra iktidar, bütünüyle İshak Paşa'nın eline geçmiş demekti. Zira Divan, devletin işlerini tedvir etmekle onu görevlendirdi. İshak Paşa da kendisine verilen bu geniş yetkiyi iyi kullanarak asayış ve güvenliği sağladı. Yeniçeriler, Şehzâde Bâyezid'in tarafını tuttukları için, babası gelinceye kadar, o sıralarda Fâtih'in yanında ve henüz 11 yaşlarında bulunan Bâyezid'in oğlu Korkut'u, 5 Rebiülevvel 886 (4 Mayıs 1481) de Saltanat Kaymakamı ilan ederler.[4]

Öte yandan devlet büyüklerinden acele davet mektupları alan Bâyezid, maiyetinde 4.000 kişi olduğu halde Amasya'dan yola çıkıp Üsküdar'a gelir.

---

2. Solakzâde, **Tarih**, I, 367; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, trc. Nedim (Şair), İstanbul 1258, III, 491; M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 24.
3. II. Bâyezid'in doğum tarihleri ile ilgili farklı bilgiler için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bâyezid II" **İA.** II,392; M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 24.
4. Geniş bilgi için bk. Hammer, III, 241-242; Bostanzâde Yahya, **Tarih-i Saf**, I,58; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 162-163.

Ertesi gün, oğlu Korkut'tan saltanatı resmen devr alıp 12 Mayıs 1481 de Osmanlı tahtına çıkar.[5]

Yeni padişahı, büyük bir tezahüratla karşılayan vüzera ve asker, İshak Paşa'nın vezir-i azam olmasını, onun rakibi olup, terakkilerinin artırılmasına muhalefet ettiği söylenen Hamzabeyoğlu Kara Mustafa Paşa'nın, azil ve nefy edilmesini ister. Yeni padişah, ilk hamlede mesele çıkarmamak için, bu istekleri kabul eder. O, başında siyah bir kavuk ve aynı renkte bir elbise giymiş olduğu halde İstanbul'a girmişti. Topkapı Sarayı'na girerken, kapı önünde saf tutup, kendisini merasimle karşılayan Yeniçeriler, subayları vâsıtasiyle bir arzuhal takdim ederek, Karamanî Mehmed Paşa'nın öldürülmesi sebebiyle vâki olan kusurlarının affını ve cülûs bahşişi verilmesinin kabul edilmesini taleb ederler. Yeniçerilerin bu istekleri, yeni sultan tarafından kabul edilir.Bu, Osmanlı tarihinde Yeniçerilere verilen cülûs bahşişinin ikincisi olmuştu.(İlki Fâtih Sultan Mehmed tarafından verilmişti.) Cülûs bahşişinin ikinci örneği olan bu uygulamadan sonra, her tahta çıkışta, cülûs bahşişi tekrarlanmıştı. Bu usûl, zamanla devlet maliyesi için âdeta bir yıkım halini alaacaktır. Bu bahşişler, ancak üçyüz yıl sonra Sultan Birinci Abdülhamid tarafından Rusya ile yapılan savaş sırasında ve birdenbire kaldırılabildi.[6]

Bâyezid'in, tahta geçişinin ertesi günü, Fâtih Sultan Mehmed'in cenaze merasimi icra edilmişti.Namazdan sonra Fâtih'in naaşı, kendisi tarafından yaptırılmış olan camiin arkasındaki türbeye defnedilmişti. Tabutun altına önce Sultan Bâyezid ve vezirler girmişlerdi. Cenaze namazını Şeyh Ebu'l-Vefa adıyla şöhret bulmuş olan büyük âlim Konyalı Muslihiddin Mustafa kıldırmıştı. Günümüz İstanbul'undaki Vefa semti hâla bu zatın ismi ile anılmaktadır. Cenaze defn edildikten sonra bey'at merasimi yapılarak Sultan Bâyezid, resmen Osmanlı tahtına oturmuş olur. Bundan sonra İshak Paşa'ya sadaret tevcih olunur. Bu arada yeniçerilerin bütün isteklerinin kabul edilmesi mahzurlu görülerek daha önce Mustafa Paşa hakkında verilen karardan dönülür. Böylece henüz Üsküdar'da bulunan Mustafa Paşa getirtilerek ikinci vezir olarak ilan ve tayin edilir.[7]

5. Sultan Bâyezid'in tahta çıkışını 20 Mayıs 1481 tarihi olarak gösteren kaynaklar da bulunmaktadır.

6. Hoca Saadeddin, II,6; Hammer, III, 243-244.

7. Hoca Saadeddin, II, 7-8.

II. BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI İÇ OLAYLARI

II. Bâyezid, babası Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra Osmanlı tahtına oturur oturmaz içerde, bir kısmı siyasî, bir kısmı da dinî renge boyanmış gerçekte dış kaynaklı olan siyasî bazı isyan hareketleri ile karşılaşır. Bu olaylara temas etmeden ve onun şahsiyet ile karekterinin oluşmasında önemli rolü bulunan ve bir bakıma onun bu özelliklerini canlı birer levha gibi önümüze seren faaliyetleri görmeden dışarıya karşı olan siyasetini anlaıp takdir etmek mümkün olmazdı. Zira onun dış dünya ile olan münasebetlerinde, iç proplemlerin tesiri, sanıldığından daha büyük olmuştur. Bu sebeple biz de önce iç olaylara temas etmeyi faydalı bulduk.

I. İÇ KARIŞIKLIKLAR VE CEM OLAYI

İkinci Bâyezid tahta çıktığı zaman, Konya'da vali olarak bulunan kardeşi Gıyaseddin Cem Çelebi'nin muhalefeti ile karşılaşır. Zira Cem, *"mülk-i mevrûs"*da hakkı bulunduğunu iddia ediyordu. O, bu iddiasını da bazı delillerle isbat etmeye çalışıyordu. Gerçekten, Cem Sultan'ın, saltanat makamını elde etmek için giriştiği teşebbüs, tedkik edilmesi lazım gelen sebeplere dayanıyordu. Daha Fâtih'in sağlığında devlet erkanı arasında her iki şehzâdenin taraftarları bulunduğu ve başta Karamanî Mehmed Paşa olduğu halde, bunlardan bir kısmının, Bâyezid'den daha meziyetli, daha cesur ve faal bir zat olan Cem'i saltanata layık gördüğü anlaşılmaktadır. Karaman eyaletinde beraber bulundukları zamandan beri, Cem'i takdir eden Gedik Ahmed Paşa'nın, hiç sevmediği Bâyezid'i padişah olarak görmek istememesi gibi, şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra, Fâtih Sultan Mehmed'in de Cem'i Bâyezid'e tercih ettiğini gösteren delillere tesadüf edilmektedir. Nitekim *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (İstanbul 1330, s. 32)'da şehzâdelere yazılacak hükümlerin elkabı bahsinde yalnız Cem isminin zikredilmesi ve yazılarda ona "...vâris-i mülk-i Süleymanî...oğlum Cem edâmellahu bekahu" diye hitab edilerek örnek gösterilmiş olması, herhalde bir tesadüf eseri olmasa gerekir.Gerçi buna dayanarak Fâtih tarafından Cem'in veliahd ilan edildiğini iddia etmek mümkün değilse de, ibâreyi büsbütün manasız saymak da doğru değildir. Böyle bir ibârenin işaret olarak kabul edilmesi herhalde daha doğru bir kanaat olacaktır. Bütün bunlara ilaveten, Cem Sultan'ın bizzat kendisi de babasının erine geçme hakkına sahip olduğuna kani idi. Zira

kendisine göre o, babasının padişahlığı zamanında doğmuş ve bu yüzden Uzun Hasan seferi esnasında babasına vekalet etmişti. Bu da tahtın asıl vârisinin kendisi olduğunu gösteriyordu. Buna dayanarak o, kendisinin tahta geçmesi icab ettiğini söylüyordu. Bu âmillerin tesirinde kalan Cem, maiyyetindeki müşavirlerin, özellikle Karamanoğlu Kasım Bey'in telkinleri ile harekete geçmeye karar verir. Gedik Nasuh Bey'i, maiyetinde Karaman, Varsak ve Turgutlu boylarına mensub kuvvetler olduğu halde İnegöl üzerinden Bursa'ya gönderir. Gedik Nasuh Bey, 28 Mayıs'ta, İkinci Bâyezid tarafından Ayaz Paşa komutası altında gönderilen iki bin yeniçeriyi mağlub etmeye muvaffak olur. Bu başarıda Bursa halkının da büyük bir payı olduğu belirtilmektedir. Zira halk, yeniçerilerin daha önce yaptıklarını unutmamıştı.[8]

Kaplıca savaşından üç gün sonra ordugâha gelip, Haziran'ın başında Bursa'ya giren Cem, saltanat alameti olarak nâmına hutbe okutmuş ve ismine sikke bastırmıştır. 18 gün kadar da hükümdarlık eden Cem, civardaki şehir ve kasabalara saltanatını kabul ettirip, etrafına kalabalık sayıda insan toplamak suretiyle kendisini Anadolu hakimi saymış ve bu son durumu ağabeyine kabul ettirmek üzere ona halaları ve Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ile devrin ulemasından Mevlânâ Ayas ve Şükrüllahoğlu Ahmed Çelebi'den meydana gelen bir elçilik heyeti göndermişti. Ancak, Selçuk Hatun'un iki kardeş arasında kan dökülmesine mani olmak üzere giriştiği teşebbüsler, başarısızlıkla sonuçlanır. Zira kendisine Rumeli ile yetinip Anadolu'yu Cem'e bırakması, böylece daha önceki hükümdarların birleştirmeye çalıştıkları Osmanlı Devleti'nin yeniden ikiye bölünmesi teklif edilen Bâyezid, bunu kabul etmez. Bu durum, Osmanlılardaki *"Tek Ülke Tek Sultan"* ilkesinin ne kadar kökleştiğini göstermektedir.

Bâyezid'in, teklifini redetmesi üzerine kuvvetlerini ikiye ayırıp, Gedik Nasuh Bey emrindekileri İznik'e gönderen Cem, kendisi de Bâyezid ile karşılaşmak üzere Yenişehir'e hareket eder. Ancak, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın faaliyeti, Otranto seferinden dönen Gedik Ahmed Paşa'nın Bâyezid kuvvetlerine iltihakı, nihayet yakın dostu Afşinoğlu Yakub Bey'in ihaneti sonucu Cem, Yenişehir'de yapılan savaşta mağlub olur. Şehzâde Cem'in mağlubiyetini hazırlayan sebeplerin başında, onun dostu ve lalası bulunan Yakub Bey'in ihanetinin geldiği anlaşılmaktadır. Gerçekten Bâyezid, Bursa üzerine yürürken Cem'in lalası Yakub Bey'e bir mektup ya-

8. Geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 220; Hoca Saadeddin, II, 8-9.

zarak, şehzâdenin Karaman'a kaçmasını önlemesini, kendisine iltihak etmesini, bu takdirde Anadolu Beylerbeyliği'ni uhdesine tevcih edeceğini ve boşuna Müslüman kanının dökülmemesini bildirecektir.

Mağlub olan şehzâde önce Eskişehir'e, sonra da Konya'ya çekilmek zorunda kalır. Kendisini burada da güvende hissetmeyen Cem, annesi Çiçek Hatun ile ailesini alıp Tarsus'a gider. Onun, Konya'dan ayrılışı esnasında halkın göz yaşları ile kendisini uğurlamasına bakılacak olursa, Konya'lıların Cem Sultan'ı çok sevdiklerini söyleyebiliriz. Öyle anlaşılıyor ki, Cem, vali olarak bulunduğu bu bölgede böyle bir sevgiye layık olacak işler yapmıştı. Gerçekten o, Larende (Karaman)'de saray, bedesten ve çarşı yaptırmak suretiyle imar faaliyetlerinde bulunmuş ve "zulmü ref' edip adalet" gösterdiğinden halk da yurtlarına dönmüştü. Şehzâde Cem, daha sonra Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın müsaadesini alınca Antakya yolu ile 10 Temmuz'da Haleb'e, oradan da Şam (Dımaşk)'a gider. Merasimle karşılandığı bu şehirde yedi haftalık bir istirahatı müteakip 15 Ağustos'ta Gazze yolu ile Mısır'a gidip hükümdarlara mahsus bir törenle Kahire'ye giren Cem, Kostantiniyye Fâtihi'nin oğlu olarak halk tarafından büyük bir tezahüratla karşılanır. Onu karşılamaya hazırlanan Kahire sokakları, baştanbaşa donanmıştı. Memlûk Sultanı Kayıtbay dahi kendisini sarayında karşılayıp kucaklar ve "Sen oğlumsun, kederlenme" diyerek onu teselli eder. Divitdâr Sarayı, Cem'in emir ve istirahatına verilir.

Bu istirahat günlerinden istifade eden Cem, Mekke'ye giderek hac farizasını ifa eder. Bilindiği kadarı ile Osmanlı hanedanından fiilen hacca giden tek şehzâdenin Cem Sultan olduğu rivayet edilir. Burada *"fiilen"* ifadesini kullandık, çünkü hanedanın ve sultanların büyük bir ekseriyeti *"Hacc-ı bedel"* yolu ile hacı ifa etmişlerdir.[9]

9. Bilindiği gibi Osmanlı hükümdarları fiilen hacca gidememişlerdir. Çünkü onlar, devlet idaresi gibi büyük bir sorumluluğun altında idiler. Bu sebeple hacca gitmek gibi, o günün şartlarında, uzun bir süre merkezden ayrılmak, devlet ve idare için iyi sonuçlar vermezdi. Dönemin ulaşım şartları göz önüne alındığı zaman böyle bir yolculuğun ne kadar tehlikeli olacağı rahatlıkla anlaşılabilir. Keza hac esnasında bütün bir halkla ihramlı olarak sıkışık bir şekilde bulunmak, suikast için müsait bir zemin hazırlamak demektir. Bu yüzden Osmanlı Padişahları, böyle bir suikastla karşılaşmamak ve devleti emniyet içinde idare edebilmek için bizzat kendileri hacca gitmiyorlardı. Ancak yerlerine (bedel olarak) kendi paraları ile adamlar gönderiyorlardı. Bu konuda *"Sürre alayları"* ile ilgili defterler ve diğer belgeler tedkik edilebilir. Gerçekten, Sürre eminlerinin nezâretinde gönderilen Sürre alayları vâsıtasiyle onlar beş veya altı kişiyi de kendi adlarına hac etmek üzere gönderirlerdi.

Bu sırada Cem'i elinden kaçıran Sultan Bâyezid, Konya'ya kadar gelip, oğlu Abdullah'ı Karaman valiliğine tayin eder. Bu arada İtalya'dan (Otranto) dönen ve Yenişehir Ovası'nda kendisine iltihak eden Gedik Ahmet Paşa'yı takibe yollar. Kendisi de Bursa yolu ile İstanbul'a döner. Bursa'dan geçildiği esnada yeniçeriler, Cem'in tarafını tuttuğu için bu şehri yağmalamak isterler. Ancak padişahın bunlara izin vermemesi üzerine şehir yağmalanmaktan kurtulmuş olur.

Cem Sultan'ın Kahire'de bulunduğu sıralarda, Karamanoğlu Kasım Bey boş durmuyor, Ankara (Engürü) Beyi Trabzonlu Mehmed Bey ile birlikte şehzâdeyi Anadolu'da yeni bir maceraya sürüklemek üzere teşvik ediyorlardı. Hatta rivayete göre Karamanoğlu, Larende (Karaman)'de bulunan Gedik Ahmed Paşa'nın ağzından mektup yazmak suretiyle Cem'i ikna etmeye çalışıyordu. Mısır'da boş durmak (âtıl) suretiyle yaşamayı nefsine yediremeyen ve böyle bir hayata tahammül edemeyen Cem, Anadolu'daki taraftarlarının yardımı ile saltanatı ele geçirmeye muvaffak olacağı zannına kapılmıştı. Bu sebeple vatanına dönmek için Sultan Kayıtbay'dan müsaade istediği zaman Mısır hükümdarı, devletin ileri gelenlerini toplayarak Cem'in de hazır bulunduğu bir meclis akdeder. Uzun münakaşalar esnasında, şehzâdenin Anadolu'ya gönderilmesini doğru bulmayan Emîr Özbek ile Cem arasında sert tartışmalar olur. Meclis dağıldıktan sonra Sultan Kayıtbay, şehzâdeye vatanına dönme müsaadesi verir. Cem, ailesini Mısır'da bırakarak 27 Mart 1482 Salı günü Kahire'den hareketle, 6 Mayıs günü Haleb'e girer. Bu şehirde, yanında züemadan ve subaşılarından meydana gelen bir topluluk ile Gedik Ahmed Paşa'dan kaçan Ankara Beyi, Trabzon'lu Mehmed Bey, şehzâdenin yanına gelir. Bunlar, Anadolu hakkında Cem Sultan'a bilgi verirler. Cem Sultan, Adana'da Karamanoğlu Kasım Bey ile buluşarak, ikisi arasında muvafakat hasıl olunca, Karaman ülkesinin Kasım Bey'e bırakılacağı ve onun da ömrü oldukça Cem Sultan'a itaat üzre bulunacağı esasına göre bir anlaşma yapılmıştı[10]

Sultan Bâyezid, Cem'in Anadolu'ya geçmesini, ötedenberi şüphelendiği Gedik Ahmed Paşa'ya atf ederek onu yanına çağırmış, kendisi de Bursa taraflarına geçerek hazırlıklara başlamıştı. Yapılan mücadeleler sonucunda birlikleri dağılmış olan Sultan Cem, dağlara sığınmak zorunda kalmıştı. Bu arada Sultan Bâyezid ile Cem arasında barışı sağlamak ve Cem'i bu davadan vazgeçirmek için haberciler gönderilmişse de bir netice alınamamıştı.

10. Geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 20; M. Cavid Baysun "Cem" İA. III, 72.

Bâyezid, Cem'e ailesi ile birlikte Kudüs'te oturmasını ve senelik vâridatını (1 milyon akça) almakta devam etmesini buna karşılık taht ve tacdan ferağatini yeminle teyid ve ilan etmesini teklif etmişti. Feridun Bey'in *Münşeâtı*'nda bu konuda şöyle denilmektedir: " Sen ki, akrabaların en yakınısın. Seni başka kapılara muhtaç edip onlardan yardım istemen padişahlık mürüvvetine yakışmaz. Şayet huzur ve tahttan ferağatı seçersen, sana nakden 10 kerre yüzbin bin (1 milyon) akça salyâne tayin ettim. Ber vech-i takaud mutasarrıf olup iki nimetin şükrünü eda edesin".[11] Bu teklife karşılık "Kadimî resmdir, şehzâdeler davay-ı taht eyler"diyen Cem Sultan, Bâyezid'in bu arzusunu reddeder. Çünkü onlar için kader, ya saltanata geçmek veya ölmekti. Cem Sultan bu anlayışını ağabeyine şu şiirle bildirmişti:

"Sen, bister-i gülde yatasun şevk ile handân

Ben, kül döşenem külhan-ı mihnette sebep ne?" diyen Cem, *"mülk-i mevrustan hisse talebinde musırr"* olarak Anadolu'da kendisine istiklâl ve bağımsızlık üzere hakim olacağı bir yer ayrılmasını istemek suretiyle, eski iddialarına nazaran daha mütevazi bir saltanata rıza gösteriyordu. Küçük te olsa bir saltanat hissesi koparamayan ve bütün muvaffakıyetsizliklerine rağmen, hala bir köşeye çekilmeyi nefsine yediremeyen Cem, güneye çekilmek istediyse de Karamanoğlu Kasım Bey, Yıldırım Bâyezid'in oğlunu örnek göstererek Rumeli'ye geçerse orada muvaffak olabileceğini söyler. Cem, Rodos şövalyelerinin kendisine yardım edebileceklerini düşünerek, önce reisleri Pierre d'Aubusson (Grand Maître)'a bir elçi gönderir. Bundan bir cevap alamayınca Frenk Süleyman ile Doğan'ı gönderdikten sonra kendisi de Kasım Bey'in delâleti ile sahile Korycos (Kerküs) limanına iner. Bir müddet sonra Cem, 30 kadar adamı ile Kerküs limanından bir gemiye binerek (15 Temmuz 1482), Anamur'a gider. Bu sırada şövalyeler de, onun Rodos'a serbestçe girip çıkmak üzere, istediği ruhsatnâmeyi hazırlamış ve Don Alvaro de Zuniga komutasında üç gemiden meydana gelen bir filoyu, Anadolu sahiline göndermişlerdi. Cem, Süleyman Bey'in Rodos'a iltica etmemesi tavsiyesine karşılık, Frenklerin "ahidlerinde müstakim" (sözlerinde doğru, ahidlerine bağlı) olduklarını söyleyerek 18 Temmuz'da bir Rodos gemisine biner. Fâtih'in oğlunun Rodos'a gelişi esnasında çok parlak bir tören yapılır. Geçeceği yollar çiçekler ve bayraklarla donatılır. Gemiden atı ile inmesi için tertibat alınır. O, sokaklara dökülen halkın arasından, d'Aubusson ile yan yana at üzerinde geçerek şatoya girer. Cem Sultan, gördüğü bütün

11. Feridun Bey, **Münşeât,** İstanbul 1274, I, 292.

bu hürmet ve saygıya rağmen, artık St. Jean şövalyelerinin menfaatine alet olarak kullanılacak kıymetli bir esirdi. D'Aubusson, verdiği ruhsatnâmeye önem vermiyor ve Cem'i ele geçirdiğini Papa Sixte IV ile Avrupa hükümdarlarına bildiriyordu. Papa, açıktan açığa memnuniyetini ilan ederken, Macar Kralı Corvin Matyas, d'Aubbusson'a her türlü yardım vaadinde bulunarak bütün Hıristiyan devletlerinin Osmanlılar aleyhine bir sefer açmasını istiyordu. Zaten Şövalyelerin reisi de papaya yazdığı mektupta, Cem'den istifade edilerek Hıristiyan devletlerinin tamanının birlikte İslâmiyet aleyhine harekete geçirilebileceğini ve Türklerin Avrupa'dan atılma zamanının geldiğini belirtiyordu. Cem Sultan, d'Aubusson ile konuşmasında, Osmanlı saltanatının varisi sıfatı ile yardım istemiş ve onlardan alınan adalar ile diğer toprakları iade edeceği vâdinde bulunmuştu.

Cem'in nerede ve hangi memlekette muhafaza edileceği hususunda tereddüde düşen şövalyeler, kendi aralarında uzun müzakerelerden sonra nihayet onu, Fransa'ya nakl etmeye karar verirler. Bu gelişmeler karşısında şehzâde, uğradığı felaketin vehametini anlamış bir kimse olarak, Bâyezid'e yazdığı mektupta kendisinin küffâr elinde esir olduğunu, bunun da (

) diyen bir Müslüman için çok büyük bir haksızlık olduğunu, binaenaleyh kendisini *"küffar elinde"* bırakmamasını rica etmişti.[12]

Gerçi Cem, Fransa Kralı XI. Louis ve kendisine taraftar olduğu bilinen Macar Kralı Matyas Corvin'in yardımlarını temin etmek suretiyle Rumeli'ye geçeceğini ümid ediyordu. Maiyetinde 50 kişi olduğu halde Fransa'ya doğru yola çıkarılan Cem Sultan, önce İstanköy'e, oradan da Siracuza (Sicilya)'ya ve sonunda Mesina'ya uğrayarak yoluna devam eder. O, 16 Ekimde Fransa'nın güney sahilindeki Villefrache'a varır. Ancak bu şehirde veba hastalığının bulunmasından dolayı Savoie Dükalığına ait Nice'e götürülerek burada uzun müddet alıkonur.

Bâyezid, Cem'in, Rodos'a gitmesinden son derece endişelendiğinden, Gedik Ahmed Paşa'yı şövalyelerle anlaşmak üzere oraya gönderir. Pierre d'Aubbusson, Gedik Ahmed Paşa'nın talebi ve Papa'nın müsaadesiyle Bâyezid'e iki elçi göndererek onunla bir anlaşma yapmıştı. Anlaşma gereğince Bâyezid, şövalyelere Cem'i muhafaza etmeleri şartıyla her sene Ağustos başında 45.000 düka vermeyi kabul ediyordu. Bununla beraber Bâyezid, Venedik'e de müracaat etmiş, Cem şövalyelerden alınarak muhafaza edildiği takdirde onlara Mora'yı vereceğini vaad etmişti. Fakat tecrübe-

12. Feridun Bey, **Münşeât**, I,293 ; Baysun, "Cem" İA. III,73.

li ve ihtiatkâr Venedik siyaseti, olayların gelişmesini beklemeyi menfaatine daha uygun bulmuştu.

Sultan Bâyezid, memleket dahilinde de Cem taraftarlığını ortadan kaldırmaya azm etmişti. Kardeşine olan sevgi ve bağlılığını bildiği Gedik Ahmet Paşa'yı siyaset (öldürme) ettikten sonra, İskender Paşa'ya gönderdiği mahrem emirde, Cem'in oğlu olan Oğuz Han'ı öldürmesini emretmişti..

Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdid vâsıtası olarak kullanılan Cem Sultan, hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin ele geçirmek istedikleri bir rehine idi. Papa İnnocent VIII, Napoli Kralı Ferrand, Macar Kralı Corvin Matyas onu d'Aubusson'dan isterlerken, şövalyelerin reisi Bâyezid'den aldığı paradan başka, Cem'in ağzından sahte mektuplar yazdırarak, annesinden de para çekmenin yolunu bulmuş ve Rodos'un emniyeti bakımından şehzâdeyi elde tutmayı faydalı ve vazgeçilmez bir fırsat olarak görmüştü. Şayet Bâyezid, Rodos'a karşı teşebbüse geçecek olursa, başta Papa olmak üzere diğer Hıristiyan devletlere müracaat edecek, Cem'i bahane ederek onları, Osmanlıların aleyhine teşvik edip hucum etmelerini teklif edecekti. Bu arada Bâyezid, Cem'in, Mısır'daki annesi ve zevcesi ile mektuplaşmasından şüphelenerek, Kayıtbay'dan, Cem'in ailesini ister. Fakat red cevabını alır. Bunun üzerine, esasen çeşitli sebeplerden dolayı ihtilaf halinde bulunduğu Mısır Devleti'ne savaş açar.

Bu arada Venedik, bir taraftan Papa'ya Cem'i şövalyelerden almasını tavsiye ederken, bir taraftan da, Avrupa'da meydana gelen hadiseleri günü gününe Bâyezid'e bildiriyordu. Bir müddet sonra bizzat VIII. Charles de bu meseleye karıştığından, Paris büyük bir siyasî faaliyete sahne olur. Bu diplomatik pazarlıklar esnasında, Macar elçisinin Cem'i elde etmek üzere teşebbüse geçtiği bir sırada, Venedik elçisi bu teşebbüsü sonuçsuz bırakmak maksadiyle Floransa'yı da işe karıştırır. Cem'e gelince o, muhafızlarını aldatmak için her çareye baş vuruyordu. Nitekim, Sofu Hüseyin Bey'e Frenk kıyafeti giydirmek (kâfir kisvetine koyup) suretiyle onu Anne de Beaujeu'nun aleyhtarı olmasından dolayı şatosu muhaliflerin toplanma yerine dönen Duc de Bourbon'un nezdine gönderdiği gibi, Bourg - Neuf şatosunda kalan Celal Bey'in dönüşünde de onunla birlikte firar hazırlığına başlar. Ancak şövalyeler bunu sezerek, Cem'i adı geçen şatoda yeniden inşa etmiş oldukları Tour de Zizim (Cem Kulesi) denilen, yedi katlı bir kuleye nakl ederler.Bu arada, bizzat Cem'in adamlarından Ayas, Celal, Sinan ve Sofu Şadi Bey'lerin, sabah gezintisi esnasında muhafızlarını öldürüp, onu kaçır-

mak teşebbüsleri de başarısızlıkla sonuçlanır. Bunun üzerine Cem, sıkı bir şekilde göz hapsine alınır.

Bütün bu gelişmelerden sonra Papa'nın, Cem'i Macarlara bırakmasından endişe eden VIII. Charles, verilen talimat üzerine, Cem'in İtalya'ya gitmesine razı olur. Şövalyeler de bunu kabul ettiklerinden bu hususta 5 Ekim 1488'de bir anlaşma yapılır. Bu anlaşma gereğince 11 Ekim 1488'de Bourg - Neuf'ten hareket edip Toulon'a varan Cem, Bâyezid'in, Fransa Kralı nezdine gönderdiği elçinin vaadleri üzerine durdurulmak istenir. Zira tam selahiyetle Fransa'ya gelen Osmanlı elçisi, Cem Fransa'da kaldığı takdirde, Kamame Kilisesinin Hiristiyanlara bırakılacağını, ayrıca mukaddes eşyaların krala gönderileceğini bildirmişti. Kralın durdurma emrine rağmen, acele ile Toulon'dan gemiye bindirilen Cem, adeta Fransa'dan kaçırılır. Bu suretle 13 Mart'ta sahili takib ederek önce Ostinya'ya, Tiber nehri yolu ile de Roma'ya ulaşan Cem, Vatikan'da kendisine tahsis edilen yere gelir. 14 Mart'ta VIII. İnnocent tarafından resmen kabul edilir. Papa ile görüşmelerinde Avrupa'ya hangi maksatla geldiğini anlatarak artık Mısır'a gidip ailesine kavuşmaktan başka bir düşünce ve arzusunun kalmadığını açıklar. Bu konuda onun yardım ve aracılığını ister. Ancak, Cem'in teessürüne iştirak edip onunla birlikte göz yaşı döken Papa, gerçekte onu alet ederek, Osmanlı üzerine bir Haçlı seferi açmak emelinde olduğundan, kendisine Macaristan'a gitme tavsiyesinde bulunur. Onun bu teklifine karşı Cem, böyle bir hareketin bütün İslâm âleminde büyük bir nefretle karşılaşacağını belirterek cevap vermiş olur.

Görüldüğü gibi, şehzâdenin bir bakıma esâret hayatı diyebileceğimiz Batı'daki serüveni, gerçek bir felâketzedenin hayatıdır. Vatandan uzak kalmış ve onun hasretiyle yanıp tutuşan Cem, çektiği elemleri şiirlerinde dile getirir. Bulunduğu çevrede, şahsiyeti ile ilgili olarak büyük menfaat temini ve siyasî spekülasyonlar icra ediliyordu. Böyle kıymetli bir esire sahip olmakla politik kozlar elde edileceğine inanılıyordu. Şehzâdeye sahip olmak için hükümdarlar birbirleri ile yarışıyor ve bunun için çeşitli teşebbüslerde bulunuyorlardı. Bahtsız şehzâde, Rodos Şövalyelerinin dolandırıcılık aleti haline gelmiş bulunuyordu. Nihayet, yedi sene kadar devam edecek bir esâret döneminden sonra Papalık makamının sıkıştırması sonucunda, şövalyeler tarafından Katolik dünyasının reisine satılır. Daha önce de görüldüğü gibi bu müddet zarfında kuleden kuleye ve kaleden kaleye nakl edilerek, şehir şehir dolaştırıldı. Buralarda "*devlet bana yar olmadı ah*" mısraları ile elem ve ızdırabını dile getirdiği gibi, hac farizasını ifa edip dinî vecibelerini

yerine getirdiği için de

"Olsan şehinşah-ı Rum, olmazdı hac nasibin

Bin şükür oldu rûzi bu devlet-i muazzam"

mısralarıyla da kendini teselli ediyordu. Cenab u Allah'a ve Resûlüne olan iman ve muhabbeti o kadar büyük idi ki:

"Ka'betullah'a varup bir kez tavaf eylediğin

Bin Karaman,bin Acem, bin memleket-i Osman'dur"

mısraları ile de bunu dile getiriyordu. Böylece o, İslâm'a olan bağlılığı ile kendisini teselli ediyordu.

İslâm'a olan bağlılığı ile tanınan Sultan Cem, Papaya satılıp İtalya'ya getirildikten sonra Vatikan'a yerleştirilir. Teşrifat memurunun bütün ısrarlarına rağmen Papanın huzurunda diz çöküp ondan bağışlama dilememişti. Hatta o: "Onlar, Papa'dan mağfiret umarlarmış, ben mağfireti Allah u Taâla'dan umarım. Bu hususta Papa'ya ihtiyacım yok. Ölümüme razı olurum, dinime zarar olacak iş işlemezem" diyerek başındaki Osmanlı sarığını da çıkarmadan Papa ile konuşur. İçinde bulunduğu durumu, vakarlı bir şekilde Papa'ya anlatarak Mısır'da bulunan ailesinin yanına gitmek istediğini ve bu konuda kendisine yardımcı olmasını istemişti. Papa ise, tahtı ele geçirebilmesi için, Rumeli sınırında bulunması gerektiğini, Macar Kralı'nın kendisini orada beklediğini ve Hıristiyan fakirlere sadaka vermesinden dolayı da Hıristiyanlığa olan sevgisini anladığını, şayet Hıristiyan olursa, büyük bir Haçlı ordusu toplayarak emrine verebileceğini söylemişti. Cem Sultan böyle bir teklif karşısında hüngür hüngür ağlayarak " öyle günlere kaldık ki bizi dine davet ediyorsunuz. Ben sizden Mısır yolunu istedim, siz bana bâtıl yol mu gösterirsiz. İtikadımca Muhammed dini hak iken siz hiç dininizden dönüp Muhammed dinine girebilirmisiz? Herkese kendi dininden başkası bâtıldıdır." diye bu teklifi şiddetle reddederek" Ben dinimi, kardinallık ve papalık değil, Osmanlı Sultanlığı değil, bütün bir dünya padişahlığına değişmem. Böyle sözler bize ezadır" cevabını vermişti. Bundan sonra o, sözlerine şöyle devam eder: " Eğer bu sû-i zan, bizim Nasara (Hıristiyan) fukarasına merhametimizden vaki olduysa, bizim dinimizde sadakat-ı fukara vardır. Gerek Müslüman, gerek kâfir olsun" der. Bütün bu sözler, talihsiz Cem Sultan'ın İslâm'a ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir.[13]

13. **Vâkı'ât-ı Sultan Cem,** İstanbul 1330, s. 24.

Cem, üç sene kadar Papa'nın yanında kaldı.Bu arada Fransa Kralı VIII. Charles, 1494 senesi Eylül ayında büyük bir ordu ile İtalya'ya yürüyüp Napoli Krallığı'nı elde etme ve yanına Cem Sultan'ı aldıktan sonra Kudüs'e doğru bir Haçlı seferi yapma arzusunda idi. Cem'in, kralın eline geçeğini anlayan Papa, tesiri zamanla görülecek şekilde onu zehirledikten sonra Napoli'ye gönderir. Şehzâde, kendisinin bütün varlığı ile inandığı İslâmiyet aleyhinde kullanıldığı ihtimali ile titreyerek böyle bir durumda İslâm ve Müslümanlara zarar vermemek için Allah'ın, onu "Dergah-ı izzetine alması için" dua ediyordu. Etrafındaki adamlarına da son vasiyetini yaparak "Benim mevtim haberini intişar ediniz (yayınız) ki, kâfirlerin Müslümanlar üzerindeki oyunları dursun. Bundan sonra karındaşım Hüdâvendigâr Sultan Bâyezid Hazretlerine varasız. Diyesiz ki beni reddetmesin. Ne vechle olursa olsun benim tabutumu kâfir memleketinde komasın. İslâm memleketine çıkarsın ve cemi-i borçlarımı eda eylesin. Ve benim anamı ve kızımı vesair taallukatımı ve üstümde hizmette sabıkası olan (bana hizmeti geçen) hüddamımı unutmayıp hallü haline göre riayet eylesin" dedi. Nihayet 13 senelik acı ve elemlerle dolu bir esâret hayatından sonra 36 yaşında iken 25 Şubat 1495 (25 Cemaziyelevvel 900) Çarşamba günü sabaha karşı vefat eder.

Sultan Bâyezid, Cem'in vefatını duyunca bütün memlekette üç gün yas ilan ettirdiği gibi onun irâdesiyle de bütün câmilerde giyabî cenaze namazı kıldırılmıştı. Cem Sultan'ın cenazesi, daha sonra Sultan Bâyezid tarafından memlekete getirtilerek, Bursa'da, Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu ve Cem'in ağabeyi olan Sultan Mustafa'nın türbesine defnedilir. Sultan Bâyezid, kardeşi için yüzbin akça sadaka dağıtmış, onun anne ve kızlarına her türlü riayeti göstermişti. Bâyezid, onun hizmetinde bulunanları da takdir ve iltifatlarla karşılayarak onları çeşitli memuriyetlere tayin eder. Böylece o, an'ane gereğince hareket ediyor ve kardeşi ile aralarındaki çekişmenin, memleket adına siyasî sebeplerle olduğunu anlatmaya çalışıyordu.[14]

Türkçe ve Farsça şiirleri bulunan Sultan Cem, iyi yetişmişti. Saltanat hırsı yüzünden hem kendisini felakete sürüklemiş, hem de şövalyeler ile Papa'nın elinde Osmanlı Devleti aleyhine bir alet olarak kullanılmıştı. O, uzun süre, gerek devletine, gerekse hânedanına karşı, Hıristiyanların elinde bir alet olduğunun farkına varamamıştı.

14. Cem Sultanın hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk. hicrî 920 senesinde yazılan ve TOEM.'in ilavesi olarak İstanbul 1330'da basılan 35 sayfalık **Vâkı'ât-ı Cem** adlı eser; Ahmed Refik, Sultan Cem, İstanbul 1923; Hammer, III, 245-267; M. Cavid Baysun, "Cem" **İA.** III, 69- 81.

2. BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Cem Sultan olayı ve bu olay yüzünden Avrupa'da İstanbul'u geri alma yolunda doğan umutlar, Bâyezid'i çok dikkatli ve barışçı bir siyaset takip etmeye zorladı. Her ne kadar bazı müelliflerce Bâyezid'in bu tutumu, Cem Sultan korkusuna haml edilirse de, gerçekte iş sadece bir taht kavgası değil, bir devlet meselesiydi. Nitekim, devletin durgun ve hareketsiz bir çağı olarak nitelendirilen Bâyezid devrinin siyasî ve askerî olaylarına baktığımız zaman, (özelikle Cem Sultan'ın vefatından sonra) insanı şaşırtacak bir faaliyetin ortaya çıktığı görülür. Zira Bâyezid, gerektiği zaman faal bir rol alarak savaştan da çekinmiyordu. Böylece Osmanlı topraklarına yeni yerler katmak suretiyle fetihlerde bile bulunmuştu.

Dönemin olaylarına baktığımız zaman bu olayların sebep oldukları değişik karekterdeki çizgilerle karşılaşırız. Nitekim Batıda Fransa Kralı VIII. Charles'in, Cem Sultan'ı bir koz gibi kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalayıp dağıtmak, bu suretle de Bizans'ı yeniden kurdurup ihya etme hülyası ile Kudüs'ü Müslümanların elinden alma emeline dayanan gayreti; Doğuda ise, İran Şahı'nın Şîîliği bir ileri karakol olarak vazifelendirip Osmanlı ülkesini istila tasavvuru; Güneyde Memlûk Devleti ile Dülkadiroğullarının Osmanlılar aleyhindeki müşterek faaliyetleri; İçte ise Şah -Kulu isyanı gibi geniş ölçüde yarı siyasî, yarı ictimaî hurûc olarak göze çarpar.

Bütün bu hareketlerin seyir ve neticesi üstünde durulduğu zaman, Bâyezid devrine menfi bir not verilemez.[15] Zira bu dönemde Osmanlı coğrafyası Draç, Hersek, Karadağ, Kili, Akkirman, İnebahtı, Mora, Modon gibi şehir ve kaleleri kazanmış, Macarlara karşı Belgrad seferi açılmış, Osmanlı Türk akıncıları, Transilvanya, Karinyola, Karintiya ve Polonya'ya akınlarda bulunmuşlardır. Bu arada Midilli'ye hücum eden kuvvetli bir Fransız donanmasının hücumu püskürtülerek, Venedik ve Fransız şövalyeleri bozguna uğratılmışlardır. Burak Reis'in şehâdetiyle sonuçlanan Osmanlı Venedik deniz muharebesi, Endülüs'te son Müslüman Devleti olan Gırnata Sultanlığı'nın Bâyezid'e müracaatı ve Kemal Reis'in komutasında giden Osmanlı donanmasının İspanya sahillerinden Müslümanları alıp Afrika kıtasına geçirmesi de Türk denizcilik tarihinde parlak bir sayfa açmıştı.[16]

15. Sâmiha Ayverdi, **Osmanlı Asırları**, I, 320.

16. Gırnata Devleti'nin düşüşü ve Endülüs Müslümanlarına yapılan zulüm ve işkenceler ile Osmanlıların bölge halkını kurtarmak için gösterdikleri faaliyetler hakkında geniş bilgi

Kaynakların verdiği bilgiye göre, Osmanlı Rus münasebetlerinin başlangıç tarihi de İkinci Bâyezid dönemine rastlamaktadır. Devletin nüfuz ve itibarı öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki, Kırım Hanı Mengli Giray'ın tavassutu ile Moskova Prensliği'nin gönderdiği elçi, protokoldan anlmayan, yol yordam bilmez bir adam olduğu için geri gönderilmiş, bir müddet sonra gelen ikinci elçi ise, Rus tacirlerine ticaret müsaadesi almıştı. Hammer (IV, 34) 'de bu konuya temas edilir. Ona göre Kırım Hanı Mengli Giray aracılığı ile yapılan görüşmelerden sonra Çar III. İvan, 31 Ağustos 1492'de Bâyezid'e bir mektup yazarak Azak ve Kefe paşalarının, Rus tüccarlarına zorluk çıkarmalarından yakınmıştır. Ticaret serbestilği sağlamak amacıyla 1495'te bir Rus elçisi daha İstanbul'a gelmiş, bunu da 1499'da yeni bir elçilik heyeti takip etmişti.

a. Şah - Kulu İsyanı

Sultan İkinci Bâyezid döneminin önemli ve devleti sarsan olaylarından biri de Teke Sancağı'nda patlak verip Kütahya'ya kadar yayılan Şah- Kulu vak'asıdır. Bu olay, siyasî olduğu kadar, iç inzibat ve asayişi ilgilendiren tipik bir eşkıyalık hareketidir. Sâmiha Ayverdi, bu ve benzer şakavet (eşkıyalık) örneklerini değerlendirdiği ifadesinde güzel ve yerinde noktalara parmak basarak şöyle der:

"Selçuklular devrinin Babaî isyanı, Çelebi Mehmed devrinin Şeyh Bedreddin isyanı, nihayet Şah Kulu vak'ası, hatta daha ilerde patlayacak olan Celalî hareketleri, Şia menşeli muayyen bir mikrobun, huruc için ictimaî aksaklıklardan faydalanma zemini bulması kadar, diğer bir yüzüyle de âdi şekavet hareketi olarak görülebilir.

Babaî isyanları, Selçukluların ictimaî buhran ve siyasî tazyikler ortasında kalan halkın, bir ölüm kalım kaygısına düştüğü devirlere rastlamış, Şeyh Bedreddin'in hurucu da yine meş'um Timur macerasının, devlet ve cemiyet mekanizmasını alt üst ettiği devrin mahsûlü olmuştu.

Dikkat edilecek olursa, bu baş kaldırma vak'aları, Sünnîler arasında değil, daima Şiî - Bâtınî topluluklar içinde inkişaf zemini bulmuştur. Bu Şia menşeli ve görünüşte bir mezhep ve akide mücadelesi damgasını taşıyan

için bk. M. Zekai Konrapa, "Endülüs Mersiyesi- Nizamî Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa bir bakış" **İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi** (1964) II, 165-184.

hurûcların asıl gayesi, komşu İran'dan gelen siyasî tertiplerle, toplulukların arasına ayırıcı ve yıkıcı bozgunlar sokmaktı. Dikkat edilecek olursa bir Mehdîlik motifi etrafında hareketlenen bu isyanlar, derhal renk değiştirerek, bir iktidar davasına çevrilmiş, tenkil kuvvetlerine galebe çalan bu şakilerden bir kısmının, namlarına hutbe okuttukları, dirlik ve mesned dağıttıkları dahi görülmüştür."[17]

Anadolu'da meydana gelen düzensizlik, Şah İsmail taraftarlarının serbestçe teşkilât kurmalarına ve propaganda yapmalarına imkân vermişti. Şah - Kulu (Osmanlı tabiri ile Şeytan-Kulu), adı ile anılan Kızılbaş Şeyhi, Hasan Halife'nin oğludur. Babası desturunu , Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'dan almıştı. Uzun yıllar hizmetinde bulunmuş, daha sonra Antalya civarında *Yalınlu köy* yakınında bir mağaraya yerleşerek gizli ve sırlarla dolu bir hayat yaşamaya başlamıştı.

"Hasan Halife ölünce, onun postuna oğlu Şah - Kulu geçti. Toroslar bölgesi, öteden beri İran ve Horasan'dan gelen göçmenlerin yaşadığı belli başlı yerlerdendi. Bu göçmenler, yaşayışlarına uygun tarikatlara mensubtular. Aralarında Alevî, Tahtacı ve Kızılbaşlar çoktu. Hasan Halife ve oğlu Şah - Kulu, bunları kısa zamanda safları arasına aldılar. Hükümetten memnun olmayan köylüler, aşiretler ve çiftlikleri ellerinden alınan tımar erleri ile sipailer, Şah - Kulu ve babasından destur alarak Kızılbaş'lığın en sadık bendesi oldular. Bilhassa Şehzâde Korkud'un Mısır'a gidişinden faydalanan Şah - Kulu, faaliyetlerini artırdı.

Taraftarları, Şah - Kulu'nun, Allah, Peygamber ve Mehdi olduğunu iddia ediyorlar, memleketin, düştüğü felaketten ancak onun sayesinde kurtulacağını ileri sürüyorlardı. Şah - Kulu, zaman zaman Kapulu Kaya'da *Döşeme Derbendi*'nde toplantı ve âyinler yapıyor, Anadolu'yu İran'la birleştirmek için bütün gayretini sarfediyordu. Garip hayatı ve labirente benzeyen meskeni, onu, halk arasında tanrılaştırmış idi. Şah - Kulu isyanı, sanıldığı kadar basit ve gelişigüzel tertiplenmiş bir hareket değildir. Şah - Kulu, isyanından önce ve sonra, devlet dahilindeki bütün taraftarlarına mektuplar yazmış ve casuslar göndermişti. Bu mektuplarda, hazırlanmalarını emretmişti. Bu suretle Şah - Kulu hareketi planlı tertiplenmiş, Anadolu'yu Kızılbaş yapmak için esaslı surette hazırlanmıştır.[18]

17. Ayverdi, **Osmanlı Asırları,** I, 320-321.

18. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" **Tarih Dergisi** (1954), VI / 9, 61-663.

Şiî - Bâtınî karekterli bir hareket olan Şah İsmail'in faaliyetleri, Osmanlı Devleti için büyük bir tehlikeye işaret ediyordu. Devletin varlığına kast eden Şah İsmail'in faaliyetleri, daha önceki iki faaliyetle benzer özellikleri taşımasından dolayı Uzunçarşılı tarafından şu ifadelerle değerlendirilir: " Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da genişlemesi, kendisini muhtelif tarihlerde üç büyük tehlike ile karşılaştırmıştı: I.Timur, 2. Uzun Hasan ve 3. Şah İsmail.[19] Belli bir mezhebin inanç sistemi (akidesi) üzerine kurulan Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail tehlikesi, sinsi bir şekilde ülkeye sokularak gelmekte idi. Gerçekten Şah İsmail, İran, Azerbaycan ve Irak'ı aldıktan sonra bir hayli cüretlenmiş görünmektedir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde ona bağlı epey taraftarı vardı. Şah İsmail, meydana getirdiği askerlerine kırmızı çuhadan taclar giydirdiğinden dolayı taraftarlarına *"Surhser"* yani "Kızılbaş" denilmiş ve bu isim genellik kazanmıştır. Şah İsmail, Anadolu'daki Alevîleri iyiden iyiye kendine bağlamak için buraya (Anadolu'ya) kendi adamlarını gönderip propaganda yaptırıyor ve el altından Osmanlılar aleyhine geniş bir isyan hazırlıyordu.[20] Bu gizli faaliyet, Anadolu'da Osmanlı idaresindeki Kızılbaşları, alttan alta ayaklanmaya hazırlıyordu. Bunun için Anadolu'ya, halife ismi verilen bir takım alevîler gönderiliyordu. Bâyezid'in, Arnavutluk Seferi'nden dönüşü esnasında *Işık* adında bir Kızılbaşın, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi, Şah İsmail taraftarlığı faaliyetinin ne kadar genişlediğini gösterir. Bâyezid, bunların Anadolu'daki faaliyetlerine son vermek için, İran'a gitmelerine müsaade etmediği gibi yakaladıklarını da Rumeli'ye sürmüştü. Şah İsmail'in, ülkedeki tahriklerini ve takip ettiği siyaset ile maksadını iyi anlayan Trabzon Valisi Şehzâde Selim, ona ilk silleyi vurmuştu. Anadolu'dan, kendisi ile görüşmek için gelen ziyaretçilerin men edilmesi, Şah İsmail'i hem taraftarları ile görüşmekten, hem de *"nezir"* denilen önemli bir gelir kaynağından mahrum etmişti. Şah İsmail, bu yasağın kaldırılması için Osmanlı hükümdarı nezdinde teşebbüste bulunduysa da bu arzusu kabul edilmedi.[21]

Hem yerli hem de yabancı kaynaklara dayanarak Tekeoğulları ve Şah-Kulu baba Tekeli İsyanı haklarında makaleler yazan Şehabeddin Tekindağ, bu konuda daha detaylı bilgi vermektedir. Onun, bu makalelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı olan isyanı açıklayan ve ortaya koyan bölümlerini kısaca vermek istiyoruz. Böylece, Sultan Bâyezid döneminin, görünüşte

19. Uzunçarşılı, "Bâyezid II" İA. II,394.
20. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 229.
21. Uzunçarşılı, "Bâyezid II" İA. II, 394.

dinî karekterli olan bu isyanı hakkında bilgi saibi olmaya çalışacağız.

"Şah İsmail'in, Akkoyunluları bertaraf edip Safevî Devleti'nin temellerini atmasından sonra, daha önce olduğu gibi bu sefer de On iki İmam'a mütemayil taraftarlar, kısım kısım İran'a göç etmekle yeni kurulan Şiî Devletin kudretini artırmaya başlamışlardı. Bilhassa on iki dilimli kızıl taç veya külah (= Tâc-ı Haydarî) ın kabulünden sonra Kırşehir, Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum çevresinde Safevî (Şiî)lere taraftar olanlar, Hataî mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'e büyük bir bağlılık göstererek onu bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Eğriboz'lu Yeminî gibi şairler, Safevîleri müdafaa ettikleri gibi, Şah İsmail, sonra da Şah Tahmasb ile sıkı münasebetleri bilinen Hoy'lu Pir Sultan Abdal, Osmanlı Türklerine karşı mezhebinin zaferini ve şahının galebesini temenni eden nefesler kaleme almıştır. Bu nefeslerde Sünnîlere karşı büyük bir kin göze çarpmaktadır:

Lânet olsun sana Ey Yezid Pelid
Kızılbaş mı dersin söyle bakalım
Biz ol aşıklarız ezel gününden
Rafızî mi dersin söyle bakalım.

Ey Yezid, geçersen Şahın eline
Zülfikarın çalar senin beline
Edeple girdik biz kırklar yoluna
Kızılbaş mı dersin söyle bakalım.

Yuf etti erenler e münkir size
İftira ettiniz sizler de bize
Muhammed sizleri taş ile eze
Rafızî mi dersin söyle bakalım

Pir Sultan'ım eder lânet Yezid'e
Müfteri yalancı Yezidler sizi
İşte Er meydanı çık meydan yüze
Rafızî mi dersin söyle bakalım.

Şah İsmail'e gösterilen bu bağlılık, Osmanlı Devleti tarafından daima dikkatle takip edilmiş ve İran'dan gelen Kızılbaşlar ile onlara yardım eden Anadolu'daki taraftarları cezalandırılmıştır.

Bu arada Şah İsmail, bazı diplomatik teşebbüslerle taraftarlarının takipten kurtulup rahatça İran'a gelmelerini sağlamak istemiş ve bu maksatla II. Bâyezid'e müracaat etmişti. İşte bu Teke -eli (sonradan: Tekeli) sipahîleri, 1500 de, Bâyezid II. devrinde Şah İsmail'in müridleri olarak Erdebil'i ziyarete gitmişlerdir ki, bunların gidip dönmediklerini, bu yüzden sipahî sınıfının günden güne azalmakta olduğunu gören Bâyezid, bir tedbir olmak üzere İran'a gideceklere geri dönmek şartiyle izin verilebileceğini açıklamış ve bundan sonra Sûfî (Şah İsmail) nâmına kimsenin hududdan geçirilmemesi için şiddetli emirler vermiştir.

Yine bu Tekeli sipahîleri, 1510'da bazı fena niyetli kimseler yüzünden tımarlarının (dirlik) ellerinden alınıp, layık olmayanlara devredilmesi sebebiyle eski imtiyazlarını kaybetmeleri yüzünden, devlete isyan ile Şah İsmail'e meyl etmişlerdir. Bu yüzden, Şah İsmail'in halifesi Karabıyık oğlu Şah -Kulu Baba Tekeli (Osmanlı tarihlerinde Şeytan-Kulu)[22] ile birleşmişler ve çıkan isyanın büyük bir sür'atle genişleyip bütün Anadolu'yu tehdid etmesinde de mühim bir rol oynamışlardır. Şah - Kulu Baba Tekeli, II. Bâyezid'in yaşlılığı, yumuşaklığı ve şehzâdeler arasındaki anlaşmazlıkları fırsat bilerek artık harekete geçme zamanının geldiğine karar verir. Bu sebeple o, devletin her tarafına dağalmış olan taraftarlarını çoğaltmak için babasının ölümünden sonra memleketin hâli (boş) olup fırsatın kendisinde olduğunu ileri sürerek bilhassa maiyetindeki sipahilerden Çakır-oğlanları, Kızıl-oğlu, Göle-oğlu, Dede-Alisi ve Hızır, Kapulu-Kaya'daki Döşeme Derbendi'nde devlet aleyhine gizli toplantılar tertip etmiş ve müridlerinden Safer'i Siroz'a, İmam oğlu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zağra yenicesi'ne ve Pir Ahmed'i Filibe'ye göndermek suretiyle geniş bir propaganda faaliyetine girişir. Bu arada, Şah-Kulu'nun Döşeme Derbendi'nde yaptığı ayınleri ve giriştiği propaganda faaliyetlerini dikkatle takip eden Antalya Kadısı, şehrin Subaşısı'nı göndererek, bu toplantıları bastırdı ise de Şah-Kulu kaçıp kurtulmayı başarır. Onun bu kurtuluşu, müridleri tarafından başka bir propaganda vasıtası yapılarak bir mânada ilahlaştırılmasına sebep olmuştur. Nitekim, Antalya Kadısı'nın Şehzâde Korkut'a gönderdiği 916 Zilhicce (1510 Nisan)

22. "Şahkulu Baba Tekeli veya Karabıyıkoğlu denilen ve Osmanlı tarihlerinde Şeytan-Kulu adı verilen bu Kızılbaş, yine Alevilerden Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife isminde birinin oğludur.Korkuteli kazasına bağlı Yalımlı Köyü halkındandır. Hasan Halife, iki defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın hizmetine gelmiş, hizmet ederek halifesi olmuş ve sonra memleketi olan Tekeline gönderilip ora halkını Şeyh Haydar'a bağlamaya memur edilmiştir." Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 230.

tarihli belgeden, müridlerinin onun hakkında: "Allah budur, Peygamber budur, sûr-i hesab bunun önünde olsa gerektir, buna itaat etmeyen imansız gider"dedikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'nun maruz kaldığı en büyük tehlike, şehzâdelerin birbirleri ile uğraşmaya başladıkları bir sırada, Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Şehzâde Korkud Çelebi'nin adamlarına saldırıp, Antalya'dan üzerine gönderilen kuvvetleri de mağlub eden Şah - Kulu Baba Tekeli, Teke-eli'nin şehir,kasaba, karye (köy), dağ, yayla ve obalarında bulunan Şiî ve Alevîliğe mütemayil bütün Türkmenleri etrafına toplamış, tımarları ellerinden alınmış kızgın sipahîlerin de yardımları ile Teke-eli'nin kendine tabi olmayan bütün köy ve kentlerini yağma edip halkını da öldürtmüştür. Kaynak ve vesikalardan anlaşıldığına göre, İstanoz (Korkuteli) kasabasını tahrib edip, Elmalı'nın mescid ve zâviyelerini yıkan Şah - Kulu Baba Tekeli, eline geçirdiği Kur'an'ları da ateşe atıp mahvetmiştir. Bundan sonra Gölhisar'ı alarak her tarafı yakıp yıkmağa eline geçen canlıları ise insan ve hayvan ayırmaksızın, acımadan öldürtmeye başlamıştır. Onun bu vahşice hareketleri, Şehzâde Osman'ın Divân'a gönderdiği arîza (rapor)da olduğu gibi, Şehzâde Korkud Çelebi tarafından daha sonra İstanbul'a sevk edilen Sûfî'nin ikrarlarından da bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır. (TSMA.Nr.5053). Bundan sonra Baba İshak-ı Horasanî gibi, kendisinin Mehdî olduğunu iddia edip Burdur'a kadar gelen Şah - Kulu Baba Tekeli'nin etrafına 20.000 kişi toplanmıştır ki, bunların ekserisini, çoluk-çocuk, mal ve hayvanları ile gelen Tekeli Türkmenleri teşkil ediyordu. Yine vesikalardan anlaşıldığına göre, Teke - eli'nde Şah adına bir Türkmen devleti kurmak isteyen Şah - Kulu Baba Tekeli, bundan sonra Keçiborlu, Sandıklı, Kiçisıçanlu, Ulusıçanlu'yu geçip Altuntaş'ı yaktıktan sonra *"dağdan boşanmış hanazir-i tir horde gibi deprenüb"* Kütahya önüne geldi.Tekeli sipahîlerin teşvikleri ile Kütahya kalesini muhasara ve zaptetmiş, Anadolu Beylerbeyi olan Karagöz Paşa'yı kazığa vurdurmakla yetinmemiş, demire sarılan etlerini de ocakta pişirmiştir. Bundan sonra Kütahya Hisarını zapt eden Şah-Kulu'nun askerleri, şehri ateşe verirler. Adamları ile müşavereden sonra Alaşehir Ovası'nda Şehzâde Korkud tarafından üzerine gönderilen Hasan Ağa ile maiyetini mağlub eden Şah -Kulu'nun bu başarısı, bütün Anadolu'ya dehşet saçmaya yetmişti. Onun, Bursa'ya doğru harekete geçmesi üzerine, Sadrazam Hadım Ali Paşa, Rumeli'den Anadolu'ya geçer. Bunun üzerine Şah - Kulu, Teke-eli'ni Karaman'a bağlayan Kızılkaya Boğazı'na çekilmek zorunda kalır. Bunun üzerine Sadrazam ile Amasya valisi Şehzâde Ahmed, Kızılkaya Boğazı'nı 38 gün muhasara ettilerse de Şah -

Kulu Baba Tekeli, önce İncirli Derbendi'nden, sonra da Döşeme Derbendi'nden kayalar arasından kendine bir yol açarak Beyşehir önlerine gelmeye muvaffak olur. Daha sonra Kayseri yolu üzerinden Sivas yakınındaki Gedik Hanı mevkiine gelen Şah - Kulu Baba Tekeli üzerine az bir kuvvetle yürüyen Hadım Ali Paşa, Tekeli Türkmenlerinin şiddetli mukavemeti ile karşılaşmış, girişilen savaş sonunda Şah - Kulu ve Hadım Ali Paşa okla vurulmuşlardır. Bu savaştan sonra sür'atle İran'a doğru çekilen Tekeli sipahîleri ve Türkmenler, Erzincan'da hacca giden bir İran kervanına saldırdıkları için Şah İsmail'in hakaretlerine maruz kalmışlardır. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne sebep olan bu isyan..."[23] diye verdiği bilgi, bizim burada nakl ettiğimizden daha uzun olmakla birlikte, bu kadarı ile yetinmek istedik. Zira bu kadarı bile o dönemde, ülkede estirilen Şiîlik havası ve propagandanın sebep olduğu olalar hakkında bir fikir vermektedir.

İkinci Bâyezid, hükümdar oluncaya kadar ömrünü, silahtan çok ilim ve ilmî eserleri mütalaa etmekle geçirmişti. Amasya valiliği esnasında sükûnet içinde yaşamıştı. Karekter bakımından yumuşak ve rahata meyilli idi. Şiirden hoşlanır, dünya olaylarını hayret aynasından temaşayı severdi. O, mecbur kalmadıkça savaşmayı istemezdi.

Onun, Amasya valiliği dönemindeki hal ve hareketi ile hükümdarlığı dönemindeki hal ve hareketi birbirinden çok farklıdır. Vali olarak bulunduğu Amasya, Selçuklular devrinden beri Anadolu'nun mamur bir şehri, yüksek âlim ve şairleri ile bir fikir merkezi olduğundan, Bâyezid burada hem ilim muhitinde, hem de eğlence âlemleri içinde yaşamıştı. Bu bakımdan, babası Fâtih Sultan Mehmed tarafından azarlanmış, kendisini sefahata alıştıran Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmuştu. Fakat Bâyezid, daha önce bu emirden haberdar olunca yol harçlığı vererek Abdurrahman Efendi'yi kaçırabilmişti.[24] Bundan sonra babasına yazdı-

23. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Şehabettin Tekindağ, "Teke-eli ve Teke-oğulları" **İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi** (1976-77), VII-VIII,58-61;Aynı müellif,"Şah-Kulu Baba Tekeli İsyanı"**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**,(Aralık 1967) III, 34-39; (Ocak 1968) IV,54-59; Hoca Saadeddin, bu olaylardan bahsederken, Şah -Kulu'nun ölümünden sonra taraftarlarının Şah İsmail'e gittiklerini, bu arada yolda birçok kötülükler işlediklerini, hac kafilesinde bulunan 1000 kadar insanı öldürdüklerini, bunlar arasında Enbiya-nâme müellifi Şeyh İbrahim Şabüsterî ile oğlu da vardı. Bu hareketlerinden dolayı onlar Şah İsmail tarafından hakarete uğramışlardı. Geniş bilgi için bk. **Tâcu't-Tevârih**, II, 179-181.

24. Bilgi için bk. Mecdi Mehmed Efendi, **Hedaiku'ş-Şakaik,** nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 308-309.

ğı arizada[25] zayıflamak için aldığı bazı "müferrihat" tan vaz geçtiğini bildirerek af edilip bağışlanmasını dilemiştir. Böylece o, şişmanlığını gidermek için böyle bir yola baş vurduğunu bildirerek aleyhindeki cereyanı durdurmuştur.

Bâyezid, Osmanlı hükümdarlarının âlim ve şairlerindendir. Şiirde "Adlî" mahlasını kullanırdı.[26] Yaratılış itibarı ile huzur ve sükûneti severdi. Bu haslet, onun mücadeleden uzak durmasına sebep olmuştu. Nitekim, o, kendisine karşı tahtı ele geçirme davası ile silaha sarılmış olan kardeşi Cem Sultan'a galip gelince, o dönemde Memlûk Devleti'nin bir vilayeti olan Kudüs'te yaşaması şartıyla ona barış teklifinde bulunmuş ve kendisine büyük rakamlarla ifade edilebilecek miktarda para yardımında bulunacağını va'd etmişti. Fakat sonraları, yedi Hıristiyan devletin, Osmanlılar aleyhine bir araya gelip kendisine karşı yapacakları bir savaşta, onu bayrak yapmak istemeleri ve kendisinin başı üzerinde sürekli bir tehdid gibi tutmak amacı ile hareket etmeleri üzerine Bâyezid, kardeşinin uyuşmaz bir düşmanı olmuştu. Zira o, (Cem Sultan) bahane edilerek Osmanlı Devleti yok edilmek isteniyordu.

Sultan Bâyezid'in karekterini ortaya koyan belgelerden biri de 1496 senesinde Osmanlı ülkesine gelen Venedik elçisi Sagadino'nun senatoya verdiği rapordur. O, raporunda Bâyezid'in 56 yaşında, simasının esmere yakın bir sarılıkta olduğunu, uyku, sükût ve rahatı seven. iyi yeyip içen, zevkine düşkün ve harpten kaçınan bir hükümdar olduğunu belirtir. Keza 1503 senesinde Andrea Gritti'nin tasviri daha da dikkat çekicidir. O, Bâyezid'i şöyle tasvir eder: "Etli ve dolgun çehresinde hiç te zâlim ve korkunç bir insan belirtileri yoktur. Boyu, ortadan uzun, zihnen meşgul olduğunu belirten karayağız çehreli ve fıtratan mağmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç şarap kullanmaz, O, makina san'atlarını çok sever, iyi kesilmiş kırmızı akiklerden, işlenmiş gümüşten, güzel yapılmış eşyadan çok hoşlanır. Ata binmekten hoşlanır, fakat buna şimdi nikris hastalığı manidir. Kimse ondan daha iyi ok kuramaz. Daima ibadet ile meşgul olur, câmiye çok gider, sadaka dağıtır, felsefede behre ve malumatı olmakla öğünür ise de en çok vâkıf olduğu ilim, ilahiyât ve hey'et (astroloji)dir."[27]

25. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (**TSMA**), E. 6366; Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzurçadşılı, "Bâyezid II" **İA**. II, 392; Şerafettin Turan, "Bâyezid II" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (**DİA**), V, 234.

26. Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretu'ş-Şuara**, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1978, I, 79.

27. Hammer, IV, 87; Uzunçarşılı, "Bâyezid II" **İA**. II, 396.

Sonuç olarak Sultan Bâyezid hakkında şunları söylemek mümkündür: O, ortadan biraz uzunboylu, yağız çehreli, ela gözlü, geniş göğüslü bir kimsedir. Yumuşak bir yaratılışa sahipti. Gençliğinde serbest bir hayat sürdürdüğü halde padişahlığında ibâdet ve hayır işlerine yönelmişti. Bu sebeple de *Bâyezid-i Velî* diye anılır olmuştu.Mecbur olmadıkça savaştan uzak kalmaya dikkat etmiş, "nizâm-ı memleket" için İstanbul'dan ayrılmamayı tercih etmişti.

b. Bâyezid Döneminde İlim, Ulema ve İmar Faaliyetleri

Sultan Bâyezid, şehzâdeliğinden beri etrafına ünlü bilginleri toplayıp kendisini yetiştirmeye gayret etmişti. Aynı zamanda şair olan ve şiirlerinde *Adlî* mahlasını kullandığını daha önce gördüğümüz Bâyezid'in bu şiirlerinin büyük bir kısmını (125 kadar) gazellerin meydana getirdiği küçük hacımlı divanı İstanbul'da 1308'de basılmıştır. O, hat san'atında da oldukça yetenekliydi. Uygur yazısını okumayı öğrendiği ve biraz da İtalyanca bildiği belirtilir.[28]

II. Bâyezid, babası Fâtih Sultan Mehmed'den sonra bütün Osmanoğulları'nın en bilgini olarak kabul edilmektedir. O, mükemmel bir tahsil görmüştü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yı edebiyatları ile öğrenmiş, İslâmî ilimler, felsefe, matematik ve mûsiki tahsil etmişti. Türkçe'nin Çağatay lehçesi ile Uygur alfabesini öğrenmişti. Bestekâr, hattat ve şairdi. Bestelediği eserlerden yalnız bazılarının notası zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Bilginler ve sanatkârlar için ayrılmış özel bir bütçesi vardı. Kendisine takdim edilen eserlerden değerli bulduklarını teşvik ederdi. Merhametli, vefakâr ve kadirşinastı. Bu meziyetlerinden dolayı ölümü, İslâm âleminde büyük bir teessürle karşılandı. Dünyanın en büyük devletinin faziletli hükümdarı olarak, hayatında büyük hürmet görmüştür. Ölüm haberi alındığı zaman Kahire'de başta Sultan Kansu Gavri olduğu halde bütün halk, onun gıyabında cenaze namazı kıldı.[29]

Dinî emirlere bağlı bir hükümdardı. Bunun için o, ilim ve ilim adamlarını seviyor, ilmî gelişmeye vesile olabilecek bütün çarelere başvuruyor-

28. Şerafettin Turan, "Bâyezid II" **DİA**. V, 237.

29. İbn İyas, son cild, s.269.dan naklen bk. Uzunçarşılı, "Bâyezid II" **İA**. II, 397; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi,** İstanbul 1977, III, 205.

du. Bu sebeple o, dinî ve ilmî kurumların meydana gelmesi için çalışıyordu. Onun bu şekildeki çalışması, döneminin ileri gelen devlet adamları ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, padişahın bu uygulamasını örnek alan birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatları temin ediyorlardı. Bu bakımdan Ali ve Mustafa Paşa'ların isimleri zikredilmeye değer. Daha önce de temas edildiği gibi ibâdetle çokça meşgul olduğundan olsa gerek ki bu sebepten kendisine "Sofu" deniyordu. Saltanatı müddetince ilim adamlarını, şair ve sanatkârları himaye etmişti. O, bu himayenin karşılığını da nâmına yazılan birçok eserle almıştı. Kendisine takdim edilen eserleri okumak onun en büyük özelliği idi. Amasya'da maiyyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile İbn Kemal diye şöhret bulan Ahmed Şemseddin'e meşhur tarihini yazdırmıştır. Daha önce Akkoyunluların hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanlıara iltica etmiş olan İdris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meşhur *"Heşt Behişt"* isimli tarihini kaleme aldırmıştı.

Saltanatı müddetince ilim ve ilim adamlarını himaye eden II. Bâyezid'in hattatlıkta da mahir olduğu bilinmektedir. Nitekim, Amasya'daki valiliği sırasında, Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almıştı. Şeyh Hamdullah ile aralarında sıkı bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Şeyh'in mânevî dünyasında kendini bulurken, aynı zamanda dizinin dibinde hokkasını tutarak yazı meşketmiştir. Böylece Sultan II. Bâyezid'in teşvik ve himayesiyle Amasya'da Şeyh'in etrafında bir hat mektebi (ekol) doğmuştu. İkinci Bâyezid, saltanata geçince Şeyh, İstanbul'a davet edilerek , saray-ı hümayun'a hat hocası olarak tayin edilir.[30] Şeyh Hamdullah hakkında ciddi araştırmalarda bulunan ve onun eserlerini araştıran Muhittin Serin, Şeyh Hamdullah ile II. Bâyezid arasındaki hocalık talebelik münasebetlerini şu ifadelerle dile getirir: " II. Bâyezid, Şeyh Hamdullah'ı kendisine hat hocası tâyin etmiş, meşk almış ve mezun olmuştur. Bir zaman sonra Osmanlı tahtının sahibi olacak Bâyezid-i Veli'nin, iç bünyesinin teşekkülü, zararlı duygulardan arınarak şahsiyetini bulması, Şeyh ile Sultan arasındaki bu muhabbet ve teslimiyetin mahsûlüdür. Şeyh'e ekseriya "Biraderim" diye hitab eden Bâyezid-i Veli, yazı yazarken hokkasını tutar, arkasını yastıklarla besleyip rahatını temin ederdi. Annesine dahi selam gönderip duasını ister, hürmet ve muhabbet gösterirdi. Hatta sık sık beraber sürek avına da çıkarlardı. Bu suretle aralarında bir manevî râbıta ve dostluk meydana gelmişti. Bâyezid'in

30. Bu konuda geniş bilgi için bk. Müstakizâde Süleyman Saadeddin, **Tuhfe-i Hattatîn,** İstanbul 1928, s. 186.

saltanat tahtına cülûsundan kısa bir müddet sonra Şeyh Hamdullah davet edilmiş, o da ailesi ve damadı ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Şeyh Hamdullah, saraya kâtip ve saray hüddamına muallim tayin edilir. Kendisine, günlük 30 akçaya ilaveten Üsküdar'da iki köyün bütün gelirleri arpalık olarak verilir. Ayrıca, bir köyün gelirleri de mührezenlerine tahsis edilir.[31]

Şurası bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarına gösterilen himaye, ilmin ilerlemesinde etkili olmuştur. Özellikle "*Fıkıh*" denilen İslâm Hukuk ilmi, sür'atle gelişmiş ve muhterem İslâm hukukçuları onun devrinde müstesna bir şekilde itibar görmüşlerdir. Bunlardan Sarı Gürz (öl. 929/1522), Bâyezid ile Selim arasında bir anlaşma zemini bulmakla görevlendirilmişti. İmam Ali (öl. 927/1520) elçilikle Mısır Sultanı Kayıtbay katına, daha sonra da Şehzâde Korkut'a gönderilmiştir. Niksarî ve Yusuf Cüneyd (Sadru'ş-Şeria adlı esere çeşitli haşiyeler yazan Tokatlı Ahi Yusuf b. Cüneyd), câmilerde tesis olunan kütüphanelerin idareleri (hâfız-ı kütüb) ile görevlendirilmişlerdi. Fukahadan bir kısmı, işgal ettikleri yüksek mevkilerde çok zengin olmuşlardı. Bunlar da sahip bulundukları bu servetleri ile özel kütüphaneler tesis etmişlerdi.

II. Bâyezid dönemi alimlerinden bahseden Âşık Paşazâde, bize şu isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."[32]

Şiirleri ile şöhret kazanmış olan Mihrî Hatun ile aralarında temiz aşk ilişkileri bulunan Müeyyedü'd-Din, tanınmış bilim adamlarındandır. Ölümünde bıraktığı kütüphanede yedi bin cild kitap vardı. Bâyezid devrinde şöhreti kadar, hayatının felaketle sonuçlanması bakımından Sinan Paşa'nın talebelerinden Molla Lütfi'yi de hatırlamak yerinde olacaktır.

Hammer'in ifadesiyle " Bâyezid asrına şeref veren altmış fakih arasında ikisi diğer bir şube-i malumatta yüksek şöhret kazanmışlardır." Buna göre İkinci Bâyezid çağında tıpta *Hekimşah,* ve matematikte *Mirim Çelebi* çok büyük şöhret kazanmışlardır.Yine bu zamanlarda, Taci Bey'in iki oğlu Cafer ve Sa'di'nin eserleri ile Osmanlı yazışma (diplomatik, inşa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak tanınmıştır. Osmanlı tarihçiliği bakımından önemli bir dönem olan II. Bâyezid devrindeki *Neşrî* ile *İdris-i Bitlisî*'yi

31. Muhittin Serin, **Hattat Şeyh Hamdullah,** İstanbul 1992, s.32; Ayrıca bk.Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî,** İstanbul 1308, IV, 717.

32. Âşık Paşazâde, 223-224.

burada kayd etmek gerekir. Bunlar, hükümdarın buyruğu üzerine, kuruluşundan kendi zamanının sonlarına kadar devletin tarihini yazmışlardı. Neşrî, eserini Osmanlıca ve sade bir uslupla yazdığı halde Bitlis'li İdris, Farsça'yı tercih ederek Arap tarihçisi Yemînî ile İran tarihçisi Vassaf'ın ağdalı ve tumturaklı tarzını seçmiştir.

Bâyezid'in, edebiyat sahasında gösterdiği koruma ve himaye, yabancı ülkelere, hatta Horasan ile İran'ın diğer vilayetlerine kadar genişlemiştir. O, büyük şair ve mutasavvıf Abdurrahman Câmi ile büyük bilgin Fakih Devvanî'ye her yıl para gönderiyordu ki bu, ilki için bin, ikincisi için de beşyüz altın idi. Bu arada İran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin Ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da Pâdişah'ın ihsanlarından pay alıp faydalanıyorlardı. Bu dönemin en büyük şeyhi İskilip'li Yavusî'dir. Bâyezid, Amasya valisi iken, Hac'tan döndüğü zaman, onun sultanlık tahtına kavuşacağını keşfetmiş ve bunu Şehzâdeye de açıklamıştı. Yavusî'nin şöhreti, kendisine "Şeyhu's-Selâtin" ve "Sultanu'l-Meşayih" gibi ünvanların verilmesine sebep olmuştu. Onun zâviyesi, devletin ileri gelen görevlileri ve tanınmış bilginlerle dolup taşardı. Bâyezid, daha birçok şeyh ve tasavvuf ileri gelenleri ile sohbetlerde bulunacaktır ki, bu da şiirlerine mistik bir hava ve renk katmıştır.

Sultan Bâyezid, ilme ve zamanındaki teknik gelişmelere önem veren bir hükümdardı. Âlimler için özel bütçesi bulunan Bâyezid Han, onları, eser vermeye teşvik ederdi. Okçuluğa çok meraklı idi. Hiç kimsenin, onun kadar güzel ok ve yay yapamadığı rivayet edilir. Bu sanat için kitap yazdırdığı gibi, kendi elinden çıkmış bir yay da Topkapı Sarayı Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bâyezid, ne ilk pâdişahlar gibi üsküf, ne de İkinci Murad gibi ulema kisvesi giymiştir. O, mahrutî ve etrafına tülbent sarılı bir kavuk seçmiştir ki, sonraları "Mücevveze" ismiyle teşrifat serpuşu olarak kullanılmıştır. Sicill-i Osmanî'de onun kıyafeti ile ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: " Tenhalarda salih insanların elbiselerini giyer, dışarda da babasının elbisesini giyerdi."[33]

Bâyezid Han dönemi, iç ve dış gailelerin bulunduğu bir dönem olmasına rağmen, yine de devlet gelirleri bir hayli artış kayd etmişlerdi. Onun döneminde Anadolu'da 24, Rumeli'de 34 sancak vardı. Kendisi sulha meyyal olmakla birlikte gazâ ve cihad sevabını kaçırmak istemediği için, bizzat seferlere çıkardı.

33. M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 25.

O, denizciliğe de ehemmiyet vermiş, Fâtih devrinde olmayan ve "Güğe" denilen, hem kürek, hem de yelkenle hareket eden ve manevra kabiliyeti yüksek olan gemiler yaptırdığı gibi kalyonlar da inşa ettirmişti. Ayrıca Venedik gemileri tarzında kırk kadar top mavnası da tezgahlatmıştır. Onun devrinde donanmadaki değişiklikler sadece bunlardan ibaret değildir. Bilhassa muharebe gemilerini uzun menzilli toplarla techiz ettirip geliştirmiştir. Bunda, Türk bahriyesinin en büyük üstadlarından biri olan Kemal Reis'in emeği büyüktür. O, kara ordusunu da yeni bir nizam ve disiplin altına almıştır.[34]

Sultan Bâyezid dönemi, imar faaliyetleri ile de dikkat çeken bir devirdir. O, İstanbul'un yedi tepesinin üçüncüsünde bugün kendi adı ile anılan bir cami, imâret, kervansaray, mektep ve medrese yaptırmıştır. Medresenin müderrisliğini, müftü, yani şeyhülislâm olanlara şart kılmıştır. Yaptırdığı bu eserlerle bir külliye (kampüs) meydana getirmiştir. Câmi, 906 Zilhicce'sinin sonunda başlayıp 911' (Miladi 1501 - 1505) de bittiğine göre (Hadikatu'l-Cevami' ve mevcud kitâbesi), inşaat beş sene sürmüştür.[35] Bununla beraber bütün külliyeyi meydana getiren kompleks (kampüs), dokuz senede tamamlanmıştır. Edirne'de Tunca Nehri kenarında 889 - 893 (1484 - 1488) yılları arasında, İstanbul'dakine benzeyen bir câmi, medrese, imâret, hamam ve mükemmel bir hastahane (dâruşşifa) yaptırmıştır ki bu külliye(II. Bâyezid Külliyesi) Osmanlı külliyelerinin en büyük ve önemlilerinden biridir. Mimarının kimliği tartışmalı olan bu yapı topluluğunun inşa sebebi tarihî bir olaya bağlanır. Buna göre II. Bâyezid, Tunca Nehri'nin kenarında yer alan Kili ve Akkirman kalelerinin fethi için 1484 yılı baharında İstanbul'dan hareket etmiş, Ordunun, Rumeli'deki önemli durak ve ikmal merkezi olan Edirne'de bir süre konaklamıştı. Bu sırada şehir halkı Sultan'dan, yokluğundan dolayı büyük sıkıntısı çekilen bir Dâruşşifa (hastahane) yaptırmasını istemiş, hayırseverliği ile tanınan Pâdişah da, halkın bu isteğini kırmayarak başta dâruşşifa olmak üzere, çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek yapılardan oluşan külliyesine ilk harcı bizzat kendisi koymuştur. Böylece Tunca Irmağı'nın sağ kenarında Eski ve Orta İmâret adıyla tanınan mevkiler ile Yeni Saray'ın yer aldığı Sarayiçi semti arasında, şehir merkezinden nisbeten uzakta ve daha önce iskân görmemiş olan, önemli sayılabilecek bir

34. Geniş bilgiiçin bk. Kâtib Çelebi, **Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar,** İstanbul 1329, s. 18; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuât,** İstanbul 1294, I, 76.

35. Câmi hakkında geniş bilgi için bk. Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin, **Hadikatu'l-Cevami',** nşr, İhsan Erzi, İstanbul 1987, I, 36-38.

bölgede câmi, tabhâne, medrese, dâruşşifa, mutfak, fırın, depo, yemek salonu, ahır, köprü, çifte hamam, su değirmeni ve dolaplar, tuvaletler, dükkânlar ve meskenlerden oluşan büyük bir külliyenin temeli atılmış olur. Külliyenin kuruluşu ile birlikte, yoğun iskân görmemiş olan bölgenin etrafı hareketlenmişti. Böylece külliyenin kuruluş amaçlarından biri olan mahalle dokusu kendiliğinden teşekkül etmiş olur. Yeni kurulan bu mahalle de Yeni İmâret adıyla tanınmaya başlamıştır. İnşaat için sarf edilen paranın miktarı şimdilik tam olarak bilinemezse de bunun kaynağının fetihlerden (Basarabya) elde edilen ganimetlerden sağlandığı bilinmektedir.[36] O, buradaki hayır eserlerine vakıflar tahsis etmek suretiyle faaiyetlerinin devamını sağlamıştır. Yine onun emri ile Amasya'da bir câmi, bir tekke, bir mektep, bir imâret ve bir medrese yaptırılmak suretiyle şehir adeta süslenmiştir. Bu medresenin idaresi ile görevlendirilen şahsa da günde (yevmiye) seksen akça tahsis etmiştir. O, bütün bu hayır işleri için geniş vakıflar kurmak suretiyle bu eserlerin kıyamete kadar devam etmesini sağlamaya çalışmıştır.[37] O, bütün bunların yanında Mekke ve Medine fukarasına dağıtılmak üzere külliyetli miktarda *"Sürre"* göndermişti.[38] O, saraya alınacak iç oğlanlarına mahrec olmak üzere Galatasarayı'nı bina ile orada ilk defa bir mektep açtırmıştır. Sultan Bâyezid'in, imar ve yapı işleri sadece bunlardan ibaret değildir. Babasının, Şeyh Ebu'l-Vefa için yaptırdığı gibi kendisi de Şeyh Şemseddin Buharî için bir tekke ve bir medrese inşa ettirmiştir. Keza o, Ergene Nehri üzerinde bir köprü yaptırmış olan büyükbabasına uyarak Osmancık'ta Kızıl Irmak üzerinde dokuz, Sakarya üzerinde ondört,Gediz üzerinde de ondokuz kemerli birer köprü kurdurmak suretiyle ulaşım ve yolculuğun daha kolay ve rahat yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Hicrî 915 (m. 1509) senesinde İstanbul'da meydana gelen ve *"Küçük Kıyamet"* denilen zelzelede (deprem) İstanbul'un birçok evi, kale surları, câmi, medrese vs. gibi binaları yıkıldığı için şehir harabe haline gelmişti.Sultan Bâyezid, hasarların tamamen izalesi için büyük gayretler sarfetmiştir. Bu esnada padişah, bir müddet, tahtadan yapılmış bir evde oturmaya mecbur olmuştu. İstanbul'da ahşab in-

36. Külliye ile geniş bilgi için bk. Fatih Müderrisoğlu, "Edirne II. Bâyezid Külliyesi", *Vakıflar Dergisi* (1991), XXII, 151 - 168.

37. II. Bâyezid'in Vakıflar Genel Müdürlüğündeki 898 (1492) tarihli vakıfları için bk. M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 361.

38. Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 348 -349; Muhammed Emin el-Mekkî , *Hülefa-i İzam-ı Osmaniye Hazaratının Haremeyn-i Şerifeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayunları*, İstanbul 1318, s.19; Ayrıca bk. Âşık Paşazâde, s. 250.

şaatın bu tarihten sonra yayıldığı rivayet edilir. Bu büyük harabeyi yeniden şehir haline sokmak için o, 3000 bina ustası ve dülgerden başka 77 bin işçi çalıştırmak suretiyle kısa bir müddet içinde İstanbul'u âdeta yeniden inşa etmiştir. Onun, yapı işleri ile sadakalara verdiği ve kabarık bir yekun tutan paradan başka, (Hoca Saadeddin'in , II, 210) ifadesine göre 909 (m. 1503) senesinde bu miktar 86.000 akçadır. Her yıl, fakihlere, müftülere, müderrislere, kadıasker ve şeyhlere külliyetli miktarda paraya baliğ olan hediyeler verdiği de bilinmektedir.[39]

Bütün bunlar gösteriyor ki, II. Bâyezid dönemi, ilim, kültür ve hayır müesseselerinin inşa edildiği, ilmî inkişâfın yüksek bir gelişme gösterdiği ve İslâm hukuku denilen fıkhın bir bakıma tedvin ve terakki ettiği bir devirdir. O dönem, askerî bakımdan deniz ve kara kuvvetlerinin emsalsiz bir kudrete ulaştığı, inşa ve imar işlerinin büyük bir hız kazandığı, güzel sanatlarda da büyük bir gelişmenin kaydedildiği, bir toparlanma ve ilerleme devridir. Onun döneminde tıpta bir Hekimşah, matematikte bir Mirim Çelebi, inşa san'atında (yazı, diplomatik ilmi, protokol) Tâci Beyzâde Cafer ve Sâdi Çelebiler, tarihçilikte bir İdris-i Bitlîsî ve Neşrî, hat san'atında bir Şeyh Hamdullah yetişmiştir. Bizzat kendisi, astronomi ve şer'î ilimlere meraklı olup bu konularda geniş bir bilgiye sahipti. İlmî müesseseleri çoğaltıp ilim adamlarını etrafına toplamıştı. Kendi döneminden itibaren İstanbul, İslâm âleminin ilim merkezi olmuş ve bu şerefi uzun müddet muhafaza etmiştir. Onun, bazı tarihçiler tarafından sönük kabul edilen devri, sadece parlak askerî zaferler isteyenlerce belki haklı görülebilir. Bununla beraber askerî başarıların sağlanması ve devamının, ilmî, iktisadî ve idarî gelişmelerin bir sonucu olduğu dikkate alınırsa, Bâyezid'in vücud verdiği tekâmülün, oğlu ve torunu zamanındaki fetihlerin meydana gelmesinde önemli ve büyük bir rol oynadığı gözden kaçmayacaktır. Bu yüzden onun, Yavuz ve Kanunî dönemlerinin hazırlayıcısı olarak düşünmek mümkündür.

II. FETİH HAREKETLERİ

Fâtih'in, son senelerinde başlayan İtalya Seferi, Bâyezid döneminde aynı enerji ve canlılıkta devam ettirilemedi. Kardeşi Cem Sultan'ın Batı'ya

39. Sultan II. Bâyezid'in yaptığı eserler ve hayır işleri hakkında geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, Tâcu't-Tevârih, II, 210 - 212; Solakzâde, *Tarih*, I, 473 - 474; Hammer, IV, 90 - 94.

ilticası, II. Bâyezid'e babasının arzusunu gerçekleştirme fırsatını vermiyordu. Zira Batı, Cem Sultanı Osmanlıların aleyhine bir koz olarak kullanmaya devam ediyordu. Bu yüzden İtalya ve daha başka yerlere seferler sonuçsuz kalmıştı denebilir. Bu yüzden, Cem'in Batı'da bulunduğu bir sırada yapılan askerî hareketler, Boğdan Seferi ile Memlûk savaşları istisna edilecek olursa, daha ziyade Osmanlı akıncılarının Macaristan, Venedik ve Lehistan'a karşı giriştikleri münferid teşebbüslerden ibaret kalmıştı. Ancak Cem'in ölümünden sonra girişilen Mora Seferi, Bâyezid devrinin başlıca olaylarını teşkil eder.

I. Boğdan Seferi

Fâtih Sultan Mehmed, 1476 yılında Akdere (Valea Alba) denilen mevkide çok zorlu döğüşen Boğdanlıları mağlûb etmek suretiyle Stephan Cel Mare (1457-1504)'nin faaliyetlerini önlemekle kalmamış aynı zamanda Boğdan'ın merkezi olan Suçeva'yı da yıkmıştı. Ancak, çekilirken her tarafı tahrip eden Boğdanlıların bu hareketi üzerine kıtlık başgöstermişti. İş bu kadarla yani sadece kıtlıkla da bitmiyordu. Zira orduda veba salgını baş göstermişti. Bunun üzerine Fâtih, tasavvurlarını gerçekleştiremeden geri dönmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber, Tuna sancakbeyleri ile Kırımlıların, Boğdan'a akınları devam etmiş, fakat Bulgaristan'a yapılan tazyik kalkmamıştı. Bulgaristan'ın, Boğdan tazyikinden kurtulmasını sağlamak maksadıyla, önce Polonyalılar, 1483'te de Macarlarla bir anlaşma imzalayan Bâyezid[40], Balkanlar'da durumu emniyet altına almak ister. Zira, Fâti'in vefatından sonra II. Bâyezid'in Osmanlı tahtında henüz mevkiini sağlam görmediği ve kardeşi Cem ile mücadelelerini diplomatik saada da olsa devam ettiği devirlerde, Batı devletlerine karşı yumuşak bir siyaset takip ettiği bilinmektedir. Bu sebepledir ki, 1483 (h. 888) de Morava bölgesindeki kaleleri tahkim etmek üzere Filibe'ye, oradan Samakov, Çamurlu ve Sofya'ya gittiği sırada Macar Kralı Korvin Mathias ile mütareke akdetmek üzere müzakerelere girişmiş ve bu arzuya o sırada Bohemya'da harp ile meşgul olan Macar Kralı'nca da uyularak beş senelik bir mütareke imzalanmıştı.[41]

40. Bu anlaşma ile ilgili geniş bilgi için bk. Tayyib Gökbilgin, "Korvin Mathias'ın Bâyezid II'e Mektupları Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı - Macar Muahedesinin Türkçe Metni" **Belleten** (1958), XXII / 87,369 - 381.

41. Gökbilgin, agm. Belleten (1958), XXII / 87, 369.

Bâyezid, böyle bir ortamı meydana getirdikten sonra Stephan üzerine yürümeye karar verir. Bu maksatla 1 Mayıs 1484'te Edirne'ye gelen Bâyezid[42], muhasara topları ile levazımatı Karadeniz yolu ile Tuna üzerine gönderdiği gibi, Edirne'deki ikameti esnasında, Allah'ın rızasını kazanmak için Tunca kenarında kendi adına izafe edilen câmiin temelini attırdı (23 Mayıs 1484). Bu arada Tunca üzerinde bir medrese, bir imâret ve dârüşşifa ile müştemilatından meydana gelen bir külliyenin inşasına başlanmıştır.[43]

Karadeniz sahilinin dörtte üçüne sahip bulunan Osmanıların, hem ticaret, hem de yapacakları seferler için Polonya yolu üzerinde bulunan ve önemli birer üs durumunda olan bazı sahil şehirlerini almaları gerekiyordu. Zira ancak bu sayede Kırım'la irtibat sağlanabilirdi. Bu sebeple Boğdan (Moldavia)'ın ticaret iskelelerinin alınması, ister istemez bu prensliği, Osmanlı nüfuzu altına sokacaktı.[44].

Bâyezid, Edirne'deki imar faaliyetlerini müteakip, 27 Haziran'da İshaklı (İsakçı)'yı geçer. Bu esnada Eflak Voyvodası Rahip Vlad Calugarul (1482-1495) komutasında 20 bin kişilik kuvvetiyle orduya iltihak eder. Sultan Bâyezid, bu kuvvetlerle Kili (Chilia)'ye gelir.Osmanlılar, 6 Temmuz'da Boğdan'ın kapısı sayılan Kili kalesini karadan ve denizden kuşatmak suretiyle 15 Temmuz'da zaptederler. Hadidî, bu kuşatmayı şu mısralarla nakl eder:

Şeh emr itdi vü cem' oldı çeriler
Karadan gendideryâdan gemiler
Kesüp menzilşeh irdi ol diyara
Çeriler yakın irişdi hisara
Erişüp şeh Kili'ye bir seherden
Kuşatdurdı hisarı bahr ü berrden[45]

Fethin ertesi günü kalenin büyük kilisesi câmie tahvil edilir. Sultan, burada Cuma namazını eda eder. Bâyezid, Kili'nin zaptından sonra Karadeniz kenarında bulunan Akkerman üzerine yürür.Burada iken Mengli Giray komutasındaki 50 bin kişilik Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katılır. Osmanlı padişahlarının maiyetinde harbe iştirak eden ilk Kırım Hanı'nın bu

42. Hoca Saadeddin, II. Bâyezid'in İstanbul'dan çıkışını, 889 senesinin 4 Rebiülahir Cuma namazının edasından sonra olduğunu belirtir. **Tâcu't-Tevârih**, II, 41-42.
43. Hoca Saadeddin, **Tâcu't-Tevârih**, II, 42.
44. Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 181.
45. Hadidî, **Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 314.

zat olduğu rivayet edilir.

Kırım ve Eflaklılar'ın iltihakları ile daha da kuvvetlenen Osmanlı ordusu, 16 günlük bir muhasaradan sonra sulh yoluyla Akkerman'a girer. Burası, Kili'ye göre daha müstahkem olup her şeyi boldu. Kale, karadan geniş ve derin bir hendekle çevrilmişti. Padişah, Kırım Hanı'na sırmalı bir kalpak ve değerli hediyeler vererek kendisini taltif eder. Bilindiği gibi Osmanlılar, alınan yeni yerlerin hemen tahririni yapmak suretiyle bölgenin ekonomik, sosyal ve dinî durumlarına uygun olarak hareket ederlerdi. Bu sebeple, Kili ile Akkerman kalelerinin civarındaki yerler, Boğdan Beyliği'nden ayrılarak Osmanlı Türk hâkimiyeti altına girdikleri gibi Akkerman halkı, istediği yere gidebilme bakımından serbest bırakıldı. Akkerman halkından bir kısmı da Marmara kıyısındaki Eski Biga'ya naklolundu.[46] Bu arada halkın bir kısmının iskan edilmek üzere İstanbul'a gönderildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

Bu savaşlarda, Osmanlılara yardımcı olan Kırım Hanı ile Eflak Voyvodası, harp ganimetlerinden büyük paylar aldılar. Sultan Bâyezid, bu sefer esnasında almış olduğu ganimet malını Edirne'de başlattırmış olduğu ilmî, dinî ve sosyal müesseselerin yapılıp tamamlanmasına sarf etti.[47]

Bu seferle, Karadeniz, tamamen bir Türk ve Müslüman gölü haline gelmiş bulunuyordu. Bu denizin, Kafkas sahillerindeki çok küçük bir bölgesinden başka her yeri Osmanlı hâkimiyetine girmişti.

Bu arada, Akkerman'ı geri almak maksadıyla birkaç defa harekete geçen Stephan'ın bütün gayretleri boşa gitti. 1485'te Lehistan Kralı Kazimierz'den yardım istemesi de ona bir fayda sağlamadı. Zira onun hareketlerine mukabele etmek üzere Boğdan'a giren Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, pek çok tahribatta bulunduğu gibi ertesi sene Silistre komutanı Bali Bey de Trut'u geçerek birçok esir ve ganimetle dönmüştü. Bunun üzerine Osmanlı kudretine boyun eğmekten başka çare bulamayan Stephan, 4.000 altına çıkarılan senelik vergiyi ödemeye razı oldu.

2. Mora Savaşları

Fâtih döneminin siyasî olaylarından bahsederken temas edildiği gibi

46. Hoca Saadeddin, II, 43.
47. Hoca Saadeddin, II, 44.

Mora'da, Osmanlılarla Venedikliler arasında uzun müddet çetin savaşlar olmuştu. Cem'in, Avrupa'daki ikameti sırasında önemsiz hudud olayları şeklinde cereyan eden münasebetler, adı geçen şehzâdenin ölümü ile büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim, İtalya'daki muhalif devletlerin Venedik Cumhuriyeti ile mücadelelerinden istifade eden Sultan II. Bâyezid, bu devletlerin de teşvikleri üzerine Venedik ile olan anlaşmayı bozmuştu. Gerçekten, Venedik ile Fransa'nın ittifakları sonucunda elinden Milan şehri alınmış olan Ludvik Sforça ile Floransa ve Napoli devletleri, Papa ve Alman İmparatoru'nun muvafkatalarıyla Osmanlıları, Venedikliler aleyhine tahrik etmiş ve bunda da muvaffak olmuşlardı.Gerçi, Osmanlılarla büyük ticarî münasebetleri bulunan İtalya'daki küçük devletlerin teşviklerinden başka Venedik'e karşı harbın açılmasının başlıca iki sebebi vardı. Bunlardan biri, Venediklilerin, Arnavutluk'ta bulunan İskender'in oğlu Jan Kastriyota'ya yardım etmeleri, diğeri de Memlûklularla yapılan harpte, Hersekzâde komutasında İskenderun'a giderken fırtınaya yakalanan ve Kıbrıs'a sığınmak isteyen Osmanlı donanmasının adaya kabul edilmemesi idi.[48] Öyle anlaşılıyor ki bu dönemde İtalya'nın küçük devletleri, Osmanlı dostluğunu kazanmak için büyük çaba gösteriyorlardı. Hammer'in ifadesiyle o dönemde İtalya'nın altı devleti, Papa, Floransa, Piza, Milan, Napoli ve Venedik, Osmanlı padişahının dostluğunu kazanmak için birbirleri ile yarışa girmişlerdi.[49] Osmanlı Divan'ı, Venedik'e ilan-ı harb etmeden önce Mora'daki Venedik müstemlekeleri üzerine yapacağı hareketi kolaylaştırmak ve Venediklilerin buraya yardıma gelememeleri için Bosna Beyliği'ne tayin edilen İskender Paşa vâsıtasiyle, Kuzey Venedik arazisine şiddetli bir akın yaptırtmıştı. Sultan Bâyezid, İskender Paşa'nın, Bosna Eyâleti'ne getirilmesinden sonra, Mora'nın, henüz fethedilmemiş kısımlarını elde etmek gayesiyle 31 Mayıs 1499'da bizzat sefere çıkar.

a. İnebahtı (Lepanto)'nın Fethi

Mora Yarımadası'nın büyük bir kısmı daha önce Osmanlıların idaresine geçmiş olmakla birlikte Venedikliler, buranın güney kıyılarında bulunan Navarin, Moton (Modon, Muton) ve Koron gibi limanlarında hala yönetimi ellerinde bulundurup hüküm sürüyorlardı. Bu arada Kuzey Yunanis-

48. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 213.
49. Hammer, IV, 36.

tan'da bulunan İnebahtı (Lepanto)'yı da tasarruflarında bulunduruyorlardı.Osmanlılar, takip ettikleri siyasetleri gereği, stratejik önemleri de bulunan bu ticaret limanlarını elde etmek zorunda idiler. Sultan II. Bâyezid, buraların zaptı için donanma hazırlanmasını emreder. Bu gayenin tahakkuku için Osmanlı tezgahlarında (tersane) yeni ve büyük gemilerin yaptırılmasına başlandı. Bu durumu öğrenen Venedik, barış için elçi göndermiş ise de donanma, Hammer'in ifadesiyle "yirmi büyük gemi ve altmış yedi kadırgayı havi ve cem'an yüz altmış yelkenden mürekkeb olan Osmanlı donanması, Mora sahillerinden Moton ve İnebahtı taraflarına 28 bin Rumeli ve 18 bin Anadolu askeriyle sekiz bin sipahi ve bir o kadar yeniçeriden müretteb 63 bin kişilik bir ordu götürmek üzere yelken açmıştı.[50]

II. Bâyezid, denizden donanmayı[51] gönderdikten sonra kendisi de 20 Şevval 904 (Haziran 1499)'da İstanbul'dan Edirne'ye, oradan da Mora'ya doğru hareket eder. Rumeli Beylerbeyi olan Koca Mustafa Paşa'yı kara tarafından İnebahtı'nın kuşatılması ile görevlendirir. Ama Osmanlı donanması, fırtına yüzünden üç ay kadar denizde çalkalanıp duracak ve bu yüzden önemli bir gelişmesağlayamayacaktır.

Osmanlı donanmasının fırtınaya tutulması, Venediklilerin işine yaradı. Çünkü bunlar, deniz tarafından İnebahtı'yı savunmak için Amiral Antoniyo Grimani komutasında 150 veya 160 parça gemi[52] ile İnebahtı limanını kapattılar. Bu sırada Osmanlı donanması, Navarin limanı ile Brodano adası arasındaki kanala girmiş ve düşman tarafından yolunun kesildiğini görmüştü.

Kara ordusu, İnebahtı civarına gelip karadan kaleyi kuşattığı halde, donanmadan henüz bir haber çıkmamıştı. Sonunda donanma Moton önüne geldiyse de Venediklilerin kuvvetli müdafaaları yüzünden limana giremedi. Donanmadaki asker açlık ve susuzluktan dolayı büyük sıkıntılarla karşılaştı. Nihayet donanma Hersekzâde Ahmed Paşa kuvvetleri ile takviye edildikten sonra İnebahtı limanına doğru yol alabildiler.

---

50. Hammer, IV, 38.

51. Donanmadaki gemi sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre gemi sayısı 300 civarındadır.

52. Hoca Saadeddin, bu gemilerin 150 parça olduğunu şu ifadelerle açıklar: " Zikr olunan limanda Freng-i bî ferheng yüz elli pare keşti-i kal'a manend ile İnebahtı Halici'nin medhalini (girişini) bend idüp ". **Tâcu't-Tevârih,** II, 92; buna karşılık Hammer, gemilerin sayısını 160 parça olarak verirken şu ifadeleri kullanır: " Yüz altmış gemiden mürekkeb olan ve İnebahtı körfezi girişini Türklere karşı kapatmak arzusunda olan" **Tarih,** IV, 39.

Öbür taraftan, Lepanto kalesinin komutanı olan Zuano Mori, Mustafa Paşa'nın teklifini reddetmişti. Hoca Saadeddin, onun teslimi kabul etmeyişini, Venedik hakiminin, donanmanın gelmediğini, kendilerinin ise dayanabileceklerini, bu yüzden de kaleyi teslim etmemesi gerektiğine dair haber gönderdiğine bağlayarak şöyle der: "Kale komutanı olan kâfir haber gönderdi ki, padişahımız olan Venedik hakimi böyle haber göndermiştir ki, madem ki Müslüman gemileri gelmeye ve muhasara-i hisara yol bulmaya, hisarı teslimden imtina edesin ki, donanmalarına yol vermemek için azim (büyük) tedarikler görüp felek peyker u guh lenger gemiler ihzar idüp rehgüzerlerine göndermişim. Derya tarafı mesdud (Deniz tarafı kapalı) ve kale muhafızının esbabı nâ madud iken hisarı teslim edersen sonra özrün makbul değildir"[53] Bu esnada Antonio Grimani komutasındaki Venedik donanması da Kemal ve Burak Reis komutasındaki Osmanlı donanmasının Korint körfezine doğru ilerleyişini önlemek üzere harekete geçmişti. İçinde Yenişehir hâkimi Kemal Bey'in kara askerinin bulunduğu Burak Reis'in gemisi, Prodano adası (Burak adası) civarında Venedik donanmasının hücumuna uğradı. Burak Reis'in üzerine saldıran gemilerin sayısı yirmi civarında idi. Her birinde biner kişi olan iki büyük *karaka* ile her birisinde beşer yüz kişi bulunan diğer iki karaka, Burak Reis'in gemisinin üzerine atılarak Osmanlı gemisini ortaya adılar.Burak Reis'in gemisine iki taraftan kancalar atılarak rampa yapılmıştı. Çok kalabalık olan düşmana her ne pahasına olursa olsun karşı koymak gerekiyordu. Kıyasıya cereyan eden muharebe devam ederken Burak Reis, Türk denizcileri arasında asırlarca derin bir ihtiramla şânını yüceltecek kahramanca bir harekette bulunacaktır. O, kendi kuvvetlerinden çok daha kalabalık olan düşman kuvvetlerine karşı sayılarının azaldığını görünce, kurtuluş çaresinin kalmadığını anlar ve soğukkanlı bir şekilde son çareye baş vurur. Burak Reis, birbirlerine sıkı sıkıya çengellenmiş olan gemileri neft ile tutuşturur. Kısa sürede yayılan yangın üç gemiyi birden sararak batmalarına sebep olur. Bu son deniz savaşında başta Burak reis olmak üzere 500'e yakın Türk levendi (denizcisi) ile Kara Hasan Reis ve Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey şehâdet şerbetini içmişlerdi. Göz kamaştıran bu kahramanlık örneği, din ve devlet için isteyerek kendini feda ediş, asırlardan asırlara, nesillerden nesillere nakledildi. Burak Reis, bu hareketiyle Türkleri, Akdeniz hakimiyetine eriştiren bir *"Burak"* oldu. Bu savaşta Venedik kaptanlarından Loredano ile Armeniyo da ölmüşlerdi.

Beş yüz mevcudlu Burak Reis'in gemisinden, sadece doksan kadar as-

53. Hoca Saadeddin, II, 91.

ker kurtulmuştu. Türk gemicileri bu muharebenin cereyan ettiği Prodano adasına Burak Reis adası ismini vererek bu büyük Türk denizcisinin adını unutmadılar.

Lepanto civarındaki Çatalca ovasında bulunan II. Bâyezid, bu olayı öğrenir öğrenmez, 2000 yeniçeri ile takviye ettiği Anadolu sipahilerini, Hersekzâde Ahmed Paşa komutasında Mora'ya gönderip sıkı tedbirler alma lüzumunu duydu. Nitekim, Hersekzâde'nin, Hulumiç'te askerini bindirdiği Osmanlı donanması, sür'atle ilerleyerek Lepanto Boğazı'na yaklaşmıştı. 22 gemiden meydana gelmiş olan Fransız donanmasının yardımıyla boğazın girişini kapamak üzere giriştiği teşebbüste muvaffak olamayan Grimani, rakibi olan Loredano'nun ölümünden memnun olmuştu. Grimani, fazla bir şey yapamayacağını anlamış olacak ki, İnebahtı yolunu Türk donanmasına açık bırakarak Korfo'ya çekilir. Böylece, takviye birliklerle desteklenen Türk donanması, sahilden kuzeye doğru seyrederek İnebahtı körfezine doğru ilerler.

Bu deniz savaşlarında fırtına yüzünden büyük hasara uğrayan, aylarca yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Türk donanmasının, Venedik donanmasını yenebilecek dereceye gelmiş olması, artık Osmanlı denizcilerinin Akdeniz hâkimiyetini ele almaya namzed olduklarını göstermekteydi.

Kara ve deniz kuvvetlerinin ortaklaşa hareketi üzerine sayısız yarma (hurûc) teşebbüslerinde bulunmasına rağmen, her seferinde mağlub olan kale komutanı Zoano Mori, Venedik donanmasının yardımlarından da ümidini kesmiş olduğundan, kalenin anahtarlarını Rumeli Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'ya gönderir. Böylece Lepanto (İnebahtı) Ağustos (26 veya 28) 1499'da Osmanlıların eline geçmiş olur.[54]

b. Moton (= Modon)'un Fethi

İnebahtı gibi önemli bir limanın elden çıkması, Venediklileri, önce karşı koyma, sonra da karşılık verme hareketlerine sevketmiş ise de kendi zaaflarını bildiklerinden ve çok büyük bir masrafa mal olacak uzun harplere

54. İnebahtı'nın fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, s. 254-258; Hoca Saadeddin, II, 88-96; Hammer, IV, 37-41; Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar,** s. 18-20. Ayrıca bk. aynı eser nşr. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973, s. 27-30; Uzunçarşılı, **Tarih,** II,214-218.

tahammül edemeyiceklerini anladıklarından Osmanlılarla iyi geçinmeyi siyasetleri bakımından daha uygun görmüşlerdi. Bu sebeple, Osmanlılarla barış yapmak üzere Lui Maventi adında bir elçi vâsıtasiyle Osmanlılara müracaat etmişlerdi. Venedik elçisi, Venedik tüccarlarının serbest bırakılmasını ve İnebahtı'nın iade edilmesini istemişti. Şayet Osmanlılar bu maddeleri kabul etmeyecek olurlarsa hiç olmazsa barış yenilenmeliydi. Elçinin bu teklifine karşılık Sultan Bâyezid:

"Eğer benimle barış yapmak istiyorsanız, Mora'da elinizde bulunan Mudon, Koron ve Napoli (Napoli di Malvazya) şehirlerini teslim ile senede belli miktarda bir vergi vermelisiniz" demişti. Böyle bir şeyi beklemeyen elçi, böyle bir anlaşma yapma yetkisinin bulunmadığını söyleyerek ayrılır. Padişah, kış ortasında Yakup Paşa'nın donanma ile birlikte hareket ederek Modon'u muhasara etmesini emreder. Kendisi de ilkbaharda Ramazan 905 (7 Nisan 1500) da Edirne'den hareket eder. Temmuz ayının yedisinde donanmasının Moton önüne geldiğini haber alınca, dört günde Güney Mora'ya iner. Aslında burası bir aydan beri Rumeli ve Anadolu kuvvetleri tarafından sarılmıştı.

Venedik amiralı, Türklerin ilk önce Mora'nın güneyindeki Napoli'ye hücum edeceklerini zannederek buraya bir miktar donanma göndermişti. Gerçekten Türkler, Venediklileri şaşırtmak için bir miktar kuvvetle karadan buraya taarruza geçmişlerdi. Bu taarruz, sadece Venediklileri şaşırtmak için yapılmıştı. Venedik amiralının buraya donanma göndermiş olması, Osmanlıların bu teşebbüslerinde başarılı olduklarını göstermektedir.

Davut Paşa'nın komutasında bulunup İnebahtı limanında yatan donanma, 27 Temmuz 1500'de bu limandan çıkıp Navarin limanı önünde Venedik donanması ile çarpışır. Davut Paşa kendi gemisiyle (Baştarda) düşman amiralının baştardasına rampa ettiyse de başka bir düşman mavnası da Davut Paşa gemisine rampa ettiğinden Kaptan Paşa tehlikeli bir duruma düşmüştü. Tam bu esnada *Pirî Reis* kendi gemisiyle yetişerek Kaptan Paşa'yı kurtardığı gibi donanmanın bozulup bir felaketin meydana gelmesini de önlemişti.

Çok sağlam ve müstahkem bir kale olan Modon'un halkı, kalenin sağlamlığına ve kara yönünü çeviren üç kat derin hendeğin yürüyüşe engel olacağına güvenerek teslim olmak istemiyordu. Hatta halk, kendilerini kuşatan ordunun kuşatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kalacağını gözlemekte idi. Bu yüzden de savunmayı sürdürüyordu. Topçuları ise sanatlarında

pek mahir olmuşlardı. Nitekim, bir mil mesafede bulunan hedeflere tam isabet ettiriyorlardı. Bu yüzden kale bir türlü düşmüydrdu. Bu gayretlerinin bir sonucu olarak kale, üç hafta kadar muhasara altında kaldı. Son günlerde Venedik Amiralı Melchior Trevisano, donanma ile yardıma geldiyse de fazla bir şey yapamadı. Trevisano, şehre yardım etmek için Türk donanmasını yararak ikindi namazı vaktinde dört kadırgayı limana sokmuş ise de bunlar, daha önce limana gerilen zincir yüzünden pek ileriye gidemediler. Kale muhafızlarından bir kısmı, gemilerin zinciri geçmesi için istihkamlarını bırakarak yardıma geldikleri sırada Sultan Bâyezid, hücum emri verdiğinden Anadolu Beylerbeyi Damad Sinan Paşa kuvvetleri, açtıkları gediklerden içeri girerek Modon'u aldıkları gibi limana girmiş olan dört Venedik gemisini de yakmışlardı. 13-14 Muharrem 906 (9-10 Ağustos 1500)'de gerçekleşen fetihten sonra şehre giren Sutan Bâyezid, Hoca Saadeddin (II,102)'in ifadesine göre fethin beşinci günü şehrin en büyük kilisesi olan Saint Jean'ı câmie tahvil ederek maiyetiyle birlikte burada Cuma namazını kılmıştır. Sultan Bâyezid, duvarların yüksekliğini ve hendeklerin derinliğini görünce "Beylerbeyim Sinan Paşa'nın ve yeniçerilerimin kahramanlıkları sâyesinde bu kaleyi Tanrı verdi" der. Hammer'in dediği gibi bu yüksek duvarlardan ilk tırmanan yeniçeri, devletin en mamur sancaklarından birine bey olmuştu. Kalenin bütünüyle onarılması ve yanan yapıların yeniden yaptırılması, Anadolu Beylerbeyi olan Sinan Paşa'ya havale edildi.[55]

Modon'un, Türkler tarafından zaptedildiği haberi, Venedik'te büyük ve derin bir matemin meydana gelmesine sebep oldu. İçine düşülen ümidsizlik, Doge Augustinos Barbarigo'nun, 7 Eylül tarihi ile Papa ve diğer Hıristiyan hükümdarlara gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Venedikliler, tek teselliyi Venedik donanmasının Modon'u geri alacağı hususunda besledikleri temelsiz ümitte buluyorlardı. Venedik senatosu, Modon'dan kurtulan bir kısım halkı Kefalonya adasına yerleştirmekle meşgul oluyordu. Bu arada Pâdişah, tahkimatına hayran kaldığı şehrin fethini Allah'ın kendisine bir lütfu olarak telakki ediyordu. Bâyezid, Modon'a girdiği sırada şehrin bir kısmı muhafızlar tarafından yakılmıştı.[56]

---

55. Modon'un fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, s. 258-260; Hoca Saadeddin, II, 102-103; Solakzâde, I,419-420; Müneccimbaşı, III, 425-426; Hammer, IV,45-46. Uzunçarşılı, Tarih, II, 218-219.

56. Daha geniş bilgi için bk. Nikos A. Bees, "Modon" İA. VIII, 399.

c. Koron ve Navarin'in Fetihleri

Biraz önce görüldüğü şekli ile Osmanlılarca Modon kalesinden sonra Koron ve Navarin de feth edilmişlerdi. Sinan Paşa, Modon'un tamiri ile uğraşırken, Hadım Ali Paşa kara ordusu ile, Kaptan Davud Paşa da denizden gitmek suretiyle Koron kalesini almakla görevlendirildiler. Hadım Ali Paşa, Koron'a giderken önce Anavarin (Navarin) veya Zenşiyo kalesini de aldı. Gerek Koron, gerekse Navarin halkı, Modon'un durumunu öğrendikleri için harp yapmadan teslim oldu. Solakzâde, şehrin teslimi ile ilgili olarak şunları söyler: " Modon kalesi, Osmanlı ülkesine ilave edildi. Yakınında vaki olan Koron kal'asının fethine Ali Paşa tayin olunmuştu. Deniz tarafından da Davud paşa'yı gönderdiler. Her iki taraftan üzerine varıldığında, Koron kalesi muhafızları Modon halkının ahvalinden ibret almakla ailelerini ve çocuklarını Frengistan'a nakil için izin, mal ve menallerinin korunması için de emân istediler. Böylece kaleyi kendi rızalarıyla teslim eylediler. Paşa da istediklerine müsaade gösterdi. Osmanlı müsamahasının güzel bir örneği olan bu anlayıştan dolayı b uralarda bulunan Latinler şehri terk edip giderken, yerli halk yani Rumlar, *"Cizye"* denilen başvergisine bağlandı.[57] Sultan Bâyezid, 20 Ağustos 1500'de Koron'a girip büyük kiliseyi camie tahvil ederek orada namaz kıldı. O, Modon'da olduğu gibi bin Azeb ve bin beşyüz yeniçeriyi kale muhafazasında bırakarak 23 Ağustos'ta şehri terk edip İstanbul'a dönerken bu iki şehrin gelirini Mekke ve Medine *(Haremeyn)*'e vakf eyledi.[58]

İnebahtı, Mudon (= Modon), Koron ve Navarin'in feth edilip Venedikliler'den alınmaları üzerine "*Fetihnâme*"ler yazılıp etrafa gönderilmişti. Bu fetihnâmeler, beylerbeyiler, Müslüman ve Hıristiyan devletlere, bu meyanda Macaristan, Lehistan, Fransa ve İspanya krallarına, Ceneviz Cumhuriyeti ile Rodos Şövalyelerine gönderilmişlerdi.[59]

---

57. Cizye, Müslüman devletin vatandaşı olan gayr-i müslim erkeklerden, askerlik hizmeti karşılığında alınan senelik bir vergidir.Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi,** İstanbul 1977, s. 35-38.
58. Geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 103-104; Solakzâde, I, 420-421; Hammer, IV,46-47; Uzunçarşılı, **Tarih,** II, 219-220.
59. Sultan Bâyezid tarafından, oğlu Şehzâde Ahmed'e gönderilen Evâhir-i Muharrem (Muharrem Sonu) 906 tarihli fetihnâmede buraların zaptına dair bilgi olduğu gibi Modon, Koron ve Navarin'den başka alınan kalelerin isimleri de yazılmıştır. Geniş bilgi için bk. Feridun Bey, **Münşeât,** I, 340.

d. Denizlerdeki Haçlı Seferi

Venedik, İnebahtı, Modon, Koron ve Navarin gibi yerlerin ellerinden alınmasının yanında, iki sene üst üste inen Osmanlı darbesine karşı koyamayacağını anlamıştı. Bu sebeple Osmanlılara karşı Alman İmpraratoru, Papa, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Lehistan ve Macaristan'dan yardım talebinde bulunur. Bu yardımla Osmanlılar aleyhine bir "*Haçlı İttifakı*" ortaya çıkmış oluyordu. Başlangıçta, menfaatleri gereği Türkleri, Venedikliler aleyhine harekete geçiren Papa, bu sefer de çağrısı üzerine Osmanlılar aleyhine bir ittifak kurmaya çalışıyordu. Papa IV. Aleksandr, Venedik'e verdiği cevapta kendilerine yardım göndereceğine değindikten sonra, Türklerin yaptıklarını, kiliselerin uğradığı hakaretleri ve Hıristiyanlığın içine düştüğü tehlikeleri tasvir ederek Haçlı Birliğini sağlayacağını açıklıyordu. Hammer'in ifadesine göre Papa'nın bu şekildeki davranışı, kutsallık perdesine bürünmüş olan nefret, gönlünde Padişah II. Bâyezid'e karşı yakıp yıkmalardan gelen bir üzüntüden çok, Şehzâde Cem'in tahsisatını kaybından dolayı öfkelenen Aleksandr Borciya'nın öfkesine benziyordu.[60] Sonunda ortak menfaatler, Venedik, Papa ve Macaristan Kralı'nı saldırma ve savunma konusunda bir anlaşma ile birleşmeye götürdü.Bunun için Venedik, Papa ve Macaristan arasında 1500 yılında bir muahede imzalanır. Bu anlaşma, Roma'da 150l yılında Papa Kilisesi'nde Pantekot Yortusu'nun Pazar gününde ilan olundu. Bu, Hıristiyan devletlerin, Türkiye aleyhindeki ikinci ittifaklarıdır. Bu şekildeki taahhütler, Osmanlılara karşı "*Haçlı Savaşları*"nın yerini almıştı. Buna göre müttefik kuvvetler denizde Osmanlıları meşgul ederken, Macarlar da karadan taarruz edeceklerdi.

1500 senesi sonbaharında Venedik Âmirali Pisaro, Osmanlılara ait Egine adasını işgal ederken, İspanya ve Venedik donanması da Kefalonya adasını zaptetmişlerdi. Bu arada Fransa Kralı'nın yeğenini komutan olarak tayin ettiği ve 15 bin kişilik askerî gücü bulunan Fransız donanması da Zanta adasına gelip demirlemişti. Bundan başka, Aragon ve Sicilya Kralı'nın donanması da Korfo adasına yanaşmıştı. Amiral Ravestayn komutasındaki donanma ile birleşen Venedik gemilerinin de dahil bulunduğu donanmanın mevcudu 200 kadırgadan ibaretti. İşte "Haçlı İttifakı"nın meydana getirdiği bu muazzam donanma, Ege Denizi'ne açılarak Midilli adasını kuşatma altına almıştı.

60. Hammer, IV, 47.

Midilli'nin kuşatılma haberi, İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, bir anda büyük bir kargaşanın yaşanmasına sebep oldu. Çünkü buranın düşman eline geçmesi, diğer adalar halkının isyanına ve dolayisiyle onların da elden çıkmasına sebep olabilirdi. Bunun için adaya büyük bir kuvvetin gönderilmesi gerekiyordu. Asker toplanması için memleket içine seksen *"Ulak"* gönderildiği gibi Pâdişah bizzat bu işle meşgul olarak, şehirliden ve sanat erbabından adam yazıp Hersekzâde Ahmed Paşa komutasında 300 parça gemi ile adaya gönderildi.

Bu esnada, müttefik donanmasının bir kısmı, Ege sahillerini tahrib ederken Rodos Şövalyelerinin reisi emri altındaki donanma da Akdeniz'deki Osmanlı adalarını vuruyordu.

Gerçi İstanbul'dan önce, Midilli'nin Haçlılar tarafından kuşatılma haberi, buraya en yakın olarak Saruhan Sancakbeyi Şehzâde Korkut tarafından duyulur duyulmaz o, Kethüdası komutasında 800 kişi ile Karesi Sancakbeyi maiyetindeki tımarlı sipahi kuvvetlerini derhal adanın yardımına gönderir. Ayazmend'e gelen Şehzâde'nin kuvvetleri karanlık bir gecede düşman saflarını yararak hisara girerler. Bununla beraber, askerlerden bir kısmı, kaleye girmeye muvaffak olduysa da bir kısmı giremedi. Bu esnada Şehzâde'nin Kethüdası şehid olur.

Kaynaklarımız, burada geçen olayları tafsilatlı bir şekilde verirler. Biz de onların dil özelliklerine fazla müdahele etmeden, onların ifade ettikleri şekilde olanları nakl etmeye dikkat edeceğiz. Ahmed Paşa, Cemaziyelevvel (Aralık 1501)'de Midilli yakınına geldiği zaman kâfirler, Midilli Kalesine doğru yürüyüşe geçtiler. Fransa birliklerinin komutanı ve Kralı'nın yeğeni, kaleye girmek için koşup öne çıktığı zaman, İslâm gâzilerinden bir yiğit, bu gâvuru öldürüp kellesini kuleye dikti. Bunu gören Fransız askerleri bozulmaya başladılar. Fransız Amirali, kendisine yardıma gelmekte olan Rodos Şövalyelerinin 29 parçadan müteşekkil donanmasını beklemeden demir alıp kaçar. Yolda Cerigo adası civarında fırtınaya tutulan Fransız donanması; tamamen batar. Artık, Venedik askerlerinin yapabilecekleri bir şey kalmamıştı. Müttefiklerinin kaçtıklarını görünce onlar da gemilerine binip memleketlerine doğru yol almaya başladılar. Bütün çabalarına rağmen, Midilli'yi ele geçiremeyen Birleşik Haçlı ordusunun çekilmesi üzerine Midilli kalesi, yeniden tamir edilerek muhafaza için buraya asker konur.[61]

61. Midilli muhasarası ile ilgili geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, s. 262-263; Hoca Saadeddin, II, 108-110; Kâtip Çelebi, s.21-22; Hammer, IV, 47-50; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 220-222.

Fransız donanması Midilli'den kaçarken, Rodos ile İspanya donanmaları Ege'ye girip Çanakkale Boğazı'na kadar sokulmuşlardı. Amiral Gonzalvo de Cordova'nın komutasındaki İspanyollar, Kemal Reis'in yaptıklarının öcünü almak için çalışıyorlardı. Fakat Fransız donanması ile birleşemedikleri ve tanımadıkları bu yabancı sulardan ürkmüşlerdi. Bu yüzden de umduklarını bulamadan ve hiç bir şey yapamadan dönüp gitmişlerdi.

Görüldüğü gibi, Venedik, İspanya, Macaristan, Lehistan, Fransa, Almanya, Rodos ve daha başka devletlerin, daha doğru bir ifadeyle bütün bir Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı güç birliği edip birleşmelerine rağmen, birlikte hareket etme imkânına kavuşturulmadıkları için bu Haçlı Seferi'ni kaybetmişlerdi. Böyle büyük bir orduyu tam anlamıyla mağlub etmek, II. Bâyezid döneminin mühim olaylarından biridir.

Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili kaynak ve eserlerin belirttiklerine göre "Avârız", "Kürekçi Bedeli" ve "Azeb" gibi *"Örfî Vergi"*lerin ilk defa tarh (konması) edilmesi, Midilli hadisesinden sonra olmuştur. II. Bâyezid döneminin devam eden ve tehlikeli bir hal alan savaşları, külliyetli miktarda askerin beslenmesini ve donanmanın hazırlanmasını gerektiriyordu. Zira harpler, sıkıntılı günler yaşayan hazineyi, daha da zor durumda bırakıyorlardı. İşte bu sebeple devlet, bu dönemde ilk olarak *"İmdadiye-i Seferiye"* adı verilen yukarıdaki vergileri koymuştu.[62]

Venedikliler, bütün ittifak faaliyetlerine rağmen, Osmanlılarla başa çıkamayacaklarını anlamış olmalılar ki, harpten çekilmek isterler. Bu konuda, arabuluculuk yapmaları için Fransa Kralı XII. Lui veya Lehistan Kralı'na vaş vururlar. Venediklilerin bu istekleri, Osmanlılar tarafından da müsbet karşılanır. Çünkü bu dönemde doğu hududunda Akkoyunlu Devleti'nin yerine Şiî Safevî Devleti'ni kurmuş olan Şah İsmail tehlikesi baş göstermişti.

Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasındaki müzekere esaslarını, harpten önce İstanbul'da Venedik elçisi olarak bulunan ve casusluğundan dolayı tevkif edilen Andre Gritti isminde biri idare ediyordu. Müzakereler sonunda 14 Aralık 1502 (Receb 908)'ta Osmanlılarla Venedikliler arasında 31 maddeden müteşekkil bir anlaşma imzalanır. On gün içinde uygulamaya konacak olan bu muahedenin en önemli maddeleri şunlardı:

1. Venedik Cumhuriyeti, İnebahtı, Modon ve Koron ile oralardaki diğer

62. Bu vergiler hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Sûdî, **Defter-i Muktesid,** İstanbul 1306, I, 25; Abdurraman Vefik, **Tekâlif Kavaidi,** İstanbul 1328, I,316; Kâtip Çelebi, s. 22.

küçük kaleleri Osmanlılara terk ettiği gibi Arnavutluk'ta elinden alınan Drac'ın zaptını[63] da tanıyordu .

2. Venedikliler, Osmanlılardan zaptettikleri adalardan Kefalonya'yı kendilerine alıkoyup Santamavra adasını iade ediyorlardı.

3. Osmanlılar tarafından harp esnasında müsadere edilen ve halka ait olan eşya geri verilecekti. Venediklilerin her sene verecekleri on bin duka altının ve Santamavra'nın zaptı esnasında Venedik Amiralı Pesaro'nun eline geçmiş olan yirmi dört bin dukanın Osmanlılara iadesi gerekiyordu.[64]

20 Ağustos 1503 (Rebiülahir 909) senesinde Osmanlılarla Macarlar arasında da bir anlaşma imzalandı. Macarlar tarafından gönderilen Barhabas Belabi adındaki elçi ile yapılan anlaşma yedi yıllık olacaktı. Buna göre Osmanlı Devleti, Macar Kralı'nı, İsklovanya, Moravya, Silezya ve Lozasi hükümdarı olarak da tanımaktaydı. Buna karşılık Macaristan Kralı, Osmanlı akıncılarının Kuzey Bosna'da son olarak aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalmasını kabul ediyordu. Bu arada Boğdan, Eflak ve Raguza'lılar da anlaşmadan istifade edeckelerdi. Buna karşılık bu üç devlet, hem Osmanlılara hem de Macarlara vergi vereceklerdi. İki taraf ticaret serbestisini ve bu münasebetle tüccarların birbirlerinin ülkelerine gidip gelmelerine müsaade edeceklerdi. Macar Kralı dört *İncil* (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) üzerine, Osmanlı Vezir-i A'zamı da *Kur'an-ı Kerim* üzerine yemin ederek bu muahedenâmeyi tasdik etmişlerdi.[65] Gerek Venedik, gerekse Macarlarla yapılan anlaşmalardan sonra devletin dış güvenliği emniyet altına alınmış oluyordu.

3. OSMANLI - MEMLÛKLU MÜNASEBETLERİ

Osmanlılar ile Mısır, Suriye, Güney Anadolu ve Hicaz'da hakimiyet süren Memlûk sultanları arasındaki münasebet, ilk zamanlardan yani XIV. asrın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştı. O dönemlerde, küçük bir beylik olan Osmanlıların Rumeli'deki muvafakıyetleri ve İslâm dünyasının sınırlarını genişletmeleri, Memlûk Devleti tarafından memnunlukla takip ediliyordu. Fakat daha sonra gerek Sultan II. Murad,

63. Drac'ın fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 113 - 114.

64. Bu anlaşma uli ilgili geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 52 - 53.

65. Macarlarla yapılan anlaşma hakkında geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 53-54.

gerekse onun oğlu Fâtih Sultan Mehmed zamanındaki bazı olaylar,[66] iki devletin arasının açılmasına ve bir müddet sonra da birbirlerine karşı hasmâne (düşmanca) tavırların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sultan II. Bâyezid, kendisine muhalefet edip Osmanlı tahtında hak iddiasında bulunan kardeşi Cem'i, dostça karşılayıp himaye eden ve aynı zamanda onu mücadeleye teşvik eden Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın, Çukurova bölgesindeki Üç-Oklar ile Maraş ve Elbistan'a hakim olan Boz-Oklar'ı devamlı bir surette baskı altında tutması üzerine, Dulkadir'li Türkmen Bey'i Alâüddevle Bozkurd Bey'i himayeye karar verir. Sultan Kayıtbay, Cem'in Anadolu'ya geçmesine müsaade etmesi onun, Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalıştığını gösteriyordu.Bununla beraber ihtiyatı da elden bırakmıyordu. Nitekim Bâyezid'in culûsundan sonra İstanbul'a gelen Memlûk elçisi, hem Bâyezid'in saltanatını tebrik etmiş hem de biraz sonra bahsedeceğimiz ve gaspedilen eşyayı getirip teslim ettikten sonra Sultan Kayıtbay adına özür dilemişti. Bu hal, aradaki gerginliği bir derece hafifletmişti. Gerçekten, Sultan Kayıtbay için başlıca siyasî mesele Osmanlılar ile olan münasebet meselesi idi.[67] Arşiv Begelerinden anlaşıldığına göre (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 6201 - 6385) Dulkadir Beyi, Sultan II. Bâyezid'i, Memlûk Devleti aleyhine teşvik ediyordu.[68] Öbür taraftan, Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmenîler'den III. Muhammed Şah (1463-1482)'ın , Vezir-i A'zam'ı Hâce-i Cihan (Hoca Mahmud Gâvân) ile Osmanlı hükümdarına göndermiş olduğu hediyeler, Kayıtbay tarafından müsadere edilmişti. Bu yüzden, Memlûk Sultanı'na karşı kırgınlığını izhar eden II. Bâyezid'in tutumundan endişelenen Memlûklular, bazı tedbirler almak zorunda kalmışlardı.Nitekim Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa tarafından *"Kubbe Vezirleri"*ne gönderilen 888 (1483) tarihli arizadan anlaşıldığına göre[69] Atabekü'l-Asakir Emir Özbek ez-Zahirî emrinde Halep'te toplanan Memlûk kuvvetleri, Ramazanoğlu Eflatun Bey ile maiyetindeki boybeylerinin yardımlarını sağladıkları gibi, Turgutoğlu Mahmud Bey'i Osmanlılara müşkilat çıkarmak maksadıyla Ermenek üzerine göndermişlerdi. Turgutoğlu'nun, Süleyman Bey'le savaştığı bir sırada Alaüddevle harekete geçer.

Başlangıçta Osmanlılar'dan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey,

66. Geniş bilgi için adı geçen hükümdarların dönemine bakılabilir.

67. Sobernheim "Kayıtbay", İA. VI, 463.

68. Benzer faaliyet ve teşvikler hakkında geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, s. 214.

69. Geniş bilgi için bk. TSMA. nr. 5972; İsmet Miroğlu, " Fetret Devrinden II. Bâyezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** X, 266.

Nisan 1484'te Memlûklular'ın Haleb ve Safed naiblerini arka arkaya mağlub ettikten sonra Kayseri Valisi Yakub Paşa kuvvetleri ile birleşerek, Mısırlıların kurmuş olduğu tuzaklardan kurtulmuştu. O, Elbistan ovasında, Osmanlı askerinin gayret ve yardımı ile Haleb Naibi'ni öldürüp Kal'atu'r-Rum (Rum Kalesi), Bire (Birecik) ve Anteb Naibleri ile Haleb büyük hacibi başta olmak üzere birçok Çerkez beyini esir etmişti.

Bununla beraber Emir Özbek es-Seyfî, Emir Özdemir ve Emir Moğolbay gibi emirlerin yönettiği Memlûk ordusu, sür'atle Malatya'ya giderek burasını takviyeye muvaffak olur. Malatya kalesine karşı giriştikleri teşebbüste muvaffak olamayan Osmanlı - Dulkadırlı kuvvetleri, Malatya derbendinde kurulan pusuya da düşmüşlerdi. Böylece, Eylül 1484 yılında Kayseri Valisi Yakub Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile Dulkadıroğlunun kuvvetleri mağlub olmuşlardı.

Yakub Paşa, zorlukla kaçabilmiş, birdenbire Osmanlıların aleyhine dönüp Yakub Paşa'nın odugâhını yağmalayan Alaüddevle ise Trablus-Şam ve Tarsus Naiblerini serbest bırakmak suretiyle Memlûklulara başvurmuştu.[70]

İçinde bulunduğu malî ve idarî sıkıntılar yüzünden Osmanlılarla karşılaşmayı arzu etmeyen Memlûk Sultanı, emirleriyle bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme esnasında Atabey Özbek ile diğer emirler, Osmanlı hükümdarına elçi ve hediye gönderip aralarının düzelmesini teklif etmişlerdi. Bu teklif kabul edildiğinden Emir Cani Bey Habib elçi olarak gönderilmişti. Memlûk Sultanı Kayıtbay, II. Bâyezid'e uygun tekliflerde bulunuyordu. Bu tekliflerden en mühimi de Osmanlı Padişahı'nın, elindeki bütün yerlerde "*Sultan*" olarak kabul edilmesiydi. Memlûk Sultanı'nın emriyle Kahire'deki Abbasî Halifesi I. Mütevekkil Alallah tarafından, buna işaret olmak üzere, Bâyezid'e bir de *"Sultanlık Menşûru"* gönderilmişti. Sultanlık menşûrunu göndermekle yetinmeyen halife, iki Müslüman hükümdar arasındaki ihtilafın bertaraf edilmesini de tavsiye ediyordu.

Bütün bu tavsiyelere rağmen aradaki rekabet ve bazı kışkırtmalar sonucu iki taraf arasında savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Bu yüzden Osmanlılarla memlûklular arasında 1485'de başlayan ve 1490 (hicrî 890 - 895) senesine kadar beş sene devam eden ve altı seferde biten savaşlar görülmektedir. Osmanlıların, Karamanoğullarını tamamen ortadan kaldırmalarından sonra, Ramazanoğulları ile aynı hududu paylaşır olmaları ve Osmanlılar-

70. Âşık Paşazâde, 214.

dan himaye gören Alaüddevle Bozkurd Bey'in, Memlûklular tarafından sıkıştırılması da iki devleti karşı karşıya getirmiştir.

Bu dönemde, Mısır'la son veya altıncı sefer diyebileceğimiz seferde, Dulkadıroğlu Alaüddevle Bey'in, Osmanlılardan yüz çevirip Memlûk tarafına geçer. O, bununla da kalmayacak oğlunu rehine (kulluk) olarak Mısır'a gönderdiği gibi, kızını da Atabekü'l-Asâkir Emir Özbek'in oğluna verir. Öyle anlaşılıyor ki bu durum, Osmanlıların, Çukurova'da memlûklulara mağlub olmaları üzerine olmuştu. Alaüddevle Bey'in Mısırlılarla anlaşması üzerine Osmanlılar yeni tedbirler almak zorunda kalmışlardı.

İki Müslüman devletin birbirleri ile olan mücadeleleri, her ikisinin de yıpranmasına sebep olmuştu. Zamanla yön değiştiren muvaffakıyetlere rağmen devam eden savaşlar, özellikle Memlûk idaresini zor durumlarda bırakıyordu. Bu yüzden devlet, yeni tedbirler alma mecburiyetini hissediyordu. Memlûk idaresi, iyi teşkilâtlanmış bir vergi sistemine sahip değildi. Osmanlıların, savaşa devam edebileceklerinin anlaşılması üzerine Kayıtbay, halktan zorla yeni vergiler almaya karar verir. Dönemin müelliflerince şiddetli bir tenkide maruz kalan Kayıtbay, Osmanlılara karşı Napoli Kralı ile anlaşır. Müslüman Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan bu ittifak üzerine Kayıtbay'a tehdid mektubu gönderen Sultan II. Bâyezid'in bizzat kendisi sefere çıkma niyetindedir. Bunun için, padişahın otağı, Beşiktaş'a nakledilmiş ve Üsküdar'a geçme hazırlıkları başlamıştı.

Kısmî muharebeler tarzında uzayan Osmanlı - Memlûk çekişmesi, Dulkadır Beyi Alaüddevle'nin, Memlûkluların geçici zaferlerine kapılıp, onların tarafına geçmesi ile daha da gergin bir hal aldı. Bunun üzerine Sultan Bâyezid, kayınpederi Alaüddevle'yi beylikten azlederek, yerine onun kardeşi olan ve Vize Sancakbeyi bulunan Şah Budak Bey'i tayin eder. Osmanlı sultanı, Şah Budak Bey'in yanına Mihaloğlu İskender Bey'in kuvvetlerini de vererek onu Alaüddevle üzerine gönderir. Fakat Memlûk kuvvetlerinden de yardım alan Alaüddevle, Şah Budak Bey'i Elbistan yakınlarında yenip esir alır. Esir alınan Şah Budak, Kahire'ye gönderilerek orada idam edilir.

Bu başarılar üzerine daha çok cesaretlenen Memlûklular, Emîr Özbek komutasında Mısır ve Dulkadır kuvvetleriyle Kayseri'yi muhasara ile Niğde, Ereğli ve Larende'ye kadar akınlarda bulunurlar. Üzerlerine gönderilen Hersekzâde Ahmed Paşa kuvvetlerini yenerek Ahmed Paşa'yı esir alırlar. İşte bu haberi alan II. Bâyezid, bizzat sefere katılmaya karar verecek ve

otağının Beşiktaş'a nakledilmesini isteyecektir.

Osmanlı devlet ricali, Memlûklularla olan savaşlarda uğranılan başarısızlıkların, gevşeklikten ve işin sıkı tutulmamasından meydana geldiğini biliyor, ayrıca sefer için acele edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bunu hükümdara nasıl bildireceklerini bilemedikleri gibi buna cesaret te edemiyorlardı. Nihayet ulemadan Molla Arap demekle şöhret bulmuş olan Müftü Alaeddin Ali el-Arabî (öl. 1496) bu hali, yani harb için acele etmenin muhataralı olduğunu arzederek işi önledi. O, daha önce Ebu Bekir adındaki kadısını Mısır'a göndererek başta Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek olduğu halde Memlûk ümerasını barışa yanaştırmış, savaşın tehlikelerini arzederek dostluk kapısını açmıştı. Hoca Saadeddin, Alaeddin Ali el - Arabî'nin mektubundan bahsederken, onun gönül alıcı sözler söylediğini, "Dinin Nasihat olduğuna" temasla bunun gereği olarak barışın yapılması icab ettiğini söylediğini, Mısır Sultanı'nın da bundan çok memnun olduğunu yazar.[71] Esasen bu sıralarda İstanbul'a kadırgalarla gelip bir nüsha Kur'an-ı Kerim ve bazı Hadis-i Şerif kitaplarından ibaret hediyeleri Bâyezid'e takdim eden Tunus Emiri el-Mütevekkil Alallah Osman'ın elçisi, bir şefaatnâme ile tavasutta bulunmuş ve Tunus'un, İspanyollar tarafından hücuma uğradığı şu sırada, iki Müslüman devlet arasında sulh yapılması için Emir'in ricasını arzetmişti. Böylece barışa doğru bir adım atılmış oldu.

Nihayet, Cemaziyelahir 896 (Nisan 1491)'de daha önce elçilik vazifesi ile Osmanlılara gönderilmiş olan Mamay Haseki serbest bırakılır. Bundan sonra o, Osmanlı Devleti'nin murahhasları ile Kahire'ye döner. Osmanlı elçisi Bursa Kadısı Şeyh Ali Çelebi adında bir kimse idi. Memlûk Sultanı tarafından huzura kabul edilen elçi, Adana ve Tarsus'un Mekke ile Medine evkafına ait yerler olmasından dolayı, buralarla diğer kalelerin anahtarlarını Memlûk hükümdarına iadeye memur edilmişti. Memlûk Sultanı, elçiye büyük ikramlarda bulundu. Daha önce esir edilip hapsolunan Mihalzâde İskender Bey'le diğer esirleri serbest bırakır. Bu arada İskender Bey'i sadece serbest bırakmakla kalmaz, aynı zamanda ona hil'at da giydirir. Sultan, Osmanlı elçisine karşılık, Emîr Canbulat b. Yaşbek'i elçilikle Osmanlı padişahına gönderir. Nitekim İstanbul'a gelen müstakbel Memlûk Sultanı Emîr Canbulat, birçok siyasî teşebbüslerde bulunmuş, daha sonra, yanında Şeyh Bedreddin b. Cum'a olduğu halde tekrar İstanbul'a gelen Mamay el-Haseki, aynı siyaseti devam ettirmiştir. Memlûk elçileri, Tunus elçisinin de yardım-

71. Hoca Saadeddin, II, 68.

larıyla barışın yapılmasına muvaffak olmuşlardı. Buna göre Gülek Hisarı sınır kabul edilerek Çukurova eskiden olduğu gibi Şam'a ilhak edilmiştir.

Cem'in sebep olduğu siyasî buhran yüzünden müşkül durumda bulunan Osmanlılar, Halil Bey'in (öl. 1511) Ramazanoğulları'nın başına geçip, Memlûkluların rızası ile Adana ve Tarsus'a hakim olmalarını kabul ettikleri gibi, anlaşma gereğince adları geçen şehirlerin Haremeyn evkafı olan vâridatını (gelirini) da, kendi gemileri ile İskenderiye'ye taşımışlardır. Nitekim Âşık Paşazade ile İbn Kemal'den anlaşıldığına göre meşhur Türk denizcisi Kemal Reis, Mekke ve Medine vakıf malını 1498 (903)'de, İskenderiye'ye gemilerle götürüp, buranın beyine teslim etmiştir.

Anlaşma ile iki taraf arasındaki barış iade edilmiş ise de bu hal, Osmanlıları tatmin etmiyordu. Barış, zaman zaman çıkan bazı engeller bertaraf edilmek suretiyle 15 sene kadar devam etmiştir.[72]

4. OSMANLI DEVLETİ VE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

II. Bâyezid'in hükümdar olarak bulunduğu dönemin önemli olaylarından biri de şüphesiz ki İslâm coğrafyasının en batı ucunda, başka bir ifadeyle Endülüs'teki Müslümanların başına gelen felaket idi. Bu felaketin başlangıcı esnasında Osmanlı donanması, uzak denizlerde savaşacak kadar güçlü değildi. Bölgenin Osmanlılara olan uzaklığı ve o sıralarda Cem Sultan'ın, Avrupa'da siyasî bir alet olarak kullanılması bir anlamda Osmanlıların elini ve kolunu bağlıyordu. Bunlardan başka, Akdeniz'in öbür ucundaki bu bölgeye ulaşmak için, Osmanlı donanmasının gerektiğinde yardım alabileceği bir liman veya şehir de mevcud değildi. Bütün bu olumsuz şartlar da nazarı dikkate alındığı zaman Osmanlıların bu konuda neden daha faal bir rol oynayamadıkları anlaşılır.

Hicrî 92 (M. 711) tarihinde Kuzey Afrika'yı baştan başa kat eden Müslüman mücahidler, İspanya'ya girdikten sonra orayı terk edinceye kadar İberik yarımadasını medenî eserlerle süslemiş, çok sayıda kültürel ve sosyal müesseseler meydana getirmişlerdi.

Müsümanlar, İspanya topraklarına ayak basar basmaz, ırk, din, dil,

72. Memlûk Devleti ile olanmünasebetler ve barış hakkında geniş bilgi için bk. Âşık Paşazâde, 239-250; Hoca Saadeddin, II, 46-68; Hammer, II, 13 - 16; Solakzade, I, 399-409; Uzunçarşılı, **Tarih,** II, 190-195; Miroğlu, s.266-277.

mezheb ve soy farkı gözetmediler. Got, Vandal, Romalı, Hıristiyan ve Yahudi demeyip herkese Müslümanlar gibi haklar tanıdılar. Endülüs (III. Abdurrahman, II. Hakem gibi) büyük hükümdarlar gördü. Parlak devirler yaşadı.Orada (Kurtuba Camii gibi) âbideler, (Medinetü'z-zehra gibi) saraylar yapıldı. Doğuda Bağdad, batıda Kurtuba, dünya yüzünde İslâm medeniyetinin gözler kamaştıran merkezleri haline geldi. Kurtuba'da kadınlardan alimler, şairler ve muallimler yetişti.

Yedi asrı aşkın bir süre bütün İspanya, Portekiz ve hatta Güney Fransa'da hükümranlığını kabul ettirmiş olan İslâm hakimiyeti, bütünüyle yok edilmek isteniyordu. Halbuki bu medeniyet, bütün medenî sahalarda Avrupa'nın üstadı, hocası ve mürebbisi olmuştu. Bu hâkimiyet öyle bir medeniyet vücuda getirdi ki, cihanın en yüksek medenî seviyesine ulaştı. Bu medeniyet, İnsanlığın yüz aklarından olan ilim, fen, edebiyat ve felsefe dahileri yetiştirmişti. Medreselerinde okuyan Hıristiyan öğrenciler, sonradan Avrupa'da kral ve Papa olmuşlardı. Endülüs Müslümanları, Avrupa'daki Hıristiyanlara sadece maddî değil, manevî hasletlerde de öncülük yapmışlardı. İnsanlık, başkalarını da düşünme, müsamaha gibi konuları anlayıp kavramada onlara hocalık yapmışlardı.[73]

Bilindiği gibi Endülüs (Vandelozya veya Andalousie), İspanya'nın güney eyaletinin adı idi. Müslüman orduları İberik yarımadasını (günümüzde İspanya ve Portekiz devetlerinin bulundukları yarımada) feth etmeye başladıkları zaman bu topraklara *"Endülüs"* adını verdiler.

İstanbul'un 1453 senesinde fethi, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Beni Ahmer Devleti'nde de büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Zira, İstanbul'un fethi, Endülüs'teki bu son İslâm devleti açısından, Hıristiyan dünyasının tehdidlerine karşı yardım taleb edebilecekleri yeni ve büyük bir Müslüman gücünün doğuşu anlamına gelmekteydi.[74] Böylece Endülüs Müslümanları ile Osmanlılar arasında hissî bir alaka tesis edilmiş oluyordu. Gerçi 1477 senesinde Gırnata halkının, Hıristiyanların baskıları yüzünden içinde bulundukları zor şartlardan haberdar etmek ve yardım istemek üzere, Fâtih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderdikleri belirtilmektedir. Bununla beraber, Endülüslülerle Osmanllar arasındaki bilinen bu ilk doğrudan ilişki ve ha-

73. Geniş bilgi için bk. Celal Mazhar, **Hadaretu'l-İslâm ve Eseruha fi et-Tarakkî el-Âlemî,** Kahire 1974, s. 489 - 498.

74. Mehmed Özdemir, **Endülüs Müslümanları,** Ankara 1994, s. 218; Ayrıca bk. aynı müellif"Endülüs" **DİA.** XI, 216.

berleşme hakkında daha fazla bir bilgiye sahip değiliz.[75] İç çekişmelerden dolayı küçülüp Hıristiyanlara yem olmaktan kurtulamayan Endülüs'ün (Beni Ahmer Devleti), son şehri olan Gırnata da Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın eline düşmek üzereyken Gırnata'nın son hükümdarı Ebû Abdullah es-Sağir, Afrika hükümdarlarından olduğu gibi İstanbul'dan da yardım ister. Fakat beklenen yardım sağlanamaz. Ebû Abdullah es-Sağir, 891 (1486) yılında İstanbul'a bir elçi göndererek Bâyezid'den yardım istiyordu. Elçinin elinde parlak bir de kaside vardı. Ebu'l-Beka Salih b. Şerif er-Rundî'ye ait olan bu mersiye, Hıristiyanlar tarafından Endülüs'teki Müslümanlara yapılan zulüm ve işkenceyi anlatıyor, onların çektikleri ızdırabı dile getiriyordu. Manzum olarak Türkçe'ye de çevrilen bu mersiyenin bir kısmı şöyledir:

Hengam-ı tamamında gelir her şeye noksan,
Ömründeki hoşluklara aldanmasın insan,
Her şey mütehavvil, bu fena sence de meşhûd,
Bir lahza meserret göreni, kahreder ezman

.....

Siz, Endülüs'ün halini hiç duymadınız mı?
Her kafile etmişken onu âleme destan,
Acizleri, sizden ne kadar istedi imdad,
Hep öldü, esir oldu, kımıldanmadı insan.

.....

Dün, her yere sultan iken onlar, bugün eyvah...
Küfr ellerinin hükmüne kulluk ile nalân,
Görseydin eğer onları bikes ve mütehayyir
Eylerdi sana zilletin envaını ilan

.....

Görseydin o ağlaşmayı onlar satılırken,
Şaşkın hale getirirdi seni ahval ile ahzân
Ya Rabbi! Ayırdılar mâder u tıflı (çocuk ile annesini)
Eylerse teferruk nasıl ervah ile ebdân[76] (ruhla bedenin ayrılması gibi).

Yardımın istendiği sırada II. Bâyezid, bir taraftan Çukurova'da Memlûklular'la, diğer taraftan kendisine karşı taht mücadelesi veren karde-

75. Geniş bilgi ve kaynaklariçin bk. Özdemir, **Endülüs Müslümanları,** s. 219.

76. Bu mersiyenin, Beni Ahmer Devleti'nin yıkılmasından sonra orada kalan Müslümanlara yapılan işkence üzerine gönderildiği rivayeti de bulunmaktadır.

şi Cem Sultan olayı ile meşgul idi. Nitekim, *Endülüs Tarihi* adlı eserde, bu konuya temasla, elçilerin gönderildiğine dair eski tarih kitaplarındaki bilginin doğru olmadığı anlatılarak şöyle denir: Hakan-ı müşarunileyh (II. Bâyezid) reis-i mezheb-i ruhanî olan Papa'ya iki elçi göndermekle, şayet kral Gırnata muhasarasında ısrar ve Müslümanları zarara sokarsa, ülkesindeki Hıristiyanlar hakkında da aynı muamelenin yapılacağını bildirerek krala vasiyette bulunmasını istemişti.Cem Sultan meselesi gözönüne alındığı zaman bu rivayetin (yani elçi göndermenin) doğru olmadığı anlaşılır. Osmanlılar, bu dönemde, Memlûk gailesi ile meşgul olmalarına rağmen, Gırnata heyetini ümitsiz ve üzüntülü bir şekilde göndermek istemiyorlardı. Bunun için bir donanma tertibi ile Akdenize açılmasını sağlamış ve Cebel-i Tarık ile Sebte sahillerine taarruz etmek suretiyle Hıristiyanların, Müslümanlar üzerindeki ağırlığını hafifletmek istemişlerdi. Bununla beraber o dönemde Portekiz deniz kuvvetlerinin diğer devletlerle mukayese edilmeyecek kadar büyük olması ve o sıralarda Osmanlıların ne Mısır, ne de Tunus gibi bir Kuzey Afrika devleti ile anlaşmasının bulunmaması, donanmanın fazla bir şey yapamadan dönmesine sebep olmuştur.[77] Böylece bu müracaattan önemli bir sonuç alınamadı. Bununla beraber, Gırnata'nın müracaatından bir sene sonra Kemal Reis komutasında, İspanya sularına bir Türk donanması gönderildi. İspanya kıyılarını vuran Kemal Reis, buralardaki bir kısım Müslüman ve Yahudiyi kurtararak İstanbul'a getirmişti.Hammer ise, Sultan Bâyezid'in Endülüs Müslümanları ile ilgili faaliyetleri hakkında şu bilgiyi verir:

"Davud Paşa, Karaman asi aşiretlerini itaat altına aldığı sırada Sultan II. Bâyezid, İstanbul'da elçileri kabul ediyordu. Bunlar içinde gerek itimatnâmesinin şekli, gerek maiyetindeki şahıslar bakımından en çok dikkat çekeni, İspanya'nın son İslâm hükümdarının elçisi idi. Beni Ahmer'den Gırnata hükümdarı olan bu zat, Aragon ve Kastil Kralı Ferdinand tarafından ağır bir baskı altında bulunuyordu. Müslüman olmayanların istilaları karşısında "Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn" ( ) 'den yardım dilemekte idi. Elçinin itimadnâmesi, Elhamra padişahlarının romantik ve şövalye ruhuna uygun yazılmıştı. Bu, Müslümanların uğradıkları ızdırabı belirten ve İslâm'ın İspanya'da içinde çırpındığı düşüşü dile getiren ve nihayet 700 yıldır bu kıtada hüküm sürdükten sonra yakında buradan çıkarılacaklarını ifade eden Arapça bir kaside idi. En etkili ve dokunaklı tarz-

77. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, İstanbul 1276, III, 357 - 358.

da İslâm milletlerinin ve hükümdarlarının yardım ve merhametlerini diliyordu. Bâyezid, dindar ve aynı zamanda şair olduğu için, İspanya sahillerini tahrib etmek üzere bir donanma göndermekle buna cevap vermiş oldu. Donanma komutanlığını Kemal Reis adı ile Hıristiyan donanmalarına korku salan amirale tevdi etti."[78]

Beni Ahmer Devleti, Osmanlılara baş vurduğu gibi Memlûk Devleti'ne de müracaat etmişti. Fakat kuvvetli donanmalarının bulunmaması yüzünden onlar da yardım edemediler. Bununla beraber Memlûk hükümdarı, Endülüs Müslümanlarına yapılan mezâlimi önlemek için Papa'yı ve Ferdinand'ı tehdid ederek, şayet İspanyollar Gırnata Müslümanlarından el çekmezlerse bütün Filistin Hıristiyanlarını Kamame (Kımame) Kilisesi'nde kestireceğini ve Hıristiyanlara Suriye ile Kudüs kapılarını kapatacağını söylemek üzere bir heyet göndermişti. Fakat bunun da bir tesiri olmadı.

Bütün bu olaylardan sonra Beni Ahmer Devleti, Ocak 1492 (29 Safer 897)'de 55 maddeden müteşekkil bir muahede ile teslim oldu. Böylece hakimiyetleri sona erdi. Akd edilen muahede ve teslim şartlarına göre Müslümanlara hangi şekilde olursa olsun kötü muamelede bulunulmayacağı gibi onların cemaat hakları da tanınacaktı. Fakat bu ahde ancak üç hafta riayet edildi. Bundan sonra gün geçtikçe dozu artırılmak suretiyle orada kalmış olan Müslümanlara yapılmadık eza ve işkence kalmadı. Bu arada kurtulmak için oradan çıkmak isteyenlere de müsaade edilmiyordu. Çünkü Müslümanlar, san'atkâr ve iş sahibi idiler. Fen, ilim, san'at ve ziraat erbabının çoğu Müslümanlardandı. Bunların gitmesi halinde memleket bu işlerden mahrum kalacaktı. Bununla beraber fırsat bulanlar kafileler halinde Afrika sahillerine can atıyorlardı. Bunlardan bir kısmı da korsanlık yapmak suretiyle İspanyolları tehdid ediyorlardı.[79]

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti, muhtelif sefer ve gaileler sebebiyle Endülüs Müslümanlarına istenildiği şekilde yardımda bulunamamıştı. Ancak XVI. asrın ortalarından itibaren bu işi Cezayir beylerine bırakmıştı. Bunun için, Kaptan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi olan Kılıç Ali Paşa'ya gönderilen Zilkade 977 (Nisan - Mayis 1570) tarihli bir hükümle İspanya'daki Müslümanlara yardım etmesi emredilmişti. Bunun sonucu olarak

78. Hammer, IV, 16-17. Kemal Reis'in, Endülüs'e gidiş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konudaki kaynak ve bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 200; Bu tarihin 1505 veya 1502 olduğu görüşleri bulunmaktadır.

79. Anlaşma metni hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Paşa, III, 362 - 376.

birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmişti. Bunlardan bir kısmı da Adana, Uzeyr, Tarsus, Sis ve Trablusşam sancaklarına yerleştirilmiştir. Bu muhacirler, kendilerini toplayıp üretici bir hale gelineye kadar beş sene müddetle bütün vergi ve resimlerden muaf sayılmışlardır.[80]

Müslümanların, İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber yarımadasındaki hâkimiyetleri sekiz asra yakın sürmüştü. Bu hâkimiyet, 2 Ocak 1492'de Gırnata'nın Katolik hükümdarlara teslim olması ile son bulmuştu. Böylece, tarihin bir devresi kapanmış oluyordu. Zira İspanyolların Gırnata'yı işgalleri ve bu esnada işledikleri cinayetler, medeniyet tarihi bakımından silinmez bir leke olarak kalacaktır. Onlar, yaptıkları ile tam bir barbarlık örneği sergilemişlerdir. Kendilerine medeniyet öğreten ve bu konuda üstadları olan Müslümanların seviyesine ulaşamadıklarını isbat etmişlerdir. Katolik bir Kardinal'ın emriyle Gırnata şehrinin büyük meydanında 500.000 küsur cild yazma kitap yakılmıştı. Müslümanlar, bütün Avrupa kütüphanelerindeki kitapların yekûnundan fazla olan bu kitapları, sekiz asırdan beri dünyanın her tarafından toplamışlardı. İnsanlık âlemi, bu kitapların yakılmasından doğan boşluğu, bugüne kadar telafi edememiştir. En değerli müelliflerin en değerli eserleri, ateşe atılmıştı. Bu tarihlerde Avrupa'da 10.000 cild kitabı bir araya getiren hiç bir kütüphânenin bulunmadığını belirtmek gerekir.

Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın, Müslümanlara verdikleri sözlerini tutmadıklarını, medeniyet ve kültür ürünü kitapların nasıl yakıldığını, Müslümanların nasıl işkencelere tabi tutulduğunu Hıristiyan bir araştırmacı şu sözlerle ifade eder:

" Katolik majesteleri Ferdinand ve İsabella, Müslümanların tabi tutuldukları teslim şartlarına bağlı kalmada başarı gösteremediler. Kraliçenin özel günah çıkarma papazı Kardinal **Xımenes de Cisneros**'un komutası altında tertiplenen ve geride kalan Müslümanların kılıç ve zor kullanılmak suretiyle irtidad (İslâm'dan dönme) ettirilip Hıristiyan dinine sokulmaları maksadına matuf bir askerî harekat 1499 yılında başlatıldı. Bu kardinalın ilk işi, İslâmî konularda kaleme alınmış el yazması kitapları toplatıp yaktırmak suretiyle piyasadaki dolaşımını durdurmak olmuştur. Şimdi artık Gırnata şehri, Arapça yazılmış bu kitapların yığınlar halinde yakılmasından oluşan **"şenlik ateşleri"**ne sahne oluyordu. Engizisyon adı verilen işkence ve zulüm hareketleri, müessesevî bir hale getirilmiş ve yoğun bir biçimde de-

80. Bu vergi muafiyeti ve diğer konularda geniş bilgi için bk. BOA. **Mühimme Defteri**, nr. 78, s. 441; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 201.

vamlı işler halde tutuluyordu."[81] Bu yazar, Müslümanlara karşı yapılan işkence ve yakılan binlerce cild kitabın maruz kaldığı insanlık dışı davranışı ne kadar yumuşatmaya çalışsa da yine de dindaşlarının işlediği bu câniyane hareketten bahs etmeden geçemiyor.

Gırnata, Arapların her türlü dinî hürriyetlerine, can ve mallarına dokunulmamak şartıyla teslim olmuştu. Fakat Katolikler'e göre " Kâfir Müslümanlar"a verilmiş sözün hiç bir ehemmiyeti olamazdı. Böylece, Yeniçağın eşiğinde beşer tarihinin en büyük yüzkaralarından biri irtikâb edildi. İnsanlığın müşterek malı olması icab eden medeniyetin, o çağ için en zarif olan dallarından biri sistematik bir şekilde imhaya başlandı. Hele cihanın en büyük kütüphânesinin merasimle yakılması, yakın zamanlarda bütün İspanyollar tarafından bile lanetlenmiş bir hadisedir.[82]

III. BÂYEZİD'İN SON SENELERİ

Gençliğinde, eğlenceli ve tatlı bir hayat sürmüş denebilen II. Bâyezid, devletin başına geçtikten sonra tamamen farklı bir hayat sürmeye başlar. Saltanatının sonlarına doğru, kendini tamamen ibâdete veren II. Bâyezid, yaşının ilerlemesi üzerine, devlet işlerinin büyük bir kısmını vezirlerine bırakır. Onun saltanatının son senelerinde önemli bazı hâdiseler meydana gelmişti. Bunlardan biri hemen hemen bütün bir Osmanlı ülkesini ilgilendirecek olan ve *"Küçük Kıyamet"* denilen büyük depremdi. İkincisi de şehzâdeler arasındaki rekabet ve tahtı ele geçirmek için birbirlerine karşı giriştikleri çekişme idi.

I. KÜÇÜK KIYAMET

Hicrî 915 senesinin Rebiülahir ayının 25. Salı gecesi (14 Ağustos 1509) Memaliki - Rûm denilen Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve havalisinde başlayıp 45 gün şiddetle devam eden depremde halk, iki ay kadar dışarda çadır ve örtüler altında kalıp hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştı. Bu deprem, aynı şiddette İstanbul ve Edirne'de de oldu. Gerçekten, 14 Eylül

81. Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,** trc. Salih Tuğ, İstanbul 1995, III, 880.
82. Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi,** İstanbul 1977, III, 158-159.

1509'da İstanbul, Osmanlı tarihinin kayd ettiği en şiddetli ve hızlı depremine maruz kalmıştı. Küçük kıyamet denilen bu depremde İstanbul'da yüz dokuz cami ve mescid ile bin yetmiş ev harab olmuştu. Halktan da beş bin kadar insan ölmüştü. İstanbul'un, Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar olan üç kat suru yıkıldığı gibi, Yedikule'den de başlayıp deniz kenarındaki İshak Paşa Semti kapısına kadar harab oldu. Bunlardan başka Fâtih Camii'nin kubbesi ve direklerinin başları çatladığı gibi imâret, hastahane ve Sahn Medreseleri'nden bazıları ile diğer medrselerden bir kısmının kubbeleri yıkıldı. Fâtih civarındaki Karaman Mahallesi, baştan başa harab oldu. Sultan Bâyezid Camii'nin kubbesi dağıldı. Hadım Ali Paşa Camii'nin (Divanyolundaki Atik Ali Paşa Camii) kubbesi düştüğü gibi Atmeydanı'ndaki sütunlardan altı tanesi devrildi. Yeni Saray (Topkapı Sarayı)'ın deniz tarafı yer yer harab oldu. Bu büyük depremde binlerce insan yıkıntılar altında gömülü kalmıştı. Sadece Vezir Mustafa Paşa'nın konağında atları ile birlikte üçyüz süvari hayatlarını kayb etmişti. Köpürmüş ve azgın bir hal almış olan deniz dalgaları, İstanbul ve Galata surlarını aşarak sokaklarda tufan meydana getiriyordu. Bu arada eski su bentleri de yıkılmıştı. Sultan II. Bâyezid, sarayının duvarlarına güvenemediğinden bahçesinde gayet hafif ve tehlikesiz bir çadır kurdurarak orada on gün kadar ikamet eder.

Kırkbeş gün kadar aralıklarla devam eden bu deprem, İstanbul, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin sâkinlerini sürekli bir heyecan içinde yaşattı. Çorum halkının üçte ikisi, şehirlerindeki toprak kaymaları yüzünden yarılıp açılan topraklar içinde yok oldular. Yine bu esnada Gelibolu istihkâmları da yıkıldı. Sultan II. Bâyezid'in doğduğu şehir olan Dimetoka bir toprak yığını halini almıştı.

Sultan Bâyezid, bu deprem (zelzele) münasebetiyle devletin ikinci payıtahtı olan Edirne'ye gittiyse de aynı sene Receb ayının dokuzunda, yani İstanbul zelzelesinden 15 gün sonra İstanbul'dakinin benzeri olan ve aynı şiddette bir deprem meydana geldi. Mimar Hayreddin, onbeş gün içinde Pâdişah için Edirne'de ahşab bir ev yaptı. Pâdişah, bu ahşab evde ikamete başladı. Aynı sene Şaban'ın üçünde Edirne'de yine benzer şiddette bir deprem daha oldu. Tunca Nehri taşarak ve yatağını da aşarak depremin yıkıntılarını kapladı. Üç gün geçit vermeyen Tunca'nın taşmasıyla da bir çok insan öldü.[83]

83. Bu depremle ilgili geniş bilgi için bk. Solakzâde, I, 435 - 437; Hammer, IV, 69 - 70; Uzunçarşılı,**Tarih,** II, 233.

Rivayete göre Sultan Bâyezid, bu şiddetteki bir depremi, vezir ve komutanlarının halka yaptığı zulmun bir sonucu olduğuna inanarak onları: "Zulüm ve fesadınız cevr ve bid'atınız elinden, mazlumların ahlarının ateşi, Allah'ın gazabına sebep olmuştur. Bu, sizin zulmünüzün semeresidir ki, işte ortaya çıktı."[84] diyerek ilgilileri azarlamış ve bundan sonraki hareketlerinde dikkatli olmalarını, halka zulüm etmemelerini, haksızlık yapmamalarını söylemiştir. Bundan sonra İstanbul'un tamiri için neler yapılması gerektiği hususunda ilgililerle istişarede bulunur. İstişare sonunda İstanbul'da yıkılan yerleri yeniden yapmak veya tamir etmek için yirmi evden bir kişi ve ev başına yirmi ikişer (yirmi beşer olduğu görüşü de bulunmaktadır) akça takdiriyle *"Cerahor"*, yani ücretli amele tedarik edildi. Bu şekilde Anadolu'dan 37 bin, Rumeli'den de 29 bin cerahor çıkarılıp üç bin kadar mimar ve marangoz getirildi. Bunlardan başka "*Yaya*"lardan sekiz bin, *"Müsellem"*lerden de üç bin kişi kireç yakmakla görevlendirildi. Böylece devlet ve millete ait olan yerlerin inşaatı, 915 senesinin 18 Zilhiccesi'nde (29 Mart 1510) başlamış ve altmış beş günde sona ermişti. Bu inşaat ve tamiratta, İstanbul surlarından başka Galata'daki mahzenler, Galata kulesi, Kız kulesi, Rumeli ve Anadolu hisarları fenerlikleri, Çekmece köprüleri ile Silivri kalesi gibi önemli yerler de vardı. Sutan II. Bâyezid'in bu çabaları üzerine İstanbul kısa bir sürede adeta yeniden inşa edilmiş oldu. Bu inşaat, bütünüyle Mimar Hayreddin'in nezâreti altında yapılmıştı. İnşaatın tamamlanmasından sonra hükümdarın emri üzerine üç gün ve gece, fakirlere yemek dağıtıldı.[85]

2. ŞEHZÂDELER MESELESİ

Sultan II. Bâyezid'in, Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud ve Selim isimlerinde sekiz oğlu olmuştu. Bunlardan Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Mahmud ve Mehmed, babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Geriye yaş sırasına göre Ahmed, Korkud ve Selim kalmışlardı. Şehzâde Korkud Saruhan (Manisa), Şehzâde Ahmed Amasya, Şhzâde Selim de Trabzon valiliklerinde bulunuyorlardı.

Pâdişahın yaşlanmasiyle birlikte memleketteki düzensizlikler de artmaya başladı. Hayatta kalan şehzâdelerden her biri, iktidarı ele geçirmek için gayret ediyordu. Bu gayrete sebep olan saltanat hırsı yanında, Fâtih Sultan

84. Solakzâde, I, 437.

85. Solakzâde, I, 437- 438; Âli (I, 200-201)'den naklen bk. Uzunçarşılı, Tarih, II, 233 - 234.

Mehmed Kanunnâmesi'ndeki "*Nizam-ı âlem için öldürülme*" korkusu da vardı. Bu düşünceler, her üç şehzâdeyi de, hayatının son günlerini yaşayan babalarının yerine geçmek için harekete getirdi.

Devlet adamları, Ahmed'in yaşça büyük, çocuklarının çok ve babası gibi uysal olması sebebiyle padişah olmasını istiyorlardı. Bütün bunlar, o dönem anlayışı bakımından Ahmed için birer avantajdı. Ortanca oğul olan Korkud, sessiz, ilim ve musikî ile hayatını geçiren şair ruhlu bir şehzâde idi. Onun bu hali, birçokları tarafından sevilmesine sebep olmuştu. O da içtenlikle tahta geçmeyi istiyordu. Fakat erkek çocuklarının olmayışı onun padişah olmasını zorlaştırıyordu. Şehzâdelerin en küçüğü Yavuz Sultan Selim'di.[86] Onun da Süleyman adında bir oğlu vardı. Sert oluşundan ve devlet adamlarını, yaptıkları yanlışlarından dolayı acımasızca tenkid ettiğinden, devlet ileri gelenleri tarafından pek sevilmediği gibi, padişah olması da istenmiyordu. Devlet adamlarının bu şekildeki görüşlerine karşılık ordu, Selim'i destekliyor ve onun, babasının yerine geçmesini istiyordu. Böylece ülke, asker ve sivil güçler arasında iki farklı ve birbirlerine tamamen zıt olan iki anlayışla karşı karşıya kalmıştı.

a. Şehzâde Korkud

Bâyezid'in, hayatta kalan üç şehzâdesinin ortancası idi. 872 (M. 1467)'de doğan Korkud, dedesi Fâtih'in yanında yetiştiğinden, tahsiline itina edilmişti. Bu sebeple âlim, fâzıl, şair ve musikişinas bir şahıstı. İslâm hukukuna dair geniş bilgisi olup Arapça'yı hem anlar hem de yazardı. Babasına gönderdiği bazı mektupları Arapça idi. "*Harimî*" mahlasiyle şiirleri vardı. Dedesi Fâtih'in vefatında, babası yetişinceye kadar onun adına saltanata vekâlet etmişti. Babası zamanında 888 (1483 M.) senesinde önce Manisa Sancağı'na tayin edilmişken, bilahere ağabeyi Ahmed'in tesiriyle İstanbul'a uzak olan Teke ili (Antalya) Sancağı'na naklolunmuştu. İlk sancağının kendisine tekrar verilmesi hususunda babasına mektup yazıp istekte bulunduysa da bu istek, sarayca reddedildi. Babasının ,Ahmed'e olan meyli de onu kızdırıyordu. Keza, Vezir-i A'zam Has'larından olan ve kendisinde

86. "Ulu oğlu Sultan Ahmed, ortanca oğlu Sultan Korkud, Kiçi oğlu Sultan Selim. Cümlesi can u dilden saltanata tâlib ve râğıplardı." Kemal Paşazâde, Selimnâme, Tpk. Ktb. Hazine, 1424, vr. 12b-13a'dan naklen bk. Uluçay "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" **TD.** (1954) VI / 9, 58.

bulunan bir Has'sın, Hadım Ali Paşa'ya verilmesi kendisini çok üzmüştü. Bu sebepler ve memleketin fena idaresi onu kızdırır. Bu sebeple Hacca gitmek için hazırlık yapar. Böylece 8 gemi, 80 kadar asker ve 50 kadar maiyyeti ile 18 yük akça kadar para alır. Durumdan haberdar olan Sultan Bâyezid, Mevlâna Alaeddin (İmam Ali)'yi gönderip İzmir'in, sancağına eklediğini bildirir. Buna karşılık Korkud:

"Bana saltanat gerekmez. Ben, Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Beni, Hacca davet etti" diyerek babasının gitmeme teklifini reddeder. Elçi dönüp durumu babasına anlattığında Bâyezid: "Kazaya, rızadan başka çare yoktur" diyerek adamlarının yerinde kalmasını emreder. Mısır Sultanı, Korkud'u çok güzel bir merasimle karşılar. Ona hediyeler verip ikramlarda bulunur. Hatta ona günlük 3000 filorilik bir maaş bağlar. Memlûk Sultanı ile ilk görüşmede Sultan, onu evladı yerinde saydığı için gözlerinden, o da Memlûk Sultanı'nı baba makamında gördüğü için gerdanından öper. Görüldüğü gibi Mısır'da çok iyi karşılanan Korkud, amcası Cem Sultan gibi bir maceraya atılmak üzeredir.

Memlûk Sultanı, onun tahta çıkmak için kendisinden yardım istemeye veya babası ile arasını bulmaya geldiğini zannetmişti. Fakat onun gerçek niyeti, Kudüs ve Haremeyn gibi yerleri ziyaret edip hac etmekti. Ancak, Memlûk Sultanı'nın, Osmanlılarla aralarının açılmasına sebep olur endişesiyle onun hacca gitmesine izin vermediği belirtilmektedir. Şehzâde Korkud'un, ülke ve memleket arzusu ile babasından izinsiz gelmiş olması, pişman olmasına sebep olmuştu. Mısır Sultanı, 917 (1511 M.) yılında geri dönen Şehzâdeyi 20 parça gemi ile uğurlar. Sancağına dönen Korkud, babasına pekçok hediyeler göndererek yaptıklarından dolayı özür diler. Bunun üzerine bazı ilavelerle Saruhan Sancağı kendisine verilir.[87]

b. Şehzâde Ahmed

Bâyezid'in, hayatta kalan en büyük oğlu olup 870 (M. 1465) yılında doğmuştur. Babası tarafından çok sevildiği gibi Vezir-i A'zam Hadım Ali Paşa da onun tarafını tutuyordu. Bu bakımdan, her an hükümdar olabilirdi.

87. Şehzâde Korkud'un Mısır'a gidişi ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 131 - 134; Solakzâde, I, 433-434; Uzunçarşılı, **Tarih,** II; 235 - 237; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu ? " **TD.** (1954) VI / 9, 58 - 61; Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim,** Kayseri 1989, s. 8.

Şehzâde Ahmed, mutedil ve her şeyi düşünerek ona göre tedbir alan bir kimse olduğundan, bir kısım devlet erkânı da, onun, babasının yerine geçmesine taraftardı. Hatta Şah - Kulu (Şeytankulu)'yu ortadan kaldırmakla görevlendirilen Hadım Ali Paşa, Şehzâde Ahmed'le görüştüğü zaman kendisinin hükümdar olduğuna dair padişah nâmına şehzâdeye teminat vermişti. Bununla beraber bu işin, Şah -Kulu isyanının bastırılmasından sonra gerçekleşebileceğini söylüyordu. Bundan dolayı Şehzâde Ahmed, kendisini hükümdar bilerek askere ve komutanlara ihsanlarda bulunuyordu. Bununla berabr kendisine bey'at ettirmek istediği yeniçerilerin "Padişahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız" diye onun bu peşin kararına karşı çıkıp red cevabı vermeleri, şehzâdeyi müteessir etmişti. Ahmed, en çok kardeşi Korkud'un hükümdar olacağından endişe ediyordu. Şehzâde Ahmed'in en samimi taraftarı olan Hadım Ali Paşa'nın, Şah - Kulu olayında ölümü, bunun işini biraz bozmuş ise de gerek babası, gerekse diğer devlet erkânı, bu arada Rumeli'de Mihaloğulları ve diğer beyler kendisini istiyorlardı. Hatta Rumeli akıncıları " Biz, sana tabiyiz ne durursun" diye Ahmed'e haber göndermişlerdi. Fakat Hadım Ali Paşa'nın ölümü üzerine onun Şah - Kulu asilerini takip etmeyip Amasya'a gidişi yeniçerilerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu.

Şehzâde Ahmed, en büyük taraftarı olan Hadım Ali Paşa'yı kaybedince çok üzüldü. Anadolu ve Kapıkulu halkına ağır sözler söyledi. Ordu ile arasındaki soğukluk bir kat daha fazlalaştı. Hele Yavuz Sultan Selime'e Avrupa'da bir sancağın verildiğini işitince hiddeti bir kat daha artmıştı. Bu yüzden, Şah - Kulu işini bir tarafa bırakarak, Selim meselesini takib etmeye başladı. Anadolu'yu Kızılbaş'tan temizlemeye uğraşacağına Afyon'da otururak Anadolu'nun yakılıp yıkılmasına ve halkın soyulmasına, devlet kuvvetlerinin yenilmesine âdeta seyirci kaldı. Günlerini, padişahlık hayallerinin tahakkuku için Edirne'ye ulak ve mektuplar göndermekle geçirdi. Şehzâdenin bu hali, Anadolu halkı ve askerlerinin gözünden kaçmadı. Böyle bir tutum ve davranış, onun, halk nazarındaki itibarının düşmesine sebep oldu.[88]

88. Daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 237; Uluçay, " Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" **TD.** (1954), VI /9, 74.

c. Şehzâde Selim ve Hükümdar Oluşu

Sultan II. Bâyezid'in hayatta kalan üçüncü oğlu idi. Annesi Dulkadıroğlu Alâuddevle'nin kızı Ayşe Hatun'du. Babasının Sancakbeyi olarak bulunduğu Amasya'da dünyaya gelmiş olup doğum tarihi 875 (1470) olarak kabul edilmekle birlikte hicrî 871 veya 872 seneleri olabileceği de belirtilmektedir.[89] Selim de Şehzâde korkud gibi dedesi Fâtih'in yanında büyüdü. Devrin hocalarından ders aldı. Şehzâde Ahmed ve korkud'un yumuşak huyluluğuna karşılık Selim, sert, cevval ve hareketli idi. Şairlik yönü de bulunan Selim,Türkçe, Farsça ve Tatarca şiirler söylerdi.[90]

Şehzâde Selim, babasının, uzun zamandan beri bozulmaya yüz tutan devlet işlerinden müteessiren saltanatı terk edeceğini haber aldığı için, tertibat almayı uygun görmüş olmalıdır. Bilindiği gibi bu dönemde, hanedan içinde henüz bir *"Verâset-i Saltanat Kanunu"* bulunmadığından, Fâtih kanunnâmesi gereğince hükümdar olan şehzâde, diğer kardeşlerini *"Nizâm-ı âlem"* için öldürebilirdi. Bu sebeple Selim, kardeşleri olan Ahmed ve Korkud'un durumlarını gözden ırak bulundurmuyordu. Bununla beraber, İstanbul'a uzak olmasından dolayı sağlıklı haberler de alamıyordu.

Şehzâde Ahmed, yumuşaklığı ve sakin hali ile bütün devlet erkânının takdirini kazanmıştı. Halbuki Selim, ataklığı ve sertliği ile tanınıyor, bu yüzden de kendisinden çekiniliyordu. Nitekim, bu sıralarda Erzincan ve çevresinde faaliyette bulunan Şah İsmail'i o mıntıkadan uzaklaştırdığı gibi, Gürcüler üzerine de sefer yaparak o taraflarda da kendisini göstermiş olduğundan onun bu hal ve tavırları babasına karşı " serkeşâne vaziyet aldı" şeklinde gösterilmişti. Şehzâde Selim, saltanatı elde etmek isteyen kardeşlerine karşı hazırlıklar yapmış, kendisine bağlı olan kuvvetlerden başka, Kırım Hanı kuvvetlerinden de istifade etmişti. Nitekim, Rumeli'ye geçtiği sırada Kırım Hanı'nın küçük oğlu komutasında yanında üçyüz elli kadar Tatar askeri vardı. O, taraftarları vâsıtasiyle Yeniçeri Ocağı'nı da elde etmişti.

Şehzâde Selim'in, Rumeli'ye geçtiği haberi İstanbul'a ulaştığı zaman devlet erkânı, padişahı Edirne'ye götürmek üzere yola çıkarmıştı. Bu sayede Selim'in üzerine asker de sevk edilecekti. Bu durumu öğrenen Selim, " asi olmadığını ve babasına tazimlerini arz için geldiğini " bildirmişti. Bu arada

89. Karşılaştırma için bk. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, 38; Şinasi Altundağ, "Selim I" **İA.** X, 423; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 9.

90. Kaynaklar için bk. Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 9.

babası tarafından kendisine nasihatta bulunmak üzere gönderilen elçiye iltifatlarda bulunmuştu.

Selim'i sevmeyip onun aleyhinde bulunan kimseler, bu durumu kabul etmeyerek Selim'in üzerine Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'yı göndermişlerdi. Fakat Hasan Paşa, harb etmeden Edirne'ye dönmüştü. Bunun üzerine padişah bizzat kendisi Selim'e karşı harekete geçmişti.

Bâyezid, ihtiyar olduğundan araba ile hareket edip *Çukurçayır*'da Selim'in ordugahının karşısına gelmişti. Selim, ordusuna, karşı taraftan bir taarruz vaki olmadıkça harekete geçilmemesi emrini vermişti. Bu esnada, Sultan II. Bâyezid'e, binmiş olduğu arabanın penceresinden, elini öpmek üzere gelen oğlunun kuvvetleri gösterildiği zaman padişah, üzüntüsünden ağlamıştı. Şehzâde Selim'e taraftar olmaları ihtimal dahilinde buluan Rumeli akıncı ve sancakbeylerinin istirham ve istekleri üzerine muharebeden vaz geçilerek iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı. Buna göre Selim'e bir heyet gönderilip şimdilik babası ile görüşmesine imkân bulunmadığı, bununla beraber Şehzâde Ahmed'in veliahd olarak tayin edilmeyeceği bildirilmişti. Ayrıca, Rumeli'den istediği *Semendire* sancağının kendisine tevcih edildiği bildirildi.

Bâyezid, şehzâdelerinden hiç birini, diğerlerine tercih etmeyecek ve onlardan birini veliahd yapmayacağına dair bir de ahidnâme yazdırarak bu olayın ilk safhasını kapatmış oluyordu. Böylece veliahd tayini işini önlmeyi başaran Selim, emri altındaki askerle Semendire'ye gitmeyip, Rumeli beylerinin kararı ile *Eski Zağra* ve *Filibe* taraflarında kalarak Semendire'ye bir vekil göndermişt.

Vezir-i A'zam Hadım Ali Paşa'nın, Şah - Kulu olayında şehid olması ve o sıralarda, Karaman Valisi olan oğlu Şehinşah'ın vefat haberini alması üzerine çok üzülen Sultan Bâyezid, Edirne'den İstanbul'a hareket edip saltanattan çekilmeyi düşünür. Böyle bir durumda kimin saltanata geleceği meselesi tekrar gündeme gelir. Devlet erkânı, Şehzâde Ahmed'in, babasının yerine geçmesine taraftardır. Fakat Hadım Ali Paşa'nın yerine Vezir-i A'zamlığa gelen Hersekzâde Ahmed Paşa, bu görüşe katılmamaktadır. Bununla beraber yapabileceği fazla bir şey de yoktur. Daha önce Selim'e hiç bir şehzâdenin veliahd olmayacağına dair söz verilmiş olmasına rağmen Ahmed, tahta geçmek üzere İstanbul'a davet edilir. Filibe'de bulunan Şehzâde Selim, adamları vâsıtasiyle bütün bu görüşme ve gelişmelerden haberdar olur.

Selim, alınan kararın, kendisine verilen ahidnâmeye aykırı olduğunu görünce 40 bin kişilik bir kuvvetle Çorlu'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu *Karışdıran Ovası*'na gelir. Şehzâde Ahmed taraftarları, II. Bâyezid'i, Selim'in aleyhine tahrik için arabasının örtüsünü kaldırarak "Elinizi öpmeye gelen oğlunuzun kuvvetini görün, müretteb ve müsellah (silahlı) askerlerle oğul babayı böyle mi ziyaret eder?" diyerek padişahı oğluyla savaşa tahrik etmişlerdi.

917 Cemaziyelevvel'inin sekizinci günü (Ağustos 1511)'de iki taraf arasında meydana gelen muharebe, Selim'in aleyhine sonuçlanır. Bundan sonra, Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığı kesinleşmiş gibi olur. Bu sebeple Ahmed İstanbul'a davet edilir. Bununla beraber Hersekzâde Ahmed Paşa, daha önce verilmiş ahidnâmeye sadık kalınmasını isteyecek ve fakat sözünü dinletemeyecektir. Şehzâde Ahmed, aldığı emir üzerine sür'atle İstanbul'a doğru yola çıkıp Gebze'ye, oradan da Maltepe'ye gelir. Fakat yeniçerilerin kendisini istememeleri ve İstanbul'da bazı isyan hareketlerine girişmeleri üzerine tekrar Anadolu'ya döner.

Selim'in aleyhtarları, Ahmed'in muvaffak olamaması üzerine bu defa da Şehzâde Korkud'u hükümdar yapmak üzere onu İstanbul'a davet ederler. Manisa'da bulunan bu şehzâde, sür'atle Mihalic'e, oradan da kayıklarla Davut Paşa iskelesine gelip karaya çıkar. Önce yeniçeri ocağına gitmiş sonra babasını görüp kardeşi Ahmed'den kaçtığını söyler. Yeniçeriler, Korkud'a karşı saygıda kusur etmezler, ancak Selim'den başkasını hükümdar olarak istemediklerini de münasib bir şekilde anlatırlar.

Bütün bu gelişmeler karşısında, idareyi Selim'e terk etmekten başka çare bulamayan II. Bâyezid, oğlu Selim'i İstanbul'a davet eder. Şehzâde Selim, kara yolu ile *Kefe*'den *Akkirman*'a oradan da Rumeli'ye geçip İstanbul'a gelir.Devlet erkânı tarafından karşılanıp tebrik edilen Selim'in, *Divân-ı Hümayûn*'a gelip babasının elini öpmesi istenir. Fakat bir suikast olur endişesiyle Selim, ancak at üzerinde babası ile görüşmeyi kabul eder. Ertesi gün Selim, bütün devlet ricalinin hazır bulunduğu bir sırada babası ile görüşür. Bâyezid, oğlunun hükümdar olmak istediğini ve askerle bir kısım devlet adamının da bunu desteklediğini görünce, diğer şehzâdelerden herhangi birinin kendisine muhalefet etmedikçe öldürülmemesi sözünü de aldıktan sonra saltanatı kendisine terk eder. Böyece 8 Safer 918 Cumartesi (25 Nisan 1512) günü vezirler saraydan çıkıp Selim'in saltanata geçtiğini ilan ederler. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçiş tarihi olarak 7 Safer gününü ve-

ren kaynaklar da (M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, 38) bulunmaktadır. Bundan sonra Selim gelip babasının elini öper ve onun hayır duasını alır. Bu esnada II, Bâyezid, oğluna şu öğüdü verir:

Kâfirin katline eyle ihtimam
Kim anunla tutar din-ü mülk nizâm
Padişah oldunsa adli pişe et (önde tut)
Zulm-ü bidad (adaletsizlik) eyleme endişe et
Merhamet et âciz u bi-çareye (çaresize)
Şefkat eyle bi-kes (kimsesiz) u âvareye
Tangrı içün it ehl-i ilme ihtiram
Derdmend (dertli)in hatırın hoş gör müdam
Müfsidin neslini kes ger şah isen
Adle meyl et bende-i Allah (Allah'ın kulu) isen.[91]

Öyle anlaşılıyor ki Yavuz Sultan Selim, babasına, kardeşleri rahat durdukları müddetçe hayatlarına dokunmayacağına dair söz vermişti. Verdiği bu söz sebebiyle gelişi ve tahta çıkışı esnasında, İstanbul'da bulunan kardeşi Korkud'a saygı gösterdi. Onu, Saruhan Sancakbeyliği'nde bıraktı. Kırım Hanı'na bir mektup yazarak padişah olduğunu ve yanında bulunan Şehzâde Süleyman'ı göndermesini bildirdi. Yavuzun, padişah oluşu, gerek İstanbul, gerekse bütün bir devlette büyük bir sevinç ve coşku ile karşılandı. Hakkında medhiyeler yazıldı. Fakat kardeşi Şehzâde Ahmed ve oğulları bu haberi hiç beğenmediler. Bu sebeple Murad (Ahmed'in oğlu) Amasya'da, Ahmed ve Alâeddin Konya'da Selim'in hükümdarlığını tanımadılar. Onlar da müstakil birer hükümdar gibi yaşamaya başladılar.[92]

Selim'in tahta geçişi, gerek Osmanlı, gerekse Sünnî İslâm dünyası için hayırlı bir hareket olmuştu. Zira, bir bakıma İran'ın ileri karakolu olarak vazife gören Şiîlik, II. Bâyezid döneminde Osmanlı topraklarında faaliyet gösterirken, Sünnî akide ve tarikatlar, bu istilacı hücuma aynı cins silahlarla

91. Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olması ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 131 - 162,182 - 201; Hammer, IV, 73 - 85; Solakzâde, I, 439 - 467 ; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 238 - 245; Uğur, Yavuz Sultan Selim, 9 - 33; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu? " **TD.** (1954),VI /9, 74 - 90; VII /10, 117 - 127.

92. Geniş bilgi için bk. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" **TD.** (1954), VII / 10, 127.

mukabele edemiyorlardı. Daha önce de temas edildiği gibi bir "Mehdi" hikayesinin arkasına sığınan bu şekavet ve saltanat ihtirasının maskesini düşürmek gerekiyordu. Bu da ancak Selim gibi ileriyi gören, ufuktaki büyük tehlikeyi sezen, sert, cevval ve dirayetli bir idareci ile mümkün olurdu. Ülkeye sızmaya çalışan bu Şiîlik tehlikesi, onu, babasına karşı gelmeye kadar götürdü. Kendisinin ve memleketin halini " pederimle görüşüp ahval-i devleti şifahen arz etmek muktezay-ı maslahattır" diye ayak dirediği halde, kendisini istemeyen devlet adamları, onun bu talebini yerine getirmekten şiddetle çekindiler. Onlar, sadece babasının elini öpmeyi kast eden bir kimse, böyle bir ordu ile nasıl gelir diyerek babası ile görüşmesine bile müsaade etmediler. Onlara göre yaşlı hükümdar, tahtını oğullarından birine terk edecekse, bu, herhalde ele avuca sığmaz Selim değil, babası gibi yavaş ve halim Şehzâde Ahmed olmalıydı.

Anlaşıldığı kadarı ile Selim, her iki kardeşini de Osmanlı tahtı için kifayetli görmüyor ve dedesi Fâtih Sultan Mehmed'den sonra devletin maruz kaldığı tehlikeleri ortadan kaldıracak ve bükülen belini, sadece kendi çabalarının doğrultabileceğine inanıyordu.

3. II. BÂYEZİD'İN ŞAHSİYETİ VE VEFATI

O, yaratılışı itibariyle, babasına pek benzemiyordu. Bu yüzden onun kadar hareketli, cevval ve atak değildi. Bu sebeple o, daha sakin ve daha rahat bir hayatı seviyordu. Bu bakımdan, onun hayatını, iki devreye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri, şehzâdelik hayatı ile saltanatının ortalarına kadar olan dönem, diğeri de belirtilen dönemden itibaren, ölümüne kadar geçen devredir. Yerli ve yabancı kaynaklar onun yaşantısı ve özellikleri hakkında bize tafsilatlı bilgiler vermektedirler. Nitekim, Venedik elçisi Andre Gritti, onu şöyle tavsif eder:

"Bâyezid'in boyu ortadan yüksek olup rengi zeytunîye çalar. Çehresi, zihnen ciddi ve ağır şeylerle meşgul bulunduğunu gösteriyor. Fıtratan mağmum ve mahzundur. En mes'ud hadiselerin zuhûrunda bile asla sevinip fazla gülmez. Hiç şarap kullanmaz, az yemek yer, ata binmekten pek zevk duyar, giriftar olduğu nikris illeti men etmezse en sevdiği şey av eğlenceleri ve at talimleridir. Dinî merasimin hiç birini ihmal etmez, pek çok sadaka dağıtır. Felsefede behre ve malumatı olmakla övünür, kozmoğrafa (astrono-

mi) ile fazla meşgul olur."[93]

Bâyezid, gerek faziletli bir hükümdar oluşu, gerekse iyi ahlâkından dolayı komşu hükümdarlar ve kendileri ile anlaşma aptığı devlet reisleri üzerinde bir hürmet hissi uandırmıştı. Kendileri ile birçok defa muharebe etmiş olmasına rağmen Mısır'da vefatı duyulunca, gerek Memlûk hükümdarı, gerekse Kahire halkı tarafından gıyabî cenaze namazı kılınmıştı.

II. Bâyezid, saltanatı oğlu Selim'e devr ettikten sonra, arzusu üzerine yirmi yük (2 milyon akça) yıllık maaş tayiniyle doğum yeri olan Dimetoka'ya gitmek ister. Bâyezid Han, yaşlı ve rahatsız olmasına rağmen bu yolculuğa çıkmak ister. Yavuz Sultan Selim, Edirnekapı'ya kadar yaya olarak babasına refakat edip onu teşyi eder. Bu arada baba, oğluna devlet idaresi hakkında tecrübelerine dayanarak nasihatlarda bulunduğu gibi, oğlu da onun hayır duasını taleb ederek ellerini öper. Babasının arzusu üzerine Edirnekapı'dan geri döner. Yavuz Sultan Selim, babasının hizmetinde bulunmak üzere Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa ile Defterdar Kasım Çelebi'yi ve Tabib Ahî Çelebi denilen Mehmed b. Kemal'i tayin edip gönderir. Bâyezid, daha Dimetoka'ya varamadan yolda vefat eder. Vefat yeri hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre onun vefat ettiği yer: Çekmece, Sazlıdere, Çorlu'nun yakınları, Edirne yakınındaki Söğütlüdere veya Hafsa kasabasının Abalar köyünden biridir. 10 Rebiülevvel 918 (26 Mayıs 1512)'de Nikris illetinden vefat ettiği zaman 67 yaşında bulunuyordu.[94] Babasının ölüm haberini alan Yavuz Sultan Selim çok üzüldü. Korkud, Ahmed ve diğer şehzâdeler de haberi duyunca üzüldüler. Halk da üzülmüş olacak ki, karalar giymeye başladı. Yavuz, Yunus Paşa'nın, na'şı İstanbul'a getirmesini emretti. Yunus Paşa da na'şı yıkatıp kefenleyerek İstanbul'a getirir. Başta Yavuz Sultan Selim olmak üzere ulema, devlet erkânı ve halk tabutu karşıladılar. Bundan sonra cenaze namazını kılıp onu, yaptırdığı câmiin önündeki hazır olan kabrine defnettiler. Yavuz, babasının kabri üzerine altıgen bir türbe yaptırdı.Türbe için, türbedâr, hafız ve bakıcılar tayin etti. Bunlar, gece gündüz onun ruhu için hatimler indirip dualar ettiler.[95]

---

93. Sp. Cantacasin, **Petit Traicte de l'Origine des Turcqz**, Paris 1896'dan naklen bk.Uzunçarşılı, **Tarih,** II, 247.

94. Bilgi için bk. Bursalı M. Tahir, Sicill-i Osmanî, I, 25; Uzunçarşılı, **Tarih**,II, 245.

95. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, s. 36.

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد حمد الله رب العالمين والصلوة على محمد سيد المرسلين
وآله اجمعين اول سلطان اعظم وخاقان معظم ناظر غايات الفضل
والاحسان ناشر رايات العدل والامان سلطان ابن سلطان
سلطان بايزيد خان ابن سلطان محمد خان لا زالت رياض دولته
بحياض ذاته ناضرة وعين السعادة لنظام سلطنته مصيبة
وناظرة وفقه كه دنيانك حقيقت حالنه واقف
اماله ومالنه واقف اولوب مواد خيراتله هر مورده
وارد ومنازل مبراتده هر موقفده واقف اولدى
بو اثناده خيرات جميله سنه ومبرات جليله سنه شمول
نسنه لك [?] مدينة الموحدين ادرنه ده محمية عن البليات
وحفظت عن الآفات بنا ايدوب تعميرلرى اولنان خانه
سى جامع در وعمارتدر ومدرسه در ودار الشفادر
وكوپريدر بو بنالرك هر بيرى حدود اربعه سيله
تحديد اولنوب اهاليسنه وقفيه لرى جميع تاريخ وقفيه
وبونلرده هر نه حاجت اولورسه عموماً وخصوصاً
وكاملاً داخلاً وخارجاً تصرفات شرعيه وتصدقات
مرعيه سنه صحت حالنه اقدام ايدوب سلطان الوزراء
والسلاطين يسر الله له سعادة الدنيا والدين تخصيص قيد
وتفصيل شرعى برله وقفيه لرى ذكر اولنوب اثبات
عينيه مصالحى واستقامتى ايچون كندو خالص ملكندن

وصالح

وصالح مالندن شول نسنه كيم اكا منسوب ومختص ايدى
قصبات وكويلردن وبونلرك قبلارنده كه هر بيرى
تفاصيله ديبى مفوض وتوابعى ولواحقى ومنسوبات
ومضافاتى برله كلوب ذكر اولنوبدر اما اوقاف اوانده
قيدلرك صبرلرى وزاويه لرى ومقبره لرى وساير
مستجدلرك كاروانسرالرى وقبولرى وكوپريلرى
واوقاف دفترلرى وحاونه لرى وامولده وانبارلرى
مستثنى در اوقاف سلطانيه ايچنده واقف اولنان
هوجانه ونيالرى وقبلرلك بنيانى ومبانلك
اركانى موبد ومشيد اولوب واول اوقافلردر ادرنه ده
توابعنده پرادرى نام كويلك جميعى وانلك خارجنده
صاغيشى مجدده وكاوله دخى اولدقى دخى دفترده
بازارلقى ادرده اولدى فانه در وانك اول دفترده
يازيلو حاصلى اوچبيك سكزيوز سكز اقچه در نيابند
وقوجه سكنيز ومنوبليه سز وقيدسز وانلك شمال
جانبى اولدن حدى يوزديه دينكله مشهور اولوب
ديه دن ابتدا ايدر دخى كوپر باشنده [?] كيدر ودخى
طاشلرى كى صارو طوبلو يوسف بكى اماله ايردى
انلر كيديكيه كوى بولنه تيشور دخى مطلوب بركيلى
ديكله مشهور بره اولور واندن يوز ابوك ديكلمه
مشهور دبيه دادر وبوندن كوره طولنده غسله بكا اولور

صنورینه مین ایلر دخی قرق درهسی دیکله بللو درهیه
کیدر دخی درهنک ایچنه کیدر چیقلور واروریکی
اچوکوپریسنه بیشور وبوندن کیدر پرادی درهسنده
دخی کچقبالا اموده بیشور ودیوندن میل ایدر قبه دنه
بکا اولورلر صنورینه ودخی پازاریلی دیکله معروف
یوله یورر دخی طاشه بیشور وبوندن ایما یابلیه بیکاری
دیکله معلوم اولوبه یکابده وادر ودخی یوندن کوف
طوعیسنده بکا میل ایلر ودخی شهاب الدین پاشا صنوری
ایچنه اولوبه اولر ایکی طاشی اواسنده کیدر یغمورابوکی
دیکله معروف دپه یه دکن واندن ایه قیا دیکله مشهور
یره کیدر واندن الماجه درهسنه کیدر واندن مسلکی
مشهوری دیکله مشهور بر وادر واندن دمرجی حصه
صاده حصی یرن اولوبه دپه یه وادر واندن ایکی طاشه اندر
وبوایکی طاشده ذکراولنان بوز دپه یه وادر واول اوقافدر
ذکراولنان پرادی نواحیسنده قرق اولوکوپلک جمیعی
اولرنیک صافیسی مجرده وقف اولدوغی وقت دفترده
مذکورده یازلدوغی اوزره بیکلی بر اودر دفترده یازیلوبه
حاصلی خاص جاریه وسازلقبوه ایکی بیک یدی یوز التمش
ایکی اقچه در وانک قبه دنه بکا اولوبه صنورنک جوقی
صوفیلر کوینک شمال جانبنه اولوبه هدنه بیشور ودینی
صنوری اولو یولدر اندن صکره قودیکلر وقرق کوینک

اواسنده

اواسنده اولود دپه در دیوندن چیقلور بیش طاشه
یولشور دخی بوز ایوکه دیکله مشهور اولوبه ایوکه
بیشور بواول کوینک کونه طوغوسنده بکا اولور
صنوریدر ویوندن چیقلور برکسیلی کیکه بیللو بره دک
دخی اندن پرادیکه بونده کلور دخی یول اوزره یورر
حیکله بابوغونک یونیکر دخی بولکک برودک
اوسنده حیقرده یورر دخی حمزه جوک ایوکی دیکله
مشهر ایوکه اولشور ویوندن کیدر قرق کوینک مقبرهسنه
اولشورکه اول انک مشتمالیدر وکونه طولنده غربنه
بکا اولوبه صنوری اول یولره صوفیلر کویجی صنوری
ایچنه اولوبه دکرمه یونه بولشاده بره کیدر ویوندنه
یول اوزرنده اولوبه طاشلیه یوقشی دیکله مشهور
اولوبه بره دک کیدر دخی یول اوزره یورر قرق کوینکه
مشهوره دکن دخی ذکر اولنان بش اغاجه اندنه
ودخی پرادی نواحیسنده جنطلا اولوکوبلک
جمیعی اول اوقافدرکه انک اولرنیک صافیسی
مجرده وقف اولدوغی وقت دفترده یازلدوغی
اوزره اولدایکی اودر حاصلی دفترده یازلدوغی
اوزره طقوز یوز اوده طقوز اقچه در واول کوینک
قبه دنه بکا اولوبه صنوری میحایل سکودی دیکله
معروف اغاجدن ابتدا ایدر دخی حاجت ایوکی دیکله

معروف دیه یه دک کیدر وانک یانده بر اولو یول
واردر که انک اوزرینه کیدر دخی انده دوز کوده
طوغوسنده بقا اولان صنوردینه دک ودخی کیدر
کراسلی دره دیکلرینه معروف دربه دخی انده چقلور
دره ایچنده کومرلی دیکلرینه معروف یره دک چیقر
دخی انده شمال جانبنده اولان صنورینه میل ایدر
دخی اول یرک اوزرنده یورر دخی چناق بلوطی دیکلرینه
مشهور اغاجه اولشور که انک التنده دکلمش برطاشی
واردر ودخی انده صقیه ارکی دیکلرینه معروف بر چقلور
دیوندره حوکه اوزره کیدر دخی بوکک یر اوزرنده یلیانه
قونغی دیکلرینه مشهور اولان یره اولشور دخی انده یورر
شو نلک اوزرنه دخی نورجه بیکاری دیکلرینه مشهور
بیکاره یتشور اول بیکاردن کوده یانبنده بقا اولان
صنورینه میل ایدر دخی بیکار صوینک اوزرنه کیدر
دخی بوکه دره یه یتشور یورره دخی چقلور بوزندن
اول ذکر اولنان مجانه اغاجنه یتشور تمام اولور که
در ادای ثوابچندن قره کونلونام کوینک دوکلای
دخی اول اوقافدندر اول کوینک یرلرنده اول کوینک
اهلی اولیانلر اکر کوبکوی الدکلری کبی اول کوینده
اولرینک صاحبنی مجرد بر وقف اولوب دخی وقف دفتر
خاقانینده یازلو دخی اوزره یکرمی ایکی اقچه انک رنزده
بادبوز

بادبوزه حاصلی الی بک اوچیوز طقسان بر کـــ
اقچه در انک کوده یانسنده بقا اولان صنوری یو کونده
شهاب الدین پاشا کوینک اوسنده واقع اولان جوکه بولیدر
وانک شمال طرفنده اولان صنوری بو ذکر اولنان یولدن
ایه قبا دیکلرینه مشهور اولان طاشه دک وارر دخی انده
اغاجه دنن دکلمش بیوک طاشه کیدر بونده ببیان
قیاسی دیکلرینه مشهور طاشه کلور ودخی ایکی طاشـ
دکلشدر دخی انده اوف جال اولان بر وقف ایکوت
حاکم اولدی دبوندن دوس قیاسنه کلور دخی بوندن
کوده طوغوسنده بکاسیل ایدر دره چقلور دره میک دیکلرینه
معروف اولان دره یه دک دخی اول دره اوزرنه کیدر
دخی ایکی طاشه اولشور دکتلیجه ایوک دیکلرینه معروف
دره یه یتشور بونده قره اغاج ایوکنه اولشور دخی
انده کیدر ایکی کوی دره سی دیکلرینه مشهور اولان دره یه
کچرلر اکا بیوکه بیکار دره سی دیرلر دخی بر طاشه
کیدرکه اکا سوریجه طاشی دیرلر ودخی انده چقلور
اینالی اغلو طرخانه یرن جاقل دیکلرینه معروف اولان
یره اولشورکه اول یرده برطاشی دکلشدر صاییجه
دیه سته یعنیور کوی طرفنده قره آدم مقداری در
دخی بونده چقلور دره جک دنیلان دره لرینه یورر
دخی طاشی دکیلانه بر کچر دخی طاشلر اوسنده اشقه ایدر

دخی صو یری یاننده دکرمن یولی یاننده اولوق
طاشه یتشور وبوندن قبله ده بکا اولدن صنوریه
مین ایدر دخی حاقل دیکله معروف یره کیدر دخی
بکلور عوض اغلو موسی یری طرفنه اولدن اغاجه دك
واندن کوکلجك دیکله معروف اولدن دبه کجر وبوندن
دخی میشه دیکله معروف یره دکین طاشه
اول دبه التنده اولان طاشه چقلور وبوندن دخی
کیدجك اولشور وبوندن چقلور دخی بر غیری طاشه
دخی یولشور وقره اغاج دیکله مشهور اولدن اغاجه
یتشور وبوندن کیدر دخی اوج طاشه یولشور
دخی بکارکنه بولنه یتشور واول یول چقلور
کوده طولندوغنه بکا دخی بر طاشه یولشور واندن
کچر دخی مقبره یه یولشور دخی بکارکنای دیکله
معروف یره اولشور وبوندن قره کوللو دره سی دیکله
مشهور اولدن دره یه اولشور یورده دخی چقلور
شهراهه یه یاشکوتیده کیدن یوله یتشور
بو یول دخی چوکه یولنه یتشور وبوندن کیدوب
دخی ذکر اولنان ابه قیابه یتشور برادری نوابنده
حاجی امور کونک جمیعی دخی اول اوقافده
دانك اولانلرك صاغنی اولکلرینه وقف
اولدوغی وقت دفترده یازلدوغی اوزره اوتوز
اوچ اوددر اول دفترده انك یازدوغی ایلکی

طقوز یوز

طقوز یوز طقسان برنجیه دك وانك شمالجانبنك
اولدن صنوری ابتدا ایدر یابجلی دره سنن اولدن
دکلمی طاشنه وسکورمك دیکله معروف
اقامدن دخی اکا سنقورلی دره سی دینلور دره سی صوینه
اقدوغی وقت دخی اولدن اغاجه کجر کیدر حراف
مخلفه اوزره دخی چور خانلی یولنه یتشور ودخی
انك کوده یانشنده بکا اولدن صنوری اندن ابتدا
ایدر دخی انك اوزرنده یورر یولنه کسیلور دخی دبه
یانن کیدر صواقه برا اوزره دخی کچر اول بکا اوزره
اولدن بری طاشلره دن واندن انماجی یولی دیکله معروف
دبه یه کیدر دخی انك قبله دن بکا اولدن صنوری
اورادن یورر دره سنه اولدن اسکی کوپری برندوارد
دخی انك اینجی چقلور که کوده طوغروسنه بکا میل
ایدر دخی امرلو کوپری التنده کیدر قوجه بکارینه یتشور که
اکا قرمه بکاری دینلور که کبی حاجی امور بکاری
دخی دینلور وبوندن چقلور دخی بر طاشه یولشور
دخی یایجای دره سی دیکله مشهور دره اینجه کیرر ده
چقلور ذکر اولنان سکوره چوکه یتشور تمام اولور
واول اوقافدر در برادری نوابنده بکلرنلی کوینك
جمیعی واکا صوتیلدکجه دخی دینلور ودخی انك
خانه لرنك صاغنی چرکیه وقف اولدوغی

وقف دفترده یازلودر اوزره قرق خانه در
وانک حاصلی اول دفترده ایکیبیک اوتوزبش اقچه در
وانک سنوری کرکس دره سی طرفنده دکلمش طاشدن
ابتدا ایدر واندن چیقلور دخی اوچ طاشدن کچر صوقیدر
دره سنه کیدر اول دره انک قبله طرفی اولوب
سنوردر ودخی یوقاری دره اوزره یوقاروسنده
اولدخی خانی دخی دکلمش طاشه اولشور واندن
کیدر ذکر اولنان دره کچر دخی جانب شرقه متوجه
اولور دادر کوبک دره اینجه کدر دخی دکلمش طاشه
اولشور ذکر اولنان دره نک یوقاروسنه واندن
چیقلور دخی اوندن اوچ طاشی دم کچرکه اول الک کوله
طوقوشدن بکا سنوردر واندن دخی چیقلور براوارک
یوقاروسنه چیقلور که انده طاشی دکلمشدر وبونده کیدر
الکی بلوطی دیمکله مشهور برکه یوقاروسنه اولان
طاشدن واندن دخی کیدوب قوریجه کوبک دره سی
کچه دنیم کچرکه انده نکریکه ارمودلق اغاجی
وادر دخی اندن چیقلور اوچ بلوط اغاجلری یاننه
دکلمش اغاجلری بولشور دخی اندن کچوب برقاچ
دخی بولشوب قبله جانبنه میل ایدر دخی کیدر دره یه
دکیه اندن نصلکه کیدر ارمود اغاجی یاننده دکلمش
طاشه یوقشور وبونده کیدوب دره اولوب الما

اغاجنه دادر وبونده کیدر ترنب برنک الندنه
یول اوزره دخی برر بیشودکه اول یرده دکرمن یولی
اولوب یوله یولشور اول انک شمال جانبنه اوروده
سنوری در وانک کوله یاقنده بکا اولوب هوری
کرکس دره سی دیمکله مشهور دره نک اوستنه
کیدر دخی دکلمش طاشه کچر اندن چیقلور دخی ارمود اغاجی
یاننه اولشور طاشه کیدر واندن دخی کیدر جامودلیجه
بیکاره دادر واندن کیدر دخی شول اولوب یول کچن
طاشی دکلمشده اولوب دکرمن یولی یوقشور دخی بر
وادر تمام اولور ودخی اول اوقاف در براوارک
نواحیسنده مراد چلبی کوبک جمیسی وانک
خانه لرنک حاصلی مجردیه وقف اولودخی سلطانی
اولدخی وقف دفتر خاقانی یازلودخی اوزره بکره
ایکی خانه در وانک اول دفترده یازلمش حاصلی
بیک درت یوز یکرمی اوچ اقچه در انک شمالی
جانبی اولوب سنوری مزکور کوینه کلوب جوملک
کوی دیمکله معروف کوبک دکرمنه کیدر بولندن
ابتدا ایدر واندن چیقوب کیدر یونس کچه وانسند
اوغلو یوسفه منسوب اولوب ایکی مزرعه یاننده
دکلمش طاشه یتشور اندن صکره یوقاروجیقفه
کیدر دخی بیره نام کاوم منصلو مزرعه یاننده

انف

دکلمش طاشه بشور اندن صکره کوله طوغوسنه
میل ایلر کیدر دخی انجیبه منسوب اولان مزرعه باننده
دکلمش طاشه بشور اندن صکره طوغری کچر کیدر
حدّ ایچون عمومت اولان دکلمش طاشه بشور
اندن بوکسک یر اوزره کیدر دخی انده اولان دیه یه
کچر موسی یه منسوب مزرعه باننده اولان کوچک
دیه اوزره دکیلن طاشه بشور اندن صکره چکلور
کیدر بنده نام کافره منسوب مزرعه باننده دکلمش
طاشه بشور اندن کیدر دخی بکلوجه کوی دیمکله
معروف کویدن محروسه اورنه یه کیدن اولو بول کنارنده
دکلمش طاشه بشور واندن دخی کیدر بولک
کناری اوزره طوغری قصاب یوسف ایله کتخدا موسی یه
منسوب اولان ایکی مزرعه اراسنده دکلمش
طاشه بشور اندن صکره مزرعه اراسنده دکلمش
کیدر دخی قرمانلو محمدیکه و موسی یه منسوب اولان
ایکی مزرعه اراسنده دکلمش طاشه بشور اندن
کچر دخی انارک کیدر مزکور محمدیکه و علی چلبی یه منسوب
اولان ایکی مزرعه اراسنده انجیلن دکلمش طاشه
بشور واندن کچر دخی اق بیکار کوندن محروسه
اورنه یه کیدن طریق عام کنارنده دکلمش طاشه
بشور واندن دخی کچر حسین چلبی یه و نانار

مصطفی یه منسوب اولان ایکی مزرعه اراسنده دکلمش
طاشه بشور اندن صکره چکلور کیدر بلوکز جه
اخور دیمکله معروف یره بشور واندن دخی
کچوب ذکر اوغلان محمدیکه منسوب اولان مزرعه
باننده واقع اولان کوچک دره باننده دکلمش
طاشه بشور دخی اسماعیل اوغلو محمده منسوب
اولان مزرعه کناری اوزره کیدر اندن صکره حسین
اغایه منسوب اولان مزرعه باننده دکلمش
طاشه بشور دخی اول مزرعه کنارنده کیدر
نانار احمد مزرعه سی دیمکله معروف اولان
مزرعه نک باشنه بشور اندن کچر دخی چقارق
کیدوب نانار عیسی مزرعه سی کناری اوزره
قماریجه منسوب اولان مزرعه باننده بوجه یر
اوزره اولان دیه اوسننده دکلمش طاشه
بشور واندن کچر دخی موسی یه منسوب
مزرعه باننده دکلمش طاشه بشور
واندن دخی کچر بو مزرعه نک کناری اوزره
چیقرق نانار اوغلو مصطفی یه منسوب
اولان مزرعه باننده طریق عام کنارنده
دکلمش طاشه بشور اندن کچر دخی
اوقاف مزکوره: خاقانیه دن قریه دیمکله
متعارف قریه نک مقبره لرینه بشور
واندن کچر دخی بول کناری اوزره کیدر

مصطفی یه

طاشلجه یوقشی دیمکله معروف برادزره
دکلمسی طاشه بتشدر اندن صکره کیدوب
قبله جانبنه میل ایدوب دخی طوغانجی
دره سی دیمکله معروف دیه ادزره
کچر اندن صکره اندن ایدر دخی اینسی
کوچی دیمکله مشهور کوکی حدودن
واقع اولمش دوز برادزره دکلمسی
طاشه بتشور واندن کچر کیدر دخی
بیوککی براوسنک دکلمسی طاشه
بتشور واندن دخی کیدر کوره باتی
جانبنه میل ایدر اشقه ایدر دخی
طریق عام قرنبت البلی دره سی
باینن دکلمسی طاشه بتشور
واندن صکره کیدر اناوله مراد چیلی
دره سی دیمکله معروف دره ایچنه
کیدر واندن کچر دخی اوغرلو اوغلو
خضر منسوب مزرعه باینن
دکلمسی طاشه بتشور
واندن کچر دخی چوملک
کوچی دره سی دیمکله مشهور
دره ایچنه بتشور دخی
اندن چیقلور اینسی کوچی حطیب

کوچی

کوچی نام ایکی کویلک مزرعه دکلمسی
طاشه بتشور واندن کیدوب جیغادق
دخی چیقلور ذکراولنان چوملک کوچی
دیمکله معروف کوینه منسوب دره ایچنه
کیدر دخی صفیراکرکی دیمکله متعارف
موضعه بتشور واندن دخی جیغادق
کیدر دخی چیقلور اول دره ایچنه
اندن دخی مرادچیلر کوینده چوملک
کوچی دیمکله معروف کوینه منسوب
وکرمنه کیدر طریق عامه بتشور

سنه ثمانه وتسعین وثمانمائه

هذا المحرر ... [illegible] ... السلطانية
... الموقع موقع المولى الاعظم والحبر الكريم
فخر الاكارم ... مولانا السيد عبد الرحمن ...
القاضي بعسكر المنصور ... روم ايلي ...
... [illegible] ...

II. Beyazid'in Edirne'deki Vakıfları ile ilgili Vakfiyesi

Cilt 11 F.12

YAVUZ SULTAN SELİM

A. YAVUZ SULTAN SELİM

Kaynakların, ortaboylu, toparlak ve kırmızıya çalan beyaz yüzlü, çatık kaşlı, beyaz dişli, omuzları ile göğüs arası açık, sakalsız, pala bıyıklı, sert bakışlı, cesur, gayretli, çok mahir bir avcı, harp sanatında emsalsız bir komutan olarak bildirdikleri Yavuz Sultan Selim, âlim ve edipleri seven, Şark dillerinden Arapça ve bilhassa Farsça'ya tam manası ile vâkıf bir hükümdar idi. Kendi el yazısı ile olan Farsça manzumeleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadırlar. Yavuz Sultan Selim, hem Farsça hem de Türkçe şiir söyleyebiliyordu. Farsça olan Divân'ı 1306 yılında İstanbul'da basılmış olup, 1904 tarihinde de Alman İmparatoru Wilhelm II.'nin emri ile Paul Horn tarafından Berlin'de yeniden neşredilmiştir. Trabzon'daki valiliğinden itibaren meclisinde şairleri bulundurmayı alışkanlık haline getirmişti. Câfer Çelebi, Ahi ve Revânî, onun meclisinin müdavimleri idiler. Siyer ve Tarih ilminde epey mütalaası olduğundan bu konuda mahir bir şahsiyet olarak kendisinden söz edilmektedir. Boş zamanlarını âlim ve ediplerin meclislerinde geçirmekten hoşlanırdı. İlmi sever ve ülemaya hürmet ederdi. Tarih, felsefe ve tasavvuf sahalarında geniş bir bilgisi vardı. Özellike edebî bir lisanla ve pek muğlak olan "Tarih-i Vassaf"ı çokça mütalaa ederdi ki bu, onun ilimdeki yüksek vukufunu göstermektedir. Hazarda olsun seferde olsun, vakit buldukça ilmî mütalaalar ile meşgul olurdu. Nitekim, Mısır'dan İstanbul'a gelinceye kadar İbn Tagrıberdî'nin "en-Nücûmu'z-Zâhire" adlı eserini İbn Kemâl'e tercüme ettirerek menzillerde parça parça kendisine takdim edilen tercümeleri okurdu. Yine o, Mısır'daki ikameti esnasında, Hind ve Çin haritalarını yaptırmıştı. O, şair, mutasavvıf ve filozof bir hükümdardı.Uzunçarşılı'nın değerlendirmesiyle o, Osmanlı hükümdarları ara-

sında ilim itibariyle en yükseği idi.[1] Şam'ın Sâlihiyye semtinde câmi ve imâret inşa ettiren Yavuz Sultan Selim, oradaki Muhyiddin Arabî'nin türbesini de bulup yaptırdı. Böylece o, ( ) Şam'daki bu tesisler ile Konya'da Mevlevî Tekkesi'ne getirdiği sudan başka bir hayır yapamamıştı. Zira benzer hayır işleri için fazla zaman bulamamıştı. Hatta İstanbul'daki kendi câmiinin bile temellerini attırmış fakat ikmâline imkân bulamamıştı. Osmanlı Devleti'nin 9. hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim, Müslüman - Türk âleminin ilk halifesi olarak dünyada ilk defa "Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn" ünvanını almıştı. Babası II. Bâyezid, annesi Dulkadıroğlu Alaüddevle'nin kızı Ayşe Hatun'dur. Babasının sancak beyi olarak bulunduğu Amasya'da dünyaya gelen şehzâdenin doğum tarihi hakkında verilen kayıtlar, hicrî 871, 872 ve 875 (m. 1466, 1467 ve 1470) yılları şeklinde epey farklılıklar göstermektedir.[2]

Kaynaklar, İkinci Bâyezid'in, hayatta kalan oğullarının en küçüğü olan Yavuz Sultan Selim'in, şahsiyeti ve yönetimdeki enerjisi hakkında yeterli bilgi verirler. Kendi ifadesine göre, Trabzon Sancak beyliğine 887 (1482) veya 892 (1487) yılında tayin edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki o, diğer şehzâdelere göre daha cevval ve enerjikti. İleri görüşlü bir şehzâde olan Selim, sert bir yaratılışa sahipti. Yapacağı işlerde karar vermeden önce çok düşünür, etrafındakilerle konuşur ve bundan sonra kat'i bir karara varırdı. İstişare ve araştırmadan sonra varılan karardan dönmezdi. Bu konuda önüne çıkacak bütün engelleri ortadan kaldırmak gayesiyle elinden geleni yapardı. Kararlarını uygulayabilmek için planlı bir şekilde çalışırdı. Adam seçmesini iyi bilirdi. Bütün bunlar, onun, pâdişah olmasında ve başarılı işler yapmasında birinci derecede rol oynadı. Babasının yerine geçip Osmanlı tahtına oturmayı kafasına koyduğu zaman, en çok güvendiği adamlarını İstanbul veya şehzâdeler yanına gönderdi. Onlardan aldığı raporlar sayesinde gerekli tedbirleri alarak, varmak isteği hedefe emin adımlarla ulaşmaya çalıştı.Zira adamları nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında da kendisine yol gösteriyorlardı. Onun, tahta geçmeden önce kullandığı casuslar, İstanbul, Edirne ve Amasya'da esen havayı koklamakla kalmadılar, aynı zamanda Selim hakkında geniş propaganda yapma imkânını da buldular. İstihbaratı sağlam olan bu adamları sayesinde dünya siyasetine de vâkıf bulunu-

1. Uzunçarşılı, **Tarih,** II, 305.
2. Bu konuda geniş bilgi için bk. Müneccimbaşı, **Sahaifu'l- Ahbar,** trc. Nedim (Şair), İstanbul 1285, III,447 - 448; M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî,** I, 38; Şinasi Altundağ, "Selim I", *İA.* X,423; Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim,** Kayseri 1989, s. 9.

yordu. Bundan dolayı cülûsundan önce tanınmayacak bir şekilde İran ve Arabistan'ı gezdiğine dair söylentiler çıkmıştı. Devlet hazinesini devamlı surette dolu tutmak ister, debdebe ve ihtişamdan hoşlanmazdı. Sadeliği severdi. Milletleri idare etme hususunda büyük bir kabiliyet göstermişti. Ülkesinin her tarafında yalnız adaletin hakim olmasını isterdi.[3]

Gerek Selimnâmelerde, gerekse diğer kaynaklarda onun nasıl bir hükümdar olduğuna, tebeası (halkı) için nasıl çalıştığına, devletinin daha iyi bir şekilde idare edilip bütün Müslümanları nasıl bir birlik altında toplayacağına ve bizzat kendi özelliklerine dair epey bilgi bulunmaktadır. Keşfî'nin Selimnâmesi'nde ifade edildiği üzere tahta geçtiği gün, babası II. Bâyezid, kendisine bazı tavsiyelerde bulunarak şöyle demişti:

"Ey nur-i didem (ey gözümün nuru) ve ey surûr-i sinem, bugün ki emr-i Rabbânî ve takdir-i Yezdânî birle mâlik-i mülk-i diyar ve serîr-i saltanata şehr yar oldın, gerekdir ki âd u şanımız ve nâm u nişanımız gözleyip ve âbâ-ı kiramımız ve ecdad-ı izamımız izini izleyüb şâhân-ı kadim muktezasınca ve padişahân-ı azim müddeasınca def'-i mezâlim-i eşrâr (kötülerin zulmünü ortadan kaldırıp yok etmek) ve ref'-i mekâdir-i ahyar kılub nâm-ı nikle (iyi bir isimle) âleme tolasın..."[4] Keşfî'nin, devam eden ifadesinde, Yauz Sultan Selim'in, babasının bütün isteklerini yerine getirdiğini, iyi ve bilgili insanlarla nasıl istişarede bulunduğunu, doğruluktan ve devlet ile halkın menfaatlerini kollamaktan ayrılmadığını öğreniyoruz. Hammer, Cenabî'nin, kısmen sadeleştirdiğimiz aşağıdaki ifadeleri ile ondan şu şekilde bahseder:

Selim, uzun boylu idi. Giyimine dikkat etmeyi severdi. İnce zevki ve zerafetiyle temayüz etmişti. Kaftanı kıymetli işlemelerle süslü idi. Kendisinden önceki hükümdarlar silindirik biçimde ve aşağı kısmında tülbent sarılı bir kavuk giymişlerdi. Sultan Selim ise bunun yerine yuvarlak ve yukarısı tamamiyle şal ile örtülmüş bir kavuk kabul etti ki, buna "**Selimî**" denilmektedir. Kendisinden öncekiler sakal bıraktıkları halde o, sakalını tıraş ettirerek bıyıklarını bıraktı. Yuvarlak yüzlü olan Yavuz Sultan Selim'in gözleri büyük ve parlak idi. Siyah ve sık kaşları ile büyük bıyıkları da onun bütün güçlü ve heybetli niteliklerini belirten şahsiyetini karekterize ediyordu. Fikrinde cür'et ve ziyadesiyle selamet vardı. Şiiri sever ve muvaffakıyetle

3. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi** (1954) VII/9,74-75; Şinasi Altundağ, "Selim I" **İA.** X, 432 - 433.

4. Keşfî Mehmed Çelebi, **Selimnâme,** nşr. Şefaettin Severcan, Kayseri 1995, s. 69-70.

söylerdi. Öfkeli, sert, baskıya eğilimli olarak kendisini bütünü ile halkın işlerine hasretmişti. Yeryüzünde düzeni koruma azminde idi. Bu yüzden savaşı ihtiraslı denecek şekilde severdi. Onun bu karekteri, yeniçerilerin kendisini sevmesine sebep olmuştu. Benzeri görülmeyecek kadar olaganüstü bir dinamizme sahipti. Ne yeme - içmeye, ne de harem zevklerine düşkündü. Günlerini avlanmak veya silah kullanmakla geçirmeyi arzu ederdi. Zamanının çok azını uykuya ayırdığından gecelerinin büyük bir kısmını tarih veya Farsça şiirler okumakla geçirirdi. Olaganüstü bir zekâya sahip büyük bir padişahtı. Çoğu zaman halk arasında gezer ve tanınmamak için her defasında elbisesini değiştirirdi. Birçok mahremleri vardı ki, her tarafa girip çıkar ve olup biten şeylerden kendisine haber getirirlerdi. Selim, İran, Türk ve Arap şiirinde temayüz etmişti. Mısır seferi esnasında Ravza Adası'nda bulunduğu sırada, emri üzerine inşa edilmiş bir Arap köşkünün duvarına kendisine ait olan iki beyit yazdırmıştır."[5] Hammer'in, Yavuz Selim'le ilgili olarak gerek Cenabî, gerek başka kaynaklardan yaptığı pek çok alıntı bulunmaktadır. Bununla berber biz bunların üzerinde fazla durmaksızın, hemen hemen bütün kaynakların verdiği bilgilerle onu şöyle tanıtmak istiyoruz:

"O, Pâdişahlık hasletlerini tamamiyle şahsında toplayan, sert ve şaşmaz bir disipline, tuttuğunu koparır bir azim ve iradeye, son derece cevval bir dinamizme sahip olduğu için Osmanlılarca *"Yavuz"* adı ile anılan bir sultandı. Babasının ferağatı üzerine cihanın en büyük askerî ve siyasî kudretine sahip olan Osmanlı hakanlık tahtına çıktı.

Yavuz Sultan Selim de 1510 senesinde Korkud gibi pâdişah olmayı kafasına koymuştu. Bununla beraber belirtilen senede Şehzâde Ahmed'in padişah olacağı şayiası yayılmıştı.[6] Bu durum karşısında şehzâdeler sancak değiştirmek ve İstanbul'a daha yakın olmak için babalarına başvuruyorlardı. Nitekim bu sebeple Yavuz da babasına bir mektup göndererek Trabzon'dan şikâyet ediyordu.O, mektubunda şöyle diyordu:

" Bu vilayette galle cinsinden nesne bitmeyüb kılleti ve zarureti aleddevam olduğu sebepten sancak beyi olanlar, acz ve furûmande kalurlar imiş. Tereke taşradan gelür imiş. Bende-i fakir geleliden beru hemçünan galle gemi ile ve bazı Türkman canibinden gelür. Bu yerin bid'atı ziyade

5. Daha geniş bilgi için bk. Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi,** trc. Mehmed Ata, İstanbul 1330, IV, 97- 100.

6. Geniş bilgi için bk. II. Bâyezid dönemi.

olmağın evvelki zamandan şimdi az gelür olmuştur. Bizim hod bir gemi yapmağa takatımız yoktur. Kendu maslahatımıza göre amma tereke bulunduğu takdirde dahi bu miktar dirlikle ne verecek ve ne alacak bulunur. Elhasıl bu mertebede zaruret çekilir ki, vasf olmak hadd-i imkândan hariçtir. Hâşâ, Hüdâvendigâr'ın eyyam-ı devletinde ki, bende-i hakir a'da ağzında bir vechle kıllet ve zaruret içinde kalub a'da halimize muttali ola. İç illerde refahiyette olan şehzâde bendelerünüz bunca âli himmetle yaylaklarında ve âb-ı revanda ve mürg ü zarlu sahralarda her nev'iyle huzurda ve refahiyette iken mezid-i merhamet rica ederler. Ümmizdir, yevmen fe yevmen ziyade rif'atte ve refahiyette olalar. Halbuki bende-i zaif dokuz tümen Gürcistan ağzında ve Şark vilayetinin serhaddinde bir girdab içinde kalub şey'-i kalil dirlikle zindegâni oluna ki, dosta ve düşmana cevab verub, Hüdâvendigâr sağ olsun. Eğer bende-i fakirden kat'ı nazar olunmadıysa şefkat-ı sultanî ve inayet-i hakanî diriğ olunmayub himmet oluna ki, bu yerde zindegâniye takat kalmadı..." [7] Yavuz'un, bu ve benzeri mektuplarla babasına bildirdiği istekleri, Şehzâde Ahmed'in baskısı yüzünden yerine getirilemiyordu.

1) YAVUZ'UN ŞÖHRETİNİN ARTMASI

Daha önce de temas edildiği gibi, Şehzâde Ahmed, babası II. Bâyezid'in yerine tahta aday gibi görünüyordu. Bununla beraber o, Amasya'da hükümdarlara yakışmayacak bir takım eğlencelere katılıp eğlenirken Yavuz Sultan Selim, İran'ın da etkisiyle gerek doğuda gerekse Anadolu'nun başka bölgelerinde bir felâket halini almış olan Kızılbaş tehlikesini önlemeye çalışıyordu. Yavuz, gittikçe artan Kızılbaş propagandasının korkunç ve tehlikeli bir hal aldığını gören ilk şehzâde oldu. Tehlikeli bu durumu defalarca babası ile sadrazama yazdı. Bununla beraber onlardan ciddi ve sonuç verici bir tepkinin gelmediğini gördü. Bu sebeple doğuda ortaya çıkan ve devletin siyasî varlığına kast eden bu yangının söndürülmesi için, Anadolu'nun değişik bölgelerinden gelen yiğitler ile Erzincan ve İran üzerine akınlarda bulundu. Bu hareketiyle o, Şiîliğe karşı Sünnîliğin tabiî lideri durumuna geldi. Onun bu seferlerini haber alan yiğitler Trabzon'a koştular. Bunlar, içten gelen bir arzu ve şevk ile döğüşmeye başladılar. Zira bunların anlayışına göre bu bir cihâd idi. Bu akınlardan sonra memleketlerine dönüp

7. Mektubun tam metni ve kaynağı hakkında geniş bilgi için bk. Uluçay, agm. VII/9, 75-76.

vardıklarında, etraflarında toplananlara Yavuz'un kahramanlık ve yiğitliklerini anlatmaya başladılar. İnsanların toplu olarak bulundukları yerlerde "ozanlar türkü çıkarup " *Yürü Sultan Selim devrân senindür" kelimatını zikreder oldular....*[8]

Şehzâde Korkud ile Ahmed, iç bölgelerde yaşarken Yavuz sınırda çarpışıyor, ilerisi için lâzım olacak bilgi ve tecrübeleri elde etmeye çalışıyordu. Bu durum, hem halk hem de Kapıkulu askerlerinde Yavuz'un, dedelerinin yolunda yüreyebilecek yegâne padişah namzedi olduğu kanaatini uyandırmıştı.

Bilindiği gibi, Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlı Devleti, İslâm Hukukunu, devletin bütün organlarında uygulamaya gayret ediyordu. Bu arada *"ilây-ı kelimetullah"* anlayışının bir sonucu olan *"cihâd ve gazâ"* fikri de devlet ile halk için yerine getirilip yapılması geren bir farz olarak telakki ediliyordu. Gerçekten devletin siyasî, idarî ve askerî organları da buna göre düzenlendikleri gibi elemanları da buna göre yetiştirilmişlerdi.

Muhtemelen, şartların zorlaması sonucu olarak II. Bâyezid döneminin sonlarında Kapıkulu, Akıncı ve Timarlı askerler, bir nevi istirahata çekilmişlerdi. Onlar, eski sefer ve zaferlerin hikâyelerini anlatmakla ömürlerini geçirir olmuşlardı. Niğbolu'lar, Varna'lar ve Kosova'lar âdeta dillerde dolaşan birer masal olmuşlardı. Damarlarının her atışında kahramanlık ve yiğitlik darbeleri bulunan er ve beyler, eski günlerin hasretini çekiyor, tarihe yeni destanlar yazdıracak büyük bir liderin gelmesini sabırsızlıkla bekliyorlardı. İşte bu lider, Trabzon'dan seferleri ve haykırışlarıyla zaferlere susamış olan bütün bir tebeaya nurlu ve parlak günlerin işaretini vermeye başlamıştı.[9]

24 veya 25 Nisan 1512 (7 veya 8 Safer 918)'de padişah olduğu zaman 46 yaşında olan Yavuz Sultan Selim,[10] devlete karşı zararlı bir faaliyette bulunmadıkları takdirde kardeşlerine dokunmayacağına dair babasına söz vermişti.[11]

---

8. Uluçay, "Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu?" Tarih Dergisi, VI / 9, 76.
9. Uluçay, agm. Tarih Dergisi, VI / 9, 76-77.
10. Karşılaştırma ve geniş bilgi için bk. Keşfî, *Selimnâme*, s. 69; Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman,** İstanbul 1341, s. 203; Hammer, IV, 85; Selâhattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** Ankara 1969, s. 1.
11. Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman,** s. 204.

Padişahlığı resmen devr aldıktan sonra, babası ile aynı şehirde kalmaları mahzurlu görüldüğü için II. Bâyezid, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Yavuz da onu belli bir yere kadar uğurlayıp dönerken, yeniçerilerin tüfek ve kılıçlarını çattıklarını, yeni padişahı da bunların altından geçirmek istedikleri haberi verilir. Bu şekildeki bir hareketten yeniçeriler, padişahın kendilerine "râm" olacağını ve belki de bol bahşiş vereceğini umuyorlardı. Fakat umduklarını bulamadılar. Çünkü, onların kılıçları altından geçmeyi bir yenilgi alâmeti sayan Pâdişah, Yedikule'de babasına ait olduğunu söylediği hazineleri almak bahanesiyle yol değiştirdi. Böylece yeniçerilere görünmeden saraya geldi. Ancak onun bu şekilde hareket etmiş olması, yeniçerilerin saraya gelerek "Caize" istemelerine engel olamadı. Bunun üzerine hükümdar, sayıları takriben 35.000 civarında olan kapıkullarının mensuplarından her birine ikişer bin akça cülûs bahşişi ve ayrıca süvarilere 5'er, yayalara (piyade) da 3'er akça cihet-i aslîlerine (maaşlarına) terakki vermek (zam yapmak) suretiyle işe başlamış oldu.[12]

Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra ilim adamları, devlet erkânı ve memleketin ileri gelenleri, gelip kendisini tebrik ederek bey'at ederler. O da babasının dönemindeki görevlileri yerinde bırakarak gerekenleri yaptıktan sonra ellerini kaldırıp şöyle dua eder: " Ya Rabbi, senin kudretin, beni saltanata getirdi. Bana devlet ve saltanat işlerini kolaylaştır. Ona riayet etmeyi bana nasib eyle."[13]

2) ŞEHZÂDELER MESELESİ

Yavuz Sultan Selim, idareyi ele geçirdiği zaman, düşmanları sindirilmiş ve hududları sağlama bağlanmış bir Rumeli'ye karşılık, devletin geleceğine göz dikmiş Şark (Doğu) düşmanlarıyla yüz yüze gelmişti. Fakat iç emniyet sağlanmadan dışarı ile uğraşmak mümkün değildi. Her saltanat değişikliğinde olduğu gibi, yine taht rakibi birkaç şehzâde çıkabilirdi. Bunlar, tahtı ele geçirmek için komşu bazı devletlerle anlaşmalar da yapabilirlerdi. Böyle durumlarda üzerinde ittifak edilen konu, genellikle kendileri ile anlaşılan devletlere bazı bölgelerin terk edilmesi şeklinde oluyordu. Bu yüzden, bazı şehzâdelerin başının gitmesi gerekiyordu. Ne çare ki, onlar gitmeyecek

12. İbn Kemâl, **Tevârih-i Âl-i Osman (IX. Defter)** Millet Ktb. Ali Emirî, nr. 29, vr. 25 a; Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** s. 2; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 33.

13. Hoca Saadeddin, **Tâcu't-Tevârih,** II, 203; Uğur, **Yavuz Sultan Selim,** s. 33.

olsa, memleket gidecek veya memlekette kan gövdeyi götürecekti. Memleketi ve bütün bir tebeayı (vatandaşı) böyle bir duruma sokmamak için Osmanlı hükümdarları gözlerinden yaşlar aka aka kardeşlerini ortadan kaldırmayı adeta bir vazife biliyorlardı. Zira bu, memleketin selâmeti için gerekliydi. Bununla beraber, daha önce de belirtildiği gibi Yavuz Sultan Selim, zararlı bir faaliyete girişmedikleri takdirde kardeşlerine bir fenalık yapmayacağına dair babasına söz vermişti. Bu söze rağmen o, ağabeyleri olan Şehzâde Ahmed ile Şehzâde Korkut'un durumları ile yakından ilgileniyordu. Zira elde ettiği devlet idaresinin ve tahtının temellerinin sağlamlaşması bir bakıma bu ilgiye bağlıydı. Aksi takdirde tahtı ile birlikte devlet de elden çıkabilirdi. Devletin elden gitmesi bir tarafa, zarar görmesi dahi bütün bir Müslüman toplumun yok olması veya başka din mensuplarının idaresine girmesi demekti. Nitekim kısa bir süre içinde cereyan eden hadiseler, Yavuz Sultan Selim'in bu ilgi konusunda ne kadar haklı olduğunu ortaya koyacaktır.

Gerçekten, Şehzâde Ahmed, kardeşi Selim'in, babasının yerine tahta geçmesini bir türlü kabul edememişti. O, gerek babasının, gerekse devlet adamlarının vaadleriyle kendisini Osmanlı tahtının tek varisi olarak biliyordu. Tahtı ele geçirmek için de her şeyi yapmaya hazırdı. Onun, devletin yönetimini ele geçirme faaliyetleri yüzünden Sultan Selim, Ahmed gailesini bertaraf etmek üzere hazırlanmak zorunda kalır. Zira Ahmed, babası II. Bâyezid'in sağlığında hükümdar olmak üzere harekete geçmiş, Üsküdar'a kadar gelmiş, fakat yeniçerilerin müdahelesi sonunda geri dönerek Konya'ya çekilmiş ve orada hükümdarlığını ilan ederek her tarafa hükümler göndermeye başlamıştı. Ahmet. Konya'da padişahlığını ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda oğlu Alaeddin'i göndererek 19 Haziran 1512'de Bursa'yı da ele geçirmişti. Alaeddin, Bursa Subaşısı'nı öldürterek *Hutbe* ve *Sikke*yi babası Sultan Ahmed adına çevirtmek ister. Fakat Bursa halkı buna karşı direnerek Selim'e bağlı olduklarını göstermeye ve ona itaat etmeye devam eder. Lütfi Paşa, Alaeddin'in Bursa'da yaptıklarını çok özet bir şekilde şu ifadelerle nakleder: "Sultan Alaeddin, Bursa'ya gelüp ve Bursa'yı zapt edüb subaşısını ve Sultan Selim'e tabi olanların ekserin (çoğunu) kılıçtan geçürüp ve mîrîye müteallik emvâlı (malları) zapt edüp ve şehirlisinden dahi nice mal ve menal alub ve babası Sultan Ahmed adına Hutbe okudub"[14] Lütfi Paşa'nın verdiği bu bilgi, Şehzâde Alaeddin'in, Bursa'da yaptıklarını ortaya

14. Lütfi Paşa, **Tarih,** s. 204; Ahmed'in Bursa'da yaptıkları ve halktan aldıkları vergiler hakkında daha geniş bilgi için bk. Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** s. 4 - 8.

koyup sergilediği gibi, babasının, hükümdar olarak vazifeyi deruhte etmesi halinde yapabileceği işler hakkında da bir ip ucu vermektedir. Şehzâde Ahmed, böyle bir hareket karşısında Selim'in sessiz kalmayacağını kestirmiş olmalı ki, yanında bulunan ve kendisini destekleyen devlet adamlarının teşviki ile yardım talebinde bulunmak üzere oğlu Murad'ı da Şah İsmail'e göndermişti. Şah İsmail'in izniyle etrafında 20 bin civarında asker toplanır. O da gelip Tokat taraflarında halka eziyet etmeye başlar. Ordusunda bulunan Kara İskender, onun hem komutanı hem de akıl hocası idi. Öbür taraftan Şah İsmail'in adamı Nur Ali de etrafı yakıp yıkıyor ve " İl ü gün Şah İsmail'indir" diye ilan ediyordu.

Şehzâde Ahmed ve oğullarının hareketleri, halk üzerinde çok kötü tesirler meydana getirmeye başlar. Zira halk, daha önce alışmış olduğu sukûnet, devlete güvenme ve haksız bir şekilde vergi vermeme prensipleri artık ortadan kaldırılmış, idareyi ele geçirmek isteyen bu insanların keyfine göre vergi vermek ve onlara hizmet etmekle yükümlü tutulmuştu.

Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Kefe'de bulunan oğlu Süleyman'ı İstanbul'a çağırıp onu, yerine Kaim-i makam (Kaymakam) bıraktıktan sonra askerini toplayıp durumun enine boyuna tartışılması için müzakere açar ve der ki: " Babama söz vermiştim, kardeşlerim rahat durdukları müddetçe onlara dokunmayacaktım. Fakat görüyorsunuz, memleket ne hale geldi? Benim arzum sonuna kadar bunlarla savaşmak ve memleketi bunlardan kurtarmaktır." Bu arada kardeşi Ahmed'e de bu durumdan vaz geçmesi için bir mektup yazıp ileri gelen devlet adamlarından biri ile gönderir. Fakat Ahmed, başına toplamış olduğu Turgutlu ve Varsak askeri ile Selim'in bu barış teklifini kabul etmeyip isyana devam eder. Bundan sonra, devlet erkânının tamamı, Selim'i destekler. Selim'in arzusu üzerine İstanbul'dan Anadolu'ya geçilir. 15 Cemaziyelevvel 918 (29 Temmuz 1512)'de Bursa üzerine gidilir. Halk tarafından şehri terk etmeye mecbur bırakılan Alaeddin, çekilmek zorunda kalmıştı. Bu esnada Ankara'da bulunan Ahmed, Amasya'ya geri dönmüş ise de Amasya Sancakbeyi Mustafa Paşa'nın, şehrin kapılarını açmaması ve bu arada Ankara'ya kadar ilerleyen Yavuz Sultan Selim'in kuvvetleri tarafından takip edildiğinden doğuya doğru kaçmaya devam eder. Darende ve Malatya'yı geçip oradan Mısır Sultanı veya Şah İsmail'e sığınmak ister. Yavuz Selim'in, takibi için gönderdiği Malkoçoğlu Tur Ali Bey, peşinden Darende ve Malatya'ya kadar gelir.Tur Ali Bey, buradan Yavuz Selim'e bir mektup yazarak Memlûk topraklarına girip girmeme hususunda fikrini sorar. Bunun üzerine Yavuz Selim, Memlûk topraklarına girmeden

geri dönmesini ister. Tur Ali Bey, oradan Sivas'a gelir. Bursa'dan Ankara'ya gelmiş olan Yavuz Selim de kışın yaklaşması üzerine Bursa'ya döner. Ahmed, Darende'den Yavuz'a bir mektup gönderir. Mektubunda kendisinin yabancı bir devlete iltica etmesinin Osmanlı Devleti için büyük bir utanç vesilesi olacağını bildirerek anlaşma teklifinde bulunur. Bu mektuba karşılık veren Yavuz Sultan Selim, onun bu teklifini red ederek sadece Müslüman bir devlette kalabileceğini bildirerek bu şartla her türlü ihtiyacının karşılanacağını söylemişti. Bu sıralarda, Amasya'yı zapteden Ahmed'i ani bir baskın ile ele geçirme teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştı. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e olan meyli yüzünden Vezir-i Azam Koca Mustafa Paşa'yı Ahmed'le haberleşiyor diye Bursa'da idam ettirerek onun yerine Hersekzâde Ahmed Paşa'yı dördüncü defa olarak sadarete getirir.

Yavuz Sultan Selim, devletin bekası ve halkının selâmeti için şehzâdeler gailesini bütünüyle bertaraf etmek zorunda idi. Tarihî bilgi ve tecrübeler, hayatta kalan şehzâdelerin devamlı olarak devlet için bir proplem olduklarını, dış güçlerin, bunların saltanat hırsından devamlı surette yararlandıklarını gösteriyordu. Bunun içindir ki, Yavuz Sultan Selim, Şehzâde Mahmud'un oğulları Kastamonu Beyi Musa ile Orhan ve Emirhan, Âlemşah'ın oğlu Çankırı Beyi Osman ve Şehinşah'ın oğlu Niğde Beyi Mehmed'i de ortadan kaldırdırmak zorunda kalır. Selim, ilmi, irfanı ve cömertliği ile her sınıf halkın, bu arada yeniçerilerin sevgisini kazanmış bulunan ağabeyi Korkut'un saltanat hakkındaki görüşlerini öğrenmek için, kendisine devlet ricali ağzından mektuplar yazdırır. Bu mektuplara kanan Korkud'un, hâla saltanata gelme arzusunda olduğunu "derûnunun saltanat havası ile" gören Yavuz Sultan Selim, Bursa'dan hareketle Saruhan (Manisa) üzerine yürür. Maksadı onu kendi sarayında ansızın bastırmaktı. Bu haberi alan Korkut, yanına Pervâne (Piyale) adlı lalasını alarak Rodos şövalyelerine veya Avrupa devletlerinden birine iltica etmek gayesiyle gizlice Antalya'ya doğru kaçmaya muvaffak olmuştu. Bu kaçış esnasında onun Teke ili'nde veya Hamid ili'nde bir mağaraya gizlendiği bildirilmekle birlikte onun Bergama civarında bulunan bir mağaraya gizlendiği anlaşılmaktadır.* Sultan Selim, gelip ağabeyi Korkud'u bulamayınca, onun Frenk veya Mısır'a gitme ihtimalini düşünerek denizler dahil olmak üzere her tarafı kontrol altına alır. Ağabeyini yakalayamayan Yavuz Sultan Selim, geri dönerken Anadolu'dan kuş uçurtmaz olur. Bu esnada Korkud Çelebi, yerini keşfeden Türkmenlerin ihbarı üzerine Piyâle ile birlikte yakalanır. Bursa'ya

* Ahmed imzalı bir ihbar mektubu, TSMA. nr. 6684.

getirildiği bir sırada Eğrigöz'de 9 Mart 1513'te Kapıcıbaşı Sinan Ağa tarafından uykuda iken yay kirişi ile boğulmak suretiyle öldürülür. Daha önce Muhafızlar tarafından Korkud'un yanından uzaklaştırılmış bulunan Piyâle, döndüğünde efendisinin öldürülmüş olduğunu görerek büyük bir teessüre kapılır. Artık hiç birşey kendisini avutamaz. Onun tek tesellisi, ölünceye kadar, Bursa'da Sultan Orhan türbesine defn edilen Korkud'un türbedârlığını yapmak olur. Gerçekten Sultan Selim, Şehzâde Korkud'un nedimi (lala) olan Piyale'yi efendisine sâdıkane hizmet ettiği için takdir edip mükafatlandırır. Bol ve külliyetli miktardaki bir tahsisatla onu türbedarlığa tayin eder. Korkud Çelebi'nin ölümü üzerine üç günlük genel bir matem ilan eden Yavuz Sultan Selim, biraderinin saklandığı yeri haber veren Türkmenlerden bazılarını öldürtür.

Korkud, Osmanoğulları'nın kıymetli bir mensubu idi. Âlim, fâzıl, şair ve musikişinastı. Bahriye (denizcilik) işleriyle ilgilenmekten büyük bir haz duyduğu gibi denizcileri de himaye ederdi. Devletin, denizcilikle ilgili gelecekteki hedeflerini derin bir vukufla görüp takdir ettiği rivayet edilir. Keza Barbaros biraderlerin onun himayesini gören denizcilerimiz olduğu söylenir.

Yavuz'un hükümdar ilan edildiği sırada İstanbul'da bulunan Şehzâde Korkud, ona sadık kalacağına ve saltanat dâvasına kalkışmayacağına dair söz vermişti. Selim de muhalefet edilmediği müddetçe rahat ve müreffeh bir hayat geçirebileceğini kendisine vaad etmişti. Bununla beraber Korkud'un büyük bir huzursuzluk ve sıkıntı içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her şeyden önce Yavuz'un verdiği söze sadık kalıp kalamayacağı belli değildi. Ayrıca onun sert ve haşin tabiatını da biliyordu. Belki de bunları dikkate aldığı içindir ki, İstanbul'dan ayrılıp sancağına hareket ettiği zaman Yavuz'dan Midilli Adası'nı istemişti. Bu talebi yaparken elbette bir düşüncesi vardı. Bunu sadece gelir bakımından mı istemişti, yoksa başına nasıl olsa bir felaket geleceğini düşünerek, buradan Mısır'a veya amcası Cem gibi başka bir ülkeye kaçmayı mı düşünmüştü? Bunu şimdilik kesin olarak söylemeye imkân yoktur. Ancak onun bu arzusu, ne padişahça ne de henüz o tarihlerde sağ olan II. Bâyezid tarafından olumlu karşılanmıştı. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim, istediklerinden daha çoğunun verilebileceğini ancak biraz sabırlı olması lazım geleceğini kendisine bildirir. Bu vaad samimi olmasa bile tam zamanında yapılması bakımından dikkate şayandı. Çünkü Şehzâde Ahmed isyanının devam ettiği bu sıralarda Korkud'un da ayaklanacağına dair söylentiler çoğalmıştı. Öyle bir an geldi ki bizzat

Şehzâde Korkud bir mektupla Yavuz'a "*taife-i ehl-i nifakın*" boş durmadığını ve aleyhinde birçok şeyler uydurduğunu, bunlara inanılmaması gerektiğini ve kendisinin tam bir sadakat içinde bulunduğunu bildirmek zorunda kalır. Selim'in, bu mektuba verdiği cevapta kısaca "sen sözünde durdukça bu cânipten asla endişe etmemelisin" denilmişti. Korkud'un şüpheli bir hareketi de, Midilli'yi elde edemeyince Teke ve Alaiye taraflarının kendisine verilmesini istemesi idi. Halbuki vaktiyle kendisine ait olan bu yerlerden o, sıhhatine elverişli olmadığını söyleyerek ayrılmış bulunuyordu. Onun, yeniden bu topraklara sahip olmak istemesini, bir tehlike vukuunda, deniz yolu ile başka bir tarafa kolayca kaçma maksadına bağlamak mümkün olduğu gibi idare ettiği toprakların biraz daha genişletilmesi şeklinde yorumlamak da mümkündür. Ancak, şehzâdenin bu gibi istekleri, Yavuz'un şüphelerini artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Yavuz Sultan Selim, Ahmed'e karşı kesin sonuç almak için harekete geçme zamanının geldiğine karar vererek, devlet ricali ağzından ona da mektuplar göndertmiş, geldiği takdirde bu ricalin kendisine iltihak edecekleri bildirilmişti. Bu mektuplardan cesaret alan Ahmed, topladığı kuvvetler ile Bursa üzerine yürümüştü. İki kardeş Yenişehir Ovası'nda karşılaştıkları zaman Ahmed, kendisine gönderilen mektupların uydurma olduğunu anlamış ise de artık savaşı kabul etmekten başka çare bulamamıştı. Burada mağlub olan Ahmed kaçarken atından düşerek yakalanır. Yakalandıktan sonra kardeşi Selim'e adam gönderip özür diler ve kendisini affedip küçük bir yer vermesini ister. Fakat Selim, Şahkulu olayında askerinin başında olup onlarla savaşmadığı ve birçok Müslümanın ölümüne sebep olduğu için kendisini bağışlamaz. Bundan sonra Selim, fitnenin ortadan kalkması için, daha önce Korkud'u öldürdüğünü gördüğümüz Sinan Ağayı gönderip 8 Safer 919 (5 Nisan 1513)'te onu da boğdurur.Tahnid edilen cesedi, Bursa'da II. Murad türbesi dahilinde bulunan Şehinşâh'ın türbesi yanına defn edilir. Bununla beraber Selim, bu olaydan dolayı çok üzülmüştü. Selim, bu üzüntüsünün bir nişânesi olmak üzere Bursa'da bin koyun kestirecek ve fakirlere de 700.000 akça dağıtacaktır.[15]

Şehzâdelerin sebep olduğu iç karışıklıkları sona erdiren Yavuz Sultan Selim, yukarıda görüldüğü gibi kardeşlerini ortadan kaldırmaya muvaffak

15. Yavuz Sultan Selim'in kardeşleri ve yeğenleri ile olan münasebetleri hakkında geniş bilgi için bk. Lütfi Paşa, *Tarih*, 204-205; Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, II, 228 - 239; Hammer, IV, 102 - 108; Şinasi Altundağ, "Selim I " *İA*. X, 425;Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 3 - 18; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, 37 - 43.

olur. O, kardeşleri arasında en çok Korkud'u severdi. Kaynaklar, Yavuz Selim'in, Korkud'un idamı esnasında adeta çocuklar gibi ağladığını kaydederler. Onun, bu esnada "nesl-i Osman"ın bu garip kaderine âh-ü vah ettiği de nakledilir. Yavuz'un bu şekildeki davranışları, kardeşleri ve yeğenleri hakkındaki mülahazaları, onun iki yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Biraderlerinin ölümüne karşı derin ve insanî bir acı duymakta ve bunun için ağlamakta, onların kadın, kız, ana ve hizmetinde bulunanlara en büyük lütfu gösterip elinden gelen iyiliği yapmaktadır. İşte bu, onun kardeşlik tarafıdır. Bununla beraber, Osmanlı mülkünün parçalanmaması ve milletin rahat etmesi (nizâm-ı âlem için) de kardeşlerinin katlini emretmekteydi. Bu, onun devlet reisliği vazifesidir. Bu vazife kendisine, devletin selâmetinin, akrabalık, şahsî alaka ve muhabbetinden daha üstün olduğunu devamlı olarak hatırlatıp duruyordu. Bunun için, birbirine zıt gibi görünen bu iki hareketi, gelecekteki nesillere ve tarihe, bu işleri isteyerek yapmadığını, kardeşlerini isteyerek ortadan kaldırmadığını, bunu yaparken de büyük bir ızdırap ve acı çektiğini, buna rağmen devletin devam ve tekâmülü için buna mecbur olduğunu anlatan beliğ ifadelerle doludur. Nesl-i Osman'ın müşterek ızdırabı olan bu acıyı duyanların hareketlerini takdirle karşılamak gerekir.

Devletin selâmeti için kardeşlerini ve onların çocuklarını ortadan kaldırmayı bir vazife bilen Sultan Selim, idam ettirdiği kardeş ve yeğenlerinin servetlerini hazineye mal etmeyerek tamamını ölenlerin zevcelerine, kızlarına, analarına, başka bir ifadeyle kanunî mirasçılarına vermişti. O, bu kadarla da kalmayarak bunların tamamına maaş bağlatmıştı. Ayrıca o, ağabeyi Korkud'un iki kızı hakkında pek lütufkâr davranmıştı. Sultan Ahmed'in pek büyük olan mal ve servetini, son kuruşuna kadar hayatta bulunan yaşlı anası Bülbül Hatun'a vermiş, oğlunun şanına layık hayır eserleri yaptırmasını da tavsiye etmişti. Bu durum gözönüne alındığı zaman, daha önce sözü edilen idamlardan, Yavuz'un sorumlu tutulamayacağını, devletin birlik ve beraberliği ile yüksek menfaatlerinin bunu gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Babasının son saltanat yıllarını ve memleketin Şah İsmail'in propagandası sonucunda düştüğü durumu bir süre vali bulunduğu Trabzon şehrinden endişe ile takib eden Yavuz, sonunda babasını tahttan indirerek devletin işlerini ele almıştı. II. Bâyezid devri sona ererken, gevşemiş olan idareden türlü şekillerde faydalanmak isteyenler, kendi emellerini, ideolojilerini ve çıkarlarını gerçekleştirmek üzere harekete geçip halkın huzurunu bozmuşlardı. Bu hâle sebep olanlar arasında, vezirden devletin en küçük görevlisine kadar olanlar vardı. Tansel, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 3192 (II)

numarada kayıtlı bulunan Ali b. Abdülkerim Halife'nin, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu rapora dayanarak hemen her zümrenin, memlekette bu neviden kanunsuz hareketlere giriştiğini açıklar.[16] Gerçekten, âlim, cesur ve konulara vâkıf bir kimse olan Ali b. Abdülkerim Halife, anabaşlıklar halinde raporunda şu konulara temas etmektedir:

a. Rüşvet belası kadılara kadar inmiştir.

b.Yer yer lüzumsuzca konan vergiler, halkı çok zor durumda bırakmıştır.

c. Ölen şahısların mirasları evladına kalmayıp Beylik araziye katılarak, yetimlerin aç kalmaları.

d. Ulakların zulmü ve yağmaları.

e. Toplumun, gayr-i meşru (içki, zina, riba, afyon vs. gibi) işlere düşkünlüğü.

f. Kızılbaş tehlikesi.

Bu bakımdan biz de, burada anahatları ile bilgi vermek suretiyle bir hatırlatma yaparak konuyu işlemeye çalışacağız. Ali b. Abdülkerim, raporunda bu konuya geniş bir yer ayırmaktadır. Gerçekten, birliğini kurup Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldıran, İran, Azerbaycan, Horasan ve Irak'ı zapt eden Şah İsmail, bütün gücünü Osmanlı topraklarına çevirmişti. Kendisi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun akrabası sıfatiyle Osmanlı topraklarında hak iddia ediyordu. Halbuki böyle kritik bir dönemde Osmanlı toprakları, birbirinden çok farklı, hatta birbirlerine düşman zümre ve sınıfların toplandığı bir saha halinde idi. Aşırı Rafızî, Babâî ve Bâtınî akidelerini benimseyenlerin yanında Kalenderî, Haydarî, Abdal ve Şeyyadlar vardı. Şah İsmail, bütün bunları kendisine bağlamıştı. Bu gruplar, sadece onun propagandasını yapmakla kalmıyor, aynı zamanda *"Nezir"* adındaki vergiyi de muntazaman ona ödüyorlardı. Rumelideki Şeyh Bedreddin taraftarları da bunlarla birlikte hareket ediyorlardı. Bunlar, Sünnî Müslüman'ı öldürmek kâfir öldürmek kadar gazâdır, sevabtır diyorlardı. Farklı dinî kimlik taşıyan bu gruplar, her an Şah İsmail'in gelmesini bekliyorlardı. Bunlar, "Şah Şah" diye Osmanlı'yı yıkmak isterlerdi.

g. O, Osmanlı idaresinin, II Bâyezid döneminin sonlarında nasıl bozulup dejenere olduğunu da anlatır. Devlet adamlarının vergi ve gelirden başka bir şey düşünmediklerini, "halkın bir kısmının yokluktan öldüğünü" be-

16. Rapor hakkında geniş bilgi için bk. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s.20 - 25.

lirterek, halkı idare edenlerin "azgun ve bozgun" olduğunu ifade eder.[17]

B. YAVUZ SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ

Trabzon'da vali bulunduğu sıralarda Şah İsmail'in faalietleri sonucu memlekette meydana gelen ve Şiîliğe dayanan iç isyanın tehlikeli boyutlarını gören Yavuz Sultan Selim, ancak babasının yerine geçip iç güvenliği sağladıktan sonra yüzünü doğuya çevirebilirdi. Bunun için o, önce ağabeyleri ile olan taht kavgalarına son vermek üzere harekete geçer. Bundan sonra da içeride huzursuzluğa sebep olan kaynağı kurutmayı düşünür. Bu sebeple o, düşüncesini gerçekleştirebilmek için derhal harekete geçer. Her ne kadar Stanford Shaw, onun hakkında "II. Mehmed (Fâtih)'in enerjik fetih politikasını izlemek ve dünya imparatorluğu kurmak hedefini gerçekleştirmek arzusu ile çıkmıştı" diyorsa da[18] gerçekte onun hedefi imkânları ölçüsünde İslâm birliğini kurmak ve Sünnî İslâm dünyası için tehlike olmaya devam eden Şiîliğe bir set çekme idi. Bu sebeple biz, onun doğu siyasetini ilk olarak Şah İsmail, başka bir ifadeyle Safevîler'le olan münasebetleri bakımından ele alacağız.

1) OSMANLI - SAFEVî MÜNASEBETLERİ

Erdebil Sufileri neslinden gelen Şeyh Haydaroğlu Şah İsmail'in, menşe itibariyle Anadolu'lu Boy ve Uluslardan Ustaclu, Şamlu, Rumlu(Anadolulu), Musullu, Tekelü, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Dulkadirlu, Varsak, Afşar, Kaçar ve Karacadağ Sufilerini etrafına toplamak suretiyle 1500'de Azerbaycan, 1507'de Diyarbekir, niayet 1508'de de Bağdad'ı alıp Akkoynul Türkmen Devleti'ne son vermesi, Yakındoğuda Anadolu'nun ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine tecelli etmesi mukadder yeni bir buhranın zuhuruna sebep olmuştu.

Ehl-i Beyt sevgisi iddiasiyle İran'da Şiî bir devlet kuran Şah İsmail'in, dedesi Şeyh Cüneyd ve babası Şeyh Haydar gibi, halifeler (daî = propagan-

17. Geniş bilgi için bk. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 20 - 30; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 53 - 54.

18. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 121 - 122.

dacı) göndermek suretiyle Anadolu'nun, Bâtınî fikirlere sahip halkı arasında giriştiği propaganda faalieyetleri gayesine ulaşmış görünmektedir.[19] Bu propagandanın sebep olduğu olaylardan, II. Bâyezid dönemi anlatılırken kısmen bahsedilmiş ise de Osmanlı - Safevî münasebetlerini ve Yavuz'un İran'a karşı girişmek zorunda kaldığı savaşın sebeblerini daha iyi anlayabilmek için az da olsa Anadolu'daki Şiî faaliyetlerine değinmek gerekiyor.

Osmanlı ülkesinde Şiî faaliyet ve teşebbüslerin çoğaldığı devir, şehzâdeler arasındaki rekabetin meydana çıktığı bir zamana tesadüf eder. Nitekim, bu karışıklık anlarında tımarları ellerinden alınıp başkalarına verilen bir kısım Tekeli sipahileri, propagandanın da tesiriyle Şah İsmail'in vaadlerine aldanarak İran'a göç etmişlerdi. Bunlar, daha önce temas edilen Şah Kulu (veya Osmanlı deyimi ile Şeytan Kulu)'nun isyanında önemli rol oynamışlardı. Bâyezid'in aldığı tedbirler, Şiî tehlikesini bertaraf edememişti. Bununla beraber II. Bâyezid, oğlu Selim'e tahtı teslim ederken "Kızılbaştan ehl-i İslâmın intikamını alıviresin" demişti.[20] Öyle anlaşılıyor ki, ülke ve Sünnî İslâm dünyası için Şiî tehlikesini önleyebilecek şehzâdenin Selim olduğu hususunda herkes ittifak etmişti. Nitekim halkın fikrine tercüman olan Celalzâde, bütün meclislerde ozanların: *"Yürü Sultan Selim devrân senündür"* diye türkü çıkardıklarını belirtir.

Filhakika Bâyezid'in son senelerinde şehzâdeler arasındaki vaziyetten istifade etmeyi düşünen Şah İsmail, faaliyetlerini artırmış ve daha sonra yanına kaçacak olan Şehzâde Ahmed'in, Kızılbaşlığı kabul eden oğlu Murad'ı da himayesine almıştı.

Yavuz'un ağabeyi olan Şehzâde Ahmed'in en büyüğü Murad adını taşıyan dört oğlu vardı. Murad, babasının Amasya'dan ayrılmasından sonra bura valiliğini yaptı. O, Amasya ve Çorum çevresinde bulunan Kızılbaşların tesiriyle Şiîliği sevmeye ve benimsemeye başladı. Bu yüzden Şiîler tekrar harekete geçtiler. Şahkulu, Antalya'dan İç Anadolu'ya doğru ilerlerken Amasya ve çevresinde bulunan Kızılbaşlar, küme küme toplanıp şehirleri yakıp yıktılar. Şahkulu, Batı ve Güney Anadolu'daki faaliyetleri yürütürken, Orta Anadolu'dakini de Nur Ali Halife idare ediyordu. Rumiye'li olan Nur Ali Halife, Şah İsmail tarafından Amasya ve çevresine gönderilmişti.[21]

19. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *Tarih Dergisi* (1967), XVII / 22, 49 - 50.

20. Lütfi Paşa, s.203.

21. Daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" Tarih Dergisi (1954), VII / 10, 127 - 128.

Nur Ali Halife, devletin çok nazik bir zamanında, Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat taraflarında bulunan Yörük, Türkmen ve Kürd alevîlerini devletin aleyhine kışkırtmak üzere görevlendirilmişti. Hele 3000 Kızılbaşla Faik Bey kuvvetlerini yenip Tokat'ı zapt edip Şah İsmail adına hutbe okutması, daha sonra, Amasya Vaisi Şehzade Ahmed tarafından üzerine gönderilen Yular -Kısdı Sinan Paşa'yı mağub etmesi, yeni bir buhranın çıkmasına sebep olmuştu.

Nur Ali'nin teşvikiyle harekete geçen Kara İskender ve İsa Halife, Çorum ile Amasya havalisinde bulunan Kızılbaşları ayaklandırdılar. Bunlardan, Şah adına asker toplayıp, başlarına kırmızı tac giydirdiler. Ondan dolayı bunlara Kızılbaş (Surhser) denildi. Bu iki halifenin telkinlerine kanan Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad, merasimle kırmızı tacı giyerek Kızılbaş olur. Murad, etrafında bulunan halifeleri Geldigelen'de toplantıya çağırır. Gelmeyenleri öldürtüp mallarını yağma ettirir. Şehzâde Ahmed, oğlunu yola getirmek için epey uğraştıysa da muvaffak olamadı.[22] Bundan sonra Şehzade Murad, Nur Ali Halife ile birleştiği gibi Tokat'ı ateşe verip yakacak, arkasından da Nur Ali ile Şah İsmail'e sığınacaktır.

Bütün bu olaylar, iki devletin arasının gittikçe bozulmasına sebep olmuştu. Babasını da dinlemeyen Murad'ın, İran'a sığınıp Şah'tan yardım görmesi, durumu daha da vahim bir hâle getirmişti. Pâdişah, Kızılbaşlığı kabul eden Murad'ı Şah İsmail'den istemişti. Şah İsmail ise bunun için gönderilmiş olan Türk elçisini İran sarayında öldürtmüştü.[23] Öbür yandan Şah İsmail, Sultan İkinci Bâyezid devrinde başlamış olduğu yıkıcı hareketlerini Anadolu'da devam ettiriyordu. Bu hususta onun, Karamanoğulları ve onlarla akrabalık kurmuş olan Turgutoğulları ile gizli mektuplaşmaları oluyordu. Nitekim 7 Rebiülevvel 918 (23 Mayıs 1512) de Musa Turgutoğlu'na yazdığı mektup çok dikkate şayandı. Çünkü bu mektubunda o, değerli adamlarından Ahmed Karamanlu'yu o tarafa gönderdiğini, ona tabi olunmasını ve birlikte hareket edilmesini istiyordu.[24] Yavuz'un tahta çıkışından bir ay kadar sonra yazılan bu mektup, Şah İsmail'in Osmanlı Devleti'ni parçalamak yolundaki çabalarında hâlâ ısrar ettiğini gösteriyordu. Bundan başka Şah İsmail, Osmanlı tahtına çıkışından dolayı Yavuz'u tebrik etme ihtiyacını bile duymuyordu. Çünkü Şah İsmail, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ailelerini orta-

22. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" agm. s. 128- 129.
23. Hammer, IV, 130.
24. TSMA. nr. 5460 (13); Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 32.

dan kaldırarak kuvvetlerini artırmış, Şirvan ile Mazenderân topraklarına hâkim olmuş, Irak- Arab'a ve Horasan'a kadar uzanmış; stratejik mevkii büyük olan Diyarbekir'i ele geçirmiş; Özbek Hanı Şeybek'i yenerek Ceyhun'un beri tarafındaki ülkeleri feth etmişti. Hammer'in de ifade ettiği gibi Şah İsmail, öldürülen Şeybek'in kafatasını altınla kaplatarak kadeh olarak kullanmıştı. O, bu başın derisini baharatla doldurarak zaferinin bir nişanesi olarak Yavuz Sultan Selim'e göndermişti. Böylece Şah İsmail, askerî kuvvet ve kabiliyetiyle, hatta bundan daha ziyade propaganda ve nifak ekibi tarzında teşkilâtlandırdığı tarikat ve mezheb organizasyonu ile Erzurum, Kars, Diyarbekir, Musul, Bağdad, Horasan, Semerkant ve Buhara'nın güneyini içine alan büyük bir devlete sahip olmuştu. On dört senelik hükümdarlığında giriştiği muharebelerin tamamında gâlip gelmişti. On dört kadar hükümdar ve meliki yenmişti. Bu zaferleriyle haklı bir gurur duymakta, dünyanın büyük devletleri arasında sayılan kudretine güvenmekte idi. 100 - 120 binlik bir süvari ordusuna sahip bulunmakta idi. Bütün bunlar gözönüne alındığı zaman Sultan Selim'e de gâlip geleceğini ümid ediyordu.

Şah İsmail, İran'da kısa bir zaman içinde fevkalâde kuvvetlenen Safevî Devleti'ni kurdu. Burada, zaten yaygın bulunan Şiî mezhebini, devletin resmî mezebi haline getirdi. Siyasî ve dinî başbuğluğu kendi şahsında topladı. Bu arada Şiî telkinleri yaymak hususunda Anadolu'da çok müsait bir zemin buldu. Öyle ki, Safevî hânedanının muvaffakıyetinde Anadolu Kızılbaşlarının da rolü oldu. Şahın daî ve halifeleri tarafından halk arasına sokulan emirleri, büyük bir kudsiyeti haiz telakki ediliyordu. Bu yüzden, Osmanlı hânedanına gâsıp nazarı ile bakan bir cereyan günden güne büyüyordu.[25] Gerçekten kendisine bağlı olanlar ile komutan ve askerleri âdeta kendisine perestiş edercesine itaat etmekte idiler. Nitekim Âşık Paşazâde, halkın, askerlerin ve müridlerinin Şah İsmail'e olan bağlılığını şu ifadelerle dile getirir: " Müridleri ona tabi oldular. Öyleki memeketteki bütün müridleri birbirleri ile buluşunca "Selâmün aleyküm" diyecekleri yerde "Şah" diyorlardı. Hastalarını ziyarete gittikleri zaman dua yerine de "Şah" diyorlardı. Anadolu'daki Ehl-i Sünnet'e mensûb Müslümanlar, onun buradaki müridleine "bunca zahmet çekip Erdebil'e varacağınıza Mekketu'l-Lah (Ka'be)'a gitseniz, Hz. Peygamber'i ziyaret etseniz daha iyi olmaz mı? dediklerinde onlar " Biz, diriye varırız, ölüye varmayız" derlerdi.[26]

İran'da bu gelişmeler olurken, Ehl-i Sünnet efkâr-ı umumiyesinde bü-

25. Şinasi Altundağ, "Selim I" *İA*. X, 425 - 426.

26. Geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 112 - 114; Âşık Paşazâde, 268.

yük bir endişe hüküm sürmekte, Kızılbaş faaliet ve hareketleri derin bir ızdırap ve acıyla izlenmekte idi. Gerek Mısır'da, gerekse Osmanlı diyarında İslâm efkâr-ı umumiyesi, bu proplemi çözecek bir el arıyordu. Mısır'da, daha önceki Fâtımî tecrübesinin acı ve korkunç hatıraları henüz hâfızalarda tazeliğini koruyor, Bağdad'daki Şiî Büveyhîlerin (Büveyhoğulları) zulümleri akıllara geliyor; Bâtınî beliyyesinin kanlı sahneleri tekerrür edecek sanılıyordu. Bu üzden, Şah ve askerlerinin vahşiyâne zulümleri endişe ile takib ediliordu.[27]

Ağabeyleri ile olan proplemleri halleden Sultan Selim, gerçek gayesini anladığı Şah İsmail'e büyük bir darbe vurmak için hazırlanmaya başlar. Bu maksatla, Anadolu'da devlet için tehlikeli gördüğü Kızılbaşlardan bir kısmını ya haps etmiş veya öldürtmek suretiyle içeride çıkabilecek isyanları önlemeye çalışmıştı.[28]

İbn İyas (Bedayiu'z-Zuhur , IV, 191)'ın ifadesine bakılacak olursa Şah İsmail, Memlûk Devleti için de büyük bir tehlike idi. Zira o, Kahire'de bulunan Sünnî halifeye karşı Şiî mezhebini destekleyip orayı da kendi mezhebine sokmak için çaba harcıyordu. Bu gayenin tahakkuku için de her hareketi mübah görüyordu. Bu sebeple olacak ki, Frenkleri, Memlûkler aleyhine kışkırtıp onların denizden, kendisinin de karadan Suriye üzerine yürümesini teklif etmişti.

2) İRAN SEFERİ

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in, ülkesine karşı giriştiği ve sebep olduğu tahriklere son vermek, bu arada Osmanlı hududlarına olan tecavüzünü önlemek maksadiyle İran üzerine yürümeye karar verir. Bu yüzden, daha babasının sağlığında Şiîlerle mücadeleyi bir görev sayan Selim, sipahilerden bir kısmının İran'a gitmesini önlemişti. O, sıklaşan Kızılbaş - Safevî münasebetlerini yok etmek ve Anadolu Kızıbaşlarına şiddetli bir darbe indirmek niyetinde idi.[29] Fakat daha önce, Antalya ve çevresinde meydana gelen isyan hareketi gibi bir kıyâm ile karşılaşmamak ve ordunun

27. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, 208.
28. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 259.
29. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi** (1967), XVII / 22, 53.

arkadan vurulma ihtimalini önlemek için, son derece dürüst ve itimad edilen adamları vâsıtasiyle Şah İsmail taraftarlarını defter ettirir. 40 bin kişiyi bulduğu söylenen bu Erdebil Tekkesi dâilerinin, en şerir ve mutaassıb olan iki bin kadarını ölüm, geri kalanlarını da sürgün cezasiyle cezalandırdığı rivayet edilir.[30] Bununla beraber, İran üzerine yürümenin gerekliliğine sadece kendisinin değil, devlet erkânı ile askerlerin de inanması gerekiyordu. Çünkü açılacak seferin birtakım hususiyetleri ve tehlikeleri vardı. Her şeyden önce çok uzun sürecek yol ve yolculuk meşşakatine katlanmak gerekiyordu. Ayrıca Şah İsmail'e karşı açılacak seferin meşruluğunun mutlaka ortaya konması ve bunun itirazsız kabul edilmesi gerekiyordu. Gerçekten de bu mesele önem taşıyordu. Zira mezhebleri ayrı da olsa Müslüman bir orduyu, başka bir Müslüman ordunun üzerine sevk etmek söz konusu idi. Keza, birbirleri ile harb edecek olanların büyük bir kısmı, aynı ırka mensub olan kimselerdi. Bunlar arasında birbirleri ile akraba olanlar bile vardı. Bundan başka, Safevî halifeleri tarafından kandırılmış olan Anadolu Kızılbaşlarının durumu kritik görünüyordu. Bir çarpışma vukuunda beklenmeyen bir durumun meydana gelmesi, yani İran lehine bir hareketin doğması imkânsız bir şey değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin istinad ettiği askerî kuvvetin başında gelen Yeniçeriler de bir proplem çıkarabilirlerdi. Zira Hacı Bektaş-ı Veli'yi pir olarak kabul eden Yeniçerilerin, Hz. Ali'ye karşı duydukları kayıtsız, şartsız ve sonsuz bağlılık, zayıf bir ihtimal de olsa İran'daki Kızılbaşlara karşı harekete geçmelerini güçleştirebilirdi. Bütün bu güçlükleri bilen ve düşünen Padişah, sefere çıkmadan önce önemli bazı kararların alınması gerektiğine inanıyordu. Bunun için de Divân'ın toplanmasını emreder. Yavuz Sultan Selim, Edirne'de toplanan ve devlet erkânı ile birlikte ulemanın da katıldığı bu toplantıda fikirlerini kısaca şöyle açıkladı:

"Tevfik-i Rabbanî, refik-i hânedân-ı Osmanî olub ecdad-ı cihad itiyadımız ashab-i Salib ve Nakus'un perde-i namusların hark (yırtmak) ve Zünnarların hark(yakma) idüb dest-i iktidariyle çanlarına od tıkup ... memâlik-i mahrûseye el kaldırmağa mecalleri ve mücahidîn ile mukabele ve mukatele edecek halleri kalmamıştır."[31] Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Yavuz Sultan Selim, Divan'da, Hıristiyanların şu anda baş kaldıracak durumda ol-

30. Hoca Saadeddin de bu konuda " Ber mucib-i emr-i cihan muta' tefahhus ve kik-i hukkâm ile tahkik bulan kırk bin miktarı ruûs-ı habisu'n-nüfus kimi maktul ve kimi mahbus olmuş idi" diyerek 40 bin kişinin tamamının öldürülmediğini ifade eder. **Tâçu't-Tevârih,** II, 245 - 246.

31. Hoca Saadeddin Efendi, ***Tâcu't-Tevârih,*** II, 241.

madıklarını açıkladıktan sonra esas tehlikenin doğudan gelebileceğine işaret ederek, Şah İsmail'in, İran'a hâkim olduktan sonra yaptıklarına dikkat çeker. Ayrıca onun, Gence, Şirvan, Geylan, Mazenderan, Taberistan, Cürcan, Kürdistan ve Gürcistan'ı ele geçirerek buralarda öndört nefer şehriyar-ı öldürdüğünü, bunların kuvvetlerini dağıtıp hazinelerini yağmaladığını ve Özbek Hanı Şeybek'i öldürünce onun, kesilmiş bulunan kafatasını bir kupa haline getirerek onunla şarap içtiğini belirttikten sonra, bu zatın cemaat ile namaz kılmayı men edip Ehl-i Sünnet'e mensub ulemayı öldürdüğünü anlatır. Ayrıca kendisine bağlı olanların ona nasıl itaat ettiklerine ve uğrunda her şeyi yapabileceklerine dikkatleri çekerek bu teşekkülün Osmanlı toprakları için büyük bir tehlike teşkil ettiğini, bu sebeple onlarla savaşmanın "aklen ve şer'an" lazım olduğunu belirterek ulemâdan fetva ister.[32] Öyle anlaşılıyor ki ulemâ bu fetvayı vermiştir. Nitekim, Sünnî ulemânın bu konuda kaleme aldıkları fetvâ ve risâlelerin çokluğu, meselenin önemi hakkında bize bir fikir vermektedir. Müneccimbaşı, Edirne'deki duruma temasla şöyle der: " Edirne'de iken mulûk-i kefereden elçiler ve hedâya gelüp cümlesi tecdid-i sulh eylediler." Ondan sonra ulemadan fetva alup Acem seferi kararlaştırıldı.[33] Bu bağlamda Kemal Paşazâde ile Sarı Gürz'ün, Kızılbaşlar hakkında vermiş oldukları fetvâ ve risâleler, Osmanlıların fikir ve düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemlidir.[34] Nitekim, Kemal Paşazade *"...ulemay-ı millet ve fudalay-ı ümmet küfr u ilhad ve katl u ifnasına hükm idüb heme-i a'day-ı din u devletten bunun itfa-ı şirer-i şerareti akdem idüğüne bi-isrihim fetavay-i sahiha virdilerdi."* demek suretiyle Ehl-i Sünnet'in, Şia'ya bakış açısını ortaya koymuş olmaktadır.

Görüldüğü gibi, özellikle Kemal Paşazâde'nin risâlesinde, Şah İsmail ile Ehl-i Şia hakkındaki Sünnî akideyi görmek mümkündür. Bu risâlede küfür ve irtidadına hükmedilen Şah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlardan farklı olmadığı, bu sebeple de cihâd sayılacağı belirtilir. İşte bu fetvâ ve risâlelerin kaleme alınmaları üzerine, İran'daki Safevî Devleti'nin Kızılbaş idaresine karşı harekete başlama zamanının geldiğine kanaat getirilerek harekete geçilir. Bununla beraber Selim, İran'a karşı harekete geçmeden, daha önce temas edildiği

32. Bilgi için bk. Tansel, ***Yavuz Sultan Selim,*** s. 32-33; Hoca Saadeddin Efendi, II, 242.

33. Müneccimbaşı, Sahâifu'l- Ahbâr, III, 450.

34. Fetvâ ve risâlelerin metni ile yorumları hakkında geniş bilgi için bk. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" Tarih Dergisi (1967), XVII / 22,53 - 55.

gibi memleket dahilindeki Şiî ve Kızılbaşların müfritlerinin tesbiti ile defte-re kayd edilmesini emretmişti. Bazı rivayetlerde bu şekilde defter edilip öl-dürülen Şiilerin sayısının 40 bin civarında olduğu söyleniyorsa da bunun mümkün olmadığı artık anlaşılmış bulunmaktadır. Bunlardan sadece 2 bin kadarının öldürüldüğüne, diğerlerinin de sürgün edildiğine daha önce temas edilmişti. Hammer'in dikkat çektiği bir konuya burada temas etmek istiyo-ruz. Böylece dönemin gerek dahilî, gerekse haricî efkâr- ı umumiyesinin bu hareketinden dolayı Yavuz'u "Âdil" sıfatı ile tavsif etmiş olmasıdır. O şöyle diyor: "Râfızîlik mezhebini cesetler yığını altına defn etmek bu mer-hametsize nasib oldu. Osmanlı tariçileri ona kırk bin kişiyi öldürtmüş oldu-ğu için Âdil lakabını vermişlerdir. Lakin, daha şayân-ı hayret olan cihet şu-rasıdır ki, yanına gönderilmiş olan Hıristiyan elçiler de kendi hükümdarları-na gönderdikleri raporların tamamında onu, bu lakapla andıkları gibi, onun bu adaletini övmekten de çekinmemişlerdir. Böylece Selim, kendi devleti dahilinde kılıcını gezdirdikten ve toprağı Rafızîlerden temizledikten sonra onu, harice (dışarıya, İran'a) götürmeye hazırlandı. Kayb edilecek vakti yoktu. Çünkü Şah İsmail, Şehzâde Ahmed'in oğlu ve Pâdişah'ın yeğeni olan Murad'ı Osmanlı tahtının yegane vârisi olarak kabul ettiği gibi Kızılbaşların intikamını da almak üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu."[35]

Osmanlı diyarında yukarıda temas edilen gelişmeler olurken, Murad Çelebi'yi, Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak ilan eden Şah İsmail, Os-manlılara karşı açacağı savaşa iştirak etmesi için Sünnî olan Memlûk Sulta-nı'na hediyelerle birlikte bir sefaret heyeti gönderiyor, Anadolu'da Şiîlere karşı girişilmiş öldürme hareketleri üzerine birbirini müteakip Anadolu'ya sevk ettiği Halifeler ile de Bâtınî ve Şiî halkı, yeniden devletin aleyine isya-na teşvik ediyordu.

Bu son hareket üzerine Edirne'de toplanmış bulunan olaganüstü Divân'da savaş kararını açıklayan Selim, Yenişehir ovasını, askerin top-lanma yeri olarak tayin eder. Padişah, savaşla ilgili sözünü üç defa tekrar-ladığı halde - bakışları altında titremekte olanlardan - hiç biri ona cevap vermiyordu. Bunun üzerine Abdullah adında bir yeniçeri sessizliği bozarak hünkârın ayaklarına kapanır ve arkadaşlarının, padişahın emri altında, İran Şahı'na karşı yürüme kararından duydukları sevinci onlar adına arzeder. Yavuz Sultan Selim, vezirlerin tereddüdlerini gideren bu yiğitçe davranışın-dan dolayı mükâfat olarak yeniçeriye Selanik Sancağı'nı tevcih eder. Sultan

35. Hammer, IV, 122 - 123.

Selim, üç gün sonra 22 Muharrem 920 (19 Mart 1514) Salı günü Edirne'den hareket edip 10 günlük bir yürüyüşten sonra 2 Safer (29 Mart)'de İstanbul'a gelir. Burada eski bir an'aneye uyarak çadırını Eyüb'de Fil Çayırı'na kurdurur. Önce Hz. Peygamber'in mihmandarı Ebû Eyyub el-Ensarî Hazretlerinin kabrini ziyâret ederek seferin başarılı geçmesi için onun mânevî yardımını diler. Daha sonra Fâtih ve babası Bâyezid'in kabirlerini de ziyâret eden Selim, kurbanlar kestirip fakirlere de pek çok sadaka dağıtır. Sünnî ulemanın verdiği fetvâlar üzerine büsbütün heyecana kapılan halk, Kızılbaşlara karşı sefere çıkan Selim'i görmek üzere Eyyub'u doldurduğu gibi kayıklar da Halic'i istila etmişlerdi.[36]

Selim, sefer için yola çıkmadan önce, kendisine vekâleten devlet işlerini görmek ve Edirne muafazasında bulunmak üzere oğlu Süleyman'ı Manisa'dan Edirne'ye getirtmişti. Bundan sonra askerini Üsküdar'a doğru hareket ettirdi. Bu sıralarda Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın komutası altında bulunan yeniçeriler, Gelibolu'dan gemilerle Anadolu yakasına geçip Bursa Yenişehir ovasında toplandılar. Yavuz Sultan Selim, 24 Safer 920 (20 Nisan 1514) Perşembe günü yola çıkıp Maltepe'de ordusuna katılır. Burada, Bosna Valisi Hadım Sinan Paşa'yı Anadolu Beylerbeyliği'ne tayin eder. 23 Nisan'da İzmit'e geldiği sırada Şiî halifelerinden olup, İran adına casusluk yaparken yakalanıp orduda esir olarak tutulmuş bulunan Kılıç adında birisi vâsıtasiyle Şah İsmail'e hem tehdid, hem de nasihat dolu Farsça bir mektup (nâme) gönderir. Bu mektupla, üzerine yürüdüğünü de kendisine bildirmişti. Yavuz Sultan Selim, bu mektupla da yetinmeyerek gönderilen o şahsa " var gördüğün söyle ve malum olan muradı beyan eyle" diyerek gördüklerini söylemesini istemişti. 27 Safer 920 (23 Nisan 1514) tarihini taşıyan Selim'in bu ilk bu nâmesi, Kadıasker ve Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından yazılmıştı. Gerek uslûbu, gerekse mahiyeti itibariyle o asrın ruh ve anlayışı ile Selim'in dehâsını temsil eden bu mektup[37] dönemin bütün kaynaklarında bulunmaktadır. Besmele ve âyetlerle başlayan mektupta Şah İsmail'e şöyle deniyordu:

"Bilesin ve âgah olasın ki, ilahî hükümlerden yüz çevirenlerin, dini ve şeriatı yıkmaya çalışanların bu hareketlerine, bütün Müslümanların ve bu arada adalet sever hükümdarların, kudretleri nisbetinde mani olmaları farzdır. Bunu söylemekten maksadımız şudur: Tekke köşesinden hâkimiyete yükselen sen, bu yolda yürüdün, Müslümanların memleketlerine saldırdın,

36. Hoca Saadeddin, II, 243 - 244; Lütfi Paşa, 208; Hammer, IV, 123.
37. Hammer, IV, 124.

şefkat ve utanmayı bir tarafa atarak zulüm kapılarını açtın, günahsız Müslümanları incittin, fitne ve fesadı kendin için temel prensip olarak kabul ettin, "umur-i padişahî ve ahkâm-ı şehinşâhiyi muktezay-ı heva-yı nefs ve rağbet-i tabiiyeye uydurup kuyud-ı şeriatı hakk"ettin. İbâhe-i muharreme ve irakat-ı dima-ı mükerreme, ve mescidleri yıkma, türbe ve mezarları yakma, ulemâ ile Peygamber neslinden gelmiş olan seyyidlere ihânet "ve ilka-ı mesâhif-i kerime der kazurat ve sebb-i Şeyheyn-i Kerimeyn" gibi işler, senin kötü hallerinden bir kaçıdır. Dillerde dolaşmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerinden dolayı ulemâ kesin delillere dayanarak senin küfür ve irtidadına, senin ve sana tabi olanların öldürülmelerinin vâcib olduğuna; mal ve rızıklarınızın yağma, kadın ve çocuklarınızın esir edilmesinin mübah olduğuna ittifakla karar vermişlerdir. Bu durum karşısında ben, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardım etmek ve "merasim-i nâmus-i pâdişâhî için " ipekli elbiselerimi çıkardım, zırh giydim, kılıç kuşandım, ata bindim ve Safer ayının başında Anadolu yakasına geçtim. Maksadım, Allah'ın inayetiyle senin padişahlığını yok etmek ve böylece âcizler üzerinden zulmünü ve fesâdını kaldırmaktır. Ancak, kılıçtan önce sana, *Sünnet-i Seniyye icâbı* İslâmiyeti teklif ederim. Eğer yaptıklarına pişman olup can ve gönülden istiğfar eder ve aldığın kaleleri geri verirsen, tarafımızdan dostluktan başka bir şey görmezsin. Fakat kötü hallerine devam ettiğin takdirde *"zulmet-i zulümden"* simsiyah yaptığın yerleri nura kavuşturmak ve senin elinden almak üzere inşallah yakında geleceğim. Takdir ne ise öyle olacaktır. Selâm, hidâyete tabi olanlaradır. (Safer 920)"[38]

Osmanlı inşâ (mektup yazma) san'atına nümûne olabilecek bir mükemmeliyette kaleme alınmış olan bu nâme (mektup), dip notta da görüleceği gibi birçok müellif tarafından asıl metinle birlikte alınmış olup, önemi herkes tarafından kabul edilmiştir. Osmanlıların, Şiî ve Kızılbaşlar hakkındaki düşünceleri yanında, niyet ve maksatlarını ortaya koyan bu mektupta, din ulemâsının küfür ve irtidâdına hükmettikleri Şah İsmail'in, Hülefâ-i Râşidîn'e sebb etmesini kabul etmeyip tenkid eden Yavuz Sultan Selim, bu yüzden katline cevaz verildiğini açıklıyor, kendisinin de dinin takviyesi ile birlikte zulme uğramış ve kalbi kırılmış olanların yardımlarına koşacağını söyleyerek, padişahların bu konuda gerekenleri yapmak zorunda olduklarına işaret ettikten sonra, denizden geçip üzerine yürümek suretiyle zulmünü âciz ve zavallıların üzerinden kaldıracağını açıklar. Bununla beraber sa-

38. Feridun Bey, Münşeât, I, 379 - 381; Hoca Saadeddin, II, 246 - 248; Lütfi Paşa, 208 - 213; Hammer, IV, 124 - 126. Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 40 - 41.

vaştan önce "*Sünnet-i Seniyye*"gereği kendisine İslâm'ı teklif ile son pişmanlığın fayda vermeyeceğini de açıklıyordu.

Selim'in mektubunu Şah İsmail'e götüren Kılıç adındaki elçi, onu Hemedân'da bularak mektubu verir. Mektubu alan Şah İsmail, elçi Kılıc'ı öldürmekle birlikte kendisinin de muharebeye hazır olduğunu Selim'e bildirmişti. Bu haber, Osmanlı ordusu Erzincan ovasında bulunduğu sırada gelmişti. Lütfi Paşa, Şah İsmail'in bu haberi aldığı zaman çok korktuğunu, fakat bu korkusunu açığa vurmayıp gizlediğini söyler. Ayrıca asker ve ordusuna da şu şekilde hitab ettiğini açıklar: " Diyar-ı Rûm'dan (Anadolu'dan) bir kârban (kervan) gelürmüş. Size firâvân genc (büyük bir hazine) ve mal getürür. Üşenmem, korkmam ki, anları (onları) imamlar bize verüptür ki şimdi on iki imam leşkeriyle (askerleriyle) gelüp bunda alem (bayrak, sancak) dikmiştir, el -ân (şimdi) bizimledirler.[39]

Selim, aynı gün Akkoyunlu Hânedanı hükümdarlarından olan ve o esnada Şah İsmail'e karşı savaşa girişmiş bulunan Ferruhşad Bey'e de bir mektup göndermek suretiyle onu da kendisiyle birleşmeye davet etmişti.[40]

Osmanlı ordusu Yenişehir'den Konya'ya müteveccihen hareket ederek Seyitgazi'ye gelir. Selim, burada Kapıkulu askerlerinden her birine biner akça sefer bahşişi dağıtır. 20 bin tımarlı sipahiden meydana gelen öncü ordusuna da komutan olarak Vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa'yı tayin eder. Sinop Valisi Karaca Ahmed Paşa'yı 500 süvari ile Şah tarafından esir almak ve keşiflerde bulunmak üzere akına gönderen Selim, bunların arkasından Mihal oğlu Mehmed Bey'i de akıncıları ile akına memur eder. Osmanlı ordusu bundan sonra, Konya'ya gelerek Filâbâd Çayırı'na yerleşir. Müelliferin ve özellikle sefere iştirak edenlerin bildirdiklerine göre Konya'daki ikameti esnasında, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyâret etmiş olan Yavuz Sultan Selim, fakirlere de yüz bin akça sadaka dağıtmış idi. Aynı zamanda tımarlı sipahilere de 100'er akça terakki ihsan eden Yavuz Sultan Selim, Kayseri'ye geldiği sırada Dulkadir oğlu Alaüddevle Bozkurt Bey'le müzakerelere girişerek yanında yer almasını ister. Ancak, ihtiyarlığından bahisle sefere gelemeyeceğini bildiren Dulkadir oğlunun, hakikatte daha II. Bâyezid devrinde Osmanlılara iltica ile Selim'in yanında savaşa iştirak ettiği bilinen ve Osmanlı taraftarı Şehsuvar oğlu Ali Bey sebebiyle bu teklife pek sıcak bakmadığı biliniyordu. O, Memlûklulara taraftar bir siya-

39. Lütfi Paşa, Tarih, s. 219.

40. Feridun Bey, Münşeât, I, 381; Hammer, IV, 126.

set takib ederek Osmanlılara karşı cephe almış ve zahire yollarını da vurmak suretiyle orduda baş gösteren erzak buhranının artmasına sebep olmuştu.

Dulkadirlıların, Osmanlılar aleyhinde çıkaracakları muhtemel zorlukları gözönünde tutan Selim, Alaüddevle ile uğraşmaktan şimdilik vaz geçerek 26 Haziran'da Sivas'a gelir ve 140 bin asker, 5 bin zahireci 60 bin deveye yükselen ordusunu bir yoklama ve sayıma tabi tutma gereğini duyar. Yoklamadan sonra muhtemel bir Şiî ayaklanmasını önlemek maksadiyle Kayseri ile Sivas arasında, İskender Paşa komutasında 40 bin kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakılmıştır. Büyük bir kısmının hasta ve yaşlı olduğu anlaşılan bu ihtiyat kuvveti, ordunun ric'at hattını tutacak, aynı zamanda Şah İsmail'in Diyarbekir ve Batı sınırı komutanı Ustaclu oğlu Mehmed Han'ın yaptığı tahribat yüzünden uğranılan zahire ve saman buhranını da önleyecekti. Çeşitli yollarla zahire buhranını önlemeye çalışan Selim, Erzincan'dan Şah İsmail'e üçüncü defa Türkçe bir mektup gönderir. Bu nâmede, daha önceki mektupları hülasa eden Selim, yakında Azerbaycan'a ulaşacağını da bildirip Sivas ile Kayseri arasında bir ihtiyat kuvvetini bıraktığını açıklamaktan çekinmez.

Osmanlı ordusu, 18 Temmuz'da Erzincan'a bağlı Yassı- Çemen'deki Hasan Bey çayırına geldiği sırada Şah İsmail'in elçisi Şah Kulu Akay Bevey Nuker ordugaha gelip Selim'e bir name ile içi afyon dolu altın bir kutu takdim eder. Şah İsmail, nâmesinde, Selim'i savaşa zorlayan sebebi araştırıyor, Dulkadirlilarla düşmanlıkta bulunmamış olduğundan bahsediyordu. Aynı zamanda Selim'in mektuplardaki ifadesini de bir padişaha yakıştırmayan Şah İsmail, bunların, afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin kaleminden çıkmış olduğunu iddia ettikten sonra mektubunu İsfahan'da bir av esnasında yazdığını bildiriyordu. Osmanlılarla dostluktan bahsetmekten geri kalmayan Şah İsmail, Timur zamanında olduğu gibi memlekete karışıklığın arız olmasını arzulamadığını bu sebeple savaş istemediğini belirttikten sonra, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu beyan ediyordu.[41]

Öte yandan, Şah İsmail'in, verdiği söze rağmen henüz ortalarda görünmemesi, çorak arazide büyük bir müzayakaya (sıkıntı) maruz kalan asker arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Nitekim Fırat Nehri (Karasu) kenarına gelindiği bir sırada isyan belirtileri görülür. Bununla beraber, sancak beyleri gibi vezirler de, başlangıçta ileri gitmenin aleyhinde olmalarına rağ-

41. Feridun Bey, *Münşeat*, I, 384; Hoca Saadeddin, II, 252.

men, bunu açıklamaktan çekinirler. Ancak askerin hareketini tanzim ile Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'e kadar katedilecek yolu 40 merhaleye taksim eden Selim'in, kararında sebat etmesi üzerine, daha ileri gitmenin mahzurlarını arzetmek maksadiyle, Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı, Selim'e gönderirler. Şehzâde Ahmed vak'asında Selim'e hizmet etmek suretiyle onun, kardeşine gâlip gelmesini sağlamış bulunan ve çocukluğundan beri Selim ile birlikte Harem-i Humâyun'da büyümüş olan Hemdem Paşa, Padişahın, hakkındaki teveccühüne itimad ederek bu hususu arzeder. İşaret edilen tehlikeler ve ordunun içinde bulunduğu sıkıntılar gözönüne alındığı zaman bu fikir makuldu. Fakat hiç bir engel tanımayan ve tereddüt göstermeyen Selim, bunun askere çok kötü bir örnek olacağını düşünerek, Hemdem Paşa'yı feda etmek zorunda kalır.[42]

Zeynel Paşa'nın, Karaman Beylerbeyi olarak tayin edilmesi üzerine harekete geçen ordu, seri bir yürüyüşle Çermük'e gelir. Bu mevkide Selim, Bali Bey tarafından esir edilen iki Kızılbaşı, Türkçe olarak kaleme alınmış bir mektupla Şah İsmail'e gönderir. Osmanlı Pâdişahı, bu dördüncü mektubunda da Şah İsmail'i tahrik ediyor, memleketinde günlerce yürüdüğü halde kendisinden bir haber alınmadığını belirttikten sonra, onun korktuğuna hükm ederek bir tabibe müracaat etmesini tavsiye ediyordu. Mektubunda, "Ey İsmail, ülkemin sınırında görünmekle bana meydan okudun. İşte ben geldim, haftalarca yürüdüğüm halde ne senden ne de askerinden bir eser görmedim. Ölümüsün yoksa sağmısın bilemiyorum, hile ve aldatmaktan başka bir şey bilmez misin? Şayet korkuyorsan bir tabib getir ki seni tedavi etsin. Seni daha fazla korkutmamak için güzide askerlerimden kırk bin kişiyi Kayseri yakınlarında bıraktım. Düşman hakkında ancak bu kadar lutuf gösterilebilir" dedikten sonra, Şah İsmail'in yönetimden vaz geçip inzivaya çekilmesini tavsiye eder. Müellifler, Yavuz'un, gizlenmekte devam edeceğini tahmin ettiği Şah İsmail'e bir de kadın elbisesi gönderdiğini kayd ederler. Buna rağmen kendisini gizlemeye devam ederse erkek sayılmayacağını bildiren Selim, Sünnî olan Özbek Hanı Ubeyd gibi Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye de birer mektup yazıp, düşman memleketinde bulunduğunu bildirir.[43] Çermük'ten yoluna devam eden Osmanlı ordusu, Sökmen'e gelir. Daha Tercan'da iken sonradan vezir olan Yanya Beyi Mustafa Bey ile Trabzon Sancak Beyi Mehmed Beyi, Bayburt'un zaptına me'mur etmiş

42. Hoca Saadeddin, II, 255.

43. Mektuplar hakkında geniş bilgi ve metin için bk. Feridûn Bey, Münşeât, I, 379 - 385.; Hoca Saadeddin, II, 252; Hammer, IV, 131.

olan Selim, Sökmen'de Gürcü Beyi Mirza Çabuk'un elçilerini kabul eder. Elçiler, yanlarında iki bin baş koyun ve bir miktar da zahire getirmişlerdi. Gürcü Beyi bu vesile ile dostluğunu göstermiş oluyordu.[44]

Bundan sonra Tebriz'e doğru yeniden hareket emri verilmişti. Bunun üzerine günümüzde Ağrı vilayetine bağlı Eleşgirt kazası Sakallı Köyü (Konağı)'ne gelen ordunun, ümerâdan bazı kimselerin de teşviki ile " Düşman yok, harab memlekette nice seyahat ederiz?" diye mırıldanıp isyana başladığı görülür. Hatta bir rivayete göre bu ordu tarafından, Selim'in çadırına içleri tehdid dolu mektuplar bırakılıyordu. Bunun üzerine yiğit padişah atına atlayıp askerin içine dalmış, heybetle ve gayet vakurâne bir şekilde "*Ehl ü iyal kaydında olarlara destûrdur, gerü karılarınun yanına gitsünler, biz buraya gerü dönmek içün gelmedük! Rahat isteyen bu yola yaraşmaz. Bizi isteyüp fi - sebilillah can ve baş feda edecek yiğitler ölümden havf itmez (korkmaz). Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düşmanla çarpışacak merdler benümle gelsün. Eğer içünüzde er yoğise ben yalınüz giderüm*" diyerek[45] askerin hamiyet duygularını tahrik etmişti. Asker, bu cesaret ve yiğitlik âbidesinin bir at oynatışına, bu tarzdaki heybetli hitâbetine ve küçük bir kılıç kımıldatışına dahi vurgun ve âşıktı. Sevdikleri hükümdar komutana büyülenmiş yekpâre bir kitle gibi bağlandı. Bu sözlerinden sonra hareket emri veren Sultan'ı, tek bir yeniçeri bile terk etmedi.

Esasen bu sırada öncü (pişdar) kuvvetlerin komutanı Mihaloğlu Memed Bey, Şah'ın Diyarbekir emîri olan Ustacluoğlu'nun Hoy'a geldiğini, Şah İsmail'in de yaklaşmakta bulunduğu haberini vermesi, heyecanın yatışmasına sebep olmuştu. Bu arada Şah'tan gelen bir mektup ta bunu teyid etmişti. Pâdişah, İsmail'in işlediği bu hatadan istifade edip konak mesafelerini kısaltarak Şah'ı karşılamak üzere harekete geçer. İki gün sonra, gece Makû ile Hoy arasında Tebriz'e 20 fersah mesafede bulunan Çaldıran tepelerine ulaşır. Selim, bu mevkide yeni tertibatlar almış ve şafakla birlikte savaşa girişmek veya askere 24 saat istiraat vermek cihetlerinden birini tercih etmek üzere Divân (Meclis)'ın reyine müracaat eder. Genellikle, yol yorgunluğu münasebetiyle hemen savaşa girişilmesini tehlikeli bulan devlet büyükleri, askere 24 saat istirahat verilmesinin uygun olacağı teklifinde bulunurlar. Buna karşılık, askerin içinde Alevî ve Şiîlerin bulunmasından ve istirahat anında bunların düşmanla anlaşabileceklerini gözönünde bulunduran Rumeli Defterdarı Pîrî Mehmed Çelebi, hemen savaşa başlanılması gerektiğini

44. Hoca Saadeddin, II, 257.

45. Hoca Saadeddin, II, 258 - 259.

belirterek Yıldırım Han devrindeki Çubuk ovası (Timur'la yapılan Ankara Savaşı) çözülmesinin bir benzerinin vuku' bulabileceğini, bu sebeple şafakla beraber harbe mübaşeret edilmesi (başlanılması) re'yinde olduğunu bildirir. Bu teklif, Yavuz Sultan Selim tarafından kabul görür. Böylece devlet büyükleri, şafakla birlikte savaşa başlama görüşünü kabul etmek zorunda kalırlar. Onlar, Selim'in emri üzerine savaş nizamı alıp tepelerden ovaya inen kuvveterinin başına geçerler.

3) ÇALDIRAN ZAFERİ

Savaşa, 23 Ağustos 1514 (2 Receb 920.) Çarşamba günü güneş doğarken İranlıların taarruzu ile başlandı. Doğubâyezid'in 80 km. güney doğusuyla Van Gölü'nün kuzey doğusunda bulunan Çaldıran Ovası'nda mevzilenen Osmanlı ordusunun sağ kolunu, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Zeynel Paşa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kolunu ise Rumeli Belerbeyi Hasan Paşa komutasındaki Rumeli askerleri teşkil ediyordu. Selim ise, eskiden beri alışageldiği ve uygulandığı şekilde sipahi, silahdâr, ulûfeci ve gurebâ bölükleri ile çevrilmiş olup, yanında Hersekzâde Ahmed Paşa, Vezir Dukakinoğlu, Vezir Mustafa Paşa ve Ferhad Paşa gibi devlet büyükleri, kadıasker vs. gibi din ve hukuk adamları bulunuyordu. Bu arada, padişahın önünde yer alan tüfekçi ve yeniçeriler, araba ve develerden meydana gelen bir siper gerisinde bulundukları gibi, sağ ve sol cenahın nihâyetinde olup, biri 10.000, diğeri 8.000 kişiden mürekkeb Anadolu ve Rumeli azepleri, birbirlerine zincirlerle bağlanmış 500 topun önünde dizilmişlerdi. Öte yandan, öncü kuvvetinin çoğunluğunu teşkil eden Dulkadırlı Türkmenleri ile Şahsuvaroğlu Ali Bey'in ardçı kuvvetleri de Şadi Paşa'nın emrinde idiler.

Osmanlı ordusunun bu dizilişine karşılık, ekserisi Ustaçlu, Varsak, Rumlu, Şamlu, Kaçar, Afşar ve Karamanlu Türkmenleri'nden ibâret olup muhtelif hanların emrinde bulunan 80.000 kişilik bir süvari kuvvetinin başındaki Şah İsmail, ordusunu ikiye ayırmak ve sol kanadın idaresini verdiği Ustaçluoğlu ile birlikte girişecekleri bir çevirme hareketi sonunda azepleri yarmak ve onların saflarını geçmek suretile yeniçerileri arkadan vurmak niyetinde idi. Bu gayesini gerçekleştirmek için de sağ cenahın komutasını üzerine almıştı. Böylece, mükemmel bir şekilde techiz edilmiş 40.000 seçkin süvarisi ile azeplerin ve özellikle Rumeli kuvvetlerinin üzerine hücum

eden Şah İsmail, başlangıçta başarılı olur. Böylece, başta Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa olmak üzere pek çok sancak beyini şehid edip, bu kısmı dağıtır. Ancak karşı taraftan hareket eden Ustaçluoğlu, Anadolu askerinin mukavemeti ve Sinan Paşa'nın aldığı tedbirler üzerine Şah İsmail ile birleşmek üzere giriştiği teşebbüste muvaffak olamaz. Zira Sinan Paşa, askerlerin saflarını muhafaza ederek, intizamlı bir şekilde sür'atle toplara doğru çekilmelerini temin etmiş, Ustaçluoğlu ile kardeşi Kara Han'ı, maiyyetlerindeki Türkmenlerle birlikte, Osmanlı topçusu ile karşı karşıya getirmişti. Bu savaşta Safevîler "*Şah*", Osmanlılar ise *"Allah"* nidâları ve tekbir sadâlarıyla muharebe ediyorlardı.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Safevî ordusunda piyade ve ateşli silahlar hemen hemen bilinmiyordu. Her ne kadar İran'da top kullanılıyor idiyse de bu, kale müdafaalarına hasr ediliyor, meydan muharebelerinde kullanılmasına ehemmiyet verilmiyordu. Bununla beraber Şah İsmail, casusları vâsıtasiyle, Sultan Selim'in askerî tertibatına vâkıf olduğu ve topların tanziminden haberdar bulunduğu için askerini iki kola ayırmıştı.

Şah İsmail'in süvarileri, sayı olarak Osmanlı kuvvetleri ile hemen hemen denk idiler. Bundan başka İran ordusu, savaşı kendi topraklarında kabul ettiği için yorgun değildi. Buna karşılık, Yaklaşık 2500 kilometrelik uzun bir yoldan gelen 100.000 kişilik Osmanlı askerleri ile atları yorgundu. Aynı zamanda yiyecek sıkıntısı da vardı. Sayıca en az Osmanlı kuvvetleri kadar olan Şah'ın ordusu ise dinçti. Zira bu ordu, Tebriz gibi çok kısa bir mesafeden gelmişti. Asker iyi beslenmiş ve şahları için her türlü fedakârlığa hazır, ona taabbüd edercesine bağlı idi. Topuz, yay ve mızraklarla donatılmış savaşçıların atlarına çelik eyerler vurulmuştu. O zamana kadar, zaferden zafere koşmuş bir hükümdara mâlik olduklarından dolayı da mâneviyatları bir hayli yüksekti.

Osmanlı toplarının ateş açmaları üzerine Şiî ordusu dağılır. Zira başta Ustaçluoğlu olmak üzere pek çok komutan bu esnada öldürülmüştü. Bunun üzerine savaş, Osmanlıların lehine döndü. Öbür taraftan Yavuz Sultan Selim, Rumeli askerlerine yardım etmek üzere bir kısım yeniçerileri yardıma göndermiş, siperlerin arkasında bulunan yeniçerilerin de tüfek ile ateş etmelerini emr etmişti. Beklemedikleri böyle bir durumla karşılaşan Şiî ordusunda genel bir panik havası esmeye başlar. Bu arada vaziyeti düzeltmek ve ordusunun moralini takviye etmek maksadiyle her tarafa koşan Şah İsmail, birkaç defa at değiştirmiş, bir aralık da atından düşüp yere yuvarlanmıştı. Bu hengamede, üzerine yürüyen bir Osmanlı süvarisinin, Şah üzerine yürü-

yüp öldürmek üzere iken, tıpkı onun gibi giyinmiş ve kendisine benzeyen en yakın adamı Mirza Sultan Ali'nin esareti göze alarak öne geçmesi üzerine kurtulur. O, bu kurtuluşunu sonradan *at-çeken* lakabını alacak olan Hızır ismindeki bir Türkmen korucunun, hayatı pahasına ona atını vermesiine borçludur. Böylece, esir olmaktan kurtulan Şah İsmail, akşama doğru artık hiç bir ümidin kalmadığını görünce, sür'atle Tebriz'e doğru kaçmış, ancak kendisini burada da emniyette görmediği için Sultaniye (veya Dergüzin)'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Onun kaçması üzerine bütün Şiîler, karşı koymaktan vaz geçerler. Bu arada bir kısmı esir, bir kısmı da maktul düşer. Lütfi Paşa, Şiîlerin büyük hezimeti ile sonuçlanan Çaldıran Savaşı'na " *Sûfi-kıran* " adını verir.

Şah'ın, yaralanıp kaçmasından sonra İran ordusu daha fazla direnemeyerek dağılmış ve şafakla başlamış olan bu korkunç savaş, o gün akşam üzeri, Osmanlıların büyük bir galibiyetiyle sona ermişti. Bununla beraber Pâdişah, yatsı vaktine kadar atından inmez. Tarihin en büük meydan savaşlarından biri olan Çaldıran Savaşı'nın kazanılmasında *"tertip ve tahkim işlerindeki"* üstünlüğün, ateşli silahlara sahip olmanın, Osmanlı askerinin eşsiz fedakârlığının ve son olarak Yavuz Sultan Selim'in askerî dehasının büyük payı vardır.

Bu muzafferiyeti müteakip Şiî ordugahı, bütün hazineleri, Şah'ın ve ümerasının zevceleri ile birlikte Osmanlıların eline geçer. Çok çetin geçtiği anlaşılan Çaldıran Savaşı'nda, her iki taraftan da pek çok insan ölmüştü. Savaşı müteakip Çaldıran sahrasında iki gün divân kurduran Selim, Muhyî Çelebi'nin bildirdiğine göre, şehid düşenlerin nâmına bir kabir yaptırıp üstüne ölüm tarihlerini bildiren amûd (direk) diktirmiştir.

Çaldıran Zaferi, Anadolu birliğinin hâlâ devam eden en büyük istinadgâhı olmakla kalmamış, aynı zamanda Güney Anadolu ile Ortadoğu'nun anahtarlarını da Yavuz'a takdim etmişti.

Çaldıran Zaferi'nden sonra Hoy Sahrası'na gelerek Dukakinzâde ile Defterdâr Pirî Çelebi ve büyük bir Osmanlı tarihi (Heşt Behişt) yazmış olan İdris-i Bitlisî'yi Tebrize gönderen Sultan Selim, bunlar vâsıtasile şehirliye emân vermiş ve uzun bir yürüyüşten sonra, yerlere serilmiş kıymetli halılar üzerinden geçerek 5 Eylül 1514'te şehre girmiştir. Bir hafta kadar Tebriz'de kalan Sultan Selim, Şah'ın hazinelerini ile bazı sanatkârları İstanbul'a gönderir. Bu sırada Tebriz'de bulunan Timur'un torunu Hüseyin Baykara oğlu Bediüzzaman ile kendisine biri Farsça, diğeri Çağatayca olmak üzere kale-

me alınmış iki kaside takdim eden Mehmed Hâfız ve oğlu Hasan Can (Hoca Sa'düddin Efendi'nin babası) ile birlikte Sultan Selim'e sığınmışlardı. Özellikle, Sultan Selim'in büyük hürmet ve saygısına mazhar olmak suretiyle kendisine günde 1.000 akça tayin edilen Bediüzzaman, Osmanlı ordusu ile birlikte İstanbul'a gelecek ve bir müddet sonra Eyüb'de vebadan vefat edecektir.

Yavuz Sultan Selim'in, bir haftalık ikameti esnasında Tebriz'deki faaliyetleri, bize onun hakkında bilgi vermektedir. O, Tebriz'in Sâhib - Âbad mahallesinde bulunan ve mavi altın sarısı çinilerle süslü Sultan Hasan Câmii'nde, Hülefa-i Raşidîn ile Ashab-ı Kirâm'ın isimlerini hutbede okutmuş, Şah İsmail tarafından gerek Akkoyunlulardan, gerekse Şeybek Han'dan müsadere edilmek suretiyle alınmış bulunan hazinelere el konmuştu. Bu arada bir kısım fillerle, Şah İsmail'in, Akkoyunlu Türkmen Ulusu Beyleri'nden Yakub ve Timur torunlarından Ebû Said'den gasb etmiş olduğu emanetleri İstanbul'a sevk eden Selim'in, Tebriz'in mahir usta ve sanatkârlarından bir kısmını İstanbul'a gönderdiğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Muhyi Çelebi'nin Selimnâmesi'nde, kılıççılardan, cebecilerden, okçulardan ve yaycılardan 1700 hânenin İstanbul'a gönderildiğine dair verilen haberler, seferin *rûznâme*sini tutan Haydar Çelebi tarafından da te'yid edilmektedir.[46]

Şah taraftarları (Kızılbaş) ile meskûn bu mıntıkada daha fazla kalmayı tehlikeli bulan Sultan Selim, bir hafta sonra Tebriz'i terk edip Nahçıvan yoluyla Karabağ'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber, onun, kışı bu eski İlhanlı merkezinde geçirmek tasavvurunu anlayan devlet büyüklerinin telaşı, bazı karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, ordu, Aras Nehri kıyılarına geldiği zaman, bunların teşvikiyle harekete geçen yeniçeriler, padişahın etrafını sararak, parça parça olmuş elbiselerini mızrakları önünde göstererek dönmek istediklerini hatırlatmak isterler. Böyle bir hareketle karşılaşan Selim, Kars ve Bayburt üzerinden İstanbul'a doğru hareket eder. Bu arada zaferi bildirmek için, komşu devletlere fetihnâmeler yazılıp gönderilir.

Yavuz Selim, Amasya'da iken, Şah İsmail tarafından gönderilen elçilik heyetini kabul etmez. Bu arada, Kemah kalesine sığınmış olan ve kalelerinin metanetine (sağlamlığına) güvenen Kızılbaşlar, kendilerine yakın olan

46. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tekindağ, "Yavuz'un İran Seferi" Tarih Dergisi (1967), XVII / 52, 72.

Osmanlı topraklarına durmadan tecavüz ettikleri için, kışı Amasya'da geçirmekte olan Yavuz Selim'e tecrübeli bazı kimseler: "Kemah kalesi Kızılbaşlar elinde bulundukça, Bayburt ile Erzincan gibi kasaba ve şehirlerde bir güvenlik sağlamanın mümkün olmayacağını" bildirirler. Bunun üzerine Doğu Anadolu'da esasen hakimiyet kurmayı gerekli gören Pâdişah, Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmış, fakat Timur istilasından sonra kaybedilmiş bulunan Kemah kalesinin kuşatılmasını Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emreder. 19 Mayıs 1515'te bizzat Pâdişah'ın iştirak ettiği hücumla alınan Kemah kalesinin muhafızlığına Karaçin oğlu Ahmed Bey tayin edilir. Bu arada İran üzerine yapılan hareket esnasında, Osmanlı ordusunun yiyecek kollarını vuran Dulkadiroğulları'nın ülkesi alınarak Maraş ve Elbistan Osmanlı topraklarına ilhak edilir. Daha sonra İstanbul'a hareket eden Sultan Selim, 11 Temmuz'da şehre girer.

Çaldıran Zaferi'nden sonra, başta Diyarbekir olmak üzere, Doğu Anadolu'nun birçok şehri, Osmanlıların eline geçer. Böylece, Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmış olur. Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir Beylerbeyliği'ne getirilir. Tarihçi İdris-i Bitlisî de müşavir olarak onun yanına verilir. İdris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyafarikin, Bitlis, Hısnıkeyfa, Urfa, Mardin, Cezire ve Rakka'ya kadar Güney Doğu Anadolu bölgesi ile Musul dolayları Osmanlı idaresine geçer. Bu sayede Tebriz - Haleb ve Tebriz - Bursa İpek yolu Osmanlıların kontroluna girmiş olur. Ayrca, Şiî akidesinin yayılması büyük ölçüde durdurularak propaganda malzemesi sağlayacak imkânlara set çekilmiş olur. Yine bu zaferle geçici de olsa Safevî tehlikesi ortadan kalkmış oluyordu.. Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim *"Şah"* ünvanını kullanmaya başlamış, hatta bu ünvan *"Sultan Selim Şah"* diye sikkelere de işlenmiştir. Yavuz'dan sonra gelen padişahlar da aynı ünvanı kullanıp kendi dönemlerinde basılan paralara bu ünvanı yazdırdılar. Bundan dolayı bu ünvanla basılan paralara *"Şâhî"* adı verilmektedir.[47]

47. Geniş bilgi için bk. Hoca Sa'düddin, II, 259 - 298; Keşfî, Selimnâme, 101 - 128; Lütfi Paşa, 207 - 240; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 191, s. 386 - 400; Müneccimbaşı, III, 450 - 458; Hammer, IV, 122 - 148; Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, 31 - 88; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *Tarih Dergisi* (1967), XVII / 52 - 76; Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 257 - 276; Şinasi Altundağ, "Selim I" İA. X / 426 - 427; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı" DİA. VIII, 194 - 195.

4) YAVUZ DÖNEMİNDE CELÂLİLER

Yavuz Sultan Selim döneminde, sadece ülkenin sınırları dışında bulunan Kızılbaşlar değil, aynı zamanda sınır içinde bulunanları da devleti uğraştırıyordu. Zira Osmanlı sınırları içinde uzun süreden beri, Safevîler adına yapılan propagandalar, kısa zamanda tesirini göstermişti. Bu yüzden, sayıları küçümsenmeyecek bir insan kütlesinin gönlü, Safevî Devleti'ne bağlanmıştı. Osmanlılar aleyhine çalışan bu insanlar, ayaklanmak için uygun bir zaman ve fırsat kollamakta idiler. Nitekim bunlar, şehzâdeler arasındaki rekabet esnasında Yavuz'un, babasına karşı olan isyanını, devletin en zayıf anı olarak değerlendirip Şah - Kulu'nun idaresi altında harekete geçerler. Böylece memleket adına büyük bir tehlikenin meydana gelmesine sebep olurlar. Birçok cana mal olan ve güçlükle bastırılan bu ayaklanmadan sonra sükûnet sağlanamadı. Zira bu sefer de Nur Ali isyanı baş göstermişti. Bu da Şah - Kulu isyanından daha az korkunç değildi. Şayet Yavuz Sultan Selim'in aldığı tedbirler olmasaydı, belki de o tarihlerde bunların daha korkuncuna şahid olunacaktı. Bunlara karşı onun, yerinde ve müsamaha göstermeden harekete geçmesi, bir an bu isyan alevinin etrafı sarmasına mani olmuş, fakat ateşin büsbütün söndürülmesine yetmemişti. Bu itibarla Şiîlik, daha doğru bir ifadeyle Safevîlik adına, zaman zaman ortaya çıkanlar oldu. İşte 1519'da Celâl adındaki Kızılbaşın çıkardığı isyan da bunlardan biriydi. Bozok'lu ve Kızılbaş ileri gelenlerinden biri olan Celâl, "kendüyi mecnûnluğa urup ve abdal kisvetine girüp vatanı ve eşkıya encümeni olan Bozok'tan Tokat semtine firar" edip Turhal civarına gidip orada bir mağaraya yerleşir. Burada, gizlice onu ziyarete başlayan Kızılbaşlar, "Meczûb–i ilâhidir" diyerek adını etrafa duyurmaya ve şöhretini artırmaya başladılar. O tarihlerde, bu bölge halkının çoğunun Kızılbaş ve Kızılbaşlığa mütemayil oluşları, Celâl'ın işine çok yaramıştı. Öte taraftan o, derece derece kendisini halka kabul ettirmee çalışmış ve etrafını aldatmakta büyük bir maharet göstermişti. Gerçekten önceleri o, "Mehdi bu gardan (mağara) aşikâr olsa gerektir, ve ben intizarla (beklemekle) me'murum" diye işe başlayarak birçok insanı buna inandırdıktan ve bu böylece yeterince güçlendiğini hissettikten sonra gerçek yüzü ile ortaya çıkar. Bu esnada da kılıcın kendisini kesemeyeceğini iddia ederek " Halife-i zaman ve Mehdi-i devrân benim" demeye başlamıştı. O günkü toplum içinde böyle sözlere inananlar büyük bir yekun tuttukları için kısa zamanda Celâl'ın yanında çok sayıda Kızılbaş toplandı. Bir müddet sonra da "âlemi men serbeser alsam gerek, cümle münkir

gitse ben kalsam gerek" diye kendisine büyük bir pâye veren bu adamın etrafında toplananlardan bir kısmının, onun politik bir gaye uğruna çalıştığını bilmemeleri mümkündür.[48]

Vezir-i A'zam Piri Paşa'nın, Fırat kenarından ayrılarak padişahın yanına gidişini fırsat bilen Celâl, Şah - Veli ünvanı altında ve belki de Şah İsmail'den aldığı emir sonunda harekete geçer. İsyan, önce Bozok vilayetinde başlamıştı."Ol etrafta bulunan kura (köy) ve kasabatın (kasabalar) sükkânına (sakinlerine) teaddi ve tecavüz" etmek suretiyle başlayan bu hareketin çok çabuk geliştiği anlaşılmaktadır. Çünkü Bozok'ta, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys'in evini bastığı zaman Celâl'in yanında 4000 kişilik bir kuvvet vardı. Bu kuvvetin kısa bir süre içinde çoğaldığı ve Rum Beylerbeyi olan Şâdi Paşa'nın kuvvetlerini yenecek duruma geldikleri görülmektedir. Gerçekten Şâdi Paşa, isyanın çıktığı ilk anlarda bu isyanı bastırmak ve bununla çarpışmak gayesiyle asker toplamak için Zile'ye gidip etrafa *ulaklar* gönderdiği bir sırada onların hücumuna uğramıştı. Asker sayısı az olmakla birlikte isyancıların önünden kaçmayı düşünmeyen Şâdi Paşa, onlarla savaşa girer. Sabahtan akşama ve ertesi gün öğleye kadar devam eden savaşta yaralanan Şâdi Paşa'nın yanında bir çok askeri de şehid düşmüştü. Bununla beraber, yaralı olarak Amasya'ya çekilen Şâdi Paşa, yeniden asker toplayıp tekrar faaliyete geçer. Ancak Şah-Veli'nin kuvvetleri, "Keçeci ve çanağı diye bilinen melâhide (mülhid, dinsiz) taifesinden " ve Kızılbaşlardan büyük yardımlar gördüğü için günden güne sayıları artıyordu. Bu arada, Şâdi Paşa'ya karşı kazanmış olduğu zafer de Celâl'in şöhretine şöhret katıyordu. Hatta bu şöhret, Şah İsmail'in adını bile unutturmuştu.[49]

Şâdi Paşa'nın mektubundan veya başka bir kaynaktan haber aldığı bu isyanı çok önemli ve ciddi telakki eden Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya, vezirlik pâyesi vererek isyanı bastırmaya me'mur eder. Ferhad Paşa, kapıhalkından ve yeniçeriden bir miktar askerle yola çıkar. Bilahere o, Şehsüvaroğlu Ali Bey, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Sivas (Rum) Beylerbeyisi olan Şâdi Paşa ile birlikte, isyan eden Celâl ve askerleri üzerine yürürler. Bunun üzerine, burada tafsilatına girmeyi gerekli görmediğimiz büyük bir mücadele meydana gelir. Bu mücadelenin sonunda, Lütfi Paşa'nın ifadesiyle "nihayet ol bağilerin (eşkıya) ekseri kırılüb ve başları olan habisin başı kesilüb Sultan Selim'e gönderdiler"[50] diye verdiği bilgi

48. Hoca Saadeddin, II, 384; Müneccimbaşı, III, 471; Tansel, Yavuz Sultan Selim, 94 - 95.
49. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** s. 94 - 96.
50. Lütfi Paşa, s. 283 - 284.

ile yetinmek istiyoruz.

Devletin en kudretli devrinde, büyük gayret ve zorluklar sonucunda bastırılan bu isyandan sonra, Anadolu'da her ne sebeple olursa olsun meydana gelen ayaklanmalara, bu Celâl'in adına izafeten Celâlî denecektir. Celâlîler, özellikle Anadolu'da, zaman zaman harekete geçip yurdun tahribinde ve halkın soyulmasında önemli rol oynayacaklardır. Celâlîlerle ilgili olarak Tosya kadısı ile vilayet halkından ileri gelenlerin gönderdikleri mektup, bunların işledikleri cinayetler ve sebep oldukları kötülükler hakkında bilgiler vermektedir. Bu mektuptan anlaşıldığına göre on yıldan beri halkın rahatının kalmadığı, evlerinin yakıldığı, yiyeceklerinin ve hatta kadınlarının zorla ellerinden alındığı, bu yüzden, köy halkından da pek çok kimsenin kaçıp yurdunu terk ettiği, geri kalanların ise gerek malî gerek siyasî hiç bir şeye güçlerinin yetmediği belirtilmektedir.[51]

C. YAVUZ SULTAN SELİM'İN GÜNEY SİYASETİ

Tuttuğunu koparan bir padişah olarak bilinen Yavuz Sultan Selim, dönemindeki imkânlarla her bakımdan âdil ve mazbut dinî, idarî, ekonomik ve sosyal bir nizam kurarak İslâm âlemini tek elde toplamak gayesini güdüyordu. Bu yüzden olacak ki, kendisini bu hedefinden uzaklaştırmak isteyen her şeye karşı mücadele etme kararında idi. Bu bakımdan, dur durak bilmeyen ateşîn mizacı ile o, geçmişi unutmak istiyordu. Herhalde bunda haksız da sayımazdı. Zira babası II. Bâyezid'in zamanı, bir bakıma baba mirası ile yetinen, nisbeten kısır ve durgun bir devir idi. Binaenaleyh, bu yeni çark, muhteşem mazi mirasına yeni bir şeyler ilave etmeliydi. Gerçekten, tempoyu yükselten Yavuz Sultan Selim'in gayesi belli idi. O, bir İslâm birliği kurmak ve Osmanlı Devleti'ni de bu birliğin merkezi haline getirmek istiyordu.

Bütün dostane çabalarına rağmen, savaş olmadan kurulmasını istediği bu birlik, bir türlü sağlanamiyordu. Bunun içindir ki, birlik davasının gerçekleşmesi ve bu düşünceyi fiile geçirip tercüme edecek olan vâsıta da kılıçtan başkası değildi. O, bu kılıcı kimlere çalacağını da çoktan planlamış bulunuyordu. Zira o, bu birliğe engel olmaya çalışanları çok iyi tanıyordu. Bu bakımdan onlarla gerektiği şekilde mücadele etmeliydi. Önce, büyük

51. TSMA. Nr. 2261 (24)'den naklen bk. Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 98 - 99.

hayal ve ümitlerle, yalnız ordularını değil, akide (inanç) ve mezheplerini de seferber etmiş olan İranlılar'ı hizaya getirecek, sonra da oynak ve iki yüzlü bir siyaset takip ederek Suriye ile Mısır'ın arasına gerilmiş olan Dulkadiroğulları'nı ortadan kaldırıp güney yolunu açacaktı. Böylece sıra, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanını taşıyan Memlûk Devleti ile uğraşmaya gelecekti. Fakat bu bahadır ve cesur insanlarla savaşmak belki de harp tarihinin ender gördüğü cenklerden biri olacaktı. Bununla beraber hem gözünü hem de gönlünü Şark'a ve Şark'ı tek elde toplmaya dikmiş olan hükümdar, "Sâhib-i Haremeyn" ünvanını, Memlûk Sultanı'nın elinde bırakmama azminde idi.

Yavuz Sultan Selim'in bu düşüncesini değerlendirdiğimiz zaman onun, Güney ve kısmen Doğu Siyasetini üç başlık altında ele almak gerekir. Bunlar:

1. Dulkadiroğulları Beyliği'nin Ortadan Kaldırılması,

2. Diyarbekir'in Zaptı,

3. Memlûk Devleti ile Olan Münasebetler ve Bu Devletin Ortadan Kaldırılması.

I. Dulkadiroğlu Beyliği'nin Ortadan Kaldırılması

İran seferine çıkan Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin, Şah İsmail'e karşı olan husumetinden dolayı, kendi saflarında harbe katılmasını istemişti. Fakat Alaüddevle bu isteği kabul etmediği gibi kendisine tabi bazı aşiret kuvvetlerini, Osmanlıların zahire kollarını vurmak için görevlendirmişti.

Daha önce, Osmanlıların yardımı ile Dulkadir Beyi olan Şehsuvar Bey, uğradığı mağlubiyet üzerine Kahire'ye götürülüp orada idam edilmişti. Osmanlılara sığınıp iltica etmiş olan oğlu Ali Bey, devlet hizmetine girmiş, gerek Çaldıran'dan önce, gerekse bizzat Çaldıran'da büyük hizmetler görmüştü. Bundan dolayı padişah tarafından, Gedik Ahmed Paşa'ya ait olup hazineye alınmış olan bir altın kılıç ile taltif edilmişti. Bundan başka, Alaüddevle'nin elinden alınacak yerlerin Ali Bey'e verilmesi de padişah tarafından va'd olunmuştu. Nitekim Çaldıran Seferi'nden dönülürken Kayseri ve Bozok sancaklarının ikisi de Ali Bey'e verilir. Böylece o, Dulkadir Beyliği'nin sınırlarındaki bölgeye tayin edilmiş olur.

Şehsuvaroğlu'nun bu iki sancağa tayininden şüphelenen Alaüddevle, bu durumu Memlûk Sultanı'na şikâyet eder. O da Sultan'ın, Kemah üzerine

sefere gittiği bir sırada Yavuz'a elçi gönderip bu halden şikâyet etmiş ve Ali Bey'in o sancaklardan alınmasını rica etmişti. Buna karşılık Yavuz Sultan Selim, Alaüddevle'nin elinde bulunan Dulkadir ülkesinin kendisinden alınıp Ali Bey'e verileceğini bildirir. Bu haber, Memlûk hükümdarını epey tedirgin eder.

Yavuz Sultan Selim, Kemah'ı alıp Sivas'a geldiği sırada Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin ettiği Hadım Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Dulkadir üzerine gönderir. Bu arada Şehsuvar oğlu Ali Bey'i de bu birliğe rehber ve öncü olarak tayin eder. Kendisi de onları takiben Ürgüp'le Kayseri arasındaki İncesu'ya gelip bekler.

Sinan Paşa'nın, Dulkadir hududlarını geçtiği haberini alan Alaüddevle Bey, karşı koymak için muharebeye hazırlanır. Fakat Göksun muharebesinde bozularak sür'atle kaçıp Elbistan'ın güneyindeki Turna Dağı (Nurhak)'na sığındıysa da takip olunur. Son defa burada yapılan savaşta başta kendisi ile dört oğlu ve beylerinden otuz kadarı maktul düşer.

Böylece Dulkadir Beyliği, tamamen zapt edildikten sonra başta Maraş ve Elbistan olmak üzere, bir sancak itibar edilerek, Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında kalmak üzere Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilir. Dulkadir ailesini bir hamlede ortadan kaldıran Hadım Sinan Paşa, bu hizmetine karşılık olarak, münhal bulunan vezir-i a'zamlığa tayin edilir.[52]

Osmanlılar, Dulkadir topraklarını elde etmek suretiyle Memlûk Devleti'ne bağlı günümüzde Suriye denilen bölge ile el-Cezire mıntıkalarını tehdid edebilecek duruma gelmişlerdi. Zira artık onlarla aynı sınırları paylaşmaya başlamış oluyorlardı. Bu da Osmanlı - Memlûk savaşlarını hazırlayan sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.

a. İstanbul'da Alınan Bazı Tedbirler

Dulkadir Beyliği'nin, Osmanlı mülküne ilhakından sonra İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim, devlet yönetiminde gördüğü birtakım aksaklıkları gidermek için bazı tedbirlere baş vurma ihtiyacını hisseder. Bu tedbirlerden biri yeniçeriler, diğeri de Haliç Tersanesi ile ilgiliydi. Bu konularda yeni düzenlemelere gitmek zorunda olduğunu hisseden hükümdar, Mısır'a

52. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin Efendi, II, 289 - 298; Lütfi Paşa, 240 - 241; Müneccimbaşı, III, 457 - 458; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 271 - 273.

gitmeden önce bu işleri tamamlamalıydı. Bir kere, fırsat buldukça ayaklanan, yağmalara, fitnelere ve isyanlara kalkışan ordunun içinde bir ıslâthat yapmak ve bu arada donanmayı da güçlendirmek gerekiyordu. Zira, Arap ordularının, bir zamanlar Akdeniz'de bir Müslüman hâkimiyeti kurmak için, kara ordusu kadar deniz kuvvetlerine de ihtiyaç duymuş olduğunu, tarihten öğrendiği gibi tecrübeleri de onun bu fikrini destekliyordu. Plan ve hesaplarını, iyi bir idarî kavrayış ve askerî anlayışla düzenleyen Pâdişah için, mâzinin doğru ve yanlış hareketleri, kulak verilmesi gereken iki önemli şâhid demekti.

b.Yeniçeri Ağalığı'da Islâhat

Dulkadir Beyliği'nin ilhakından sonra İstanbul'a dönen Pâdişah, gerek Çaldıran öncesi, gerekse Amasya'da asker tarafından meydana gelmiş olan yağma, serkeşlik ve isyan hareketleri üzerine bazı tedbirler alıp derhal uygulamaya koyma zaruretini duymuştu. Bu bakımdan o, askeri tam bir disiplin altına alıp ocağı ıslâh etmek arzusunda idi. Bu sebeple, ocak üzerinde an'ane gereğince büyük bir nüfuzu bulunan ocak ihtiyarlarını huzuruna çağırarak Amasya'daki itaatsızlığın müsebbiblerinin kimler olduğunu sorar. Bunlar, yine ocak anlayış ve yardımlaşması gereği olarak "Cümlemüz mücrimüz, devletlû Hüdâvendigâr'dan afvumuzu reca eylerüz" diye cevap verirler. Onların bu cevapları ocak an'anesine uygundu. Pâdişahın, devlet ricalini bu yolla sorguya çekmesi, ortaya bir takım isimler çıkardı. Bunlardan İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa idam edildiler. Kadıasker Tâcizâde Câfer Çelebi, *"İlmiye Sınıfı"*ndan olduğu için, huzura çağırılıp, kendisine "İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana teşvik edenin cezasının ne olduğu" sorulur. O da "sâbit ise şer'an siyaset edilmesi gerekir" cevabını verince 18 Ağustos 1515'te siyaset edilir.[53] Adı geçen devlet adamlarını siyaset etmekle beraber Yavuz, büyük hatip, şair ve Türk inşa mektebinin (ekol) büyük temsilcilerinden biri olan Tâcizâde'nin ortadan kaldırılmasına çok üzülür. Yavuz, derin bir tahkikat sonucu, isyan teşvikçileri olarak gördüğü şahsiyetleri ortadan kaldırdıktan sonra Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı için, ihtiyarlarla anlaşıp bazı tedbirler alır. Buna göre, bundan böyle *"Yeniçeri Ağası"*, saray tarafından, ocak erkân-ı harbiyesi de, saltanat makamınca tayin edilecekti. Bu suretle, yüksek kumanda heyetini, daha sıkı bağlarla saltanat

53. Hoca Saadeddin, II, 298 - 299; Feridûn Bey, Münşeât, I, 412; Müneccimbaşı, III, 458.

makamına bağladı. Bütün bu çalışmalar, Selim'in, yorulmak bilmeyen gayretlerinin, idaredeki tezahürlerini bize aks ettiren görüntülerinden başka bir şey değildir. Benzer gayretleri, devlet kademelerinin her safhasında görmek mümkündür.[54]

c. Haliç Tersanesinin Genişletilmesi:

Yavuz Sultan Selim, aldığı askerî ıslâhat tedbirlerinden sonra, deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi ve Venedik ile İspanya donanmalarından daha üstün bir duruma gelmesini istiyordu. Güçlü bir donanmaya sâhip olmak için de Haliç Tersanesi'nin, günün şartlarına göre genişletilmesini düşünüyordu. O, bir taraftan asker üzerindeki tesirini artırırken, bir taraftan da devletin durumuna göre kifayetsiz kalan deniz gücünün yeniden kuvvetlenmesine çalışıyordu. İran Şahı üzerine açılan sefer esnasında ordunun yiyeceğini Trabzon'a kadar götürmek için kullanılan donanma, bu iş için yeterli olmadığı gibi Hıristiyan donanmalarına karşı koyacak güçte de değildi.

Şehzâdelik yıllarından beri çok az bir uyku ile yetinip, kitap mütalaası ve tefekkürle meşgul olan Pâdişah, bir gece yarısı Vezir Pirî Paşa'yı çağırarak, ona Tersanenin genişletilme fikrini açarak "Bu akreplerin (Hıristiyan devletlerin), denizi gemilerle örttüklerini, Rumeli sahillerinde Venedik, Papalık, Fransa ve İspanya bayraklarının dalgalandığını, bunun da vezirin tenbelliği ile kendisinin müsamahasından doğduğunu, artık güçlü ve çok sayıda gemiden müteşekkil bir donanma sahibi olmak istediğini" söyler. Paşa, "bunu, kendisinin de düşündüğünü, yarın Divân'a girdiğimizde diğer vezirler ile özellikle beni tekdir etmenizi ve hemen tersane inşası ile 500 harp gemisinin techizi için emir vermenizi, bu hareketin Frenkleri korkuya dûçar edip, onları muâhedelerini yenilemeye ve vergilerini vermeye zorlayacağını, bu suretle masrafın küffârın altınlarıyla karşılanacağını beyan ile en fazla 40 kadırganın denize indirilmesinden sonra Frenklerin, muâhedelerini yenilemek ve vergilerini vermek için birbirleriyle yarışacaklarını" söyler. Böylece Haliç'te 160 gözlü, büyük bir tersane vücuda getirilerek gemilerin inşaasına başlanır. Böyle bir teşebbüsün yerinde olduğu anlaşılıyor. Çünkü henüz gemiler bitmeden Avrupa devletlerinden bazıları muâhedeleri yenilemeye ve vergi ödemeye başlarlar. Pirî Paşa'nın görüşü doğrultusunda Macaristan Osmanlılarla bir senelik mütareke imzalar. Le-

54. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 149 - 151.

histan da anlaşmaya dahil olanlardan olur. Eflak Prensi de vergi vereceğine dair Pâdişah'a arzda bulunur.[55] Bütün bu gelişmeler, Mısır'a el atma arzusunda olan Pâdişah'a lüzumlu donanma ile Avrupa barışını sağladı. Bu teşebbüsler, Yavuz'un siyasî yönünün büyüklüğünü ve onun azametini göstermeye kâfidir.

Bu tedbirlerin, görünüşte İran'a karşı yapılacak yeni bir seferin hazırlıkları olduğu etrafa duyurulmuş ise de, gerçekte Yavuz Sultan Selim'in, büyük bir önem verdiği Şark (Doğu) ticaretini, Kızıldeniz'in güney kapısını (Bâbu'l-Mendeb) dahi ele geçirip kapayan Portekiz donanmasına karşı koruma hususunda acz gösteren ve elinden bir şey gelmeyen Memlûk Devleti aleyhine harekete geçmiş bulunuyordu.[56] Öyle anlaşılıyor ki, Kızıldeniz'i kapatan Portekiz donanmasına karşı bir varlık gösteremeyen Memlûk Devleti, Portekiz donanmasının, Mekke'nin liman şehri olan Cidde'ye gelmesine de mani olamayacaktı. Bu da "*Haremeyn*"in, tehlikeye girmesi demekti. Böylece, İslâm âleminin kalbi durumundaki bölge, bütün bir İslâm dünyasını mateme boğacak ve onu huzursuz bir hâle getirecekti. Gerçi, 1508 yılında Hindistan'ın Şaul limanındaki savaşta, Memlûk donanması Portekizlilere ait birlikleri hezimete uğratmıştı. Ancak Portekizliler, Mısır donanmasına büyük bir zayiat verdirerek bunun intikamını aldılar. Onlar sadece bu intikamla kalmadılar, 1513 yılında Aden'i de ele geçirdiler. Kansu Gavri, onlarla savaş için yeni bir donanma hazırladı. Bu donanma için gerek gemi malzemesi, gerekse silah olarak Osmanlılardan büyük ölçüde yardım aldı. Süveyş'te tamamlanan ve Selman Reis komutasına verilen bu donanmaya 2000 Osmanlı denizcisi de katılmıştı.[57] Memlûk idaresinin bu konudaki zayıflığını bilen Yavuz Sultan Selim, hem bu yüzden, hem de yukarıda temas edilen konulardan dolayı büyük bir donanmanın inşaasını emr etmişti. Nitekim, Mısır'ın zaptından hemen sonra kurulan Süveyş donanması ile Kızıldeniz'e açılması bunu teyid etmektedir.

55. Daha geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 151 - 152.

56. Geniş bilgi için bk. Feridûn Bey, Münşeât, I, 424 vd. **F.BEY'E BK.** ; Şinasi Altundağ, "Selim I", İA. X, 428.

57. Kaynak ve geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, İslâm Tarihi (Memlûkler), İstanbul 1991, VII, 126.

2. Diyarbekir ve Güney Doğu Anadolu'nun Zaptı

Yavuz Sultan Selim'in, Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı kazandığı zafer, bir manada, Güney Doğu Anadolu'yu da Osmanlı Türkleri'ne açmış ve bölgeyi Şiî tehlikesi ile İran kültürünün hâkimiyetinden kurtarmıştı. Bu sırada Doğu Anadolu'da, Çaldıran zaferinin meyvelerini toplamak için çalışmalar yapılıyordu. Zira o bölgede yaşayan, Şia baskı ve nüfuzundan nefret eden Sünnî Kürd ve Türkmen ahali, İran hegemonyasını kırıp Osmanlılara bağlanmak istiyordu.

Ele aldığımız dönemde, Güney Doğu Anadolu'nun merkezi, o zamanki ismiyle "Âmid" denen Diyarbakır şehri idi. Bu şehir, hem tarihî, hem de stratejik önemi büyük bir şehir idi. Şayet Osmanlılar burayı elde edebilirlerse o zaman devamlı olarak bölgeyi İran tehdidinden kurtarabilirlerdi. Bu gayenin tahakkuku için Diyarbakır'ın alınması kararlaştırılınca Osmanlı idaresini Şiî İran idaresine tercih edip Osmanlılara iltica eden meşhur âlim ve tarihçi İdris-i Bitlisî vâsıtasiyle bütün bölgenin sulh yoluyla alınması için çeşitli teşebbüslerde bulunulur. Biraz sonra görüleceği gibi bu teşebbüslerde başarı sağlanır.

Gerçekten, Çaldıran meydan muharebesinden sonra halkının büyük bir kısmı Sünnî olan Doğu Anadolu beyleri, Yavuz Sultan Selim'in tarafını tutmuşlardı. Başta Diyarbekir olmak üzere birçok şehir kapılarını Osmanlılara açmıştı. Ancak bazı şehirler, bu arada Mardin, İran kuvvetlerinin elinde kalmıştı. Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir beylerbiyliğine getirilerek bu bölgenin idaresi onun yönetimine verilmiş ve meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî de bu konuda yardım etmek üzere baş müşavir olarak onun yanına verilmişti.

Şah İsmail, Osmanlı ordusunun ayrılmasından sonra kaçıp gizlendiği yerden çıkıp tekrar Tebriz'e dönünce Diyarbakır'a, Çaldıran seferinde maktul düşen Ustacluoğlu Mehmed Han'ın yerine onun kardeşi Karahan'ı yollamış, o da Diyarbakır'ı muhasara altına almıştı. Yavuz, buranın muhasaradan kurtarılması için mirahur iken 921 (m. 1515)'de Erzincan, Bayburd, Şebinkarahisar ve Trabzon havalisi kendisine verilen Bıyıklı Mehmed Paşa'yı memur eder. Bu esnada Sivas Beylerbeyi olan Şadi Beyi de Mehmed Paşa'ya yardım için göndrir. Bu arada İdris-i Bitlisî de on bin gönüllü ile bunlara iltihak eder. Diyarbakır üzerine yürüyen bu kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayan Karahan, muhasarayı kaldırıp Mardin taraflarına çekilir. Yine İd-

ris-i Bitlisî'nin yardım ve teşebbüsüyle Mardin de alınır. Bu arada Diyarbakır'ı geri almak için Karahan tarafından yapılan hücumlar sonuçsuz kalır. Nihayet, H. 923 (M. 1517)'de Karahan'ın, Urfa ile Nusaybin arasında bulunan Koçhisar mevkiindeki bir muharebede maktul düşmesi üzerine Diyarbakır işi tamamen Osmanlıların istediği şekilde halledilip bir sonuca bağlanır. Koçhisar muharebesinden sonra buraya, Osmanlı müteferrikalarından olup aslen Diyarbakırlı olan Ahmed Bey isminde biri, vali olarak tayin edilir.

Diyarbakır ile doğudaki diğer şehirlerin alınmasında İdris-i Bitlisî'nin büyük hizmetleri görüldü. Bu zat, Sünnî olan Kürd beylerini görüp anlaşarak onları Osmanlıların tarafına çekmişti. Bu suretle Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin, Ceziretu'b-nü Ömer gibi takriben 25 mıntıka beyi devlete itaatini bildirirler. Pâdişah da, eskiden olduğu gibi yerlerinde kalmak üzere kendilerine beratlar gönderdi.

Yavuz, hem bunlardan bağlılık yemini almak, hem de Urmiye Gölü sahilinden Malatya'ya kadar olan yerleri tesellüm için, çok sevdiği ve hürmet edip saygı gösterdiği İdris-i Bitlisî'yi gönderir. Bölgeyi bütün hususiyetleri ile tanıyan, nüfuz sahibi ve siyasî sahada mümtaz bir kabiliyete sahib olan bu zât, bölgenin manevî fâtihidir. Heşt Behişt adıyla bir eser yazan ve Osmanlıların, "ilâ-yi kelimetullah" uğruna verdikleri mücadelelerde oynadıkları önemli rollerini ortaya koymak suretiyle de büyük bir İslâm âlimi olduğunu göstermiştir.[58]

İran serdarı Karahan ile Bıyıklı Mehmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın teşkil ettikleri Osmanlı kuvvetleri arasında meydana gelmiş olan şiddetli muharebede Şah'ın maiyyet askerlerini de yanlarında getiren İranlılar, perişan olmuşlardı. Bu galibiyet sayesinde Ortadoğu'daki denge Osmanlıların lehine değişmişti. H. 922 (M.1516)'daki bu muharebe sonucunda, Anadolu birliği perçinlenmiş oluyordu. Bölgenin, Osmanlı idaresine girmesinde büyük rol oynayan âlim ve tarihçi İdris-i Bitlisî'ye karşı Yavuz Sultan Selim'in, saygıda kusur etmediği anlaşılmaktadır. Yavuz, İdris'i çok seviyor vekendisine gönderdiği hatt-ı hümâyûnda "Umdetu'l-

58. Yavuz Sultan Selim', İdris-i Bitlisî'ye gönderdiği uzun ve tafsilatlı fermanında " Umdetu'l Efâdil, kudvetu erbâbi'l-Fedâil, sâlik-i mesâlik-i tarikat hâdi-i menâhic-i şeriat..." diye hitab edilir. Ayrıca Yavuz, onu büyük bir saygı ile anmakta ve kendisine çeşitli hil'atlar ile para ve kılıfı müzehheb (altınlı) bir kılıç gönderdiğinden söz etmektedir. Geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 322 - 323.

Efâdıl, kudvetü erbâbi'l-fezâil ..." diye hitab ediyor, "hüsnü diyânet ve emanet ve fart-ı sadakat ve istikameti dolayisiyle Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis olduğu" anlatıldıktan sonra "yüzünün ak olması" temenni ediliyordu. Padişah, bu büyük âlimin hizmet ve ihlasından o kadar memnun olmuş, kendisine o kadar yüksek bir güvenle bağlanmıştır ki, uygun göreceği kimselere beylik tevcihini temin için, kendisi tarafından doldurulacak hatt-ı hümâyûnlar dahi göndermişti. Müverrihin ise bunu, izinsiz kullanmadığı rivâyet edilir ki bu, Pâdişahla âlimin birbirinden baskın âlicenaplıklarının açık bir ifadesidir. Gerçekten Yavuz Sultan Selim, gönderdiği beratta İdris-i Bitlisî'ye şöyle diyordu:

"Diyarbekir vilayetinin feth-i küllisine bâis olduğun ilam olunmuş, yüzün ağ (ak) olsun. İnşaallahu'l-eazz sâir vilayetlerin dahi fethine sebeb-i küllî olasın. Benim, enva-ı inâyet-i aliyye-i hüsrevânem senin hakkında mebzûl ve munatıftır. Elhaletu hazihi, ahir-i Şevval-i Mübareke (Şevval ayının sonuna) değin vaki olan ulûfeniz ile 2000 sikke-i efrenciye fluri ve bir samur ve bir vaşak ve iki murabba suf ve iki çuka ve bunlardan gayrı bir samur ve bir vaşak kürk kaplı suflar dahi ve bir frengi kemha kılıflı müzehheb kılıç in'âm ve irsal olundu."[59]

Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'ya bölge emirlerinin bağlılıklarını te'yid ve kendilerine dağıtılmak maksadiyle 17 sancak, sırma işlemeli 500 hil'at ve 25 yük (1 yük = 1000000 akçadır) akça göndermişti. Hoca Sa'düddin, bu konuda "Padişah, Diyarbekir Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya surh ve sefidden kise-i emele sığmaz mebâliğ-i kesire gönderdiler ve esbab ve emtia-i nefiseden bi had ve bi kıyas nesne ata buyurup hila-i mütenevvia-ı fâhire ihsanı ile serefraz eylediler. Ve ümeray-i Diyarbekir'e ve mulûk ve hukkâm-ı ekrâda bahş olunmağ içün 25 yük akça, ve 500 câme-i zerrin ve 17 alem-i pür tezyin irsal buyurdular." diyerek yollanan bu emtianın, Bıyıklı Mehmed Paşa'ya gönderildiğini açıklar.[60]

Bundan sonra, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferi esnasında Haleb'in fethini müteakib, Memlûk idarî teşkilâtındaki bölgeye bağlı şehirlerden Malatya, Urfa, Behisni (Besni), Ergani, Harput, Divriği ve Siverek ile diğer şehirler Osmanlı idaresine geçmişti.[61]

59. Hoca Saadeddin, II, 322.

60. Hoca Saadeddin, II, 321; Hammer, bunların İdris-i Bitlisî'ye gönderildiğini söyler, IV, 177.

61. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 299 - 321 ; Lütfi Paşa, 241 - 246; Hammer, IV, 154 - 178; Uzunçarşılı, Tarih, II, 273 - 276.

3. Osmanlı - Memlûk Münasebetleri

Takib ettiği siyaset yüzünden iki devlet arasında devam eden iyi münasebetlerin bozulmasına sebep olan Aalüddevle Bozkrt Bey'in, Selim tarafından bertaraf edilip Dulkadir Beyliği'nin Şehsüvaroğlu Ali Bey'e verilmesi, Memlûk Sultanlığı'nda bir endişeye sebep olmuştu. Bu yüzden, Selim'in Suriye işlerine karışmasından çekinen Memlûklular, İran savaşlarını dikkatle takib ediyor, ayrı mezhebten olmalarına rağmen, Şah İsmail'in şahsında yeni bir müttefik buluyorlar idi. Öte yandan, Şah İsmail de Memlûk Devleti'ne müracaat etmiş, İran'dan sonra Suriye'nin de Selim tarafından isitila edileceğine dikkati çekmişti. İşte bunun üzerine, Kansu Gavri, Sünnî ülemanın karşı koymasına rağmen, ittifak için adamlarından birini Şah İsmail'e yollamış ve Osmanlıların yeniden İran üzerine yürümelerini önlemiştir.

İran ile Memlûk Devleti'nin, Osmanlılara karşı, müşterek hareketine mani olmak için tedbirler alınması gerekiyordu. Güneydoğu'da fethedilen yerlerin elde tutulabilmesi için, Memlûk Devleti'ne bir darbenin indirilmesi gerekiyordu. Mısırlılar, Osmanlılara böyle bir fırsatı vermekte gecikmediler. Öbür taraftan, Ortadoğu *"Ehl-i Sünnet"* efkâr-ı umumiyesi, Şiâ belasına büyük bir darbe indirip, bunun ilerlemesini durduran ve asırlarca Hıristiyan dünyasının müşterek ve güçlü kuvvetlerine karşı koyan Osmanlılar'ı, İslâm riyâsetinde görmek istiyordu. Yavuz için bu, gerçekleştirilmesi zarurî bir vazife idi. İslâm riyâsetinin başlıca imtiyazı olan *"Hilâfet"* ve *"Haremeyn"*e sâhip olmanın, artık Osmanlı Hânedanı'nın hakkı olduğu düşünülüyordu. İslâm dünyasındaki *"ehl-i hall ve'l-akd"*in kanaatinin de böyle olduğu anlaşılıyor. Zira, doğu denizlerinde dolaşmaya başlayan Portekizlilerden büyük zararlar görmüş olan Memlûk Devleti, onlara karşı koyacak gücü kendinde bulamıyordu. Portekiz, 1502 yılında Hindistan'a yerleşerek Hindistan ile Avrupa arasındaki bütün ticaretin kendi denetiminde olan Güney Afrika'dan dolaşan deniz yolundan yapılmasını istiyordu. 1507'de Aden Körfezi'nde Sokotra, 1508'de de Hürmüz'ün ele geçirilmesiyle bu abluka, daha sıkı bir şekilde uygulanır olmuştu. Böylece Memlûk ekonomisi ile devlet hazinesinde sürekli bir bunalım meydana getirmişlerdi. Bu arada Şah İsmail, henüz yeni eriştiği İran körfezinin, Avrupalıların tekeline geçmesini istemiyorsa da, Osmanlılara karşı kendisine destek olmaları karşılığında Portekiz gemilerine yardımda bulunmaya hazırdı.[62] Gerçekten, Doğu Ak-

62. Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 127.

deniz'e tam hâkimiyetin temini, Hıristiyan dünyasının müşterek hareketine karşı İslâm âlemine yaslanma lüzumu ve Anadolu emniyetinin sürekli olabilmesi için objektif noktadan bir zaruret olarak görünen Mısır seferine karar verilir.

Esâsen Mısır Sultanı Kansu Gavri, Dülkadir Devleti'nin ortadan kalkmasiyle "*Sâhib-i Haremeyn*" olarak hutbenin kendi adına okunmakta devam etmesini Sultan Selim'den istemişti. Bu teklif üzerine Pâdişah "Koca Çerkes er ise hutbesini Mısır'da okutmaya devam etsün" diyerek Mısır'ın geleceği hakkındaki düşünce ve niyetini açıkça belli etmişti.

Hükümdara göre, bir vakitler Avrupa'ya sıçrayarak muhteşem bir Müslüman - Arap medeniyeti kuran, bir taraftan da Irak, Acem, Hind ve Çin diyarlarına kadar kol atıp buyruk yürüten o büyük İslâm devletinden sonra "*Sâhib-i Haremeyn*" ünvanına sahip olmak, fikir ve medeniyet planında yerinde sayan şu Memlûk Sultanlığı'na nasıl bırakılırdı?

Bu düşünce ve anlayışla, bir zamanlar İslâm dini ve prensipleri adına giriştiği cihadlar ile yeryüzüne barış, adalet, fazilet ve insanlık dağıta dağıta öğretici ve kurtarıcı olarak kıtadan kıtaya geçerken, âdil ve her kesimi memnun eden sosyal bir ahenkle beraber, gittiği yerlere tek Allah fikrinin huzurunu da taşıyarak bir yeni dünya nizamının müjdelerini vermişti.[63]

İşte Yavuz da, dedesi Fâtih gibi, Müslüman - Türk âlemine karşı kendini aynı borcun altına girmiş, aktif bir eleman olarak görüyordu. Bu ruhla, İslâm âlemini içine düştüğü karanlıktan kurtarmak için onu tek bayrak altına almanın lüzumuna inanıyordu. Bu planın, mühim bir safhası olarak da Mısır seferi artık bir zaruret haline gelmiş demekti. Fakat bu planın açıkça bilinmeyip tahmin edilen tamamlayıcı çizgileri Hindistan'a ve daha kim bilir nerelere kadar varıyordu.

Gerek Haliç tersanesinin genişletilmesi, gerekse seyahat maksadiyle İran ve Arabistan'a gitmenin yasaklanması, Memlûk Sultanı Gavri'nin telaşlanmasına ve Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndermesine sebep olmuştu. Yavuz'un Mısır üzerine hareketinden dört ay kadar önce yazılmış olan bu mektupta Gavri, Pâdişah'a karşı okşayıcı bir uslûpla hitab ederek "Oğlum Hazretleri" ifadesini kullanıyordu. Bu mektubunda Gavri, tacirler hakkında Osmanlılarca uygulanan hükümlerden şikâyet ettikten sonra ayrıca denizden ve karadan Mısır üzerine gelinmek istendiğini haber aldığını bildiriyor, ikisinin de Müslüman padişahlar olduklarını, hükümleri altında bu-

63. Sâmiha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, I, 329.

lunan insanların da mü'min ve muvvahidler olduğunu belirtiyordu. Bu mektuptan ve daha sonra Osmanlılar tarafından gönderilen mektuplardan anlaşılacağı üzere, herhalde her iki taraf ta, gerçek niyetlerini saklamak suretiyle birbirlerini kollama gayreti içindedirler.

Evail-i Muharrem 922 (Şubat 1516) tarihini taşıyan ve Edirne'den gönderilen mektupta Yavuz Sultan Selim, yegane gâyesinin "müfsid ve mülhid-i bî - dinin âsâr-ı küfr ve dalaleti bi'l-külliye âlemden mahv eylemek niyetine diyar-ışarka müteveccih olıcak âdet-i sâlife muktezasınca " babasının da yaptığı gibi kendilerinin hayır dualarını beklediklerini, kendilerine durumu bildirmek ve sadece müfsid-i bî-din üzerine gitmek istediklerini, böylece din düşmanlarını ortadan kaldırmayı hedeflediklerini, bunu yapmanın da şer'-i şerif gereği olduğunu bildirdikten sonra kendileri ile bir proplemleri bulunmadığını, inşa ettirdiği gemilere gelince, kendilerinin de bildiği gibi denizcilik bakımından kâfirlere karşı cihad etmek ve onlara gâlip gelmek için bunun gerekli olduğunu bildirir. Mektubun dili ile bu konuda şöyle diyordu: " Malumunuzdur ki, cânib-i bahrde (denizcilik bakımından) cenâb-ı âlimizin küffâr-ı haksâre daima gazâ ve cihadı eksik olmayup hıfz-ı derya (denizleri korumak) için merâkibimiz cemi-i zamanda müheyyadır ki, (gemilerimiz devamlı olarak hazırdırlar) bu halette muhabbete münafi bir va'd olunmamıştır." Bütün bunlara rağmen din düşmanı olan Safevî hükümdarını ortadan kaldırmak için kendisi onun tarafını tutar ve bu konuda onu desteklerse o zaman, Allah'ın muradı ne ise o şekilde olacağını bildirmişti. Gayesinin, Mısır'ı zapt edip ilhak etmek olmadığını Kansu Gavri'ye bildiren Yavuz Sultan Selim, uzunca mektubunda bu konuda şöyle der: "Selâtin-i İslâmiyeden hiç birinin kendüye veya memleketine tama' veya gezend (zarar) eriştirmek kat'a hatıra hutûr etmemiştir (hiç birinin hatırına gelmemiştir), dahi etmez de. Madem ki emr-i şer'-i şerif icâb etmeye. Hususan, sizlerle meveddet-i sabıka-ı mevrusî ki derece-i übüvvet ve bünüvvete yetişüb (eskiden beri, aramızda baba ve evlad sevgisine benzer bir sevgi varken), Haremeyn-i Mükerremeyn hürmeti dahi mer'î iken makam-ı âlimizden şimdiye değin beyne'l-cânibeyn (iki taraf arasında) tekdire bais bir kaziyye ve adavet (düşmanlık) ve tama-ı memleketten mebni bir vaz' sâdır olmamıştır."[64]

İslâm dünyasının bu iki büyük devleti, birbirlerinden emin olmadıkları için gerçek maksatlarını gizliyor ve fakat hazırlıklarını da yapmaktan geri

64. Feridun Bey, Münşeât, I, 425.

kalmıyorlardı. Bu sebepledir ki Selim, yeniden Şah İsmail üzerine yürümeden evvel, Osmanlı ordusunun arkasına düşmeleri ihtimali bulunan Memlûkluları bertaraf etmek üzere hazırlıklara başlar. Esasen, bu sıralarda Kansu Gavri de Selim'i tehdid etmek maksadiyle Haleb'e gelmişti. Yanında da Şehzâde Ahmed'in, kendisine iltica eden ve orada iyi muamele gören oğlu Kasım Çelebi'yi getirerek onu, Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak ilan etmişti. Kansu Gavri'nin bu son hareketi üzerine Memlûk Sultanlığı tebeasını teşkil eden *"Ehl-i Sünnet"*e mensûb Sünnîleri elde etmek üzere teşebbüse geçen Selim, Memlûk emirlerinden birçoğunu kendi tarafına çekmeye muvaffak olur. Genellikle Osmanlılar gibi Hanefî Mezhebi'ne mensûb bulunan Antep, Haleb ve Şam valileri, Selim'in dâvetine koşmakta gecikmezler. Böylece Hanefî ve Şafiî halkın desteğini sağlayan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 senesi İlkbaharı'nda, Veziriazam Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat taraflarına sevkeder. Seferin, İran üzerine olduğunu ilan eden Sinan Paşa, Diyarbekir'e gitmeye memur olduğunu hududdaki Memlûk nâiblerine bildirmiş ve Fırat'ı geçmek üzere onlardan müsaade istemişti. Selim'in hareketlerini dikkatle takib eden Kansu Gavri, Veziriazam Sinan Paşa'nın Fırat'ı geçmek için müsaade istemesi, Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı idaresine geçmiş olması, Selim'in büyük bir harp için hazırlıklarının bulunduğunu öğrenmiş olması gibi sebeplerden dolayı, yanında, Şehzâde Ahmed'in oğlu da olduğu halde, Maraş'ı geri almak ve Şah İsmail'e yardımda bulunmak için 18 Mayıs'ta 50.000 kişilik bir ordu ile Şam'a oradan da Haleb'e gelmişti. Bu gelişini de, memleketi teftiş etme bahanesine bağlamıştı. Kansu Gavri, Şam'a gelirken yerine kardeşinin oğlu Tomanbay'ı *"Nâibu'l- gayb"*ı olarak bırakmıştı. Lütfi Paşa'nın ifadesine göre, Kansu Gavri'nin Haleb'e, güya memleket teftişi bahanesiyle gelmesi üzerine Selim, kendisine haber göndererk " Git Mısır'da otur, babam yerindesin, beni hayır duadan unutma. Ben, Şah İsmail üzerine gidiyorum" deyince, Kansu Gavri "Memleketimdir, gitmem" diyecektir. Bunun üzerine Sultan Selim " Senin arzun böyle olunca, açıktan düşmanlık yapıyorsun, Şah İsmail ortalıkta yok, senin Haleb'de oturman benim askerim ve vilayetim için hayırlı değildir. Senin düşmanlığını göz görüp dururken ben, görünmeyen düşmana varıp seni arkamda bırakamam" diyen Sultan Selim, Malatya'dan Haleb'e doğru yürümeye başlar.[65]

Selim, Kansu Gavri'nin Haleb'e geliş haberini alır almaz Rumeli Kadıaskeri Zeyrekzâde Rükneddin ile ümerâdan Karaca Ahmed Paşa'dan müte-

65. Lütfi Paşa, Tarih, s. 247.

şekkil bir elçilik heyeti gönderir. Bu heyet önce iyi bir kabul görmez ise de, sonra Şah İsmail'e karşı olan gerginlikte, arabulucu bir rol oynayabilecekleri teklifi ve Yavuz'un harekete geçmesi üzerine geri döner. Böyle bir davranışa karşılık Selim, askerin Kayseri'de toplanmasını emrederek 1516 Haziran'ında Üsküdar'a geçmiş, oğlu Süleyman'ı Edirne'de, Pirî Paşa'yı İstanbul'da ve Zeyrekzâde'yi de Bursa'da muhafız olarak bıraktıktan sonra, yeniden teşkil olunan Osmanlı donanmasını da Suriye sahillerine göndermişti.

Elçilerine yapılan hakarete tahammül edemeyen Selim, bu hakareti, iki devlet arasında bir harb sebebi sayar. Mısır Sultanının, 50.000 kişilik büyük bir orduyla ve yanında Abbasî Halifesi III. Mütevekkil Alallah olduğu halde Haleb'e gelip mevki alması, Osmanlılara aradıkları fırsatı vermiş olur. Dönemin Osmanlı Şeyhülislâmı Zenbilli Ali Cemalî Efendi, İslâm ve şeriat düşmanlarına yardım eden Memlûk ümerası üzerine harb için fetva vermişti. Pâdişah, Akşehir, Konya, Kayseri yoluyla Elbistan ovasına gelip Vezir-i a'zam Hadım Sinan Paşa kuvvetlerine iltihak eder. Böylece savaş kaçınılmaz bir hal almış oluyordu. Bu sebeple, Evâsıt-ı Receb (Receb ortaları) 922 (10 Ağustos 1516) tarihli bir mektupla Kansu Gavri'yi, gerek Şah İsmail'i desteklemek, gerekse elçilerine yaptığı hakaretten dolayı savaşa davet edip: "Benim, azimet-i âlim, ihyay-ı şeriat-ı garra içün diyar-ı şarka münsarif kılınmışken senin, ol mülhid-i bî-din ve müfsid-i bed âyine takviyet kastına bazı evza-ı nâ - şâyesten zâhir olup sen onlardan eşedd olduğun haysiyetten teveccüh-i hümâyûnum senin üzerine mün'atıf kılınup..." diyerek, nerede ve nasıl isterse kendisi ile karşılaşmaya hazır olduğunu bildirir.[66] Bu sırada Moğolbay nâmiyle Mısır Sultanı'ndan gelen ve pürsilah huzura giren elçiye sinirlenen Yavuz, "Bana, gönderecek, ulemâdan bir zât yokmuydu?" diyerek Memlûk elçisini tahkir ile gönderdikten sonra Ayıntab (Gaziantep) istikametine doğru yol alır. Bu hareket esnasında yol üzerinde bulunan şehir ve kasabalar ile Malatya'yı zapt eder. Ayıntab'a geldikten sonra burada, Haleb'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik edeceğini va'd eden şehrin valisi Yunus Bey'in ilticasını kabul eder. Osmanlı kuvvetleri kendilerine iltihak edenlerle birlikte, Haleb'e bağlı bazı şehirleri de alırlar. Bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre bu sıralarda muhtelif şehirlerde olduğu gibi Haleb'in ekâbir ve ümerası da Osmanlılara müracaat edip kendilerini Memlûkluların elinde bırakmamak şartiyle Osmanlı ordusunu memnuniyetle karşılayacaklarını bildirmişlerdir.[67]

66. Feridun Bey, Münşeât, I, 426 - 4[illegible]

67. Bu konuda daha ge[illegible] Hoca Saadeddin, II, 323 - 334; Keşfî, Selimnâme, s.

a. Merc-i Dâbık ve Ridâniye Savaşları

Memlûk Sultanı Kansu Gavri, yanında Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah olduğu halde takriben 80.000 kişilik ordusuyla Haleb'den çıkarak Merc-i Dâbık'a gelip karargâhını kurar. Bununla beraber Selim'e gönderdiği son mektupta Haleb'e gelmesinin kendi elinde olmayıp ümerâsının ısrariyle olduğunu bildirip özür diler. Acaba Selim, beyan edilen bu özre güvenebilirmiydi? Zira onun Haleb'e gelişi de kendi ifadesine göre sadece bir teftiş içindi.[68] Fakat savaştan sonra karargâhında 100 kantar altın ve 200 kantar gümüşten ibâret olan ordu hazinesinin ele geçirilmesi düşünülürse, bu kadar büyük bir hazine ile sadece memleketi teftiş değil, Yavuz'u mağlub ettikten sonra, İstanbul'u zaptetmek gayesiyle lüzumlu olan masrafları karşılamak için böyle bir hazineyi beraberinde getirdiği rivayet edilmektedir.Bütün bunları bir tarafa bırakacak olsak dahi, kendisinin Kilis yakılarındaki Merc-i Dâbık mevkiine gelmesi artık bütün barış ümidlerini boşa çıkarmıştı.

Merci-i Dâbık'a, Memlûk ordusundan sonra gelen Osmanlı ordusunun sağ kolunda, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa, merkezde de Kapıkulu askerleriyle Yavuz Sultan Selim yerlerini almış bulunuyorlardı. Ön tarafa da zincirler ile birbirlerine bağlanmış toplar yerleştirilmişti. Osmanlılar, âdetleri üzerine hilâl şeklindeki harp nizamlarını burada da uyguladılar. Osmanlıların bu harp düzenine karşılık Memlûk ordusunun sağ kolunda Haleb *Nâibu's-saltanası* Hayır Bey, sol kolda Şam *Nâibu's-saltanası* Sibay, merkezde de Sultan Gavri maiyetiyle cephe almışlardı.

İki taraf, 24 Ağustos 1516 (26 Receb 922)'da Merc-i Dâbık'ta karşılaşır. Savaşın ilk karşılaşmasında Hayırbey kuvvetleriyle birlikte savaşı terk edip kaçar. Osmanlılar'ın teknik üstünlüklerine dayanamayan Memlûklar, kısa bir zamanda mağlub olmuşlardı. Osmanlı topçusu bu savaşta büyük bir rol oynamıştı. Ordusu dağılan Kansu Gavri'ye dair verilen haberler, birbirini tutmayan rivâyetler şeklinde karşımıza çıktamaktadırlar. Bununla beraber en doğru gibi kabul edileni, Ömer Şatır'dan rivâyet edilen İbrahim Gülşenî'nin menakıbında nakledilen rivâyettir. Ona göre savaştan mağlub

140 - 152; Lütfi Paşa, s. 245 - 247; Feridun Bey, Münşeât, I, 419 - 427; Uzunçarşılı, Tarih, II, 279- 284.

68. Lütfi Paşa, s. 246.

çıkan Kansu Gavri, Şatır ve daha birkaç kişi ile kaçarken çöle düşmüş, yorgunluk ve bitkinlikten gece yattığı yerde ölüp kalmıştır.

Savaşın kazanılmasından iki gün sonra Haleb'e doğru yola çıkan Pâdişah, iki günlük bir yolculuğu müteakiben Haleb yakınlarına gelir. Sultan Selim, herhangi bir çatışmaya girmeden burayı teslim alır. Haleb, Selim'i merasimle karşılar. Yavuz Sultan Selim, Haleb'de iken başta Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Alallah Ebû Abdullah Muhammed ile üç mezhebin kadılarını kabul ederek onlara karşı iyi muamelede bulunur. Muhtemelen burada, Halife'den, hilâfet alamatlerini de alır. 18 gün kadar Haleb yakınında kurduğu ordugâhında kalan müzaffer hükümdar, buraya vali olarak Karaca Paşa'yı, kadı olarak da Çömlekçizâde Kemal Çelebi'yi tayin eder.

Yavuz Sultan Selim, Haleb Ulu Câmii'nde Cuma namazını eda ederken hatib, Mekke ve Medine'nin hâkimi mânasına gelen "Hâkimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn" ünvaniyle hitab edince o, yerinden kalkıp bu elkabın yerine "Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn" (Haremeyn'in hizmetkârı) kelimelerini telaffüzla kendisine bu ünvanın verilmesini istemişti. Hatib'in aynı sözleri tekrarlaması üzerine çok sevinen Yavuz Sultan Selim, 1000 dukadan daha fazla değeri olan kaftanını çıkarıp hatibe giydirecek ve üzerinde namaz kıldığı halıyı kaldırıp toprağa secde edecektir. Böylece o, İsâm tarihinde diyânetperverliğinin ne kadar üstün olduğunu gösterdiği gibi, Hz. Peygamber'in, Şair Ka'b b. Züheyr'in kasidesine (Kaside-i bürde) karşı bürdesini (hırka) vermesini örnek alarak böyle bir harekette bulunmuştur.[69] Bu hareket tarzı, Selim'in İslâm'a ve Resûlullah'a ne kadar bağlı olduğunun en beliğ ve açık nümûnesidir ki bu, Osmanoğulları'nın en karekteristik vasfını teşkil eder. Yavuz için kullanılan bu ünvan, kendisinden sonra gelen bütün Osmanlı hükümdarları için de kullanılan önemli bir elkab olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Hama ve Humus üzerinden Şam (Dımaşk)'a doğ-

69. Hammer, IV, 196; Müneccimbaşı (III, 567)'de bu olayın Kahire'deki Melik Müeyyed Câmi'inde geçtiğini ifade ile şöyle der: " Cuma namazını Melik Müeyyed Câmi-i Şerifi'nde kılub, hatib minberde nâm-ı hümayunların *Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn* ünvaniyle yâd ettikte destâr-ı şeriflerin (sarık) çıkarup ve seccadelerin taklib edüb hâk üzerine (seccadeyi kaldırıp toprak üzerine) secde-i şükür ve hatib minberden nüzûl edince (inince) bükâ eylediler (ağladılar). Hutbeden sonra hatibe 200 dinar ihsan ve üç hil'at ilbas buyurdular." Müneccimbaşı'nın bahsetmiş olduğu bu olay ile ilki arasında bir fark görülmektedir. Zira burada hatib doğrudan doğruya "Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn" ifadesini kullanmaktadır ki muhtemelen bu, daha önce onun bu olaydan haberdar olmasını gerektirmektedir.

ru ilerler. Memlûkler tarafından terk edilip boşaltılan Şam, meşayih ve diğer ileri gelenlerce Osmanlılara teslim edilir. Şam'a giren Yavuz Sultan Selim, burada iki gün kadar kalır. Bu süre içinde ordusunu yeniden bir nizam ve düzenlemeye tabi tuttuğu gibi memleketin ihtiyaçları ile de ilgilenir. Bu arada Muhyiddin el-Arabî'nin kabri yanına bir de câmi yaptırır.

Sultan Selim, Osmanlı idaresine geçen Suriye ve Lübnan mıntıkalarını yeniden teşkilâtlandırdığı bir sırada, Güney Suriye ve Filistin'deki Safed, Nablus, Kudüs Aclun ve Gazze gibi belli başlı şehirleri ele geçiren Vezir-i'azam Sinan Paşa, Memlûk Devleti'nin Gazze Valisi Canberdî Gazalî'yi mağlub etmek suretiyle Osmanlı kuvvetlerine Mısır yolunu açmış bulunuyordu.

Merc-i Dâbık hezimetinden sonra, Mısır'a kaçabilen bazı Memlûk emirlerinin gayretleriyle Kahire'de Memlûk Devleti'nin başına Tomanbay getirilmişti. Memlûklar, Merci-i Dâbık muharebesinden sonra, Osmanlı hükümdarının yanında bulunan Halife el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ettiler. Bu haber üzerine Yavuz Sultan Selim,Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'ın, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanımak şartiyle Gazze'den öteye olan Mısır topraklarını Memlûklar'a bırakmak istediğini, bu ve daha başka şartlarla sulh (barış) teklifinde bulunacaklardı. Mektubun tesirinde kalan Tomanbay, Sultan Selim'in şartlarını kabul edip sulh yapmak istediyse de yanında bulunan emirler, şiddetle karşı koyarak bu teklifleri reddederler. Onlara göre Suriye muvakkat olarak Osmanlı idaresine geçmişti. Yavuz, daha önce Cengiz oğullarından Hülagu ile Timur hâdiselerinde olduğu gibi Mısır üzerine gelemeyecek, Suriye ve Filistin'den geri döneceğini zannediyorlardı. Çünkü onlar, Hülagu ile Timur'un yapamadığını, Selim'in yapabileceğine inanmıyorlardı. Bu bakımdan, Pâdişah'ın, Anadolu'ya dönmesinden sonra zapt edilen yerler, tekrar geri alınacaktı. Olayları bu açıdan değerlendiren Mısır ümerası, Tomanbay'ın muhalefetine rağmen Osmanlı elçilerini öldürmekten de çekinmez. Elçilerinin Mısırlıar tarafından öldürülmesi, artık buraya (Mısır'a) yapılacak seferi kaçınılmaz hâle getirir.

Bu arada, Sultan Selim'in, Hayır Bay vâsıtasiyle Mısır ümerasından bazıları ile temasa geçip, lehinde propaganda faaliyetlerine giriştiği anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu teşebbüs ve faaliyetlerden bir sonuç alamayan Selim, sür'atle ilerleyecek ve sırasiyle el-Ariş, Hân Yunus, Sâlihiyye ve Belbis'i zaptederek Kahire önünde Matariye ile Cebel Ahmer arasında bulunan Ridâniye'ye ulaşacaktır. Seferde hazır bulunan müelliflere göre,

cündîler (süvari) yanında şehir halkından, Urban, Zenci ve Mağriblilerden mürekkeb 20 bin (kaynaklara göre 50 bin) kişilik Memlûkler, İskenderiye'de bulunan Venediklilerden ve diğer Batılı'lardan top temin etmek, siper ve hendek kazmak suretiyle tahkim ettikleri Ridâniye'de Osmanlılarla yeniden savaşmak üzere teşebbüse geçmişlerdi. Bu maksatla, Kahire'nin kuzeyindeki el-Mukattam dağından başlayarak Nil Nehri'ne kadar uzanan bir sahada mukavemete çalışmışlardır.

Mısır üzerine yürümek üzere Şam'dan ayrılan Sultan Selim, Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Gazze'de bulunan Osmanlı ordusuna ulaşır. 13 günde çölü katederek Kahire'nin kuzey doğusunda ve bu şehrin çok yakınında bulunan Ridâniye'ye varır. Burada yapılacak muharebe; Merc-i Dâbık muharebesinden daha zor ve tehlikeli idi. Zira Ridâniye cephesi, 50 binle 20 bin arasındaki bir kuvvetle ve biraz önce sözü edilen Frenklerden temin edilen 200 kıt'a topla, siper ve hendeklerle tahkim edilmişti. Tomanbay, ecnebilerden top ve topçu tedarik ederek İskenderiye sahlindeki topları da buraya getirtmişti.

Savaş, 22 Ocak 1517 (29 Zilhicce 922)'de Yavuz Sultan Selim'in bizzat yaptığı plan gereği, Memlûk ordusunu şaşırtacak bir şekilde başlamıştı. Bununla beraber Mısır ordusu da şiddetle karşı koymuştu. O gün bitmeyen harb, ertesi günü ikindi vaktine kadar devam eder. Muvaffakıyetten ümidini kesen Memlûk Sultanı Tomanbay, son bir ümid ile Osmanlı ordusunun merkezine hücum ederek Selim'i yakalamak veya öldürmek istemişti. Fakat Yavuz, o anda merkezde değil, el-Mukattam Dağı'nı dolaşan kuvvetlerin başında bulunuyordu. O sırada merkzde bulunan Vezir-i a'zam Hadım Sinan Paşa ile Ramazan oğlu Mahmud ve Yunus Bey'ler maktul düşmüşlerdi.Yeniçerilerin mukavemeti üzerine geri çekilmek ve bir müddet sonra da muvaffakıyetten ümidini keserek Said bölgesine kaçmak zorunda kalan Tomanbay'ı takib eden Osmanlı kuvvetleri, Kahire'nin bir kısmını ele geçirmeye muvaffak olurlar. Selim, üç gün sonra yanında halife ve dört mezebin kadıları olduğu halde Kahire'ye girip Bulak'ta ordugâh kurar. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar, Ridaniye savaşını müteakip Kahire'yi bütünüyle ele geçirmek üzere giriştikleri teşebbüslerde büyük zorluklarla karşılaşmışlar. Nitekim 27 - 28 Ocak gecesi, yatsı namazından sonra, on bin kişi ile ansızın Selim'in karargâhına hücum eden Tomanbay, Osmanlılarla şiddetli çarpışmalara girişmiş, iki gece sonra yeniden girdiği Kahire'de hendekler kazdırıp barikatlar kurdurtmak suretiyle sokak savaşlarına başlamıştır. Bunun üzerine yeni Vezir-i a'zam Yunus Paşa, maiyetindeki yeniçeri bölükleri ile, o dö-

nemde dünyanın en büyük şehri olduğu anlaşılan Kahire'ye girerek sokak savaşlarına iştirak eder. Bu arada Kahire'liler de Osmanlılar'a karşı savaşmış ve dar sokaklarda damlardan Osmanlı askerlerine taş ve benzer şeyler atmışlardı. Bununla beraber, gerek Tomanbay'ın, gerekse halkın bütün çabaları, Kahire'nin Osmanlılar'ın eline geçmesine engel olamadı. Bu çabalardan bir sonuç alamayacağını anlayan Tomanbay, ele geçmemek için kadın kıyafetine girip Kahire'yi terk eder. Tomanbay, yedi kişi ile kaçıp kurtulmuş olmasına rağmen, Mısır'ın diğer ümerâsı, mukavemetten tamamiyle ümidlerini kestikleri için gelip teslim oldular ki, bunların içinde Canberdî Gazalî de vardı. Bu son taarruzda Tomanbay, dörtbin telefat verdikten başka, bir hayli de esir bırakmıştı. Said taraflarına kaçtığı anlaşılan Tomanbay'dan aff edilmesi için mektuplar gelir. Bunun üzerine kendisine emannâme gönderilip iki defa aff edilir. Buna rağmen o, emannâme getiren hey'ete itimad edemiyerek, hey'et azalarını öldürtür.

Delta bölgesinde, başına topladığı üç bin kişiyle son defa talihini denemeye kalkışan Tomanbay, bu denemesinde de başarılı olamaz. Yakalanması ile ilgili görüşlerin farklılık arzetmelerine rağmen onun, müttefiklerinin ihanetine uğrayarak Osmanlılara teslim edildiği belirtilir. Sultan Selim, önceleri kendisine hürmet ederek onu, hükümdarlara yaraşır bir şekilde ağırlar. Bu arada onu, Mısır valisi veya Anadolu'da kendisine kayd-ı hayat şartıyla (ölünceye kadar) bir sancak vermeyi düşündüğü belirtilir. Bununla beraber, kendisini seven Mısır halkının "Allah, Tomanbay'a yardım etsin" gibi sözlerle onun lehinde gösterilerde bulunmaları ve Hayır Bey ile Canberdî Gazalî'nin ısrarları neticesinde 1517 senesi Nisan ayı başlarında idamına ferman çıkar. Bunun üzerine Tomanbay, Şehsüvar oğlu Ali Bey'e teslim edilir. Ali Bey, 21 Rebiülevvel 923 (13 Nisan 1517)'de günümüzde de aynı isimle anılan "Bâbu Züveyle" denilen yerde onu asarak idam eder. İdam için adı geçen yerin seçilmesinin bir sebebi vardı. O da Memlûkların, daha önce Ali Bey'in babasını burada asmış olmalarıydı.

Sultan Selim, Tomanbay'ın cenazesinin, bir hükümdarın cenazesi gibi defn edilmesini ve ona gereken saygının gösterilmesini emretmişti. Seim, Mısır Başkadısı'nın imamlık yaptığı cenaze namazına bizzat iştirak eder. Müteveffanın ruhu için üç gün fakirlere altın ve yiyecek dağıtıp in'amlarda bulunur.[70]

70. Merc-i Dâbık ve Ridâniye savaşları ile diğer gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk. Hoca Saadeddin, II, 324 - 361; Lütfi Paşa, 245 - 272; Müneccimbaşı, III, 460 - 468; Feridun

Tomanbay'ın ölümünden sonra Suriye gibi Mısır da Osmanlıların bir eyâleti haline gelmişti. Sultan Selim, burada itaatlerini arzetmeye gelen hey'etleri kabul etmişti. Bu hey'etler içinde en önemli olanı, Haremeyn Şerifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oğlu Ebû Nümey'in başında buunduğu hey'et idi. Ebu'l-Berekât, oğlu vâsıtasiyle Ka'be'nin anahtarları yanında bazı mukaddes emânetler ve hediyelerle göndermişti. Ebû Nümey'e, büyük ikramlarda bulunuldu. Ebû Nümey, 1517 senesi Mayıs ayının sonlarına doğru Pâdişah tarafından kabul edildi. Bu kabul esnasında o, babasının Memlûk idaresinden çektiği eziyetleri anlattı. Haremeyn Şerifi, Memlûk Sultanları'na karşı duyduğu memnuniyetsizlik ile Sultan Selim'in, Suriye'de mukaddes mahallere karşı göstermiş olduğu büyük alaka ve ihtimam sebebiyle, severek Osmanlı idaresine girmiş, Sultan Selim'in adını hutbede zikretmeye âmade bulunduğunu bildirmişti. Sultan Selim tarafından iyi karşılanmış olan Ebû Nümey, zengin hediyelerle geri dönmüştü. Bu arada, Haremeyn fukarasına dağıtılmak üzere gemilerle bölgeye zahire ile 200 bin dinar gönderilmişti. Hoca Saadeddin, Haremeyn'e gönderilen yardım için şu ifadeleri kullanır: "Haremeyn-i Şerifeyn mücavirlerine mebâliğ-i mevfûre gönderüp idrar-ı mütearifierini müdaaf eylediler. Ve geştilerle (gemilerle) nihayetsiz gallat ve hububat gönderdiler. Ve kudat-ı Mısır'dan (Mısır kadılarından) mezid-i istikamet ve tedyin birle tayin buyrulan iki kadı ile 200 bin mikdarı dinar-ı kâmilu'l-ayâr gönderüp ma'rifet-i nüzzâr ve küttâb ile Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasına tevzi' ettirdiler." İlk defa olarak hac kervânı (Sürre), Sultan Selim'in, Şam'dan Ka'be için gönderdiği bir örtüyü hâmilen Hicaz'a hareket etmiştir. Bu tarihten (h. 923 / m. 1517) itibaren Osmanlı Sultanları *"Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn"* (Haremeyn'in Hizmetçileri) ünvanını aldılar. Bu ünvan, Osmanlı Pâdişahlarına hem İslâm, hem de Hıristiyan âleminde büyük bir itibar te'min etmişti. Bu esnada elçilik vazifesi ile gelen hey'etlerden biri de Venedik hey'eti idi. Hey'etin vazifesi o ana kadar Kıbrıs için memlûklere vermekte olduğu vergiyi, Memlûklerden sağlamış olduğu imtiyazlar baki kalmak üzere, Osmanlılara vermek hususunda müzakerelerde bulunmak idi. Bu hey'et, aynı zamanda, Venediklilerin Osmanlılara karşı Kölemenlere

Bey, **Münşeât**, I, 426; Hammer, IV, 183 - 225; Mustafa Nuri Paşa, I, 90 - 92; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 279 - 292; Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, s. 128 - 191; M. Şehabeddin Tekindağ, "Tumanbay", **İA.** XII / 2, 54 - 57; Ahmed Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, s. 99 - 104; İsmail Yiğit, **İslâm Tarihi (Memlûkler)**, VII, 126 - 133; Şinasi Altundağ, "Selim I", **İA.** X, 428 - 429; Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye**, s. 127 - 129; M. Sobernheim, " Memlûkler" **İA.** VII 691.

yardımda bulunduğu töhmetini de redd ederek, devletini bu hususta müdafaa edecekti.[71]

Yavuz Sultan Selim, ikamet etmek için Kahire'de bir köşk inşa ettirir. O, burada kaldığı müddet zarfında bu köşkte ikamet eder. Mayıs sonlarında Pîrî Paşa komutasında gelen Osmanlı donanmasını teftiş etmek üzere, İskenderiye'ye bir seyahatta bulunmuş olan Selim, 12 Haziran'da Kahire'ye dönerek burada üç ay kaldıktan sonra 10 Eylül'de Hayırbey'i vali olarak tayin ederek Mısır'dan ayrılır. Böylece, Mısır'a geldiği ilk gün ile, ayrılış günü olan 23 Şaban 923 (10 Eylül 1517)'a kadar 8 ay Mısır'da ikamet etmiş olur. Pâdişah'ın, Mısır'da bu kadar uzun müddet kalması, belki de yeni yerlerin ilhakı içindi. Fakat Mısır'da fazla kalmaktan dolayı usanmış olan "erkân ve a'yan ve ashab-ı divan" İstanbul'a dönmek istiyordu. Bunlar, Yavuz'un ulemaya gösterdiği saygıyı da dikkate alarak o dönemde Anadolu Kadıaskeri olan Kemal Paşazâde'ye müracaatla Pâdişah'ı ikna etmesini rica ederler. Bunun üzerine bir gün, gezinti esnasında Pâdişah, etrafta neler konuşuluyor dediği zaman Kemal Paşazâde fırsatı kaçırmamış ve askerin dönme arzusunda olduğunu söyleyerek:

"Sultanım, askerlerin Nil'den davarlarını suluyorlardı. O askerlerden birinin şu türküyü söylediğini duydum" der ve askerin isteklerini, türkülerle dile getirdiğini açıklayarak, türkünün metnini şu şekilde Pâdişah'a arzeder:

"Nemiz kaldı bizim mülk-i Arab'da
Nice bir dururuz Şam u Haleb'de
Cihan halkı kamu ayş ü tarabda
Gel gel ahi , gidelim Rûm illerine" [72]

Efkâr-ı umûmiyenin görüşüne tercüman olan bu türkü, aslında o anda bizzat Kemal Paşazâde'nin kendi dilinden nakledilmiş sözleriydi. Gerçi hükümdar da bunu anlamakta gecikmemişti. Bu sebeple birkaç gün sonraki bir sohbet esnasında Pâdişah: "Geçen gün söylediğin türkü senin ihtirâın mıydı?" diye sorunca, Kadıasker Kemal Paşazâde çok rahat ve cesûrâne bir şekilde "evet" der. Böyle bir cevab karşısında belki de hiddetleneceği tah-

71. Hoca Saadeddin, II, 371 - 372; Altundağ, **İA**, X, 429; Muhammed Emin el-Mekkî, **Hülefâ-ı İzâm-ı Osmaniye**, İstanbul 1318, s. 20.

72. Hoca Saadeddin, II, 615.

min edilecek olan Pâdişah, bu itirafa karşılık 500 duka altın ihsan etmekle cevap vermiş olur. Kaynaklarda bu olay şu ifadelerle nakledilir. Bir gün yine yolda sohbet ederlerken Pâdişah, Kemâl Paşazâde'ye sorar :

Tokat'lı Molla Lütfi hocanız imiş, ilim ve irfanı yüksek değerli bir ilim adamı iken katline sebep ne oldu? Kemâl Paşazâde bu soruya şu cevabı verir: " Hased-i akran belâsına uğradı. Tam bir âlim, kâmil, salih ve dindar bir kişi iken düşmanı çoğalıb hased ettiler ve katline sebep oldular. Bu duruma üzülen hükümdar, onun şakacı biri olduğunu, zaman zaman öyle şakalar yaparmış ki, işitenler gerçek zannedermiş. Siz de üstâdınız gibi öyle şakalar yapmazmısınız ki, gerçek zannedilsin? diye sorunca Kemal Paşazâde:

"Biz, geçen gün sıramızı savdık, şimdi sıra Pâdişahımız hazretlerinindir." cevabını verince, Yavuz Sutan Selim düşünür ve der ki:

"Yoksa, geçen gün, yeniçeriler ağzından söylenen o kıta, öyle bir şaka mıydı? Yani yeniçeriler ağzından siz mi uydurdunuz?" Bu söz üzerine Kemâl Paşazâde:

"Evet, doğrusu, Pâdişahımızın buyurdukları gibidir" der. Pâdişah, hoşuna giden bu açık ve cesurâne sözü karşısında Kemal Paşazâde'ye yukarıda belirtilen ihsanlarda bulunur.[73]

Yavuz Sultan Selim, Mısır'da kaldığı süre içinde mahallî bazı ıslâhatlarda bulundu. Bu meyanda o, Suriye ile Mısır'ın toprak ve vergi işlerini bir sisteme bağlayarak düzene sokar. Gerçi Osmanlılar, bir kısım Türk ve İslâm devletlerinden zapt ve ilhak ettikleri devletlerin büyük bir kısmında bazan eski kanunları hiç değiştirmeden ve eski isimleri ile muhafaza ediyorlardı. Bununla beraber, özellikle vergi konusunda halk için bir çeşit zulüm niteliğini taşıyan vergileri "Fena bid'atlar" addederek ortadan kaldırıyorlardı.[74]

Memlûk Sultanlığı'nın ortadan kalkması, Osmanlı Devleti'ne Asya

73. Hammer, IV, 235.

74. Mısır Kanunnâmesinde şöyle denilmektedir: " Ve Hazret-i Pâdişah-ı hilâfetpenah hüllidet hilâfetuhû hazretlerinin amme-i reâyâya kemal-i atıfet ve merhametleri mebzûl olmağın sonradan ala sebili'l-bid'a hâdis olmuş bazı rüsûm ki, resm-i vezn deyü alınurmuş men' ve ref' olunub bu arizadan reâyâ ma'fuv olmak buyruldu" **Mısır Kanunnâmesi,** Süleymaniye Ktb. Es'ad Efendi, nr. 1827, vr. 28 a; Ayrıca bk. Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları I (Kanunlar),** İstanbul 1945, I, LXIV.

Kıt'asın'da Suriye, Filistin ve el-Cezire ile Hicaz'ı, Afrika'da ise Mısır gibi stratejik önemi büyük ve mamur bir bölgeyi kazandırdı. Böylece, Kızıl Deniz'in karşılıklı iki sahiline de sâhip olan Osmanlılar, Hind ve Ak Deniz arasındaki Kızıl Deniz ticaret yoluna hâkim olmuşlardı. Böylece, Arabistan, Haremeyni'ş-Şerifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habeşistan, Said, Nubye, Mağrib'e kadar, Umman sahilinden Fırat ve Bağdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanları Yavuz Selim'in emrine girmiş oluyorlardı. Böylece Yavuz Sultan Selim, atalarının kurdukları devlete büyük bir katkıda bulunmuş oluyordu. O, Fâtih Sultan Mehmed tarafından daha iyi bir şekilde geliştirilen orduyu kullanarak, gerek onun ve gerekse II. Bâyezid'in stratejik ve idarî temellerinden yararlanarak Safevîleri yenmekle de kalmamış, aynı zamanda Müslüman devletlerin önemli bir kısmını da kendine bağlamıştı.

Sultan Selim, İstanbul'a hareket etmeden önce idarî bir tedbir olmak üzere Kahire'deki bazı hükümdar oğullarıyla, halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh ve beylerden, ileride tehlike arzedebilecek olanları İstanbul'a göndermişti. İstanbul'a gönderilenler arasında Mısır'daki Abbasî Halifesi III. Mütevekkil Alallah ile amcası Halil'in oğulları ve Sultan Kansu Gavrî'nin oğlu Mehmed de vardı. Bu arada o, kütüphânelerdeki kıymetli bazı eserler ile mimar ve san'atkârlardan bir kısmını da İstanbul'a göndermişti. Bu nakillerin tamamı, deniz yoluyla yapılmıştı. Selim, bilgili bir kimseden Mısır pramitleri ile Nil hakkında bilgi almıştı ki, bu zata karşı büyük bir saygı besleyip ona ikramlarda bulundu.[75]

Daha önce de, biraz temas edildiği gibi, Yavuz Sultan Selim, iyi tahsil görmüş, müsait zamanlarda vaktini okuyup araştırmakla geçiren âlim bir hükümdardı. Kendisi, tasavvufun *"vahdet-i vücud"* felsefesini beğendiğinden, bu felsefenin Anadolu'da yayılmasını temin eden ve *"Şeyh-i Ekber"* nâmiyle şöhret kazanmış olan Muhyiddin ibnu'l-Arabi'ye karşı büyük bir hürmeti vardı. Merc-i Dâbık zaferinden sonra Şam'a girdiği vakit, *"Şeyh-i Ekber"*in kabrini sormuş ve bazıları tarafından "Şeyh-i Ekfer" (en büyük kâfir) diye tahkir edilen bu büyük zâtın kabrini buldurmuştu. Mısır dönüşünde dört ay kadar Şam'daki ikameti esnasında şeyhin kabrine türbe ve yanına bir de câmi ile her gün fakirlere yemek dağıtmak üzere bir de imâret yapılmasını emretmişti. Bu inşaat öyle sür'atlı yapılmalıydı ki, kendisi henüz buradan hareket etmeden önce bitmeliydi. Filhakika, mimarlarla usta ve ameleden bir kısmı, gece çalışmak suretiyle bunları tamamlamışlardı. Yavuz bu câmide ilk Cuma namazını kılmış ve vakıflarını tertib ettirerek

75. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Lütfi Paşa, **Tarih**, s. 272 - 274.

vaaz ile Kur'an okumaya me'mur görevliler de tayin etmişti.[76]

Şam'dan sonra yoluna devam eden Yavuz Sultan Selim, 22 Safer 924 (5 Mart 1518) tarihinde Haleb'e gelir. İki ay kadar Haleb'de kalan Selim, iki ayda da İstanbul'a gelir. Merasim ve tantanaı karşılamalardan pek hoşlanmadığı anlaşılan Yavuz Sutan Selim, törenle karşılanmamak için, gece gizlice Topkapı Sarayı'na gelir. İstanbul'da on (veya yirmi) gün kadar kalan Yavuz Selim, 27 Receb (4 Ağustos)'de payıtahttan ayrılarak Edirne'ye hareket eder. Pâdişah'ın Edirne'ye gelmesinden dokuz gün sonra Şehzâde Süleyman, gelirine 500 bin akça ilave edilmiş olduğu halde babası ile vedalaşarak geldiği Saruhan Sancağı'na tekrar döner.[77] Selim, Edirne'de bulunduğu sırada Venedik, Macar ve İspanya gibi Avrupa devletleriyle muâhedeleri yenilemiştir. Sultan'ın, Avrupa devletlerine karşı sulh siyâseti takib edişi, herhalde yeni bir İran seferine çıkması ile izah edilebilir.

D. YAVUZ SULTAN SELİM'İN BATI SİYASETİ

Yavuz Sultan Selim'in, Batı devletleri ile olan münasebetleri, onun hükümdarlık makamına geçmesiyle birlikte, cülûsu tebrik için gelen komşu devletlerin elçileri ile başlamıştı. Bu münasebetlerin başlangıcı ise onun, babasına karşı giriştiği hareket esnasında, Rumeli'de bir sancak istemesi ve Hıristiyanlarla mücadele edebilmesi için burada sayıları 25 bine ulaşacak bir askerî birlik toplaması ile olmuştu denebilir. Zira onun tahta çıkışı esnasında Avrupa'lı hükümdarlar, hem cülûsu tebrik etmek hem de mümkün olursa eski anlaşmaları yenilemek üzere elçilerini göndermişlerdi. Fakat, Şehzâde Ahmed'in çıkardığı isyandan dolayı hemen Anadolu'ya geçmek zorunda kaldığı için gelen veya gelecek olan elçilerle fazla ilgilenemiyordu. Bununla beraber, kendisini selamlamak ve himâyesini taleb etmek üzere gelmiş olan Raguza elçilerini fazla bekletmemiş ve eskiden beri Osmanlılara vergi veren bu cumhuriyetin temsilcilerine Bursa'da eski imtiyazlarını tanıyan bir ahidnâme vermişti. 1512'de verilen bu ahidnâmede Sultan Selim, Raguza'lıların verecekleri vergiler için "buyurdum ki, sâbıka babam tâbe serâhu zamanında verdikleri 12500 filori sâl be sâl (her sene) âdet-i kadime üzre elçileriyle dergâh-ı muallama göndereler" diyordu.[78]

76. Feridun Bey, **Münşeât,** I, 496; Uzunçarşılı, **Tarih,** II, 295.

77. Hammer, IV, 242 - 243.

78. Hammer, IV, 101 ; Fahri Dalsar, " Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptığı Muahede" **Tarih Vesikaları,** II / 12, 312 -313 ; Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** s. 218 - 219.

Pâdişah, diğer devlet elçileri ile de gerekli anlaşmaları imzalamayı faydalı buluyordu. Çünkü Anadolu'da bir müddetten beri Kızılbaşların çıkardıkları karışıklıkları ve onları tahrik eden Safevî Devleti'ni dikkate almadan Batı'ya yönelmek akıllıca ve doğru bir hareket olmazdı. Bu sebepten dolayı bütün Batı'lı devletlerle dostça münasebetlerde bulunmayı lüzûmlu sayan Yavuz Sultan Selim, bu anlayışın bir sonucu olarak onların elçilerine karşı mültefit davranmış, bu arada Eflâk ve Boğdan'ın gönderdiği hediyeleri kabul ettiği gibi, babasının zamanında, Boğdan Beyi ile imzalanmış olan anlaşmayı da yenilemişti. Bu muahede ile Boğdan kendisini Bâb-ı Humâyun'un tabii ve haraçgüzârı saymıştı.[79]

I. Osmanlı - Venedik Münasebetleri:

Olayların cereyan tarzından anlaşıldığına göre, bu dönemde Osmanlıların önemli telakki ettikleri devlet, Venedik idi. Zira Yavuz Selim, daha tahta çıkar çıkmaz, Venedik hükümet reisine bir mektup göndermiş, bu mektupta özellikle II. Bâyezid'in, kendi isteğiyle hükümdarlıktan ayrıldığını belirtmişti. Pâdişah'ın, mektubunu götüren Semiz Çavuş, kalabalık bir maiyet ile Venedik'e gidip Şark'a (Doğu) yakışır bir debdebe ızhar etmişti. Bu zât, on asilzâde tarafından senatoya götürülmüştü. Bu durum, Venediklilerin, Osmanlı elçisine karşı çok samimi davrandıklarını göstermektedir. Buna karşılık, cülûsu tebrike gelmiş olan Venidk elçisi Nicolo Giustianiani'ye de Pâdişah büyük iltifatlarda bulunmuş, hatta onu, Şehzâde Ahmed'in isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya giderken, Bursa'ya kadar beraberinde götürmüştü.[80] İşte karşılıklı dostluk ve itimad belirtileri gibi sayabileceğimiz bu hareketlerin iki taraf için de bir mânası olmalıydı. Muhtemelen Osmanlılar, bu tarzdaki hareketleriyle, Doğu'ya yapmayı düşündükleri sefer esnasında, Venedik'ten gelebilecek olan tehlikeleri önlemek, Adriyatik, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliğini sağlamak istiyorlardı. Venediklilere gelince onlar da, Osmanlılar ile barış halinde bulunmayı, birçok yönden faydalı görmüş olmalılar. Çünkü her şeyden önce Santa - Maura önündeki Türk gemileri ile Mustafa Paşa idaresinde Apulya'ya göderileceği söylenen ve Avlonya'da hazırlanmakta bulunan llO hafif ve 30 ağır gemiden mürekkeb olan filo, onlar için bir endişe konusu idi. Ayrıca Sultan II. Bâyezid zamanında Osmanlılara karşı giriştiği mücadele, Venedik'i ma'nen

79. Hammer, IV, 101.

80. Hammer, IV, 109; Tansel,**Yavuz Sultan Selim,** s. 219..

ve maddeten o kadar sarsmıştı ki, bundan sonra Osmanlılarla dost kalmayı menfaatlarına daha uygun görüyordu. Bu yüzden Venedik, Antonio Giustiniani adındaki bir elçisini Osmanlılara gönderdi. Edirne'ye gelen ve Venedik Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti hakkındaki saadet temennilerini bildiren bu zat, Pâdişah tarafından iyi karşılanmakla beraber, yapılması düşünülen anlaşma, kolayca imza edilemedi. Ayrıca, İstanbul'da anlaşma müzakerelerinin devam ettiği sıralarda Osmanlı kuvvetleri, Venediklilerin yardımda bulunduğu Hırvat Banı J. Johan'ın arazisını baştan başa çiğneyip iki bin Hıristiyanı alıp götürürler. Bununla beraber iki devlet arasında 17 Ekim 1513 'de imzalanan anlaşma ile Venedikliler bütün isteklerini elde edememekle birlikte, II. Bâyezid zamanında kendileri için tanınmış olan ticarî imtiyazları yeniden elde ederler. Bu durum, Venedik için çok iyi olmuştu. Çünkü devamlı savaşlardan dolayı boşalmış olan hazinesini ancak bu suretle doldurabilirdi. Bundan başka Osmanlıların her konuda kendilerine yardım edeceklerini umuyorlardı. Nitekim bundan sonra iki devlet arasında Napoli aleyhine olmak üzere çok ilgi çekici müzakereler cereyan edecektir. Bu arada Venedik de, Şah İsmail'in ısrarla istediği yardımı red eder. Hatta, Papa'nın va'd ettiği büyük ve önemli menfaatleri de dikkate alıp Osmanlılar aleyhine harekete geçmez. Aksine Çaldıran zaferinden dolayı Yavuz'u tebrik eder. Böylece, Osmanlılar ile Venedik arasında uzunca bir süre devam edecek olan dostluk münasebetleri geliştirilmiş olur. Bunun üzerine iki devlet arasında 1517 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanır.[81]

2. Osmanlı - Macar Münasebetleri

Osmanlı Venedik münasebetlerinden bahsedilirken temas edildiği gibi, Venedik elçisinin Edirne'ye ulaştığı sıralarda, bir Macar elçisi de gelmişti. Bu elçi, II. Bâyezid zamanında imzalanmış bulunan ve kısa bir zaman önce, Osmanlıların Sava Nehri kıyılarına yaklaşmalarını bahane ile zedelenen mütarekeyi yenilemek için müzakerelere girişecekti. Halbuki bu elçinin yolda bulunduğu sıralarda Wesprim Piskoposu Peter Berislo, Sava ve Unna arasındaki Türklere hücum ederek 2000 kadar Müslümanı öldürmüştü. Bununla beraber daha sonraları da Macaristan'la olan siyasî münâsebetleri ihlal edecek küçük bazı hudud çekişmeleri devam ettiyse de bunlar, harple

81. Osmanlı Venedik münasebetleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Hammer, IV, 109 - 110; Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 219 - 221.

sonuçlanacak bir hâdiseye sebep olmadı. Şu kadar varki Macaristan, Osmanlılar'a karşı büsbütün hazırlıksız kalmak da istemiyordu. Bu sebeple Papa'dan hem para hem de Osmanlılara karşı bütün Avrupa devletlerinin müşterek bir harekette bulunmalarını sağlamak için ricada bulundu. II Mart 1513'te papalık makamına oturan ve Medici ailesine mensub olan Papa X. Leo, kendinden önce bu makamı işgal edenler gibi bütün Batı âlemini Türklere karşı ayaklandırmaya çalışan bir insandı. Papa'nın, Türklere karşı duyduğu düşmanlığın asıl sebebini, Tunus'lu veya Türk denizcilerinin hareketlerinden dolayı değil, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, gittikçe güçlenip kuvvet kazanan ve Batı'yı tehdid eden Müslümanlığa karşı duyulan kin, nefret ve bunun sonucu olarak da Osmanlıları Batı topraklarından sürüp çıkarma teşkil ediyordu. Onun için bu işe gönül verenlerden birisi olarak görülen Papa X. Leo'nun, papalık makamına geçer geçmez, hemen bütün Hıristiyan prenslere, Alman İmparatoru Maximilian'a, Polonya ve İngiltere krallarına, Rodos Üstad-ı A'zamına ve Liefland'da Alman şövalyeleri reisine gönderdiği bir çok mektup, bu konuda yeterli delilleri teşkil etmektedirler. Ayrıca, rönesans fikirlerini taşıyanların çoğu da, bir takım güzel yazılarla, eski Yunan topraklarının, barbar saydıkları Müslüman Türklerden, kurtarılmasını istiyorlardı. Papa, zaten bütün kuvveti ile bu işin peşinde idi. Kardinalları vasıtasiyle yaptığı Haçlı propagandası, özellikle Macaristan'da tesirini gösterir. Bunun sonucu olarak binlerce çiftçi büyük gruplar halinde toplanır. Fakat bunlar, ciddi bir sevk ve idareden mahrum olduklarından, alt seviyedeki rahiplerin teşvik ve tahrikleri ile etrafa ölüm ve dehşet saçarak kendi vatanlarında bile birçok şato, köy ve bölgeyi harabeye çevirirler. Papa'nın, birçok Avrupa ülkesine çağrıda bulunarak bir Haçlı seferi düzenlemek istemesi ve 16 Mart 1517'de Lateran'da toplanan rûhanî meclis (concilium) te önemli kararlar aldırarak, Osmanlı Devleti'nin istilası ile ilgili teferruatlı noktaları bile tesbit ettirmiş olmasına rağmen, bir netice alınamamıştı.

Avrupa'nın içinde bulunduğu karışık duruma iyice vâkıf olan Sultan Selim, bundanfaydalanmasını bilmiş, komşu devletler ile iyi geçinerek Şark'ın karışık işlerini endişesiz bir şekilde halletmeye muvaffak olmuştu. Nitekim bu sebeple Ragusa (Dubrovnik)'ya karşı bile mülayim davranılmış, bir ara gümrük vergisi % 5'e çıkarılmış ise de, bilahere eskiden olduğu gibi % 2'ye indirilmişti.

Yavuz'dan önce (1499), Kırım Hanı Mengli Giray'ın tavassutu ile başlamış bulunan Osmanlı - Rus ticarî münasebetleri, bazı teşebbüslere rağmen

bu devirde pek inkişaf edememişti. Bununla beraber, mevcud eski anlaşmalara riayet edileceği yeniden tasdik edilmişti.

Yavuz Sultan Selim, karşılıklı sınır ihlallerine rağmen Macarlarla savaşa girmek istemiyordu. Onun, bazı meseleleri büyütmeyerek barışa meyilli olması, Macar Kralı ile akrabası olan Polonya Kralı'nı memnun etmiş olmalı ki, 1519 yılında Osmanlılarla Poloyalılar arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı. Bütün dostlarının bir yıl içinde girebileceği maddesini de ihtiva eden bu antlaşma ile Yavuz, takip etmek istediği barış politikasını bütün bir Batı dünyasına ilan etmiş oluyordu. Nitekim bu hükme uyarak 1519 baharında Macarlar, Osmanlılarla üç yıllık bir mütareke imzaladılar.[82]

E. YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖLÜMÜ

Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırıp güney ve bir manada da güney doğu cephesini emniyet altına alan Yavuz Sultan Selim, artık Avrupa işleri ile yakından ilgilenebilirdi. Zira, Papa X. Leo'nun, papalık makamına gelişinden sonra Hıristiyanlık âleminin fikir, düşünce ve hareketlerinde, Osmanlılar aleyhinde büyük bir değişiklik meydana gelmişti. Bu düşmanlığın farkında olan ve aleyhinde meydana geen değişiklik ile ilgili hareketleri çok yakından takib eden Yavuz Sultan Selim, Papa'nın, kendileri aleyhinde olmak üzere birleşik bir Haçlı ordusu hazırlamak için Avusturya, Fransa, İngiltere ve İspanya devletlerine birer kardinal gönderdiğini biliyordu. O, ülkesinin geniş sahillere sahip olmasından dolayı yapılacak herhangi bir tecavüzü önlemek için donanmaya büyük bir ehemmiyet veriyordu. Bununla beraber onun, Haçlı ordusuna karşı alacağı tedbirleri sadece donanma inşasiyle sınırlı saymamak gerekir. Zira 1519'da Kamama Kilisesi ile Hıristiyan ziyaretçlerinin vergi muafiyetleri hakkında görüşmek üzere İstanbul'a gelen İspanya elçisi ile konuşan Pâdişah, elçiye, şayet İspanya Kralı kendisi ile anlaşmak istiyorsa murahhaslarını göndermesini beyan etmek suretiyle Papa'nın gerçekleştirmek istediği ittifaktan onu ayırmak istiyordu. O, bununla da yetinmeyerek Macaristan'la olan mütarekeyi uzatmış, Venediklilerin, Kıbrıs için vermekte oldukları vergiyi getiren elçiyi huzuruna kabul etmiş ve alışılagelmiş protokolun hilafına elçi ile konuşarak, Venedik Devleti'nin antlaşmalara bağlı kalıp bunlara riayet ettiği sürece kendileri ile barış ha-

82. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Hoca Saadeddin, II, 379; Hammer, IV , 245; Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, 222 - 223; Altundağ, "Selim I", İA. X, 430 - 431.

linde bulunacağını belirtmişti.[83]

Siyasî çabaları ile Haçlı ordusunu durdurmayı planlayan Yavuz Sultan Selim, öteden beri Avrupa'ya karşı girişeceği bir sefer için büyük bir donanmaya ihtiyaç olduğunu biliyordu. Bu sebeple o, askerî faaliyetlerine hız vermekten geri kalmıyordu. Bu maksatla Haliç'te daha önce Bizans tersanesi olarak kullanılan yerde, Fâtih'in inşa ettirmiş olduğu eski tersaneyi Kağıthâne'ye kadar genişleterek 300 kadar inşaat tezgâhını (Göz) ihtiva edecek bir şekilde büyütmüştü. Böyle sıkı bir çalışma sonunda İstanbul ve Çanakkale'de 250 gemiden mürekkeb bir donanma, savaşa hazır hale gelmişti. Anadolu'da ise birçok topla takviye edilmiş 60 binden fazla asker toplanmıştı.[84] Hiç kimsenin nereye çarpılacağını bilemediği bu seferin Hıristiyan bir devlet için olduğu zannı uyanmıştı. Bu hazırlıklar, belki de Roma'da gerçekleşilmesine çalışılan Haçlı seferini karşılamak için yapılıyordu. Bununla beraber hazırlıkların bilhassa Rodos için olduğu kanaati yaygın bir hal almıştı. Böyle bir kanaatin yayılmasının haklı sebepleri de yok değildi. Nitekim Rodos'un, korsanlar ile hırsızlar durağı ve barınağı olması, bu sebeplerin başında geliyordu. Osmanlı Devleti, Akdeniz'de ticaret yapan Müslüman gemilerine saldıran bu hırsızlarla, Mısır'ın alınmasından sonra daha çok ilgilenmek zorunda idi. Zira Rodos, güven altında bulunması icab eden İstanbul - İskenderiye ticaret yolunun üzerinde idi. Vezirler de "Şu Akdeniz, sadece Devlet-i Aliyye'ye bir mersâ (liman) olabilir" demek suretiyle Pâdişah'ı Rodos'un fethine teşvik ediyorlardı. Bununla beraber o, Fâtih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi kötü bir netice ile karşılaşmamak için hazırlıkların daha fazla olmasını vezirlerine ihtar ederek: " Benim muradım bir kişver (memleket, ülke) almaktır. Siz beni, bir hırsız kalesi almaya tergib edersiz" der. Bununla beraber bu sefer için kaç aylık tedarik gördünüz diye sorduğunda Pirî Paşa: "Dört aylık" diye cevap verir. O, bunun kifayet etmeyeceğini söyleyerek[85] fikrini açıklamak suretiyle kale muhasaralarından hoşlanmadığını , meydan muharebelerinin sonuçlarının daha büyük ve meşakkatlerinin daha az olduğunu söyleyerek âdeta keramet sahibi gibi " Bizüm şimden gerü sefer-i ahiretten gayrı seferümüz yoktur" demişti. Bu, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan bir insanın, bunları aşacak bir sefer yapamayacağı ve tarihteki azametinin gölgeleneceği ihtimalini düşünmesidir ki, Sultan'ın, sorumluluk hususunda dahi şahikaya

83. Hammer, IV, 245.
84. Hammer, IV, 248.
85. Müneccimbaşı, III, 472.

ulaştığını gösteren bir delildir. Gerçekten de o, yapılan sefer hazırlıkları hakkında ilgililerden bilgi alıp dört aylık barutun bulunduğunu öğrenince bunu yetersiz görmüş ve Hoca Sa'düddin'in ifadesiyle "bu gûna tedâbir-i vâhiye ile ben sefer itmem ve kimse sözü ile yola gitmem ve bi'l-cümle bize sefer yok, meğer sefer-i âhiret"[86] demek suretiyle, artık maddî ve dünyevî seferler için değil, manevî ve âhiret yolculuğuna hazırlanıp Allah'ına kavuşmak üzere olduğunu, etrafındakilere bildirmek ister gibiydi.

Sultan Selim, Vezir-i A'zam'ı Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Ağustos 1520'de (2 Şaban 926) Edirne'ye doğru yola çıkar. Rahatsızdı. Zira iki omuzunun sağ tarafına yakın kısmında bir çıban çıkmıştı. Halk arasında yanıkara[87] olarak isimlendirien bu çıban, "Şirpençe" ismiyle bilinmektedir. Hoca Sa'düddin, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne sebep olan çıban hakkında tafsilatlı bilgiler vermekle beraber biz, olayı günümüzün ifadesiyle kısaca nakl etmek istiyoruz:

Yavuz Sultan Selim, Edirne'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Can'la saray bahçesine inmiş, dönüşünde yokuşu çıkarken Hasan Can'a sırtına bir şeyin battığını söyleyince Hasan Can, elini hükümdarın sırtına sokmuş ve fakat bir şey bulamamış, ancak ikinci sefer yine aynı şeyden şikâyet edilince o zaman Hasan Can, sultanın düğmelerini çözüp sırtında henüz baş vermiş, etrafı kızarmış ve tam olgunlaşmamış sert bir çıban görür. Bunu Sultan Selim'e söyleyince o, çıbanı sıkmasını istemişse de Hasan Can: "Pâdişahım, büyük bir çıbandır, henüz hamdır, zorlamak caiz değildir, bir münasib merhem koyalım" deyince Sultan Selim "Biz Çelebi değiliz ki, bir çıban için cerrahlara müracaat edelim" cevabını vermişti. O geceyi ızdırab içinde geçiren Hünkâr, ertesi gün hamama giderek orada çıbanı sıktırıp zedeletmiş. Fakat bu da ızdırabını artırmaktan başka işe yaramamıştı. Bunun üzerine Hasan Can'a "Seni dinlemedik amma kendimizi helâk ettik" deyip çıbanın macerasını anlatınca Hasan Can "neredeyse aklım başımdan gidiyordu" diyecektir. Bütün bu sıkıntılara rağmen Pâdişah, Edirne seferi daha önce kararlaştırıldığı için geri dönmeyerek hasta olduğu halde 2 Şaban 926'da çadıra çıkar.[88]

Sultan Selim'in hastalığı yüzünden yollarda ağır gidiliyor ve bazı men-

86. Hoca Sa'düddin, II, 390.

87. Bir çeşit çıban olan bu kelimenin aslı "yanıkkara"dır. Şemseddin Sâmi, **Kâmus-i Türkî,** İstanbul 1317, II, 1537; Ayrıca bk. Lütfi Paşa, **Târih,** s. 284.

88. Hoca Sa'düddin, II, 392 - 393.

zillerde fazla kalınıyordu. Yavuz, Çorlu'da kırk gün Başhekim Ahmed Çelebi tarafından tedavi edildi. Yara büyüyüp açılmıştı. Pâdişah, hareket edemiyecek kadar takatsız düşmüştü. İki aya yakın (Lütfi Paşa, 284'te 47 gün) devam eden tedaviden ve adeta kendisinden ümidini kesince Edirne'de bulunan Vezir-i a'zam Pirî Mehmed Paşa ile vezir Mustafa Paşa'yı ve Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa (Hain Ahmed Paşa)'yı acele yanına çağırtarak vasiyetini yapar. Daha sonra da Pirî Paşa ile yalnız görüşür. Son demlerini yaşadığını anladığından acele edip yetişmesi için Manisa Valisi olan oğlu Şehzade Süleyman'a haber gönderdi. Oğlu gelmeden 21 Eylül 1520 (8 Şevval 926) Cuma günü akşamı 51 yaşında iken Çorlu karargahının bulunduğu Sırt köyünde vefat etti. Vefatından önce yanında bulunan müsahibi Hasan Can'a, yatakta bulunuşunu kast ederek "Hasan Can ne haldür?" demiş, o da "Sultanum! Cenâb -ı Hakk'a tevecüh edüp Allah'la olacak zamandur" deyince Yavuz: "Ya bizi bunca zamandan berü kimün ile bilürdün? Cenâb-ı Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehm ettün?" cevabını vermişti. Bunun üzerine Hasan Can: "Hâşâ ki, bir zaman zikr-i Rahman'dan gufûl müşahede etmiş olam. Lâkin bu, gayr-ı ezmâna benzemedügü cihetten ihtiyaten cesâret eyledüm" demişti. Bunun üzerine Sultan: " Sûre-i Yâsin tilâvet eyle" diyerek kendisi de Hasan Can'la birlikte okumuş. Aynı sûreyi İkinci defa okuyup "Selâmun kavlen..." diye devam eden 58. âyeti okuyunca teslim-i ruh eyler.[89] Böylece, İslâm tarihinin en büyük hükümdarlarından birinin, göz kamaştırıcı hayatı sona ermiş oluyordu. Onun ölümü için tarihler düşürülüp mersiyeler yazıldı. Sekiz buçuk sene gibi çok kısa bir saltanat dönemine başarılı bir şekilde sığdırılan fevkalade büyük ve önemli işlerden dolayı, Şeyhülislâm Kemal Paşazâde onun hakkında:

"Az müddetde çok iş etmiş idi.
Sâyesi olmuştu âlemgîr,
Şems-i asr idi asırda şemsin,
Zıllı memdûd olur, zamanı kasîr.

Girse meydan-ı rezme şiri delir,
Çıksa eyvan-ı bezme mihr-i münir
Hayf, Sultan Selim'e hayf ve diriğ,
Hem kalem ağlasın âna hem tiğ."

89. Hoca Sa'düddin, II, 394.

demek suretiyle onun sekiz buçuk senelik saltanat dönemine sığdırdığı işlerinin, çok büyük ve önemli olduğuna işaret etmekteydi. Bilindiği gibi ikindi güneşinin ömrü kısadır. Fakat bu zamandaki gölge ise çok uzundur. Aynı zamanda büyük bir şair ve edip olan Kemal Paşazâde, bu beyitleri ile Yavuz'un çok kısa bir zamanda büyük işler başardığını söylemek istemiştir.

Bir celâdet ateşpâresi olan Yavuz, bu özelliğiyle savaş meydanlarını ateş tufanlarına boğmuş, düşmanlarının kalbine korku ve dehşet salmıştı. Ne çare ki, bütün dünyayı dizginine alacak kadar zaman bulamadan şir pençe-i ecel, onun vücudunu, âlemden almış idi.

Sultan selim'in vefatı, tek oğlu olan Manisa valisi Şehzâde Süleyman gelinceye kadar gizli tutuldu. Ancak yeni hükümdarın, Şevval'in onbirinci günü İstanbul tarafına gelip kadırga ile saraya indiği haber alındıktan sonra, Selim'in vefatı ve yeni Pâdişah'ın İstanbul'a geldiği ilan olundu.

Devlet erkânı, derhal İstanbul'a gelip yeni Pâdişah'ı tebrik ettikten sonra Selim'in naaşı, bütün ilgililer tarafından Edirnekapı haricinde, bağlar ucunda karşılanıp, hazırlanmış bulunan tabuta konur. Fâtih Sultan Mehmed Câmii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra, o tarihlerde, Mirza Sarayı denilen günümüzdeki Sultan Selim Câmii yanındaki mahalle defnolundu. Sultan Selim, vefatından evvel ara sıra gezintilerde bulunarak geldiği ve çok sevdiği bu mevkie câmi temellerini attırıp işe başlattıysa da ömrü vefa etmediğinden câmi ve türbesi, oğlu Sultan Süleyman tarafından tamamlattırıldı.[90]

Selim, Osmanlı Devleti'nin hududlarını genişletmiş, o zamana kadar sadece iki kıt'a üzerinde bulunan devleti, Mısır'ın ilhakıyla üçüncü bir kıt'aya da geçirmişti. Böylece o, üç kıt'aya hâkim muazzam bir devlet kurmuş oluyordu. Doğu Akdeniz, boydan boya Osmanlı sahili hâline gelmişti. Dünyanın yol güzergâhları, deniz ve kara ticaret yolları, Osmanlı topraklarından geçer hâle gelmişti. Bu durum, devletin ekonomik, sosyal ve askerî gücünün artmasına sebep olmuş; tebea, bu büyük devletin nimetlerinden huzurlu bir şekilde faydalanır olmuştu. Yavuz'un, bütün çaba ve gayretlerini sadece fütûhât aşkıyla izah etmeye kalkışmak, pek doğru olmasa gerekir. Zira bu seferlerin, dinî, ictimaî, iktisadî, askerî ve jeopolitik noktadan

90. Yavuz Sultan Selim'in ölümü ile ilgili geniş bilgi için bk. Hoca Sa'düddin, II, 390 - 395; Lütfi Paşa, **Tarih**, s. 284 - 287; Keşfî, **Selimnâme**, 220 - 221; Müneccimbaşı, III, 472 - 473; Hammer, IV, 249 - 251; Uzunçarşılı, **Tarih**, II, 301 - 302; Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, s. 245 -250; Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, 118 - 121.

bir zaruretin neticesi olduğu gâyet açıktır. Bu seferlerle ipek yolu, kalay yolu, baharat yolu, samur yolu ve kıymetli madenler yolu Osmanlı ülkesinden geçmeye başlamış, devletin Avrupa seferlerinden dolayı gerekli gördüğü vâridatı bu sâyede epey artmıştı. O, Süveyş tersanesini kurdurmak suretiyle Kızıldeniz donanmasını da artırmış, böylece Hindistan ticaret yolu üzerinde, Portekiz'le mücâdele başlamıştı. Bu mücâdele sadece ticarî sahada değil, aynı zamanda siyasî ve askerî sahayı da kapsıyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un ne kadar ileri görüşlü ve her şeyi planlayan biri olduğunu göstermektedir.

Sekiz buçuk sene gibi devlet hayatında çok kısa sayılan bir sürede, ülkesinin hududlarını iki buçuk misline çıkarmış olan Yavuz Sultan Selim'in, Hindistan, Orta Asya ve Türkistan'a yönelmeyi arzuladığı, İran niyetiyle çıkmak istediği sefer hedefinin buralar olduğu rivâyet edilmektedir. Onun hilâfeti aldıktan sonra, bütün bir İslâm dünyasını birleştirip tek güç haline getirmek istediği de söylenmektedir. Bu sâyede, Hıristiyan dünyasının tehlikesini de bertaraf edebileceği gibi Din-i Muhammedî'nin sesini her tarafa ulaştırabilecekti. Yahya Kemal'in deyimi ile:

"Sultan Selim-i Evvel'i râm etmeyip ecel,
Fethetmeliydi cihanı, şân-ı Muhammedî."

Kısa zamanda dünya haritasını değiştiren, bu büyük Sultan'ın vefatı, oğlu Süleyman'ın gelmesinden sonra Ordu-yı Hümâyûna bildirildi. Arkasında zaferden zafere, dünyanın bir ucundan öbür ucuna gitmiş olan asker, eski bir Türk an'anesine uyarak, üsküflerini (külahlarını) atıp, çadırlarını yıkarak ağlamaya başlarlar. Harp meydanlarının en tehlikeli anlarında sarsılmayan bu gazi ve mücahidler ordusu, kendilerine istedikleri ve tahayyül edebildikleri şekilde sultanlık ve komutanlık yapan bu adamın göçüp gitmesiyle (ufûlüyle) sarsılmış bulunuyorlardı. Gerçekte bu sarsılma, sadece askerde değil, bütün bir tebeada da görülmüştü.

F. YAVUZ SULTAN SELİM'İN HİZMETİ

Yavuz Sultan Selim, dedesi Fâtih zamanındaki Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayan ve sadece Osmanlı Devleti'ni değil, bütün bir Sünnî İslâm âlemini kökünden sarsabilecek olan ve Şiî'lik üzerine kurulmuş bulunan

Şah İsmail tehlikesini zamanında fark etmişti. Bu kadar büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmak için içeriden ve dışarıdan vurduğu kuvvetli darbe ile bu nazik ve nazik olduğu kadar da tehlikeli olan durumu bertaraf etmişti. Bu hareketiyle o, bir zamanlar Şiî Fâtimî Devleti'ini ortadan kaldırıp İslâm dünyasındaki ikiliğe son vermeyi düşünen Selçuklu Sultanı Alparslan'a benzemektedir. Gerçekten o dönemde de Sünnî Abbasî Hilâfeti'ni ortadan kaldırmayı düşünen ve bu sebeple oralara çeşitli isimlerle daî (propagandacı) gönderen Fâtımî Devleti'ne karşı, Sultan Alparslan harekete geçmiş, bunun için, Haleb'e kadar gelmiş ve fakat başgösteren Romen Diojen tehlikesi yüzünden buradan geri dönüp Malazgirt Savaşı'na katılmak zorunda kalmıştı.

Doğu Anadolu'yu idaresi altına alan Yavuz Sultan Selim, bu taraflarda emniyeti temin etmişti. Onun asıl hedefi Şiî akide üzerine kurulmuş bulunan Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Orta Asya'ya kadar gidip oralardaki Sünnîleri nüfuzu altına almaktı. Böyle bir düşünceye sahip olduğu için, Şah İsmail'in, barış için gönderdiği elçilerle hiç bir şekilde anlaşmayıp işi askıda bırakıyordu. Fakat bu arzusunun gerçekleşmesine ömrü vefa etmemişti.

Doğu Anadolu'dan başka, Güney Anadolu'da da devletine ilhak ettiği yerler ve Ramazanoğullarına ait Adana, Tarsus ve havalisi , Memlûk Devleti'nden aldığı el-Cezire, Suriye, Filistin , Mısır ve Hicaz ile Osmanlı ülkesine bir misli daha ilavelerde bulunmuştur. Bundan başka, o asırlara göre en büyük İslâm Devleti olması hasebiyle halifeliği de almış olması, gerek kendisinin, gerekse kendisinden sonra gelecek olan bütün Osmanlı hükümdarlarının mevki ve nüfuzlarını yükseltmişti. Bu arada, İslâm'ın zuhûr ettiği Hicaz Bölgesi'nin Osmanlı idaresine girmesi ve Yavuz'un, bu bölgeye olan saygısını göstermesi bakımından, mütevazi bir tabir olarak kullandığı *"Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn"* ünvanı, bütün bir İslâm dünyasında bu devlete karşı bir saygı ve itibarın doğmasına sebep olmuştu.

Yavuz Sultan Selim, Avrupa'daki durumu olduğu gibi muhafaza ederek asıl tehlikenin Asya'dan geleceğini görmüştü. Bu sebeple, saltanatı müddetince, bütün gayret ve enerjisini bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya hasr etmişti. Böylece, kendisinden sonra gelecek olan oğlunun, Avrupa ve Akdeniz'de daha emniyetli bir şekilde faaliyette bulunmasını sağlamıştı.

Yavuz Sultan Selim, bir bakıma vatan ve iman borcu bildiği prensiplerinin tehlikeye düşmesine rıza göstermezdi. Bunun için, bu prensipleri teh-

likeye sokan kimselerin canlarına kıymayı veya onları anında cezalandırmaktan çekinmezdi. Hükümdar olarak verdiği ölüm kararları için, insan olarak da gözyaşı döküp kahırlanmaktan geri kalmamıştır. Gerçekten o, devlet ve milletin menfaatlerini tehlikeye sokmayan konularda çok daha rahat ve insanî kararlar veren bir hükümdardır. Nitekim Mısır'ın zaptından sonra, muazzam bir servet terk ederek ölen bir tâcirin metrûkâtından bir kısmına el konulması, defterdarlıkça uygun görülmüştü. Pâdişah'a gönderilen takrire Yavuz, kendi kalemiyle şunları yazmıştı: " Müteveffaya rahmet, malına bereket, evlâdına afiyet, gammaza lanet." Defterdarlık teklifinin, bu şekilde sert bir cevapla redd edilmiş olması, onun muhteşem adaletini anlamayan, anlamadığı için de gerek prensipte, gerek tatbikatta sürçüp onun hakkında şu veya bu şekilde konuşanlara çok şiddetli bir ihtar idi. Ayverdi, onun verdiği kararlara güzel bir yorum getirerek şöyle der:

"Dikkat edecek olursak, vazife ve mes'uliyet sınırlarını tayin etmiş olmasına rağmen, verdiği idam kararları onda bir ölüm şoku yaratarak bâzan hüzün, bâzan gözyaşı, bâzan şiir ve çok defa da derin bir ızdırap olarak ömrü boyunca arkasını kovalamıştır. Fakat kütle selâmeti için kabullenilmiş bu şahsî elemleri de yine aynı toplum adına metânetle sineye çekmesini bilmiştir."[91]

G. YAVUZ SULTAN SELİM VE OSMANLILARDA HİLÂFET

İslâm dünyasında, Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra ortaya çıkan halifelik, asırlarca İslâm cemaatinin dinî, fikrî, idarî, sosyal ve siyasî gelişmesinde rol oynayan önemli bir müessese olmuştur. İslâm tarihinde, siyasî bazı mezheblerin doğmasına sebep olan bu müessese, aynı zamanda Müslümanların bir bayrak altında toplanmalarına ve daha işin başında siyasî bir birlik kurmalarına da sebep olmuştu. Bu bakımdan hilâfet, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından ilga edilinceye kadar devamlı olarak bütün bir İslâm toplumunun gündeminde kalmaya devam etmiştir.

Anlaşıldığı kadarı ile hilâfet, İslâmiyete has bir idare şeklidir. Bu, hem dünya, hem de ahiret (din) işlerinin halk tarafından uygulanıp bir düzene

91. Ayverdi, **Osmanlı Asırları**, I, 334.

sokulmasını sağlayan bir idaredir. Halife ise bu idarenin başında bulunan kimsedir. O, Hıristiyan dünyasında olduğu gibi dinî bir reis olmamakla birlikte her türlü hareket ve davranışının kaynağını dinden alır. Binaenaleyh onun idaresi, dinî emir ve yasaklarla sınırlandırılmıştır.[92] Bu bakımdan o, dünyanın diğer hükümdar, sultan, şah, padişah, kral ve imparatorlarına benzemez. O, bütün bunlardan daha farklı bir özellik taşır. Bunun için, hilâfetle diğer hükümdarlıklar arasında büyük bir fark vardır.[93] Gerçekten hilâfet, ne krallıklara, ne sultanlıklara, ne imparatorluklara, ne de tam anlamiyle cumhuriyetlere benzer. O, nev'-i şahsına münhasır bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan halifeleri de yukarıda belirtilen müesseselerin başında bulunan birer idareci olarak kabul etmek mümkün değildir.

Uzun tarihî geçmişi içinde, değişik merhaleler geçiren hilâfetin bütün bu merhalelerinden bahs etmek mümkün değildir.[94] Bunun için biz, müessesenin Osmanlılara geçişi ve Osmanlıların bu müesseseyi nasıl kullandıklarına kısaca temas etmek istiyoruz.

Daha önce temas edildiği gibi değişik siyasî sebepler yüzünden, zaman zaman pek dostça olmayan ilişkileri de bulunan Osmanlılar ile Memlûklerin bu münasebetleri, Osmanlı Pâdişahı Yavuz Sultan Selim ile Memlûk Sultanı Kansu Gavri dönemlerinde büyük bir muharebe ile sonuçlanır. 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516) günü Mercidabık denen yerde başlayan Meydan Muharebesi, Osmanlıların kesin zaferi ile sonuşlanmıştı. Ölü olarak muharebe meydanında bulunan Kansu Gavri'nin ordusu perişan olmuştu.

Kansu Gavri'nin ölümünden sonra Kahire'de Memlûk Devleti'nin başına, Sultan Tomanbay getirilmişti. Memlûk idarecileri, Mercidabık Muharebesi'nden sonra Osmanlı Pâdişahı Yavuz Sultan Selim'in yanında bulunan Abbasî Halifesi el-Mütevekkil yerine de el-Müstemsik'i halife olarak tayin ederler. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı hükümdarı, Tomanbay'a iki elçi gönderir. Bunlar, Tomanbay'ın, Sultan Selim'in hâkimiyetini tanımak şartiyle barış teklifinde bulunacaklardı. Fakat her iki elçi de Tomanbay'ın arzusu hilâfına diğer yöneticilerin baskısı ile öldürülür. Elçilerin öldürülmesi, harbi kaçınılmaz bir hâle getirmişti. Böylece, Osmanlıların zaferi ile so-

92. Muhammed el-Hudarî Bek, **Muhâderât Târih el-Ümem el-İslâmiyye (ed-Devle el-Ümeviyye)** Kahire 1969, II, 85.

93. Corc-i Zeydan, **Medeniyet-i İslâmiye Tarihi,** trc. Zeki Megamiz, İstanbul 1328, I, 102.

94. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1996, s. 25 - 68.

nuçlanacak olan Ridâniye Savaşı olmuştu. Bu savaştan sonra Mısır da Suriye gibi bir Osmanlı eyâleti haline getirildi. Yavuz Sultan Selim, burada kaldığı müddet içinde İslâm dünyasından pek çok hükümdar ve idareci, hey'etler göndermek suretiyle bağlılığını arzeder. Bunlar içinde en önemli olanı Haremeyn Şerifi Ebu'l-Berekât b. Muhammed'in, Sultan Selim'i tebrik için oğlu Ebû Nümey'i göndermesidir.O, oğlu vâsıtasiyle Ka'be'nin anahtarları ile mukaddes emânetlerden bazısını göndermişti. Böylece, Osmanlı Memlûk savaşları neticesinde Arabistan, Haremeyn-i Şerifeyn, Zebid, Aden, Yemen, Habeşistan, Said, Nübye'den Mağrib'e kadar, Umman Sahili'nden Fırat ve Bağdad'a kadar olan memleketlerin emir ve sultanları Sultan Selim'in emrine girmiş oluyorlardı.

Hilâfetin, Mısır'daki son durumu karışık bir hal almıştı. Abbasî Halifesi el-Müstemsik billah 905 (1509) da bu makamdan çekilerek yerine oğlu el - Mütevekkil getirilmişti. Kansu Gavri ile Mercidabık Savaşı'na katılan halife, Sultan Selim'e teslim olmuştu. Yavuz'la birlikte Kahire'ye gelen el-Mütevekkil, tekrar makamına getirildi. Daha sonra Sultan Selim ile birlikte İstanbul'a gelen el-Mütevekkil, Yavuz'un ölümünden sonra 927 (1521)'de tekrar Kahire'ye dönecek ve orada vefat edecektir.

Osmanlı sultanlarına hangi tarihte ve ne suretle halife denildiği kesin olarak bilinememektedir. Bununla beraber, "muhakkak olan bir nokta var ki o da Yavuz'un Mısır fethi üzerine hilâfet makamını deruhte etmiş olmasıdır"[95] İslâm dünyası, Yavuz Sultan Selim'in, Şiî İran'ı dize getirmesi, Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırması, Hıristian Avrupa'ya karşı başarı kazanması ve o dönemlerde Memlûk idaresinde olmakla birlikte Kızıl Deniz'deki Portekiz donanmasının tehdidi altında bulunan Haremeyn'i bu tehlikeden kurtarması sebebiyle Osmanlıların gücünün farkına varmıştı.[96] Burada şuna da işaret etmek gerekir ki, İslâm dünyası, Haremeyn ile hilâfet arasında büyük bir bağın bulunduğunu kabul ediyordu. Binaenaleyh, gerçek mânada halife olabilmek için, Haremeyn bölgesine hakim olmak gerekiyordu. Bu bölgeye hakim olamayana halife denilemezdi. Bu sebepledir ki, Yezid b. Muaviye ile Abdülmelik b. Mervan zamanlarında Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de hilâfetini ilan etmesi, Abbasîler zamanında da 318, 338 (m. 930, 950) yıllarında Haremeyn'in Karamita'nın eline düşmesi esnasında

95. İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** İstanbul 1971, II,37 - 38.

96. Hasan İbrahim Hasan - Ali İbrahim Hasan, **en-Nüzumu'l-İslâmiyye**, Kahire (tarihsiz), s. 107.

meydana gelen olaylar, bu anlayışın o dönem müslümanlarınca da kabul edildiğini göstermektedir.[97]

Osmanlıların, "halife" sıfatı üzerinde pek fazla durmadıkları anlaşılmaktadır. Zira tarihî kayıtlar, hem Mısır'ın ilhakından önce, hem de sonra zaman zaman Osmanlı hükümdarlarına halife ünvanı ile hitab edildiğini göstermektedirler. Bununla beraber, Mısır'ın ilhakından sonra dahi Yavuz Sultan Selim için "Hadimu'l-Haremeyn", "Sultan" ve "Hakan" gibi ünvanlar kullanıldığı halde "Halife" tabiri pek kullanılmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, buna pek fazla gerek te bulunmuyordu. Zira Osmanlı Padişahı, artık tek başına İslâm âleminin en güçlü hükümdarı olarak idareyi eline almıştı.[98] Çağdaş bir araştırıcı da hilâfetin Osmanlılara geçişi ile ilgili bilgileri verdikten sonra şöyle der: " Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'a yaptığı seferi sırasında dinî ve siyasî ehemmiyeti haiz büyük bir hadise, Hilâfetin Osmanlı hânedanına intikali cereyan etti. Yavuz Sultan Selim zamanında İmparatorluğun kazandığı büyük şöhret ve şeref itibariyle, Osmanlılar hilâfetin asıl ve haklı iddiacıları olduğunu isbat etmişlerdi. Ayrıca el-Mütevekkil'in vefatından sonra halefleri halifelikten feragat ettiler. Böylece, bu boşluğu doldurmak Osmanlılara düşmüştü. Fakat ne var ki, hilâfet ünvanı o zamana kadar bütün özelliklerini kaybetmiş ve sadece sözde kalmış bir ünvandan ibaretti. Osmanlıların kudreti, böyle boş bir ünvana muhtac değildi. Bu sebepten onların, o zamanda bu mesele ile pek uğraşmadığı anlaşılıyor. Fakat her şeye rağmen hilâfet İslâm âleminde yine saygı ve hürmete değer bir mevkii idi. Osmanlı Pâdişahları da arada sırada bu durumdan istifade etmeye çalışmışlardır."[99] Gerçekten, Hıristiyan Dünyaya karşı tek başına koyabilen, İslâm âlemini düşmanlarından koruyup ona karşı bir kalkan vazifesi gören bu devletin, böyle bir sıfat ve ünvanı kullanmaya ihtiyacı yoktu. Zira o, zaten fiilen bu ünvana hak kazanmıştı. Binaenaleyh, Osmanlılardan başka bu sıfatla İslâm dünyasının bayraktarlığını yapabilecek güçte kimse mevcud değildi. Bu sebepledir ki Yavuz'a halife diyenler sadece Osmanlılar değildi. Çünkü Ehl-i Sünnet akidesine bağlı Sünnî Müslümanlar ve özellikle İran ile Orta Asya'dakiler, Selim'in şahsında İran'da gerçek Müslümanlığı

97. Hasan İbrahim Hasan - Ali İbrahim Hasan, **en-Nüzum**, s. 108.

98. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, s. 214; T. W. Arnold, "Halife" **İA**. V/ 1, 151 - 152.

99. Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Asrar, **Kanunnî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti Ve İslâm Âlemi**, İstanbul 1972, s. 52 - 56.

ihya etmekle mükellef bir İslâm Halifeliği görüyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e girmiş olan Yavuz Sultan Selim'e, Mâveraünnehr ulemasının aynı fikirleri taşıdığı haberi gelir. 1516'da Muhammed İsfahanî ona "Hilâfet tahtının Sultanı" demekle de yetinmiyor ve "şimdiki halde sen kendine has asıl vasıflarla Allah'ın ve Muhammed (s.a.v.)'in halifesisin" diyordu. Arablar ise, Halife Mütevekkil'in, kendi yetkilerini ve bu yetkilerden doğan hukukunu Yavuz'a terk edip etmediğini araştırmak lüzûmunu bile duymadan Yavuz'a "Halife" demeye başladılar. Gerçekten, İbn Sünbül, Yavuz Sultan Selim için, dünyada Allah'ın Halifesi, Mekke'li Kutbeddin ise "Halifeturrahmanların en iyi Halifesi" diyordu.[100] Bütün bunlar, Yavuz'un, Mısır'ı almasiyle hilâfetin Osmanlılara geçtiğini göstermektedirler. Osmanlı hükümdarlarının, halife ünvanını resmî bir kayıt olarak ilk defa Silistre'nin güneyinde bulunan Küçük Kaynarca'da 8 Cemaziyelevvel 1188 (17 Temmuz 1774) tarihinde Ruslarla yapılan antlaşmada kullandıkları görülmektedir. II. Katerina, Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hıristiyanların himâye hakkını istediği zaman, Osmanlı murahhası da muahedeye (antlaşmaya) Halife ünvanına istinaden Sultanın tabiiyetinden çıkan Türk ve Müslümanlar üzerinde, dinî hüküm ve nüfuzuna dair bir bend koydurdu. Antlaşmanın, üçüncü maddesindeki fıkra şöyledir:

"Ve Cenâb-ı Bârîden gayri kimesneye tabi olmamak üzere tâife-i merkume itiraf ve kabul velakin mezhebleri ehl-i İslâm'dan olup zât-ı ma'delet sımât-ı şehriyaranem imâmu'l-mü'minîn ve halifetu'l-muvahhidîn olduğuna binaen..."[101]

Sultan II. Abdülhamid (1876 - 1909), 31 Ağustos 1876'da, V. Murad'ın yerine Osmanlı tahtına geçtiği zaman, Osmanlı Devleti, Kuzey komşusu Rusya, Balkan ülkeleri ve diğer Hıristiyan devletlerle iç açıcı bir münasebette değildi. Zira tahta geçişten bir sene sonra Rusya savaş açmış, Sırbistan ve Karabağ bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan, Osmanlılara bağlı görünmekle birlikte bağımsız bir devlet durumuna gelmişti. Balkanlarda birkaç eyâlet, kan, ateş, isyan ve huzursuzluk içindeydi. Tabir caizse bu dönem, azgınlaşmış Avrupa emperyalizminin Osmanlı Devleti için kötü ve büyük emellerinin bulunduğu bir dönemdir. İşte bu sebepledir ki Sultan II. Abdülhamid, Halife sıfatı ile haiz bulunduğu mevkie ehemmiyet vermiş ve saltanatının başlangıcında ilan edilen *"Kanun-ı Esasî"*de bu cihet açıkça

100. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Tansel, **Yavuz Sultan Selim,** s. 215.

101. Antlaşmanın diğer maddeleri için bk. M. Nuri Paşa, **Netâyic,** III, 63 - 78.

ortaya konularak: "Zât-ı Hazret-i Padişahî hasbe'l-hilâfe din-i İslâm'ın hâmisi"[102] kaydı konulmuştur. Sultan Abdülhamid, halife sıfatı ile İslâm birliğini sağlamak için İslâm dünyasının muhtelif bölgelerine adamlar göndermişti. Avrupa devletlerinin, İslâm âlemine olan hücumları, oralarda bulunan Müslümanların durumları ve yegane müstakil İslâm devletinin Osmanlı Devleti olması gibi sebeplerden Sultan Abdülhamid'in bu siyaseti, başarılı olmuş görünmektedir. Çünkü aklı başında olan bütün Müslümanlar, Avrupa emperyalizminin eline geçirdiği bölgelerde, yerli halka nasıl muamele ettiklerini görüyorlardı. Bu da, onların, İslâm halifesi etrafında toplanıp kenetlenmelerine sebep oluyordu.[103]

Sultan II. Abdülhamid'den sonra Osmanlı Devleti'ndeki siyasî kriz, bunun arkasından gelen Birinci Dünya Harbi ve nihayet İstiklâl Savaşı'ndan sonraki olaylar, son Osmanlı Sultanı Vahdeddin (VI. Mehemd)'in vazifeden alınmasına ve saltanata son verilmesine sebep olmuştu. Osmanlı saltanatının 1922 yılındaki ilgasından sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sultan Abdülaziz'in oğullarından Veliahd Abdülmecid Efendi'yi halife ilan eder. Fakat bir müddet sonra, Meclis'teki bazı münakaşalar (bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VII, 44 - 70.) ve özellikle İsmet Paşa (İnönü)'nın, hilâfetin kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dahilî ve haricî siyaseti üzerine fena hiç bir tesiri görülmez demesi ve bu konuda çektiği nutuktan sonra kabul edilen kanun gereği, 3 Mart 1924 tarihinden itibaren hilâfet, tarihe mal olan bir müessese haline geldi. Konu ile ilgili kanun maddesi: "Halife hal' edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan makam-ı hilâfet mülgadır" demektedir. Böylece, İslâm dünyasının 101., Osmanlıların 29. halifesi olan Abdülmecid Efendi'nin hilâfeti, 1 yıl, 3 ay 14 gün sürdükten sonra nihayete erdi.[104]

3 Mart 1924 tarihinde hilâfetin ortadan kaldırılmasından sonra, İslâm dünyasında bir boşluk doğmuştu. Bu boşluğun doldurulması ve imkân dahilinde ise yeni bir halifenin seçilme çalışmaları yapılmıştı. Bu sebeple kong-

102. Kanun-ı Esâsî, 1876, Madde 4.

103. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic**, III, 64; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** Ankara 178, IV / 1, 422; Arnold, "Halife", **İA.** V/l, 152; Hasan İbrahim Hasan - Ali İbrahim Hasan, **en - Nüzum**, s. 110 - 111.

104. Yavuz'dan itibaren halife olan Osmanlı Padişahlarının isim ve süreleri için bk. Ziya Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi,** İstanbul 1996, s. 60 - 61.

reler tertiplenmişti. Fakat bütün bunlar, bir sonuca ulaşamamıştı. Zira kongrelerde ileri sürülen görüşler, herkes tarafından ittifakla kabul edilemiyordu.[105]

105. Bu kongrelerden birinin Kahire'de el-Ezher uleması idaresinde tertiplendiğini 1926 yılında Ravalpindi'de basılan tebliğden anlaşılmaktadır. İnayetullah Han el-Maşrıkî tarafından kongreye sunulan tebliğ metni, konu hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN

Osmanlı Devleti'nin onuncu pâdişahı olup, Yavuz Sultan Selim'in oğludur. Osmanlı hânedanındaki resmî ve meşrû silsileye göre onuncu hükümdar ve bu isimdeki pâdişahların ilki sayılmaktadır. Osmanlı kaynakları ve umumî efkârı onu, kanun koyucu (vâzıı) vasfından dolayı genellikle "Kanunî Sultan Süleyman" diye isimlendirirken, batı kaynakları ile batılılar, büyük ve kudretli vasfından dolayı kendisini "Muhteşem ve Büyük" (Magnificent, Magnifique, Der Practige, çoğu zaman da sadece Grand Turc) gibi isimlerle anmışlardır.[1]

Batılı bir tarihçi, onun dönemi ve şahsiyetinin büyüklüğü hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanır: "Kanunî, "Muhteşem" ve "Büyük" gibi ünvanlarla anılan Süleyman'ın sultanlık çağı, Osmanlı tarihinin en önemli devresidir. Devlet, kudret, yeni fetihler, medeniyetinin, kanun ve mimarlık anıtlarının en güzel varlığını bu pâdişaha borçludur. Osmanlıların sadece "Kanunî" ünvanını verdikleri, fakat Avrupa tarihçilerinin "Büyük" sıfatı ile adlandırdıkları Osmanlı Pâdişahı sadece Sultan Süleyman'dır. Sultan Süleyman devri, bütün dünyada gelişen büyük olaylar dolayisiyle Yeni Çağ tarihinin en dikkate değer safhalarından birini teşkil eder. XVI. yüzyılın başlarında, Amerika'nın keşfinden sonra, Avrupa politikasının denge sistemi kurulmuş ve kuvvetlenmiş; Hıristiyanlıkta ortaya çıkan Reform, insan esprisine bir yeni yol açmıştır. Bundan daha haşmetli çalışma ve büyük sonuçlu

1. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, V, 8; M. Tayyib Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, İstanbul 1992, s. 7 -8.

zaman, insan tarihinde güç bulunur. Fransa'da I. François ve İngiltere'de VIII. Henri'nin kurdukları hükümetler; Papa X. Leo'nun kültür, bilim ve sanayinin gelişmesine ön ayak olması, Şarlken'nin yeni mezhebe karşı baş kaldırışı, Andreas Gritti'nin Venedik Doçu makamını işgal etmesi gibi tarihin önemli olaylarını bünyesinde toplayan bir asra az rastlanır. İşte Kanunî, şöhret sahibi bütün bu hükümdarlarla hakkiyle rekabet edebilecek bir hükümdardır. Kanunî, Osmanlı Pâdişahları'nın onuncusudur. Bu rakam, uğurlu telakki edilmiştir. Ayrıca, Padişahın onuncu hicret asrının başında (H. 900 / M.1495) doğmuş olması da mânalı sayılmıştır."[2]

Muazzam ve âdil bir devletin vatandaşı olmakla övünen büyük bir halk kitlesi, tebeası olmak ve devrinde yaşamakla iftihar ettiği Sultan Selim'in vefatına ne kadar müteessir olduysa, meziyetlerini yakından bildiği Sultan Süleyman'ın cülûsuna da o derecede sevindi. Bu cülûs, Kur'an-ı Kerim'in en-Neml Sûresi'nde Hz. Süleyman'ın Belkıs'a gönderdiği mektuptan bahs edilirken temas edilen: " O, Süleyman'dandır. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır. "Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadır)"[3] âyetleri bir fal-i hayr olarak kabul edildi. Gerçekten de Kanunî Sultan Süleyman, saltanatı boyunca bu âyetlerin sırrına mazhar olduğundan onun döneminde Müslüman Türkler ile birlikte bütün bir İslâm dünyası en bahtiyar yıllarını yaşadı.

Fiilen 13 sefer harbe katılan ve döneminde 300'den ziyade kalenin fethedildiği Kanunî ile birlikte dünyaya parmak ısırtan Osmanlı Devleti, fütûhatta olsun, idare, siyaset ve medeniyette olsun, yeryüzünün daha önce benzerini tanımadığı, belki bir daha da tanıyıp bilemeyeceği bir kemâli zirveleştirmiş bulunuyordu. Asya'da Kafkas dağlarından, Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e, uçsuz bucaksız Arabistan çöllerine uzarken, Afrika'da Habeş, Mısır, Tunus, Fas ve Cezayir'i almış, Hind denizlerinde görünmüş, Akdenizde ise kasırga gibi eserek Venedik ve Ceneviz denizciliğinin itibariyle beraber, büyük küçük bütün adaları çiçek devşirircesine koparıp derleyerek vatanına ilhak etmişti.

Avrupa'da ise Eğri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'ı itaati altına almış, Erdel Krallığı, Eflâk, Boğdan Beylikleri, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki geniş stepleri ele geçirmiş, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti muayyen vergiler ve peşkeşler ödemeye mecbur edilmiş,

2. Hammer, V, 8.
3. Kur'an, en-Neml, 30 - 31.

Fransa, İtalya, Lehistan dize gelmiş, İspanya yediği bir kaç kuvvetli sille ile hizaya getirilmişti.[4]

Kanunî Sultan Süleyman'ın, 1520'deki cülûsu esnasında Osmanlı Devleti, Türk tarihinde eşine kolay kolay rastlanmayan bir kuvvet ve kudrete sahip bulunuyordu. Babası Yavuz Sultan Selim'in, doğu ve güneye doğru iki büyük hamlesi, Osmanlı Devleti'nin şeklini temelden değiştirip hakimiyetindeki topraklarını neredeyse iki misline çıkarmıştı. Bu arada Şiîlik, adeta Anadolu'dan atılmış, İran Safevî Devleti, öyle ağır bir darbe yemişti ki, hâlâ ondan kurtulma çabası içindeydi. Buna karşılık heybetli Memlûk Devleti artık yeryüzünde mevcud değildi. Bu devletin bütün toprakları ile birlikte Kudüs, Haremeyn, Şam ve Kahire gibi önemli merkezleri Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Müslüman Türkler, Afrika'nın büyük bir kısmına el uzatmışlardı. Bu gidişle de pek yakında neredeyse bütün medenî Afrika'yı ele geçireceklerdi. Cezayir'in, Osmanlılara itaat etmesi ve Barbaros kardeşlerin mücadeleleri, Osmanlıları, Batı Akdeniz'in en güçlü kuvveti haline getirmişti. Müslüman Türk nüfuzu, güneyde Mozambik'e kadar uzanıyordu. Tunus, olgun bir meyve gibi Osmanlıların eline düşmeye hazırdı. Kısaca Osmanlı Devleti, üç kıta üzerinde hâkimiyetini tesis etmişti. Böylece bir "Cihan Devleti" haline gelmişti. Bu durum, siyasî, iktisadî ve askerî bakımdan kendisini rakipsiz bir hale getirmişti. Böylece, Doğu ve Batı'daki devletlerden hiç biri, bütün bu sahalarda kendisi ile rekabete girişip boy ölçüşecek durumda değildi.

Yavuz Sultan Selim'in takib ettiği Doğu ve Güney siyaseti vasıtasiyle büyük bir gelişme ve ilerleme gösteren Osmanlı Devleti, her bakımdan rakipsiz bir duruma geldiğinden son derece zengin gelir kaynaklarına da sahip olmuştu. Güçlü Osmanlı deniz armadasının temelleri de yine bu devirde atılmıştı. Bütün bu müsait şartlar, Yavuz'un vefatından sonra, onun yerine geçen oğlu Süleyman devrinin, son derece parlak geçeceğini müjdeler nitelikteydi. Nitekim tarihçi Âli, onu "amûd-ı neseb-i saltanat" itibariyle ve on rakamının sayı başı olmasından dolayı uğurlu saydığı onuncu pâdişah olarak, bununla beraber Emir Süleyman ile Emîr Musa'nın da "Fetret Dönemi"nde bir müddet Osmanlı tahtında bulunmalarından dolayı aynı zamanda on iki remzinin hikmetlerini şahsında toplayan bir hükümdar telakki etmekte ve bu mes'ud tesadüfleri, onun büyüklüğüne bir işaret gibi

4. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1308, I, 43; Ayrıca bk. Gökbigin, Kanunî, 194 - 195.

göstermektedir.[5] Öyle anlaşılıyor ki Âli, bu tesbitlerinde pek de yanılmışa benzememektedir. Zira, Kanunî'nin şâhane talihi, tahtınıYavuz gibi ender yetişen bir harp dehâsından ve bir ıslahatçıdan devr almış olmasıyla başlar. Öyle ki bir tarafta idare ve askerlik işleri, kılı kırk yararcasına inzibat altına alınmış, diğer taraftan Türk - İslâm birliğine kasteden Şiâ bozguna uğratılarak ülkede istikrar sağlanmış, öbür tarafta ise İran ve Mısır seferleri yüzünden dolup taşan bir hazine sebebiyle malî ve iktisadî refah son haddini bulmuştu. Ve nihayet, bu medeniyet cihazını el ve gönül birliği ile işleten kahraman ve celâdetli büyük adamlar, yeni Pâdişah'ın mükemmel ve mücessem talii idiler. Nitekim, İbrahim Paşalar, Rüstem Paşalar, Sokollular, İskender Çelebiler, Kara Ahmedler, Turgut Reisler, Molla Cemâlîler, İbn Kemaller, Ebu's-Suûd Efendiler, Celâlzâdeler, Ramazanzâdeler, Bâkiler, Sinanlar... Bütün bu ve daha önceki idare, siyâset, askerlik, ilim ve irfan ordusu sâyesinde başlangıçta Edirne'de dünya tarihinin en büyük medeniyetini mihraklandıran Osmanlı mucizesi, artık bu muazzam yapıcılar kadrosunun müşterek şevki ve imanı ile en şâhane ve muhteşem çizgilerini verip, arkasından da İstanbul medeniyetini gerçekleştirmiş bulunuyordu. Osmanlılar, İslâm'dan aldıkları ilhamla bütün tebeası için "saadet ve mutluluğun kapısı" anlamına gelen Dersaadet, yani İstanbul'un temsil ettiği medeniyetlerini öyle emsalsız bir hâle getirmişlerdi ki, bir yazarımız bunu aşağıdaki ifadelerle güzel ve o medeniyete yakışır bir ahenkle ifade etmektedir:

Osmanlılarca sadece "Kanunî" ünvanı ile anılan Sultan Süleyman, yeni bir hukuk devleti anlayışının da müjdecisi oldu. Nitekim babası Yavuz Sultan Selim'in cihan çapındaki icraatı sırasında gerçekleştirdiği bazı uygulamalar, onun döneminde derhal uygulamadan kaldırıldı. Kanunî Sultan Süleyman döneminde devlet görevlilerinden her birinin yetki ve sorumlulukları tesbit edilmişti. Bu bakımdan herkes kendi yetkisini rahatlıkla kullanabiliyordu. Başka birisinin buna müdahele etmesi pek düşünülmezdi. Özellikle hukuk ve idare gibi halk ile devleti yakından ligilendiren sahalarda bunu görmek mümkündü. Mesela sadrazamın otoritesi yüksek ve kesindi. Makamında kaldığı müddetçe pâdişah, sadrazamının işlerine müdahele etmezdi. Nitekim, Kanunî'nin yetiştirmesi olan Damad İbrahim Paşa, Alman elçisine, pâdişahın hükümet işlerine karışmadığını, hatta kendisi hükümet başkanı olduğundan, reyi olmaksızın pâdişahın emirlerinin icra edilmeyeceğini açıkça söylemekten çekinmemiştir. Bu sözleri, kısmen İbrahim Paşa'nın gururu ile tefsir etsek dahi, devrin hukuk anlayışı ve devlet başkanı ile hükü-

5. Gökbilgin, Kanunî, s. 7.

metin selâhiyet ayrılıkları, meydana çıkmaktadır.

Avrupa, Osmanlı'nın bir hukuk devleti olduğunu biliyordu. Bunun içindir ki, İngiltere Kralı VIII. Henry, bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne bir hey'et göndererek onların adlî sistemini tedkik ettirmişti. Bu hey'etin raporu müvacehesinde İngiltere adliyesinde ıslahatlar yaptırmıştı.[6]

"İstanbul medeniyeti... Hangi yönden, hangi ucdan, hangi kenar ve köşesinden tutulacak olsa, sanki bir rüya gibi, bir murâkabe, bir tılsım, bir tefekkür, bir aşk, bir vecd gibi insanı kavrayan, ürperten, derinden derine hükmeden, tasarruf eyleyen bir sihirdi. Bir macera, bir kıvam, bir terkip ve eşsiz bir şahlanıştı.

Bu, nasıl dengeli ve işlenmiş bir ruhun yarattığı dünya idi ki, madde ile yek-vücud olup ondan konuşan imân, âdeta madde denen kesif varlığı billurlaştırmış, elle tutulan, gözle görülen her surette kendi söyleyici olmuştu. Devletçilikte bu ruh, idârecilikte bu ruh, barışta, savaşta, cemiyette, ailede, alışta verişte, hünerde ve san'atta hulasa, hayatta, ölümde seyreden, hükmeyleyen hep bu ruh idi.

İnsafla kahramanlığın, adâletle merhametin, merdlikle cengâverliğin, takvâ ile ibâdetin ölçülü bir nizâm, barışık bir kaynaşma, ahenkli bir iş birliği hâlinde tozu dumana katarak zamanın ötesine geçtiğini, olmazları oldurduğunu, târih ilk ve belki de son defa görüyordu."[7]

KANUNî SULTAN SÜLEYMAN'IN CÜLÛSU VE İLK İCRAATLARI

Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra akd edilen divanda, Manisa Valisi olan Şehzâde Süleyman'a derhal haber gönderilmesine ve o gelinceye kadar da ölüm haberinin gizli tutulmasına karar verilmişti. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünün duyulması halinde meydana gelecek fitneden korkuluyordu. Bu sebeple Şehzâde'ye yazılmış olan mektup derhal yola çıkarılmış, bundan sonra da hiç bir şey olmamış gibi günlük işlerin yürütülmesine devam edilmişti. Babasının ölüm haberi Şehzâdeyi oldukça sarsmıştı. Bununla beraber Süleyman "kazaya rıza" göstermesini bilmiş ve haberi aldığının ertesi günü Manisa'dan İstanbul istikametine doğru yola çıkmıştır.

Sultan Selim'in, Süleyman adında bir oğlu ile altı kızı vardı. Sultan

6. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, III, 327 - 328.

7. Sâmiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları" İstanbul 1975, I, 341 - 342.

Süleyman İstanbul'a gelerek 17 Şevval 926 (30 Eylül 1520)'da hilafet merkezinde saltanat tahtına oturup hükümdar olduğu zaman[8] saltanatta kendisine rakib olacak kardeşleri bulunmuyordu. Lütfi Paşa, Şehzâde Süleyman'ın, Osmanlı tahtına geçişinden bahs ederken şu ifadeleri kullanır: " Süleyman, cenk ve cidal olmadan geçip tahta oturdu. Selim, bu dünyanın zahmetini çekip dikenlerini temizleyip ortalığı gülistanlık bir hale getirdikten sonra göçüp gitti. Süleyman da zahmet çekmeden o bağ, bostan ve gülistanın meyve ile güllerini zahmetsiz bir şekilde devşirdi."[9] Böylece Osmanlı Devleti'nin en muhteşem çağı başlamış oluyordu. Onun, 30 Eylül 1520 tarihinde Osmanlı tahtına cülûsunun duyurulması için her tarafa ulaklarla hükümler gönderilmişti.[10] Cülûsunun ertesi günü Selim'in cenazesi de İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Fâtih Camii'nde cenaze namazı kılınarak Mirza Sarayı denilen yerde defn edildi. Daha sonra Sultan Süleyman, babasının temellerini attırdığı ve fakat tamamlamasına imkan bulamadığı bu yerde, onun adına bir câmi ve imâret ile mezarın üzerine bir türbe yaptırdı.[11]

Babasının defin işlerini bitiren Süleyman, bundan sonra vüzera, ümera, dergâh-ı âli kulları, yeniçeriler vesair sipaha ihsanlarda bulunmuş, her birinin dirliklerini artırmıştır. Bu arada hemen her gün akd edilen divanlarla memleket işlerinin yürütülmesine çalışılmıştı. Divanda alınan kararlar mucibince liyakatli kimselerin mansıpları yükseltildiği gibi mahlûl bulunan mansıblara da yeni tayinler yapılmıştır. Öbür taraftan, Yavuz Sultan Selim'in İran ile olan ipek ticaretinin men'i hakkındaki kararına aykırı hareket etmiş olan tüccarın zaptedilmiş bulunan mallarının tazmini cihetine gidilmiş ve bunun için hazineden külliyetli miktarda mal çıkarılarak herkesin hakkı kendisine teslim edilmiştir. Öbür taraftan, kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre Yavuz Sultan Selim zamanında, Mısır'dan İstanbul'a gönderilen 600 kadar hânenin (Kemal Paşazade'ye göre 800) memleketlerine dönmelerine müsaade edilmiştir.[12] Böylece, daha tahta geçer geçmez, değişen

8. Kemâl Paşazâde, Tevarih-i Âl-i Osman (X. Defter), nşr. Şefaettin Severcan, Ankara 1996, s. 30; Feridun Bey, Münşeât, I, 500; Müneccimbaşı, Sahaifu'l-Ahbâr, III, 475; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, 43; Hüseyin G. Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri, Ankara 1961, s. 3 - 4.
9. Lütfi Paşa, Tarih, s. 291
10. Gönderilen hükümlerle ilgili geniş bilgi için bk. Feridun Bey, Münşeât, I, 500 - 505.
11. Lütfi Paşa, Tarih, s. 287 - 291; Müneccimbaşı, Sahaifu'l- Ahbâr, III, 475.
12. Bu konularda daha geniş bilgi için bk. Kemal Paşazâde, Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter, s. 39; Müneccimbaşı, III, 476; Hammer, Tarih, V, 12; Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri, s. 5.

şartlara göre yeni faaliyetlerde bulunan ve babasının dönemine göre bazı değişiklikler yapan hükümdar, halkına karşı adâlet ve merhametle hükm edeceğinin ip uçlarını vermiş oluyordu. Nitekim bazı şayialar üzerine "Kanlı" lakabı ile meşhur Gelibolu Beyi olan Kaptan Cafer Bey'i kethüdası vâsıtasiyle teftiş ettiren Kanunî, bu teftiş sonunda Cafer Bey'in gerek bazı haksızlıkları, gerekse halka karşı yapmış olduğu zalimâne muameleleri tesbit edildiğinden ilk önce, halka karşı yapmış olduğu haksızlıkları kendi "rızkından" (malından) ödemeye mecbur bırakılmış, daha sonra da Kasım 1520 (Zilhicce 926) tarihinde hayatına son verilmiştir. Kemal Paşazâde, Kanunî'nin tebeasına karşı gösterdiği adâlet örneği ile Cafer Bey hakkında şu bilgileri verir:

"Mimar- rûşen -ara-yı himmet-i âlî-şânı bin-yı sara-yı cihan ara-yı insaf u intisafa bünyad urub icra-yı ahkâm-ı vâcibu'l-ihkâm-ı adl u dâd ile kura vu bilâdı mamur (adaletle köy ve ülkeleri imar) ve esnaf-ı benî Âdem'i pür - huzur ve etraf-ı âlemi âbâd eyledi. Hima-yı himâyetinde olan vilayetlerden nur-ı adl ile deycur-ı cevri dûr idüb keff-i kifayetinde olan memleketlerden zalâm-ı zulm-i eyyâmı ref' itdi."(yönetiminde bulunan yerlerde adalet nuru ile zulüm karanlığını ve haksızlığı kaldırıp uzaklaştırdı.

" Raiyyete ve leşkere, nükere ve beylere ayn-i adl ile yeryüzünden nazar eyleyüp ümerayı ve fukarayı insaf u intisafda beraber gördi. Mirliva-yi Gelibolu olan Kapudan Cafer Ağa'yı ki, seffâk-i bî - bakidi, zulm ile halkın mal ü menalın alub nâ - hak yere kan döker kattal ü fettak idi."[13]

Hammer de Kanunî'nin adaleti ile ilgili bu ilk icraatı hakkında şu bilgileri vermektedir: " Zulümleri yüzünden "Kanlı" lakabı almış olan donanma kaptanı Cafer Bey'in, tersane kethüdası tarafından su-i istimal (görevini kötüye kullanma)'i ortaya çıkarıldı. Bu haberler üzerine Pâdişah, Cafer Bey'i önce azl ettirir. Yapılan muhakeme sonunda suçu sabit görüldüğü için de astırır. Bu şekildeki adâletli hareketleri ve yüceliği Pâdişaha büyük bir sevgi kazandırdı. Bütün Osmanlı ülkesinde hududun son noktasına varıncaya kadar Asya ve Avrupa'da bulunan eyâlet valilerine, Mısır'da Hayri Bey'e, Mekke Şerifi'ne ve Kırım Hanı'na cülûstan birkaç gün sonra gönderilen ilannâmeler kadar yeni Pâdişahın güzel hareketleri de sür'atle her tarafa yayılıyordu."[14]

13. Kemal Paşazâde, X. Defter, s. 37; Ayrıca bk.Hammer, V, 12; Müneccimbaşı, III, 476; Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu, s. 5 - 6.
14. Hammer, V, 12.

A. KANUNÎ DÖNEMİNDEKİ OLAYLAR

Osmanlı Devleti'nde Kanunî dönemi, idare, kaza, askerlik, kültür ve san'at muhitini teşkil eden, son derece değerli aktif unsurların iş ve el birliği yapıp bir araya geldikleri bir devirdir. Bununla beraber bu dönemin daha başlangıcında bazı proplemler çıkmış ve saltanatının ilk yıllarında Avrupa'ya yönelmek isteyen genç hükümdar,[15] tahta cülûsundan hemen sonra, doğuda beliren gailelerle uğraşmak zorunda kalması, Osmanlı tarihi bakımından fevkalade önemli olan bu dönemi bir manada kronolojik sıraya göre takib etmek yerinde bir hareket olacaktır.

I. Canberdi Gazalî Hadisesi :

Memlûk Sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azadlı kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbay'ın nüfuzlu beylerinden olan Canberdi Gazalî, Mısır'ın ilhakı esnasında Hayır Bey vâsıtasiyle af edilmiş ve Yavuz Sultan Selim'in, Şam'dan İstanbul'a hareketi esnasında Şam Beylerbeyliğine tayin edilmişti. Yavuz'un ölümü ve yerine Süleyman'ın geçmesi üzerine Melik Eşref ünvaniyle hükümdarlığını ilan ederek isyan etmiş, adına hutbe okutup para bastırmıştı. O, bununula da yetinmeyerek kendisi ile birlikte hareket etmeleri için Şah İsmail ile Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'e elçi ve mektup göndererek onları da yanına çekmeye çalışmıştı. Zira ona göre çok uygun bir fırsat doğmuştu. Osmanlı tahtına geçen bu genç ve tecrübesiz hükümdarın, kendilerine bir şey yapamayacağına inanmıştı. Hatta ona göre devir "eyyam-ı fetret ve hengâm-ı fırsat" devri idi.

Halbuki, böyle bir düşünceye kapılıp isyan bayrağını açmış olan Canberdi Gazalî, daha önce af edilmiş ve kendisine itibar gösterilmişti. Sadece kendisinin değil, arkadaşlarının da rahat ve huzur içinde yaşaması temin edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki o, Selimin'in ölümünden önce dahi isyan için uygun bir fırsat kolluyordu. Zira Yavuz Sultan Selim'in ölümünden önce o, çevreye dağılmak suretiyle hayatlarını kurtarmış olan silah arkadaşlarını etrafına toplayarak, yönetimine verilmiş bulunan Şam vilayeti dahilinde onlara mevkiler vermişti.

15. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 133.

Canberdi Gazalî, Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, sonra da Mısır'ı zapt edip hilâfeti elde etmek gibi büyük emeller peşinde koşuyordu. Bu sebeple Hayır Bey'den de istifadeyi düşünerek ona mektuplar göndermişti. Böyle bir tekliften telaşa düşen Hayır Bey, bir taraftan onu oyalarken diğer taraftan da deniz yoluyla devleti keyfiyetten haberdar ederek, Gazalî'nin kendisine yolladığı mektupları İstanbul'a gönderir.

Bu arada, 20.000'e ulaşan kuvvetleriyle harekete geçip Beyrut'u zaptetmiş olan Gazalî, Cebel-i Lübnan'daki Dürzîleri de isyana teşvik etmişti. Daha sonra Haleb'i kuşatıp muhasara altına alan Canberdi Gazalî, büyük bir mukavemetle karşılaşmıştı. Hayır Bey, Gazalî üzerine asker sevki hususunda İstanbul'un fikrini sormuş, merkezin verdiği çok isabetli bir cevapla buna lüzum olmadığı ve icab eden kuvvetlerin Anadolu'dan sevkedileceği bildirilmişti. Nitekim üçüncü vezir Ferhad Paşa ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinin tımarlı sipahileriyle kapıkulu efradından dört bin yeniçeri gönderildiği gibi Dulkadiroğlu Şehsuvarzâde Ali Bey de isyanı bastırmak üzere yardıma memur edilmişti. Ferhad Paşa kuvvetleri henüz yetişmeden Şehsuvaroğlu Ali Bey maiyyetindeki kuvvetlerle Haleb üzerine yürür. Ali Bey'in gelişini haber alan Gazalî, buradaki kuşatmayı kaldırarak Şam'a çekilir. Bu arada, Ferhad Paşa'nın kuvvetleri ile birleşen Haleb Beylerbeyi Karaca Ahmed Paşa'nın birlikleri ile Şehsuvaroğlu Ali Bey'in kuvvetleri, iki kol halinde Şam yakınlarına gelirler. 27 Ocak 1521'de Mastaba mevkiinde vuku bulan çarpışmalar sonucunda Gazalî yenilerek yakalanır. Devletin, gerek kendisine, gerekse arkadaşlarına sağladığı bütün imkânları bir tarafa bırakıp halife olma sevdasına düşen Canberdi Gazalî'nin bu nankörlüğü, ibret-i âlem olmak için başının kesilip İstanbul'a gönderilmesi ile son bulur.

Canberdi Gazalî isyanının sür'atle bastırılması, bu hadiseden istifade ve Gazalî ile birlikte hareket etmek isteyen Şah İsmail'in işini bozmuştu. Gazalî'nin mağlubiyetini duyan Şah İsmail, yaylak bahanesiyle Tebriz'den kalkarak Kazvin taraflarına gitmişti. Elindeki kuvveterle Kayseri dolaylarında bir müddet İran taraflarını tarassut eden Ferhad Paşa, vaziyetten emin oluncaya kadar o yörelerde kalmıştı. Bu hâdiseden hemen sonra Şam Beylerbeyliği'ne Ayas Paşa, Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarına da birer sancakbeyi tayin edilmişti.[16]

16. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Lütfi Paşa, 294 - 296; Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Süleymannâme, Bulak, 1248, s. 13 - 16; Hammer, V, 13 - 15; Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu, 7 - 14; Uzunçarşılı, Tarih, II, 307 - 308.

2. Belgrad'ın Fethi

Canberdi Gazalî'nin isyanı esnasında Macaristan'a karşı yeni bir seferin açılmasına karar verilir. Çünkü stratejik önemi haiz olan Belgrad, Avrupa'ya karşı girişilecek seferler için bir üs olarak kullanılabilecek durumda idi. Nitekim, bu stratejisinden dolayı Fâtih de daha önce, burayı almak için teşebbüslerde bulunmuştu. Ayrıca askerî güçlerine güvenen Macarlar, yeni Pâdişahı tebrik için bir heyet göndermedikleri gibi cülûsu haber vermek, iki devlet arasındaki barışı yenilemek ve daha önce taahhüd edilen haracı (vergi) istemek üzere Macaristan'a gönderilen Osmanlı elçisini de öldürmüşlerdi. Onlar, elçiyi öldürmekleyetinmemiş olacaklar ki, onun kulakları ile burnunu da keserek cevap diye Süleyman'a göndermişlerdi.[17] Böylece, insanlık tarihi için yüz karası olabilecek bir vahşet örneği de sergilemişlerdi. Bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine harp kaçınılmaz hale gelmişti.Downey, böyle bir hareketin karşılığında Kanunî'nin yaptığı hazırlıkları, bu hazırlıklar esnasındaki geçit resmini , genç hükümdarın bunları seyr ederken duyduğu memnuniyeti ve ordunun maneviyatının ne kadar yüksek olduğunu canlı birer levha gibi tasvir edip gözler önüne serer. Gerçekten Kanunî, kendisine ve devletine yapılan bu hakaretin cezasının verilmesi gerektiğine inandığı için harp hazırlıklarına başlanılması için emirler göndermişti. İran hududunun güvenliği sağlanıp savaş kararı alındıktan sonra babası ve dedeleri II. Bâyezid ile II. Mehmed (Fâtih)'in türbelerini ziyaret ettikten sonra 18 Mayıs 1521'de bizzat kendisinin başında bulunduğu Osmanlı ordusu, Belgrad üzerine hareket eder. Yol boyunca yapılan müzakerelerde Osmanlı kuvvetlerinin, Veziriazam Pîrî Mehmed Paşa'nın görüşü doğrultusunda, doğrudan Belgrad üzerine yürümesi ve Rumeli Beylerbeyi olan Ahmed Paşa'nın önceden hareketle Böğürdelen (Sabacz, Czabacz) hisarını alması kararlaştırılmıştı.

Sabacz'ı kuşatma altına alan Ahmed Paşa, muhasarayı daraltıp sıkıştırmakla birlikte, kaledeki garnizon, kendisini savunuyordu. Sonunda muhafızlar yok edildiler. Bu kuşatma esnasında Osmanlılardan da epeyce şehid verilir. Ahmed Paşa, büyük bir mücadele sonucu (2 Şaban) 7 Temmuz'da Sabacz (Böğürdelen)i zapteder. Böylece Kanunî ilk fethini gerçekleştirmiş oluyordu. Sultan Süleyman, ertesi gün Ahmed Paşa ile sancakbey-

17. Fairfax Downey, Kanunî Sultan Süleyman, trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, s. 23.

lerini huzuruna kabul ettikten sonra kaleye gelir. Pâdişah, şehrin istihkâmlarının arttırılmasını emr ettikten sonra askerinin Sirmi'ye geçmesi için Sava üzerine köprü yaptırır. İnşaatin sürdüğü dokuz gün içinde Sultan Süleyman, işçilerin gayretlerini artırmak için nehir kenarında bir çardak altında kalıp inşaatin tamamlanmasını bekler. Böyle manevî bir destek ve etki altında kalan ordu ve saray ağaları can ve başla çalışarak köprü yapım işini çabucak tamamlatmak hususunda elden geleni esirgemezler. Bu sırada daha başka kalelerin feth edildiği haberi gelir. İnşaata başlandığının onuncu günü köprü tamamlanmıştı. Ancak nehir birden taştığından köprü kısmen harab olmuşsa da kısa bir süre içinde yeniden onarılmış ve asker buradan geçmişti.

Bu sırada Belgrad'ın kuşatılması ile uğraşan Pîrî Paşa ise buranın karşısındaki Zemin Kalesi (Zemun, Zemlin)'ni ele geçirmişti. Bu esnada Pîrî Paşa'yı çekemeyen Ahmed Paşa'nın tesiriyle Belgrad muhasarasının kaldırılıp Budin üzerine yürünmesi kararını alan Sultan Süleyman, daha sonra bu karardan vaz geçerek 1 Ağustos'ta Zemin civarında yüksek bir mevkie otağ kurup, kuşatmanın bir an evvel sonuçlandırılması emrini verir. Şiddetle kuşatılan Belgrad'ın kale muhafızı dayanamayacağını anlayınca eman dileyerek 30 Ağustos'ta kaleyi teslim eder. Kale halkından bir kısmı Macaristan'a giderken, aslen Sırplı olan bir kısmı da evlad, aile ve mallarıyla İstanbul'a nakl olunarak Yedikule civarında iskan edilirler. Belgrad'dan getirilenlerin yerleştirildikleri mahalleye Belgrad Mahallesi denilmeye başlanır. Fetihten sonra 200 top ile tahkim edilen Belgrad Kalesi, Semendire ile birlikte muhafazasına 900 bin akça haş ile Bosna Sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey muhafazasına tayin edilirken Bosna da Sultanzâde Hüsrev Bey'e verilir.

Belgrad seferi esnasında Osmanlı ordusunda filler de bulunuyordu ki, Lütfi Paşa bunların iki tane olduğunu belirtir. Kanunî'nin bu ilk seferine Edirne, Filibe ve Sofya medreseleri talebeleri de iştirak etmişlerdi. Belgrad, ele geçirildiği tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olmuş ve "Dâru'l-cihâd" adını almıştır.[18]

Kanunî Sultan Süleyman, Belgrad'dan İstanbul'a dönerken 19 Ekim'de

18. Belgrad fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Kemal Paşazâde, X. Defter, s. 167 - 169; Lütfi Paşa, s. 296 - 302; Feridun Bey, Münşeât I, 214; Hammer, V, 15 - 18; Downey, s. 21 - 33; Uzunçarşılı, Tarih, II, 310 - 312; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 17 - 19; M. Cavid Baysun "Belgrad" İA. II, 476 - 478.

iki yaşındaki oğlu Murad'ın, gelişinden iki gün önce de bir kızının ölüm haberini almıştı. İstanbul'a girdikten on gün sonra da dokuz yaşındaki oğlu Mahmud çiçek hastalığından öldü (29 Ekim). Vezirler, Pâdişah'ın çocuklarının cenazelerine yaya olarak refakat ettiler. Bunlar, Yavuz Sultan Selim türbesinin yanına defn edildiler.[19]

3. Rodos'un Fethi

Bilindiği gibi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetini kurmak için giriştiği büyük mücadelede, Rodos seferi ilk, Malta seferi ise son dönemi ifade eder. Dünya tarihinin eşine ender rastladığı ünlü Pâdişahın saltanatının ikinci yılında Rodos'u ve ona bağlı bulunan adaları ele geçirmesi, Doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesini sağladığı gibi, mücadelenin bundan böyle Orta ve Batı Akdeniz'e intikal ettirilmesi imkanını da sağlamıştı.

1309'dan beri Saint Jean d'Hospitaliers veya Saint Jean de Jerusalem denilen şövalye tarikatının elinde bulunan Rodos adası ile civarındaki adalar, eskiden beri Osmanlıların ele geçirmek istedikleri önemli yerlerdi. Sultan Süleyman, Belgrad'ı almayı başardıktan sonra Osmanlı siyasetinin bu ikinci mes'elesini de halletmek istiyordu. Zira fethi zarurî kılan bazı sebepler vardı. Buranın fethi, Osmanlı ülkesine yeni ilhak edilmiş bulunan Mısır, Suriye ve Doğu Akdeniz sahillerinin emniyeti bakımından önemliydi. Bunun için de Rodos ve ona bağlı olan diğer adaların Osmanlıların elinde bulunması gerekiyordu. Nitekim bu zorunluğu takdir eden Yavuz Sultan Selim, saltanatının son yıllarında, Şövalyeler üzerine yürümek için büyük çapta bir donanma hazırlamaya koyulmuş, ancak bu tasavvurunu gerçekleştiremeden hayata gözlerini kapamıştı. Hıristiyanlığın, Osmanlı hac, ticaret ve ulaşım yolu üzerinde, bu emniyeti tehlikeye sokabilecek tehlikeli kalesi durumundaki Rodos'ta bulunan şövalyeler, Osmanlı ticaret ve hac gemilerine saldırmakla kalmamışlar, aynı zamanda Canberdi Gazali'ye de yardımda bulunmuşlardı. Bundan başka onlar, Rodos'ta bulunan Cem Sultan'ın oğlu Murad'ı da taht vârisi olarak ortaya sürmüşlerdi. Ayrıca kalelerinin sağlamlığına güvenmekte olan Rodos şövalyeleri, korsanlık faaliyetlerine devamla, bir taraftan Müslümanların yollarını kesip gemilerini alıyor, öbür taraf-

19. Kemal Paşazâde, X. Defter, s. 115 - 119; Lütfi Paşa, Tarih, s. 304; Hammer, V, 19.

tan da Osmanlı sahillerinde ardı arası kesilmeksizin bazı fesatlıklarda bulunuyorlardı. Bundan başka beş altı bin civarında Müslüman'ı esir alıp adalarında onlara türlü işkenceler yaptıkları da biliniyordu.

İşte Kanunî, bu siyasî ve stratejik sebeplerden dolayı Rodos proplemini halletmek istiyordu. Böylece, bir bakıma babasından miras olarak devr aldığı bir siyaseti devam ettirmek ve babasının yarıda bırakmak zorunda kaldığı önemli bir meseleyi halletmek niyetinde idi. Aynı zamanda o, Rodos'u feth etmek suretiyle dedesi Fâtih Sultan Mehmed'in gerçekleştiremediği bir şeyi de yapmış olacaktı. Eserimizin, Fâtih'le ilgii bölümünde de görüleceği üzere o, birbirlerini kovalayan zaferleri arasında sadece iki yerde istediğini ele geçirememişti. Bunlardan biri Belgrad, diğeri de Rodos'tu. Tahta henüz geçmiş olan genç Süleyman, saltanatının ilk yılında Belgrad'ı zapt etmek suretiyle Fâtih'in düşüncesini gerçekleştirmiş oluyordu. Onun, Belgrad'ın hemen arkasından Rodos üzerine yönelmesinde, nisbeti az da olsa aynı psikolojinin etkili olduğunu söylemek mümkün olsa gerekir.

Rodos'un fethi hususunda Divan-ı Hümayûn'da yapılan müzakerelerde ekseriyet, Rodos seferine taraftar görünmüyordu. Zira bunlar, Şövalyelerin şöhreti, adanın müstahkem olup uzun süre muhasaraya dayanabilmesi ve bir sefer vukuunda Avrupa'nın derhal buraya yardımda bulunabileceğini düşünüyorlardı. Bunlara göre sonu tehlikeli bir macera ile bitecek sefere girişmek doğru değildi. Bu düşünceye karşılık Vezir-i A'zam Pirî Mehmed Paşa ile ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ve denizci Kurdoğlu Müslihiddin Reis, Rodos seferine taraftar olup Avrupa tarafından endişe edilmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu arada casusları vâsıtasiyle Rodos hakkında bilgi toplayan Kanunî, sefere karar verir. Bununla beraber sefere çıkmadan önce, Hammer'in ifadesiyle " Kur'an-ı Kerim'in emrini yerine getirmek için Üstad-ı A'zam'a bir mektup gönderir. Bu mektupta Üstad-ı A'zam teslim olması isteniyor ve arzusu ile itaati kabul ettiği takdirde şövalyelerin hürriyetleri ile mallarına dokunulmayacağına dair, yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan Allah, O'nun elçisi olan Hz. Muhammed ve diğer Peygamberler adına yemin ediyordu." Fakat bu teklif; Üstad-ı A'zam tarafından red edilir.[20]

Bu sırada Avrupa devletleri de birbirleri ile mücadele halinde bulunduklarından, Rodos ile ilgilenebilecek durumda değillerdi. Rodos ile ilgilenebilecek tek devlet olan Venedikliler de yapılan ticaret antlaşması ile pasif hale getirilmişlerdi. Divan'da alınan sefer kararından sonra hazırlıklarına

20. Hammer, V, 24 ; Uzunçarşılı, Tarih, II, 313; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 22.

başlayan Osmanlı ordusunun başına serdar olarak ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa getirilir. Öte yandan bu seferi haber alan Rodos Üstad-ı A'zamı Philippe Villiers de l'Isle Adam, bazı tedbirler alarak kaleyi tahkim ettirmiş, yiyecek depo latmış, şehrin önündeki limana zincir çektirmiş, ayrıca Papa ve Fransa'dan da yardım istemişti.[21]

Osmanlı donanması, 5 Haziran 1522'de 300 gemi ile Çoban Mustafa Paşa komutasında harekete geçer. Donanmada pek çok mühimmattan başka onbin deniz ve itfaiye neferi bulunuyordu. Sultan Süleyman da 21 Receb 928 (16 Haziran 1522) tarihinde İstanbul'dan hareketle Üsküdar'a geçmiş, buradan Kapıkulu askerleri ve sefere memur olan diğer eyâletlerin tımarlı sipahileriyle birlikte karadan yola çıkmıştı. Bu sefere nadir bir istisna olmak üzere, Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'nın amcası olan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi (1503 - 1525) de katılmıştır.

Osmanlı donanması, Rodos yakınlarındaki Gnido adasına varmıştı. 24 Haziran'da Rodos önlerine gelen Osmanlı donanması, Rodos kalesinin dört mil kadar doğusundaki bir limana demir atar. Kaleyi abluka altına alan ordu, Pâdişahın karadan gelmesini bekler. Nihayet Kütahya - Aydın yolu ile Marmaris'e, oradan da 28 Temmuz'da Rodos adasına geçen yüzbin kişilik ordu, surlar boyunca mevzilenir. Bu esnada İngiliz, Fransız, İtalyan, İspanyol, Alman ve Portekiz milletlerine mensub şövalyeerden müteşekkil Rodos müdafileri ise kalenin beş ana burcunu müdafaaya başamışlardı.

Çarpışmalar, 1 Ağustos'ta Alman burcuna top atışı ile başlar. Kanunî, Kızıltepe denen yerde otağını kurdurarak kuşatmayı buradan idare eder. Şiddetle ve birbiri ardınca süre gelen Osmanlı hücumları, beş ay kadar devam eder. Bu arada zaman zaman kısmî başarılar da kazanılmıştı. Sonunda dayanamayacaklarını anlayan şövalyeler, kaleyi teslim edeceklerini Kanunî'ye bildirmek zorunda kalırlar. Yapılan müzakereler neticesi 21 Aralık 1522'de bir teslim antlaşması imzalanır. Buna göre 213 yıllık sonuncu Haçlı Devleti de tarihe karışır. Buna göre Katolik Hıristiyanların Yakın Doğu'dan tamaman uzaklaştırılmaları da sağlanmış olur. Antlaşma gereği şövalyelerin adadan çekilmelerine müsaade edildiği gibi, şehirdeki Hıristiyanların dinî âyin ve inançlarında serbest olmaları, ada sakinlerine beş yıl kadar vergi vermemeleri ve kendilerinden devşirme alınmaması gibi imti-

21. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, Tarih, II, 313 - 316; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına" Kanunî Armağanı, 50 - 57; Hammer, V, 23; Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu, 35 - 43.

yazlar da bahşedilmiştir. Bu arada tanassur etmiş olan (Hıristiyanlığı kabul eden) Sultan Cem'in oğlu Murad da yakalanarak iki oğlu ile birlikte ortadan kaldırılır. Şövalyelerin Rodos'u terkinden sonra Pâdişah, 20 Ocak 1523'te Câmie çevrilen Saint Jean Kilisesinde Cuma namazı kılmıştı. Bu namazda imamlığı, sefere iştirak etmiş olan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi yapmıştı. Rodos, Midilli sancağına bağlanarak Dizdarzâde Mehmed Bey'in idaresine verilmiştir. Osmanlılar, ayrıca bu sefer sonrası Anadolu sahillernde Bodrum, Aydos, Tahtalı kalelerini, Leros, Sömbeki, Kalimnos, Limonsa adalarını ele geçirmişlerdir. Böylece Rodos kalesi ve adasiyle birlikte Oniki adanın tamamı ve Bodrum da teslim olmuştu. Bodrum'un fethi, Anadolu tarihi bakımından da önemlidir. Zira burası, Anadolu'da Hıristiyanların elinde bulunan tek toprak parçası idi.

29 Aralıkta Kanunî, Rodos şehrine girip kaleyi gezer.[22] Bu günlerde Hıristiyanlık âleminde Noel kutlanıyordu Papa İkinci Hadrianus, Roma'da Saint Pierre'de Noel âyinini icra ederken, kilisenin saçağından bir taş düşüp Papanın ayağına doğru yuvarlanır. Kardinaller bu hâdiseyi muhasarası aylardan beri devam eden Rodos'un düşmesine işaret saydılar.

Rodos'un fethi, Türk topçuluğunun Avrupa topçuluğu karşısındaki üstünlüğünü gösterdiği gibi, o çağda alınması adeta mümkün görülmeyen ve Hıristiyanlığın İslâm âlemine doğru bir kalesi sayılan adanın zaptı, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandırmıştır. Bu arada Rodos'un fethini müteakıb Rodos hapishanelerinde bulunan altı bin kadar Müslüman esir de kurtarılmıştır.

Rodos'a derhal Türk göçmenleri yerleşmeye başladılar. Birçok câmi, imâret, mektep, medrese, çeşme ve yol yapılıp ada imar edilir. Rodos, bir sancak merkezi olur. Buraya devamlı olarak bahriye sancakbeyleri (Tümamiral) vali tayin edildi. 2 Ocak günü akşam üzeri Kanunî Yeşil Melek kadırgasına binip Rodos'tan ayrılır. Anadolu'da Marmaris'e geçer. 3 Ocak'ta da Marmaris'te idi. Aydın, Midilli, Karası, Menteşe ve Saruhan sancakbeylerine, Anadolu beylerbeyisi Kasım Paşa'nın nezaretinde Rodos'taki inşaat, imar ve iskân işleri bitinceye kadar adada kalmalarını emr ettikten sonra İstanbul'a doğru yola çıkan Kanunî 26 günde İstanbul'a varır. 29 Ocak 1523'te yedi ay on iki gün süren bu ikinci sefer-i hümayûnunu bitirerek İstanbul'a gelmiş olur. Bu arada Osmanlı donanması da İstanbul'a döner.

22. Herhalde bir tesadüf eseri olsa gerek "Rodos'un Fethi" konusu 29 Aralık 1996 günü tamamlandı.

Rodos'un fethi edilmesi ile ilgili olarak gönderilen zafernâmelere Venedik mukabelede bulunduğu gibi Şah İsmail de cülûstan beri ilk defa olarak taziyet ve tebrik vecibesini yerine getirmiş, Rodos fethinden dolayı da memnunluğunu bildiren bir mektup ile bir elçi göndermişti.

Rodos'un fethi ile Avrupa'da Kanunî'nin şöhreti biraz daha artmış oluyordu. Belgrad ve Rodos'un, Hıristiyan dünyasının bu iki kilit noktası sayılan müstahkem kalelerinin Kanunî tarafından düşürülmesi, Osmanlıların ileride başaracakları daha büyük fetihleri için bir işaret sayıldı.[23]

5. İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Islâhatları

Mısır'da, sosyal düzenin sağlanmasına önem verdiği anlaşılan Kanunî, burada, sarsılan devlet otoritesi ile düzenini yeniden tesis, Osmanlı kanunlarını vaz' ve bozulan idareyi ıslâh etmek istiyordu. Bu maksatla Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'yı Mısır'a gönderir. 1 Zilhicce 930 (30 Eylül 1524)'da donanma ile uğurlanan İbrahim Paşa'ya, bizzat Pâdişah, Marmara adalarına kadar refakat ederek orada kendisine pek dostane bir şekilde veda eder. Uhdesine Mısır Beylerbeyliği de havale olunan İbrahim Paşa'nın maiyetine Rumeli Defterdarı İskender Çelebi, Ulûfeciler Ağası Hayreddin Ağa, Çavuşbaşı Sofuoğlu Mehmed ile 30 nefer çavuş, Divan kâtibi olarak Celâlzade Mustafa Çelebi ile bazı hazine kâtipleri ve 500 kadar yeniçeri memur edilip on kadırga ile yola çıkmıştı. İbrahim Paşa, Sakız Adası'na uğrayarak orada Ceneviz idarecileri tarafından selamlandıktan ve kendisine takdim edilen hediyeleri aldıktan sonra 10 Muharrem (7 Kasım)'da Rodos'a yanaşır. Osmanlı donanması İskenderiye'ye yelken açtığı halde, sonbahar rüzgarları yüzünden Anadolu sahiline düşerek Rodos'tan hareketinden üç hafta sonra Marmaris körfezine girmek zorunda kalır. Yılın bu mevsiminde deniz yolculuğuna güvenilemediği için İbrahim Paşa karadan gitmeye karar verir. Geçtiği bütün yollarda halka karşı iyi davranan, idarecileri kontrol

23. Rodos'un fethi ile igili geniş bilgi için bk. Kemal Paşazâde, X. Defter, s. 128 - 137; Lütfi Paşa, s. 305 - 314; Müneccimbaşı, Sahaifu'l-Ahbar, III, 478 - 479; Feridun Bey, Münşeat, I, 529; Hammer, V, 24 - 34; Uzunçarşılı, Tarih, II, 313 - 316; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 21 - 25; Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu , s. 35 - 44; ŞerafettinTuran, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına" Kanunî Armağanı, s. 49 - 72; Downey, Kanunî Sultan Süleyman, s. 45 - 70; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, III, 338 - 342.

eden ve onların tebeaya karşı daha müsamahalı davranmasını sağlayan İbrahim Paşa, bu iyi niyeti ve tarafsızlığı sebebiyle halkın duasını alır. Bu uzun ve yorucu yolculuktan sonra 2 Nisan 1525'te Kahire'ye giren İbrahim Paşa, eyâletin ahvalini teftiş, ıslâh ve tanzim etmek üzere maiyetindeki idarecilerle, Mısır'daki Memlûklü idarecilerden mürekkeb bir hey'et teşkil edip Kal'atü'l-Cebel'de devamlı divan akdine başlar. halkın çeşitli şikâyetlerini dinler. Kayıtbay zamanındaki kanunları gözden geçirir. O, halkın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durumu ile hazineyi esas alarak kanunlar tasarlar. Fetihten beri sâdır olan fermanlar ve Mısır idaresinin geçirdiği safhaları gözönüne alarak tasarladığı bu kanunlar, Mısır'ın eski kanununu ta'dilen mutedil ve mufassal bir kanunnâme şekline bürünür. Hazırlanan bu tasarı, İstanbul'a gönderilir. Pâdişah tarafından tasvibi alındıktan sonra kanun haline getirilen bu tasarı, "düstûru'l - amel olmak üzere" Mısır hazinesine teslim edilir.[24]

İbrahim Paşa'nın, Mısır'da geçirdiği üç ayın her günü, bir başka adaletli ve lütufkâr icraatla dikkati üzerinde topluyordu. Sürekli olarak memleketin ihtiyaçlarına uygun kanunlar koyuyor ve eskilerini düzeltiyordu. Eski idarenin açtığı yaraları onarmaya çalışıyordu. Bu arada Beni Havare ve Beni Bakar adıyla anılan ve hainlikle itham olunan aşiretlerin reislerini astırmakla cezalandırdı. Bu cezalar, diğerleri için de bir manada ibret oldu. Böylece vahalara ve Habeşistan'a kadar Aşağı ve Yukarı Mısır'daki öbür Arap aşiretleri şeyhlerine, Pâdişah'a itaatla bağlı kalacaklarına yemin etmeleri ihtar olundu. Şehirlerde tellâllar dolaşarak idareden şikâyetçi olanların gördükleri zulümleri bildirmeleri ilan olundu. Memlûklü zamanından beri borçlu oldukarından dolayı haps edilen fakirlerin borçları ödenerek salıverilmeleri sağlanır. Eğitim ve öksüzlerin yiyeceklerinin sağlanması için özel yönetmelikler konularak bunlara maaş bağlanır. İbrahim Paşa, kalede vali konağının karşısında, hükümet hazinesini muhafaza için iki kule yaptırır. İbrahim Paşa, Beylerbeyi sıfatı ile Mısır'da bulunduğu sırada öteden beri Kahire'nin uğradığı gaileler sebebiyle yıkılmış veya harab olmuş câmi, medrese ve diğer hayrat eserleri kendi hesabından ve kendi masrafı ile tamir ettirmişti ki, Ömer Câmii bunlardan biridir. Vergi defterleri Sultan Ka-

24. Lütfi Paşa, Tarih, s. 316; Kara Çelebizâde, Süleymannâme, s. 77; Hammer, V, 42 - 45; Ayrıca hazırlanan Mısır Kanunnâmesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları I (Kanunlar), İstanbul 1943, s. 355 - 387; Ayrıca Arapça tercümesi ve bilgi için bk. Ahmed Fuad Mütevelli. ...nnâme-i Mısır, Kahire 1986, s. 1 - 8.

yıtbay ve Kansu Gavri zamanlarındaki hallerine konuldu. Gerçekten o, tatbik edilen mevzu ve muhdes nizamı, özellikle şikâyet konusu olan vergi hususunu, âmil, mübaşir, urban şeyhi ve sair a'yândan istisfar etmiş (soruşturup öğrenmiş), Memlûklü devrine ait eski defterleri buldurup Kayıtbay devri nizamı ile Gavri ve Hayırbey zamanındaki muamelatı inceletip, bu sonuncularla, Hain Ahmed Paşa'nın ihdas ettiği haksızlık, zulüm ve bid'atleri ortadan kaldırmıştır.[25]

Pâdişah, Malî ve idarî ıslâhatlar için üç ay kadar Mısır'da kalan İbrahim Paşa'nın eyâlette yaptığı ıslâh ve düzenlemesine kani olunca istediği kimseyi Beylerbeyi olarak tayin etmesi hususunda kendisine selâhiyet vermişti. O da, Defterdar İskender Çelebi'nin tavsiyesine uyarak eyaleti, Şam Beylerbeyi olan Süleyman Paşa'ya verip Mısır Beylerbeyliği'ne, Hamzavî'yi de defterdarlığa tayin ederek 22 Şaban 931 (14 Haziran 1525)'de Kahire'den ayrılır. Şam yolu ile Anadolu'ya hareket eder. Maraş'tan Kayseri'ye gitmekte iken bazı Türkmen boylarının ağırlıklarını vuracakları haberini alır. Bunların ileri gelenlerini çağırtarak, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in, Ferhad Paşa'nın tesiriyle öldürülmesi sonucu Dulkadir ülkesinde tımarı hazineye aktarılan Türkmen sipahîlerinin tımarlarını iade ettirir. Daha sonra da 1525 senesi Eylül'u başında İstanbul'a varıp Pâdişahın huzuruna çıkan İbrahim Paşa, Mısır'daki icraatı hakkında ona bilgi verir. Pâdişah, onun Mısır'daki icraatından memnun olarak kendisine ihsanlarda bulunur.[26]

B. MACARİSTAN SEFERLERİ

Osmanlıların Rumeli'ye ayak bastıkları günden itibaren bir buçuk asırdan daha fazla bir sürede karşılarında ya hasma yardımcı veya hasım olarak Macarları gördükleri bilinmektedir. Bundan dolayı Türkler'in Macarlar'a, Macarlar'ın da Türkler'e karşı olan düşmanlıkları, Macaristan'ın zaptına kadar devam etmiştir. Belgrad ile birlikte bir kaç kalenin Osmanlılar'ca alınmış olması, Macarlar için büyük bir darbe olmuştu. Gerçekten Belgrad'ın zaptı, Avrupa fetihlerine yol açan önemli bir âmil olmuştu. Nitekim Belgrad'ın alınmasından sonra Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dal-

25. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, İstanbul 1990, s. 85 - 86.

26. Lütfi Paşa, Tarih, s. 316 - 317; Hammer, V, 44 - 45; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, Mısır Eyâleti, s. 86 - 87; M. Tayyib Gökbilgin, "İbrahim Paşa" İA. V / 2, 909.

maçya gibi yerler, daha rahat ve güvenli bir şekilde Osmanlı akınlarına hedef oldular. Bu arada Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beyler'in akınları Mohaç savaşına kadar devam edecektir.[27]

Macarlar'ın, Eflâk işlerine karışmaları, Osmanlılar aleyhine Boğdan'la ittifak yapmaları, Şarlken'in bir Avrupa İmparatorluğu kurma tehlikesi ve Safevîler'le anlaşma yapması gibi hadiseler üzerine Üngürüs seferine karar verilir.

I. Mohaç Meydan Muharebesi

Belgrad'ın fethi, Osmanlılar'ın tabii yayılma sahası olarak gördükleri Orta Avrupa üzerine yürümek yolunda önemli bir adım olmuştu. Bu arada hudud bölgelerinde de bazı karışıklıklar çıkmış, Tuna boylarında Macarlar'la küçük çaplı çarpışmalar olmuştu. Bununla beraber, Kanunî'nin sefere karar vermesi, Papalık, Macaristan ve Lehistan münasebetlerinin neticesi olarak ortaya çıkan birçok âmile dayanmakta ise de, bu kararda Fransızlar'ın da önemli sayılabilecek bir rol oynadıkları belirtilmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarının başında Fransa ile Almanya birbirlerine karşı hasım duruma geldikleri gibi birbirleriyle mücadeleye de başlamışlardı. Fransa Kralı I. François'nın, Alman imparatorluk seçiminde Şarlken (Charles Quint)'e rakip olarak adaylığını koymuş olması, iki devletin şiddetli bir mücadeleye girmesine sebep olmuştu. I. François'nın, 1519'da imparator seçilen Habsburg hânedanına mensub Şarlken ile yaptığı mücadelede esir düşmesi üzerine, I. François'nın annesi ve saltanat nâibesi Angouleme düşesi Louise de Savoie, Kanunî Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek kendisinden yardım talebinde bulunmuş, Pâdişah da Macaristan üzerine yürümek suretiyle fiilî bir yardımda bulunacağını va'd etmişti. Kanunî, Şarlken'in kurmak istediği Avrupa İmparatorluğu'nu, Osmanlılar için büyük bir tehlike olarak görüyordu. Bu tehlike sadece Batı'dan değil, 1524 Mayıs'ı sonlarında vefat etmiş olan Şah İsmail'in yerine geçen Tahmasb vesilesiyle Doğu'dan da kendini gösteriyordu. Zira Şarlken ile Tahmasb, Osmanlıların aleyhindeki bir ittifak içinde idiler. İran, Çaldıran'ı bir türlü unutmamıştı. Buna rağmen tek başına Osmalılar'la başa çıkmaları da mümkün görünmüyordu. Bu sebeple Avrupa'nın en büyük gücü haline

27. Bu akınlarla ilgili geniş bilgi için bk.Hammer, V, 53 - 54.

gelmiş ve bütün bir Batı tarafından desteklenen yeni İmparator Şarlken ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak kurma gayretinde idi. Hem İran'ın hedeflerini, hem de Şarlken'in kendisine karşı meydana süreceği büyük kuvvetin farkında olan Kanunî, bu sebeple Fransa'yı himaye etmek istiyordu. Böylece Batı'yı siyaseten bölmeyi hedefliyordu.[28]

Öyle anlaşılıyor ki, bu sıralarda Macaristan'ın iç durumu da pek iyi değildi. Macar Kralı'nın kötü yönetimi devam ettiğinden, Erdel Beyi Zapolyai hem krala, hem de krallık üzerindeki Habsburg nüfuzuna karşı çıkıyordu. Kötü bir yönetimin altında âdeta ezilen Macar köylüleri, memnuniyetsizliklerini belirtmek gayesiyle Protestanlık hareketlerine katıldıkları gibi, paralarını alamayan birçok Macar askeri de Osmanlı Akıncı Beyi Bali Bey'e sığınıyordu. Kanunî'nin, gerek akıncı, gerekse diğer kaynaklardan istihbarat ettiği bu durum, onun sefer kararını çabuklaştırmıştı. Ayrıca Macaristan'ın ele geçirilmesi ile Osmanlılar, Habsburglarla aralarındaki engeli kaldırmış olacaklar ve böylece Viyana kapılarına varılması için büyük bir mania aşılmış bulunacaktı.

Macaristan seferinin hazırlıkları tamamlandığında Kanunî, bir yıl önce vefat etmiş olan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin yerine, Osmanlı dünyasında hukuk, edebiyat, dil ve tarih alanlarında haklı bir şöhrete sahip olan Kemal Paşazâde'yi tayin ederken, kendisinin bulunamayacağı sırada Pâyıtaht (başkent) ın idaresi için de Mısır'ın eski valisi olan Kasım Paşa'yı Kaymakam (Kaim-i makam) olarak görevlendirir.

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Pâdişah, ll Receb 932 (23 Nisan 1526)'de yüz bin kişilik bir ordu ile yeni dökülmüş ve Avrupa'nın hayalinden geçiremeyeceği derecede mükemmel 300 top ile birlikte İstanbul'dan hareket eder. Bu üçüncü "Sefer-i Hümâyunu"na çıkmadan önce hükümdar, Eyyub Sultan, Ebu'l-Vefa ile babası Yavuz, dedesi II. Bâyezid ve Fâtih'in türbelerini ziyaret ederek dua eder. Bütün bu mekânlarda, Allah'ın kendisine yardım etmesini diler.

Gerçekten İslâmî anlayışa göre savaşın gerçek mahiyeti, körü körüne bir kırma ve kırılma hâdisesi değildir. O, presipler adına yapılan bir cihaddır. Cihad için de her şeyden evvel ordulara mânevî güç gerektir. İşte Kanunî de Mohaç Meydan Muharebesi'ne girişmeden evvel gözlerinden

28. Mektuplar ve konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Kemal Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (X. Defter), s. 218 - 221; Hammer, V, 134 - 135; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 30 - 34.

yaşlar akıtıp, yüzünü yerlere sürerek mânevî kuvvetlerden istimdad ediyordu. Öyle ki, önüne düştüğü orduları, gittiklere yerlere tevhidi de beraber taşıyacakları için devleti dinin, dini de devletin yardımcısı ve tamamlayıcısı görerek, ecdadı gibi maddî kuvvetlerinin ikmali kadar, mânevî kuvvetlerinin yardımını da ihmal etmiyordu.

23 Nisan'da İstanbul'dan hareket edip Halkalı Pınar denen menzile varan ordunun, büyük bir düzen ve disiplin içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Kanunî'nin emrine göre ekilmiş tarlalara girmek, hayvan otlatmak ve toprak sahiplerinin hayvanlarını almak, ölüm cezasını gerektiriyordu. Pâdişahın emri hilafına hareket eden birkaç kişinin ya başı kesildi veya asıldılar. Hammer'in ifadesine göre, Pâdişahın emrine uymayan bir kaç kadı bile cezanın şiddetinden kurtulamadı.[29] Pâdişahın, reâyâsının menfaatlerini korumak ve onlara her ne şekilde olursa olsun bir zararın gelmemesi için gösterdiği bu çaba, onun tebeasını ne kadar düşündüğünün bir işaretidir. İyi bir Müslüman hükümdar olan Kanunî'nin anlayışına göre, kendisinin idare ettiği halkından yine kendisi sorumludur. Gerek Kur'an-ı Kerim, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde bu konuda pek çok emir bulunmaktadır. Bütün bunları bilen Pâdişah, elbetteki bu emirlere riayet etmekle kendini vazifeli biliyordu. İşte bunun içindir ki o, halkının malına en ufak bir zararın gelmesini istemiyordu. Harp içinde dahi olsa, böyle bir zarara tahammül edemiyen hükümdar, aksine davranışların, en büyük ceza olan idamla sonuçlanacağını ilan etmekten çekinmiyordu. Onun, kanunsuz davranışları affetmeyişi, orduda büyük bir disiplinin meydana gelmesine sebep olmuştu. Gerçi bu disiplin sadece Kanunî döneminde değil, hem daha önce, hem de daha sonra vardır. Zira bütün Osmanlı hükümdarları, yönetme bakımından kendilerini Allah'a karşı sorumlu tutuyorlardı. Bu sorumluluk anlayışı onlarda, başka dinden olan hükümdarlara benzemeyen hasletler meydana getirmişti. Bunun içindir ki Kanunî dönemi Osmanlı dünyasının sosyal hayatı ile birlikte ordusundan da bahs eden ve Osmanlı ülkesinde senelerce kalmış olan Avusturya elçisi Busbecq, kendi arzusu üzerine üç aya yakın bir süre karargaha yakın bir köyde kalarak Müslüman Türk ordusunu yakından görmek ve takib etmek fırsatını bulduktan sonra görgü ve müşahedelerine dayanarak aşağıda özetleyeceğimiz şu bilgileri verir.

"Yanımda bir iki arkadaş olduğu halde kendimi belli etmeden her tarafta dolaştım. Dikkatimi çeken ilk nokta, muhtelif teşkilâtlara mensub askerlerin kendi karargahlarından dışarıya çıkmamaları oldu. Bizim karargah-

29. Hammer, V, 57.

larımızda meydana gelen olayları bilenler, buna inanmakta zorluk çekerler. Fakat hakikat şu ki, her tarafta tam bir sükût ve sükûnet hüküm sürüyordu. Asla kavga ve münakaşaya rastlanmıyor, herhangi bir cebir ve şiddet hareketi görülmüyordu. Sarhoşluk, öfke veya hiddetten ileri gelen yüksek sesler bile yoktu. Bundan başka her taraf öylesine temizdi ki, ne süprüntü, ne gübre yığınları, ne de göze ve buruna fena gelen bir şeye tesadüf imkanı vardı." Busbecq, Müslüman - Türk dünyasına diş biledi̇ği halde şu ifadeleri kullanmaktan da kendini alamaz. " Şimdi benimle beraber geliniz ve sarıklı başlardan meydana gelen bu büyük kalabalığa gözlerinizi çeviriniz. Türlü türlü, renk renk parlak esvablar (elbiseler)... Her tarafta altın, gümüş, lâal, ipek ve atlas pırıltısı... Bu manzarayı dil ile anlatmak imkan dışı bir iş. Yalnız şunu söyleyelim ki, gözlerim şimdiye kadar bundan güzel bir manzara görmemiştir. Mâmafih, bütün bu servet ve ihtişam içinde yine de büyük bir sadelik ve iktisad göze çarpıyor. Herkesin elbisesi ve mevkii ne olursa olsun, aynı biçimde. lüzumsuz işlemeler ve kenar süsleri yok. Halbuki bizde bu âdettir. Pek çok masrafa mal olur ve üç günde de bozulup gider."

Elçi bunları anlattıktan sonra, kumar ve sarhoşluk bilmeyen askerin çalgı ve türkülerle eğlendiğine, çağırıp söyledikleri havaların da gazâ ve şehâdet (şehidlik) temlerini işleyen hamâset destanları bulunduğuna işaret ettikten sonra, ordunun, hayvanî gıdalardan ziyade nebatî, basit ve sıhhî gıdalarla beslendiğini, Ramazan ayını karşılamak için ise mutad yiyeceklerini daha da sadeleştirdiklerini, fakat Ramazan arefesinde yalnız yiyip içmede değil, haram ve yasak zevklere karşı da, olduğundan daha çekingen davranarak oruca kendilerini hazırladıklarını söyler. O, Hıristiyanların perhize girmeden önce sanki bu imsakin acısını peşin olarak çıkarmak ister gibi, kendilerini çılgınca eğlenceye, dans ve sarhoşluğa verdiklerini, senenin bu günlerinde memleketlerini ziyaret eden yabancıların, Hıristiyanların çıldırmış olduklarını söylemelerine şaşılmaması gerektiğini uzun uzun anlatıp, sonunda Türkler'de üstünlüğün ve başarının sırrına temas ederek: "Türkler'de şeref ve makam, idarî mevkiler, sadece liyakat ve bilginin mükafatıdır.Tenbel ve ağır olanlar, hiç bir zaman yükselemezler. İşte Türkler'in, her neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmaları, hâkim bir ırk haline gelmeleri ve her gün devletlerinin hududlarını biraz daha genişletmelerinin hikmetini liyakat, kabiliyet ve çalışkanlığa verdikleri bu ehemmiyette aramalıdır."

"Bizim askerî sistemimizle Türk sistemini karşılaştırınca geleceğin bize neler hazırladığını düşünüp korkudan titriyorum. Karşılaşan iki ordudan biri galip gelecek -ki bu herhalde Türk ordusu olacak- diğeri ise mahv ola-

caktır. Çünkü Türk ordusu sırtını kuvvetli bir imparatorluğun geniş kaynaklarına dayamış, zinde, tecrübeli ve sarslmamış bir kuvvet. Askerleri zafere alışmış, zor şartlara dayanma kabiliyetine sahip, intizam ve disipline riayetkâr, uyanık ve kanaat ehlidirler. Bizimkilerde ise umumi bir fakirliğe mukabil hususi israf, yıpranmış kuvvet, mâneviyat bozukluğu, tahammül yokluğu ve idmansızlık var. Serkeş askerler, aza kanaat etmeyen subaylar. Disiplin kavramıyla alay ederiz. Başıboşluk, sarhoşluk, serkeşlik ve zevke düşkünlük bizde alabildiğine vardır. Bu durumda neticenin ne olacağı gün gibi aşikârdır. Herhalde şimdilik İran lehimize bir durum yaratmakla beraber, Türkler İran'la bir anlaşmaya vardıkları zaman onlardan ve diğer Şark devletlerinden de yardım görerek bütün güçleriyle boğazımıza sarılacaklardır. Bu büyük tehlikeye karşı ne kadar gevşek ve hazırlıksız olduğumuzu düşündükçe içim ürperiyor."

Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in dediği gibi, gerçekten de Osmanlı medeniyeti âbidesi örülürken bu âbideyi yükselten her taş, mutlaka kendi mevziine ve kendi mevkiine konmuş bulunuyordu. Son derece titiz bir inzibat fikri ile yapılan vazife ve selahiyet taksimi ise, devlet düzeninin aksamadan dönmesinde en büyük rolü oynamakta idi.

Devletin bu mevzuda en göze değer örneği olan ordusu, Belgrad'ın fetinden beş sene sonra Mohaç ovasına konarak Macaristan'ın karşısına çıktığı zaman , ezici kuvveti, eşsiz intizamı ve ibâdet derecesine varmış cengaverliği ile sanki bir ordu değil, efsanevî bir heybet ve azamet örneği idi.[30]

Daha önce, sefer hazırlıklarını tamamlayan Pâdişah'ın, 23 Nisan 1526'da yüz bin kişilik ordu ve 300 top ile birlikte İstanbul'dan hareket ettiğine temas edilmişti. Yol boyunca orduya yeni yeni kuvvetler katılmış, İstanbul'dan hareket edildikten iki buçuk ay sonra Belgrad'a varılmıştı. İbrahim Paşa'nın başında bulunduğu öncü kuvvetler, Tuna Nehri üzerinde bulunan Petro Varadin (Petervaradin)'i karadan ve nehirden sıkıştırarak alır. Bundan başka, Bosna beyleri tarafından Sirem mıntıkasındaki kaleler zapt edilir. Son derece muntazam yürüyen ve etrafa hiç bir hasar vermeyen asıl kuvvetler de İlok (İllok, Ulak) ve Ösek (Ösiyek, Eszek)'i almıştı.

Osmanlılar'ın, Macaristan üzerine yürüyecekleri haberini alan Macar Kralı II. Layoş (Lui) bir taraftan harbe hazırlanırken, diğer taraftan da Av-

30. Daha geniş bilgi için bk. Ogier Ghiselin de Busbecq, Türkiye'yi Böyle Gördüm" trc. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul (tarihsiz) s. 63 - 67, 102 - 106; Ayrıca bk. Ayverdi, Türk Asırları, I, 344 - 346.

rupa kral ve prenslerine müracaat ederek yardım istemişti. Bu arada Maçar meclisi, kıralın bizzat savaşta hazır bulunmasına karar vermişti.

Ösek kalesinin alınmasından sonra Tuna'yı takib için iki üç gün içinde gemiler üzerine kurulan köprüden Drava Nehri geçileceği sırada Macarlar karşı koymak istedilerse de muvaffak olamazlar. Nihayet Macar ordusunun Mohaç ovasında bulunduğu da öğrenilmişti. Osmanlı ordusu hem ağır yürüyor, hem de harp tertibatı alıyordu. Sağ kolda Vezir-i A'zam ve Rumeli beylerbeyi İbrahim Paşa, sol kolda Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa, merkezde de Pâdişah, yeniçeri ağası ve kapıkulu askerleri mutad olan yerlerini alacaklardı.

Macar Kralı II. Layoş, Osmanlı kuvvetlerini Mohaç ovasında beklemeye başlamıştı. 26 Ağustos'ta Mohaç'a gelen Osmanlı ordusu muharebe düzeni alır. Osmanlılar, büyük hücuma başlanacağı gece, muhteşem bir mum donanması yaparak, yedi göğün yıldızını bir yere toplamış sanılan büyük bir gazâ şenliği tertib ettiler. Meş'alelerin meydana getirdiği aydınlık ile kızıl bir şevk ve heyecan kıyameti yaşayan ovada kösler vuruluyor, davullar, zurnalar çalınıyor, atlar kişniyor, sancaklar dalgalanıp kılıçlar şakırdıyordu.[31] Aylardan beri şiddetle yağan ve araziyi yer yer bataklık haline getiren yağmur, hızını kesmekle birlikte çiselemeye devam ediyordu. Mohaç ovasının bir tarafı zaten Türklerin "Karasu" dedikleri bataklıka çevrilmişti. Kanunî, sabah namazını kıldıktan sonra askere beliğ bir hitâbede bulunmuştu. Bundan sonra Pâdişah, gözleri yaşlı olduğu halde ellerini göğe doğru kaldırarak:

"İlahî, kudret ve kuvvet senden, imdad ve himaye senden. Ümmet-i Muhammed'e yardım et. Müslümanı yerindirme, kâfiri sevindirme " diye dua eder. Bu güzel davranışı gören Osmanlı saflarındaki bütün askerlerde cesaret ve din şevki artar. Birleşik bir duyguya kapılan süvariler, atlarının üzerinden sıçrayıp yaprakların ağaçtan düştüğü yere atladılar. Yüzlerini toprağa sürüp secde ettiler ve Allah'tan kendilerine zafer nasib etmesini dilediler. Sonra yeni bir şevk ile atlarına bindiler.Ve Pâdişahlarının uğrunda canlarını vereceklerine and içtiler.[32]

Bu düzenin bir gereği olarak Pâdişah, cenk elbisesi, yani zırhlı harp

31. Geniş bilgi için bk. Peçevî, Tarih, İstanbul 1283, I, 88 - 92; Hammer, V, 57; Ayverdi, Osmanlı Asırları, I, 346.

32. Peçevî, Tarih, I, 91 - 92; Hammer, V, 62; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, III, 369.

elbisesi giymiş ve beyaz bir ata binmiş olarak merkezdeki yerini almıştı. Sabah namazı üzerinden saatler geçtiği halde iki taraf da taarruza geçmiyordu. Kanunî, düşmanın iyice yaklaşmasını bekliyordu. Nihayet Kanunî'nin beklediği an gelir. İkindi vaktiine doğru, Osmanlıların yerlerinden kımıldamadığını gören Macarlar taarruza geçerler. Böylece savaş, 29 Ağustos 1526 (20 Zilkade 932) Çarbamba günü ikindi zamanı Macar hücumuyla başlamış olur. Osmanlılar'ın son savaş planına vâkıf olmayan Macarlar, altmış bin kişilik zırhlı süvarileriyle eski Osmanlı planı zanniyle asıl merkeze hücum ile işi halledeceklerini ümit etmişlerdi. Buna karşılık Osmanlılar da planın gereği olarak Macarlar'ı merkeze çekip çenbere almak suretiyle imha etmek istiyorlardı. Macar komutanlarından Piyer Pereney ile Papas Pol Tomori, bütün kuvvetleriyle Vezir-i A'zam komutasındaki Rumeli askeri üzerine hücum ettiler. Osmanlı kuvvetleri plan gereği olarak geri çekilip düşmanı içeriye aldılar. Bunun üzerine yandan Anadolu kuvvetlerinin sıkıştırması ile Macar kuvvetleri daha içeri alınıp topların önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri, sür'atle düşmanın arkasını çevirerek Macar süvarilerini ikiye ayırdılar. Bundan başka Macarların bizzat Kral Layoş komutasındaki ikinci kolu, Anadolu kuvvetlerinin üzerine yüklendi. Bu kuvvetler de mukavemet edememiş gibi hareket ettiğinden bunlar da merkez üzerine yani Pâdişah'ın bulunduğu ordunun kalbine doğru hücum ettiler. Kendisini muvaffak olmuş gören düşman iyice içeri girdi. Bu sıralarda 35 (veya 32) Macar şövalyesi Kanunî'ye sokulmaya çalışıyordu. Bunlar, Pâdişah'ı esir veya öldürmeye yemin etmişlerdi. Bunlar, Marczali ismindeki birinin komutasında bulunuyorlardı. Yeniçerilerin şiddetle çarpıştığı ve Pâdişahın etrafında küçük bir maiyyet kuvvetinin kaldığı bir anda Marczali ile iki arkadaşı, Kanunî ile bizzat karşı karşıya gelirler. Diğer arkadaşları, Pâdişaha sokuluncaya kadar imha edilmişlerdi. Kanunî, tek başına bu üç şövalye ile döğüşür. Bu esnada bir kaç ok yediyse de bu oklar, zırhı delip vücuduna nüfuz edemedi. Sonunda Kanunî, üç şövalyeyi de bizzat kendi kılıcıyla öldürür.

Macar kuvvetleri içeriye alınıp topların önüne getirildikten ve daha önce de belirtildiği gibi gerileri de "akıncı" ve "deli" kuvvetleri tarafından çevrildikten sonra 300 topa birden ateş verilir. Macar ordusu bu ateşin dehşetiyle neye uğradığını şaşırır. Bu şaşkınlık üzerine paniğe kapılıp darmadağın olurlar. Bu ateşten sonra savaşta komutan olan kral bir daha görünmez. Ordunun dönüşünden sonra bataklıkta ölüsü bulunmuştu. Osmanlıların kılıcından kurtulan askerler de gece karanlığında bilmeyerek bataklığa düşüp boğulmuşlardı. Mohaç Muharebesi iki saat sürmüştü. Bu muhare-

bede Osmanlı ordusunun mevcudu 300 bin, Macarlarınki ise 150 binden fazla idi. Öyle anlaşılıyor ki, sayı itibariyle Macar kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden pek az değildi. Nitekim, Mohaç olayını birçok kimseden dinleyip gerçeği öğrendiğini anlatan tarihçi Peçevî, "Mohaç gazâsında iki-yüz bin kâfir katl ve esir olundu denilse belki noksanı var, mubalağası yoktur" derken, iki tarafın kuvvetlerinin denk olduğunu belirtmek ister. Keza Lütfi paşa da Macar askerlerinin sayı ve durumunu şu ifadelerle dile getirir: "Ve 200 bin atlı ve otuz bin piyade tüfenk endâz her nereye ki atalar, hata etmezlerdi."[33] Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Macar Kralı'nın kuvvetleri 230 bin civarında idi. Lütfi Paşa, Macar askerlerinin sayılarını verdiği gibi savaşın, Osmanlı planına uygun bir şekilde nasıl cereyan ettiğini de anlatır. Ona göre Kral Layoş, askerini üç kola ayırmış, bizzat kendisi merkezden Pâdişah üzerine yürümüşse de, yeniçerilerin önünde bulunan ve zincirlerle birbirlerine bağlı olan toplara karşı, geçmek üzere bir gedik bulamamıştır. Bununla beraber Rumeli kolunu geri çekilmeye mecbur etmişler, sonra plana göre Anadolu kolu da geri çekilerek Macarlar'ın çenbere alınması sağlanmıştır.[34] Böylece Osmanlılar, Allah Taala'nın: âyet-i kerimesi'nin işaret ettiği gibi galip gelmişlerdi. Macar Kralının komutası altında Macarlar'dan başka Alman, Leh, Çek, İtalyan ve İspanyollar'dan meydana gelen büyük bir ordu bulunmakta idi.

Mohaç zaferinin ertesi günü akıncılar, düşman ülkelerinin içlerine doğru akınlara gönderilmişti. Macar ordusu ise tamamen imha olunmuştu. Böylece Osmanlıların önünde bir engel kalmamıştı. Mohaç ovasındaki üç günlük istirahattan sonra Osmanlı ordusu Macaristan'ın başkenti olan Budin üzerine yürür. 10 Eylül 1526'da şehir teslim olur.[35] Ordu şehre gelmeden önce Hıristiyan olan yerli halkın bir kısmı kaçmıştı. Bu yüzden, buradaki Yahudiler çoğunluğu meydana getiriyorlardı. Bunların reisi olan Salamon oğlu Yasef, Budin kalesinin anahtarlarını Sultan Süleyman'a teslim etmişti. Böylece şehir, herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Osmanlı hükümdarına teslim edilmiş olur. Pâdişah, şehir halkının can ve malına karşı yapılacak bir tecavüzü en büyük cezalarla tecziye edeceğini bildirir. Pâdişah, burada on dört gün kadar kalıp Kurban Bayramını burada geçirir. Osmanlı ordusunun Budin'den İstanbul'a dönüşü esnasında Segedin ve Baç (Bacs) şehirleri de ele geçirilir. Ayrıca Beçne mevkiinde direniş göste-

33. Lütfi Paşa, Tarih, s. 325.

34. Lütfi Paşa, Tarih, s. 329,

35. Bu tarihin 20 Eylül olduğu da belirtilmektedir.

ren Macar kuvvetleri de bozguna uğratılarak dağıtılır. Öyle ki, asıl orduyla vuruşacak hiç bir düşman kuvveti kalmamıştı. Mohaç'tan sonra Macarların elinde, Erdel voyvodası, yani Transilvanya genel valisi Zapolyai'nin 30 bin kişilik askerinden başka hiç bir kuvvet kalmamıştı.[36]

Yaka yakaya ve boğaz boğaza cenk edilen Mohaç Meydan Muharebesi, Kral Layoş ile beraber bütün bir Macar ordusunun imhasına mal olmuş ve müstakil (bağımsız) Macar Devleti'nin hayatına son vermişti. Bundan sonra tarih, Osmanlı himayesinde bir Macaristan tanıyacaktı.

Osmanlılar tarafından Macar tahtına Zapolyai Janos'un seçilmesi, Alman İmparatoru Şarlken'in kardeşi ve ölen Macar Kıralı'nın hem eniştesi hem de kayınbiraderi olan Avusturya Arşidük'ü Ferdinand'ı harekete geçirir. Macar Kırallığı üzerinde hak iddia eden Ferdinand'a, İstoni Belgrad'da bulunan Macar kırallık tacının giydirilmesi ile Macaristan'da iki krallık ortaya çıkmış oluyordu. Buna göre Macaristan'ın batı ve kuzey batısı Ferdinand'ın idaresinde, Orta Macaristan ile Erdel ise Zapolyai'nin hâkimiyetinde bulunuyordu.

2. İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması

Osmanlılar sayesinde Macar kralı seçilen Zapolyai, Osmanlılar'ın kendisine hazırladığı bu imkanı gereği gibi değerlendiremez. O, Osmanlılar'a yaklaşmak şöyle dursun, 1527 baharında toplanan Regensburg İmparatorluk meclisinde Osmanlılar'a karşı yardım dahi istemişti. Öbür yandan Macar beylerinin çoğunluğu tarafından krallığa seçilmiş bulunan Ferdinand'ın, Osmanlı ordusunun geri dönmesini fırsat bilip büyük bir ordu ile Budin üzerine yürüyüp onun kuvvetlerini Tokaj'da mağlup etmesi üzerine kayınpederi olan Lehistan Kralı'nın yanına sığınmak zorunda kalan Zapolyai, Osmanlılar'dan tekrar yardım istemeye mecbur olur. Bu yardım için de İstanbul'a bir elçi gönderir. Gerçi Zapolyai böyle bir yardım talebinde bulunmasa dahi Osmanlılar'ın bu duruma müsaade edeceği düşünülemezdi. Bununla beraber onun yardım talebi, Osmanlılar'ın daha sür'atli bir şekilde harekete geçme-

36. Mohaç zaferi ile ilgili geniş bilgi için bk. Kemal Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman (X. Defter), s. 191 - 232; Lütfi Paşa, Tarih, s. 319 - 331; Feridun Bey, Münşeât, I, 546 - 551; Müneccimbaşı, III, 481 - 482; Hammer, V, 53 - 68; Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman, nşr. Mehmet Akkuş, Ankara 1991, s. 71 - 77; Uzunçarşılı, Tarih, II, 323 - 327; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 31 - 43.

sine sebep olmuştu. Böylece durum, Zapolyai'nin müdafaası şeklini almıştı. 29 Şubat 1528 tarihli antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Zapolyai'yi tâbi bir hükümdar olarak tanımaktaydı. Öbür taraftan, Osmanlı Devleti'nin kendisini burada bırakmayacağını anlayan Ferdinand da elçi göndererek vergi vermek şartıyla Macar Kralı olarak tanınmasını teklif ettiyse de bu teklif kabul edilmeyerek Budin'in Zapolyai'ye iade edilmesi istenir. Böylece, 29 Mayıs 1528'de İstanbul'a gelen bu ilk Avusturya elçilik heyeti, herhangi bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalır.[37]

Kanunî, Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'ya II. Macaristan seferinin serdarlığını tevcih ederek büyük yetkiler vermişti. Aslında Macaristan'ın yönetimi için asker ve kaynak kullanmak yerine, şimdilik Zapolyai'nin idaresinde yarı bağımlı bir Macar Devleti'ni Habsburglar'a karşı tampon bir devlet olarak bırakmayı tercih eden Kanunî Sultan Süleyman, 10 Mayıs 1529'da iki yüz bin kişilik bir ordu ile sefere çıkar. Macar topraklarına girildiği sırada, Zapolyai, İstanbul'a gelen elçisi Lasczky ve Macar asilzâdeleri itaatlerini arzedip huzura kabul olunurlar. Lütfi Paşa, Zapolyai'nin Kanunî tarafından nasıl karşılandığını ve tercüman vâsıtasiye ikisi arasında geçen konuşmaları da verir. Buna göre Zapolyai, diğer kulları gibi kendisinin de Pâdişah'ın kulu olmak istediğini bildirerek şöyle der: " Ey Pâdişah-ı âlem penah, Müslümanlardan ve kâfirlerden (gayr-i müslim) kullarının nihayeti yoktur. Ben dahi ol kullarının silkine münselik olmağa geldim (onların mesleğine, yani senin tebean olmaya geldim). Ve hem Pâdişahtan bir muradım vardır, emr olunursa hizmet-i şeriflerine diyelim." Tercümanın anlattığı bu sözleri begenen Kanunî: "Muradın desin, elimizden geldikçe bitirmesine sa'y edelim (çalışalım) der. 3 Eylül'de Budin önlerine gelen ordu, kuşatma hazırlıklarına başladığı sırada, şehirdekiler teslim olurlar. Böylece şehir, yarım günlük bir mukavemetten sonra tekrar ele geçirilmiş olur. 7 Eylül'de şehre giren Kanunî, senelik belli bir vergi karşılığında burayı Zapolyai'ye vererek merasimle ona Macar Krallığı tacını giydirir. Hammer'in ifadesine göre onu, merasimle krallık tahtına oturtan ne pâdişah, ne vezir-i a'zam, ne diğer vezirler, ne beylerbeyiler, ne de yeniçeri ağalarından biri değil, "ağanın ikincisi demek olan Sekban başı marifetiyle" olmuştur. Bununla beraber, Kanunî, Zapolyai'yi ayakta karşılamış, elini öptürmüş, altın tahtının karşısına iki altın sandalye koydurmuş, birine İbrahim Paşa'yı, diğerine de Zapolyai'yi oturtmuştur. Böyle bir uygulama, Osmanlı protokolona göre Macar Krallığı'nın durumunu göstermektedir. Gerçekten, Küçük Bali Bey'in,

37. Geniş bilgi için bk. Hammer, V, 76 - 77.

Ferdinand için kaçırılırken ele geçirdiği tac, Yeniçeri Sekbanbaşısı tarafından Zapolyai'nin başına konmuştu. Günümüzün ifadesiyle bir Yeniçeri generalinin, Osmanlı protokolunda ancak sancakbeyi (Tümgeneral) derecesinde olan bir şahsın Macaristan Kralı'na tac giydirmesi, Türk tarihinin unutulmaz hadiselerinden biri olarak kalacaktır.[38]

Bu sıralarda Macar krallık tacı, Ferdinand'ın casusları tarafından çalınıp Viyana'ya kaçırılıyordu. Bunu haber alan Osmanlı istihbaratı, derhal harekete geçer. Bosna eyaletinin İzvornik sancakbeyi Küçük Bali Bey, 20 Ağustos'ta Viyana yolunda tarihî tacı ele geçirip 4 Eylül'de Kanunî'ye gönderir. Kanunî ise tacı Zapolyai'ye gönderir. Bu meşhur tac, Macarlar tarafından kutsal sayılıyordu. Bu sebeple onlar, bu tacı giymeyen hükümdara meşru kralları nazarı ile bakmıyorlardı. Ferdinand da Macaristan Kralı olma iddiasında olduğu için bu tarihî tacı ele geçirmek istiyordu. "Korona" denilen bu tarihî tac, üst üste geçmiş iki tactan müteşekkildir. Asıl tacı 1000 yılında Papa, sonradan aziz mertebesine çıkarılan ve Arpadlar'dan ilk defa Şamanlığı bırakıp Hıristiyanlığın Katolik Mezhebi'ne giren Büyük İstvan'a göndermişti. Sonradan Bizans İmparatoru olan VII. Mikhail Dukas'ın, Malazgirt Savaşı'ından iki yıl sonra (1073), gönderdiği altın çelenk, işte bu Papa'nın yolladığı tacın üzerine geçirilmek suretiyle tarihî Korona son şeklini almıştır.[39]

7 Eylül'de Budin'e giren Kanunî, burada altı gün kadar kaldıktan sonra, Ferdinand ile karşılaşmak niyetiyle Viyana'ya doğru harekete geçme kararı alır. Yoluna devam eden ordu, Avusturya - Macar sınırındaki Ovar kasabasını ele geçirdikten sonra Viyana önlerinde toplanmaya başlar. Bu arada Ferdinand'ın Viyana'da olmadığı anlaşılır. Zira o, kuvvet toplamak için Avusturya içlerine doğru çekilmişti.

Çok iyi tahkim edilmiş olan Viyana şehrinin muhasarası ise 27 Eylül'de başlar. Fakat Osmanlı ordusu muhasara için gerekli büyük toplar ile malzeme getirmediği için hazırlıksız sayılırdı. Filhakika, Belgrad, Mohaç ve Budin'de bırakılan ağır toplar olmaksızın, orta ve hafif toplarla kalede istenilen büyüklükte gedikler açılamadı. Almanlar, kaleyi büyük bir fedakârlıkla savnuyorlardı. Surların önünde iki taraf da ağır zayiatlar veriyordu. Surlar altından lağım açma teşebbüsleri de başarılı olamıyordu. Yine de aralıksız süren çalışmalar sonucunda surlarda yeni gedikler açılıp bu-

38. Lütfi Paşa, Tarih, s. 336 - 337; Hammer, V, 86 - 87.
39. Öztuna, Tarih, III, 376.

ralardan hücumlarda bulunuldu ise de, havaların soğumaya başlaması, kışın yaklaşması ve erzak sıkıntısının had safhaya ulaşması, askerin gücü ile dayanıklılığını etkiliyordu. Kanunî, 17 günlük muhasarayı kâfi görmüş olmalı ki, bu kadar kısa bir müddet içinde böyle müstahkem bir mevkiin düşürülmesi, kuşatan ordu ne kadar kuvvetli olursa olsun imkânsızdı. 14 Ekim 1529'da yapılan umumi hücum da başarıya ulaşmayınca, muhasaranın kaldırılmasına karar verilir. Halbuki bu son hücum sırasında birçok gedik açılmış ve müdafilerin dayanma güçleri de tükenmek üzere idi. Lütfi Paşa ile Peçevî'nin ifadelerine göre kışın vakitsiz gelip kar ve yağmurun yağması üzerine "Pâdişah-ı İslâm emriyle leşkere (askere) zarar ve ziyan müretteb olmasın diye "bir adamı on bunun gibi hisara vermezen" deyip ândan dış varoşu yaktırıp ve yıktırıp ve etraflarını yağma ve talan ettikten sonra Muharremu'l-Haram'ın yirmi ikisinde Beçten (Viyana) göçüp Budim'e gelüb". Benzer ifadeleri yabancı kaynaklarda da gördüğümüz için, bu konuda Kanunî'nin ne denli haklı olduğunu ve yerinde bir karar aldığını anlamak mümkün olmaktadır. Kış ve soğukların erken bastırması üzerine Osmanlı hakanı, kuşatmayı kaldırma kararı alır ki, bu kararda kendi askerini düşünme payı büyüktür. Kuşatmaya son verme kararının alınması üzerine 15 Ekim'de orta büyüklükte toplar, gemilere bindirilerek Tuna üzerinden Belgrad'a doğru yola çıkarılır.

Gerçekten, bölgede kar yağışı başladığından şiddetli kış soğukları bir felaket getirebilirdi. Bu arada Şarlken (Charles Quint) bütün Avrupa'dan topladığı kuvvetleri Linz'e yığıyordu. Bununla beraber Viyana ancak iki hafta daha dayanabilirdi. Ancak kale feth edilse bile sonra ne olacaktı ? Kanunî çekilir çekilmez, Linz'deki Alman ordusu gelip şehri muhasara edecekti. Bu muhasaraya dayanabilmek için Viyana'da çok büyük bir askerî güç bırakmak icab ediyordu. Şehirde, Türk topçu ateşinden yıkılmadık bir yer kalmamıştı. Böylece Charles Quint, imparatorluk taht şehrinin tahribi ile cezalandırılmıştı. Kanunî, bu kadarını kâfi gördü. Bu seferde 14 bin kadar Osmanlı askeri ya şehid olmuş veya yaralanmıştı. Buna karşılık Almanya ise tamamen perişan olmuştu. Bu seferden sonra İstanbul'a doğru yola çıkan Pâdişah, Ordu-yu Hümayûn ile 16 Aralık'ta İstanbul'a gelir. Böylece bu sefer-i hümayûn 7 ay, 7 gün devam etmişti.[40] Bu sefer sayesinde Maca-

40. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Lütfi Paşa, Tarih, s. 337 - 338; Peçevî, 135 - 138; Hammer, V, 87 - 94; Karl Tebly, Dersaadet'te Avusturya Sefirleri, trc. Selçuk Ünlü, Ankara 1988, s. 2; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 53 - 57; Uzunçarşılı, Tarih, II, 328 - 331; Öztuna, Tarih, III, 378 - 381.

ristan'daki Osmanlı hakimiyeti sağlamlaşmış, Avusturya ve Kuzey Macaristan tahrib edildiği için karşı saldırı ihtimali ortadan kalkmıştı.

3. Üçüncü Macaristan Seferi (Alaman Seferi)

Kanunî, İstanbul'a döndükten sonra, Macaristan'da yeniden bazı olaylar cereyan etti. Ferdinand, Budin'i tazyike başlar. Bununla beraber İstanbul'a bir elçilik heyeti göndermekten geri kalmayarak Macaristan'ın kendisine verilmesini ister. Bu arada Budin, Ferdinand kuvvetleri tarafından kuşatılmış olmakla birlikte alınamaz. Peçevî'nin (veya Peçuylu) ifadesine göre başta Ferdinand olmak üzere bölgedeki diğer bazı kral, kont ve dük gibi ünvanları taşıyan kimseler, bizzat Kanunî Sultan Süleyman'ın emri üzerine Macaristan tahtına getirilmiş olan Yanoş'u (Jan Zapolyai')yi tanımak istemiyorlardı. Onu krallıktan düşürmek için çeşitli bahaneler arıyorlardı.[41] Kanunî, Budin'in kuşatıldığından haberdar olunca krala verdiği söz üzerine sefere çıkmaya karar verir. Böylece Osmanlı hükümdarı 19 Ramazan 938 (25 Nisan 1532)'da sefere çıkar.[42] Bu arada o, Alman İmparatoru Şarlken ile de hesaplaşmak istiyordu. 100 bin kişiyi aşan bir kuvvetle sefere çıkan Kanunî, Niş'e vardığı zaman Ferdinand'ın elçileri ordugâha gelerek önceki tekliflerini tekrarladılar. Buna göre Macaristan Ferdinand'a verildiği takdirde her sene 25.000 - 100.000 duka kadar vergi vereceğini kabul ediyordu. Böyle bir teklifi reddeden Kanunî, Ferdinand'ın topraklarında ilerlemeye devam eder.

Bu bölgedeki pek çok kasaba, Yahya Paşa oğlu Bali Bey ile onun oğlu Mehmed Bey ve Bosna Beyi Hüsrev Bey tarafından zapt edilir. Osmanlı ordusu zorlu bir muharebeden sonra Köseg (Guns, Köszeg)'i ele geçirir. Bu sırada Ferdinand'ın elçileri bir daha gelirler. Bunlara, Ferdinand'ı harbe davet eden mektuplar verilir. Ancak Ferdinand ile Şarlken, Osmanlılarla bir meydan muharebesi yapmaktan çekindikleri için oyalama ve yıpratma taktiği kullanıyorlardı. Fakat onların bu taktikleri pek fazla işe yaramamış olmalı ki Osmanlı ordusu ileri harekâta devamla bazı şehirleri zapteder. Bu arada Gratz gibi bazı şehirlerin etrafı yakılıp yıkılmakla yetinildi. Osmanlı orduları, Macaristan'da Ferdinand'a ait topraklar üzerinde bir müddet ilerleyip, birçok şehir ve kasabayı ele geçirmişti. Kanunî'nin bütün çabalarına

41. Peçevî, I, 159.

42. Peçevî'ye göre bu tarih 12 Ramazan 938 (18 Nisan 1532) dir.

rağmen Şarlken ile Ferdinand ortaya çıkamıyorlardı. Mevsimin geçmiş olmasından dolayı güney yolu ile geri dönüldü. Bununla beraber bu sefer sonunda Ferdinand, Pâdişah'ın arzularına uygun bir antlaşma istemeye mecbur olmuştu.

Bu sefer esnasında yine sulh veya mütareke talebiyle gelen Alman elçilerine, Charles - Quint'e hitab eden hakaretâmiz bir mektup verilerek teklifleri reddedilip geri gönderilirler. Bu mektubunda Kanunî, bu kadar zamandır erlik ve imparatorluk dâvası ettiği halde kaç kere üzerine geldiğini, mülkünü dilediği gibi tasarruf ettiğini, buna rağmen ne kendisinden, ne de kardeşinden nâm ve nişan göremediğini, Hak Teâlâ'nın takdiri ne ise yerine gelmesi için Beç sahrasında meselelerini halletmelerini, kendisinin tabiiyeti altında bulunan reâyâ fukarasına yazık olduğunu, aksi halde avretler gibi iğ ve çıkrık alıp pâdişahlık tâcı giymemesini bildiriyordu.

Alman veya Alaman seferi denilen bu seferde ordu mevcudu ikiyüz binden fazla olup "Çekaloz" denilen ve kaz yumurtası şeklinde gülle atan 300 kadar küçük top da vardı. Akıncı ve deli kuvvetleri[43] 80 bin kadardı. Bu sefer yedi ay kadar sürmüştü. Pâdişah, 1532 senesi Kasım (939 Rebiülahir) ayı sonlarına doğru İstanbul'a gelmişti. Bu son seferin başarılı bir şekilde sonuçlanması üzerine beş gün üst üste şenlik yapıldı. İstanbul, Üsküdar, Eyyub ve Galata beş gece kandiller ile donatıldı. Bu arada pazarlar, dükkanlar, bezazistan ve çarşılar geceleri dahi açık tutuldu. Halk, hemen her gün birbirlerine ziyafetler çekerek eğlendi.[44]

Bu arada, daha önce II. Bâyezid döneminde feth edilmiş olan Mora yarımadasındaki Koron kalesi, Osmanlı hükümdarının Alman seferiyle Şarlken'i aradığı sırada ona intisab etmiş olan Andrea Doria komutasındaki filo tarafından bir hile ile alınmıştı. Kalenin alınmasından sonra İç kaleye Frenkler, dış kaleye de yerli Rumlar yerleştirilmişlerdi. Bu durumda, burası birlikte müdafaa edilecekti. Koron'dan sonra Patras ve İnebahtı da ele geçirilmişti. Alman seferi sonunda İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Cornelius, bu yerleri koz olarak öne sürecek ve şayet Macaristan krallığı Ferdinand'a verilirse Koron kalesi ile Afrika sahilinde Barbaros'a ait olan Arcel adasının iade olunacağını bildirmişti. Bu teklife Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'nın cevabı " Biz, harple almayı tercih ederiz" olmuştu. Nitekim, Semen-

43. Bu kuvvetler hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, İslâm Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti), İstanbul 1995, X, 374 - 380.

44. Hammer, V, 124 - 125.

dire Sancakbeyi olan Bâli Beyzâde Mehmed Bey'in Mora Sancakbeyliğine atanması ile 940 Ramazan (1534 Mart) tarihinde burası yeniden ele geçirilmiştir. Peçevî, Mehmed Bey'in Koron kalesini ele geçirişini şu ifadelerle günümüze ulaştırır: " Kalenin içinde, biri Frenk, ikincisi o bölgenin âsi Rumları, diğeri de inatçı Arnavutlar olmak üzere üç kısım kâfir vardı. Sancakbeyi, her birine ayrı ayrı va'dlerde bulunup kolaylık göstermek suretiyle (istimâlet) aralarına anlaşmazlık soktu. Böylece, bir kısmı, köyleri talan etmek üzere dışarı çıkan kâfirleri kırar. Bundan sonra kâfirler iki gruba ayrılırlar. Dış kaleyi ellerinde tutan Rum ve Arnavutlar, burayı Mehmed Bey'e teslim ederler. İç kaledeki Frnekler de canlarına emân verilmek şartıyla savaş yapılmadan teslim olurlar."[45]

4. Osmanlı - Avusturya Barışı ve Sonuçları

Osmanlı seferleri karşısında bunalan ve kardeşi Şarlken'in yardımı sayesinde ayakta kalabilen Ferdinand'ın, Macaristan Kralı olabilmek için giriştiği bütün teşebbüsler, hep boşa gidiyordu. Osmanlı Devleti'nin Jan Zapolyai'yi tutması, onun bu emeline ulaşmasına engel oluyordu. Batı Avrupa'da görülecek bir takım işleri bulunan Alman İmparatoru'nun tavsiyesi üzerine Ferdinand, Osmanlılarla anlaşmaktan başka çare bulamamıştı. Bu sebeple o, İstanbul'a elçi göndermişti. Ferdinand'ın müracaatı, Osmanlıların da işine gelmişti. Zira Macaristan üzerine yapılan seferler büyük masraflara sebep olduğu gibi sadece bu tarafla uğraşılması, memleketin doğu hududlarının ihmal edilmesine sebep oluyordu. Bu durum, doğuda bazı olayların çıkmasına da sebep oluyordu. Nitekim Şah İsmail'in 1524 yılında meydana gelen vefatı üzerine yerine geçen oğlu Tahmasb Han, Doğu Aanadolu'da yıkıcı bazı faaliyetlerde bulunduğundan iki devlet arasında bazı hâdiseler cereyan etmişti. Bu sebeple Osmanlı Devleti Ferdinand ile bir barışa sıcak bakıyordu.

14 Ocak 1533'te Pâdişah tarafından kabul edilen Avusturya elçilik heyetinden, kesin bir barış için Ferdinand'ın itaat alâmeti olarak Estergon kalesinin anahtarları istenmiştir. Kanunî, ancak bundan sonra barışa rıza gösterebileceğini ima etmişti. Bundan başka 5 veya 7 senelik bir sulha hazır olduğunu da bildiren Kanunî, Estergon (Esztergom Gran) kalesine karşılık Macaristan'daki bazı kaleleri de verebileceğini belirtmişti. Öyle anlaşılıyor

45. Peçevî, I, 173.

ki, iki taraf arasında geçen görüşmeler, epey çekişmeli olmaktaydı. Nitekim Kanunî'nin bu şartlarını bildiren mektubu ile Avusturya elçisinin yanına katılan bir Osmanlı elçisi, 1 Şubat 1533'te Ferdinand'a gönderilmişti. Hammer'in ifadesine göre Viyana şehrinin gördüğü bu ilk Osmanlı elçisi, büyük bir tantana (merasim) ile kabul edildi. Ferdinand, elçiyi sırmalı kumaşla süslenmiş bir taht üzerinde oturmuş olduğu ve başında kıymetli bir tac bulunduğu halde kabul etti. Mütareke şartları, Bohemya'lıları epey korkuttu. Fakat Ferdinand, Gran anahtarlarının istenilmesinin sadece bir bağlılık işareti olduğunu belirtmeye çalıştı. 29 Mayıs'ta Estergon (Gran)'un anahtarları ile Ferdinand'ın iki mektubunu getirecek olan elçi Cornelius, Osmanlı elçisi ile İstanbul'a hareket eder. Böylece çavuş (Osmanlı elçisi) elverişli bir cevapla geri gönderilmiş oluyordu.[46] İstanbul'da yapılan görüşmeler ise 22 Haziran 1533'te antlaşma ile sonuçlanmıştı. Bu antlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vaz geçecekti. Sadece Macaristan'da fiilen hakim olduğu topraklar kendisine ait sayılacaktı. Elindeki bu topraklar için de her yıl 30.000 altın verecekti. Ayrıca protokol gereği Ferdinand, Osmanlı Vezir-i A'zamı İbrahim Paşa ile müsavi (eşit, denk) sayılacaktı. Kaynaklar, elçilerin Pâdişah'ın huzurunda yaptıkları konuşma hakkında dikkat çeken bilgiler vermektedirler. Buna göre Pâdişah'ın huzuruna kabul edilen elçiler, İbrahim Paşa'nın kendilerine verdiği tâlimat dairesinde konuşarak, Sultan'a "Oğlun Kral Ferdinand, senin mâlik olduğun şeyleri kendi malı ve kendisinin sahip olduğu memleketleri senin mülkün addeder, çünkü o, senin oğlundur" dediler. Buna karşılık Pâdişah, oğlu Ferdinand'ın dostlarının dostu ve düşmanlarının düşmanı olacağını bildirir. Bu antlaşmadan sonra Ferdinand ile Zapolyai'nin hâkim oldukları yerler, bir sınır hattı ile Osmanlı temsilcileri nezâretinde belirlenecekti.[47]

Bu antlaşma gereğince biri doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin himayesi altında Jan Zapolyai'ye, diğeri de vergi vermek şartıyla Ferdinand'a ait iki Macaristan ortaya çıkıyordu. Bu antlaşma, Macaristan meselesini bir müddet için halletmiş ve Osmanlıların doğu proplemi ile ilgilenmelerine fırsat vermişti.

Görüldüğü gibi Osmanlı kılıcından gözü yılan Ferdinand, Macar tahtı üzerindeki hakkını da kayb ederek barış istemek zorunda kalınca, Orta macaristan'da kendisine bırakılan bir kalenin idaresine razı olarak protokol ge-

46. Hammer, V, 127.

47. Geniş bilgi için bk. Hammer, V, 127- 142; Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 67 - 69.

reğince Pâdişah'a "Pederim", Vezir-i A'zam'a da "Birâderim" diye hitab etmek zorunda kalır. Fakat yıllarca sonra Zapolya'nin ölümüyle taht vârisi küçük Sigismund'u tanımak istemeyerek tekrar ayaklanacak ve ana Kraliçe İsabella'nın yine Osmanlıları yardıma çağırmasiyle, Macaristan'ın durumu yeniden gözden geçirilerek Budin tamamen Osmanlı idaresine geçecektir.

Jan Zapolyai'nin 1540 yılındaki ölümü üzerine Macaristan işleri yeniden karışmaya başlar. Zapolyai'nin eşi kocasının ölümünden önce bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. Kraliçe İsabella (veya Elizabet), İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek oğlu Sigismund'un Macar Kralı olması istirhamında bulunmuştu. Bu istirham üzerine Osmanlı Devleti, kendisine teminat vermişti. Fakat, Zapolyai'nin öldüğünü duyan Ferdinand ile Şarlken'in kuvvetleri, Budin'i muhasara ederler. Bununla beraber herhangi bir başarı elde edemezler. Bu durum karşısında Macaristan'a yeni bir sefer yapılma mecburiyeti doğar.

Osmanlı hükümdarı, 1541 senesinin İlkbahar'ındaki hareketinden evvel, Budin'in Ferdinand'ın eline geçmemesi için derhal Rumeli Beylerbeyi, arkasından da üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı 3 bin yeniçeri ve süvari kuvvetleriyle gönderir. Bundan sonra da bizzat kendisi sefere çıkar. Budin'i kurtarmaya giden kuvvetler, bir aydan fazla uğraştıkları halde düşmanı tarda (kovmaya) muvaffak olamamışlardı. Bu arada Budin'i almaktan ümidini kesen ve asıl ordunun yaklaşmakta olduğunu duyan Ferdinand kuvvetleri, bir gece gizlice kaçmak istedilerse de muvaffak olamayarak tamamına yakın bir kısmı imha edillir. Ordugâhları da Türklerin eline geçer. Başkomutanları olan Rokendorf yakalanarak Komaran mevkiinde öldürülür. Pâdişah'ın komutasındaki ordu Budin'e yaklaştığı sırada böyle başarılı bir haber alınır.

Bu savaş esnasında Avusturyalılar, ordugahlarının etrafına hendekler kazıp manialar koydukları ve "İstabur - Tabur" adı verilen istihkâmları yapmışlardı. Macarlarca bu tahkimata verilen "Tabur" adı, tarihlerimizde "İstabur" şeklinde ifade edildiğinden, Kanunî'nin bu dördüncü Macaristan seferine "İstabur seferi" adı verilmiştir.[48]

Budin'e gelindikten sonra küçük kral, Pâdişah'ın şehir dışındaki karargâhına getirilir. Daha önce verilen karar gereği piyade kuvvetleri Bu-

48. İstabur seferi hakkında daha geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 341 a - 344 b; Peçevî, I, 225- 236; Hammer, V, 223 - 224; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 110 - 111.

din'e girerler. Kraliçeye küçük Kral Sigismund büyüyünceye kadar Budin'in Türk idaresinde kalacağı söylenir. Sigismund, altın ve lâciverd damgalı ahidnâme ile[49] kendisine nâib olan annesiyle birlikte Zapolyai'nin eski beylik mahalli olan Erdel (Transilvanya)'e gönderilir.

Bu ugulama ile daha önce Zapolyai'nin idaresinde bulunan Macaristan doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına ilhak olunup on iki sancaklık Budin Beylerbeyliği teşekkül ettirilmiş oldu. Bu Beylerbeyliğe de Bağdad Valisi olup aslen Macar olan Süleyman Paşa tayin olunur. Bundan sonra Macaristan'da derhal arazi tahriri yaptırılmıştır. Böylece Macaristan, Osmanlılara, Ferdinand'a ve bir de Erdel'de Sigismund'a ait olmak üzere üç kısma bölünmüş olur.

Böylece, bir buçuk asır Türk hâkmiyetinde kalacak olan Macar topraklarının yönetimi hususunda son derece akıllıca hareket eden Osmanlılar, Budin'e tayin edilecek Paşaları devamlı olarak birinci derecede değerli kimseler arasından seçiyorlardı. Onlar, bu insanların hem muktedir bir serdar, hem siyasî kuvveti olan bir diplomat, hem de ahlâkça son derece mazbut, mert, dürüst ve faziletli kimseler olmasına bilhassa dikkat ediyorlardı.

Artık Osmanlı idaresinde gelişme imkânı bulan bir Macar medeniyeti ve bu medeniyet ile yarış ve barış halinde olan bir Müslüman Türk dünyası, aynı coğrafya üstünde yaşıyorlardı. Bir taraftan Macarlar'dan devr alınan kültür ve medeniyet mirası diyebileceğimiz eserler muhafaza edilirken, bir taraftan da şehrin bir Müslüman Türk ülkesi haline gelmesi için garet sar-

49. Bu ilhak sebebiyle Sultan Süleyman tarafından Vezir-i A'zam Hadım Süleyman Paşa'ya gönderilmiş olan 948 Cemaziyelahir (1541 Ekim) tarihli nâmede şöyle deniliyor:
"... fethettiğim Üngürüs vilâyetinin dâru'l-mülkü olan Budin tahtı ki, ol zamanda memâlik-i islâmiyeden baid (uzak) ve zabtı (muhafazası) asîr (zor) olup Yanoş Kral haracı iltizam etmeğin... Üngürüs krallığ-ı mezbûre tevcih olunup ânın vefatından sonra oğlu İstefan (Sigismund) Kral'a inayet eylemiştim. Üngürüs memleketi ile hemcivar olan Nemçe kralı Franduş (Ferdinand) ehl-i islâm ile buğz ve adavette ısrar üzre sahib-i kin bir müfsid ve fesad karîndir. Üngürüs iklimlerine dahi kral olmak sevdasına düşüp karındaşı İspanya Kralı Karlo (Şarlken) ittifakı ve sair kefere muavenetleriyle diyar-ı dalalet âsârlarından mübalağa asker-i küffar cem eyleyip Tuna suyu üzerinde dahi bî-nihaye gemiler ile toplar ve bayraklar tertip eyleyip Engürüs beyzâdelerinden Pireni Petri (Piyer Pereni) âna tâbi olup gelüp Engürüs şehrine müstevli olup Budin şahrini hisar etmişlerdi... Asıl murad-ı hümâyunum Budin tahtını dâr-ı islâm edip düşman-ı rehzen def olunduğu gibi Budin'de olan Yanoş Kralın oğluna atasının ocağı olan Erdel vilâyetinin hanlığını ihsan eyleyip hızâne-i âmireye bir miktar mal vermek üzere ol cânibe gönderildi..." Feridun Bey, Münşeât, I, 551; Uzunçarşılı, Tarih, II, 338 - 339.

fedilmiştir. Bu gayret hareketi, sür'atle inkişaf etmiştir. Böyece Budin, yüz yıla varmadan saraylar, câmiler, mescidler, medreseler, sebiller, türbeler, tekkeler, imâretler, köprüler, hanlar, çarşılar, pazarlar, ziyâret ve mesirelerle tipik bir Müslüman Türk beldesi oluvermişti. Öyle ki, Macar topraklarından fışkırırcasına bu kültür ve medeniyet müesseselerinin yalnız isimleri üzerinde durup düşünmek bile idarî, askerî, ictimaî, hukukî ve kültürel mânada sâbit olmuş Türk kaşesini göstermeye kâfidir.[50] Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, Budin'i önemli bir merkez olarak kabul ediyorlardı. Bilhassa İla-yi kelimetullah için burayı hem maddî görüntü olarak hem de mânevî bakımdan bir İslâm şehri haline getirmeyi önemli ve vazgeçilmez bir hedef olarak görüyorlardı. Bu sebepledir ki, 1541'de Osmanlı Devleti'ne ilhak olunan Macaristan toprakları, vaktiyle pâyıtahtlık etmiş şehirler gibi (Bağdad, Mısır), devletin en mühim beldelerinden biri sayılan Budin merkez olmak üzere, yeni bir eyâlet teşkil edilmiş ve bütün diğer eyâletler gibi bir beylerbeyinin idaresi altına konulmuştur. Bu sebeple Budin beylerbeyi olan paşanın protokol bakımından önemli bir yeri bulunmakta idi. Koçulu kayığa binmek, rikâbta peyk ve solak yürütmek ve bazı tevcihatlarda bulunabilmek selâhiyetine sahip olmak ilk akla gelenler olarak belirtilebilir. Nitekim Budin Beylerbeyliği uhdesinde kalmak üzere 1574 yılında vezir olan Sokullu Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde kendisinin, eskiden olduğu gibi mahlûl tımar tevcihi, hisar müstahfızları ve kethüda yeri tayini haklarına sahib olduğu açık bir ifade ile belirtilmiştir.(BOA. MD. nr. 26, s. 97.)[51] Budin beylerbeyileri, meydana gelecek önemli hudud muharebelerinde toplanan kuvvetlere komutan olarak tayin edilir. Bu arada civar eyâletlerin komşu devletle olan ihtilafları, diğer mahallî makamlar tarafından bir çözüme bağlanamazsa o zaman Budin beylerbeyinin hakemliğine müracaat olunurdu. Bundan başka, Budin'deki Paşa Sancağı haslarının miktarı, buradaki cebelîler ile diğer görevlilerin sayısı da bize Osmanlılar tarafından bu eyâlete ne denli önemin verildiğini göstermektedir.[52]

Bütün bu gelişmelerden sonra Kanunî'nin Macaristan fütûhatı ile ilgili siyasetine baktığımız zaman, onun bir tek hedefinin olduğunu görürüz. O da ilâ-yi kelimetullah için buralara gitmek ve bu vasıta ile İslâmiyeti daha

50. Ayverdi, Osmanlı Asırları, I, 352.

51. Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukuât, I, 150 - 151.

52. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, İstanbul 1280, s. 17 - 18; M. Cavid Baysun, "Budin" İA. II, 757 - 758.

uzaklara götürmektir. Gerçi özellikle günümüzde, zaman zaman, Kanunî'nin Macaristan ve Batı seferlerine sarf ettiği kudreti, emek, gayret ve masrafı tenkid edilerek bu gücün, İran ile Türkistan taraflarına, başka bir ifade ile Türk ve Müslümanlarla meskûn sahalara harcanması ve bu sayede bunların önemli bir kısmının tek bir bayrak altında toplanmasına çalışması daha iyi olmazmıydı? denilmektedir. Muhtemelen Mustafa Nuri Paşa da aynı sorulara muhatab olmuş olmalı ki, bu konuda çok güzel ve detaylı bilgiler vermektedir. M. Tayyib Gökbilgin de kaynak belirtmeden büyük ölçüde bu görüşleri aynen kullanarak bu tenkidlere şöyle cevap verir:

a) O dönem, günümüzden oldukça uzaktır. Binaenaleyh o devrin zihniyeti ile değer ölçülerini tamamen ve doğru bir şekilde kavramak mümkün olmayabilir. Bunun içindir ki, tarih ilmi ile uğraşanlar, ilgilendikleri dönemin olaylarını incelerken mümkün mertebe o günün şartlarını, anlayışlarını, fikir ve düşünce akımlarını hesaba katmak zorundadırlar. Ancak bu sâyede doğruya yakın bir sonuca ulaşabilirler.

b) Gerek Arap, gerekse diğer Müslüman devletlerden zapt edilen toprakları, uzun zaman idaresi altında tutmayı başaran Osmanlı Devleti, bir mânada bu başarısını muazzam bir disiplin altında yetiştirdiği askerî gücüne borçludur. Halbuki bu ordunun kaynak ve çekirdeğini "devşirme" dediğimiz sistemle gayr-i müslim tebeanın çocukları teşkil ediyordu. Devlet, Avrupa seferlerinde kayb ettiği nüfusun çok daha fazlasını bu yolla almak ve onları müslümanlaştırmak suretiyle kendi nüfusuna katarak kazançlı çıkıyordu. Bu sistem sâyesinde hem Kur'an'a muhalefet edilmiyor, hem de savaşlarda ölen veya yaralanmak suretiyle savaşamayacak duruma gelen kendi asıl Müslüman nüfusunu korumuş oluyordu. Böylece Osmanlı Devleti, İslâm'ın intişarını (yayılmasını) sağlamış oluyordu. Halbuki elde edilen Müslüman ülkelerin çocukları için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Bu bakımdan Osmanlı, Batı Hıristiyan dünyası ile savaşmakla dinî mânada daha kârlı çıkmış oluyordu.

c) Cihâdın faziletlerini de burada zikr etmek gerekir. Müslüman olmayan bir devletle cihâd yapmanın, diğer yerlerdeki gibi olmayıp çok hayırlı ve sevaplı bir mücadele olması. Gerçekten, ilâ-yı kelimetullah için yapılan bir mücadele, başka bir ifade ile İslâm'ın sesini, bundan haberdar olmayan yerlere ulaştırmanın ne kadar hayırlı bir iş olduğu gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde açıkça belirtilmiştir. Bu sebeple Müslümanlar, cihâdla ilgili müjdelere nail olmak için devamlı olarak Müslüman olmayanlarla mücadeleye önem vermişlerdir.

d) Ganimet elde etme arzusu. Fethedilen memleketlerin maddî imkânlarından istifade etmenin de bu konuda etkisi düşünülebilir. Bu düşünce bir bakıma doğrudur. Çünkü savaşmak isteyen bir devlet veya ordunun paraya ihtiyacı olacaktır. Bu da nisbeten zengin yerlerden elde edilebilir. Orta Avrupa ve Macaristan için sefer yolu hem kısa, hem de ulaşılması bakımından kolaydır. Bütün bunlara ilaveten şunları da söylemek mümkündür:

XVI ve hatta daha sonraki asırlarda günümüzde olduğu gibi milliyet mefhumundan söz edilemez. Bu bakımdan Türklük diye bir şey de pek düşünülmüyordu. Binaenaleyh Türkmenistan'daki Türklerle bir birliğin sağlanmak istenmesi, milliyet bakımından değil, onların da Müslüman ve özellikle Sünnî olmalarından dolayı olabilirdi.

O zamanki Safevîler İran'ında Şiî Mezhebi hâkimdi. Etnik bakımından bunların büyük bir ekseriyeti Türk ve Türkmen kabilelerinden (Kaçarlar, Afşarlar, Türkmenler vs.) olmakla beraber, mezheblerinin farklı (Şiî) olması onları, Osmanlı Türklerinden derin bir uçurum ile ayırıyordu. Nitekim hem Şah İsmail, hem de oğlu Şah Tahmasb Türk idiler. Bununla beraber İranlılık adına, Şiî Mezhebi savunucuları olarak Sünnî Osmanlılarla kıyasıya mücadele ediyorlardı. Binaenaleyh bir birlik söz konusu olamazdı. Safevîler, Keyhüsrev'lerin, Dârâ'ların tahtında âdeta eski İranlılığı temsil ediyorlardı.[53]

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığına göre Kanunî Sultan Süleyman, İslâm birliğine zararı dokunacak ve onu tehlikeye sokacak bir harekette bulunmadıkları müddetçe, Müslüman devletlerle uğraşmayı pek istemiyordu. Zira böyle bir uğraşma, aynı dine mensub insanları birbirlerine düşürecek, bu da İslâm ümmetinin zayıflamasına sebep olacaktı. Keza böyle bir savaşta cihâd da söz konusu olmayacaktı. Zira cihâd, gayr-i müslim devletlere karşı yapılan bir mücadele idi. Bu sebeple Kanunî, Müslüman Doğu ile uğraşmak yerine, Hıristiyan Batı ile uğraşmayı yeğlemişti. Bununla beraber İslâm birliğini tehhlikeye düşürecek veya kendi topraklarında Sünnî İslâm akidesi yerine, Şiî akideyi yerleştirmeye çalışanlara karşı harekete geçmekten de çekinmemiştir. Nitekim Şiî Mezebi akidesini yerleştirmeye çalışan Safevî İran'la yapılan muharebeler ve bu muharebelerin başarıya ulaşıp za-

53. Mustafa Nuri Paşa, Netâicu'l-Vukuât, I, 133 - 134; M. Tayyib Gökbilgin, " Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar" Kanunî Armağanı, Ankara 1970, s. 37 - 38.

ferle sonuçlanması için baş vurulan çareler bunu göstermektedir.

5. 1543 Macaristan Seferi

Budin'den dönen ve kışı Edirne'de geçiren Kanunî, İstanbul'a geldiğinde Ferdinand'ın elçileri gelerek eski isteklerini tekrarladılar. Buna göre Avusturya elçisi, Macaristan'ın terk edilip kendilerine verilme karşılığında senede 100.000 duka altın vergi vermeyi taahud ediyordu. Fakat Osmanlı Pâdişahı Kanunî böyle bir teklife sıcak bakmadığından elçi, 9 Ekim 1542'de geri dönmüştü. Bu arada Ferdinand, değişik milletlerden müteşekkil ve takriben 80.000 kişilik bir ordu topamış bulunuyordu. Ferdinand'ın bu büyük hareketini Fransız elçisi vasıtasiyle haber alan Osmanlılar, Budin'e yardım göndermek için derhal hazırlıklara başlarlar. Tuna'yı takiben Peşte önlerine gelen bu büyük ordu, 8.000 kişilik bir kuvvet tarafından müdafaa edilen kaleyi muhasara altına alır. Osmanlı kuvvetlerine göre sayıca kat kat üstün olan bu ordu, yedi günlük bir kuşatmadan sonra Kanuni'nin büyük bir ordu ile gelmekte olduğu haberini alınca bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kalır.

Peşte muhasarasının duyulması üzerine gerekli hazırlıklarını tamamlayan Kanunî Sultan Süleyman, yanında oğlu Şehzâde Bâyezid olduğu halde 18 Muharrem 950 (23 Nisan 1543)'de İstanbul'dan Macaristan üzerine hareket eder. Bu sırada önden gönderilen Osmanlı kuvvetleri ile hudud beyleri, Pojega civarındaki bazı kaleleri , Nana ve Valpo gibi önemli iki kaleyi zaptettikten sonra Şikloş'u kuşatırlar. Bu sıralarda Ösek'e gelmiş bulunan Kanunî, Şikloş'un kuşatılmasına yardıma gider. Böylece kale 8 Temmuz 1543'te alınır. Bu arada Pecs (Peçuy) şehri de teslim olmuştu. Bundan sonra Kanunî Budin'e gelir. Gerekli malzemelerin yetişmesi üzerine daha önce Osmanlılar tarafından feth edilen ve bilahere tekrar Avusturyalılar tarafından zaptedilen Estergon üzerine varılır. Kuşatma altındaki kalenin müdafileri teslim teklifini kabul etmediklerinden şiddetli bir muharebe başlar. Dayanamayacaklarını anlayan kaledekiler, bir heyet göndererek 10 Ağustos 1543'te teslim olurlar. Estergon'un fethi ile sonuçlanan bu seferde Ferdinand'ın elinden eski Macar kıralların merkezi olan Gran (Estergon) ve Budin'in güney - batısında Macar kıralların kabirlerinin bulunduğu İstoni Belgrad (Ştulvaysenburg) ile Drava nehri üzerindeki Valpo, Şikloş ve Tata gibi yerler alınır. Böylece bu harekât sonucunda Budin'in emniyeti için ci-

vardaki kalelerin zaptı ve eyalete ilhakı gerçekleşmiş olur. Kanunî, İstanbul'a dönüş sırasında Saruhan sancakbeyi olan oğlu Mehmed'in Manisa'da vefat ettiği haberini alarak büyük bir üzüntü ile sarsılır. Bu yüzden mateme bürünür. İstanbul'a gedikten sonra da oğlunun nâşının Manisa'dan İstanbul'a getirilmesini emrederek 18 Şaban'da Bâyezid Camii'nde bütün İstanbul halkı ile birlikte cenaze namazını eda eder. Yine Pâdişah'ın emir ve arzusu üzerine cenaze, Şehzade Camii yanındaki hazireye defn olunur. Kanunî'nin zafer sevincini yaşayamamasının sebebi olan Şehzâde'nin ölümü ile ilgili belge, onun ölümünü şu ifadelerle nakleder: "Şehzâde-i saidu'l-baht Sultan Mehmed, Estergon Belgrad ve nice kal'alar fethi için müjdegâneye gelen ağa ki, sene 950 ve Şaban'ın gurresinde (ilk günü) vaki olan Çarşamba günü gelüp donanma olduğu gün hasta olup altı gün sahibfiraş (yatakta yatıp) yedinci sülesa (Salı) gecesi fevt olup azim matem olup mah-ı mezburun (belirtilen ay) dokuzuncu Çarşambası günü Lala Paşa, Defterdar İbrahim Çelebi ve nice ağalar İslambol'a maiyyetin alıp gittiler. "[54]

Bütün çabalarına rağmen Osmanlılarla başa çıkamayacaklarını anlayan ve her seferde ellerindeki mühim şehir ve kalelerin bir kısmını kayb eden Ferdinand ile Şarlken, başlangıçta bir mütareke, daha sonra da beş yıllık bir barış antlaşması yaparlar. Haziran 1547'de beş yıl için imzalanan bu muahede (antlaşma), bir mütareke mahiyetinde kalır. Zira meydana çıkan Erdel hâdisesi, harbin yeniden başlamasına sebep olur.

Daha önce de temas edildiği gibi Erdel Kıraliçesi yani eski Macar Kıralı Jan Zapolyai'nin zevcesi İzabella, Osmanlıların himayesinde idi. Kıraliçenin maiyetindeki müşavirlerden birisi Ferdinand taraftarı olup Erdel'in buna verilmesine çalışıyordu. Bu durum'a vâkıf olan Osmanlı Devleti, Ferdinand'ı tehdid ettiyse de Ferdinand buna aldırış etmez. Zira bu sıralarda Osmanlı ordusunun İran seferinde olduğunu bildiğinden kendisine bir şey yapamayacağından emindi.

Kanunî, Avusturya kuvvetlerinin Erdel'e girdiğine kani olunca Avusturya elçisinden durumu sordurtarak onu haps ettirdiği gibi Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'yı Erdel üzerine yürümekle görevlendirmişti.

10 Temmuz 1551'de Sofya'dan areket eden Sokullu, bir müddet sonra 7

54. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik 346 a - 374 b; Peçevî (Peçuylu), Tarih, I, 248- 263; Uzunçarşılı, Tarih, II, 339 - 340; Emecen, "Kanunî Devri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, X, 373 - 374; Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar" Kanunî Armağanı, s. 250.

Eylül'de Slankamen'den ayrılarak Beçe önlerine gelip burayı ele geçirir. Ayrıca, Beçkerek ve Çanad'dan başka oniki kaleyi daha zaptederek Osmanlı hâkimiyetine katar. Lipva'yı da kolaylıkla ele geçirdikten sonra Tımışvar'ı kuşatır. Fakat iklim şartlarının müsait olmaması üzerine Belgrad'a döner.

Sokullu Mehmed Paşa'nın çekilmesi üzerine Avusturya ordusu Erdel'e girerek lipva'yı geri aldığı gibi Segedin'i de muhasara eder. Bu sırada Segedin sancakbeyi olan Mihal oğlu Hızır Bey'in iç kaleye kapanıp, Budin Beylerbeyi olan Hadım Ali Paşa'yı keyfiyetten haberdar etmesi üzerine Segedin önlerine gelen Ali Paşa, Avusturya ordusunu imha etmişti.

İki taraf arasındaki savaş 970 (1562) yılına kadar sürer. Bu tarihte Ferdinand, Busbecq adındaki elçisini anlaşmak üzere İstanbul'a gönderir. Yine bu sırada Şarlken'in çekilmesinden dolayı Ferdinand beş seneden beri Alman İmparatoru bulunuyordu. Böylece en son olarak Ferdinand, Erdel (Transilvanya)'den vaz geçmiş ve eskisi gibi elinde bulunan Macaristan için 30.000 duka altını kabul ile sekiz senelik bir muahede imzalamıştı(1562).[55]

6. Boğdan Seferi

Boğdan, II. Bâyezid döneminden beri Osmanlılar'a bağlı bir voyvodalık haline getirilmişti. Boğdan voyvodalığı, Kili ve Akkirman kaleleri alındıktan sonra sıkı bir şekilde devletin nüfuzu altına girmişlerdi. Bunlar, yarım asırdan daha fazla bir süre devleti uğraştıracak hareketlerde bulunmamışlardı. Her ne kadar voyvodalık zaman zaman vergisini vermekte ihmal göstermişse de buna İran, Mısır ve Macaristan seferleri münasebetiyle göz yumulmuş ve sadece ikaz ile iktifa edilmişti.

Kanunî, Macaristan seferi sırasında Voyvoda Petru Rareş'e bir berat göndererek, burayı onun idaresine bırakmıştı. Voyvodalık, her yıl Osmanlı Devleti'ne 4000 duka altın, 40 kısrak ve 20 tay göndermekle yükümlü tutulmuştu. Bunun içindir ki Voyvoda Petru Rareş, Viyana seferi esnasında orduya elçisini göndererek sadakatini te'yid ile bu seferinden avdette de vergisi olan 4000 duka altın ile 40 kısrak ve 20 taydan ibaret olan vergisini bizzat takdim etmişti. Hammer, Rareş'in Osmanlılar'a getirdiği vergiler konusu ile onun, Kanunî tarafından karşılanışı ve kendisine yapılan muameleyi şu

55. Geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 4ll a-424 b; Peçevî, Tarih, I, 285 - 293; Uzunçarşılı, Tarih, II, 339 - 342; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 136 - 140.

ifadelerle nakletmektedir: "Sultan Süleyman, Viyana'dan dönüşünde kararlıştırılan hediyeleri bizzat Rareş'ten alarak karşılığında bir samur kürk (vezirlere mahsus elbise), iki tuğ (sancakbeyi alâmeti), bir kuka (yeniçeri ortabaşılarının serpuşu) hediye eder."[56]

Petru Rareş, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olmakla birlikte hariçten yapılan tesirlerle gizlice Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışmaya başlamıştı. Nitekim gizlice Ferdinand ile muhabere ve müzakerelere başlamış bulunan Petru Rareş, o sıralarda karışıklıklar içinde bulunan Erdel'e tecavüz ettiği gibi, Zapolyai'ye karşı Ferdinand ile gizlice temasa geçmişti. Bundan başka göndermekle yükümlü olduğu vergileri de göndermemeye başlamıştı. Keza, Osmanlı Devleti'nin o taraflardaki mutemed adamı olup Osmanlılar'a bağlı bir hükümet kurmak üzere Erdel'e gönderilmiş bulunan Venedikli Gritti'yi de öldürtmüştü.[57]

İşte Rareş'in bu neviden faaliyeteri ve Lehlilerle iyi geçinmeyip onlar tarafından voyvodanın azledilmesi hususunda vaki olan müracaatlar sonrası Kanunî 1538 Mayıs'ında Boğdan üzerine yürümeyi kararlaştırır. Ancak bu kararını gizli tutar. Barbaros'un donanma ile denize açıldığı (7 Temmuz)'nın ertesi günü İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu, Edirne'ye ulaşıp oradan hareket ettiği zaman Kanunî "Seferimiz Boğdan üzerinedir" diyecektir. Ordu, Sultançayırı denen mevkide iken Rareş'ten gelen bir elçi, emre itaat edileceğini bildirmiş, ancak Kanunî, ona verdiği mektupta, Rareş'in hırçırlık ve azgınlığa son vermesi ve gelip itaat arzetmesi halinde ona karşı merhametli davranacağını bildirmişti. Bununla beraber alınan haberlerden Rareş'in samimi olmadığı anlaşılmış olduğundan sefere devam edilmiştir. Osmanlı ordusunun harekâtı karşısında dehşete düşen Rareş, Transilvanya içlerine doğru kaçmaktan başka bir çare bulamamıştı. Osmanlı ordusu ise Yaş şehrini yakıp yıktığı gibi 16 Eylül 1538'de Voyvodanın merkezi olan Suceva şehrini de alır. Bu şehrin fevkalade müstahkem bir kalesi olmasına rağmen şehir halkı, mukavemet edemiyeceğini anladığından, kale anahtarlarını getirip Osmanlı kuvvetlerine teslim eder. Bunun üzerine Kanunî, şehirde umumi af ilan ederek beylerin kendi aralarından bir voyvoda seçmelerini ister. Seçilen voyvoda ise Kanunî tarafından intihab olunur ki bu, muhtemelen Petru Rareş'in kardeşi olan Stefan Lacusta'dır. Kanunî, bu yeni voyvodaya bir de berat verir.

56. Hammer, V, 198.
57. Hammer, V, 198.

Bu seferin sonunda Osmanlılar, Prut ile Diniester nehirleri arasında kalan yerleri ellerine geçirmişlerdi. Elde edilen bu yerler, bir sancak haline getirilmişti. Bundan başka yıktırılan Kili kalesi yeniden inşa edilmiş, Akkirman ise müstahkem bir hâle getirilmişti. Yine bu esnada Bender şehri de ele geçirilmişti. Boğdan meselesinin hallinden sonra Osmanlı ordusu geri dönmüş, sefere katılmış bulunan Kırım Hanı Sahib Giray'a da geri dönme izni verilmişti. Osmanlı ordusunun dönüşünden sonra, beylerin seçtiği ve Kanunî'nin göreve getirdiği yeni voyvoda ile yeni idareciler, vaziyete hâkim olamazlar. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Rareş'i İstanbul'a davet ederek ikinci defa voyvodalığı ona verir.[58]

C. ANADOLU'DAKİ İÇ İSYANLAR

Kanunî döneminin önemli iç olaylarından biri de Bozok bölgesinde ortaya çıkan Şiî karekterli iç isyanlardır. Bu isyanlardan biri, Kanunî'nin, Mohaç seferine çıkıp Budin'e doğru ilerlemekte olduğu bir sırada patlak vermişti. Genel olarak bu isyanlar, Safevîlerin, II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim devirlerinden beri Anadolu'daki tahrikleri sonucunda Şiî temayüllü Türkmen gruplarının çıkardıkları isyanların devamı mahiyetinde idiler. Yavuz Sultan Selim devrinde şiddet ve güçlükle teskin edilebilen Safevî propagandası, Şah İsmail'in oğlu Tahmasb'ın tahta geçmesi ile yeniden hız kazanır. Oldukça geniş cephelerde cereyan eden bu isyanın başlıca kışkırtıcısı ve müsebbibi, Safevîlerin mezheb organizasyonuna bağlı olarak yürüttükleri, sistemli propaganda ile gizli ve isyankâr faaliyetleri idi. Bunlar tek merkezden idare ediliyor ve hei tarafta, hemen hemen her zaman görülebilecek mahallî bazı haksızlık ve uygulamalar büyütülerek , türlü şekillerle muayyen zümreler tahrik ediliyordu. Bir çok yerde birden patlak veren ve bir plan dahilinde olduğu, müşterek hareketlerinden anlaşılan bu isyan teşebbüslerinin Safevîler tarafından idare edildiğini gösterecek pek çok sebep vardır. Osmanlı Devleti'nin, Budin'deki harple meşgul olması, İran'ı hareket sevketmişti. Böylece İran, Şarlken ile Ferdinand'a yardım etmiş oluyordu. İsyan hareketini büyüten işlerin başında, yapılan İran propagandası ile birlikte tımar ve tahrir sebebiyle gayr-i memnun bir sınıfın ortaya çıkmasıydı. Nitekim Bozok sancağı tahriri esnasında tahrir memurlarının yaptıkları

58. Lütfi Paşa, Tarih, s. 365 - 367; Feridun Bey, Münşeât, I, 602 - 603; Hammer, V, 198 - 199; Uzunçarşılı, Tarih, II, 342 - 344.

haksızlık, kısa zamanda bölgede bir ayaklanmanının başlamasına sebep olmuştur.

Bu ayaklanma, Süğlün Koca ve oğlu Şah Veli ile Safevî halifesi (ajanı) Zünnûn adlı kimselerin birleşmek suretiyle etraflarına Bozok Türkmenlerini toplayarak harekete geçmeleri ile başlamıştı. Onlar, bölgede bulunan Müslihiddin adındaki kadı, onun katibi Mehmed ve Hersekzâde Ahmed Paşa'nın oğlu olan Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürürler.[59] Beyleri Şehsuvar oğlu Ali Bey'in ölümünden dolayı kırgın olan Dulkadir Türkmenleri'nin katılmasiyle isyan daha da büyümüş, Kayseri civarında Karaman Beylerbeyi Hurrem Paşa'yı yenen âsiler, Tokat taraflarına hâkim olmuşlardı. Nihayet Höyüklü mevkiinde sıkıştırılan âsilerle yapılan mücadelede (26 Eylül 1526) âsilerin ele başıları öldürülmüştü. Bununla beraber dağılan âsi guruhu yeniden toparlanarak ani bir saldırı ile Rum (Sivas) Beylerbeyi olan Hüseyin Paşa'yı ağır yaralayıp, ölümüne sebep olurar. Fakat güçsüz âsiler, Diyarbekir Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın kuvvetleri karşısında dağılmaktan başka çare bulamazlar.

1527'de Adana taraflarında çıkan isyan ise Adana Beyi Pîrî Bey tarafından bastırılmıştır. Ancak bu iki isyanın hemen akabinde, Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan daha çıkar. Bu isyan hareketinin liderliğini, Hacı Bektaş Veli sülalesinden olduğunu iddia eden ve Hacı Bektaş Zâviyesi Post-nişini Kalender Çelebi yapmaktaydı. Şah ünvanı da verilen Kalender'in, mevkii sebebiyle kısa zamanda yanında 30 bin kişi toplanmıştı. Bunlar, Şiîliğin iyice nüfuz ettiği, sıkı kayıtlar yerine nisbeten serbest yaşamaya alışmış, devletin birtakım mükellefiyetlerinden gayr-i memnun konar göçer Türkmen grupları idi. Kalender'in isyanı haberi, Mohaç'tan dönmekte olan Kanunî'ye ulaşınca derhal tedbir alınması için emirler göndermiş, İstanbul'a vardığında da Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmişti. İbrahim Paşa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipahiden mürekkeb bir kuvvetle tenkil için sevk olunmuştu.

Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın eyâlet askerleri ile Cincife mevkiinde âsilere mağlub olmaları üzerine İbrahim Paşa, birtakım ön tedbirler alma gereğini duyar. Bu cümleden olarak o, daha işin başında, Kalender'in önünde mağlub olan askeri, henüz harbe girmemiş olan kendi kuvvetleri ile temas ettirmez. Bundan sonra sadece Kapıkulu askerlerini yanında tutar. Yenilgi haberini Dulkadir

59. Peçevî, I, 118.

Eyâleti'nde alan İbrahim Paşa, sür'atle Elbistan'a gider. Paşa, bu isyan kuvvetlerinin üzerine yürüyüp boşu boşuna Müslüman kanı dökmektense, siyasî tedbirlerle hareketin sebebini ortadan kaldırmak yolunu tutarak adâlet uygulamaya başlar. Zulüm ve gadrleri görülen ümerâyı cezalandırır. Haksız olarak zaptedildiği görülen tımarları sahiplerine iade edip, bunların merkezî hükümetin rızası olmadan yapıldığını göstermeye çalışır. Kalender Şah'ın etrafındaki kimseleri, kaçak olarak giden casusları vâsıtasiyle bundan haberdar edip, dehâlet edeceklerin affedilerek eski vazifelerine iade edileceklerini ilan ettirir. Gelenlere iltifat göstererek âsinin etrafındaki Türkmen aşiretlerini kendi tarafına çeker. Sadrazamın bu şekildeki âdil davranışı, Kalender Şah'ın etrafındaki kuvvetlerin derhal çözülmelerine sebep olur. Böylece o, Dulkadir Türkmenleri'ni kazanarak onların, Kalender'in yanından ayrılmasını sağlar. Bunun sonucu olarak kuvvetleri büyük ölçüde azalan âsiler üzerine çok itimad ettiği adamlarının komutasında küçük birer müfreze göndererek 22 Ramazan 933 (2İ Haziran 1527)'de Baş Sarız (veya Başsaz mevkii) Yaylağı'ndaki Kalender'i İran'a kaçmadan yakalatıp başını kestirir.

İbrahim Paşa, bu isyanın bastırılmasından sonra İstanbul'a döner. Bu isyan hâdiseleri merkezî hükümeti ciddi tedbirler almaya sevkeder. Bunun için her tarafa tahkik heyetleri gönderilir. Bu heyetler sâyesinde halkın şikâyet ettiği konular düzeltilir. Böylece gayr-i memnunluk zorla değil, hüsn-i tedbirle giderildi ki, bu, Osmanlı idaresinin karekteristik vasıflarından birini teşkil eder. Herhalde asırlarca Devlet'in varlığını devam ettirmesini sağlayan prensiplerin mahiyeti bu neviden davranışlar sayesinde mümkün olmuştur.[60]

Yukarıda zikredilen isyanlardan iki sene sonra yani H. 935 (M.1529)'de Adana civarında başına 5 bin kişi toplayan Seydi ve sonradan ona iltihak eden İnciryemez adlı Kızılbaş âsilerinin çıkardıkları isyan da, Ramazan oğullarından Adana Beyi Pîrî Bey tarafından şiddetle bastırılarak ele başları ele geçirilip öldürülmüşlerdi.[61]

Anadolu'da cereyan eden bu isyanlar sırasında İstanbul'da Molla Kabız adında birisi, câmilerde, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün ol-

60. İsyanlar hakkında daha geniş bilgi için bk. Peçevî, I, 118 - 124; Müneccimbaşı, III, 482 - 484; Hammer, V, 69 - 71; Uzunçarşılı, Tarih, II, 345 - 348; Feridun Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri' Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989, X, 328 - 329.

61. Uzunçarşılı, Tarih, II, 347 - 348.

duğu şeklindeki görüşlerini, âyet ile hadisleri kendine göre te'vil ederek halka yaymaya başlamıştı.

Çağdaş tarihçi ve devlet adamı Celâlzâde Mustafa'nın "erbab-ı ilimden" olduğunu söylediği Molla Kabız, Kanunî devrinin ilk yıllarında bir zındıklık yoluna sapmış görünmektedir. Celâlzâde'nin ifadesine göre, Molla Kabız'ın itikadına fesad gelmiş, dalalet yoluna saparak harabatî bir hayat yaşamaya başlamıştır. Hâdiseyi sadece dinî münakaşa değil, aynı zamanda milli bir emniyet meselesi olarak gören Osmanlı hükümeti, fikir ve görüşleri, Şeyhülislâm Kemal Paşazâde tarafından ilmî delillerle bu fikirleri çürütülmesine rağmen, yine de iddiasından vaz geçmeyen Molla Kabız'ı ölüm cezasına çarptıracaktır.

Dönemin fikir, düşünce ve anlayışını ortaya koyması; gerek devlet adamlarının, gerekse hükümdarın benzer olaylara bakışı açısından önemli bir hâdise olan Molla Kabız olayına ana hatlarıyla temas etmek gerekir.

Biraz önce belirtildiği gibi Hz. Peygamber aleyhinde konuşan Molla Kabız, 8 Safer 934 günü bazı kimseler tarafından Divan-ı Humayûn'a getirilir. Çünkü o, "daire-i şer' ve edebten hurucuna ulemadan bazı sahib-i gayret kimesneler tahammül etmeyüp bi'l-fiil Server-i kâinat üzerine (s.a.s.) Hz. İsa'yı tafdil edüp mezkuru Divan-ı Humayûna getirirler." Divan'da bulunan paşalar, bu meselenin bir "şer'-i şerif" işi olduğunu düşünerek olayı Divan üyesi olarak orada hazır bulunan kadıaskerlere havale ederler. Bu sırada Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi Rumeli, Kadirî Çelebi de Anadolu kadıaskeri bulunmakta idiler. Dâvasını açıklaması istenilen Molla Kabız, inandığı şeyleri olduğu gibi anlatınca, her iki kadıasker de gazaba gelerek katlini emrederler.

Gerek Kabız'ın, gerekse kadıaskerlerin buradaki davranışları ilgi çekici bir mâhiyet arzediyor. Kabız, iddiasını ortaya koyduktan sonra bunu destekleyen bazı âyet ve hadisleri nakledip bunların açıklamalarını yapıyordu. Bu yolla delillerini ortaya koyduktan sonra, ısrarla dâvasının doğru olduğunu söylüyordu. Halbuki, Molla Kabız'ın açıklamaları ile ilgili bazı şer'î meselelerin kadıaskerlerin hatırında bulunmadığı anlaşılıyordu. Bu sebeple her ikisinin de şer'î icaplara göre cevap vermekten âciz bulundukları görülüyordu. Bundan dolayı itidal yolunu terk edip gurur ve gafletin istilasına uğramışlardı. Böylece bu iki kadıaskerin, işgal etmekte oldukları mevkilerin tam mânasiyle ehli olmadıkları meydana çıkıyordu. Celâlzâde'nin ifadesine göre Molla Kabız'ın iddialarına makul cevaplar veremeyen bu iki kadıasker, derhal katlini isterler. Buna karşılık Vezir-i A'zam İbrahim Paşa

"...bu şahsın müddeası, şer'-i şerife muhalif olup hata ise ol hatayı gösterüb..." bu konudaki şüpheleri gidermek gerekir, "şer' ile cevabını verin..." kızmak ve gazaba gelmek suretiyle edeb hududlarını aşan bir durum meydana getirmek ilim ve akıl erbabına lâyık değildir" şeklinde konuştuğu halde onlar Molla Kabız'ı inandığı fikirlerden döndürecek bir şey söyleyememişlerdi. Böylece Molla Kabız'ın kadıaskerler karşısındaki ilmî üstünlüğünü dikkate alan paşalar, Divan'ı tatil edip Molla Kabız'ı da serbest bırakırlar.

Ancak bu durumu, paşaların oturduğu "taşra divanhâne üzerinde" kafes arkasından takib etmekte olan devrin hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman, vezirler huzuruna girer girmez, onlara hitab ile "...bir mülhid, Divânımıza gelüp Peygamberimiz iki cihan fahrına tafdil-i Hz. İsa eyleyüp müddeası isbatında ekavil-i bâtılı tezyil eyleye, şüphesi zâil olmayup ve cevabı verilmeyüb, niçin hakkından gelinmedi...?" demiştir. Bunun üzerine tekrar Divân'a getirtilen Molla Kabız'ın iddialarını çürütmek üzere dönemin mümtaz bir siması olan Şeyhülislâm Kemal Paşazâde ile İstanbul kadısı Mevlâna Sa'deddin Divâna dâvet edilirler. Müfti'l-müslimîn olan Kemal Paşazâde Hazretleri büyük bir "hilm" ve "edeb" üzre Kabız'ın iddiasını sorup öğrenir. Kabız, okuduğu bâzı âyet ve hadislere dayanarak eski iddiasını tekrarlar. Bunun üzerine Şeyhülislâm onun okuduğu âyet ve hadislerin mânalarını açıklayıp gerçeği ortaya koyar. Celâlzâde Mustafa burada şu ifadeleri kullanır: " Tamam itikadını beyan ve ayân edicek kaide-i ilmiye üzre kendisinin su-i fehm ve idrakini gösterüp şüphelerini tamam izâle eylediler. Böylece hak (gerçek) zâhir ve bâhir oldu. Bu açıklamalar karşısında Molla Kabız, dili tutulurcasına susmak zorunda kalır. Kaynağımızın dili ile "Kabız'a sukût ârız olup tekellüm ve nutka mecali kalmayup melzûm ve mebhût oldu." Kabız susunca Kemal Paşazâde aynı yumuşaklıkla ona hitab ederek "...işte hak ne idüğü zâhir olup malum oldu, dahi sözün varmıdır..." bâtıl inancından vazgeçerek "hakkı kabul edermisin?" dedi. Molla Kabız iddiasında ısrar ederek bu teklifi kabul etmez. Bundan sonra Müftü (Şeyhülislâm) İstanbul Kadısı'na dönerek "fetva emri tamam oldu. Şer' ile lâzım geleni siz hükm idün..." teklifinde bulunur. İstanbul Kadısı da, Kabız'a hitab ile Ehl-i sünnet mezhebi üzerine, temiz inanç yoluna dönüp dönmediğini tekrar sorar. Fakat Kabız inancında ısrar etmekte idi. Bunun üzerine katline hüküm verilir.[62]

62. Celâlzâde Mustafa (Koca Nişancı), Tabakatu'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, 172 b - 175 b; Ayrıca bk. Peçevî, I, 124 - 126.

D. İRAN SEFERLERİ

Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine yeni umutlara kapılan Şah İsmail, Anadolu'daki propaganda faaliyetlerini artırdığı gibi Kanunî'nin tahta çıkışını da tebrik etmemişti. Bununla beraber Osmanlılar'ın Avrupa'daki başarıları ve kendisinin İran'daki meşguliyeti, onu zahirî bir dostuk gösterisine itmişti. Şah İsmail'in ölümü ve çocuk yaştaki (onbir yaşında) I. Şah Tahmasb'ın tahta geçmesi, İran'da karışıklıklara sebebiyet vermiş, bu arada Gilan hükümdarı ve İran'daki Sünnî ulema Osmanlılar'dan yardım istemişti. Kanunî'nin niyeti ise Türkistan'a varıncaya kadar bütün Türk illerini bir bayrak altında toplamak ve Kızılbaş-Safevî tehlikesinin kökünü kazımaktı. Bu maksatla daha Mohaç seferine çıkmadan önce Doğu'ya bir sefer yapmayı düşünmüştü. Nitekim o, Gilân Hâkimi'ne mektup yollarken, Şah Tahmasb'a da bir "Tehdidnâme" göndererek şöyle diyordu:

"Niçin dergâh-ı cihanpenâh ve bargah-ı felek iştibahımıza adam gönderub arz-ı ubûdiyet ve can sipari ve ızhar-ı rıkkıyet ve hâksarî etmedin? Bu noksan akılla tamam gururun ve daire-i dalaletten adem-i udûlun (sapıklık yolundan dönmeyişin) olmağın "inşaalluhu'l-eazz ve'l-ekrem" benim dahi an karîb diyar-ı şarka teveccüh-i humayûn ve azimet-i meymunuma mûcib ve bais oldu. Otağ-ı gerdûn nıtak, arazi-i Tebriz ve Azerbaycan ve belki Memâlik-i İran ve turan vesair vilâyet-i Semerkand ü Horasan sahralarında kurulmak mukarrer oldu."[63]

Avusturyalılar'la yapılan antlaşma üzerine Batı'dan nisbeten emin olan Kanunî , Doğu ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye karar verir. Nihayet meydana gelen iki önemli hâdise, İran'a harbin açılmasına sebep olur.

Bunlardan birisi , Bağdad'ı ele geçiren Zülfikar Bey'in, Osmanlılar'a müracaatla şehrin anahtarlarını İstanbul'a göndermesi idi. Bu sıralarda Osmanlılar, Viyana kuşatması ile meşgul olduklarından Tahmasb, yeniden Bağdad'ı ele geçirmişti. Bölgede cereyan eden bu hâdiseler, çağdaş bir araştırmada teferruatlı bir şekilde anlatılır. Bununla beraber biz, fazla teferruata girmeden olayları kısaca vermek istiyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Kanunî'nin çıkacağı I. Doğu seferinden önce, Bağdad ile Bitlis'te meydana gelen hâdiseler, ilk fırsatta böyle bir seferin yapılmasını gerektiriyordu. Türkmen Musullu oymağına mensub Nohud Ali Sultan'ın oğlu olan Zülfikar Han, 934 (1528) yılında Kelhur Hâkimi idi. Bu sırada Bağdad Beyler-

63. Feridun Bey, Münşeât, I, 542 - 543.

beyisi olan amcası İbrahim Hân'ın, yanında asker bulundurmadan yaylağa çıkmasını fırsat bilerek 10 Ramazan 934 (29 Mayıs 1528) günü bir baskınla onu öldüren Zülfikar Han, 40 gün kuşattığı Bağdad şehrini öldürdüğü amcasının oğullarının elinden alarak kendisini Bağdad Beylerbeyi ilan etmişti. Tebriz'in böyle bir oldu bittiyi tanımayacağını ve kendisini cezalandıracağını kestiren bu Türkmen Beyi, Sünnî şehir halkı ile de anlaşarak Bağdad'ın anahtarlarını Kanunî'ye gönderdiği gibi onun adına Bağdad darphânesinde sikke kestirip hutbe okutmuştu. Böylece buranın Osmanlılar'a bağlılığını ilana başlamıştı. Pâdişah, meşhur Viyana seferi ile uğraştığından, Irak'a yardımcı gönderemedi. Sonradan Şah Tahmasb, bir ordu ile gelerek Bağdad'ı günlerce kuşatmış ve sonunda 3 Şevval 935 (10 Haziran 1529) günü, yine Muslu boyundan Ali Bey'in, Zülfikar Han ile kardeşi Ahmed Bey'i uyurken öldürmesi ile, Bağdad kalesini ele geçirir. Böylece, Irak merkezinin kendiliğinden Osmanlılar'a tabi oluşuna İstanbul'dan zamanında yardım gelememesi, Pâdişahı manevî bir borç altına sokmuş oldu.[64]

İran'a karşı harbin açılmasına sebep olan ikinci hâdise ise İran beylerinden Ulama Han'ın Osmanlılar'a, Osmanlı ümerâsından olan Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın ise Safevîler'e sığınmalarıdır. Esasen, Osmanlılar'ın Teke (Antalya) Türkmenlerinden olan ve 1511 "Şah - Kulu isyanı"na katıldıktan sonra Şah İsmail'in yanına kaçarak Safevîler'e iltica edip mansıb alan Ulama Han, Azerbaycan Beylerbeyi olarak önemli bir siyasî mevkie sahipti. Bu sırada, Şah İsmail'in başveziri bulunan ve kendisi gibi Tekeli boyundan olan Çuha Sultan'ın, İsafahan'ın Kendiman yaylağında Şamlu Hüseyin Han tarafından öldürülmesini fırsat bilerek kendisini vezir tayin ettirmek istemişti. Bu maksatla Şah'ın yanına gitmek isterken, rakipleri onu âsi göstererek gözden düşürdüler. Şamlu ve öteki Türkmen beylerinden ve bu arada Tekelülerin ezilmesinden ürken Ulama Han, kendi eyâletindeki sancaklardan Van'a gelerek, buradan, Osmanlılar'ın hizmetine gireceğini, Diyarbekir Beylerbeyisi aracılığı ile İstanbul'a bildirir. İstanbul'dan gelen buyrukta, Bitlis Ocaklı Beyi (IV.) Şeref Bey'in "Ulama'nın aile fertleriyle birlikte Pâdişah dergâhına gönderilmesi "ne gayret etmesi bildirilmişti. Bitlis Hâkimi Şeref Han vâsıtasiyle İstanbul'a gelen Ulama, kendisine delâlet eden Şeref Han aleyhine birtakım sözler sarfederek, onun Şah'a meyli olduğunu söylemişti. Köszeg muhasarasından önce huzura kabul edilen Ulama Han'a, ocaklık statüsü kaldırılarak beylerbeyilik haline getirilen Bitlis tev-

64. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi (1451 - 1590), Ankara 1993, s. 127 - 128.

cih olunmuştu. Böyle bir haberi alan Şeref Han, Sünnî olmasına rağmen Bitlis'in İran toprağı olduğunu ilan etmiş ve Şah Tahmasb'dan Osmanlılar'a karşı yardım istemiştir. O, Osmanlılar'ın, birçok Anadolu hânedanına yaptıkları gibi, kendisini de atalarından kalma topraklarından mahrum edeceklerini sanıyordu. Bunun üzerine Dulkadir ve Diyarbekir vilâyetleri askeri ile Diyarbekir Beylerbeyi olan Fil - Yakup Paşa yardımıyla Bitlis'i kuşatan Ulama, Safevî ordusunun yardıma geldiğini duyunca Diyarbekir'e çekilmiştir. Bu arada Ahlat'ta Şah'a büyük bir ziyafet çeken Şeref Bey, ona ağır armağanlar sunarak, kendisi de murassa kılıç kemeri ve altın sırmalı kaftanla taltif edilir. Tahmasb, 20 Safer 939 (21 Eylül 1532)'da ona bir ferman vererek kendisine "Eyâlet penâh" diye hitab eder.

Bu davranışı ile Tahmasb, Osmanlılar'a bağlı bir uç beyliğini kendi himayesine almış oluyordu. Bu hâdise, İran'a savaş açılmasına sebep olmuştu. Bu, bir Osmanlı toprak parçasının başka bir devlete geçmesi demekti ki, böyle bir şey, Osmanlı siyasetinin kabul edemeyiceği bir keyfiyetti. İşte bunun üzerinedir ki, İran'a karşı bir sefer açmak elzem hâle gelmişti. Almanya'ya baş eğdirilmiş olması, böyle bir sefere imkân veriyordu. Çünkü İran gibi bir devletin üzerine bizzat hükümdarın gitmesi icâb ediyordu. [65]

Yukarıda belirtilen bu iki önemli hâdise karşısında Surhser (Kızılbaş) İran'a sefer açmayı düşünen Kanunî, daha 1525 Temmuz'unda Şah Tahmasb'a gönderdiği "tehdidnâmesi"nde böyle bir fikri taşıdığını ima ediyor, ancak Batı'daki işleri yüzünden buna imkân bulamiyordu. O, İran beliyesini ortadan kaldırıp, Sünnî Türkistan'la birleşerek, kendisini arkadan vuran ve Avrupa'daki, yani diyar-ı küfürdeki İslâmî ve insanî hamlesini yavaşlatan kösteği kaldırmak arzusunda idi. Gerek dedesi, gerekse babasının zamanında meydana gelen ve Anadolu'yu isyanlarla karıştıran Şiîliğe karşı onun düşünce ve tutumunu gösteren bir gazelini burada zikretmek istiyoruz. Bu gazel, Sultan II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan tarafından h.1308 (m. 1890) yılında İstanbul'da bastırılmış ve dört tertip Türkçe divanından birisi olan 236 sahifelik"Divan-i Muhibbî", s. 120'de bulunmaktadır.

"Allah, Allah diyelüm, Sancak-ı Şâhî çekelüm,
Yürüyüp her yanadan Şark'a sipahî çekelüm,
İki yerden kuşanalum yine gayret kuşağın,

65. Daha geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 242 a - 244 b; Lütfi Paşa, Tarih, s. 341 - 342; Kırzıoğlu, age. s. 127 - 130.

Bulaşup toz ile toprağa, bu râhı çekelüm.
Pâyımal eyleyelüm Kişveri'ni Surhser'ün,
Gözüne, sürme deyü dûd-ı siyahı çekelüm.
Bize farz olmuş iken : olmamız İslâm'a zahîr,
Nice bir oturalum, bunca günahı çekelüm,
Umarum rehber ola bize Ebûbekr ü Ömer,
Ey Muhibbî, yürüyüp Şark'a sipahî çekelüm.

I. Irakayn Seferi

Sınır bölgelerinde cereyan eden bu hâdiseler üzerine zaten İran'a sefer açmaya kararlı olan Kanunî, hem Osmanlı Pâdişah'ı hem de İslâm Halifesi adına hutbe okunan ve kale anahtarları da gönderilmiş bulunan Bağdad'ı "Kızılbaş zulmünden" kurtarmak ve Irak'ı almak üzere harp hazırlıklarını başlatmıştı. Bu maksatla 2 Rebiülahir 940 (21 Ekim 1533) tarihinde Vezir-i A'zam Damad İbrahim Paşa'yı önden gönderir. İbrahim Paşa, Kasım ayı sonlarına doğru Konya'ya varmak üzereyken Ulama Han (Paşa)'nın Bitlis'e girdiği ve IV. Şeref Han'ın başının kesildiği haberi gelir. Zira bu sırada Ulama Han ile Diyarbekir Beylerbeyi olan Fil Yakup Paşa birlikte, Şeref Han'ın Hizan'ı kuşattığı sırada ikinci defa onun üstüne yürüyerek mağlub etmişlerdi. Bunun üzerine Şeref Han'ın oğlu III. Şemseddin, başına topladığı kuvvetlerle mukabele ettiyse de karşı duramayacağını anladığından İbrahim Paşa'ya müracaat eder. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Bitlis'i yeniden ocaklık hâline getirip Şeref Han'ın oğlu III. Şemseddin'e verir. Böyle siyasî bir manevrada bulunmakla İbrahim Paşa, yerinde bir hareket sergilemiş oluyordu. Zira bu bölgede Şeref Hanlar'ın nüfuzu büyüktü. Nitekim bu zat, Osmanlılar'ın Bitlis Valisi olarak 1574'e kadar 41 yıl idarede bulunmuştu.

27 Aralık 1533'te Haleb'e gelen İbrahim Paşa, burada kışlamıştı. Kışın Van taraflarında bulunan Ulama Han "istimâlet" tarikıyla Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Van'ı Osmanlılar'a itaat ettirmişti. Bütün bu faaliyetleri haber alan Şah Tahmasb da harb hazırlıklarına başlar. Bu esnada öncelikle Bağdad'a yürüyüp orayı ele geçirmek isteyen İbrahim Paşa, daha sonra Ulama'nın tesiriyle Tebriz üzerine yürümeyi kararlaştırır. Bunun için Birecik üzerinden Fırat geçilerek 14 Mayıs 1534'te Diyarbekir'e varılır. Burada bir müddet kalınarak yeni siyasî teşebbüslere girişilir. Böyle bir niyetle Van önlerine ge-

len İbrahim Paşa, Bingöl üzerinden Tebriz'e hareket eder. Sadrazam'ın ordusu Sa'dabad civarında konakladığı zaman, Tebriz halkının ileri gelenleri, Safevî pâyıtahtının bağlılığını arzederler. Böylece İbrahim Paşa, 1 Muharrem 941 (13 Temmuz 1534)'te savaşmaksızın Tebriz'i ele geçirir. Paşa, burada müstahkem bir ordugâh inşa ettirerek buraya 1000 kişilik bir kuvvet koyar. Şehre bir kadı tayin eder. Böylece her türlü yağma ve kanunsuz hareketleri yasaklayıp önlemiş olur. O, kimseyi incitmemeye ve halkı memnun etmeye son derece dikkat ediyordu. İbrahim Paşa'nın bu şekildeki hareketi kısa zamanda meyvesini verip tesirini gösterecekti. Bununla beraber daha önce Şah Tahmasb'ın muhtemel bir harekâtına karşı İbrahim Paşa tarafından acele yetişmesi arzulanan Kanunî, 11 Zilhicce 940 (23 Haziran 1534)'te Üsküdar'dan hareketle İran sınırlarına doğru yola çıkar. İbrahim Paşa'nın bu isteğine Şah Tahmasb'ın muhtemel bir harekâtının sebep olabileceği endişesi ile birlikte asker arasında meydana gelen huzursuzluk ta vardı. Nitekim Peçevî'nin ifadesine göre düşman topraklarına girildiği zaman "asker içine gûna gûn fısıltılar düşüp Şah'a Şah gerek imiş, mahall-i zarûrette askere penâh gerek imiş, Şah gelürse mukabelesine kim gelür ve asker-i İslâm'ın hali ne olur deyü bir havf ve haşyet (korku) târi oldu. Tedbir sahibi vezir bu hâle vâkıf olduğu gibi bilâ te'hir musta'cel ulaklar ile ahvali tekrar cânib-i Pâdişahî'ye yazar"[66] İznik, Kütahya, Akşehir ve Konya'dan geçilir. Pâdişah, Konya'da bulunduğu sırada Van ile birlikte elde edilen diğer şehirlerin anahtarları gelir. Ordusunun zaferlerine çok sevinen Pâdişah, Allah'a hamd ve senâ ile büyük şair ve mutasavvıf Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin türbesini ziyâret edip bir semâ âyininde bulunur. Burada Kur'an-ı Kerim tilâveti ve Mesnevî'den parçalar okunduktan sonra, dervişlerin kudûm ve ney sesleri arasında semâa başlamaları onu pek memnun etmişti.

Sultan Süleyman, 27 Eylül'de Tebriz'e girerken hemen hemen bütün şehir halkı tarafından tezahüratla karşılanmıştı. Ertesi gün Pâdişah'la seraskerinin orduları Ucan'da birleştiler. 29 Eylül'de Pâdişah tarafından büyük bir divan toplanarak bunda seraskere, beylerbeyilerine, ağalara, Defterdar İskender Çelebi'ye, Nişancı Seydi Bey'e ve Reisü'l-Küttâb Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye teşrif hil'atleri giydirildi. Ordunun değişik sınıfları da durumlarına göre ihsanlara kavuştular.

Ordu, Sultaniye'ye doğru yoluna devam eder. Buraya gelindiği zaman, Şah Tahmasb'ın memleketinin içlerine doğru geri çekildiği öğrenilir. Bu

66. Peçevî, I, 178.

esnada, daha önce Şah tarafında bulunan bazı beylerin Osmanlı bayrağı altına koştukları görülür. Dulkadir Hânedanından Mehmed Bey, Şahruh Bey'in oğlu ve İran'ın beş tanınmış şahsiyeti burada zikredilebilir.

Gerçekten, Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun önüne çıkmaktan çekindiği için yıpratma taktiklerini kullanıyordu. Bu maksatla Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrib ettiriyordu. Irak-ı Acem'e giren Osmanlı ordusu da halkı göçürülmüş, ıssız ve harab bir arazide çok güç şartlar altında Sultaniye'ye gelebilmişti. Havaların soğuması, kar yağışının başlaması ve erzak darlığının başgöstermesi yüzünden ordunun Bağdad'a yürümesi kararı alınmıştı. Zira bu tabiat şartlarına göre güneye inmek ve orada kışlamak gerekiyordu. Bu sebeple Hemedan'a teveccüh edildi. Binbir zorlukla yapılan bu yürüyüş, dünya tarihinde eşine ender rastlanan bir vak'aydı. Zira birçok yük hayvanı yolda telef olmuş, toplar ise yağmurdan büyük zarar görmüşlerdi. Bu arada yollarda birçok eşya kayıp ve zayi' oldu. Bazı toplar da nakledilme imkansızlığı sebebiyle yolda bırakılıp toprağa gömüldü.

Bu işler, serasker kethüdası olarak, Başdefterdâr İskender Çelebi'yi alakadar ediyordu. Başdefterdârla Serasker olan İbrahim Paşa arasında bir anlaşmazlık vardı. Bu intizamsızlığa ve yollardaki telefata çok kızan Pâdişah'a, işin sorumlusu olarak İskender Çelebi gösterildi. Bunun üzerine Başdefterdar azledilerek uhdesindeki zeâmetler geri alınır.

Bununla beraber birçok güçlükler yenilerek ordu Bağdad önlerine varır. Bağdad önlerine varıldığında kale muhafızı Tekelü Mehmed Han'ın maiyetindeki askeri alıp şehri terk ettiği görülür. Aslen Tekeli olan Mehmed Han, Şiraz'a kaçtığı için Bağdad, mukavemetsiz olarak 21 Camaziyelevvel 941 (28 Kasım 1534) teslim olur. Bundan iki gün sonra da Pâdişah şehre girerek dört ay kadar burada kalır. Böylece Bağdad, Osmanlı ülkesine ilhak edilmiş olur. Kanunî Sültan Süleyman, bütün bu başarılarından dolayı İbrahim Paşa'yı ihsanlara boğar. Diğer devlet erkânına da derecelerine göre terakkiler verir. Celâlzâde ise nişancılık mevkiine terfi ettirilir.

Böylece Batı'da "Dâru'l-cihad" adı ile anılan Belgrad'a karşılık, Doğu'da da "Dâru's-selâm" denilen Bağdad, Osmanlı ülkesine katılmış olur. Birçok evliya türbesini koynunda bulundurduğu için "Burc-i evliyâ", Abbasî halifelerinin başkenti olduğundan "Dâru'l-hilâfe", kapıları dış kapılarla örtülü olduğundan da "Zevrâ" isimleriyle anılıyordu.

Kanunî, Bağdad'da bulunduğu müddet içinde birçok mübarek yeri ziyâret ile inşa ve tamir ettirmişti. Bu arada, İmam A'zam Ebû Hanife Nu-

man b. Sâbit'in, Gulat-ı Şiâ tarafından yağmalanan kabrini buldurup ziyâret ederek burayı temizletir ve üzerine çini ile müzeyyen türbe ve câmi yapılmasını emreder. Sonra İmam Musa Kâzım'ın ve diğer İslâm büyüklerinin türbelerini de ziyâret eder.Böylece hem Sünnî, hem de Şiîleri memnun eder. Bundan başka, Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin kabri üzerinde bir türbe yaptırdığı gibi, yanına da bir imâret yaptırır.

Asıl hedefinin Kanunî değil, Ulama olduğunu söyleyen Şah Tahmasb, bu arada Tebriz üzerine hareket ile Ulama'yı takibe başlamış ve onun Van kalesine kapanması üzerine de burayı muhasara etmişti. Bu hâdiseeri haber alan Kanunî, 31 Mart 1535'te Bağdad'dan ayrılarak 30 Haziran'da Tebriz'e varır. O sırada Tahmasb'ın Sultaniye'de olduğu haberinin alınması üzerine Derguzin'e kadar gelen Kanunî Sultan Süleyman, Tahmasb'ın izine rastlamayınca ordu tekrar Tebriz'e döner. Kanunî daha sonra Tebriz'den Ahlat'a, oradan da Diyarbekir'e gelir. Osmanlı ordusunun çekilmesiyle yeniden harekete geçen Tahmasb, boşaltılan yerleri alarak tekrar Ulama'nın üzerine yürür. Van'ı ele geçiren Tahmasb, oradan Tebriz'e döner. Osmanlı ordusu ise 8 Ocak 1536'da İstanbul'a ulaşır.

Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'e girilmesi sebebiyle "Irakayn Seferi" olarak anılan bu harekâtın, Osmanlılar bakımından gözle görülür faydası, Bağdad ve çevresinde, hâkimiyetlerinin kurulmuş olunmasıdır. Bu sefer sonucu, Osmanlıların karşısına çıkamayan Safevîler'in tamamen ortadan kaldırılamayacağı anlaşıldığından, bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl gâyesi, Safevîleri belirli bir sınır bölgesinin dışında tutmak olmuştu. Askerî nokta-i nazardan ve Ceziretu'l-Arab'ın elde bulunması için elzemdi. Böylece Osmanlı Halifeleri, Haremeyn-i Şerifeyn, Şam ve Bağdad'a sâhip olmakla Emevî ve Abbasî hilâfetlerinin taht şehirlerini de memleketlerine katmış oluyorlardı.

Bu sefer sonrasında büyük bir şan ve şöhret kazanmış olan Vezir-i A'zam İbrahim Paşa, 15 Mart 1536'da idam edilecektir. Irakayn seferi sırasında yaptığı hatalar, gurura kapılıp kendisine verilen yetkileri sınırsız bir şekilde kullanması ve Defterdar İskender Çelebi'nin öldürülmesinde rol oynaması gibi sebepler, Kanunî'nin bu çok sevdiği vezirini devletin selâmeti için gözden çıkarmasına yol açmıştı.

Pâdişah, Bağdad'da bulunduğu dört ay içinde bütün bölgenin kadastrosu mâhiyetinde tahririni yaptırarak, tımar ve zeâmet sistemini buraya da teşmil ettirir. Bu arada kadılar nasb ettirerek adâlet ve doğruluk prensibine

bağlı bir adlî sistem geliştirir. Bu arada Basra Emîri Râşid itaatini arzettiğinden buraya dokunulmadı. Keza o, dinî âbide ve türbeleri ziyâret edip Kerbelâ ve Necef'e dahi giderek buraları da ziyaret eder.[67]

2. İkinci İran Seferi

Kanunî'nin, Irakayn seferinden sonra on iki yıl gibi uzun bir süre Avrupa ve Akdeniz hâkimiyeti ile meşguliyeti, Şah Tahmasb'ın Gürcistan ve Sünnî Şirvan'a hakim olmasına sebep olmuştu. Bu boşluk ona Özbekleri geri püskürtme imkânı da sağlamıştı. Bu arada, Azerbeycan ve Irak-ı Acem'de güçlü bir şekilde Şiîlik tesis edilmişti. Şah Tahmasb, bununla da yetinmeyerek Anadolu'ya ajanlar (halife, daî) göndermek suretiyle Türkmen aşiretlerini Erdebil ocağına bağlı tutmaya çalışmıştı. Bununla beraber Safevî hanedan üyeleri arasındaki tefrika ve Safevîler'in dayandığı Türkmen gruplarının birbirleriyle olan irtibatsızlıkları, İran'ı içten içe sarsmaktaydı. Nitekim Şah'ın kardeşi Elkas Mirza, Safevîler'in Şirvan hâkimi iken bağımsızlık davâsına kalkıştığı için kardeşi tarafından takibata uğramıştı. Elkas Mirza, bu takibattan kurtulmak için önce Derbend ve Kıpçak taraflarına kaçacak, daha sonra Azak ve Kefe'ye geçerek oradan bir gemi ile İstanbul'a gelip Osmanlı Pâdişahına sığınacaktır.

Münasebetlerin, İran'la ii olmamasından dolayı Elkas Mirza iyi karşılandığı gibi kendisine fevkalade ikramda da bulunulur. Zaten Elkas gelir gelmez Pâdişah'ı Şark seferi için tahrik ediyordu. Gerek bunun teşviki, gerekse Şah'ın eline geçen yerlerin tekrar alınması bakımından böyle bir sefer gerekliydi. Bu esnada Avusturyalılar ile bir antlaşma imzalandığından İran üzerine bir sefer açılmasına karar verilir. Böylece Tahmasb'ın Sünnîler'e tasallutu, Rüstem Paşa'nın Gürcistan üstüne gidilmesi yolundaki telkini ve Özbeklerin yardım istemeleri sebebiyle kaçınılmaz hâle gelen Doğu seferi, Elkas Mirza'nın da ilticasiyle kesinleşmiş bulunuyordu. Bu seferin gerçekleşmesi için 1547 - 1548 kışı hazırlıklarla geçirildi. Bu esnada Bosna valisi

67. Irakayn Seferi ile ilgili geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, s. 244b - 276 a; Nasuhü's-Silahî (Matrakçı) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, nşr. H. G. Yurdaydın, Ankara 1976; Lütfi Paşa, Tarih, s. 344 - 355; Feridun Bey, Münşeât, I, 584 - 598; Neşrî, I, 178 - 188; Hammer, V, 145 - 160; Uzunçarşılı, Tarih, II, 348 - 352; Gökbilgin, Kanunî , s. 69 - 78; M. Cavid Baysun, "Bağdad" İA. II, 205; Emecen, "Kanunî Devri", Büyük İslâm Tarihi, X, 331 - 333.

olan Ulama Han (Paşa), İran halkının durumnu iyi bildiği için Erzurum Beylerlebliğine getirilerek Elkas'a lala tayin edilir. Elkas, maiyetindeki kuvvetlerle 21 Mart 1548'de, Pâdişah ise 29 Mart'ta İstanbul'dan hareket eder. Bu gelişmelerden haberdar olan ve kardeşi Elkas'ın, Osmanlılar tarafından tahta geçirileceğinden korkan Tahmasb da ordusunu toplamaya başlamıştı. Öyle anlaşılıyor ki, Tebriz'den Şenb-i Gazan'a gelerek burada bir ay konaklayan ve bütün ordusunu eli altında toplayan Şah'ın, âdeti olduğu üzere Osmanlılar'ın karşısına çıkmak gibi bir niyeti yoktu. O, Osmanlı ordusu uğrağında (menzil) ve çevresindeki bütün yiyecek ve yemlikleri, hatta içme sularını yok etmek, Anadolu içlerine Kızılbaş ajanlarını göndererek oradaki mezhebdaşlarını ayaklandırmak suretiyle karışıklıklar çıkarmak siyasetini güdüyordu. Böylece Osmanlılar, kuvvetlerinin bir kısmını kendi tebeaları ile uğraşmak üzere geride bırakmak zorunda kalacaklardı. Bununla beraber olaylar, Şah'ın arzuladığı şekilde gelişme göstermiyorlardı. Zira, Osmanlı Pâdişahı'nın Erzurum'a ulaştığı sıralarda, propaganda için Anadolu'ya gönderilmiş olan dört Safevî casusu, ellerindeki mektuplarla birlikte yakalanmışlardı.[68]

Önce Van'ı Safevîler'in elinden kurtarmak isteyen Kanunî Sultan Süleyman, Ulama ve Pîrî Paşalar'ı burayı zapta memur ettikten sonra kendisi Tebriz üzerine hareket eder. Pâdişah'ın komutasındaki Osmanlı ordusu üçüncü defa olarak tebriz'e girer. 15 Ağustos'ta Van'a gelen Pâdişah, dokuz günlük bir çarpışmadan sonra (24 Ağustos 1548)'de Van'ı İranlıların elinden tekrar almaya muvaffak olur. Defterdar Sarı İlyas Çelebi'yi Van Beylerbeyliğine tayin eden hükümdar, geri dönmek üzere harekete geçer.

Şah Tahmasb, Van'ın kaybedildiğini ve Osmanlılar'ın, kışı geçirmek üzere Diyarbekir'e gittiğini öğrenince Erciş, Ahlat ve Âdilcevaz taraflarına tahripkâr akınlarda bulunur. Bu arada Kars kalesini tamir ve inşa ile görevli işçileri koruyan Pasin mirlivası muhafızlarını kılıçtan geçirip öldürtür. Kaleyi de yerle bir eder. Bu arada Tercan ve Erzincan taraflarına sarkan Şah, Erzincan'ı ateşe vermekten de çekinmez. Bu haberler, Diyarbekir'de bulunan Kanunî'ye ulaşınca, vezir Ahmed Paşa'yı büyük bir kuvvetle Şah'ın üzerine gönderir. Bu arada, kendi arzusu üzerine Elkas Mirza'yı da Kâşan, Kum ve İsfahan taraflarını vurup yağmalamak üzere gönderir. Kuvvetlerinin mühim bir kısmı imha edilen Şah Tahmasb, sür'atle geri çekilerek Karabağ'a gider. Kanunî ise Haleb'e gelip kışı orada geçirir.[69]

68. Kırzıoğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi, s. 133.

69. Geniş bilgi için bk. Gökbilgin, Kanunî, s. 130 - 135; Uzunçarşılı, Tarih, II, 359 - 360.

Şah Tahmasb'ın, yeniden harekete geçmesi üzerine Kanunî 1549'da ordu ile tekrar Diyarbekir'e gelir. Bu arada iki devlet arasında bulunan Gürcistan'ın bazan Osmanlılara, bazan da İranlılar'a yanaşmak suretiyle iki yüzlü hareketleri ve Osmanıların, Avrupa ile Akdeniz'deki meşguliyetleri esnasındaki tecavüzleri sebebiyle bu işin sağlam bir sonuca bağlanması gerekiyordu. Zira Gürcüler, Livane (Artvin) sancağına girip İspir'e kadar dayanmışlardı. Bu sebeple Pâdişah, Diyarbekir'de kalıp III. Vezir Ahmed Paşa başbuğluğunda Erzurum, Karaman, Dulkadir (Maraş) ve Rum (Sivas) Beylerbeyileri ile Sancakbeyleri ve bir miktar tüfekçi yeniçeri kendi Kethüdalarıyla, ayrıca Pâdişah'ın otağına hizmet eden Garipler bölüğü de Ağaları ile bu seferle görevlendirilirler. Gürcü Atabegi II. Keyhüsrev'in merkez ittihaz ettiği Tortum üzerine yürüyen Ahmed Paşa, 18 Şaban 956 (11 Eylül 1549)'da burayı kuşatır. Kalede mahsur bulunan Corci Ağa teslim teklifini reddettiği için savaşa girişilir. Toplarla dövülen kale surları yıkıldığı için burası 20 Şaban'da feth olunur. Ahmed Paşa, burayı zapt ettiği gibi bütün Tortum Çayı boyunu da ele geçirir. Fethedilen bu yerler, dört sancak itibar edilmişlerdi. Bu arada Kanunî, Adana - Konya yolu ile 21 Aralık 1549'da İstanbul'a döner.[70]

İran'a yapılan bu ikinci sefer sonucunda Hakkari'yi de içine alan Van eyâleti kurulduğu gibi, Atabeglerin yurdu da dört sancak haline getirilmişti. Şirvan ülkesi ise, Osmanlılar'ın yardımı ile bir müddet için bağımsızlığını kazanmıştı.

3. Nahcıvan Seferi

Osmanlı orduları çekildikten sonra Şah Tahmasb, 1550 yılı başlarında Şirvan'ı yeniden ele geçirmişti. Aynı yılın Mayıs'ında Özbek hükümdarı Abdüllatif Han ile Şehzâde Barak Han'ın Amuderya'yı geçip Horasan'a akın etmeleri üzerine Tahmasb, Kazvin'den Sultaniye yaylaklarına vararak hazırlıklara başlamıştı. Bu arada Ubeyd Han oğlu Abdülaziz Han'ın ölüm haberini alan Özbek Hanları, onun ülkesi Buhara'yı ele geçirmek üzere geri dönmüşlerdi. Bu yüzden Özbekler'den yana ferahlayan Şah, Tebriz'e ve oradan kışlamak üzere Karabağ'a gelir. 958 (M. 1551) yazında Şirvanşahlardan Hasan Bey'in oğlu Derviş Mehmed Han'ın ülkesi olan Şeki'yi de istila eder.[71]

70. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 410 b - 411 a; Kırzıoğlu, age. s. 199 - 200.
71. Kırzıoğlu, age. s. 205 - 206.

Bu sıralarda Erzurum Beylerbeyliğine getirilen eski Van Beylerbeyi İskender Paşa, Gürcü Atabeylerinin elinde kalan son yerlere akınlar düzenleyerek 1551 Mayıs'ında Ardanuç'u almış ve burayı bir sancak merkezi haline getirmiştir. İskender Paşa, Ardanuç'ta Akkoyunlulardan kalma eski bir câmiin kalıntılarını onarttırarak, buraya bir boyahane ile 61 dükkânı vakfeylemiştir. Böylece sancak merkezi haline getirilen bu kasabanın kısa zamanda İslâmlaşmasını da sağlamıştı.[72] İskender Paşa'nın Ardanuç'u fethettiğini duyan II. Keyhüsrev, Şah Tahmasb'dan yardım isteyince o da İskender Paşa üzerine yürür. Bununla beraber kışın yaklaşması üzerine bir sonuç alamadan Karabağ'a döner. Tahmasb, daha sonra ordusunu dört kola ayırarak Osmanlı topraklarını işgale başlar. Erzurum'da İskender Paşa'yı sıkıştıran Tahmasb, Ahlat ve Van civarını yakıp yıkar. Bu arada Ahlat'ı ele geçiren Şah, burada büyük bir katliam yaptırır. Erciş ve Bargiri (Muradiye) de zapteden Safevîler, 1553 baharına kadar Doğu Anadolu'da tahrip ve öldürme faaliyetlerine devam ederler. Bu hâdiseler Kanunî'yi, Erdel harekâtını durdurup, yeniden doğu seferine çıkma zorunda bırakır. Bu sebeple derhal sefer hazırlıklarına başlayan Kanunî, Rumeli askerini Sokollu Mehmed Paşa komutasında Anadolu'ya gönderir. Vezir-i A'zam Rüstem Paşa da yeniçeri ve bölük halkıyla İstanbul'dan hareket eder.[73]

Rüstem Paşa, Ankara'ya geldiğinde Kanunî'nin büyük oğlu ve tahtın en kuvvetli adayı olan Amasya Sancakbeyi Şehzâde Mustafa hakkında bazı haberler gönderme ihtiyacını duyar. O sıralarda 38 yaşında bulunan Şehzâde Mustafa, Kanunî'nin büyük oğlu olması hasebiyle taht vârisi olabilecek durumdaydı. Halbuki oğullarından birinin veliahd olarak tahta geçmesini arzu eden Hurrem Sultan, ona karşı pek iyi düşünmüyordu. Bu yüzden Şehzâde Mustafa gözden ve tevccühten uzak tutuluyordu. İlim ve marifette de kudretli olan Şehzâde Mustafa diğer şehzâdeler tarafından da kıskanılmakta idi. Buna karşılık asker de kendisini çok seviyordu. Şehzâde Mustafa da, artık babasının yaşlandığını, sefere iktidarının bulunmadığını, bu sebeple Rüstem Paşa'yı Doğu seferi ile görevlendirdiğini, bunun da kendisine düşman olduğunu, şâyet bunu yok ederse kendisine taht yolunun açılacağı gibi telkinlere kapılarak saltanat davasına sürüklenmişti. Rüstem Paşa ise sevmediği ve muhalif olduğu Mustafa hakkında Kanunî'ye mektuplar göndermişti. Bunun üzerine Rüstem Paşa'yı geri çağırtan Kanunî, bizzat sefere çıkmaya karar verir.

72. Geniş bilgi için bk. Lütfi Paşa, Tarih, s. 450; Kırzıoğlu, age. s. 207 - 208.
73. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 432 a; Kırzıoğlu, age. s. 211 - 217.

12 bin civarındaki yeniçeri, 18 Ramazan 960 (28 Ağustos 1553) 'ta İstanbul'dan Üsküdar'a geçen Kanunî'yi, büyük bir merasimle karşılar. Kanunî, yanında oğlu Cihangir bulunduğu halde 22 Eylül'de Bolvadin'e gelir. O, kendisine âsi rakip olacak diye tanıtılan büyük oğlu Amasya Sancakbeyi Şehzâde Mustafa'yı da sefere katılmak üzere yanına çağırtır. 26 Şevval 960 (5 Ekim 1553) günü Konya Ereğlisi civarında babasına yetişen Mustafa, şairlerin tarih ibâresinde belirttikleri "mekr-i Rüstem" (= 960 yılı) yüzünden o gün Pâdişah'ın emriyle çadırında boğdurularak cenazesi Bursa'ya gönderilir. Rüstem Paşa da sadaretten azledilerek yerine Kara lakaplı II. Vezir Ahmed Paşa getirilir. Hurrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın işbirliği ve hileleri ile 6 Ekimde meydana gelen bu elim hâdise, halk arasında büyük bir infiale sebep olmuştu. Bunun için Kanunî, sefer arifesinde nahoş bir olaya sebebiyet vermemek için Rüstem Paşa'yı azletmek zorunda kalmıştı.[74]

Şehzâdenin ölümü, kendisini candan seven Anadolu halkını yaraladığı gibi, nimetleriyle perverde olan yüzlerce bilgin, şair, san'atkâr ve şeyh de bu beklenmedik ölüme ağlıyorlardı.[75] Bu arada Kanunî'nin süt kardeşi olan Mehmed Çelebi, olaydan iki sene sonra Pâdişah İran seferinden İstanbul'a dönünce, Şehzâde Mustafa'ya kıydığı için yüzüne karşı ağır sözler söylemişti. Şehzâde'nin, iftiraya kurban gittiği kanaati, devletin tamamında ve hatta bütün dünyada hâkim olmuştu. Burada şuna dikkat çekmeliyiz ki, Nahcivan seferinden önceki 2. İran sefer-i hümayûnunda Kanunî ile Şehzâde, karşılıklı görüşüp dertleşmişlerdi. Bu mülakatta Kanunî, oğlunun yüzüne karşı hakkındaki ithamları sıralamış, fakat Şehzâde'nin cevapları karşısında kendisine hak vermişti. Ama bu sefer, yani ölümünden önce meydana gelecek olan son karşılaşmada Şehzâde, daha babasiyle görüşme imkânı bulamadan öldürülmüştü. Gerçi Şehzâde Mustafa, aleyhindeki havanın ağırlığını biliyordu. Hatta ikinci vezir Ahmed ile üçüncü vezir Haydar Paşalar, bir bahane uydurup Amasya'dan gelmemesi için kendisine haber göndermişlerdi. Fakat Şehzâde böyle bir yolu tutmaya tenezzül etmedi. Zira babası ile yüz yüze geldiklerinde onu ikna edeceğine kani idi.

Halk ve asker tarafından sevilen Şehzâde Mustafa'nın katli, halkın üzüntüsüne sebep olmuştu. Bu bakımdan birçok şair Rüstem Paşa, Hurrem Sultan ve hatta Kanunî'yi yeren şiirler kaleme almışlardır. Bu mersiyelerden

74. Lütfi Paşa, Tarih, s. 452 - 453; Peçevî, I, 302 - 303; Kırzıoğlu, age. s. 218; Gökbilgin, Kanunî, s. 141 - 145.

75. Hammer, VI. 40 - 41.

en çok bilinen ve yaygın olanı sancakbeyi rütbesinde bir asker olan büyük mesnevi şairi Taşlıcalı Yahya Bey'indir. Yahya Bey, 7 bend ve 42 beyit tutan ve klasik Türk şiirinin mersiye vâdisindeki şaheserlerinden biri olan bu çok cesurca yazılmış olan manzumesinde Rüstem Paşa'ya şiddetle çatmaktadır. Esasen "Mekr-i Rüstem = Rüstem'in hilesi" terkibi de Şehzâde'nin katline tarih (H. 960 = M. 1553) olarak düşürülmüştü. Bu eserinde Yahya Bey, bütün ordunun hislerine tercüman olarak Rüstem Paşa'nın idamını açıktan açığa istemişti. Büyük tarihçi Âlî (Gelibolulu Mustafa Âlî) Yahya Bey'e: "Gazab-ı pâdişahîden havf etmedin (korkmadın mı) mi ki, böyle nazma cür'et ettin?" diye sorunca o da: "Şehzâde'nin firakı beni mecnun ve mecbur etmiş idi" der.[76] Yahya Bey, Türk fikir hürriyetinin âbidelerinden olan bu eserinde Pâdişahı da tenkid etmekle beraber "nizâm-ı âlem"i muhafaza etmek için hükümdarın aleyhinde daha fazla ileri gitmemiştir. Bununla beraber Rüstem Paşa, gerek kendisine, gerekse Kanunî'ye çatıldığı için şikâyette bulunarak Yahya Bey'in cezalandırılmasını istemişti. Fakat Kanunî "Bu makulelere kulak tutma ve intikam kasdın etme" diyerek kendisini dahi tenkid etmiş olan Yahya Bey'i, himaye etmiş ve makul tenkid hürriyetine saygısını göstermiştir. Bundan başka, birçok şair, halkın bu konudaki hislerine tercüman olacak şekilde şiirler kaleme almışlardır.[77]

8 Kasım'da Haleb'e ulaşan Kanunî, burada ikinci bir acı ile sarsılır. Bu acı, ağabeyinin öldürülmesinden müteessir olan Cihangir'in hastalığının iyice ilerlemesinden sonra 20 Zilhicce (27 Kasım)'da vefat etmesiydi. Peçevî'nin ifadesine göre Cihangir, şehzâdelerin en küçüğü olduğundan dolayı Pâdişah tarafından çok seviliyordu. Doktorların bütün gayret ve çabaları, Şehzâdenin hastalığına ve sonunda da ölümüne mani olamadı. Cenaze Namazı Haleb'de kılındıktan sonra na'şı İstanbul'a gönderilir. Kanunî, iki oğlunun verdiği acıyı hafifletmek ve biraz olsun avunabilmek için, Haleb, Şam ve Kudüs'te bozulan düzeni yeniden tanzim edip yerine getirmek ve vakıfları geliştirmekle uğraşır.[78]

Kışı Haleb'de geçiren Kanunî, 6 Cemaziyelevvel 961 (9 Nisan 1554) günü Haleb'ten çıkıp şehrin önündeki Gökmeydan'da ordugaha geçen Kapıkulu çerisi ile ilerleyen Kanunî, 23 Cemaziyelevvel (26 Nisan)'da daha ön-

76. Konu ile geniş bilgi için bk. Peçevî, Tarih, I, 304 - 305.

77. Bu hususta geniş bilgi için bk. Peçevî, I, 304 - 305; Hammer, VI, 41 - 42; M. Çavuşoğlu "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri" Tarih Enstitüsü Dergisi (1982), XII, 641 - 686; Emecen, "Kanunî Devri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, X, 338.

78. Peçevî, I, 305 - 306.

ceden gönderilen usta ve işçiler tarafından kurulmuş bulunan Birecik köprüsünden geçerek Urfa'ya, oradan da Diyarbekir'e gider. Burada yapılan divanda askerin Erzurum'da toplanması kararlaştırılır. Kendisi de Erzurum'a doğru yola çıkar. Tahmasb ise, daha önce yaptıklarını bir bakıma tekrarlayarak pasif savunmasını sürdürür. Ayrıca, daha Kanunî ve ordusu yetişmeden Hakkari, Gevaş, Van ve Adilcevaz taraflarını yağmalattığı gibi yolların üstündeki her şeyi de yakıp yıktırır. 5 Temmuz'da Kars ovasına gelen Kanunî, Tahmasb'a bir mektup göndererek onu savaşa davet eder. Mektubunda, Rafızîlik'ten ve halkın mallarını yağmalamaktan vazgeçmesini, şayet bütün korkusu top ve tüfek ise bunları bırakabileceğini, savaşmak için sadece kılıcın da yeterli olacağını bildirmişti.[79]

Bu sıralarda Tahmasb, Nahcıvan bölgesinde bulunuyordu. Kanunî'nin mektubunu aldığı zaman ülkesi yer yer Osmanlı kuvvetleri tarafından tahrib ediliyordu. Kanunî, mektubunda Osmanlı ulemasının verdiği fetvaları nakl ederek onu Hz. Peygamberin şeriatına davet ediyordu. Bu arada Kanunî, 17 Şaban 961 (18 Temmuz 1554)'da Revan'a, daha sonra Nahcivan'a ulaşır. Ancak çevrenin âdeta çöle dönmüş olduğunu görür. Çevredeki saray ve konaklar da Osmanlı ordusu tarafından yağma edilir. Böylece Safevî tahribinin öcü alınmış oluyordu. Tahmasb ise yine Osmanlı ordusunun önüne çıkmaktan çekiniyordu. Kanunî daha ileri gitmeyerek geri dönme kararı alır. Hazırlıklar başladığı sırada Osmanlıların bazı kuvvetleri ile Safevî kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana gelir. Bu çarpışmalar sonunda Safevî kuvvetleri dağıtılır. Bundan sonra Osmanlı ordusu geri dönerek 6 Ağustos'ta Beyazıt'a gelir. Bu esnada Şah'ın mektubunu taşıyan bir elçi gelir. Tahmasb'ın, Vezir-i A'zam Ahmed Paşa'ya hitaben yazdırdığı bu mektupta Pâdişah, Şark'a on defa gelse bile karşısına çıkılmayacağı belirtiliyordu. Bundan sonra gelen mektuplarda da barış isteniyordu. Osmanlılar'ın karşı cevabı, kendi ülkesinde rahat oturup, fitne ve fesada karışmaması şeklinde idi. Bundan başka Kanunî, Safevîler'in kutsal sayılan yerlerinden olan Erdebil ve Tebriz'i tahrib tehdidinde bulunmuştu ki bu, Safevîler'i büyük bir telaşa düşürmüştü. Gerçekten, Osmanlı hükümdarının kuvvetlerini dağıtmadan serhadde kışlayıp ertesi sene Safevîler'in mukaddes şehri ve aile ocağı olan Erdebil üzerine yürüyüp tahrib edeceği yolundaki tehdidi, Tahmasb'ı barışı sağlayıp sulh yahmak üzere kesif bir siyasî faaliyet göstermeye zorlamıştı. Nitekim Osmanlı ordusu, Eleşgirt'e vardığı zaman Tahmasb'ın elçisi ile yeni bir mektubu gelir.

79. Celâlzâde, Tabakatu'l - Memâlik, 458 b - 460 b.

Aradaki düşmanlığın kaldırılması ve barışın gerçekleşmesini sağlayacak olan bir mütarekenin kabulünü uygun karşılayan Kanunî, Şah'ın elçisine ayrıca cevabî bir mektup verir. Kanunî'nin kışı geçirmek üzere Amasya'ya hareketi ve burada beklemesi, baharda Osmanlı ordusunun tkrar harekete geçeceğini ve Erdebil ile Tebriz'in tahribi yolundaki tehdidin ciddi olduğunu isbatlamış; Tahmasb'ı barış hususunda yeniden harekete geçmeye mecbur bırakmıştır.[80]

4. Amasya Antlaşması

Kanunî Sultan Süleyman'ın kışı Amasya'da geçirdiği sıralarda, Şah Tahmasb'ın eşik ağası (saray nâzırı) Ferruhzâd Bey, 9 Cemaziyelahir 962 (10 Mayıs 1555)'de çeşitli hediyeler ve şahın mektubu ile Amasya'ya gelir. Elçi ve maiyeti, Osmanlı vüzerası ile görüştükten sonra 21 Mayıs'ta divana kabul edilir. "Elçiler Divân-ı Hümayûna gelüb" vezirlerin karşısında iskemlelerde oturdular. Şah, bu mektubunda, Pâdişah'ın gönderdiği mektubu sanki "Süleyman Nebi"den geliyormuşçasına aldığını, kendisine büyük saygı duyduğunu, haberleşme kapısının devamlı surette açık bulundurulması gerektiğini ifade ederek halk arasında da iyi münasebetlerin kurulmasına temas ediyordu. Peçevî'nin aynen naklettiği bu mektubunda (Peçevî, I, 329 - 336) Şah, dostluk teminatı verdiği gibi Şiîlerden Ka'be ve diğer mukaddes yerleri ziyaret etmek isteyenlere izin verilmesini de taleb etmekteydi. Büyük iltifatlara nail olan Ferruh Bey'e, 8 Receb 962 (1 Haziran 1555) günü, Kanunî tarafından, Şah Tahmasb'a hitaben yazılmış bir mektup verilir. Osmanlı - İran devletleri arasındaki barışı tasdik eden bu muhtasar mektupta, arzu edilen barış " sulh u salâh-ı umûr ki, mutazammin-i âsâyiş-i halk ve müstelzim-i intizâm-ı ahvâl-ı cumhurdur" ifadeleri ile hüsn-i kabul gördüğü belirtildiği gibi, arada dostluk kurulup, aşağıdaki şu üç maddenin de müvafık görüldüğü belirtilmekteydi:

a) İran'da ashab-i güzin ve hulefa-yı mehdiyyine sebb etmek (sövmek, küfr etmek) olan Teberrâiliğin men'i, yani taşkın Şiîler'in, üç halife (Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman) ile Hz. Aişe'ye söğüp saymalarının ve bunu bir merasim haline getirmelerinin yasaklanması hususunda elçinin verdiği teminatın gerçekleşmesinin umulduğu;

80. Geniş bilgi için bk. Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I" İA. XI, 645; Gökbilgin, Kanunî, 146 - 150.

b) O taraftan herhangi bir fitne (kışkırtma) ve taarruz olmadıkça Osmanlı hudud ümerasının tecavüz ve taarruzunun men edileceği;

c) Hacıların refah ve itminanla haccı edâ etmelerine izin verlimesi ki bu madde mektupta şu ifadelerle yer almaktadır: "Huccac-ı Beytu'l-Haram ve züvvar-ı merkad-ı Hazret-i seyyidu'l-enâm aleyhi's-salâtu ve's-selâm refahiyet ve itminan ile ol saadete faiz olmalarıdır."[81]

Amasya antlaşması ile Basra, Bağdad, Şehrizor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Safevîlerce tanınmış oluyordu. Böylece Gürcistan'da iki taraf arasında nisbî de olsa nüfuz bölgeleri tesis edilmiştir. Bu antlaşmadan sonra, Tahmasb'ın 1576'da vefatına ve İran'da karışıklıkların çıktığı zamana kadar Osmanlı - Safevî münasebetleri dostâne bir şekilde devam etmiştir. Böylece, Osmanlılarla Safevîler arasında otuz yedi seneden beri aralıklarla devam eden harblere son verilir. Bunun sonucu olarak taraflar, her vesile ile aradaki sulhun te'yidine gayret sarfetmeye başlarlar. Bu sebeple olsa gerek ki, Tahmasb, Süleymaniye külliyesinin açılışı (15 Ağustos 1556) münasebetiyle tebrikte bulunduğu gibi kıymetli hediyeler de göndermişti. Bundan başka bu antlaşma şartarı, ileride yapılacak olan Osmanlı - Safevî antlaşmasının temel unsurlarını teşkil edecektir.

E. İÇ OLAYLAR VE ŞEHZÂDELER ARASINDAKİ MÜCADELE

Kanunî dönemi, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî, kültürel ve medenî faaliyetler gibi hemen her sahada zirveye ulaştığı bir devirdir. Bununla beraber bu dönemde de bazı iç karışıklıklar olduğu gibi taht kavgası için şehzâdeler arasında da mücadeleler olmuştu. Hatta yine bu dönemde baba ile oğul arasında da böyle olaylara rastlandığı için bizzat Kanunî kendi oğlu Mustafa'yı feda etmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple biz de dönemin bu neviden olaylarına kısaca değinmeye gayret edeceğiz.

---

81. Bu antlaşma ve mektuplarla ilgili geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'-memâlik, 484 a - 497 a; Peçevî, I, 329 - 340; Hammer, IV, 48; Kırzıoğlu, age. s. 242 - 244; Kütükoğlu, "Tahmasp I" İA. XI, 645; Uzunçarşılı, Tarih, II, 361.

I. Kırım Hâdiseleri

Kanunî döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım'da aile kavgaları ve kardeşler arasındaki mücadeleler artmıştı. Osmanlılar, bu mücadeleyi dikkatle takip ediyorlardı. İslâm Giray'ın yerine hanlığa tayin edilen Sahib Giray, İstanbul'dan Kırım'a gidince kendini ister istemez mücadelenin içinde bulmuştur. Zira eski han İslâm Giray, Sahib Giray'ın Osmanlılar'ın desteği ile hanlık makamına oturmasını ve otoritesini kuvvetle tesise çalışmasını hoş karşılamamıştı. Sahib Giray ise muhaliflerini yok etmek ve otoritesini sağlamlaştırabilmek için çalışmalara başlamıştı. Bu sebeple önce Nogaylar'a yaklaşarak onları kendi taraffına çekmiş ve İslâm Giray'ın, Mangıtlar'ın başı olan, Kırım asilzâdeleri arasında şahsî cesaret ve cür'etiyle sivrilen Baki Bey tarafından öldürülmesinden sonra da bu defa Nogaylar'a karşı cephe almıştır. Sahib Giray, siyasî bir manevra ile aynı zamanda yeğeni olan ve kendisine karşı muhalefette bulunan Baki'yi kendi saflarına çekmişti. Birlikte giriştikleri Moskova seferi sonrası onu da ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra başı boş ve otorite tanımayan Nogaylar'a karşı Şirinler'le birleşerek 1546 - 1547'de Kırım tarihinde "Nogay Kırımı" adı verilen olay cereyan etmiştir. Han'ın, ateşli silahları önünde Nogaylar, büyük bir bozguna uğramışlardı.

Kabile aristokrasisine karşı Kırım'da, Osmanlı modeline göre bir hâkimiyet tesisine çalışan Sahib Giray'ın, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olması, Osmanlı vezirleri arasında aleyhine bir faaliyetin başlamasına sebep oldu. Sahib Giray da bu faaliyeteri tahrik edici bazı hareketlerde bulunmaktan çekinmiyordu. Nitekim Kanunî'nin İran'a yaptığı sefere yardımcı kuvvet göndermemesi, gözden düşmesine yol açmış ve onun müstakil bir hanlık kurmak için çalıştığı yolundaki söylentileri kuvvetlendirmiştir. Bu arada Sahib Giray, Kazan Hanlığı'nda vefat eden Safâ Giray'ın yerine İstanbul'da yetişmiş ve bir ara Saadet Giray zamanında "kalgay" olmuş olan Mübarek Giray'ın oğlu Devlet Giray'ın intihab ve tayinini Pâdişah ve Divan'dan istemiş, muhtemelen bu suretle bir rakipten kurtulmayı ümid etmişti. Fakat aleyhinde kurulan bir tertiple kendisi azlolunur. Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından Kırım'a gönderien Devlet Giray, askerleri yanından ayrılan Sahib Giray'ı yakalayarak üç oğlu ile birlikte öldürür. Rusların büyük bir düşmanı olan Sahib Giray ortadan kalktıktan sonra İvan Vasili, Kazan ile Ejderhan'ı zaptederek çar ünvanını almıştı. Bununla beraber, Devlet Giray'ın hanlığı zamanında Rusların eline düşen Ejderhan H. 961 (M. 1554)'de

geri alındığı gibi Moskova'ya akınlar yapılarak Ruslar vergiye bağlanmıştı.

Devlet Giray, Zigetvar seferinde Mirzalar komutasında Tatar askeri göndermişti. Bu kuvvetler, Erdel Beyi Sigismund Zapolyai ile birlikte bir sene önce Avusturyalılar'ın eline geçmiş bulunan bazı yerlerin geri alınmasında büyük hizmetler görmüşlerdi.[82]

2. Düzme Mustafa Olayı

Devleti bir müddet meşgul eden bu olay, Osmanlı tarihinde aynı isimle ortaya çıkan ikinci vak'adır. Kanunî, 21 Haziran'da Amasya'dan hareket edip İstanbul'a doğru ilerlerken, Rumeli'nin muhafazası için bıraktığı Şehzâde Bâyezid'den bir haber alır. Bu habere göre, Şehzâde Mustafa'ya çok benzeyen bir adam, geniş kapsamlı bir isyan hareketinde bulunmaktadır.

Kimliği ve nesebi pek bilinemeyen bu adam, şeklen maktul Şehzâde'ye benzediğinin birçok kimse tarafından söylenmesinden cesaret alarak saltanat sevdasına düşer. Bu sebeple kendisinin Şehzâde Mustafa olduğunu söyleyerek Selanik ve Yenişehir taraflarında ortaya çıkar. O, Silistre ve Niğbolu sancaklarında Simavna softa ve dervişlerinden de bir hayli taraftar toplamıştı. Bu isyanın, özellikle Dobruca çevresindeki Şeyh Bedreddin taraftarları arasında gelişmesi dikkat çekicidir. Saltanatını ilan eden ve kendisine bir vezir ile Simavna softalarından iki kadıasker tayin eden Düzme Mustafa, etraftaki zenginlerin çiftliklerini basmaya ve vergi toplamaya başlar. Bu yolla gasb ettiği mal ve parayı fakirlere dağıtarak etrafına 10.000'e yakın adam toplamaya muvaffak olur. Peçevî, bu anarşik olayı tafsilatlı bir şekilde günümüze aktarmaktadır. Bununla beraber biz, konuyu fazla uzatmadan kısaca özetlemek istiyoruz:

"962 (M. 1555) senesi, Yenişehir ve Selanik dolaylarında nesebi meçhul kötü yaratılışlı biri ortaya çıkar. Bazı serseri ve aşağılık kimseler, kendisine rahmetli Şehzâde Mustafa'ya benziyorsun diye onun fesad dolu kafasına bir saltanat sevdası soktular. Böyle diyenlere o : " Aman, Allah rızası için sırrımı ifşa etmeyin, celladın pençesinden kurtulan başıma kast etmeyin" diye fesad ve kötülüklerle dolu işini sürdürür. Bu iş o kadar ileri vardı

82. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Emecen "Kanunî Devri" Büyük İslâm Tarihi, X, 342 - 343; Uzunçarşılı, Tarih, II, 424 - 425; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 151 - 152.

ki, birçok serseri ve hatta aklı başında kimseler, onun gerçekten Şehzâde Mustafa olduğuna kandılar. Güya rahmetli Şehzâde Mustafa katlolunacağı sırada, celladın elinde Mustafa'ya benzer başka bir suçlu bulunuyormuş, o öldürülmüş ve Sultan Mustafa serbest bırakılmıştı."

Durumun, gittikçe nezâket kazanıp ehemmiyet arz etmesi üzerine Rumeli'nin asayişi ile görevli Şehzâde Bâyezid, gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Bu cümleden olarak Niğbolu Beyi olan Dulkadirli Mehmed Han, âsileri te'diple vazifelendirilmişti. Mehmed Han, çeşiti vaadlerle Düzme Mustafa'nın vezirini elde etmişti. Bunun üzerine bu adam da Düzme Mustafa'yı yakalayıp Niğbolu Beyi'ne teslim eder. Düzme Mustafa, daha sonra İstanbul'a gönderilerek idam edilmiş ve cesedi, Şehzâde Mustafa olmadığının işareti olarak halka teşhir edilmiştir.[83]

3. Şehzâde Bâyezid Olayı

Kanunî döneminin önemli olaylarından biri de, şüphesiz ki şehzâdeler arasında saltanata geçip tahtı elde etme mücadelesi idi. Bilindiği gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Şehzâde Mustafa ve Cihangir'in vefatları üzerine taht vârisi olarak iki şehzâde kalmıştı. Bunlar, Selim ile Bâyezid idi. Saray, gayr-ı memnun sınıf ve diğer bazı insanların teşvikleri ile bu iki kardeş âdeta rakip duruma gelmişlerdi. Kanunî'nin, yaşlanmaya başlaması, kendisinden sonra tahta kimin geçeceği konusunu gündeme getirmişti. Kendi oğullarından birini tahta geçirmek isteyen Hurrem Sultan, tahtın kuvvetli vârisi Şehzâde Mustafa'nın katlinde müessir olduğu gibi, kendi oğulları arasında dahi bir tercih yapma durumuna gelmişti. Hurrem Sultan, iki oğlundan Bâyezid'i tercih etmekle birlikte öz ve büyük oğlu Selim'e karşı cephe aldığı da söylenemez. Şehzâde Selim'in Nahçıvan seferinde babasının yanında bulunması ve yumuşak huyluluğu ile babasının üzerinde müsbet bir tesir bırakmasına karşılık, Hurrem Sultan da Bâyezid üzerine kanat germiş, hakkında duyulan ufak tefek itimatsızlıkları gidermiş, hatta onu, Konya'dan daha iyi bir mevki gibi telakki edilen Kütahya sancağına naklettirmişti. Bu esnada (1558) Bâyezid, Kütahya'da Mekke emîri tarafından elçilikle İstanbul'a gönderilen Kutbeddin el-Mekkî'yi kabul etmiş ve ona, kendisine saltanat müyesser olduğu takdirde her sene kanun gereği

83. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakatu'l-Memâlik, 497 b - 499 a; Peçevî, Tarih, I, 341 - 342.

Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderilmekte olan "Sürre -i Hümayûn" vesilesiyle, gerçekleştirmek istediği bazı arzularından bile bahs etmişti. Gerçekten Bâyezid, şahsiyeti, kültürü ve yaşayışı bakımından tahta en yakın aday olarak görülüyordu. Selim'in, Manisa'da nedimeri ile eğlenceye dalmasına karşılık Bâyezid, Kütahya'da bir ilim ve irfan muhiti kurabilmişti. Fakat Hurrem Sultan'ın aynı sene vefatı üzerine Bâyezid, büyük bir hâmisini kaybetmiş oluyordu. Bundan sonra Selim ile Bâyezid arasında birçok anlaşmazlıklar çıkar. Her iki şehzâdenin taraftarlarının tutumları gittikçe aradaki soğukluğu artırıyordu. Bu arada her iki şehzâdenin de hizmetinde bulunan Lala Mustafa Paşa'nın çevirdiği entrikalar, tarafları tam anlamıyla birbirine düşürdü. Kardeşler arasındaki münaferet ve çekişmenin artması üzerine vaziyeti dikkat ve titizlikle takip eden Kanunî, duruma müdahele eder. Şehzâdelerden her birine 300.000'er akça terakki vermek suretiyle onların sancaklarını değiştirir. Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bâyezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya tayin eder. O, bununla da kalmayarak Selim'in şehzâdesi Murad'a Akşehir, Bâyezid'in büyük oğlu Orhan'a da Çorum sancaklarını tevcih eder.[84]

Fakat bu tahvil, Şehzâde Bâyezid'i memnun etmemişti. Zira o, pâyıtahttan uzak bir yere yapılan bu tayini, bir hakaret olarak kabul ediyordu. Nitekim Bâyezid, bir mektubunda, bu tayin işinde Selim'in parmağının bulunduğunu, bunun da Selim'in kendisine tercih edildiği anlamına geldiğini yazarak "bu hakaretten ölmek yeğ idi" diyerek hissiyatını belirtmişti. Bu sebeple Amasya'ya gitmek istemiyordu. Bâyezid'in, Kütahya'dan ayrılmamak için ileri sürdüğü mâzeretleri kabul etmeyen Kanunî, bu şehrin imarı hususunda pek çok para sarf ettiğini, bu bakımdan nakil için paraya ihtiyacı olduğunu bildirmesine karşılık hükümdar, onun, Kütahya'dan hareketini bildirir bildirmez kendisine para gönderileceği cevabını vermişti. Bâyezid, bundan sonra da bazı bahaneler ileri sürdüyse de nihayet 15 Muharrem 966 (28 Ekim 1558)'de Kütahya'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bununla beraber çok yavaş yol alıyor ve konaklarda gerekenden fazla kalarak babasının vaadlerini yerine getirmesini bekliyordu. Esasen çok kalabalık bir kafile ile hareket edip yola çıkan Şehzâde Bâyezid'e, yol boyunca birçok kimse iltihak ettiği için gittikçe kuvveti de artıyordu. Bu vaziyet karşısında endişeye kapılan Kanunî, Bâyezid'e sözünü geçirebilecek ve onu yatıştırarak bir an önce Amasya'ya gitmesini sağlayacak bir nasihatçıyı gönderme zaruretini duymuştu. Bununla birlikte tarafsız hareket etmiş ol-

84. Tafsilatlı bilgi için bk. Gökbilgin, Kanunî , s. 165 - 166.

mak için aynı anda Şehzâde Selim'e de bir başkasını göndermeye karar verir. Şu kadar var ki kendi emirlerine itaat eden Selim'e gönderilen şahıs bir nasihatçıdan ziyade bir müşavir gibi vazife görecektir ki bu, üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa'dır. Bâyezid'in yanına gönderilen dördüncü vezir Pertev Paşa ise şehzâdeyi yatıştırmaya çalışmış, fakat yatışmış gibi görünen Bâyezid, babasına ve Selim'e karşı olan tutumunda bir değişiklik yapmamıştır. Bu arada Bâyezid, babasına karşı tehdid unsurları ihtiva eden mektuplar göndermekten de çekinmemiştir. Nitekim bir mektubunda o, "Bendenizi sorarsanız rûz-u şeb (gündüz - gece = her zaman) hayır duanıza meşgul bilesüz, amma ki gam ve gussadan ve gayretten helâk bilesüz. Ah bilmem ne idem bana karındaşımın hatırı içün acîb zulm eyledünüz, beni yerümden yurdumdan ayırdınız" diordu.[85] Gerek davranışları, gerekse gönderdiği mektuplar yüzünden Kanunî, tamamen Selim'e meyletmiştir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Bâyezid, yevmlü adıyla birçok eşkıyayı yanına toplayıp onları kapıkulu, sekbân ve tüfekçiyan yazdırıp 20.000 civarında bir kuvvete sahip oduğu haberinin gelmesi üzerine iki taraf artık yavaş yavaş geri dönülmesi mümkün olmayan bir yolun eşiğine gelmişti. Bâyezid'in, ister silah zoru ile saltanat tahtını ele geçirmek, ister nefsini müdafaa gayesiyle etrafına kuvvet toplayarak bir ordu meydana getirmesi, Selim'i de harekete geçirmişti. Bu sebeple o da askerî hazırlığa koyulmuştu.

Bâyezid'in asker toplayıp kendi başına hareket etmesine karşılık Selim, babasının direktifleri doğrultusunda askerî hazırlığa başlamıştı. Bâyezid, Selim'in, merkezden gönderilen emirler uyarınca Anadolu Beylerbeyi, Dulkadir, Karaman Beylerbeyleri ve Adana Sancakbeyleri ile müştereken hareket ettikleri haberini alınca, takriben 15.000 kişilik bir kuvvetle Ankara istikametine doğru harekete geçer. Bu haberin İstanbul'a ulaşması üzerine bizzat Kanunî tedbirlerin alınması gerektiğine karar verir. Bu kararın bir sonucu olarak o, Sokollu Mehmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyisini Konya'ya gönderir. Bu arada Kanunî, Selim'e müdafaa muharebesini Konya'da kabul etmesini emretmişti. Aynı zamanda Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den, âdil bir sultanın evlatlarından birinin itaattan ayrılıp bazı kalelere saldırması, zorla halktan para alıp asker toplaması halinde ve onu bu hareketlerinden başka bir şekilde çevirmeye imkân olmadığı takdirde "cemiyetleri dağılıncaya kadar kıtâle" cevaz olduğu hakkında bir fetva alır.[86] Kanunî, bundan

85. Bu mektuplarla ilgili geniş bilgi için bk. Ş. Turan "Şehzâde Bâyezid'in Babası Kanunî Sultan Süleyman'a Gönderdiği Mektuplar" Tarih Vesikaları (1955), I / 16, 118 - 127.

86. Başta devrin Şeyhülislâmı Ebu's-Suûd Efendi olmak üzere diğer birçok ulema,

sonraki olayları daha yakından takib edebilmek için 28 Şaban 966 (5 Haziran 1959) 'da otağını Üskürdar'da kurdurarak Selim'e de savunma savaşını Konya'da yapmasına dair emirler göndermişti. Bâyezid, babasının hareketini öğrenince Konya üzerine yürümüş, böylece iki kardeş arasında Konya yakınlarında 22 Şaban 966 (30 Mayıs 1559) günü çarpışmalar vuku bulmuştu. İlk gün sabahtan akşama kadar devam eden çarpışmalar sonucunda taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. Savaşın ikinci günü Lala Mustafa Paşa'nın tedbiri ile Bâyezid'in kuvvetleri bozguna uğratılmıştı. Bunun üzerine Amasya'ya çekilen Bâyezid, af isteğinde bulunduysa da bu isteği, sözü ile hareket ve davranışları birbirlerine uymadığı gerekçesiyle Kanunî tarafından red edilmişti. Bunun üzerine çareyi İran'a iltica etmekte bulan Bâyezid, çocukları ile birlikte İran'a sığınmıştı. Onun ilticası, iki devlet arasında karşılıklı müzakerelere sebep olmuş ve nihayet Şah Tahmasb, para karşılığı onu, gelen Osmanlı heyetine teslim etmişti. 23 Temmuz 1562'de bu talihsiz şehzâde, oğulları ile birlikte hemen orada boğdurulmak suretiyle hayatlarına son verilmişti. Tahnit edilen cesetleri, Sivas'a getirilip orada defnedilmiştir.[87]

Şehzâde Bâyezid hâdisesi, Anadolu'da bazı iç karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Bu bakımdan devlet, bir müddet onun taraftarlarına karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bundan sonra benzer olaylarla karşılaşmamak için umumi bir teftiş yapıldı. Bu arada birtakım idarî değişikliklere lüzum görüldü. Bundan sonra yeniçeriler muhafız olarak Anadou'ya yayıldılar. Şehzâdelerin sancağa çıkarılmaları usûlünde de değişiklikler yapıldı.

Bu esnada, Kanunî üzerinde müsbet ve menfi derin tesirler bırakan Rüstem Paşa 12 Temmuz 1561'de vefat etti. O, şahsiyeti ve icraatı ile gerek Pâdişah, gerekse bu devir üzerinde müsbt veya menfi olarak derin bir te'sir bırakmış olan iki vezir-i a'zamdan biri sayılabilir. Hatta Kanunî'nin saltanatını, İbrahim ve Rüstem Paşalar'ın birbirlerini tamamlayan başıca iki büyük sadaret devri olarak mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan ilki nasıl devletin büyüklük, zindelik ve ihtişam devrini temsil etmişse, ikincisi de devlet hazinesinin en zengin, askerî kudretinin en parlak bulunduğu zamanın mümessilidir. Bu devir icraatında, Pâdişah'ın karar ve hareketleri üzerinde en

Bâyezid'in bir âsi olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği yolunda fetva vermişlerdir. Veliyüddin Efendi Ktb. Nr. 2735, vr. 67 b - 69 b; Ayrıca bk. Ş. Turan "Mektuplar"age. s. 202 ; Gökbilgin, Kanunî, s. 170; Emecen "Kanunî Devri" Büyük İslâm Tarihi, X, 346.

87. Tafsilatlı bilgi için bk. Peçevî, I, 385 - 409; Müneccimbaşı, III, 510 - 513; Hammer, VI, 79 - 92; Gökbilgin, Kanunî, s. 166 - 73.

tesirli rol oynayan şahsiyet, her türlü hâdisenin seyir ve gelişmesinde damgası görülen adam Rüstem Paşa'dır. Busbecq'in müşahedesine göre, keskin ve uzağı gören zekâsiyle Pâdişah'ın şan ve şöhretini te'siste onun büyük hizmeti vardı. Bununla beraber Rüstem Paşa'nın, Pâdişah üzerindeki nüfuzu ve kayın validesi ile zevcesi Mihrimah Sultan sâyesinde hükümdara bazı yolsuz tutumları da kabul ettirmiş olması, Kanunî döneminin sosyal yapısında olumsuz sonuçlar da doğurmuştu. Hakkındaki bir şikâyetten anlaşıldığına göre, Eflâk voyvodalarından biri, sadrâzama rüşvet vermek suretiyle voyvodalığı kendisine temin etmiş, fakat bu yüzden devlet hazinesi büyük bir zarara uğramıştı. İşte böyle bir sadrâzamın yerine, karekter bakımından onun tam zıddı olan ikinci vezir Semiz veya Kalın lakapları ile tanınan cömert, iyi kalpli, halk adamı, nüktedan ve barış sever bir insan olan Semiz Ali Paşa getirilmişti.[88]

F. KANUNÎ DÖNEMİ DENİZCİLİĞİ VE DENİZ SEFERLERİ

Kanunî Sultan Süleyman döneminde, ordunun karadaki başarılarına parelel olarak Osmanlı armadası da Akdeniz, Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'nda faaliyet göstermekteydi. Gerçi, Kanunî döneminden önce ve bilhassa Sultan II. Bâyezid ile Yavuz Sultan Selim zamanlarında da Osmanlı donanması, teknik ve yetişmiş insan gücü bakımından büyük bir gelişme göstermiş ve Avrupa'lı denizci devletlerin filoları ile mücadele edebilecek güce ulaşmıştı. Bilindiği gibi, Kanunî devrinin savaş ve zafer meydanı, sadece karalar değil, belki onlar kadar önemli olan denizlerdi de. O denizler ki, aslan gibi kükreyen dalgaların üstünde yelken açan levendler ile şehbazların olmazları oldurduğu, erlik, yiğitlik meydanı, uğraş ve savaş mahalli idi. Nitekim Kanunî'nin ilk hükümdarlık yıllarında, Belgrad'ın fethi esnasında Osmanlı donanması, Tuna nehrinin ağzından girerek büyük işler başardığı gibi, Rodos'un zaptında da büyük rol oynamıştı. Bundan sonra teknik ve askerî güç bakımından daha da güçlendirilen donanma, o dönemde yetişen yürekli, tecrübeli ve üstün yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere koşmaya başlayacaktı. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kişi ise Osmanlı denizciliğine yeni bir ruh ve anlayış kazandıran Barbaros Hayreddin Paşa olacaktır.

88. Gökbilgin, Kanunî, s. 174 - 176.

Döneminin en büyük ve muhteşem hükümdarı olan Kanunî'nin bahtı, Zenbilli Ali Cemalî Efendi, İbn-i Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi ile Sinan ve Baki gibi fikir ve san'at kahramanlarının kanunları, fetvaları, Süleymaniye'leri, gazelleri, kasideleri ve te'lifleri yanında kılıç ve cenk erlerinin gözle görülebilen âbideleşmiş eserleri yoksa da, tarihin dünya durdukça zihinlere ve hâfızalara haykıran sesi vardır. İşte bu ses, naklettiği nice hikayenin arasında memleketler zaptedip devletlere omuz silken asîl ve feragatlı bir şehbaz levendin kıssasını söyler.

Savaş ve mücadeleyi karadan denizlere taşıyan Kanunî döneminin deniz savaşlarının meydana geldiği sahaları, Akdeniz ve Hint Okyanusu suları olmak üzere genellikle iki grupta toplamak mümkündür.

a. AKDENİZ SULARI

Bulunduğu coğrafya itibariyle bir Akdeniz ülkesi olan Osmanlı Devleti, daha kuruluş yıllarından itibaren Akdeniz'le ilgilenmek zorunda kalmıştı. Nitekim, Orhan Gazi dönemi siyasî ve askerî faaliyetlerine bakıldığı zaman, Akdeniz'in burada önemli bir sahne olduğunu görüyoruz. Gerek Trakya'daki yerleşimi sağlamlaştırıp vatan edinme, gerek İstanbul'un fethi ve gerekse Hac yolu üzerinde bulunan bazı adalardaki korsanların Müslüman hacılara karşı giriştikleri faaliyetlere son vermek için bu deniz ve kollarında harekete geçmek zorunluğu bulunmaktaydı. Buradaki faaliyetlerin başarılı olabilmeleri için de icab eden bütün tedbirlere baş vurmak gerekiyordu. Kanunî dönemi ise bu tedbirlein en iyi şekilde alındığı bir dönemdir. Biz, Kanunî döneminde Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlerinden ana hatlarıyla bahs etmek istiyoruz.

l. Barbaros Hayreddin'in İlk Faaliyetleri

Asıl adı Hızır olan Barbaros Hayreddin, Vardar Yenicesi'nden gelip Midilli Adası'nın fethinden sonra buraya yerleşen Yakub adlı bir sipahinin oğludur. l478 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Batılılar, havuç rengine çalan kırmızı sakalından dolayı ağabeyi Oruç'a verdikleri "Barbarossa" adını daha sonra Hızır için de kullandıklarından Barbaros diye tanınmıştı. Hayreddin lakabını ise kendisine Yavuz Sultan Selim takmıştır.

Dört kardeşin en küçüğü olan Hızır, gençliğinde yaptırdığı bir gemiyle Midilli, Selanik ve Eğriboz arasında ticarete başlar. Rodos şövalyelerine esir düşen ağabeyi Oruç'un kurtarılmasından sonra iki kardeş, Şehzâde Korkud'un himayesine girerler. Bu sıralarda İspanyollar'ın Batı Akdeniz'e hâkim olma gayretleriyle Endülüs'te yaptıkları zulümler yüzünden buradan ayrılmak zorunda kalan Müslümanların göçleri, bölgedeki eski dengeyi bozar. Bunun üzerine Oruç ve Hızır kardeşler, Batı Akdeniz'e yönelerek 1504'ten sonra Kuzey Afrika sahillerinde görünmeye başlarlar. İki gemilik küçük filoları için emin bir liman arayan iki kardeş, Tunus Hafsî Sultanı Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan (1493 - 1526) ile anlaşarak Halkulvâdi'ye yerleşirler. Gemilerinin sayısı artınca da Cerbe adasına geçip orayı üs edinirler. Buradan sürdürdükleri akınlarını İtalya kıyılarına kadar uzatırlar. 1513 yılında bir yarımada üzerinde bulunan Cicelli (Djidjelli)'yi ele geçirirler. Kendi başlarına bir şehir yönetimi kurmuş bulunan Cicelli halkı, Oruç'u sultan ilan eder. Böylece Barbaros kardeşlerin Kuzey Afrika'da kuracakları devletin temelleri atılmış olur.[89] Kısa zamanda büyük şöhret kazanan iki kardeşin etrafında Kurdoğlu Muslihiddin ve Kemal Reis'in yeğeni Muhyiddin gibi pek çok Türk denizcisi toplanır. Dönemin Osmanlı Pâdişahı Yavuz Sultan Selim ile de temasa geçen Oruç ve Hızır Reisler, Cezayir kıyılarında tutunmaya muvaffak olmuşlardı. Kaynakların ifadesine göre Barbaros kardeşler, Katolik Ferdinand'ın ölümünden (1516) faydalanarak İspanyol işgalinden kurtulmak isteyen Cezayir şehrinin yardımına koşarlar. Böylece Cezayir ve onun batısındaki Şerşel'in ele geçirilmesinden sonra Oruç Reis Şerşel ve Cezayir sultanı ilan edilir. Bunu 1517'de Tenes ve Telemsen şehirlerinin zaptı takib eder. Ancak yerlilerle anlaşan İspanyollar'ın 1518'de Telemsen'i geri aldıkları savaşta Oruç Reis şehid olur. Ağabeyinin şehâdetinden sonra yalnız kalan Hızır, artık onun desteğinden de mahrum kalır. İspanyollar ile Telemsen emîrinin birleşerek kendisini Cezayir'den atmak istedikleri Hızır Reis, Avrupalılar'ın verdikleri "Barbaros" adı ile şöhret kazanmaya başlamış ve bunlara karşı başarılı savaşlar vermişti. Ancak şiddetli tazyik karşısında Osmanlı Deveti'ne baş vurmayı uygun görmüş olacak ki, 1519 yılında dört gemiyi hediyeler ile İstanbul'a göndererek Yavuz'a bağlılığını arzettiğinden Yavuz Sultan Selim de kendisine askerî yardımda bulunarak beylerbiyilik hil'ati yollamıştı. Nitekim, Osmanlı

89. Daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihar, nşr. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, I, 40 - 42; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA.), V, 65.

desteğini güçlendirmek üzere adamlarından Hacı Hüseyn'i, Cezayir halkının Ekim 1519 tarihli "arîza"sı ve kırk esirle birlikte Osmanlı Pâdişahı'na gönderir.[90] Böylece Afrika'da olup bitenleri öğrenen Yavuz Sultan Selim, "Hızır Reis nasruddindir, hayrüddindir" diye memnuniyetini ifade ederek onun Cezayir hâkimi olarak tanındığını belirten bir hatt-ı şerif gönderir. Ayrıca kendisine Anadolu'da gönüllü asker toplama imtiyazı tanınarak yeniçerilerle topçulardan oluşan 2000 kişilik bir yardımcı birlik gönderilmesi kararaştırılır. Böylece hutbenin Pâdişah adına okunduğu Cezayir, Osmanlı topraklarına katılmış olduğu gibi Hızır da bundan sonra Hayreddin diye anılmaya başlanır.[91] Bundan sonra Cezayir'e iyice yerleşmek için mücadele veren Barbaros, bir ara oradan çekilmek zorunda kalmış, ancak üç senelik bir aradan sonra yeniden Cezayir'e hâkim olmuştu.

Barbaros'un, Akdeniz'deki faaliyetleri ile kazandığı başarılar, İmparator Şarlken'i oldukça rahatsız etmekteydi. Şarlken, Akdeniz'deki bu proplemin bertaraf edilmesi için dönemin meşhur kaptanlarından Ceneviz'li Andrea Doria'yı görevlendirmişti. Bu tecrübeli amiral, altmış gemilik bir donanma ile Barbaros'u aramaya başlar. Ancak daha önce düşman sahillerini vurmuş bulunan Barbaros, büyük bir ganimet ile Cezayir'e döner. Barbaros, bu hareketi esnasında elde ettiği esirlerden, Andrea Doria'nın hazırlıkları hakkında bilgi alır. Bunun üzerine hazırıklarını tamamayan Barbaros, Cerbe adasındaki Sinan Reisi de yardıma çağırır. Bu esnada İspanya adına hareket eden Andrea Doria, Çerçel adasına hücum eder. Ancak şiddetli bir mukavemetle karşılaşır. Bu sırada da Barbaros'un geldiğini duyunca geri çekilip kaçmak zorunda kalır. Böylece, iki taraf birbirlerine tesadüf edemediğinden bir çarpışma meydana gelmez.

90. Türkçe tercümesi TSMA. bulunan bu arîza, Abdüceil et- Temimî tarafından "Lettre de la population algeroise au Sultan Selim I er en 1519" adıyla Revue d'histoire Maghrebine, (1976) V,95 - 101'de yayınlanmıştır.

91. Cezayir'de bulunan Eski Câmi veya Barbaros Hayreddin Câmii'nin Cemaziyelevvel 926 (Nisan - Mayıs 1520) tarihli kitâbesinde "emere bi binai haze'l-mescidi'l-mübârek es-Sultan el-Mücahid fi sebilillahi Rabbi'l-alemîn Mevlâna Hayreddin b. Emîri'l- mücahid Ebû Yusuf Yakub et-Türkî" ibâreleri bulunduğuna göre Yavuz'un vefatı olan 1520 senesinde Cezayir hâkimi bulunmaktadır. Hayreddin daha o zaman Osmanlı hizmetine girmek istiyordu. Hatta bunun için İstanbul'a davet edilmişse de, ulema, kadı, tuccar vs. gibi Cezayir'in ileri geleneri, burada kalıp İspanyollarla mücadele etmesi ve kendilerini koruması için izin taleb eden mektuplar göndermişlerdi. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. TSMA. E. 6456'daki mektup ve Uzunçarşılı, Tarih, II, 367 - 368; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa" DİA. V, 65 - 66; Hammer, V, 166.

Kanunî, tahta çıktığı andan itibaren Barbaros'un faaliyetlerini dikkatle takip eder. Buna karşılık Barbaros da yaptığı işler ve kazandığı zaferler yanında Avrupa'da gelişen olaylar hakkında ona bilgiler veriyordu. Kanunî, 1532 yılında Alaman seferine çıktığı zaman Şarlken, Andrea Doria'yı Mora üzerine göndermişti. Doria'nın yokluğundan istifade eden Barbaros, onbeş gemi hazırlayarak İspanyol sahillerindeki Endülüs Müslümanlarını Afrika yakasına geçirmek üzere gönderir. O, bu Müslümanları gerek bu gemilere, gerekse İspanyol sahilerinden elde etmiş olduğu ve böylece toplam sayıları otuzaltı parçaya yükselen gemilere bindirerek yetmiş bin Endülüs Müslümanını Cezayir taraflarına taşır. Bu kadar Müslüman'ın zorla din değiştirip Hıristiyanlaştırılmasına mani olmak suretiyle onları büyük bir zulümden kurtarır. Din ve insanlık tarihi bakımından fevkalade önemli bu işi başarması, yedi sefer sonunda mümkün olmuştu.

2. Barbaros'un Osmanlı Hizmetine Girmesi

Kanunî Sultan Süleyman, Andrea Doria komutasındaki düşman donanmasının kazandığı başarılar üzerine, bir memleketin güçlenmesi ve düşmanlarıyla başa çıkabilmesi için deniz kuvvetlerinin ne denli önemli olduğunu daha iyi kavrar Her ne kadar iyi yetişmiş insan gücü ve mükemmel tersaneleri bulunan bir imkâna sahipse de Kanunî, devletinin bulunduğu coğrafya ve stratejik konumu itibariyle en az kara kuvvetleri kadar başarılı bir deniz gücüne olan ihtiyacı farketmişti. Bunun için donanmaya yön verecek, tecrübeli ve kabiliyetli bir denizciye ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Karadaki başarıların, denizde de sürdürülmedikçe tam bir hâkimiyetin kurulamayacağı inancında olan Kanunî, başından beri faaliyet ve başarılarını dikkatle takib ettiği Barbaros'u bu vazifeye layık görüyor ve onun Şarlken'in donanmasına karşı çıkabilecek yegâne kişi olduğuna inanıyordu. Bu sebeple Barbaros'a bir hatt-ı humâyûn göndererek onu İstanbul'a çağırır. Kanunî'nin davetini alan Barbaros, yanındaki şöhretli denizcilerle birlikte (Ağustos 1533) İstanbul'a doğru yelken açar. 1533 senesinin Aralık ayında İstanbul'a gelen Barbaros, büyük bir şenlik ve merasimle karşılanır. İstanbul'a gelişinden bir gün sonra yani 11 Cemaziyelahir 940 (28 Aralık 1533) günü on sekiz arkadaşıyla birlikte Pâdişahın huzuruna çıkmış olan Barbaros'a Kanunî, Akdenizdeki faaliyetlerinden endişe ettiği Andrea Dodia hakkında bazı sorular sormuş, Barbaros'un endişe etmeden ve bir bakıma per-

vasızca verdiği cevaplar Kanunî'nin hoşuna gitmişti. Bunun üzerine Kanunî, beylerbeyilik rütbesiyle bütün tersane işlerini tam bir yetki ve selâhiyete sahip olarak bu yeni amirale verir. Bundan sonra onu, Irakayn seferine çıkmış bulunan Vezir-i A'zam İbrahim Paşa'nın (Makbul) yanına gönderir. Haleb'te bulunan Vezir-i A'zam, Hayreddin Paşa'yı kabul edip Gelibolu Kaptanlığı ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği pâyesini tevcih ederek hil'at giydirir ve kendisini Kemankeş Ahmed Paşa'nın yerine "Kaptan-ı Derya"lığa tayin eder (6 Nisan 1534). Böylece o zamana kadar Gelibolu Sancakbeyliği pâyesiyle verilen Kaptan-ı Deryalık, Beylerbeyilik derecesine yükseltilmiş olur.

Bir İtalyan yazar, onun Kanunî tarafından karşılanışı ve kendisine yapılan ihsanlar hakkında epey bilgi verir. Buna göre Kanunî, sadece onun Cezayir hâkimi olmasını tasdikle kalmaz, aynı zamanda kendisini devetinin dördüncü derecedeki paşası ve donanmanın baş komutanı olarak tayin eder. Daha sonra da amiral gemisine çekmesi için devlet sancağını, Kaptanpaşa kılıcını ve elbisesini, diğer masrafları için de 80.000 sultanî ve nihayet şahsî muhafızları olarak da yeter sayıda yeniçeri verir. Filhakika Barbaros, şifahî olarak kendisine geniş yetki verilen bir divan toplantısında, Osmanlı donanmasının zayıf noktalarını ciddi bir şekilde tenkid etmişti. Ona göre İspanyol donanmasına yetişmek, hatta onu geçmek için, Osmanlıların sahip oldukları az sayıdaki fakat ağır gemilere ilaveten küçük ve kolayca hareket edebilen gemiler inşa etmek gerekiyordu. Deniz savaşlarındaki yeni teknik karşısında bu eski kadırgalar ve bu ağır kürekler, gemilerin hareketi anında hafif kadırgaların güçlükle manevra yapmalarına sebep olduktan başka, sür'atli düşman gemilerine karşı kolay bir hedef teşkil ediyorlardı. Gerçi ateş kudreti olan kadırgalar ihmal edilemezdi, fakat onları himaye etmek için kalyon ve fustalar lazımdı.

İbrahim Paşa, Haleb'de icra edilen bu merasimden sonra onu tekrar İstanbul'a gönderir. Pâdişahın, Hayreddin Paşa'yı Haleb'e göndermesi, serasker olması itibariyle bütün azil ve tayinlerin vezir-i a'zamın selâhiyeti dahilinde olmasından ileri gelmiştir. Bu olay, Osmanlı idare sisteminde vazife ve selâhiyetlerin taksimi ile bunlara nasıl riayet edildiğini göstermektedir. Devletin başı olması hasebiyle sınırsız yetkilere sahip olduğu zannedilen hükümdar, başkalarına ait olan yetkileri kullanmayı aklından bile geçirmemektedir. Bu sebeple beylerbeyilik tayin ve hil'atını almak için Barbaros'u, İstanbul'dan Haleb'e göndermektedir.

Kanunî'nin, kendisini İstanbul'a davet eden hatt-ı humâyûnunu alan

Barbaros, Cezayir'de gereken tertibatı aldıktan sonra yerine evlatlığı Kara Hasan Ağa'yı vekil ve Ramazan Çelebi ile Hacı isminde birini ona müşavir bırakarak on (veya 20) çektiriden mürekkeb bir filo ile yola çıkar. Deniz yolunda rastladığı Deli Yusuf komutasındaki on altı çektiriyi de beraberine alıp Sardunya ile Korsika adaları arasındaki Bonifaçyo Boğazından geçip Sicilya adasına buğday götüren on sekiz gemiyi zapt ile yükünü ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri ateşe verir. Bu muharebe esnasında Deli Yusuf şehid olmuştu. Ele geçen esirlerden Andrea Doria'nın elli parça gemi ile Koron'a gittiği öğrenilince sür'atle hareket edilerek Preveze'ye gelindiğinde Andrea Doria'nın altı gün önce İtalya'ya kaçtığı haberi alınır. Onun gerçek büyüklüğü ve fedakârlığı ile İstanbul'a doğru yelken açışı ve yoldaki faaliyetleri özetle şu ifadelerle nakedilir:

" O zamanlar bir zamandı ki, Barbaros denen bu namlı yiğit, çocuk yaşında adım attığı kalyonundan, "Daldı Rahmet Denizine Kaptan" tarihinin düşürüldüğü ecel gününe kadar hemen hemen altmış sene, çıkmadan yaşadı. Gece demeden, gündüz demeden evsanevî bir su kuşu gibi karalara vurdu, dalgalar ile güreşti. Ufuktan ufka yelken açıp, yâre de ağyâre de karşısında el bağlattı.

Onun büyük kudreti, büyük şöhreti ve insan gücünün üstündeki kahramanlık hikâyelerinin en asîl ve en hürmete şayan olanı, şüphe yok ki, Cezayir gibi bir ülkeyi ele geçirip müstakil bir devlet reisi olmuşken, tahtını da, bahtını da bir Türk - Müslüman birliğinin ağırlık merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu emrine verip, ölünceye kadar kendini bu birliğin hizmetine adamış olmasıdır.

Ama, bir ülke teslim etmek üzere taht şehrine gelen Barbaros'un Pâdişah'a hediyesi, sadece Cezayir değildi. Önüne katıp getirdiği iki bin esirin ellerinde bir devlet hazinesi tutarında hediyeler de bulunmakta idi.

Esâsen muzaffer ve hamiyetli kaptanın İstanbul'a gelişi, devlet tarafından paha biçilmez şanına ve insanlığına lâyık olan bir şenlik ve zafer alayı ile kutlanacaktı. Cezayir'den kırk kadırga ile hareket ederek yol boyunca, kahramanlığının tomarına yeni yeni zaferler ilave ede ede gelmek isteyen Barbaros, İtalya sahillerini hizalayarak, Elbe ve Sardunya adalarını vurduktan sonra Cenova'ya da ihrac yaparak kıyıları yağmalayıp Sicilya'ya geçti. Sanki daracık Mesina Boğazı, sarayının bir dehlizi imiş gibi tasasızca ilerlerken, bu arada karşılaştığı bir İspanyol kalyonunu da imha etmiş bulunuyordu."[92]

92. Ayverdi, Osmanlı Asırları, I, 361 - 362.

Barbaros, Kaptanpaşalığa getirildikten sonra İspanyollar'ın öncülük ettiği Avrupa ittifakını yenip, Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü kurabilmek için bir yandan güçlü ve düzenli bir donanmanın kurulmasına çalışırken, öte yandan da V. Charles'a karşı Fransa ile işbirliği yapılmasına önem vermiştir.

Barbaros, İstanbul'a döndükten sonra tersanede gemi inşasiyle meşgul olur. Bundan sonra 1534 senesinin Ağustos ayında 80 (veya 84)[93] parçalık bir donanmanın başında İstanbul'dan ayrılıp denize açılan Hayreddin Paşa, İtalya'nın güney sahillerindeki Reggio, Sperlonga ve Fondi gibi şehirlere baskınlar düzenler. Onun bu hareketi, Andrea Doria'yı kendi üzerine çekmek içindi. Ancak Doria'dan bir ses çıkmayınca Tunus üzerine yönelir. Bu esnada Tunus'u elinde bulunduran Beni Hafs Hânedanı'na mensub Mevlay Hasan kaçmak zorunda kalır. Osmanlıların Tunus'a hakim olmaları, Akdeniz hâkimiyeti için önemli bir adım idi. Akdeniz'in Türk hâkimiyetinde olması, Avrupa deniz ticareti için büyük bir darbe idi. Bu sebeple Akdeniz'deki denizci devletler Şarlken'e müracaatla onu Osmanlılar'a karşı kışkırtmaktaydılar. Bunlara, Rodos Adası'ndan kovulan Saint Jean şövalyeleri de katılmıştı. Öbür taraftan Mevlay Hasan da Şarlken'e müracaatta bulunmuştu. Bunun üzerine bizzat Şarlken'in de bulunduğu ve Doria komutasındaki büyük Haçlı donanması Halkulvad'ı ele geçirmeyi başarır. Lütfi Paşa (Tarih, 356), Tunus Hâkimi'nin Şarlken'e müracaatını anlatırken "Memleket senin, ben dahi senin, işte Rumiler gelüp hile ile memlekete müstevli oldular. Ve sizin komşuluğunuza geldiler, bugün bize ittiler, irte size iderler" diye şekva idicek İspanya dahi nice yüz pâre gemiler donadup ve binefsihi kendisi binüp gelüp" ifadelerini kullanır. Halkulvad'dan sonra Tunus alınır. Bu esnada her taraf yağmalandığı gibi büyük bir katliam yapılır. Bu harpte Mevlay Hasan Şarlken ile birlikte bulunmuştu. Onun, Tunus halkına gönderdiği mektuplar, kalenin düşmesinde büyük rol oynamıştı. Şarlken sayesinde Tunus sultanlığını tekrar elde eden Hasan, beş sene daha İspanyollar'ın himayesinde kalmış, beş sene sonra oğlu tarafından hal'edilmiştir. Bu sırada Barbaros şehri terkederek Cezayir taraflarına çekilmiş bulunuyordu. Bu olayın akabinde Barbaros karşı taarruza geçerek Balear ada-

93. Lütfi Paşa ise bu konuda şu bilgileri verir: " Ve bu yılda Hayreddin Paşa Mağrib'ten İslâmbol'a İstanbul) gelüp Pâdişah-ı İslâm'ın elin öpüp âli peşkeşler çekti. Ve Pâdişah-ı âlem penah ona derya beylerbeyliğin verüp ve adı Hayreddin Reis iken Hareddin Paşa oldu. Ve yüz pare kadırga donatıp sene-i mezkûre (940) Zilkadesinin evâsıtında (Mayıs - Haziran 1534) deryaya gönderdi." Tarih, s. 344.

larını basar. Bundan hemen sonra da Irakayn seferinden dönmüş olan Kanunî, kendisini İstanbul'a çağırır. Daha sonra donanmanın başında Kaptanpaşalık ile Pulya sahillerine gönderilir. Zira bu dönemde Venedik ile olan münasebetler bozulmaya başlamıştı.[94]

3. Korfu Seferi

Venedik Cumhuriyeti, devamlı olarak iki taraflı bir siyaset takib ediyor, fırsat buldukça da Osmanlıların aleyhine ittifaklara girmekte bir sakınca görmüyordu. Bilhassa deniz savaşlarında Şarlken ile ittifak ediyor ve zaman zaman da Türk ticaret gemilerini vuruyordu. Bu arada, ahidnâme hükümlerinin yerine getirilmesi için elçi olarak Venedik'e gönderilen Tercüman Yunus Bey, Şarlken'e karşı I. François ile ittifak yapmaları tavsiyesinde bulunmuş, ancak bu teklif Venediklilerce kabul edilmemişti. Onlar, Kanunî'nin teklifini kabul etmemekle kalmadıkları gibi gemileri ile geri dönmek üzere yola çıkan Yunus Bey'e tecavüze yeltenirler. Bu hareket, Venedik'in düşmanca olan tavrını açıkça ortaya koymuştu. Aradaki dostluk antlaşmasına rağmen Venedik'i Osmanlılar'a karşı hasmâne bir tavır takınmasına, Papa III. Pol'un faaliyetleri sebep olmuştu. Zira Papa, Türkler'e karşı Hıristianları bir araya topamak isteyerek Şarlken ile Fransa Kralı I. François'in arasını bulup on senelik bir mütareke yaptırmıştı. Venedik te 1537 yılında bu ittifaka dahil olmuştu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden dönüşünden sonra İstanbul'daki tersanelerde yeni gemilerin inşasına başlanır. Bu arada gerekli asker ve malzeme temin edilir. Nihayet 1 Zilhicce 943 (11 Mayıs 1537)'de Vezir Lütfi Paşa ile Barbaros Hayreddin Paşa idaresindeki donanma denize açılır.[95] Bir hafta sonra da Kanunî, yanında iki oğlu Selim ve Mehmed bulunduğu halde ordu ile karadan hareket eder. Donanma Otranto civarına çıkarma yapmakla meşgul iken Andrea Doria'nın Osmanlı bandıralı on ticaret gemisinden mü-

94. Barbaros ve bu konudaki geniş bilgi için bk. Celalzâde, Tabakat, 245 a-246 a; Lütfi Paşa, Tarih, 344, 356-357; Kâtib Çelebi, Tuhfitü'l-Kibâr, I, 40 - 74; Peçevî, Tarih, I, 175 - 176; Hammer, V, 166 - 176; Uzunçarşılı, Tarih, II, 368 - 373; Renzo Sertoli Salis, Muhteşem Süleyman, trc. Şerafettin Turan, Ankara 1963, s. 120 - 128; Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa" DİA. V, 65 - 67; Emecen, "Kanunî Devri" Büyük İslâm Tarihi, X, 348 - 351.

95. Lütfi Paşa, Tarih, s. 365; Müneccimbaşı, III, 492.

teşekkil bir filoya hücum ettiği haberi alınır. Barbaros derhal onun üzerine hareket ettiyse de Doria'yı yakalayamaz. Zira İspanya emrindeki bu Cenevizli Amiral, Barbaros'un karşısına çıkmaktansa kaçmayı tercih ederek kurtulabilecektir. Doria'yı yakalamakatna ümidini kesen Barbaros idaresindeki Osmanlı donanması, Pulya sahillerinden dönmüş olan Lütfi Paşa ile birleşerek Preveze'ye gelir.

Beri taraftan kara ordusu Avlonya'ya varmış, ardından da sefer Venedik üzerine çevrilmişti. Kanunî, Lütfi Paşa'ya Venedikliler'e ait Korfu'nun muhasara edilmesini emr eder. Bunun üzerine Lütfi Paşa, Korfu adası üstündeki müstahkem San Angelo kalesini kuşatmakla meşgulken, Kanunî de Korfu adası karşısındaki Bastia'da karargâh kurmuştu. Mücadele bütün şiddetiyle sürerken Pâdişah, Ayas Paşa'yı göndererek kuşatmanın kaldırılmasını emreder. Lütfi Paşa ve Barbaros'un, kalenin her an düşebileceği ve kuşatmasının kaldırılmaması yolundaki itirazları kabul edilmez. Kaynaklar, Pâdişahın bu ani kararının sebebini havaların soğuması ve kuşatma zamanın geçmiş olması ile izah etmeye çalışırlar. Ancak burada başka bir noktaya da temas ederler . Buna göre kuşatma esnasında bir top mermisi askerin içine düşer. Bu yüzden dört gazi şehid olur. Bunun üzerine Pâdişah: " Bir mücahid kulumu böyle bin kaleye vermem" diyerek kuşatmayı kaldırır.[96] Kuşatmanın kaldırılmasından sonra ordu 22 Kasım 1537'de İstanbul'a döner. Bununla beraber Barbaros, Akdeniz'de Venedikliler'e karşı harekâta devam ederek bazı adaları vurduğu gibi bazılarını da zapt eder.

4. Preveze Zaferi

Barbaros Hayreddin Paşa'nın, Adalar seferinden döndükten sonra tersanedeki gemi inşasına hız verdiği bir sırada Kanunî de Boğdan seferine çıkmak üzere hazırlıklara başlar. Preveze zaferinin kazanıldığı 1538 senesinde Osmanlılar, karada ve denizde üç ciddi harekâtı birden başlatmışlardı. Bir taraftan Kaptan-ı Derya Hayreddin Paşa ikinci adalar seferine hareket ediyor, öbür taraftan Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa Hind seferine çıkıyor, beri taraftan da Kanunî, ordu-yu humâyunla Boğdan'a yürüyordu. Ayrı ve birbirinden çok uzak sahalarda icrâ edilen bu büyük teşebbüsler, Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve askerî gücünün ne kadar büyük olduğunu gösterir.

96.Peçevî, Tarih, I, 198.

1538 senesi kışının sonlarına doğru Kanunî, vezirlere kendi masrafları ile hazırlayıp techiz etmelerini emreylediği 150 gemi henüz hazır değilken, Barbaros Hayreddin Paşa'ya denize açılmasını emreder. Bu arada Andrea Doria'nın Girit'e geldiği haberini alan Barbaros, 40 gemi ile 9 Muharrem 945 (7 Haziran 1538) günü İstanbul'dan hareket edip Akdeniz'e açılır. Kendisine 3.000 yeniçeri ile deniz ümerâsından olan bazı sancakbeyleri (Kocaeli Beyi Ali Bey, Teke sancağı Beyi Hurrem Bey, Sayda sancak Beyi Ali Bey ve Alaiye Beyi Mustafa Bey) katılmışlardı.

Bilindiği gibi, Ege Denizi'nin kontrolü bakımından oldukça önemli olan Girit, o dönemlerde Venediklilerin elinde bulunuyordu. Barbaros komutasındaki Osmanlı donanması, Ege'de bazı hareket ve fetihlerde bulunduktan ve İstanbul'dan beklediği 90 gemi ile Salih Reis'in Mısır'dan getirdikleri de kendisine iltihak ettikten sonra Girid'e uğrayarak adanın bazı mevkilerine asker çıkarır. Donanma daha sonra Preveze'ye yönelmek için buradan ayrılır. Bu esnada Rodos civarındaki bazı adalara da uğrar. Donanma Modon açıklarında iken Andrea Doria'nın Preveze'yi zapta çalıştığı, fakat sonradan kuşatmayı kaldırarak müttefik Haçlı donanmasının harekat üssü olarak kararlaştırdığı Korfu'ya çekildiği haberi gelir.

Gerçekten, Barbaros'un Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, Şarlken'i harekete geçirmişti. Papa da Osmanlılar'ın aleyhinde ittifak yapılması hususundaki çalışmalarına hız vermişti. Osmanlılar'ın, Ege'deki bu harekâtı üzerine Korfu'da toplanan Venedik donanmasına, Alman, İspanyol, Portekiz, Malta, Ceneviz ve Papalık gemileri de yardıma gelecekti. Bu ittifaktan dolayı öyle bir donanma toplanmıştı ki, tarih, o zamana kadar bu büyüklükte bir donanmaya şâhid olmamıştı. Bu durumu haber alan Barbaros, bir keşif kolu göndererek düşmanın durumunu öğrenir. O, bu kadarla da etinmeyecek gönderdiği bir iki gönüllü gemisi ile "kâfir yakasına gönderip dil (esir)" aldırmış ve bunları Boğdan seferinde bulunan Pâdişah'a göndermişti. Müttefik bir donanma meydana getiren düşmanın durumunu öğrenen Barbaros, Preveze'ye doğru hareket eder. Emrinde 122 kadar gemi vardı. Andrea Doria'nın idaresindeki Haçlı donanmasının savaş yapabilen (savaş gemisi) gemi mevcudu ise 302 idi. Bunlardan 162'si kadırga idi. Bu gemilerde 2500 top ve 60.000 asker vardı. Şu halde sayı itibariyle Osmanlı donanması düşmana nazaran üçte bir olduğu gibi top itibariyle de onaltıda birdi. Bundan başka Barbaros idaresinde bulunan Osmanlı donanmasında 8.000 cenkçi askere karşı müttefiklerin gemilerinde forsalar hariç altmış bin asker bulunuyordu. Asker, silah ve gemi üstünlüklerine mağrur olan Haçlı reisle-

ri, kudretlerinin azameti karşısında zaferden o kadar emindiler ki, kısa bir müddet sonra gerçekleşecek olan galibiyet ve başarılarının meyvelerini peşin olarak yani daha savaş başlamadan önce paylaşmışlardı.

24 Eylül 1538'de Preveze önlerine gelen Barbaros, harp vaziyeti alır. Bir gün sonra Preveze önlerine gelen Doria da Barbaros'un bulunduğu yerin iki mil açığına demir atar. Andrea Doria, Barbaros'u Preveze'den çıkarıp savaşa girmeye mecbur etmek için 27 Eylül'de İnebahtı'ya hücumda bulunmak üzere harekete geçer. Aynı günün sabahı Osmanlı donanması da Korfu istikametinde harekete geçmişti. Güneş yükseldiğinde müttefik Haçlı donanmasının komutanı olan Doria, Osmanlı donanmasını arkasında görüp şaşırır. Bu şaşkınlığı ile savaşa girip girmeme hususunda tereddüdler geçirir. Bu şaşkınlığından biraz kurtulduktan sonra harp vaziyeti alır. İki taraf Ayamavra Adası'nın batı kıyısında üç dört mil açıkta karşı karşıya gelirler. Bunun üzerine Barbaros, alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere harp meclisini toplar. Sonra da donanmaya harp nizamı aldırır.

Bu muharebede Osmanlı donanması hilâl şeklinde tertibat alır. Arkada Turgut Reis idaresinde ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Osmanlılar'ın hilâl nizamına karşılık Haçlı donanması, borda nizamı almış ve birbiri arkasında üç saf teşkil etmişti. Bu sırada rüzgârın güneyden esmesi, Osmanlılar için büyük bir tehlike meydana getiriyordu. Bunun üzerine Barbaros Hayreddin Paşa, Kâtib Çelebi'nin ifadesine göre Kur'an-ı Kerim'den âyetleri yazdırdığı varakları (sayfaları) derya yüzüne serptirip Cenab-ı Hakk'a tazarru ve niyazda bulunur. Duası ind-i İlâhî'de kabul olunmuş oacak ki, rüzgâr hafifleyip yön değiştirir. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihar adlı eserinde yukarıdaki ifadelerine şunları da ilâve eder: " Bu kıssadan hisse şudur ki, serdar olanlar, yalnız esbab-ı cismaniye itibar etmeyüp, kadir oldukları kadar ruhanî sebeplere de riâyet etmelidirler."[97] diyerek muharebelerde mânevî kuvvetin ihmal edilmemesi gerektiğine işâret eder. Rüzgârın bu şekilde yön değiştirişi, manevra kabiliyeti az olan düşman gemilerinin hareketlerini yavaşlatır.

Barbaros, gemilerini kıvrık bir hançer (hilâl) şeklinde yan yana dizerek savaş düzeni alır. Sağ kanat komutanlığını Turgut Reis'e, sol kanadınkini de Sâlih Reis'e vererek kendisi ortada yer alır. Düşmanın sayıca üstünlüğü karşısında bir yarma harekâtına girişen Barbaros, müttefik Haçlı filosunun gerilerine kadar ilerler. Büyük bir hayret ve şaşkınlıkla Osmanlı donanma-

97. Kâtib Çelebi, age. I, 83.

sının kendisini çevirdiğini gören Doria, ancak ertesi gün (28 Eylül) donanmasını harekete geçirebilir. Böylece, büyük bir bozguna uğratılan müttefik donanmasının otuz altı teknesi ele geçirildiği gibi 2175 de esir alınır. Bu savaşta Türk donanmasının kayıpları ise oldukça azdı.

Doria'nın her türlü savaş taktiğine, aynı şekilde karşılık veren Barbaros, küçük bir kuvvetle büyük bir zafer kazanır. Gece karanlığının basmak üzere olduğu bir sırada Doria, bir donanma için hem şerefsizlik, hem de uğursuzluk alâmeti olan fener söndürme emrini vermişti. Böylece o, gecenin karanlığından istifade ederek kaçmayı başarır. Barbaros'un bu muharebede cesaretle tatbik ettiği yarma harekâtı, daha sonra pek çok meşhur amirale örnek olur. Gerçekten, Hıristiyan Avrupa'nın çıkarabileceği en büyük deniz gücü, beş saat içinde tamamen tahrib edildiği gibi, Akdeniz hâkimiyeti de Osmanlıların lehine olarak kesin bir sonuca bağlanmıştı. Preveze zaferiyle Doğu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz bölgesinde de Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış olur.

Anlaşıldığı kadarı ile Avrupa'lı bazı yazarlar, bu savaşı küçümsemeyi bir âdet hâline getirmişlerdir. Böylece, Doria'ı düştüğü durumdan kurtarmaya gayret ederler. Bununla beraber Osmanlıların bu zaferle denizlerde nasıl bir prestij kazandıklarını da söylemeden edemezler. Nitekim, "Muhteşem Süleyman" diye bir eser yazmış bulunan Renzo Sertoli Salis, Osmanlıların denizlerdeki başarısından bahs ederken: "Türklerin stratejik ve taktik zaferi, onların denizlerdeki prestijini bir parça artırmıştı. Süleyman, adam seçme hususundaki kabiliyeti sâyesinde, o zamana kadar Osmanlı sultanlarının ihmal etmiş oldukları bu prestiji kazanmasını bilmişti" der.[98]

Boğdan seferinden dönmekte olan Kanunî, Barbaros'un gönderdiği zafer haberini Yanbolu konağında iken almıştı. Bu haberi müteakip Kanunî, Divan-ı Humâyûnu fevkalade bir toplantıya çağırarak zafernâmeyi okuttırmuştu. Sultan, bu zaferi, bir kıta büyüklüğünde olan ülkesinin her tarafına duyurarak şenlik ve dualarla kutlanmasını emretmiştir. Barbaros İstanbul'a dönünce halkın coşkun tezâhüratiyle karşılanmıştı. Bizzat kendisi Sultan'a bütün detayları ile muharebeyi anlatmıştı.[99]

98. Renzo Sertoli Salis, Muhteşem Süleyman, s. 158.

99. Preveze zaferi ile ilgili geniş ve detaylı bilgi için bk. Celâlzâde, Tabakat, 321 b; Lütfi Paşa, Tarih,s. 368; Kâtib Çelebi, Tuhfetu'-Kibâr, I, 81 - 84; Peçevî, I, 213 - 216; Hammer, V, 202 - 204; Uzunçarşılı, Tarih, II, 374 - 379; Renzo Sertoli Salis, Muhteşem Süleyman, s. 155 - 158; Gökbilgin, Kanunî , s. 96 - 98; Turan , "Barbaros Hayreddin Paşa" DİA. V, 66 - 67.

Bilhassa yabancı kaynakların dili ve bakış açılarıyla bize Preveze Zaferi hakkında bigi veren ve onun, Akdeniz tarihinde açılan yeni bir dönemin başlangıcı olduğuna işaret eden A. Büyüktuğrul, bu konuda şunları söylemektedir:

"Muharebenin uzak sonuçlarına bakacak oursak; Preveze'den kaçmak, İspanyollara otuz yıllık mahcubiyet, ağır zararlar ve deniz yenilgilerine mal olmuştu. Tam da Akdeniz eğemenliğini kazanacağı bir anda V. Charl, Andrea Doria vâsıtasiyle pek rezil bir halde bunu kaybedip Türklere bırakmıştı. Bu davranışın üzücü tepkileri Cezayir'de bizzat görüldüğü gibi aynı rezilliği halefi de Cerbe muharebesinde görmüştü.

Preveze günü İspanyol armadası için, yüz şerefli yenilgiden başka meş'um bir gün oldu. Düşünülerek yapılan bu kaçışın tepkileri Lepanto muharebesine kadar pek çok yıllar ve hatta daha sonraları da görüldü.

Kendi konularına büyük bir aşkla bağlı bulunan ve bu aşkın etkisinde olayları büyük mübalağalarla anlatan Kardinal Guglielmotti, olaylar arasındaki bağlantıları da açık biçimde görerek, Preveze muharebesini şöyle özetlemişti: O ana kadar denizlerde belirli bir noktaya kadar korkak ve aşağı yukarı ümitsiz bulunan Türkler, bu kadar büyük olan başarının kusurlu taraflarını başkalarına yüklemeyi asla düşünmediler. Fakat sadece kendi muazzam üstünlüklerinden söz ederek sonradan, asla büyüklüğü görülmemiş biçimde haddini bilmemezlik ederek küstahlaşmışlar ve Hıristiyan adına karşı muazzam istihfaflar sürdürmüşlerdir. Bundan sonra biz, Hıristiyan filolarının Türklerin önünden daima kaçtıklarını fazlasiye görecektik." dedikten sonra Cerbe'deki yenilginin sebebini de böyle bir korkaklığa bağlar.[100]

Preveze zaferinden sonra, Hersek'e bağlı olan ve daha önce Doria tarafından ele geçirilen Adriyatik kıyısındaki Nova (Castelnuova) 10 (veya 24) Ağustos 1539'da kolaylıkla ele geçirilir. Bu zaferden sonra Haçlı ittifakından ayrılmak isteyen Venedikliler, Osmanlılar'la bir barış antlaşması yapma zemini aramaya başladılar. Zira ittifaka dahil olduklarından beri pek çok zarara uğramışlardı. Bu durumdan kurtulmak ve Osmanlılar ile yeniden bir antlaşma yapmanın mümkün olup olmadığını öğrenmek için gizlice İstanbul'a bir ajan gönderirler. Ajanlarının, müsbet bir cevapla Venedik'e dönmesi üzerine Kanunî nezdine evvela Pietro Zen, onun yolda ölmesi üzerine yerine Tomaso Contarini İstanbul'a gönderilir. Ancak Kanunî tarafından ka-

100. Afif Büyüktuğrul, "Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler" Belleten (1978), XLII / 168, 662 - 663.

bul edilmekle birlikte iyi muamele görmeyen bu elçiye Vezir-i A'zam Lütfi Paşa, bir antlaşma yapılmasının geniş selâhiyet ve mezuniyete sahip olmakla mümkün olabileceğini anlatmak isteyerek, şimdi Venedik'e dönmesini, fakat şehzâdelerin sünnet ve sultanın izdivacı düğünlerinde bulunmak üzere Eylül'de yeniden İstanbul'a gelmesini tavsiye etmişti. Bu sırada Venedik, Avrupa'nın siyasî durumu ve İmparator (Şarlken)'la Fransa Kralı arasında bir konferansın akdi kararı sebebiyle Osmanlılar'la barışmanın akıllıca bir hareket olacağını anladığından, birçok fedakârlıklarla barışı kazanmak istemekteydi. Bu gaye ile İstanbul'a gelen Venedik elçisi ile 20 Ekim 1540'da imzalanan antlaşma sonucunda Mora'daki Malvasia (Monemvasia) ile Anabolu (Napoli di Roma) Osmanlılar'a terkedildi. Dalmaçya ve Ege'de ele geçirilmiş yerlerde Osmanlı hâkimiyeti tanındı. Bu antlaşmaya göre Venedikliler, 300.000 altın vermeyi de kabul ettiler. Buna karşılık kendilerine yeniden ticarî bazı imtiyazlar tanındı.[101]

5. Barbaros'un Fransa'ya yardım Seferi

Kanunî Sultan Süleyman, 1541 yılında Macaristan seferine çıkarken Barbaros'u da yetmiş gemiden müteşekkil bir donanma ile Adriyatik sahillerinin muhafazası ile görevlendirmişti. Bu sıralarda Şarlken, Cezayir üzerine yürümek niyetinde idi. Daha önce de temas edildiği gibi Barbaros Hayreddin Paşa, Osmanlı donanması kaptan-ı deryası olmakla birlikte aynı zamanda Cezayir Beylerbeyliğini de uhdesinde bulundurmaktaydı. İstanbul'da bulunduğu sıralarda yerine evlatlığı Hasan'ı vekil olarak bırakmıştı. Hasan, Sicilya'dan Cebelitarık'a kadar Avrupa sahillerini tehdid ediyor ve yeni dünyadan taşınan kıymetli malları ele geçiriyordu.

Bu tehdid ve tehlikeye bir son vermek isteyen Şarlken, bizzat kendisinin başında bulunduğu ordusu ile Cezayir üzerine yürüme kararı alır. 65 parça kadırga, 400'e yakın nakliye ve yelkensiz gemi ile Cezayir üzerine hareket eder. İmparatorun da yer aldığı Doria idaresindeki donanma, 20 Ekim 1541'de Cezayir sahillerine gelir. Böylece yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Cezayir kuşatılır. Ancak Cezayir kalesindeki Hasan Ağa'nın, az sayıdaki kuvvetinin büyük direnişi ve hava şartlarının elverişsizliği yüzünden Şarlken, Cezayir önlerinde büyük bir hezimete uğrar. İmparator, fırtına yüzünden çoğu batmış bulunan donanmasını güçlükle toparlayarak İspanya'ya

101. Daha geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Gökbilgin, Kanunî , s. 103 - 105.

dönebilir.

Lütfi Paşa'nın, "Mel'un İspanya Kralı" diye isimlendirdiği Şarlken'in bu seferinde 80 pâre kadırga ile 200 parça karavele, kalyete ve kayıklarla toplam 500 kadar gemi ile Cezayir'e gelip Hasan Ağa'ya teslim olmaları için bir mektup gönderdiğini ve fakat bunun reddedildiğini nakleder.[102]

Cezayir'de başına gelen bu bozgundan sonra Şarlken, Fransa Kralı I. François ile yeniden mücadeleye girişir. Zaten tek başına Şarlken ile başa çıkamayacağını anlamış bulunan François, Preveze Zaferi'nden sonra yeniden Osmanlılar'a yaklaşmak istiyordu. Bu sebeple Osmanlılar'dan yardım talebinde bulunur. Başından beri Fransızlar'la iş birliğinden yana olan ve 1532'de I. François ile ilişki kurmuş bulunan Barbaros'un da uygun görmesiyle Akdeniz'de Şarlken'e bağlı bulunan yerlere karşı ortak bir harekete karar verilir. Böylece, Fransa'ya yardım kararı alınır. Bu karardan sonra Barabors, Fransız donanması ile birlikte müstakil bir harekâta memur edilir. 28 Mayıs 1543'te yanında Fransız elçisi olduğu halde İstanbul'dan hareket eden Barbaros, 110 gemilik filosuyla Messina, Reggio ve Ostia gibi İtalyan sahillerini vurduktan sonra 20 Temmuz'da Marsilya önlerine geldiğinde burada törenlerle karşılanır. Burada, Fransız donanmasının hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 30 gemilik Fransız donanması ile müştereken Şarlken'in müttefiki ve Savoi Dükü olan Charles'in elinde bulunan Nice'i muhasara eder. Şehir, 20 Ağustos'ta ele geçirildiği halde, Fransızların gevşekliği ve iki yüzlü davranmalarından dolayı iç kaleyi fethe lüzum görmediği ve Fransızların bu tavrına çok kızdığı için Barbaros, kuşatmaya son verir.[103] Bundan sonra Türk donanmasının kışı Toulon'da geçirmesi uygun

102. Lütfi Paşa, Şarlken tarafından gönderilen mektubun metni ile verilen cevabı şu ifadelerle günümüze ulaştırır: " Ben ki İspanya beyiyim. Sana ve hisar içinde olan tavaife ma'lûm ola ki, uş vardum üzerinize bu kadar gemiler ile ve bu kadar yarağile, imdi size üç gün mühlet olsun, cemi'unuz esbablarınuzla kal'adan çıkup gidesiz, tâ ki size zararım değmeye. Ve illa eğer muhalefet edüp karşu koyasız uş geldüm, cebren ve kahren kal'ayı alup cümlenuzu kılıçtan geçiririz." der. Bu mektubu alan Hasan Ağa, askerini "Rûmî (Türkler) ve Arapları cem' edüp (toplayıp) gelen bu mektubu kendilerine okur. Bunun üzerine askerin ve ehl-i İslâm'ın tamamının : " Gayret-i din kande gitti, ne i'tibar, kâfire kal'a mı veririz" deyip gelen adama cevap verirler. Böylece red cevabı alan Şarlken'in, hücum emri verdiğini, ancak "takdir-i Rabbanî ve emr-i Subhanî ile" kuzeyden başlayan yağmur ve rüzgârın bunlara göz açtırmadığını, o gün 150 gemisinin karaya vurup battığını kaydeder. (Tarih, s. 398 - 412).

103. Bu muhasara esnasında çok gevşek davranan ve hatta yanlarına yeteri kadar cephane almayan Fransızlar, Barbaros'a müracaat edip barutlarının bittiğini söylediklerinde o,

görülür. Fakat altı ay kadar Güney Fransa'da kalan Barbaros, François'in, Şarlken ile anlaşması karşısında İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Dönüş sırasında da Cenova'da esir bulunan Turgut Reis'le birlikte orada esâret hayatı yaşayan birçok Müslüman ve Türk esiri de kurtarır. O, Cenova'daki Müslüman esirleri kurtardıktan başka, oradan da birçok esir ve ganimet alıp 1544 senesinin yaz aylarında İstanbul'a döner. Kanunî tarafından büyük deniz gazasının kahramanı sıfatiyle kabul edilerek iltifatlara mazhar olur.

Nice seferi, Barbaros'un son büyük seferidir. Bundan sonra daha çok tersane işleriyle meşgul olan Barbaros, 6 Cemaziyelevvel 953 (5 Temmuz 1546)'da kısa bir hastalıktan sonra vefat eder. Cenazesi, sağlığında Beşiktaş'ta yaptırdığı medresenin yanındaki türbesine defnedilir sözü ölümüne tarih olarak düşürülmüştür.[104]

Tabir yerinde ise çekirdekten yetişme diyebileceğimiz bir denizci olan Barbaros Hayreddin Paşa zamanında Osmanlı denizciliği, gücünün zirvesine ulaşmıştı. Onun mektebinde (ekol) yetişen değerli denizciler ve teşkilâtlı tersane sâyesinde bu güç varlığını bir süre daha devam ettirmiştir. Nitekim Piyale Paşa'nın kaptan-ı deryalığa getirilmesi ile Turgud, Uluç Ali, Hasan ve Salih Reis'lerin de bulunduğu Osmanlı donanması Akdeniz'de güç ve varlığını devam ettirdi.

6. Fransa'ya İkinci Yardım Seferi

1551 senesi baharında hazırlanan 90 kadırgalık bir Osmanlı donanması, Sinan Paşa idaresinde Eğriboz'da bulunan Turgud Reis ile birleşerek 14 Temmuz'da Malta önlerine gelip oradan da Trablusgarb'a hareket eder. Burânın, 1530'da Malta'ya yerleşmiş bulunan Saint Jean şövalyelerinin elinde bulunması, çevredeki Müslüman halkın mücadelesine sebep olmuş, hatta bunlar, Kanunî'ye müracaatla yardım bile istemişlerdi. Bunun üzerine

---

Fransız amiralı Duc d'Enghien'e ," Ne güzel muharipler! gemilerini şarap fıçılariyle doldurup, baruttan başka bir şey unutmuyorlar"diyerek yanındaki Fransız elçisine dönerek " İstanbul'da iken devletin büyük ölçüde hazırlandığını söylediğin zaman benimle alay mı ediyordun? " diye ağır ithamlarda bulunmuştu. Uzunçarşılı, Tarih, II, 382; Gökbilgin, Kanunî , s. 116 - 117.

104. Geniş bilgi için bk.Lütfi Paşa, Tarih, s. 393 - 412; Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar, I, 89 - 90; Uzunçarşılı, Tarih, II, 380 - 383; Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa" DİA. V, 66 - 67.

Kanunî, Enderûn ağalarından Murad'ı buraya göndermişti. Sinan Paşa, Trablusgarb önlerine gelince Murat Ağa ile irtibat kurarak şehri kuşatır. Nihayet 13 Ağustos'ta şehir teslim olarak idaresi Murad'a verilmişti. Turgut Reis ise Karlıeli Sancakbeyliğine getirilmişti.

Osmanlı donanması 1552 senesi ilkbaharında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa komutasında Batı Akdeniz seferine çıkar. Donanma, Fransa Kralı II. Henri'nin, Şarlken ile aralarında meydana gelen düşmanlık yüzünden Osmanlılar'dan yardım istemesi üzerine ikinci defa olarak Fransa'ya yardıma gidiyordu. Bu sefere Karlıeli sancakbeyi Turgud Reis de katılmıştı. Fransa elçisi Daramon da üç gemi ile Osmanlı donanması ile beraberdi. Başlangıçta Fransa'nın yardım talebini kabul etmeyen Kanunî, daha sonra Avusturya ile aralarındaki nazik durum karşısında Fransa'ya yardıma karar verir. Karlıeli Beyi Turgud Reis, Sicilya kıyılarını vurmaya memur edilmişti. Donanma İtalya sahillerini dolaşarak Napoli'ye gelir. Orada Fransız donanması beklenir. Fakat beklenilen donanma gelmeyince yolda rastlanılır diye bir müddet kuzeye doğru seyredilir. Bu sırada Andrea Doria'nın Napoli tarafına geçeceği haber alınarak Turgud Reis'in tavsiyesiyle Ponza adaları tarafında pusu kurulur. Pusuya düşürülen Andrea Doria yenilerek Sardunya adasına doğru kaçar. 5 Ağustos 1552'de cereyan eden bu hadisede Doria'nın 7 gemisi zaptedilir.

Bundan sonra gerek Sinan Paşa'nın, gerekse onun vefatı üzerine yerine gelen Piyale Paşa'nın deniz seferleri vardır. Bunlardan biri, 966 (M. 1558)'de İspanya sularında dolaşan Kaptan Piyale Paşa'nın, Minorka adasının önemli şehirerinden olan Siüdadela'yı zaptetmesidir. Bundan başka yine Piyale Paşa maiyetinde Turgud ve Salih Paşalar bulunduğu halde İtalya sahillerini vurup Reçyo şehrini zapt etmiş ve Afrika sahilindeki Oran'ı, İspanyollar'ın elinden alıp başarılı bir şekilde geri dönmüştü. Bu olaydan sonra İspanya ve Papa başta omak üzere İtalya yarımadasındaki devletlerin tamamının Osmanlılar aleyhine meydana getirdikleri ittifak, 1559'daki Cerbe muharebesini doğurmuştur.[105]

7. Cerbe Muharebesi

Preveze'den 13 yıl gibi kısa bir müddet sonra Trablusgarb'ı zapteden

105. Geniş bilgi için bk. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar, I, 100 - 102; Uzunçarşılı, Tarih, II, 386 - 387.

Osmanlılar, Orta Akdaniz havzasına kesin olarak yerleşmişlerdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın, Kuzey Afrika sahillerini takib ederek Cebelitarık'a kadar tırmanması ve dolayisiyle Türk hâkimiyetinin Batı Akdeniz'de de hissedilmeye başlanması, bu defa da babasından Akdeniz siyasetini devr amış olan İspanya Kralı II. Philippe (1556 - 1598)'i harekete geçirmişti. Fakat Türkleri Batı Akdeniz kıyılarından uzaklaştırmak gayesini güden bu teşebbüs, İspanyol ve müttefiklerinin 1560'da Cerbe'de ağır bir yenilgiye uğramaları ile sonuçlanmıştı. Fernand Braudel'in deyimi ile İspanyol askerleri Türkler karşısında "boylarının ölçüsünü" almışlar ve Akdeniz'de "Türk deniz üstünlüğü" kurulmuştu.[106]

Biraz önce ifade edildiği gibi, Trablugarb'ın alınması ile Osmanlılar Doğu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'e de kesin olarak yerleşmişlerdi. Trablusgarb'ın, Osmanlı idaresine geçmesi ve hâkimiyet mücadelesinin Batı Akdeniz'e kayması, Malta'daki Saint Jean şövalyelerini oldukça rahatsız ediyordu. Zira burası onlar için stratejik ve ekonomik değeri hâiz önemli bir mevki idi. Bundan başka yavaş yavaş sıranın kendilerine geleceğinden de korkuyorlardı. Bu şövalyelerin gayretleri ve babasının siyasetini sürdürmek isteyen İspanya Kralı II. Philippe ile Papa'nın teşvikleri sonucu İspanya, Papalık, Cenova, Floransa, Sicilya, Malta, Napoli ve Monaco gibi Akdeniz'deki Hıristiyan devletler, bir ittifak kurmuşlardı. Başı sıkıştıkça Osmanlılar'dan yardım isteyen Fransızlar ve Osmanlılar ile bir barış antlaşması imzalamış bulunan Venedikliler, fiilen bu ittifaka girmemekle birlikte, gizlice müttefikleri desteklemeye devam ediyorlardı.

Akdeniz'deki Hıristiyanlar tarafından meydana getirilen bu ittifakın duyulması üzerine Piyale Paşa İstanbul'a çağrılır. Hazırlıklarını tamamlayan Piyale Paşa, 20 parça gemi ile başlangıçta müttefik donanmayı Malta istikametinde aradıysa da onların Cerbe sularında olduğunu öğrenince Turgud Reis kuvvetleriyle birleşmek üzere buraya gelir. Bu arada 200 gemiden müteşekkil müttefik donanması, 2 Mart 1560'da Cerbe'ye asker çıkarmıştı. Bu esnada Trabusgarp'ta bulunan Turgud Reis adına adayı idare eden yerli bir şeyh, adayı müttefik donanmaya teslim eder.

13 Mayıs 1560'da Cerbe önlerine gelen Osmanlı donanmasını gören düşman, bir hayli telaşlanır. Bununla beraber Cerbe adasından 7 - 8 mil uzakta bulunan birleşik düşman donanması ile Osmanlı donanması arasında

106. Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta muhasarasına" Kanunî Armağanı, Ankara 1970, s. 47.

16 Mayıs 1560'da büyük bir deniz savaşı meydana gelir. Bizzat Piyale Paşa'nın bildirdiğine göre 3 gün 3 gece devam eden savaş sonunda düşmanın 20 kadırgası alınmış, bunlardan biri yakılmış, 26 gemisi ele geçirilmiş, bir kısmı da kaçıp kurtulmuştu. Osmanlı donanmasının top ateşine başlaması üzerine heyecanlanan Giovanni Doria, gemilerine demir aldırtarak derhal denize açılır. Denize açılan müttefik donanması, Osmanlı gemilerince bir hayli yıpratılır. Bu hengamede genç amiral Giovanni Doria, karaya sürünmekle birlikte canını kurtararak Sicilya'ya doğru kaçabildi. 60 kadar gemisini kaybeden müttefik donanma müthiş bir bozguna uğramıştı. Bu bozgun haberi İspanya ve İtalya'da derin bir teessüre yol açtı.

Genç Doria'nın kaçması üzerine Don Alvaro, sağlam surları bulunan Cerbe kalesine sığınmak zorunda kalır. Bu deniz zaferinden sonra Osmanlı kuvvetleri kaleyi kuşatırlar. Turgud Reis'in de katıldığı ve Trablus Eyâleti'nin, Trablus, Kayrevan, Sfeks gibi şehirlerin piyade ve süvari kuvvetlerini de beraberinde getirerek yaptığı kuşatma 80 gün sürer. Böylece üç aya yakın bir kuşatmanın sonunda 31 Temmuz 1560'da Don Alvaro bir gemiye atlayarak kaçmak istediyse de Turgud Reis tarafından takib edilir. Kurtuluş imkânı bulamayan Don Alvaro, esir olarak teslim alınır. Büyük bir zaferle sonuçlanan bu savaş, müttefiklere 20.000 kadar ölü ve 5000 kadar da esire mal olur. Bu zafer sonunda ada Turgud Reis'e verilir. Piyale Paşa ise Trablus'a uğradıktan sonra tekrar İstanbul'a döner.[107]

Türk denizcilik tarihinin şanlı muharebelerinden biri olan Cerbe Zaferi, Akdeniz'deki Osmanlı hâkimiyetini perçinleyip kuvvetlendirmiştir. Filhakika, XVI. asırda Osmanlı donanmasının kazandığı büyük ve kesin zaferlerin başında gelen Cerbe Savaşı, Osmanlıların, Batı Akdeniz'den çıkarılamayacağını isbatlamış görünmektedir. Bunun içindir ki II. Philippe, uğradığı yenilginin intikamını almak yerine, aradaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak ve barışa kavuşabilmek için İstanbul'a elçiler göndermeyi tercih edecektir.

Cerbe'de gâlib gelen Osmanlı donanması, Avusturya elçisi Busbecq'in müşahedelerine dayanarak belirttiği gibi esirler, ganimetler ve yedeğinde düşmandan zaptolunan gemilerle Piyâle ve Turgut Paşaların emrinde Dersaâdet (İstanbul)'e gelmiş ve burada merasimle karşılanmıştı. İlk Osmanlı kadırgası, Salîb (Haçlı) donanmasının, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş

107. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar, I, 111 - 118; Busbecq, 161 - 164; Hammer, VI, 122 - 125; Gökbilgin, Kanunî , s. 183 - 184; Uzunçarşılı, Tarih, II, 387 - 388.

tasvirini taşıyan büyük bayrağını denizde sürüyerek ilerliyor ve bunları diger Hıristiyan bayraklarını aynı tarzda sürükleyen gemiler takip ediyordu. Düşmandan zaptolunan kadırgaların direk ve küpeşteleri alınarak basit birer tekne haline sokulduklarından Türk gemilerinin yanında küçük ve adi şeyler gibi görünüyorlardı. Kaptan Paşa gemisinin arkasında esir alınan düşman komutanları ve asilzâdeleri görünüyordu. Toplarını ateşleyerek alay köşkündeki Pâdişah'ı selâmlayan donanma-yı hümâyûnun haşmeti ve kazanılan zaferin büyüklüğü, Sultan'ın üzerinde en ufak bir gurur işareti doğurmamıştı. Bu duruma hayret eden Avusturya elçisi Busbecq, Kanunî'nin vezirlere " İşte insan bunları görüp te tekebbüre kapılmamalı, her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle olduğunu fikredip , Allah'a şükürler etmelidir" dediğini nakleder. Yine Busbecq, Kanunî'yi dinî vazifelerini ifâya ve câmiye namaza giderken gördüğünü, hâlinde aynı huşû ve hüzün işâretini müşahede ettiğini yazmaktadır.[108] Bu ifadeler, Kanunî'nin, ne derece yüksek bir İslâmî ve manevî olgunluğa sâhip olduğunu göstermektedir. Gerçekten bu hal, değil hükümdarlarda velilerde de çok az rastlanılan manevî bir kemâl tezahürüdür.

8. Malta Kuşatması

Osmanlıların zaferi ile sonuçlanan ve onların Batı Akdeniz'den çıkarılamayacağını bir kere daha ortaya koyan Cerbe muharebesinden sonra dikkatler Malta'ya çevrilir. Zira Mısır, Trablusgarb, Cezayir ve diğer bazı mühim yerlerin idare ve emniyeti, Malta'nın Osmanlı idaresinde bulunmasını gerektiriyordu. Daha önce temas edildiği gibi Rodos Adası'nın Osmanlılar tarafından fethini (1522) muteakip Malta Adası, Şarlken tarafından buradan çıkarılan Saint Jean şövalyelerine verilmişti. Ada, kısa bir zaman içinde şövalyeler tarafından pek mustahkem bir hale getirilmişti. Cezayir yolu üzerinde bulunan adadaki şövalyeler, korsanlık faaliyetlerini sürdürüyor, Türk ticaret gemilerini vurmak suretiyle Osmanlı ticaretine zarar veriyor ve nihayet Osmanlıar aleyhine olan savaşlara (Preveze ve Cerbe gibi) iştirak ediyorlardı. Ayrıca Hıristiyan korsan gemileri de burada kendileri için çok güvenli bir sığınak buluyorlardı. İşte bütün bu sebepler gözönüne alındığı zaman Osmanlılar bakımından Malta'nın fethi kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkıyordu. İspanyollar ise Malta'nın fethinin sonunda Osmanlı

108. Busbecq, s. 164 - 165; Ayrıca bk. Hammer, VI, 124.

donanmasının Sicilya, Napoli ve havalisine geleceğini bildiklerinden, Malta'nın savunmasına büyük bir önem veriyorlardı. Bütün bu diplomatik ve stratejik düşüncelere rağmen Osmanlılar, Malta seferi konusunda pek istekli görünmüyor veya en azından acele etmiyorlardı. Fakat bu sıralarda saray için alınan eşyayı getiren bir Türk gemisinin Zanta ve Kefalonya adaları arasında 7 (yedi) Malta korsan gemisi tarafından zaptedilmesi, adanın, Osmanlılar tarafından zaptı hakkındaki tasavvur ve düşünceyi meydana çıkardı.

Yıllardan beri "ahali-i İslâm-ı nüsret encâma zarar ve hasaretten hâli olmayan" Malta şövalyelerine ait "kıla' ve buka'ın kal' ve kam'ına" karar verilince[109] yani Malta'ya sefer kararı alınınca, büyük bir hazırlığa girişilir. Haliç, Gelibolu ve Sinop tersanelerinde yeni gemiler inşa ve mevcudlar tamir edilip kalafatlanırken, bazı gönüllü reisler için Rodos'ta 18 oturaklı kalitalar yaptırılması yoluna da gidilir.

Malta üzerine gönderilecek kuvvetlere Beşinci Vezir Kızılahmedlü Mustafa Paşa serdar tayin edilerek seferin bütün selâhiyeti kendisine verilmişti. Donanma ise Cerbe gâlibi Cezayir Beylerbeyi Kaptan-ı derya Piyâle Paşa'nın emrine verilmişti. Ayrıca Beylerbeyi Turgud Paşa (Reis)'ya da emirler gönderilerek Piyâle Paşa'ya yardımda bulunması istenmişti. Mühimme Defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre bu konuda Turgud Reis'e biri 25 Rebiülevvel 972 (31 Ekim 1564), diğeri de bundan dört gün sonra 29 Rebiülevvel 972 (4 Kasım 1564)'de gönderilmiştir.[110]

Osmanlı donanması, 29 Mart 1565'te 300'e yakın irili ufaklı gemi ve 40-50 bin kişiden müteşekkil muazzam bir ordu ile Malta'ya hareket eder. 19 Mayıs'ta adaya varılarak karaya asker çıkartılır. Kanunî'nin emir ve tavsiyelerine rağmen çok tecrübeli bir denizci olan Turgud Reis gelmeden kuşatmaya başlanarak yanlış mevkilere hücuma geçilir. Bununla beraber Turgud Reis'in aldığı önlemlerle bu hatalar düzeltilir. Ancak Turgud Reis, hücum yapıldığı sırada (18 Haziran) Sant Elmo burçları önünde, atılan bir top güllesinin çarptığı kayadan fırlayan bir taşın başına isabet etmesiyle yaralanır. Dört gün ve gece kendini bilmeden (koma hali) yatar. Burçların feth edildiği beşinci günü (23 Haziran) vefat eder. Cesedi beş parça kadırgasiyle Trablus'a gönderilip orada yaptırdığı câmi ve medresesinin yanındaki türbe-

109. BOA. Mühimme Defteri, nr. VI, 561 ve 433 hükümler ile daha geniş bilgi için bk. Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına" Kanunî Armağanı, s. 82.

110. BOA. MD. nr. VI, 429; MD. nr. VI, 562.

sine defnedilir.

Saint Helen kalesi on yedi günde (24 Haziran 1565) alınmakla beraber asıl maksat olan Malta muhasara edilir. Bundan sonra şiddetlenen çarpışmalar, Osmanlı ordusunda büyük zayiatlara yol açar. Sicilya genel valisinin İspanya, Fransa ve Papa'nın desteğiyle 72 kadırga ve on bin askerle yardıma gelmesi ve deniz mevsiminin geçmekte olduğunun görülmesi üzerine kalenin alınamayacağı anlaşılarak kuşatmaya son verilir. Serdar Mustafa Paşa, Turgut gibi büyük bir denizci ile takriben 20.000 askerin şehâdetine mal olan bu kuşatmayı kaldırarak 11 Eylül'de asker ve malzemeyi gemilere yükleyerek denize açılır. Bu muvaffakıyetsizlik üzerine Malta seferi için Serdar tayin edilen Mustafa Paşa vezirlikten azl olunur.[111]

Fethi için büyük hazırlıklar yapılan ve maalesef büyük zayiatlara sebebiyet veren bu kuşatmanın kaldırılmasına, kalenin hem müstahkem bir mevkide bulunması, hem de sağlam surlarla çevrili olmasının yanında ada, gereği gibi abluka altına alınamıyordu. Bu da kaleyi müdafaa edenlere dışardan devamlı yardımların gelmesine sebep oluyordu. Bu arada kuşatma planında yapılan büyük hatalar, kuşatmanın uzamasından dolayı donanmanın maruz kaldığı erzak ve malzeme sıkıntısı ile orduda hastalığın baş göstermesi gibi durumlar, adanın fethine imkân vermemişti.

Kanunî Sultan Süleyman, bu başarısızlığı hazmedemeyecek ve yeni bir seferin açılması için hazırlıklara başlanmasını emredecektir. Ancak Avrupa'ya yeni bir kara harekâtının yapılma mecburiyeti, bu seferi ikinci plana itmiştir. Bununla beraber Kanunî, son seferi olan Sigetvar'a çıkmadan önce donanmaya denize açılma emrini vermişti. Bu sefer sonunda Sakız Adası bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine geçecektir.

9. Sakız Adası'nın Alınması

Donanma, Kanunî'nin emri üzerine harekete geçip denize açılmıştı. Gerçi Sakız Adası, daha Fâtih Sultan Mehmed zamanında vergiye bağlanmıştı. Ancak bura sakinleri, fırsat buldukça Osmanlıların askerî harekâtları

111. Malta kuşatması, seyri ve sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bk. Peçevî, Tarih, I, 410 - 412; Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr, I, 119 - 123; Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına" Kanunî Armağanı, s. 79 - 109; Uzunçarşılı, Tarih, II, 388 - 390; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 186 - 187.

ile donanmanın durumu hakkında dışarıya bilgi sızdırmaktan geri kalmıyorlardı. Zaman zaman da vergilerini aksatıyorlardı. Bundan başka Malta kuşatması sırasında da bazı Sakızlılar, Osmanlılar'a karşı savaşmışlardı. Öte yandan, tamamen Osmanlı hâkimiyetindeki Ege Denizi'nde böyle bir adanın bulunması, Osmanlı menfaatlerine zarar verebilirdi. Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle Kanunî, bütün bu durum ve sebepleri şu sözlerle ifade ediyordu:

"Mısır diyarına giden hacıların yol üzerinde kıyıya yakın Sakız Adası hisarında oturan kâfirler görünüşte haraca bağlı iseler de savaşçı kâfirlerle iyi dostluk üzere olup her daim devlet kapısında olan işleri yazıp bildirmektedirler. Ve donanma-yı humâyûn gemileri çıktıkça kaç gemidir ve ne yana gidecektir hep bildirip ufak İslâm gemilerine zarar eriştirmekten geri durmadıklarını biliyorum. Ne yoldan olursa bu adayı tutup almaya dürişesin. diye buyurmuşlardı."[112] Bunun üzerine 973 baharında (Mart - Nisan 1566) Kaptan Piyâle Paşa 70 parça kadırga ile denize açılıp, adanın karşısındaki Çeşme'ye gelir. Donanmanın Çeşme'ye geldiğini gören Sakızlılar, bazı hediye ve armağanlarla Kaptan Paşa'ya geldilerse de bu, kalenin zaptına mani olamadı. Zira Pâdişah'ın bu konudaki emri kesindi. Bu sebeple 24 Ramazan 973 (14 Nisan 1566)'da Sakız'a gelen Piyâle Paşa, kan dökmeden adayı zapt edip onu bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine alır. Buraya muhafızlar koyan Piyâle Paşa, büyük kiliseyi de câmi haline getirmişti. Böylece Ceneviz, Ege'deki son kolonisini de kaybetmiş oluyordu. Türklerin adayı ele geçirmesi, Katolik Cenevizlilerin tazyiklerinden şikâyetçi olan yerli Rumlar tarafından sevinçle karşılanmıştı. Böylece Sakız Adası da diğer komşu adalar gibi Osmanlı hâimiyetinin sağladığı müsamaha havasından faydalanmıştır.[113]

Sakız Adası'nın artık bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine girdiği haberini alan Kanunî, "eyü tedarük olunmuş" diyerek memnuniyetini izhar etmişti. Piyâle Paşa'ya gönderilen hükümde ise, Sakız'ın bir sancak halinde Kaptanpaşa eyâletine ilhakı uygun görülmüş ve buranın sancakbeyliği Kırşehir Beyi Gazanfer Bey'e 50.000 akça terakki ile tevcih olunmuştu. Ayrıca Sakız'ın tahriri yapılarak buranın gelirleri ile nüfusu tesbit edilmişti. Bu esnada Sakız'ın ileri gelenleri İstanbul'a gönderilmişti.

112. Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar fi Esfâri'l-Bihar, I, 124.
113. J. H. Mordtmann, "Sakız Adası" İA. X, 95.

b. HİND OKYANUSU SULARI

Bilindiği gibi Kanunî dönemindeki deniz harekâtı, sadece Akdeniz'le sınırlı kalmamış, aynı zamanda Hint Okyanusu ve kollarında da devam etmiştir. Bu dönemde, İsâm dünyasının mümessili olarak bir cihan devleti haline gelmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin, o günün ulaşım ve teknik imkânlarına göre çok uzak olan bu sularda bulunmasının bazı önemli sebepleri vardı. Bunun için burada hem bu sebepleri, hem gelişmeleri, hem de bu seferlerin sonuçlarını gözler önüne sermeye çalışacağız. Böylece Osmanlıların o kadar uzak olan bölgelere niçin ve hangi gâye ile gittiklerini daha iyi kavramış olacağız.

XV. asrın meşhur denizcileri olarak bilinen İspanyol ve Portekiz gibi iki Hıristiyan devletin, dayanıklı gemiler inşa ettikleri ve coğrafî keşiflerde önemli adımlar attıkları bilinmektedir. Bu keşifler, Osmanlı Deveti'ni yakından ilgilendiriyordu. Gerçekten, Portekiz'in Hind Okyanusu'na açılması bir tesadüf eseri olmayıp, Rahib John'un ülkelerini ve baharat memleketlerini keşfetmek gâyesiyle 7 Mayıs 1487'de bu bölgelere seyahata çıkan Portekizli maceraperest Joâo Peres de Covilhâo'nun raporlarının bir sonucudur. Bu bakımdan Portekizlier'in Hind denizine açılmalarını basit tesadüflere bağlamamız mümkün değildir. Onların bu hareketleri, Müslümanlara karşı "Haçlı Ruhu", Afrika'daki "Guinea" altınına erişme ve Doğu'da Hıristiyanlığı temsil eden efsanevî Joâo Peres de Covilhâo ile Doğu'daki baharatın menşeini bulma gibi sebeplere dayanıyordu.[114] Bu dönemde Hindistan sularına gelen Portekizliler, Gao'yu ele geçirerek Kızıldeniz'de faaliyete geçtikleri gibi Mekke'nin limanı durumundaki Cidde'yi de tehdid etmeye başlamışlardı. Bu esnada onlar, Doğu mallarının Akdeniz'e ulaşma merkezlerine hâkim olmuşlardı. Hatta, ticaret gelirlerinin azalması yüzünden Memlûk Devleti ile Portkizliler arasında mücadeleler başlamıştı. Bu mücadelede esnasında Memlûk Deveti'nin, Osmanlılar'dan yardım talebinde bulunduğu ve Sultan II. Bâyezid'in yardım için buraya Selman Reis'i gönderdiğine daha önce temas edilmişti.

Memlûk Devleti'nin merkezi durumundaki Mısır'ın, Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Portekizliler ile Osmanlıar, bu uzak denizlerde karşı karşıya gemiş oluyorlardı. Osmanlıların hedefi, hem Cidde'yi Portekiz tehdidinden kurtarmak hem de neredeyse tamamen kapanma durumu-

114. Muhammed Yakub Mughul, Kanunî Devri, Ankara 1987, s. 9 - 10.

na gelen klasik baharat yolunu yeniden eski durumuna getirmekti. Bu hedefe ulaşabilmek için de Portekiz nüfuzunun kırılması gerekiyordu. Bu da ancak Süveyş'te güçlü bir donanmanın kurulması ile mümkündü. İşte bunun içindir ki, Ahmed Paşa'nın isyanı üzerine Mısır'a gelen İbrahim Paşa, Süveyş limanı merkez olmak üzere 1525'te bir Mısır kapudanlığı kurmuştu. Daha önce Yemen'e gidip burada Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesinde mühim bir rol oynamış bulunan Selman Reis, Mısır'a gelen İbrahim Paşa'ya, Yemen'in ahvali hakkında tafsilatlı bilgiler verir. Bundan sonra 1525'te Süveyş'te yeni Cidde Beyi Hüseyin er-Rumî (= Anadolu'lu) tarafından hazırlanan 20 kadırgadan ibaret bir Türk filosuyla Yemen ve Aden taraflarına gider. Aynı zamanda iyi bir gözlemci olan Selman Reis, 10 Şaban 931 (10 Haziran 1525) de Kızıldeniz'deki limanlar ile Portekizlilerin Hindistan'da sahip oldukları kalelerin, -Sumatra ve Malaka dahil- bütün bu bölgenin ticarî durumunu belirten bir layiha da kaleme alır.[115]

I. Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi

Peçevî (Peçuylu) tarihinde buunan bir kayda göre Süleyman Paşa, Mısır'daki ilk valiliği esnasında Yemen ve Aden'e sefer yapmayı tasarlıyor ve bunun için hükümeti iknaya çalışıyordu. 937 (1530)'de kendisine bu müsaade verilerek malzemesi, Mısır haricinden getirilmek suretiyle Süveyş'te 80 kıtalık bir donanma hazırlanır. Fakat Bağdad seferi sırasında başka göreve tayin edilerek yerine Hüseyin Paşa getirildiğinden sefer akamete uğrayıp başarısız olur.[116]

Gerçi İbrahim Paşa, Portekizlilerin faaliyetlerine engel olmak için daha

115. Geniş bilgi için bk. Ş. Tekindağ, "Süveyşte Türkler ve Selman Reis'in Arizası" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (1968), II / 9, 77 - 80; Mughul, Kanunî Devri, s. 75 - 100; Cengiz Orhonlu, " "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar" Tarih Dergisi (1961), XII / 16, 5 - 9; Salih Özbaran, " Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu" Tarih Dergisi (1977), XXXI, 83 - 111; Emecen, "Kanunî Devri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, X, 362.

116. "Daima Yemen ve Aden fethi tedbirine sarf-ı himmet eder, Pâdişah-ı mağfur dahi müsaade edüp sene-i 937 tarihinde altmış pâre gemi ile Süveyş'te bina olunacak gemilerin kereste ve mühimmatın irsal eyler. Seksen kıta gemi, kimi kadırga, kimi barçe ve mavna ve fırkata Süveyş benderinde(liman) bina ve ihzar eder." Peçevî, I, 219; ayrıca bk. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar" Tarih Dergisi (1961), XII/16, 13.

önce Yemen ve Hind denizlerine kuvvet gönderme kararı alarak Selman Reis'in idaresine verdiği 19 gemilik bir Osmanlı filosunu Hind denizine göndermişti ki bu, Osmanlıların ilk fiili Hind seferi oluyordu.

Kanunî'nin, Irakayn seferinden sonra ikinci defa Mısır valiliğine getirilen Süleyman Paşa, Kızıldeniz ve Hind ticareti ile yakından ilgilenmekte idi. Bu esnada Hindistan'da bulunan Gücerat ve Kalküta gibi Müslüman hükümetler, Portekizliler'e karşı Osmanlılar'dan yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Hind denizinde rol oynamaya namzed bulunan Osmanlılar, bu talebi bir vesile saydılar.[117] Bunun içindir ki, Hadım Süleyman Paşa ikinci sefer Mısır valisi olunca, Süveyş tersanesinde Cenovalı deniz inşaiye mühendisleri nezaretinde inşa edilmiş olan 74 gemiden ibaret bulunan donanma, Gücerat üzerine hareket etmek üzere 22 Haziran 1538'de Kızıldeniz'e açılır. Önemli bir ticaret merkezi olduğu kadar stratejik konumu itibariyle de mühim bir şehir olan Aden, 27 Temmuz'da ele geçirilip Osmanlı hâkimiyetine idhal edilir.

Aden'den hareket eden ve Akdeniz şartlarına göre hazırlanmış yelkenli gemilerden ziyade kürekli "galley"'lere dayanan Osmanlı donanması, 19 günlük bir yolculuktan sonra Hindistan sahillerine varır. Gokala ve Kat kalelerine hücum edilerek buralar kolayca zaptedilir. Portekizlilerin bu kıtadaki en büyük ve müstahkem kalelerinden biri olan Diu (Dev) kalesi önüne gelinerek karaya asker ve toplar çıkarılarak kale muhasara edilir. Bu esnada Süleyman Paşa, yerlilerin kendisini destekleyeceğini ümid ediyor ve kaleyi onların da yardımıyla kolayca zaptedebileceğini düşünüyordu. Halbuki hükümdar Bahadır'ın halefi olan Gücerat'ın yeni hâkimi Mahmud Şah, böyle düşünmediği gibi Osmanlılara karşı samimi hisler de beslememekteydi. Bununla beraber karadan ve denizden sıkıştırılan Diu, toplarla dövülmeye başlanır. Diu'yu savunanlar iç kaleye sığınmak zorunda kalırlar. Tam bu sırada Süleyman Paşa, gerekli yardımı görmediği ve Portekiz donanmasının gelmekte olduğu haberini alınca kuşatmayı kaldırır. Bunda Mahmud Şah'ın da büyük rolü olmuştu. Bu arada geri dönen Süleyman Paşa, Yemen taraflarının asayişi ile meşgul olur.

Mısır'ın ilhakı üzerine Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Zebid hâkimi Barsbay'ın ölümünden sonra yerine geçen İskender Bey ve onu öldüren Nâhuda Ahmed, Osmanlı hâkimiyetini tanımamışlardı. Hadım Süleyman Paşa, Muha önlerine gelir gemez Nâhuda Ahmed'i yanına çağırır. Fakat o,

117. Tafsilatlı bilgi için bk. Lütfi Paşa, Tarih, s. 357 - 358.

yapılan bu dâveti bazı bahaneler ileri sürerek nazikçe reddeder ve " Biz bu memleketi kılıcımızla feth ettik. Elimizden almak isteyen varsa gelsin kılıcı ile alsın" der. Bununla beraber Süleyman Paşa'nın Nâhuda Ahmed'e göndermiş olduğu kethüdası Süeyman Ağa, onunla bir anlaşma yapar. Buna göre Nâhuda Ahmed her yıl 1.000.000 akça vergi vermek şartıyla Zebid Beyliği'nde kalacaktır. Böylece Hadım Süleyman Paşa'nın direktifi gereğince Nâhuda'yı güzellike Osmanı hâkimiyeti altına sokan Süleyman Ağa, ona hil'at, sancak ve berat vererek geri dönüp Muha'ya gelir. Fakat çok geçmeden Nâhuda Ahmed, Süleyman Paşa kuvvetlerinin Yemen'den ayrılır arılmaz anlaşmayı bozacağını söyler. O, bununla da kalmayacak Aden kalesini bile alacağını söyleyecektir. Bunu haber alan Süleyman Paşa, donanma ile Kamaran adasına gelip Salif iskelesine asker çıkarır. Bu esnada Nâhuda Ahmed, Türk, Arab ve Habeşlilerden meydana gelen ordusunu Süleyman Paşa üzerine sevk ettiyse de bir şey yapamayarak Zebid'e çekilir. Hadım Süleyman Paşa 5 Şevval 945 (24 Şubat 1539)'da müsait şartlar altında kolayca Zebid'e girer. Nâhuda'yı Divan-ı Âlî'de muhakeme ettikten sonra idam ettirir. Böylece 19 Şevval 945 (6 Mart 1539) Cuma günü Pâdişah adına hutbe okutturarak Zebid vilayetini ve bütün mülhakatını Osmanlı topraklarına kattığını ilan eder.[118]

Osmanlı donanmasının kudretini göstermesi bakımından bu ilk Hind seferi, Portekizliler'e büyük bir korku salmıştı. Hadım Süleyman Paşa, Özdemir Bey'i Habeşistan'a göndermiş, böylece buraya (Habeşistan) ait olan kısım hariç, Bâbu'l-mendeb'e kadar olan denizin iki tarafına hâkim olunarak, Doğu ticareti için Portekizliler'le yeni bir mücadele sahası açılmış oluyordu.

2. Habeşistan Seferi

Osmanlılar, Aden ve Zebid'in zaptından sonra Yemen'deki hâkimiyet sahalarını genişletmeye çalışırlar. 952 senesinin Zilkade (Ocak 1546) ayı ortalarında Mustafa Neşşar Paşa'nın yerine Yemen'e tayin olunan Üveys

118. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Peçevî, Tarih, I, 219 - 224; Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar" Tarih Dergisi (1961), XII / 6, 13 -15; Mughul, Kanunî Devri, s. 197 - 200; Hulusi Yavuz, Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517 - 1571, İstanbul 1984, s. 45 - 47; Gökbilgin, Kanunî , s. 98 - 102.

Paşa, Zeydiyye ailesi arasındaki ihtilaftan istifade ile Taiz'i zapteder. Şehrin muhafazası için adamlarından birini burada bırakıp kuvvetleriyle San'a üzerine yürür. Bu esnada yolu üzerinde bulunan kale, iskele ve geçitleri de ele geçirir. Bu başarılı harekât esnasında Mutahhar'dan da yardım görür. Böylece bölgeyi kontrolü, halkı da hâkimiyeti altına alır. Ancak yerliler bu disiplinden sıkılırlar. Bu yüzden ondan kurtulmayı düşünürler. Pehlivan Hasan adındaki levendin tahrikleriyle ve ulûfelerini istemek bahanesiyle meydana gelen isyan esnasında, San'ay'ı almaya giden Paşa, Habban vadisinde konakladığı ve gece yatıp uykuya daldığı zaman katledilir.[119] Bu olaydan sonra Üveys Paşa'nın yerine tayin edilen Ferhad Paşa, Aden ve çevresindeki isyanları bastırıp sükûneti tesis edecektir. Bu arada Yemen'e gelen Özdemir Paşa da 1547'de San'a'yı ele geçirerek Ferhad Paşa'nın yerine Yemen Beylerbeyi olur. Özdemir Paşa, Yemen'de önemli işler başarmış, Üveys Paşa'nın katillerini bulup cezalandırmıştır. 1554 yılında azledilince İstanbul'a gelen Paşa, Pâdişah ile görüştükten sonra Habeşistan'a gönderilmiştir.[120]

Mısır'a gelir gelmez asker toplayan Özdemir Paşa, 1555'te harekete geçerek Nil nehrinden güneye doğru ilerler. Bu hareketinde o, Said bölgesindeki Şallal mevkiine kadar gelir. Bu arada tekrar İstanbul'a dönerek Habeş beylerbeyliği'nin kurulmasını sağlar. Bunun üzerine Resmen Habeş Beylerbeyi olan Özdemir Paşa, Mısır'da toplanan kuvvetlerle önce Sevakin'e oradan da Massava'ya hareket eder. Burası 1557 yılında alınmış, bunu takiben Habeş Krallığı'nın önemli limanlarından biri olan Arkiko da ele geçirilmiştir. Bundan sonra iç kesimlerde önemli bir merkez olan Tigre 1558'de zaptedilmiştir. Debrava adlı mevkii üs yapan Özdemir Paşa, 1560 yılında burada vefat eder. Böylece, Özdemir Paşa'nın çabaları sonucunda bugünkü Eritre ile Habeşistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oluyordu.[121]

---

119. Tafsilatlı bilgi için bk. Yavuz, Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti, s. 54 - 55.

120. Özdemir Paşa ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Yavuz, Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti, s. 59 - 60.

121. Tafsilat için bk. Cengiz Orhonlu, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, s. 31 - 54; Emecen, "Kanunî Devri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, X, 365.

3. Umman Denizi'nde Osmanlı - Portekiz Mücadelesi ve Pîrî Reis

Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferinden sonra Portekizlilerle olan mücadele devam etmişti. Bu arada, Hacı Mehmed adında birinin oğlu olan Pîrî Reis,[122] Kemal Reis'in yeğenidir. Denizciliğe nasıl başladığı kesin ve tam olarak bilinemeyen Pîrî Reis, 1547 yılında Hind kaptanlığına getirilir. Pîrî Reis, amcası (veya dayısı) Kemal Reis'in vefatını muteakip bir müddet Barbaros'un yanında bulunduktan sonra, İbrahim Paşa ile birlikte Mısır'a gider. Kaptanlığa getirildiği sırada yaşı bir hayli ilerlemişti. Bu sıralarda Portekizliler Cidde'yi işgal etmek istedilerse de buna muvaffak olamazlar. Bununla beraber Aden'i ele geçirip Kızıldeniz'in çıkışını kontrol altında bulundurmak istiyorlardı. Fakat Pîrî Reis komutasındaki Osmanlı donanması 3 Şubat 1549'da Aden'i tekrar geri alacaktır. Gerçi Portekizliler, Yemen'deki Osmanlı tahkimatından ve Basra ile Lahsa bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden de endişe ediyorlardı. Keza onlar, Basra körfezine giriş ve çıkışı kontrol eden Hürmüz'ün de Osmanlı idaresine girmesinden korkuyorlardı. Bu arada Katif'in Osmanlı idaresine geçmesi,Portekizliler'i harekete geçirir. Bunun üzerine 1550'de Katif'i sıkıştırıp aldılarsa da Basra üzerine tertipledikeri sefer tam bir hezimetle sonuçlanır.

1552 senesi Nisan'ında 24 kadırga (veya 30 kadırga), 4 kalyon (barça) ve 850 askerden müteşekkil donanma ile Süveyş'ten hareket eden Pîrî Reis, önce Cidde'ye ve Babu'l-mendeb'ten Aden'e, oradan da Maskat limanına gelir. O esnada Portekizlilerin elinde bulunan Maskat, altı günlük bir kuşatma sonucunda ele geçirilir. Maskat'ın alınmasından sonra 19 Eylül 1552'de Hürmüz kalesi kuşatılır. Bununla beraber, Portekiz Genel Valisi'nin büyük bir donanma ile geldiğini öğrenen Pîrî Reis, muhasarayı kaldırıp Basra körfezine çekilir. Portekiz donanması, Basra körfezinin ağzını kapatarak onun çıkmasına engel olmaya çalışır. Pîrî Reis, elindeki askerlerin dağılması üzerine emrindeki üç gemi ile Portekiz ablukasını yarmaya çalışır. Bu yarma hareketini başarılı bir şekilde gerçekleştiren Pîrî Reis, iki gemi ile Mısır'a ulaşır. Ancak aralarında anlaşmazlık bulunan Basra Beylerbeyi Kubad Paşa'nın, onun hakkında çıkan söylentileri İstanbul'a bildirmesi üzerine başarısızlığı bahane edilerek Kahire'de idam edilir. Bazı kaynaklar onun ölüm tarihini 962 (1554 - 1555) yılı olarak kabul ederlerse de, bu tarihin 960

122. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1342, III, 315; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1311, II, 44.

(1552 - 1553) olması daha büyük bir ihtimaldir. Ölümünden sonra Pîrî Reis'in pek çok serveti çıkmıştı. Bütün serveti devlet hazinesi adına alınmıştı. Onun ölümünden sonra Hürmüz'den bir hey'et, İstanbul (veya Mısır)'a gelerek, Pîrî Reis'in bura halkına eziyet edip mal ve servetlerini müsadere ettiğini, bu yüzden onun malını almaları gerektiğini ileri sürmüş ise de hey'etin bu iddiaları kabul edilmemiştir.[123]

Pîrî Reis, büyük bir deniz komutanı olduğu kadar, devrinin mühim haritacısı ve denizci müelliflerinden biridir. Açık fikirli ve öğrenme arzusuna sahip bir kimse olduğundan, daha ilk dönemlerinden itibaren gördüklerini kaydetmiş, deniz haritacılığı ve coğrafyasına dair eline geçen eser ve haritalardan da istifade etmekten geri kalmamıştır. Böylece topladığı bilgilerin önemli bir kısmı ve bunlara dayanarak yazdığı eser (Kitab-ı Bahriye) ile yaptığı haritalar, ilim tarihinde mühim bir yer işgal eder.

4. Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanlığı

Mâceralı Hindistan seyahati ve deniz coğrafyasına ait eserleriyle şöhret kazanmış bir Osmanlı denizcisi olan Seydi Ali Reis, Galata'daki "Dâru sına-i Âmire" kethüdası olan Hüseyin'in oğlu olup XVI. asrın başlarında doğmuştur. Aslen Sinop'lu olan büyük babası da Fâtih Sultan Mehmed zamanında Galata tersanesi kethüdalığını yapmıştı. Seydi Ali, bu aile mesleğini devam ettirerek küçük yaşta tersane hizmetine girmiş, Rodos'un zaptından (1522) başlayarak, donanmanın Akdeniz'deki bütün faaliyetlerine katıldığı gibi, Barbaros Hayreddin'in maiyetinde savaşlara da iştirak etmişti.

Murad Reis'in kaptanlığından sonra Basra'da mahsur kalan Süveyş donanmasını getirmek için kaptan olarak tayin edilen Seydi Ali Reis, 960 (1553)'da Haleb yolu ile Basra'ya gelir. Tecrübeli bir denizci olan Seydi Ali Reis, burada 15 gemiden mürekkeb donanmanın hazırlık ve ikmali ile meşgul olur. Portekiz donanmasının durumunu araştırdıktan sonra 2 Temmuz 1554'te Basra'dan hareket ederek Katif (Bahreyn)'e gelir. Donanma Basra'dan hareketinin kırkıncı günü Umman sahillerinde yirmi beş veya yirmi sekiz mevcudlu bir Portekiz donanması ile karşılaşır. Meydana gelen muharebede Portekizliler bir gemilerini kaybederler. Bunun üzerine gecenin ka-

123. Tafsilat için bk. Katib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar, I, 92-93; Peçevî, I, 350 - 352; Hammer, VI, 119 - 120; Fuad Ezgü, "Pîrî Reis" İA. IX, 561 - 565; Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman, s. 185.

ranlığından istifade ile kaçan Portekiz donanması Hürmüz'e çekilir.

Yoluna devam eden Türk donanması, Maskat limanına yaklaştığı sırada otuz iki (veya otuz dört) gemiden mürekkeb başka bir Portekiz filosu ile karşılaşır. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalara rağmen kesin bir sonuç alınamaz. İki ordu savaştan sonra birbirlerinden ayrılırlar. Bu esnada Seydi Ali Reis'in donanması fırtına yüzünden rotasından çıkarak İran ve Belücistan sahillerine doğru sürüklenir. Fırtına yüzünden sürüklenen donanma, Müslüman bir levend gemisinin kılavuzluğunda Güvader limanına gelir. Buranın hükümdarı olan Celâleddin b. Dinar bunlara ikramda bulunup ihtiyaçlarını karşılar. Kendilerine çeki düzen veren Seydi Ali Reis'in donanması batıya doğru hareket etmek üzere buradan ayrılır. Bu sefer de kuvvetli bir fırtına çıkarak donanmayı Hindistan sahillerine doğru sürükler. Günlerce deniz üzerindeki tehlikelerden sonra Diyu, Gücerat ve Surat taraflarına gelinir. Donanmada artık harb edecek kudret kalmamıştı. Seydi Ali Reis, karaya çıkıp harp gemileri ile techizatından kalmış olanları ve birkaç topu Surat limanında Gücerat Sultanı'nın valisi bulunan Receb Han'a bıraktıktan sonra arzu eden askerleri de onun hizmetine vererek kendisi elli kadar arkadaşıyla İstanbul'a gelmek üzere karadan yola çıkar. Sind, Hind, Zabulistan, Bedahsan, Maveraünnehr, Harezm, Horasan ve İran'dan geçerek Anadolu üzerinden üç senede İstanbul'a ulaşır. O sırada Pâdişah'ın Edirne'de bulunmasından dolayı oraya giderek Kanunî'nin katına çıkan Seydi Ali Reis, Kanunî ile Rüstem Paşa'nın iltifat ve ihsanlarına mazhar olur. Seksen akça yevmiye ile hünkâr müteferrikası olduğu gibi arkadaşlarına da ikramlarda bulunulur. O, bu seyahattan bahs ile kaleme aldığı "Mir'atu'l-Memâlik "isimli eserini Kanunî Sultan Süleyman'a takdim eder.

Bir denizci olarak haklı bir şöhret kazanmış olan Seydi Ali Reis, telif ettiği eserlerle de bir ilim adamı olduğunu göstermiştir. Nitekim, gemilerin sevk ve idaresi, deniz coğrafyası ve astronomiye dair olan eserleri kendisine bu sahada haklı bir şöhret kazandırmışlardır.

Görüldüğü gibi Seydi Ali Reis de donanmayı geri getirememiş, bir taraftan Portekizliler'le diğer taraftan da Hind Okyanusu'nun fırtınalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Seydi Ali Reis'ten sonra Süveyş kaptanlığı Kurdoğlu Hızır Reis'e verilmişti. Bu sıralarda Portekizliler, Hind denizindeki adaları ele geçiriyor ve özellikle doğudan gelecek telikelere karşı Hind Okyanusu'ndaki adaları zapt ediyorlardı. Bu adalardaki devletler içinde en güçlüsü Açe İslâm Devleti

olup Sumatra adasiyle Malaka yarımadasında hüküm sürüyordu. Açe hükümdarı Sultan Alaeddin, Portekizliler'in, buraları almak istemeleri üzerine, o sıralarda donanmaları Hind sularına kadar gelmiş olan Osmanlı Devleti'nden yardım istemek üzere 972 (1565)'de İstanbul'a elçi göndermişti.

Sultan Alaeddin, Osmanlı hükümdarından top, tüfek ve askerle kendisine yardım edilmesini diliyordu. Elçinin gelişi, Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine ve ölümüne tesadüf etmişti. Elçilik heyeti iki sene kadar İstanbul'da kalır. Osmanlı Devleti, bu Müslüman devletin müracaatını kabul edip Süveyş'teki donanma ile yardıma karar verir. Böylece yirmiden fazla gemi ile Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis bu işe memur edilir. İstenilen malzeme ile gemi yapan ve top döken ustalar da gemilere bindirilerek denize açılmak üzere iken Yemen'de bir ayaklanma olur. Zeydî Mezhebi'nin imamı Mutahhar isyan ederek San'a ile birlikte Yemen'in önemli bir bölümünü ele geçirdiğinden Kurdoğlu Hızır Bey, Yemen serdarı Sinan Paşa'nın maiyetinde Yemen'deki isyanı bastırmakla görevlendirildiğinden Açe seferi geri kalmış olur. Bununla beraber Açe Devleti'ne gönderilmesi gereken harp levazımı ve gemi inşa edip top dökebilen san'atkârlar iki gemi ile sevkedildiler. Bunlar, Açe İslâm Devleti'nin hizmetine girip orada yerleştiler.[124]

Osmanlıların, XVI asrın ikinci yarısında bu uzak denizlerdeki faaliyetleri, Portekizlilerin bölgedeki hâkimiyetlerine karşı büyük bir engel teşkil etmiştir. Hatta bu faaliyetler sonucunda baharat ticaretinde bir canlanma olduğu gibi Kızıldeniz ile limanları, Portekiz hegemonyasından da kurtulmuşlardı. Bu da Osmanlıların Kızıldeniz ve Basra körfezinde önemli noktalara hâkim olmaya başadıkları 1540 tarilerinden itibaren başlamıştı. Basra ve Kızıldeniz'e gelen sayısız kervanlar, Akdeniz ticaretini canlandırmış, Haleb, Trablusşam, İskenderiye ile Kahire gibi liman ve şehirler gittikçe gelişme göstermişlerdir. Portekiz baharat ticareti ise çok gerilemiş, buna karşılık Osmanlı gümrük gelirlerinde büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu esnada Sumatra'daki Açe Sultanlığı'ndan bol miktarda baharat Kızıldeniz'e akmış, Portekizlilerin buna mani olmak için 1554 - 1559 yıllarında Kızıldeniz'de faaliyet göstermeleri onlar açısından önemli bir sonucun sağlanmasına yetmemiştir.[125]

124. Geniş bilgi için bk. Peçevî, I, 367 - 371; Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibar, I, 94 - 100; Hammer, VI, 120 - 121; Uzunçarşılı, Tarih, II, 398 - 400; Yavuz, Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti, s. 79 - 88; Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis" İA. X, 528 - 531.

125. Kaynak, gümrük miktarları ve bütçeler ile konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Öz-

G. KANUNÎ'NİN SON DÖNEMLERİ

Saltanat hususunda kendisi ile rekabet edecek kardeşleri bulunmayan Kanunî Sultan Süleyman, hükümdarığını yarım asra yakın bir sürede zaferlerle süslemiş, ordusunun başında hem batıya hem de doğuya seferlerde bulunmuş ve son seferinde ordusunun komutanı olarak muharebe sahasında vefat etmiştir. O, şöhretini sadece seferleri ve bunların sonucu olarak kazandığı zaferleriyle değil, aynı zamanda tedvin ettirip vaz' ettirdiği kanunlarının, devlet teşkilâtını ve ordusunu zamanın ihtiyaçlarına göre tanzim etmesiyle de kazanmıştı. Bu bölümde biz, onun son seferi, vefatı ve şahsiyeti hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1. Kanunî'nin Son Seferi ve Ölümü

970 (1562) Osmanlı - Avusturya muahedesinden hemen sonra iki devlet arasındaki hudud boylarında yeni karışıklıklar çıkar. Avusturyalılar'ın Seçen'e karşı hücuma geçmeleri üzerine Budin ve Tımaşvar beylerbeyleri de Samoş nehri civarındaki bazı şehirlere karşı harekete geçerler. Bu esnada Avusturyalılar 1563'te Kostanoviç'e kadar ilerlerler. 1564 'te İmparator Ferdinand ölünce yerine oğlu II. Maximilien geçince Osmanlılar anlaşmanın yenilenip yenilenmeyeceğini anlamak ve cülusu tebrik etmek için Bali Çavuş'u gönderirler. Bu esnada Erdel'de yine karışıklıklar baş gösterir. Avusturyalılar Erdel'e asker gönderirler. Buna karşılık Budin Beylerbeyi Yahya Paşazâde Arslan Paşa, Erdel'e 6.000 kişilik bir yardım kuvveti gönderir.

Harp taraftarı olmayan Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine 27 Haziran 1565'te Sokullu Mehmed Paşa'nın vezir-i a'zam olması, Avusturya'ya karşı harp ilanı fikrini kuvvetlendirir. Sokullu, Avusturya elçisine, Tokaj ile Szerencz'in iade edilmesini ve verginin ödenmesini, barışın yenilenmesinin bunlara bağlı olduğunu bildirir. Bütün bu görüşmeler bir sonuç vermediğinden 9 Şevval 973 (Nisan sonu 1566)'da Avusturya'ya karşı harp ilan edilir.

a) Sigetvar Seferi

Bu sefer, artık iyice yaşlanmış bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın başkomutan olarak ordusunun başında iştirak ettiği on üçüncü ve sonuncu

baran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu" Tarih Dergisi (1977) XXXI, 132 - 141.

seferidir. Pâdişah, Sigetvar ve Eğri kalelerinin fethi ile Macaristan'daki mukavemet yuvalarını dağıtmak istiyordu. Ayrıca yeni vezir Sokullu'nun tesiriyle bu sefere bizzat çıkmak ve böylece 10 yıldır sefere çıkmamasını tenkid edenleri de susturmak niyetinde idi. Bu sıralarda Sultan Süleyman'ın yaşı yetmiş üçü (73) bulmuştu. Hem yaşlı, hem bazı hastalıklara duçar olmuş, hem de ayağında aileden gelen bir hastalık olan "Nikris" vardı. Bu sebeple yürümekte zorluk çektiği için bazı yerlerde araba, bazı yerlerde de tahtırevan ile gidiyordu. Fakat kasabalara girileceği sırada dinçlik ve zindelik gösterip halk üzerinde iyi bir tesir bırakması için ata biniyordu.

Hükümdar bizzat sefere çıkmadan iki ay evvel İkinci vezir Pertev Paşa'yı Tımışvar hududunda bulunan Gyula (Göle)'yı zaptetmek üzere gönderir. Harp planına göre, Erdel ve Hırvatistan taraflarına taarruzla bütün bir Tuna bölgesi zaptedilerek, Komarom üzerine yürünecek ve Avusturyalılar Viyana'ya doğru çekilmeye zorlanacaktı.

1 Mayıs 1566'da son seferi için İstanbul'dan hareket eden Kanunî, biraz önce temas edilen yürüyüş şekli ile 19 Haziran'da Belgrad'a, oradan da Zemlin (Zemin, Zemun)'e geldiği sırada Janos Zsigmond, kuvvetleriyle birlikte orduya katılır. Bu arada Budin Beylerbeyi, Palota kalesi üzerine başarısız bir harekâtta bulunurken Avusturya kuvvetleri de Tata ve Vesprim'i alarak büyük bir katliam yapmışlardı. Osmanlı ordusu doğru Sigetvar üzerine yürür. Kale muhasara edilerek toplarla dövülür. Kaleyi savunan Kont Zirinyi Mikloş, bütün gücü ile müdafaada bulunur. Arka arkaya yapılan ve bir sonuç alınamayan başarısız hücumlar karşısında yaşlı hükümdar üzülmekte ve "... bu kal'e benüm yüregüm yakmışdur, dilerüm Hakk'dan ateşlere yana..." diye hislerini ızhar etmekteydi. Nihayet 21 Safer 974 (7 Eylül 1566)'de kale alınmış, Kont Zirinyi de yakalanarak idam edilmişti. Bu arada Vezir Pertev Paşa komutasında Erdel beyi'ne yardım etmek üzere gönderilen kuvvetler de bazı kaleleri feth etmişlerdi.[126]

b) Kanunî'nin Vefatı

Sigetvar kalesi hücumları devam ederken yetmiş üç yaşında ordusunun başında on üçüncü seferini yapmış olan Gazi Sultan Süleyman, 6 Ey-

126. Sigetvar seferi ile ilgili geniş bilgi için bk. Peçevî, Tarih, I, 412 - 420; Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selanikî, nşr. Memet İpşirli, İstanbul 1989, I, 33 - 34; Gökbilgin, Kanunî , s. 187 - 192; Uzunçarşılı, Tarih, II, 409 - 412.

lül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece (20 Safer 974) sabaha dört saat kala vefat eder. Sigetvar'ın fethini büyük bir sabırsızlıkla bekleyen Hünkâra bu fethi görmek nasib olmayacaktı. Bununla beraber onun vefatının ertesi günü kale feth olunmuştu. Sokullu Mehmed Paşa, henüz düşman karşısında bulunulan bir zamanda ölüm haberinin açıklanmasını tehlikeli bulmuştu.

Sokullu, Pâdişa'ın ölüm haberini alır almaz, diğer vezir ve yetkilileri haberdar etmeden sadece kendi kâtibi olan Feridun Bey'e (Münşeâtu's-Selâtin müellifi) haber vermiş ve derhal Kütahya Valisi Şehzâde Selim'e, Hasan Çavuş adında bir divan çavuşu ile mektup gönderip acele ordugâha yetişmelerini bildirmişti.[127]

Hasan Çavuş giderken gerçekte asıl meselenin ne oduğunu bilmiyordu. Sadece Haleb beylerbeyliğine tayin olunan bir paşaya müjdeci olarak gönderildiğini ve geçerken de bu mektubu Şehzâde Selim'e vermeye memur olduğunu zannediyordu. Bu esnada Selim, Sıçanlı sahrasında yaylada bulunuyordu. Hasan Çavuş buradan geçerken vezir-i a'zamın mektubunu şehzâdeye verip ağızdan da Sigetvar fethi haberini ile Pâdişah'ın sıhhat ve afiyette olduğunu söyleyip geçecekti.

Vezir-i A'zam bir taraftan Otağ-ı Humâyunda, yazısı Pâdişah'ın yazısına benzeyen Silahtar Cafer Ağa'yı oturtup onun yazısıyla değişik işlerle ilgili Hatt-ı Humayûnlar gönderterek Pâdişah hayatta imiş gibi hareket ederken, diğer taraftan merhum Pâdişah'ın na'şını Otağ-ı Humayûn'da yıkatıp vefat haberine vâkıf olan tabip Keysûnîzâde, Pâdişah imamı Derviş ve rikabdar Mustafa, Musa ve Hasan Ağa'lar ile tamamı 12 kişiden mürekkeb bir cemaatla namazını kıldırır. Bundan sonra iç organlarını çıkartıp orada gömdürmüş, cesedi de ilaçlatır. Bu ameliyeden sonra, cesedi kokulu bez ve muşambalara sarıp bir tabuta koyar. Bu tabutu da Otağ-ı Humayûn'daki tahtın altına gizler.

Sokollu Mehmed Paşa, Sigetvar'ın fethinden sonra vezirleri Kanunî'nin vefatından haberdar eder. Böylece Pâdişah'ın vefat haberinden belli ve muayyen bir zümrenin haberi olur. Vezir-i A'zam, bu tehlikeli durumun yayıl-

127. Sokullu Mehmed Paşa, Kütahya Valisi Selim'e babasının ölümünü bildiren mektubu götüren Hasan Çavuş'a ağızdan "Yolun üstündedür. Sıçanlu Sahrası'nda Şehzâde Sultan Selim Han Hazretleri demektedür, mektubumuz isâl ile feth haberin i'lâm eyleyesün ve sa'âdetlu Pâdişah-ı âlem-penah hazretleri kal'ayı tamam muhkem yapmayınca göç eylemez diyesin ve âfiyet ve selâmet haberin viresin dimişlerdi." Selânikî, Tarih-i Selânikî, I, 40.

masını önlemek için elde edilen zaferden dolayı etrafa fetihnâmeler göndermiyor, kaleyi tamir ettirip içine asker ve silah koydurtuyor, fetih münasebetiyle ilk gün Otağ-ı Humayûn'da ikinci gün de kendi çadırında mevlidler okutturuyor, şenlikler tertipliyor ve Sigetvar kilisesini tamir ettirerek câmie çevirdikten sonra Pâdişah'ın Cuma namazına çıkacağını ilan ettiriyordu. Birkaç gün sonra da nikris illetinden fazla rahatsız olan Gâzi Hünkâr'ın namaza çıkamayacağını yaydırıyordu. Bu arada asker arasında henüz fısıltı halinde dolaşan söylentileri de bertaraf etmek için sanki hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi orduda dellallar gezdirip Divan-ı Humayûn toplantısının yapılacağını ilan ettirirmek suretiyle dedikodulara son verdirir. Bu konuda da Yeniçeri Ağası ile görüşen Vezir-i A'zam, o ve diğer üyelerle söz birliği ederek sanki gerçek divan toplanmış gibi askere verilecek terakkilerden ve Pâdişah'ın onlara yaptığı hayır dualardan onun ağzından söylüyormuş gibi tekrarlar.

Sokollu, ordunun Belgrad'a hareketi esnasında da Kanunî'nin ölümünü gizlemiş, hatta arabaya ona çok benzeyen birini bindirerek, pâdişahmış gibi sağa sola selam verdirerek askerin şüpelerini gidermeye çalışmıştı. Nihayet, hafızların arabanın etrafında Kur'an okumaya başlamaları üzerine hükümdarın vefat ettiği anlaşılarak feryadlar başlamıştır. Sokollu, askeri yatıştırmaya muvaffak olmuştu. Ordu, Belgrad'a ulaştıktan sonra babasının yerine Osmanlı tahtına geçmiş bulunan II. Selim'in otağı önünde cenaze namazı kılındıktan sonra tabut İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da 28 Kasım 1566'da cenaze namazı tekrarlanmıştır.[128]

128. Kanunî'nin, ölüm haberinin açıklanması üzerine askerde meydana gelen üzüntü, o sırada orduda yer alan Mustafa Selânîkî tarafından canlı bir levha gibi tasvir edilir. Cenaze arabasının yanında Kur'an-ı Kerim okuyan 6 hafızdan biri olan Tarihçi Selânîkî, diğer arkadaşlarının isimlerini de verdikten sonra şunları söylemektedir: "Hay hay ile ağlaşup inleşdiler. Şu mertebeye vardı ki, yürimeyüp turdılar; "Hay Sultan Süleyman Han" diyüp feryada başladılar.Vüzera-yı,izam bir yere gelüp meyyiti izhar eylediklerine nâdim oldılar; "Evvelki hal üzre gitmek evla imiş" didiler. Âhir-i kâr Vezir-i a'zam Memed Paşa hazretleri gelüp "Kardaşlar, yoldaşlar, niçin yürümezsiz, yürüyelim. Bunca yıllık İslâm Pâdişahını nice bir tevhid ve Kur'an-ı Azîm ile ta'zim eylemeyelüm. Bu denlü gazalar idüp, Üngürus vilayetin dâr-ı İslâm eyledi. Cümlemizi ni'met ü ihsaniyle besledi. İvazı bumudur, ki mübarek cesedini başımızda götürmiyelüm. İşte, oğlu Sultan Selim Han Pâdişahumuz on yedi gündür Belgrad'da size muntazırdır. Merhum Gâzi Pâdişah - Rahmetullahi aleyh - cümle bahşiş ve terakkilerinüz vasiyyet eylemişlerdür. Bi't-temam icra olunur. Hep çalışırız. Heman hafızlar durman Kur'an-ı Azîm okuyun, yüriyelüm" dimekle yürüdü. "Derdimüze derman Kur'andır, dinimiz ve imanumuz Kur'andur. İman ile Kur'an ile gidelüm" diyüp, sabah karîb idi. Sahra-ı Sirem kenarına

2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şahsiyeti ve Yaptığı Hayır Eserleri

26 Yaşında tahta geçip 46 yıl hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'ın bu uzun saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkimiyet tesis eden bir cihan devleti haline gelmişti. Onun döneminde Osmanlı orduları Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında birçok muharebeler yapmış, kazanılan zaferlerle devlet arazisi üç kıta üzerinde büyük bir genişleme kaydetmiştir. Bizzat kendisi birçok sefere iştirak ederek ordunun yüksek komutasını üzerine aldığı gibi devletin genişleme ve yükselmesinde de büyük bir hisseye sahiptir. Onun döneminde kazanılan siyasî başarılar, ekonomik ve sosyal yapıyı belirlemiş, hukuk ve adalet prensipleri ön plana çıkmıştır. Ordunun intizamı, teknik gücü ve disiplini gibi bütün müesseseleriyle devlet, çağının en büyük devleti haline gelmiştir. Hak ve adâlete verdiği önemden dolayı halk tarafından sevilen Kanunî, ordusu tarafından da aynı nisbette sevilmekte idi. Nitekim, ordusunun intizamına ve askerin terakkisine dair mühim ve esaslı kanunlar koymuş olması da onun ordu tarafından sevilmesine sebep olmuştu. Eyyûbî, onun tebeası olan bütün insanlar için sergilediği adâleti şu ifadelerlerle nazmen günümüze ulaştırmaya çalışmıştır:

"Adâletle görür âlemde dâdı
Cihan halkına hem oldur muradı
Cihan halkına adlidur şifa-bahş
Cemâli âlemde oldı safa-bahş

Saâdet tacınun sâhib kemâli
Adâlet mihri sen göster cemâli
Geçelden tahta ol sâhib saadet
Reâyâ hayli gördiler riâyet

gelindi. Vüzera-yı izam ile taraf taraf cemaat cemaat namazlar kılınup, dergâh-ı izzete niyazlar olundı..." Selânîkî, Tarih, I, 47 - 48; Ayrıca bk. Peçevî, Tarih, I, 421 - 423; Uzunçarşılı, Tarih, II, 413 - 418; Gökbilgin, Kanunî , s. 192 - 194..

Deminde yokdurur hiç kibr u kine
Meğer Müslimle kâfir birbirine
Reâyâ adlün ile bağladı üns
Cemâlin cilve-gâh-ı gül-şen-i kuds."[129]

Hareket ve davranışlarında vakar sahibi olan Kanunî, uzun boylu, uzunca boyunlu, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, siyah kirpikli, kaşlarının arası biraz açık, doğan burunlu, seyrek dişli, geniş omuzlu, mevzun ve yakışıklı, söz ve hareketleri ölçülü, aheste yürüyüşlü, arslan heybetli ve mert sözlü idi. Âlim, şair ve hakimlerle bulunmaktan hoşlanır, hoş sohbet, maddî ve manevî bütün iyi hasletleri şahsında toplamış bir pâdişah idi.[130]

Kanunî Sultan Süleyman, göreve getirdiği insanların kabiliyet ve derecelerini iyi bilip takdir ederdi. Bundan dolayı kendisine gelişi güzel adam tavsiye edilemezdi. O, adam yetiştirmesini de bilirdi. Nitekim oğlu Selim ve torunu III. Murad dönemlerinde ileriyi gören devlet adamları onun zamanında yetişmiş olanlardır.

O, vakur, azim ve irade sahibi, yaratılış itibariyle çok konuşmadığı gibi, vereceği kararlarda da acele etmezdi. Bir konuda karar vermek istediği zaman çok düşünür, gerekenlerle istişarelerde bulunur, çıkan sonuca göre verdiği karardan geri dönmezdi. Devlet nüfuz ve haysiyetine halel getirecek konularda müsamaha göstermezdi. Kendisiyle görüşenlerin kapalı mütalaalarından ne demek istediklerini anlar ve ona göre cevap verirdi.

Sultan Süleyman'ın, fevrî bir yaratılışa sahip olmaması, kararlarını düşünüp taşınarak ve ekseriya vezirlerine de danışarak vermesi, temkin ve itidali elden bırakmaması, onun başarı yolunu açan ve kendisini büyüklüğe götüren hasletlerden sayılmaktadır. Devlet kudret ve nüfuzunu her şeyin üstünde tuttuğu, devletin yüksek menfaatlerine aykırı saydığı hareketlere tevessül eden kimseleri, en sevdikleri bile olsa, feda etmekten çekinmediği bir vâkıadır.

O, son seferi olan Sigetvar'a giderken adeta ölüm seferine çıkıyordu. Başka bir ifade ile öleceğini bile bile bu sefere çıkmıştır. Bunun bütün emâre ve delilleri bilinmekteydi. Bununla beraber ataları gibi harp meyda-

129. Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Pâdişah-nâme), nşr. Mehmet Akkuş, Ankara 1991, s. 114.
130. M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, I, 43.

nında ve ordusunun içinde otağ-ı humayûnunda ölmek istemişti. Bu davranışıyla o, son nefesine kadar devletinin selâmetini ve yüceliğini düşünmüştü. Gerçekten de o, gittiği bu seferinde ordusu içinde iken otağ-ı humayûnda vefat etmiş ve bu olay, dönemin dirayetli veziri Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından 48 gün gizli tutulmuştu. Bâki, Kanunî için yazdığı "Mersiye-i Hazret-i Süleyman Han" adlı terkib-i bend şeklindeki şiirinde bunu şu mısra ile belirtir:

"Halk-ı cihana kırk sekiz gün duyurmadı"

O, memleketin birçok yerine olduğu gibi İstanbul'un imarına da ehemmiyet verip hizmet eden bir hükümdardır. Memleketin kültür ve maarifine hizmet eden Süleymaniye külliyesinden başka, babasının adına yaptırdığı Sultan Selim Câmii ile müştemilatı, oğulları Şehzâde Mehmed ve Cihangir namına yaptırdığı Şehzâde (Şehzâdebaşı Câmii) ve Cihangir câmileri ile tesisleri, kızı Mihrimah Sultan nâmına yaptırdığı Edirnekapı ve Üsküdar Câmileri, zevcesi Hürrem Sultan adına inşa ettirdiği Haseki sultan Câmii, medrese ve Dâruşşifa, İstanbul'un görütüsünü çok değiştirmişlerdir. Sonuç olarak o, hayır eserlerine büyük bir önem vererek eserlerinin birçoğunu Mimar Sinan'a inşa ettirdi ki, Süleymaniye Câmii bunların başında gelmektedir. Ayrıca İstanbul'a su getirtilmesi yolunda da büyük çabalar sarf etti. Nitekim İstanbul'daki kırk çeşme denilen su yolları da Kanunî'nin büyük ve önemli eserlerindendir. Keza 0, Büyük Çekmece Köprüsü'nü de yaptırmıştır. Onun hayır eserleri sadece İstanbul'da değil, ülkenin pek çok yerinde vardır. Nitekim Bağdad'da Şiîlerin uzun bir süre önce yıkmış oldukları İmam A'zam Ebû Hanife türbesini imar ve bunun yanında bir câmi ile bir imâret inşa ettirdiği gibi , yine Bağdad'da Kadirîye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Abdülkadir el-Geylanî türbe ve camisini tamir ile bunlara yeteri kadar vakıflar tahsis etmişti. Konya'da Mevlana Celâleddin Rumî türbesi yanında iki minaleri bir cami ile bir semahâne, bir imâret ve dervişler için hücreler yaptırmıştı. Kefe ve İznik'te önceleri kilise iken, sonradan câmie tahvil edilen mabedleri harab olmaktan kurtarmış, Şam'da (Dımaşk) câmi, medrese, imâret ve mektep yaptırmıştır. Kudüs'teki Kubbetu's-sahra denilen mukaddes mekânın duvarlarının içini ve dışını nakışlı çinilerle süslettirmiştir. Ka'beyi, daha önceki halifeler gibi tamir ve tezyine çalışan ilk Osmanlı Pâdişahıdır. Bu tezyinatın cevazı hakkında Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den fetva almış ve inşaatın Mekke fukahası ile Hanefî, Şafiî, Malikî ve

Hanbelî mezheblerinin imamları huzurunda yapılmasını emretmiştir. Bu dört mezheb için 4 medrese yaptırıp bunlara Osmanlı medreseleri usûlüne göre talebe ve muid tayin ettirmiştir. Müderrislere yevmiye olarak 50, muidlere 4, talebeye de 2'şer akça tahsis etmiştir. Bu arada Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul, Haremeyn (Mekke - Medine), Bağdad ve diğer şehir ile bölgelerde yaptırdığı hayır eserlerini tafsilatlı bir şekilde veren Eyyûbî de, bu konuya şu beyit ile başlar:

"Gel imdi gûş-ı cânı eyle hazır

Diyem hayrat-ı şâhı sana bir bir" [131]

İslâm'dan alınan ilhamla meydana getirilen Osmanlı medeniyeti, bir dış medeniyeti olduğu kadar aynı zamanda bir iç ve ruh medeniyeti idi. İşte bu müşterek faaliyetin verimleri, taht şehri olan İstanbul'u, yeryüzünün efsaneler ile boy ölçüşen cenneti hâline getirmişti. Kanunî tarafından imar edilip genişletilen şehir, bağlar, bostanlar ve tarlalardan gayri Galatasaray'daki Acemioğlanlar kışlası ile Venedik ve Lehistan elçilikleri saraylarından başka bina bulunmayan Beyoğlu'na ve Galata'ya doğru taşarak, Kasımpaşa, Piyâle Paşa, Ayaz Paşa ve Pîrîpaşa mahallelerini kazanmıştı. Bununla beraber İstanbul'a bir Müslüman Türk şehri karekterini kazandıran başlıca hususiyetler, şehri büyük - küçük dinî ve milli merkezler etrafında toplayan site fikri idi. Öyle ki, câmii, mescidi, sebili, imâreti, hanı, hamamı, tekkesi, türbesi, medresesi, kütüphânesi, çeşmesi, meydanları ve çınarları, kestaneli, asmalı, salkımlı bahçeler içindeki evleri,konakları ve sarayları ile her semt, her mahalle, müşterek bir kültür ve medeniyetten sağılıp akan millî ruhun tâ kendisi idi.

Hele medreseler, yeşilliklerle yazılmış şiirler gibi idi. Bahçe zevkini o kadar ağırbaşlı, zarif ve asîl çizgilerle halletmiş bahçe mimarlığı, san'at ile tabiatı birbirinin emrine vermiş bir tarz ve tanzim şaheseri sayılabilirdi. Bu dönem öyle bir dönemdi ki, toplum neyi isteyeceğini tayin edebilecek kıvamlı seviyeyi yakaadığı için ne yaptığını da biliyordu. Bu sebeple yapıcı olan hareketlerinde yanılmıyordu. Gözün gördüğü, elin değdiği, kulağın duyup dudağın söylediği her şey, millî ve dinî bir özellik taşıyordu.

Şehrin göbeğinde hesaba gelmez saraylar, câmiler, hanlar ve hamamlar vardı. Amı kıyılarda köşelerde, bir sebili, bir mescidi, bir türbesi, hatta bir

131. Kanunî'nin yaptırdığı hayır eserleri hakkında daha geniş bigi için bk. Peçevî, I, 423; Eyyûbî, Menâkıb, s. 132 - 160; Hammer, VI, 150 - 154; Gökbigin, Kanunî, s. 197 - 199.

çınarı ortasına almış öyle sokaklar, mahalleler bulunuyordu ki, bu kuruluş ve istifteki vakar, iffet, hicab ve edep motiflerinin kaynaşmasından çıkar şiirli terkib, ölüm tehdidi karşısında dahi doğruyu söyleyen bir dudak gibi yerliye de yabancıya da kendisinin Müslüman Türk olduğunu söylerdi.

Böylece şehrin yükü , asla bir semte yığılmamıştı. Zevk ve san'at, her tarafa birden dağılmıştı. Bu cemiyet, çiçeği, ağacı ve hayvanı âdetâ ailesinin birer ferdi imiş gibi derecelendirdiği bir muhabbetle seviyor, onlara, hayatı içinde yer ve kıymet veriyordu. O devrin İstanbul'unda, bahçesiz bir ev, ağaçsız bir bahçe düşünülemezdi. Boğaziçi ormanlarını teşkil eden çınarlar, meşeler, ardıçlar, erguvanlar, çitlenbikler, şehrin içine girince ismi değişir ve koru adını alarak saltanatına devam ederdi. An'ane, nebatın da hayvanın da gönülü hâmisi idi. Hayatının içinde yeri olan bu masum yoldaşlara saygısızlığı, ictimaî suçlardan daa da ağır kabul ederek kestirmece "günah" der ve zarurete ona el vuran tahribçiye kötü gözle bakar ve umumi bir nefret ağı içine düşürerek kendinden uzaklaştırırdı. Bugün dahi baltasının yüzünü çaputla örterek odun kesmeye giden köylü ve kurban edeceği hayvanın evvela gözlerini bağlayan adam, o devirlerin saygı mirasından duygu dağarcığında artıklar kalabilmiş bahtiyarlardandır.

Emrinde ve hizmetinde olan yaratılmışlara âzamî şefkat ve nezâketi imanının gereği kabul eden an'ane, ağaç sevgisi ile hayvan sevgisini at başı takib eder. Bunlara karşı saygısızlık ve lâubaliliklere cephe almayı da yine o imanın icabı sayarlardı. Kanunî devrinde bir Venedik'li kuyumcunun, tuttuğu kuşa eziyet ettiğini görenler tarafından sürüklenerek kadı'nın uzuruna götürülmesi,toplumun bu konuda gösterdiği bitmez tükenmez hassasiyetten alınmış basit bir örnektir.[132]

Sultan Süleyman, Osmanlı hükümdarları içinde "Kanunî" lakabını taşıyan tek pâdişahtır. Bilindiği gibi Osmanlı devleti'nin kuruluşu ile birlikte ülkede müdevven olsun veya olmasın "Şer'î" ve "Örfî" kanunlar uygulanmakta idi. Ancak "Kanun-nâme" şeklinde bir codification ameliyesini ilk defa küçük ve eksik olmasına rağmen Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve esaslı olarak da Sultan Süleyman zamanında görüyoruz. Onun, Kanunî sıfatını almasına sebep olan bu kanun-nâme, şüphesiz ki o zamana kadar yavaş yavaş tekevvün eden huhukî, idarî, malî, askerî ve diğer mevzuatın ıslâh edilerek en mütekâmil şekline kavuşması bu pâdişah zamanında olmuştur. Bu kanun-nâme üç ana bölüm ve bunların tali kısımlarından müteşekkildir.

132. Ayverdi, Osmanlı Asırları, I, 376 - 378.

Burada, ceza kanununu, vergi kanunlarını, bir de reâyâ ve bazı askerî sınıflarla ilgili kanunları görmek mümkündür. Kanun-nâmedeki maddeler, Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvaları ile kanuniyet kesbederek "Sultan Süleyman Kanun-nâmeleri" adı ile asırlarca mer'iyette kalmıştır. Bu kanun-nâme, Kanunî'yi dünya tarihinin büyük hukukçuları arasına sokmaktadır. Gerçekten, Kanun-nâme'nin 1. bâbının birinci faslında, ceza hukuku bakımından devletin bütün tebeasının (vatandaşlarının) birbirlerine eşit olduğu , hepsinin aynı cürümden aynı cezayı göreceği, şu ifadelerle nakledilir:

" Cinayat mukabelesinde olan cürmü siyaset bâbında vaz' oundu ki, sipahî ve raiyyet ve şerif ve vazi' ve deni ve refi' arasında müşterektir. Şöyle ki: Her kim bu cerâimden birisi ile mücrim ola, mukabelesinde ta'yin olunan ukubetle muâkab ola." Kanun-nâme'nin bu maddesini değerlendiren İ. Hami Danişmend, haklı olarak şöyle der: "Herhalde bu vaziyet XVIII. asrın sonlarındaki Fransız inkılâbından çıkan müsavat esasının Türkiye'ye ancak XIX. asırdaki Tanzimat-ı Hayriye'den itibaren girebilmiş olduğunu iddia edenlerin yüzlerini kızartmak lazım gelecek bir vaziyettir. Şahsî hukuk itibariyle sınıf ve mevki farkı gözetmeyen bu müsavat (eşitlik) prensibi, siyasî hukuk bakımından da Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülünden beri tatbik edilmiş en eski mahiyetindedir."[133] Burada şunu da belirtelim ki, gerek Kanunî, gerek kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları, gerekse daha sonrakiler, adâlet konusunda son derece titiz davranmak zorunda idiler. Zira bu konuda titizlik göstermek, mensubu bulundukları dinin (İslâm) emri idi. Bu din, adâlet şahsî ceza konusunda insanlar arasında bir ayırım yapmaz. İnsan olarak herkesi eşit ve aynı haklara sahip kabul eder. Keza bu din, insanların zorla Müslüman yapılmalarına da müsaade etmez. Gerçi gerek İslâm'ın, gerekse Osmanlı'nın bu anlayışını kavrayamayan dönemin Avrupalı bazı yazar, elçi ve seyyahları birtakım yanlış değerlendirmelerde bulunurlar. Bununla beraber sonunda onlar da gerçekleri söylemekten kendilerini alamazlar. Nitekim o dönemden (1530) zamanımıza kadar gelen bir eserde Bosna ve halkı ile ilgili bazı bilgiler verildikten sonra " Bununla birlikte Pâdişah, Hıristiyanların papazlarına, kiliselerine ve çeşitli mezheplerine bağlı kalmalarına da izin vermiştir"[134]

Osmanlıların bu büyük pâdişahı zamanında, nüfus ve arazi tahrirlerine büyük bir önem verildiğinden, Kanunî de bir hükmünde, memleketin

133. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, II, 358.

134. Benedict Curipeschitz, Yolculuk Günlüğü 1530, trc. Özdemir Nutku, Ankara 1977, s. 25.

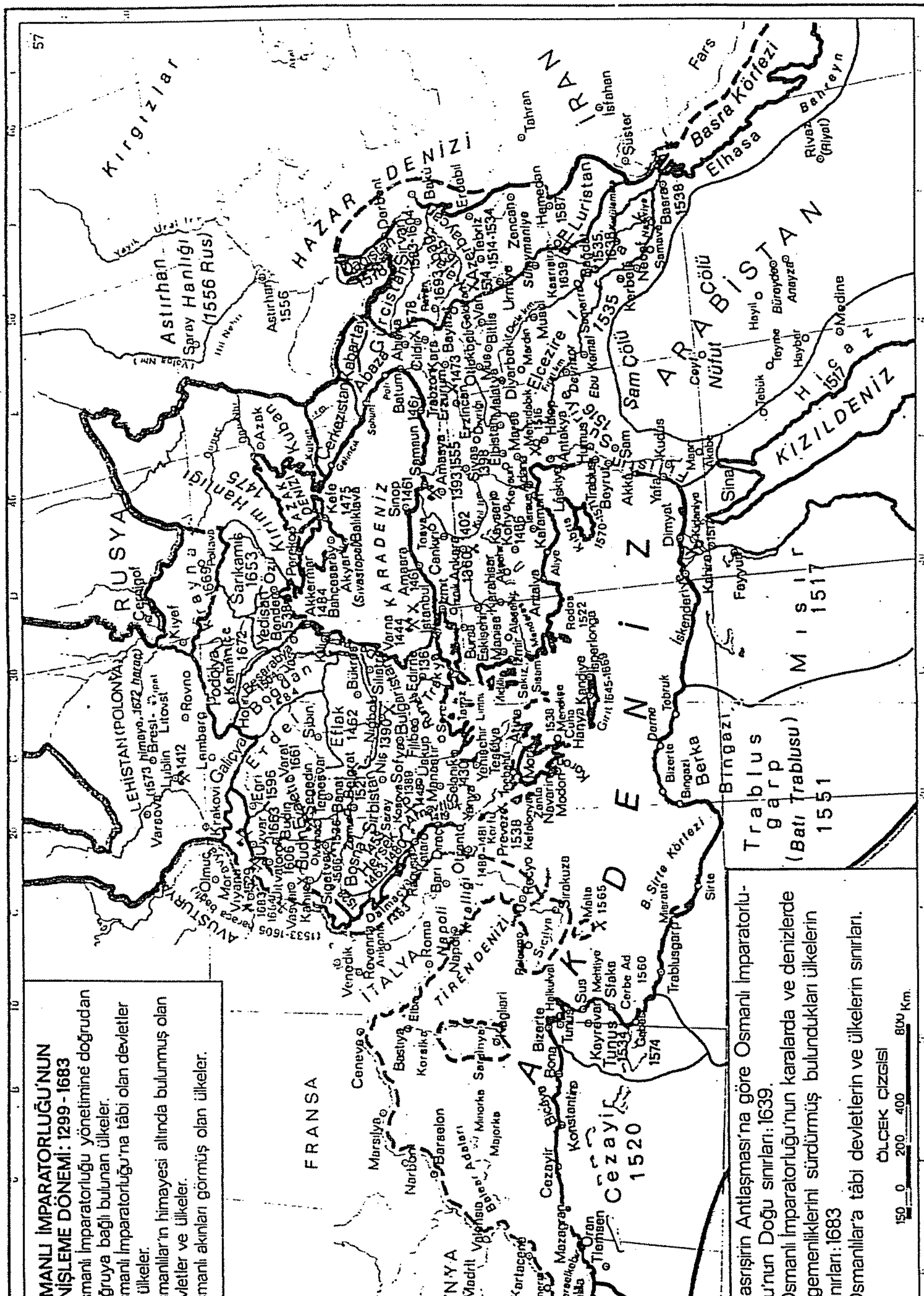
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GENİŞLEME DÖNEMİ: 1299 - 1683
Osmanlı İmparatorluğu yönetimine doğrudan doğruya bağlı bulunan ülkeler.
Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olan devletler ve ülkeler.
Osmanlılar'ın himayesi altında bulunmuş olan devletler ve ülkeler.
Osmanlı akınları görmüş olan ülkeler.
Kasrışirin Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu sınırları: 1639.
Osmanlı İmparatorluğu'nun karalarda ve denizlerde egemenliklerini sürdürmüş bulundukları ülkelerin sınırları: 1683
Osmanlılar'a tâbi devletlerin ve ülkelerin sınırları.
ÖLÇEK ÇİZGİSİ
150 0 200 400 800 Km.
Hüseyin DAĞTEKİN, Genel Tarih Atlası

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİM

İslâm ülkelerindeki ilmî hayatın gelişmesinde XI. asrın müstesna bir yeri vardır. Zira bu asırdan itibâren sistemli bir eğitim ve öğretim mahalli olarak medreseler, halkın kültürel ve dinî anlayış bakımından yetişip gelişmesinde faal bir rol oynamaya başladılar. Osmanlılar döneminde ise medreseler, hem program,hem de mimarî sahada büyük bir yenilik ve ilerleme kayd ettiler. Bu bakımdan, Osmanlı şehirlerinin fizikî gelişmesinde de medreselerin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Osmanlılar, medrese eğitimi ve dolayısıyla ilim ve bu sahanın adamlarına değer verdiklerinden, bunların tahsil ve eğitim konusunda karşılaşabilecekleri her türlü sıkıntıyı ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. Bu devlette ilim ve mensuplarına itibar edilip saygı gösterildiği için İran, Turan, Horasan, Dağıstan, Hindistan, Buhara, Haleb, Şam, Mısır ve Karaman gibi birçok İslâm ülkesinden bilginler İstanbul'a akın etmişti.[1] Bu akın sebebiyle devletin merkezi olan İstanbul, yavaş yavaş İslâm dünyasının ilim merkezi haline gelir.

Osmanlılar, medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini vakıflar vasıtasıyla devam ettirdiler. Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u feth eder etmez "Sahn-ı Semân" medreselerini tesis ettirmesi ve bunların giderlerini sağlamak için vakıf kurmasından[2] sonra, devlet merkezi olduğu gibi ilim

1. Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ,* İstanbul 1293, I, 213.
2. "Hülasa-i ekvân olan zümre-i insanın müşârekât-ı cinsiyesi olan en'amdan imtiyazı, ilim ve irfan ile olduğun tamam iz'an, belki fırka-ı melâik ve sükkân-ı seb'-i erâik üzere şeref ve fazl-ı ilm ile olduğun âyet-i hidâyet gayet-i "Âdem'e isimleri öğretti" nass-ı kerimi ile ittikan edüp cezm buyurdular ki, ilim, matlab-ı a'la, maksad-ı aksa, urve-i vüska, kıble-i ulyadır.

bir müessese olarak kabul etmek gerekir.[7]

Bursa'nın fethinden sonra orada da medreseler kurulur. Bundan dolayı İznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci dereceyi alır. Orhan Gazi'den sonra oğlu Murad (Murad Hüdâvendigâr), Bursa Çekirge'de eski Kaplıca civarında bir câmi, medrese ve imâret yaptırarak, bu konuda babasından aşağı olmadığını göstermişti.[8]

Yıldırım Bayezid, Hisar dışında bir câmi ve medrese yaptırmakla Bursa'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesini ve şehrin hisar dışına taşması ile genişlemesini sağladı. Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurduğu medrese, diğerlerine nazaran ayrı bir hususiyete sahiptir. "Sultaniye Medresesi" denilen bu tahsil kurumunda ilk müderris Mehmed Şah Efendi (öl. 839/1435)'dir. Molla Şemseddin Fenarî'nin oğlu olan bu zatın ilk dersinde öğrencilerden başka Bursa'nın belli başlı âlimleri de hazır bulunmuş, yeni müderris Mehmed Şah Efendi de medreselerde okutulan ilimlere dair sorulan suallere cevap vermişti. Sultaniye müderrislerinin, böyle umumî şekilde ders vermeleri bir gelenek haline gelmiştir. Bilhassa Bursa Sultaniyesi kurulduktan sonra İznik medresesi, ikinci dereceye düşmüştü. Buna karşılık bir ilim merkezi olarak Bursa ilk sıraya yükselmişti. Bu durum, Sultan II. Murad'ın Edirne'de Üç Şerefeli Câmii yanındaki Saatli medresesini kurana kadar devam eder. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamanında 841 (1437) yılında başlanarak bazı ârızalar sebebiyle 851 (1447) senesinde tamamlanan Üç Şerefeli Câmii yanındaki medrese ile Dâru'l-Hadis, o tarihte Osmanlı ülkesindeki medreselerin üstünde yer aldı. Böylece, Bursa'daki Sultaniye Medresesi, gerek eğitim ve öğretim, gerekse tahsisatı bakımından ikinci dereceye düştü. Üç Şerefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese öğretim üyesine verilmeyen yüz akça yevmiye verildi. Halbuki bundan önce İznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisinin ise günde (yevmiye) elli akça idi.[9]

Görüldüğü gibi Bursa'nın fethinden hemen sonra orada da çeşitli medreseler kuruldu. Şuurlu ve ne yaptığını bilen bir politika sonucu sınırları yavaş yavaş genişleyen Osmanlı Devleti'nde, pekçok devlet ricali, mektep, medrese, imâret ve câmi gibi farklı sahalara hizmet veren kurumları açmakta adeta birbirleri ile yarışıyorlardı. Örnek olması bakımından sadece İstan-

8. Sultan Murad, bu müesseselere gelir gteiren birçok vakıf tahsis etti. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. BOA. Vakfiyeler Tasnifi, nr. 162/3; Ayrıca bk. Bilge a.g.e., s. 7.

9. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 3.

bul'un 1453 yılındaki fethinden sonra Fatih'in yaptıklarını vermek istiyoruz. Buna göre otuz yıllık hükümdarlığı döneminde başta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere devletin çeşitli şehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar câmi 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çeşitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptırdığı görülmektedir. Bunların çoğunun zamanla yıkıldığına da işaret etmek gerekir.*

764 (1363) tarihinde Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli'deki fetihlerin daha sağlıklı ve başarılı olabilmesi için devlet merkezi buraya nakledilir. Edirne'nin devlet merkezi olması, burada da medreselerin hızla açılıp çoğalmasına sebep olur. Zira biraz önce de görüldüğü gibi herkesten önce devletin başında bulunanlar, bulundukları yerlerde eğitim kurumu açmayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Böyle bir anlayıştan dolayıdır ki, hemen her zaman devlet merkezinin bulunduğu yer, ilmî faaliyetlerin en çok yoğunlaştığı merkez oluyordu. Nitekim İstanbul'un fethi ve devletin merkezi haline gelmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan "Sahn-ı Semân" medreseleri ön plana geçtiler. Fatih Kanunnâmesinde "Sahn-ı Semân" diye meşhur olan medreselere vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmektedir.

Fatih külliyesi kurulunca sekiz büyük medreseye "sahn" adı verilmişti. Bu tabiri her ne kadar ilk tomar Arapça vakfiyede bulamıyorsak da Fatih'in tashihinden ve külliye müderrislerinin tedkikinden geçen meşhur kanunnâmede bu tabiri görüyoruz. O halde bu tabir, Fatih'ten günümüze kadar gelmektedir. Fatih külliyesi büyük medreselerinden her birini mâna itibariyle birer fakülte sayabiliriz. Vakfiyelerinde buralara aklî ve naklî ilimlerde mütehassıs müderrislerin (profesör) tayin olunacağı açıkça belirtildiğine göre buralarda tıp, fıkıh (İslâm hukuku), hey'et (astronomi) ve ilâhiyat okutuluyordu. Bu büyük medreselerin odalarında birer yüksek ilim talebesi (danişmend) oturuyordu. Bunlar, seviyesi yüksek dersleri okuyunca branşlarına göre daha sonra hekim (doktor), fakih, fen adamı, maliye ve devlet memuru oluyorlardı. Bu sahn medreselerine musıla-ı sahn olan Tetimmeler de, adeta bugünkü lise tahsilini bitirerek geldiklerine göre Semaniye Medreselerine alem olan sahn tabiri yüksek bir tahsil derecesini gösteriyordu.[10]

Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretim usulü, diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir metod takip etmiş olup, medreselerin sayıları arttık-

* Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1989, s. 239.

10. A. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 95.

dımcısının özellikleri şu ifadelerle tesbit edilmiş bulunmaktadır:

"Ve mekteb-i mezbûrda bir ehl-i tecvid, hâfız-ı Kelâm-ı Mecid (Kur'an), ilm-i kıratta ferîd ve salâh u sıyânette reşîd, şevâyib-i maayib-i töhmetten (şaibe ve ayıplar töhmetinden) ma'sûm ve zühd ü felâh ile mevsûm ilm-i fıkha vâkıf ve vâcibât-ı sünen-i salâta ârif kimesne muallim olup, sıbyân-ı fukara (fakirlerin çocukları) ve fukara-i sıbyâna ta'lim-i Kur'an-ı Azîm ve salâta müteallik mesaili tefhim edüp sıbyan otuz adetten eksik olmaya ve ücret almaya ve vazife-i yevmiyesi sekiz akça ola.

"Ve bir sâlih u mütedeyyin, salâh u zühd ile ma'ruf u müteayyin, ehl-i Kur'an kimesne dahi mekteb-i mezburda halife olup atfal u sıbyâna ta'lim-i heca ve Kur'an eyleye ve muallime halef olup huzur u mağibinde ikamet-i hizmet edicek vazife-i yevmiyesi üç akça ola."[14]

Sıbyan okullarının müfredatında zaman içinde değişiklik ve gelişmeler olduğu görülür. Bütün bu değişiklik ve gelişmeler, gerek Fatih, gerek II. Bayezid, gerekse daha sonraki dönemlerde çokça olmuştur. Nitekim Sultan I. Mahmud'un annesi tarafından Galata'da yaptırılan mektebin vakfiyesinde "Fenn-i kitabette mahareti müsellem ve ta'lim-i meşk-i hatta a'lem bir kimesne hâce-i meşk olup" denilmektedir. Keza Sultan I. Abdülhamid'in vakfiyesinde de "bir hattat üstad ta'lim-i hatta sahib-i itiyad kim ise mekteb-i şerife müdavemet eden sıbyâna hâce-i meşk olup edâet ve sınaat-ı hat ile eday-ı hizmet eyleye" denilmektedir. Bütün bunlardan başka Sultan I. Mahmud'un 15 Şevval 1152 (4 Aralık 1739) tarihli vakfiyesinde buraya bir de hat hocası tayin ettirdiği ve çocuklara güzel yazı öğretilmesini emrettiği anlaşılmaktadır.*

Sultan II. Mahmud tarafından 1824'te ısdar edilen "Talim-i sıbyân hakkında ferman" da ise öncelikle zârurat-ı diniyyenin öğretilmesi şart koşulmuş ve muallimlerden çocuklara Kur'an talimi, tecvid ve ilmihal okutması istmiştir. Tanzimatın ilanından bir müddet önce (1838)'de Umur-ı Nafia Meclisi'nde mektepler için hazırlanan bir layihada mektepler küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrıldığından proğramları da ona göre tertip edilmişti.

---

tanbul'da Ali Fenarî Mahallesindeki Mektebin kalfası da 2 akça almaktadır. BOA. C. Maarif, nr. 6198.

14. Süleymaniye Vakfiyesi, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Ankara 1962, s. 37.

* Vakfiyeler hakkında geniş bilgi için bk. Özgönül Aksoy, *İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1986, s. 14; Cahid Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 9-11.

Öğrencilerin, Sümerlerde sıralara, Yunan'da iskemlelere oturmalarına karşılık, İslâm mekteplerinde hocanın etrafında halkalar meydana getirip yere oturdukları görülmektedir. Mısır, Yahudi ve Japon mekteplerinde de öğrencilerin yere oturdukları bilinmektedir. Osmanlılarda çocukların 4-5-6 yaşlarında okula başladıkları; Anadolu'da daha çok dört, İstanbul'da beş-altı yaşlarında mektebe gittikleri görülmektedir. Tanzimattan önce çocukların bir san'ata verilmeden önce mektebe gitmeleri, buna riayet etmeyen ebeveynin cezalandırılacağına dair olan Sultan II. Mahmud'un fermanına göre böyle çocukları yanında çırak olarak bulunduran kimselerin de aynı cezaya çarptırılacağı nazar-ı dikkate alındığında, bu dönemden itibaren ilk öğretimin mecburi hale getirildiği söylenebilir.[15]

Sıbyan mekteplerinin tahsil süreleri hakkında kuruluşlarının başlangıcında kesin bir müddet söylemek mümkün değildir. Herhalde bu, öğrencinin zeka, çalışkanlık ve okunması gereken kitapların bitirilmesi ile ilgilidir. Bununla beraber 1846 tarihli bir tezkireden, sıbyan mekteplerinin tahsil müddetinin 4 yıl olduğu anlaşılmaktadır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde de bu müddet muhafaza edilmekte ve mektebe devam mecburiyet yaşı erkekler için 7, kız çocukları için 6 olarak tesbit edilmektedir.

Osmanlı toplumunda bir çok müessesede olduğu gibi sıbyan mektepleri de hayır sahipleri tarafından vakıf şeklinde kurulmaktaydı. Binaenaleyh Osmanlı ülkesinin her tarafında bu maksatla kurulmuş vakıfları görmek mümkündür. Bu bakımdan bu mekteplerin sayıları, günümüzün ilkokullarıyla kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Evliya Çelebi kendi devrinde sadece o günün İstanbul'unda 1933 sıbyan mektebi bulunduğunu kaydetmektedir.[16] Sıbyan mektepleri, Osmanlı'nın klasik devrine aid birer müessese olmalarına rağmen isim ve müfredattaki değişiklikleri ile beraber Cumhuriyet dönemine kadar gelmişlerdir.

b. MEDRESELER

İslâm eğitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanlı medrese-

15. İstanbul ve bilâd-ı selâse kadılarına hitâben yazılan fermanın tam metni için bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, XII, 238-240; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul 1338; Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 103-105.

16. Baltacı, "Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 15.

leri anlayabilmek için "ilm-i Sarf"tan Emsile, Bina, Maksud, İzzî, Mérah, "İlm-i Nahiv"den Avamil, Izhâr, Kâfiye gibi eserleri, Şerh-i İsagoci gibi Arapça, Tevali gibi fıkıh usûlüne dair eserlerin de okunmuş olması gerekir.

b) Miftah (Otuzlu) Medreseleri

Bu medreseler de, belagat ilminden Sa'düddin Teftazanî'nin belagata dair eseri olan "Şerh-i Miftah"ın adını taşımaktadırlar. Bu medreselerde, Şerh-i Miftah'tan başka fıkıhtan Tenkih ve Tavzih, kelâmdan Haşiye-i Tecrid'in devamı ve hadisten Mesâbih okutuluyordu. Bununla beraber Haşiye-i Tecrid medreselerinde olduğu gibi bu medreselerde de başka eserlerin okutulması gerekir. Nitekim Kâtib Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in otuzlu medreselerde Miftah-ı Meânî ve Sadru'ş-Şeria'nın okutulmasını tayin buyurduğunu söyler.

c) Telvih (Kırklı) Medreseleri

Müderrisine günlük olarak 40 akça verildiği için kırklı medrese diye anılan bu medreselerde belagattan Miftahu'l-Ulûm, usûl-ı fıkıhtan Tavzih, fıkıhtan Radıyuddin Hasan Saganî'nin Meşariku Envari'n-Nebeviyye'si, Sadruşşeria Ubeydullah b. İshakî'nin Meşarık'ı, hadisten de Begavî'nin Mesabih adlı eseri okutuluyordu. Bütün bunlardan başka daha farklı eserler de ders kitabı olarak takib edilmişlerdir.

d) Ellili Medreseler

Müderrislerine günlük (yevmiye) 50 akça verilen bu medreseler "Hâric" ve "Dâhil" olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kırklı ve Hâric Ellili medreseler, Osmanlılar'dan daha önceki devirlerde Anadolu'da hükümran olan Anadolu Selçukluları ile Beyliklerin hükümdar, hükümdar aileleri ve vezirlerinin yaptırdıkları medreselerdir. Dâhil medreseleri ise Osmanlı padişahları ile şehzade valideleri, şehzadeler ve padişah kızlarının yaptırdıkları medreselerdir. Ellili medreselerin Hâric bölümünde: Fıkıhtan Hidâye, Kelâm'dan Şerh-i Mevakıf, Hadis'ten Mesâbih okutuluyordu. Dâhil bölü-

münde ise: Fıkıh'tan Hidâye, Usûl-i Fıkıh'tan Telvih, Hadis'ten Buharî, Tefsir'den Keşşaf ve Beyzavî okutuluyordu.

e) Sahn-ı Semân Medreseleri

Daha önce de belirtildiği gibi Sahn-ı Semân Medreseleri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurduğu külliyede bulunan 8 medresedir. Bu medreseler, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek tahsil veren eğitim kurumları idi. Fatih vakfiyesinde müderrislerine yevmiye 50 akça tayin edilmişse de bazı müderrislerin burada kalarak terakki ettikleri, yani başka medreselere gitmeden yevmiyelerinin, bulundukları yerde yükseltildiği ve böylece 60, 70, 80, 90 akçaya kadar çıkarıldıkları görülmektedir. Burada okutulan derslere gelince bunlar, daha öncekilerin bir devamı mahiyetinde olmak üzere şunlardır: Fıkıh'tan Hidâye, Usûl-i Fıkıh'tan Telvih ve Şerh-i Adûd, Hadis'ten Buharî, Tefsir'den Keşşaf ve Beyzavî.

Biraz sonra temas edileceği gibi bütün bunlar, naklî ilimler denilen ilimlerdir. Bunların yanında tıp, hendese, hey'et, coğrafya, mantık gibi aklî ilimlerin de okutulduğunu söyleyebiliriz. Hele Sahn-ı Semân içinde bir de Dâru'ş-şifa denilen bir tıp fakültesinin mevcudiyetini gözönünde bulundurarak burada hem teori hem de pratik olarak tıbbın tahsil edildiğini söyleyebiliriz.

f) Altmışlı Medreseler

Müderrisine yevmiye 60 akça verilen medreselerdir. Bu medreselerde okutulan dersleri şöyle sıralamak mümkündür:

Fıkıh: Hidâye ve Şerh-i Feraiz

Usûl-ı Fıkıh: Telvih

Kelâm: Şerh-i Mevakıf

Hadis: Buharî

Tefsir: Keşşaf

Zaman zaman değişiklikler olmakla birlikte medreselerde okutulan bu

derslerin yanında "Cuz'iyât" adı verilen Hikmet (Felsefe), Hesap, Hendese (geometri) Hey'et (astronomi), Coğrafya, ilm-i zic (astronomi, cetveller), İlm-i Nücûm (Yıldızlar ilmi), tıp ve Teşrih de vardır. Son asırlarda bunlara "Koltuk Dersleri" veya "Âlet ilimleri" de denmiştir. Asıl ilim şubesini bitirenler yukarıda isimleri verilen müsbet ilimleri tahsil edebilirlerdi. Nitekim bu branşlara giren ilimleri Fatih medreselerinde bulunan fazıl ve zu'l-cenaheyn (iki kanatlı, iki branşta da söz sahibi) denilen âlimlerden ya genel mahiyette veya özel olarak tahsil ederlerdi. Her ne kadar isim olarak bunlara cüz'iyat deniyorsa da bunlar medreselerde bulunan esas derslerdir.[18]

Osmanlı dönemi genel eğitim ve öğretim veren medreselerinde gerek aklî, gerekse naklî ilimlerde okutulan dersler zaman zaman değişik olagelmişlerdir. Hatta bazı kaynaklarda bu derslerin isimleri manzum olarak verilmişlerdir. Örnek olması bakımından bunlardan, Fatih kütüphanesinde 4985 numaralı eserin boş bir yerine ilave edilmiş ve medreselerde okunan dersleri sıra ile manzum olarak bildiren satırları buraya alıyoruz.

Sarf okusan bir muhterem kişiden
Eline kitabın alsam olmaz mı?
Çalışsan aferin dese işiten
Düşmanın bağrını delsen olmaz mı?
Emsile'yi ezber edüp süre gör
Maksud ile muradına ire gör
İzzî bilüb kaideye gire gör
Merah'ı bir hoşça bilsen olmaz mı?
Avamil ne derse âmil ol sen de
Misbah ile nur-ı ilmi bul sen de.
Kâfiye'yi Câmi ile bilsen de
Kendini âlâ eylesen olmaz mı?
Mantık'ın çok olur kıyl ile kali
Hacegânı hûb yazmıştır akvali
Kutbeddin'den bilmek için eşkâli
Seyyid-i Haşiye'yi bulsan olmaz mı?
Telhis'in dersine gark olup yanup
Muhtasar sözüne Mütavvel katup

18. Geniş bilgi için bk. Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, s. 101-106; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 20-21; Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 17-23.

Miftah'ın üstüne Seyyid'i tutup
İlim deryasına dalsam olmaz mı?
Menâr'ın üstüne tut İbn-i Melek
Tavzih u Telvih'e eriş giderek
Pezdevî'de hâsıl eylesen gerek
Usûlü mahlûlün alsan olmaz mı?[19]

Bunlardan başka, Cüz'iyât denilen müsbet ilimler ile ilgili olarak da şiirler kaleme alınmıştır:

Hikmetten oku hem cüz'iyatı
Fehm et cihanı seyreder cihatı
Hendese ilmin okursan evvel
Eşkâl-i tesis şerhin bil eshel
İlm-i hesaptan oku hülasa
İbn-i celi bul ersin havasa
Bil ilm-i hey'et bul Şerh-i Çağmin
Berçendî'yi kıl halline tayin
İlm-i amelden bil usturlabı
Üç bist bâbı seyret dolabı
Rub'u Müceyyeb doğru ameldir
Oku amel kıl kim bî-bedeldir.
Rub'u mukantar bil eyle seyran
Coğrafiya bil Takvim-i Büldan
Bil ilm-i ziycten fasl-ı Tusî
Takvimin ol dürür ziba arusi
İlm-i Nücum'dan ahkâmı bulma
Olacak olursan boş yorulma
Ahkâm-ı necmi bilmek haterdir
Ahkâm-ı şer'î bil muteberdir.
Okut ulumu cüz ile bile
Teşrih ilmin Tıbb-ı Nebiyle
Teşrihi seyret görsen de san'at
Tıb ilmini bil, bul tende sıhhat[20]

19. Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, s. 102-103.
20. Ünver, *a.g.e.*, s. 104-105.

g) Süleymaniye Medreseleri

Osmanlı medrese sistemindeki en büyük gelişmelerden biri de şüphesiz ki, Kanunî Sultan Süleyman döneminde meydana gelmişti. Kanunî devri, her sahada olduğu gibi medrese teşkilâtında da zirveyi ifade eder. Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân medreselerinde Dâru'ş-şifa olmakla beraber henüz tıp ve matematik fakülteleri yoktu. Bu medreselerde tefsir, hadis, kelâm ve edebiyat gibi dersler okutuluyordu. Bununla beraber buraya gelecek olan öğrenciler, günümüzün ifadesiyle ilk ve orta tahsillerinde matematik, geometri, astronomi gibi dersleri daha önce gördüklerinden bu neviden fen bilimlerine vâkıf idiler.

Günün şartları ve ihtiyaçları gözönüne alınarak Süleymaniye medreselerine Tıb, Riyaziye (matematik) ve Dâru'l-hadis ilave edildi. Süleymaniye Vakfiyesi'nden anlaşıldığına göre, Süleymaniye Câmii'nin kuzey tarafına düşen kısımda medrese-i evvel ve sâni denilen birinci ve ikinci medreselerle, kuzey doğuda bir hamam, kıble tarafında bir dâru'l-hadis, caminin tam güneyine tesadüf eden kısmında medrese-i rabi' (4. medrese), bunun doğusunda da medrese-i sâlis (3. medrese), câminin güney batısında tıp medresesi ve eczahâne, câminin batı kısmına düşen tarafında ise imâret, tabhâne ve dâru'ş-şifa denilen hastahâne yapılmıştı. Demek oluyor ki, Kanunî Sultan Süleyman tarafından vücuda getirilen medreseler manzûmesi (üniversite), Dâru'l-hadis, Tıb, Riyaziye, Tabiiyye, Din, Hukuk ve Edebî tedrisat yapılan fakültelerden teşekkül ediyordu. Ayrıca hastahâne, imâret, hamam, tabhâne vesair müştemilat bütün bu siteyi (külliyeyi) meydana getirmişti.

Câmi, medrese ve diğer tesislerin temeli 7 Cemaziyelevvel 957 (24 Mayıs 1550) senesi Perşembe günü atılmış, Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi tarafından mihrabın temel taşı konmuştu. Câmi, Şevval 963 (Ağustos 1556) da bitmiş ise de diğer tesislerin bitiş tarihi daha sonraları olmuştur. Süleymaniye medreseleri içinde en yüksek olan Dâru'l-hadis idi. Müderrisi yevmiye 100 akça alıyordu. Diğer müderrislerin yevmiyesi ise 60 akça idi.

Hâriç ve Dâhil derslerini gören bir öğrenci Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat Fakültesi durumunda bulunan Sahn-ı Semân medreselerine girmeyerek Riyaziyât ve Tıp Fakültesi derslerini takib edecekse Musıla-ı Süleymaniye denilen medreselere devam eder. Buradan mezun olduktan sonra Süleymaniye Medresesi'ne devam edip yüksek tahsil yapabilirdi.

Böyle bir sistemle Kanunî, bir tarafdan Sahn-ı Semân medreselerinin

üstünde medreseler kurmayı gerçekleştirirken, bir taraftan da Osmanlı medreselerinin pâyelerini yeni bir sisteme göre tanzim etmiş oluyordu. Buna göre Osmanlı medreselerinin aşağıdan yukarıya doğru şu şekli aldığı görülür:

1. İbtida-i Hâric Medreseleri
2. Hareket-i Hâric Medreseleri
3. İbtida-i Dâhil Medreseleri
4. Hareket-i Dâhil Medreseleri
5. Musıla-i Sahn Medreseleri
6. Sahn-ı Seman Medreseleri
7. İbtida-i Altmışlı Medreseleri
8. Hareket-i Altmışlı Medreseleri
9. Musıla-i Süleymaniye Medreseleri
10. Süleymaniye Medreseleri
11. Dâru'l-Hadis Medreseleri.

Görüldüğü gibi Kanunî Sultan Süleyman devrinin en yüksek pâyeli medresesi, Süleymaniye Dâru'l-Hadisi idi. Daha sonraki dönemlerde Osmanlılarda birçok Dâru'l-Hadis açılmakla beraber Süleymaniye Dâru'l- Hadisi, devletin son dönemlerine kadar bu pâyesini muhafaza etmiştir.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Süleymaniye ile birlikte en yüksek müderrislik derecesi de Süleymaniye müderrisliği oluyordu. Süleymaniye müderrisliği için şöyle bir sıra takib ediliyordu. Buna göre sıra ile ibtida-i altmışlı, yani altmış akçalı yevmiyeden başlayarak Hareket-i altmışlı, Musıla-ı Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye*, Süleymaniye ve nihayet Dâru'l-Hadis-i Süleymaniye gelirdi. Bu medreselerde kaç müderrisin olacağı belli idi. Sayılarında artış olmazdı.

İbtida-i Altmışlı denilen ve altmış akça yevmiye alan müderrislerin sayısı 48 rakamında dondurulmuştu. Bu derecede bulunan bir müderris, terfi ettiği zaman daha yüksek bir dereceye hareket ettiği için buna Hareket-i Altmışlı denilmişti. Yevmiyesi daha öncekinin aynı idi. Buna karşılık mü-

* Hamise-i Süleymaniye Müderrisliğinin XVIII. asrın ilk yarısında ve takriben 1139 H. (1726 M.) tarihlerinde ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi ve kaynaklar için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 37.

derrislik derecesi daha yüksekti. Bunların sayıları da otuz iki idi. Buradan terfi eden birisi Musıla-ı Süleymaniye denilen ve kendisini Süleymaniye müderrisliğine götürecek olan dereceye yükselirdi.

Musıla-ı Süleymaniye müderrisliği, "kibar-ı müderrisîn" denilen müderrisliklerin ilk kademesi idi. Bundan sonra Hamise-i Süleymaniye, daha sonra da Süleymaniye'nin dört müderrisinden birinin müderrisliği ve en sonunda da Dâru'l-Hadis müderrisliği gelirdi.

Osmanlı Devleti'nde, pâye itibariyle Dâru'l-Hadis medresesinin üstünde bir medrese olmadığı gibi, müderrisliğinin üstünde de bir müderrislik bulunmuyordu. Bu bakımdan buranın müderrisi arzu ettiği takdirde "Mahrec Mevleviyetleri"ne dahil Kudüs, Haleb, Eyüb, Selanik, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girit kadılıklarından birine tayin edilebilirdi.

Osmanlı ilmiye teşkilâtında müderrislerin, protokol ve pâye bakımından gerek birbirleri ile gerekse kadılarla olan durumları kanunnâmelerde düzenlenmiş bulunmaktadır. Nitekim değerli bir devlet adamı olan Tevkiî Abdurrahman Paşa (öl. 1692)'nın 1677-78 sıralarında hazırladığı ve medeniyet tarihimiz için çok değerli olan Kanunnâmesinde bu konuda şöyle denilmektedir:

"... Ve müderrislerden Süleymaniye müderrisleri Musıla-ı Süleymaniye müderrislerine tasaddur eder. Ve Musıla-ı Süleymaniye müderrisleri altmışlı müderrislere tasaddur eder. Ve altmışlı müderrisler Sahn müderrislerine tasaddur eder. Ve Musıla-ı sahn müderrisleri dâhil müderrislerine tasaddur eder. Ve dâhil müderrisleri hâric müderrislerine tasaddur eder.

Ve hâric müderrisleri kudat-ı kasabata (kaza ve kasaba kadıları) tasaddur eder. Lâkin bu tasaddur ıtlâk üzere değildir. Hâriç müderrisleri ile kudat-ı kasabat mâ-beynlerinde (aralarında) ilim irfan ve zat ve zaman itibar olunur. Ve bilcümle kasaba kadısı bir zî şan (şan, şöhret sahibi) kimse olsa elbette hâric müderrislerine tasaddur ettirilir.

Ve medârisin (medreselerin) her sınıfında olan müderrisler, kendi hempâyelerine tasaddurları zat ve zaman itibariyledir."[21] Fatih Kanunnâmesinde de belirtildiğine göre Sahn müderrisi 500 akça yevmiyeli mevleviyetlerden birine geçebilirdi. Hâriç ve Dâhil medreselerinde yevmiye 50 akçaya müderrislik yapanlar, yevmiyesi 300 akça olan kadılığa geçebilirlerdi.

21. Tevkiî Abdurrahman Paşa, Kanunnâme, *Millî Tetebbular Mecmuası* (MTM), I, 539.

Aynı şekilde bunlar, Nişancı veya Defterdarlık gibi önemli memuriyetlere de geçibilirlerdi. Ayrıca Sahn-ı Semân müderrisleri protokol (teşrifat)da sancakbeylerinden önce gelirlerdi.

Bütün bunlardan başka İç-il denilen İstanbul, Edirne ve Bursa şehirleriyle bunların etraf ve mülhakatındaki medrese müderrislerinden yevmiye yirmi akça alan bir müderris, kadı olmak istediği zaman yevmiye 45 akçalı bir yere kadı olarak tayin edilirdi.

Osmanlılar döneminde ilk defa tedris (eğitim-öğretim) hayatına başlayacak olan bir öğrenci, "muhtasarat" denilen dersleri gördükten sonra "Haşiye-i Tecrid" medresesine devam eder. Orada muvaffak olursa müderristen bir belge (icâzet, diploma) almak suretiyle bir yukarı derecedeki "Miftah" medresesine devam eder. Ondan sonra Kırklı, Hâric ve Dâhil medreselerinin derslerini gördükten sonra başlangıçta Sahn medreselerine, Süleymaniye'nin kuruluşundan sonra da dilerse Sahn-ı Semân'a veya Süleymaniye medreselerine devam edebilir. Buraları da tamamladıktan sonra "icâzet" alır. Yani, kendisine müderrislik yapabileceğine dair diploma verilirdi. Cevdet Paşa, Sahn medreselerine gelinceye kadar Osmanlı dönemindeki talebenin geçtiği merhaleleri şu ifadelerle anlatır:

"Ve talebeden biri danişmend olmak murad eylese, ibtida ulemadan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemat-ı ulûmı taallum ve tahsil ettikten sonra ol zatın tavassut ve delâletiyle müderrisînden birine varup ve "Dâhil" derslerini görüp Sahn derslerine kesb-i liyakat eylerdi. Ve Sahn medreselerine dâhil olabilmek için onların "idâdiye"si hükmünde bulunan medreselerde ikmal-ı ulûm-i mürettebe etmek lâzım gelirdi ki, bunlara "Musıla-ı Sahn" denilirdi. Ve Sahn medreseleri Fatih Camii Şerifi'nin iki tarafındaki kargir ve kurşunlu sekiz medresedir ki, Sahn-ı Semân denir. Bunlarda sahib-i hücre olan talebe, ulema ve fuzelâdan zatlar olup nicesinin telifat-ı makbulesi vardır. Ve bunların eskilerine "Muid" denilir ki, medreselerinde müzakereci olup bu medreselerin arkalarında ve idadiyeleri makamında sekiz Tetimme medreselerindeki talebeye dahi tedris-i ulûm ederlerdi."[22]

Osmanlı medreselerinde icazet alan müderris adayı "nevbet" denilen sırayı beklerdi. Anadolu'da müderrislik yapmak isteyenler Anadolu, Rumeli'de müderrislik yapmak isteyenler de Rumeli kadıaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Ruznâme) isimlerini

22. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul 1309, I, 109.

kaydettirirlerdi. Ebu's-Suûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğine kadar muntazam bir mülâzemet defteri olmayıp herhangi bir şekilde yolunu bulanlar sıra beklemeden mülâzemete geçerken, bundan sonra yedi senede bir mülâzemet usûlü kanun oldu ki, ulemadan her pâyede olanların ne kadar mülâzım verecekleri de bu dönemde tesbit edildi. Bununla beraber zaman zaman bu kanuna aykırı olarak değişik zamanlarda mülâzemetler verilir oldu. Ayrıca padişah cülûslarında, padişahın ilk seferinde, savaşlardan müzafferiyetlerle dönüşünde veya şehzâde doğumlarında da mülâzemetler verilir oldu.[23]

Medresedeki dersleri sırasıyla görüp icazet alan ve danişmend olan kimse, bundan sonra mülâzemet ve kadıasker defterine kayd olunarak sıra beklerdi. Sırası gelen müderris adayı en alt seviyedeki "Haşiye-i Tecrid" medresesi müderrisliğine atanırdı. Bu medrese yirmi ve yirmi beşli medresedir. Buradan terfi edince bir derece yüksek olan otuz, daha sonra otuz beş akça yevmiyeli "Miftah" medreselerinden birinin müderrisliğine tayin edilirdi. Böylece en üst kademeye kadar çıkabilirdi. Medreseyi bitiren askerî sınıfa geçmek isterse o zaman kendisine yirmi bin akça ile zeâmetin ilk derecesi verilirdi.[24]

Başlangıçta bütün müderrislerin tayinleri kadıaskerlerin Pâdişaha arz etmeleriyle yapılırken, XVI. asır ortalarından itibaren Haşiye-i Tecrid, Miftah ve Kırklı medreselerin müderrislerinin kadıasker, daha üst seviyedeki medreselerin müderrislerinin tayinleri ise Şeyhülislâm'ın sadrazam vasıtasıyla inhası üzerine olmuştur.[25]

Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmak isteyenler ayrıca bir imtihana tabi tutulurlardı. Şayet bir medresede münhal yer varsa (boş kadro) ve buraya da birden fazla tâlib bulunuyorsa o zaman imtihan yapılırdı. Bu imtihan için adaylara bir mesele (problem, tez) verilir, takrirleri dinlenir ve bir de risâle yazdırılırdı. Jüri tarafından dinlenen ve sorulara doğru cevab vermekle birlikte risâlesi kabul edilen aday, müderrisliğe atanırdı. Müderrislerin imtihanında kadıaskerler de hazır bulunurlardı. İmtihan, herkese açık olarak bir camide yapılırdı. Sorular, müderrislerin seviyesine göre olurdu.[26]

---

23. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 45.
24. Fatih Kanunnâmesi, s. 21; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 55.
25. Bilgi için bk. Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyân Fî Kavanin-i Âl-i Osman, 138a; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 59.
26. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 63-64.

Osmanlılarda, ilk medresenin kuruluşundan ve bilhassa Fatih'in Semâniye medreselerinden sonra belli bir nizam ve kanuna bağlanan medrese eğitimi ile müderrislik, ufak tefek bazı olaylar bir tarafa bırakılacak olursa güzel ve sistemli bir şekilde işliyordu. Fakat XVI. asrın son çeyreğinde değişik sebeplerden dolayı eğitim ve öğretim müessesesinde bazı aksaklıklar görülmeye başlanır. Bunlar, medresenin gerilemesine ve hatta ileride çökmesine sebep olmuşlardır. Bu çöküşü durdurmak için zaman zaman başvurulan ıslâh çalışmaları ve bu uğurda harcanan çabalar ile yapılan teklifler[27] fazla tesirli olmamış görünmektedir. Bununla beraber biz, geniş bir açıklamada bulunmadan Osmanlı medrese ve ilmiye teşkilatının bozulma sebeplerini aşağıdaki şekilde ismen zikretmekle iktifa ediyoruz. Bunlar: Nüfus kesâfeti, Devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar, Ulemâ-zâdegân sınıfının doğması, İlmiyeye âid kanun ve geleneklerin çiğnenmesi, Merkezcilik, Saltanat kavgaları, talebe isyanları, bencillik, ilmî hürriyetin olmaması gibi her biri başlı başına çöküş sebebi olabilecek maddelerdir.

Biraz önce, bozulmaya tesir eden sebebler olarak gördüğümüz hususların ortadan kaldırılması için değişik zamanlarda fermanlar ısdar edilmişti. Fakat bir türlü medreselerin ıslâhı veya kendini düzeltmesi gibi arzu edilen şeyler yapılamıyordu. Zamanımızın teknik medeniyetini meydana getiren yenileşme çağının gerektirdiği şartlara uymak, değil sadece Osmanlı Devleti'nde bütün bir İslâm dünyasında mümkün görülemiyordu. Halbuki başlangıçta ilmî gelişmeye çok müsait olan ve günümüz üniversitelerinin eğitimi seviyesinde eğitim ve öğretim veren medreselerin bu durumu, pek çok kimseyi üzmekteydi. Zira medrese, artık kendisini, değişen dünya şartlarına uyduramıyor, ilim, teknik ve sanatta takib edilen metodlara yabancı kalıyordu. Bu arada, kuruluş dönemindeki kanun ve tüzükleri de hakkıyla tatbik edemiyordu. İşte bunun içindir ki medreselerin dışında yeni bazı okulların açılmasına ihtiyaç hasıl oldu. Özellikle 1770'deki Çeşme savaşından sonra Osmanlı Devleti artık kendisini yenilemek ihtiyacını hissediyordu. Bu yüzden 18 Kasım 1773 senesinde Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn adı ile denizcilikle ilgili bir okul, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın teklifi üzerine açılmış oldu. İlk hocası da aynı zat olan bu mekteb, tarih boyunca Osmanlı eğitim sisteminde bir yenilik olarak kabul edilir. 10 Mayıs 1796 senesinde de (III. Selim devri) kara kuvvetleri subayı yetiştirmek üzere Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun açılmıştı. Burada zamanın gerektirdiği hesap ve geometri konuları ile tarih, coğrafya, astronomi gibi ilimler de

27. Geniş bilgi için bk. Koçi Bey Risâlesi, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972, s. 24-31.

okutulurdu. 1826'da Tıbhâne-i Âmire ve Cerrah-hâne-i Ma'mûre açılmış olmakla, eskiden beri medrese kısımları arasında sayılan Dâru't-tıblar da medrese dışına çıkmış oldu.

Daha sonraları değişik isimlerle anılmalarına ve farklı program tatbik etmelerine rağmen başka mektepler de kuruldu. Bunlardan birkaçını tarih sırasına göre vermekle yetinmek istiyoruz.

1838 senesinde açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye,

1839 senesinde açılan Mekteb-i Ulûm-i Edebiye,

1847 senesinde açılan Dâru'l-Muallim Rüşdî.

1867 senesinde açılan Mekteb-i Sultanî'ler vs. Böylece medreselerin eğitiminden farklı eğitim ve öğretim veren ve değişik programlar uygulayan bu mektepler, bozulmaya ve gittikçe ortadan kalkmaya doğru hızla giden medreselerin, üzerinde oturduğu araziyi, yavaş yavaş ellerinden almaya başladılar. Gerçi ilk bakışta bunlar, medreselerin dışında gibi görünmekte iseler de II. Meşrutiyetin ilanını takib eden sene (1909), medreselerde de ıslâhat teşebbüslerine girişilmiş, dinî tedrisat yanında Türkçe, tarih ve coğrafya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen derslerinin okutulması için yapılan teşebbüsten de tam bir netice alınamamıştı.[28]

Medreselerde asıl ıslahat, Padişah Sultan Mehmed Reşâd (1909-1918) devrinde, Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında ve dört sene süren çalışmalar sonunda yapıldı. Bu sırada medreselerde yeni bir sistemin tatbikine geçildi. Bu sistemle ilgili layiha, 10 Zilkade 1332 (Ekim 1914) tarihli Ceride-i İlmiye, nüsha-ı fevkalâde de yayınlandı. "Islâh-ı Medâris Nizâmnâmesinin Esbâb-ı Mûcibe Layihası" adı ile İstanbul'daki bütün medreseler tek isim altında toplanacaklardır. Bütün İstanbul medreselerindeki talebeler aynı usûl ve kaideler içinde yetiştirileceklerdir. Bunun temini için de bütün medreselerin tek bir isim altında toplanması kararlaştırılmıştır. İslâm hilafetinin merkezinde bulunmasından dolayı da bunlara "Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi" adı verilmiştir. Nizamnâmenin ikinci maddesinde bu medresenin "tâli kısm-ı evvel", "tâli kısm-ı sâni" ve "âlî" olmak üzere üç kısma ayrıldıkları görülür. Her kısımda dört sene eğitim görülecektir. Her kısım dörder sınıf ve her sınıf da dörder şubeyi muhtevi olacaktır. Beşinci maddede de medresenin idare şekline yer verilmekte-

28. Daha geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, Dârü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri, İstanbul 1978, s. 1-2.

dir. Buna göre bu medresenin her kısmında birer müdir-i umûmî (genel müdür), sınıf ve şubelerinde de birer müdür bulunur. Şube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri, müdir-i umûmîlere, müdir-i umumîler ise ders vekâletine bağlanmıştı.

Dâru'l-Hilâfe Medresesine alınacak talebenin sayısı tesbit edilirke de o günkü medrese talebesinin sayısı göz önünde bulundurulmuştu. Buna göre Tâlî sınıflara 260, Âlî sınıflara ise 200 talebe alınması, tedrisatın daha iyi yürütülebilmesi için de her sınıfın dört şubeye bölünmesi kararlaştırılmıştı.

Dâru'l-Hilafe'nin âli kısmını bitirenler veya dışarıdan bütün sınıflara âid imtihanı verenlerden şer'î ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için Sultan Selim Camiî içindeki Yeni Medrese "Medrese-i Cedîde"nin tahsisi ve buna "Medresetu'l-Mutehassisîn" adı verilerek bir genel müdür tarafından ve özel bir yönetmelikle idaresi uygun görülmüştü. Bu medresenin sınıfları kırkar kişilik olacaktı.

Dâru'l-Hilâfe medresesinde okuyacak talebenin haftada 24 saat ders görmesi gerekiyordu.[29] Bu derslerin isim ve saatleri, Ceride-i İlmiye'deki programlara dayanılarak Mübahat S. Kütükoğlu tarafından tesbit edilmiş ve şeması çıkarılmıştır. Bir senelik öğretimden sonra müfredat programında bazı değişiklikler yapılmış ve İngilizce, Fransızca, Almanca veya Rusçadan birini geçen talebe bu dili öğrenmek zorunda bırakılmıştı. Ayrıca hergün "münasib bir zamanda" gösterilecek olan beden terbiyesi (eğitimi) dersi de bu programa ilave edilmişti.

Dâru'l-Hilâfe medreselerinde dinî ilimler yanında müsbet ilimlerin de tedris edilmesi, 1923 senesinde İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "Bugünkü medrese kimyayı camilerde mihraba kadar sokmuştur" sözlerine göre modern bir eğitim müessesesi haline gelmişti. Yeni bir sistem ve asrın icablarına göre kurulan bu medreseler, akademik bir hüviyet kazanmışlardı. Medresetu'l-Mütehassisinin her üç şubesinde 500, Dâru'l-Hilâfe medreselerinde ise 7000'e yaklaşan bir öğrenci mevcudu vardı. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından çıkarılan bir nizamnâme ile Anadolu'nun pekçok yerinde hatta büyük köylerde bile imam ve hatip ihtiyacını karşılamak için açılan medreselerin sayısı 465, talebesi de 16.000 civarında idi. Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra 3 Mart 1924 tarihinde Siirt mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının teklifi üzerine Şer'iyye ve ve Evkaf

29. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 3-4; Veli Ertan, "Tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri", *İslâm Medeniyet Dergisi*, (1982) V/4, 37.

Vekâleti'nin lağvedilir. Aynı tarihte Saruhan mebusu Vâsıf Bey ile 50 arkadaın takriri üzerine görüşmesiz kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler Maarif Vekâletine devredilmişti. O zamana kadar bu medreselerde eğitimine devam eden öğrenciler Dâru'l-fünûn bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesine naklolunmuşlardı.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri itina ile üzerinde durulan eğitim ve öğretim sistemi, daha sonraları değişik sebeblerden dolayı gereği gibi uygulanamamış ve hatta eski kanunlar bile tatbik edilemez olmuştu. Bilhassa Fatih ve Kanunî devirlerindeki medreselerin, devirlerine göre bir irfan yuvası olmaları artık mazide kalmıştı. Ne talebe ne de hoca kadrosunda yeni metodların tatbiki düşünülmemişti. Bu yüzden bozulmaya yüz tutan medreselerin ıslâhı için çalışmalar yapılmıştı. Bu sebeple farklı isimlerle değişik tarihlerde çeşitli okulların açıldığına daha önce temas edilmişti.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde köklü değişiklikler Sultan II. Mahmud zamanında yapıldı. Onun için biz de önemine binaen bu dönemde ilk eğitimi mecburi kılan II. Mahmud'un fermanını buraya aynen almak istiyoruz.

İstanbul ve bilâd-ı selâse kadılarına hitaben yazılan fermanın metni şöyledir:

"Cümleye ma'lumdur ki, ümmet-i Muhammed'denim diyen kâffe-i ehl-i İslâm'a göre ibtida şerâit-i islâmiyeyi ve akaid-i diniyesini öğrenip bilmek ba'dehû iktisâb-ı maişet için kangı dirliğe sulûk edecek ise etmek. Ve'l-hasıl her bir şeyden evvel zaruriyat-ı diniyyeyi öğrenmekliği umur-i dünyeviyenin cümlesine takdim eylemek lâzım iken bir zamandan beri ekser-i nâs analarının ve babalarının seyyiesi olarak kendileri kaldıkları misillû evladlarının cahil kalmasını düşünmeyerek ve Rezzak-ı âlem olan Hak Sübhanehu ve Taala Hazretlerine adem-i tevekkül ile hemen akça kazanmak daiyesine düşerek çocukları beş altı yaşına vardığı gibi mektepten alıp ehl-i hiref (sanatkâr) yanına şâkirdliğe verdiklerinden o makûle sabiler küçükten cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmeye heves etmediklerine binaen vizr ve veballeri analırının ve babalarının boynuna olup yevm-i kıyamette bir taraftan bunlar giriftar-ı mes'uliyet ve bir taraftan kendileri duçar-ı hıyz u nedâmet olacaklarından başka maazallahi Taala zamaneyi cehâlet istiabiyle ekser halk diyanetten bi haber olduklarından bu keyfiyet nusretsizliğe sebeb-i mustakil olup Aseman-Allahu Teâlâ böyle giderse min kıbeli'r-Rahman terbiye-i şedideyi müstelzim olacağı erbab-ı basirete zâhir ve hüveyda

olmaktan nâşi ibâd-ı müslimini o misillû dünya ve ahiret ukubatından tahlis ve sıyânet lâzım gelmekle imdi emr-i dinde şerm ve istihya câiz olmadığına binaen şimdiye kadar câhil kalmış olan genç ve ihtiyar bi'l-cümle ümmet-i Muhammed, cahilliğin DAREYN'de (dünya ve ahiret) vehametini düşünüp ve bu babta birbirinden utanmayarak hemen Hak'dan utanıp kendileri bulundukları kâr, kisb ve san'at ve hizmetleri arasında bilmedikleri mesâil-i diniyye ve akaîd-i islâmiyelerini dahi öğrenip bilmekle hasbe'l-imkân sa'y ve gayret ve ol vechle kendilerini Dâreyn selâmetliğine irgürmekle sarf ve sa'y ve makderet eylemeleri fariza-i uhde-i diyânetleri olduğundan başka fî mâ ba'd, herkes evladlarını mürahık derecesine varmadıkça ve ilmihal ve şerait-i islâmiyesini lâyikiyle taallum etmedikçe mektepten alıp ustaya vermemek ve murahık olup ustaya vermek derecesine geldikte babası, babası yok ise sâir velisi olan kimesne murahık derecesinde olduğunu eğer İstanbul sekenesinden ise İstanbul kadısı olan efendi tarafına ve Eyyüb ve Üsküdar ve Galata sükkânından iseler kadıları efendiler taraflarına, mektep hocasiyle beraber varup ve çocuğu dahi getürüp gösterip taraf-ı şer'den yedlerine memhur (mühürlü) izin tezkiresi almak ve izin tezkiresi almadıkça esnaf taifesi şakirdliğe almamak; ve şakirdliğe alınmakla esnaf kethüdalarının dahi re'y ve marifetleri munzam olmak lâzimeden olduğuna binaen şâyet esnaftan biri o makule tezkiresiz çocuğu şâkirdliğe alur ve babası ve validesi verir ise okuduğu mektebin hocası veyahut mahallesinin imamı doğru kadı efendilere haber vermek ve kadı efendiler dahi bu keyfiyeti ihyay-ı din-i mübin kaziyesine mebni olduğundan taraflarından taharri olunarak (araştırılarak) izin tezkiresi almaksızın san'ata verilmiş sabi bulunur ise alanı ve vereni ve ol esnafın kethüdasını ve haber vermediği için mektep hocasını li ecli't-te'dib Bâb-ı Âliye inha eylemek. Anasız-babasız yetim çocuklar olup da kimesnesizliği sebebiyle zarurî (olarak) bir usta yanında veyahud bir kimesnenin terbiyesinde bulunur ise ustası ve gerek mürebbisi olan adam sırf san'at öğrenmekliğe ve hizmete hasr etmeyerek günde iki defa mektebe gönderip mürahık oluncaya kadar okutturmak ve kezalik el-haletü hazihî, ustalarda bulunan çocuklar dahi bi tıpkıha bu nizama dâhil olarak anası, babası veya sâir velisi olanlar ustadan alup mektebe vermek ve kimsesiz olanları dahi ustaları mektebe verip câhil kalmamasına dikkat etmek ve mektep hocaları dahi mekteplerde bulunan çocukları güzelce okutup Kur'an-ı Azimü'ş-şânı ta'lim akabinde her bir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvid ve ilmihal misillû risâleler okutarak şerâit-i İslâmiye ve akaid-i diniyelerini öğrenmekliğe sa'y ve ikdam eylemek üzere ale'l-umûm tenbih ve ikaz olun-

masına irâde-i seniye suduriyle keyfiyet bilâd-ı selâse kadıları efendilere başka başka bâ fermân-ı âlî tenbih kılınmış olmağla siz dahi âsitanede kâin bi'l-cümle mahallat imamlarını ve mektep hocalarını ve esnaf kethüdalarını tarafınıza celb ederek tenbihat-ı mezkûreyi gûş-ı hûşlarına telkin ve tefhîm ve iş bu fermân-ı âlînin birer mamzâ (imzalı) suretlerini dahi yedlerine ita birle imamlar mahalleleri ahalilerine ve kethüdalar dahi esnaflarına okuyup anlatmak ve mektep hocaları bilip mûcibiyle amel etmek üzere cümlesine gereği gibi tenbih ve te'kide mübaderet ve bi-tevfikihi işbu nizam ve tenbihatın ale'd-devam icra ve istikrarı vesâilini istihsâle tarafınızdan dahi bizzat ihtimam ve dikkat eyliyesiz deyü buyruldu.[30]

2. İhtisas Medreseleri

Görüldüğü gibi şimdiye kadar genel eğitim ve öğretime tahsis edilen medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde durduk. Halbuki bunların dışında da bazı medreseler bulunmaktadır. Bunlar, daha ziyade ihtisası gerektiren bir dalda ağırlıklı eğitim ve öğretim yapılan medreselerdir. Belli branşlarda faaliyet gösteren bu medreseler, Osmanlılardan önceki İslâm dünyasında oldukları gibi Osmanlılarda da aynı isimle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Klasik dönemde bunları: Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tıb olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Osmanlı dönemi ihtisas medreseleri ile bunların fonksiyonlarını daha iyi anlayabilmek için biraz gerilere, yani Osmanlı öncesine gitmemizde fayda mülahaza ettiğimiz için, Osmanlıların örnek aldığı bu medreselerin ilk kuruluş yıllarından da kısaca bahs etmek icab etmektedir.

a) Dâru'l-Kurra

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dar" ile "okuyan" anlamındaki "kari" kelimesinin çoğulu olan "kurra" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-Kurra", Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin talim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bazı Müslüman devletlerde bu müesseselere "Dâru'l-Kur'an" ve

30. Ceedet Paşa, Tarih, İstanbul 1309, XII, 238-240; Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İstanbul 1338, I, 1-3.

"Dâru'l-Huffaz" gibi isimler de verilmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, daha bi'setin (Peygamberlik ve vahyin gelişi) dördüncü senesinde kendi evinden başka gizlice eğitim ve öğretim fayetlerinde bulunmak üzere, Safâ tepesinin eteklerinde bulunan ve Beni Mahzûm kabilesinden olan Erkam'ın evini kullanmaya başlar. Hz. Peygamber burada hem Müslümanlara, hem de kendisini dinlemek ve buna göre karar vermek isteyenlere Kur'an okuyup öğretiyordu. Böylece burada özellikle Müslümanlara hem Kur'an öğretiyor, hem de inanç ve sabır konusunda onları eğitiyordu. Bunları nazar-ı itibara aldığımız zaman vahyin başlangıcında kendi evindeki ilk öğretimi bir tarafa bırakacak olursak, İslâm dünyasındaki ilk "dâru'l-kurra"nın Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evindeki bu dâru'l-kurra, ilk hocanın da bizzat Resulullah olduğu söylenebilir.

İslâm yayılış tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Akabe bey'atlarından sonra Hz. Peygamber, Yesriblilere (Medine) Kur'an muallimi (öğreticisi) olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermişti. Böylece, daha kendisi ve ashabı oraya varmadan, oradaki Müslümanların gerek Kur'an, gerekse bu sayede İslâm'ı öğrenmelerine imkân sağlamıştı.

Mekke'nin fethinden sonra vilayetlere tayin ettiği valilerden bir kısmı, aynı zamanda Kur'an muallimi idi. Bugün, "Mescidu'n-Nebevî" dediğimiz mescidinde çeşitli vesilelerle bizzat kendisi Kur'an öğretirken, Suffa'da da hem kendisi hem de Ubâde b. Sâmit gibi kimseler bu konuda ona yardımcı oluyorlardı. Bu sayede Suffa ashabı da Kur'an öğrenmiş oluyordu. Keza o, mescidlerde Kur'an derslerini teşvik ediyordu. Nitekim, Sahih-i Müslim'de belirtildiğine göre Yahya b. Yahya et-Temimî'nin Ebû Hüreyre'den nakledilen uzunca bir hadisinde Resulullah: "Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluğa Allah, sekinet (iç huzuru, rahatlık) verir, onları rahmet kaplar, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah, onları meleklerin yanında anar."[31] Gerek bu hadis, gerekse daha başka birçok hadiste Kur'an ve onunla ilgili ilmin öğrenilmesinin önemi üzerinde durulur.

Hz. Peygamber'in, Kur'an öğrenmenin önemli vasıtalarından biri olan okuma yazmaya karşı olan ilgisini ortaya koyan olaylardan biri şudur: Bedir savaşında harp esiri olarak karşı taraftan ele geçen her bir esir için dört bin dirheme kadar fiyd-i necât (kurtuluş akçası) takdir edilmiş iken, bunların okuma yazma bilenlerinden her biri, Medine'li on Müslüman çocuğa bu-

31. Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Zikr, 38.

nu öğretmek karşılığında hürriyetlerine kavuşabileceklerdi. Zeyd b. Sâbit, bunlardan okuma yazma öğrenen Ensar çocuklarından biridir.[32]

Dokuz mescidde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka, fethedilen veya yeni kurulan merkezlerde ashabın kıraatta mahir olanları dersler veriyordu. Dımaşk (Şam)'da Ümeyye Câmii'ndeki ders halkalarının bir çoğu kıraatla ilgiliydi. Ebu'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettiği için "Muallimu'ş-Şam" veya "Kâriu'ş-Şam" ünvanıyla anılmıştı. Öğrenci sayısının zaman zaman 1500 sayısının üstüne çıkması,onun derslerine olan rağbeti gösterir. Ebu'd-Derda vefat etmeden önce, kıraatını takdir ettiği Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi yerine hoca olarak görevlendirmesi için Şam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'a tavsiyede bulunmuştu.[33] Öyle anlaşılıyor ki bu durum (kıraat ilmi ile ilgilenme) burada uzun süre devam etmişti. Nitekim seyahatları sırasında Dımaşk'a da uğrayan İbn Cübeyr (539-614/1144-1217), bu şehirdeki Ümeyye Camii'nde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında tafsilatlı bilgi verir. Buna göre sabah namazından sonra "Sub'" denilen meclisle başlayan kıraat dersleri, ikindiden sonra "Kevseriye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada kendilerine "Kevserî" denilen ve Kur'an'ı ezberlemede güçlük çeken yüzlerce kişiye el-Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri öğretilirdi.[34] Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashabtan itibaren, tabiîn ve tebeu't-tabiîn dönemlerinde değişik lehçelere göre okuyuş tarzları şekillenmeye başlar. Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine indirilmesi, onun yedi lehçe ile okunmasına ve buna bağlı olarak kıraat ilminin doğmasına sebep olmuştur. Bizzat Hz. Peygamber, Kur'an'ı yedi kıraatla okumuş ve bunu ashabına da öğretmişti.[35]

Müslümanlar, hicrî ikinci asrın başlarında, ashabtan nakledilen bu yedi kıraatı temsil eden "Kurra"lar etrafında toplanarak onları öğrenmeye başladılar. Böylece câmilerde veya özel yerlerde kurralar etrafında teşekkül eden halakalarla kıraat ilmi tahsil edilmeye başlandı. Mekke'de Abdullah b. Kesir (öl. 120/737), Medine'de Nâfi b. Abdurrahman (öl. 169/785), Şam'da İbn Âmir (öl. 118/736), Basra'da Ebû Amr b. Alâ (öl. 154/770) ve Yakub (öl. 205/820), Kûfe'de Hamza b. Habib (öl. 188/803) ile Âsım b. Behdele (öl.

32. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellham, *Kitabu'l-Emvâl,* Kahire 1968, nr. 308-309; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübrâ,* Beyrut 1957, II, 18; Muhammed Memduh el-Arabî, *Devletu'r-Resûl fi'l-Medine,* Kahire 1988, s. 197.

33. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Nebi Bozkurt, "Dâru'l-Kurra" *DİA.* VIII, 543.

34. Geniş bilgi için bk. İbn Cübeyr, *Rihle,* Beyrut 1964, s. 244.

35. Buharî, *Sahih,* Fedâilu'l-Kur'an, 5.

127/744) gibi kimselerin etrafında ilk kıraat halakaları meydana geldi.[36] Daha sonra bu mevzudaki çalışmalara ilaveten şaz kıraatlarla ondört kıraat (Kıraat-ı erbaa aşere) doğdu ki bu konuda birçok eser telif edilmiştir. Bu mahsuller, "Kurra halakaları", "Dâru'l-Kur'anlar", "Dâru'l-huffaz"lar ve "Dâru'l-kurralar"ın müfredatını meydana getirmişti. Buralarda, Kur'an'daki kelime ve ibârelerin telaffuzu ile okunuştaki ihtilafları, nakledenlere isnad ederek bildiren "İlm-i Kıraat" tahsil edilmiştir.

Anadolu Selçukluları ile Karamanoğulları dönemlerinde bu müesseseler "Dâru'l-huffaz" adını almış olup başlıca Selçuklular devrinde Konya'da Sâhib Atâ, Ferhûniye (700/1300), Sa'duddin Ömer, Nasuh Bey (715/1315); Karamanoğulları döneminde Hacı Yahya Bey,Hoca Salman, Has Yusuf Ağa, Kadı İmaduddin ve Hacı Şemseddin Dâru'l-huffazları tesis olunmuştur.[37]

Bilindiği gibi İslâm dünyasında camiler, uzun süre birçok fonksiyonu birden icra eden mekan olma özelliğini koruyorlardı.[38] Bununla beraber eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından da Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi özelliğini muhafaza ettiler. Buralarda ileri seviyede Kur'an öğrenimi için oluşturulan ders halakaları "sub'" ve "tasdir" diye anıldı. Kıraat hocasına "şeyhu'l-kıraa", görevine de "meşihatu'l-kıraa" denildi. Şehir câmilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "meşihatu'l-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "meşihatu'l-cünd" ismini aldı. Bu sonuncunun hocalarına "kâriu'l-cünd" de denirdi.[39]

Öyle anlaşılıyor ki, Kur'an eğitimi için açılan bu müesseselere İslâm dünyasının hemen her yer ve bölgesinde büyük bir önem verilmiştir. Zira burada hem Kur'an'ın okunması, hem ezberlenmesi, hem de bazı görevlerin yapılması bakımından böyle bir mekâna ihtiyaç vardı. Kaldı ki bu ilim sayesinde Allah kelâmı öğreniliyor ve bunun karşılığında da sevab kazanılıyordu. İşte bu sebeple her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de bu isimle ve özel bir ihtimamla açılan adı geçen müesseseyi görmek mümkün

36. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı, İstanbul 1995*, s. 313-322; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 14.

37. Baltacı, *a.g.e.*, 14-15.

38. Câminin icra ettiği fonksiyonlar hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin emin, "el-Mescid ve Eseruhû fî Tatviri't-Ta'lim" Şam Üniversitesi Dirasât Târihiyye Mecmuası" (1981), V/5-13; Ahmet Önkal "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler" *Diyanet Dergisi* (1983) XIX/3, 49-55.

39. Geniş bilgi için bk. Bozkurt, "Dâru'l-Kurra" DİA. VIII, 543.

olmaktadır.

Osmanlı eğitim ve öğretim sistemi içinde yer alan ihtisas medreselerinden biri de dâru'l-kurralardır. Osmanlılardan önce olduğu gibi Osmanlılarda da "kari"ler ile câmi hizmetlileri genellikle bu müesseselerden yetişirlerdi. Sıbyan mektebini bitiren veya o seviyede özel bir öğrenim görmüş olan bir talebe, bu müesseselerde okumak istediği zaman, önce en alt seviyedeki bir dâru'l-kurraya girer ve orada hıfzını tamamladıktan sonra yüksek seviyedeki bir dâru'l-kurraya devam ederdi. Buralarda "ilm-i kıraat" ve "ilm-i maharic-i hurûf"u öğrenirdi.[40]

Osmanlılar'ın, dâru'l-kurralara büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Zira gezdiği yerlerdeki dâru'l-kurraların bazı özellikleri hakkında bilgi veren Evliya Çelebi (1611-1682), kendi asrında oldukça fazla sayıda dâru'l-kurradan söz etmektedir. Nitekim onun verdiği bilgiye göre Amasya'da dokuz dâru'l-kurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Bâyezid dâru'l-kurrasında 300'den fazla hafız bulunmakta idi. Bunların arasında kıraat-ı seb'a, aşere ve takribi bilenler de vardı.[41] İlk bakışta abartılı gibi görünen bu bilgi, Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin'in buradaki mevcud sekiz dâru'l-kurra hakkında ayrıntılı bilgi vermesi, Seyahatnâmedeki sayının abartılmamış olduğunu göstermektedir.

Gerçekten, Evliya Çelebi, gezdiği bütün Osmanlı şehirlerindeki dâru'l-kurralar hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Nitekim İstanbul, Edirne, Bursa, Erzurum gibi hemen her yerde bir veya daha fazla dâru'l-kurra olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin sadece Cevdet Tasnifinin "Evkaf" ve "Maarif" bölümlerine bakıldığı zaman bile karşımıza sayısız dâru'l-kurra çıkacaktır ki, bunların büyük bir kısmı halk tarafından vakıf suretiyle yapılmış olanlardır. Halkın, dâru'l-kurralara olan bu ilgisi son zamanlara kadar devam etmiş görünmektedir. Biz, örnek olması bakımından sadece iki dâru'l-kurra ile ilgili iki arzdan (dilekçe) bir iki cümle nakletmekle yetinmek istiyoruz:

a. "Der-i devlet mekine arz-ı dâi-i kemine oldur ki, medine-i İzmir'de Hasan Hoca Mahallesi'nde Keçeciler sükunda vaki Hacı Emine Hatun binti Mustafa Efendi medrese-i dâru'l-kurrası vakfından almak üzere bâ berât-ı âli vazife-i muayene ile şeyhu'l-kurra ve müderris olan..."[42]

40. Taşköprîzâde İsâmeddin Ahmed Efendi, *Mevzuatu'l-Ulûm*, trc. Kemaleddin Mehmed, İstanbul 1313, I, 141-144.

41. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, II, 188.

42. 17 Şevval 1215 (1 Mart 1801) tarihli arz. BOA. C. Maarif, nr. 712.

b. "Der-i devlet mekine arz-ı dâi kemine oldur ki, nezâret-i dâilerinde âsûde evkaftan İstanbul'da merhum Üveys Bey'in dâru'l-kurra vakfından almak üzere..."[43] diye devam eden belgelerdeki bilgiler, bize dâru'l-kurraların diğer Osmanlı medreseleri gibi vakıflara bağlı olduğunu da göstermektedir.

Dâru'l-kurralar, oralarda öğretilen ilimlerle alakası bakımından daha çok câmiler içinde veya çevresinde tesis edilmişlerdir. Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlıların ilk dâru'l-kurrası Bursa'daki Yıldırım Bâyezid dâru'l-kurrasıdır. Bu dâru'l-kurra, İmam Cezerî'nin gelişiyle Ulu Cami'de açılmıştı. Evliya Çelebi, İstanbul dâru'l-kurralarından bahsederken "evvela ne kadar selâtin camileri, vüzera ve gayrı ayân-ı kibar camileri varsa her birisinde mutlaka birer dâru'l-kurra bulunur"[44] dedikten sonra müstakil dâru'l-kurraların isimlerini vermektedir. Böylece Osmanlılarda da, Anadolu Selçukluları ile Karamanoğulları'nın "dâru'l-huffazları" gibi müstakil binaları bulunan dâru'l-kurraların mevcudiyetine şahid olmaktayız.

Osmanlı dâru'l-kurralarında ders kitabı olarak Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 833/1429)'nin bizde "Cezerî" diye şöhret bulan eseri, ayrıca Ebû Muhammed eş-Şâtıbî'nin "Şâtıbî" diye meşhur olan "Kaside-i Lâmiye"si okutulurdu. Bundan başka Cezerî'nin Şâtıbî'ye yaptığı "Fethu'l-Vahid" adlı şerhi, Osmanlı dâru'l-kurralarında okutulurdu.[45]

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı dâru'l-kurraları, Yıldırım Bâyezid devrinde 798 (1395)'de Bursa'ya gelen İmam Cezerî vasıtasıyla Şâtıbî ve Cezerî tesirinde gelişme göstermişlerdir. XVI. asırda Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Sokullu Mehmed Paşa, Mısır'da Kur'an öğretimiyle şöhret bulan Şeyh Ahmedu'l-Mısrî'yi İstanbul'a celb ederek Eyyub Camii imamlığına tayin etmiş ve bu zat, 1006 (1597) tarihine kadar bu câmide "Teysir Tarikı" ile kıraat okutmuştu. Bu zatın yetiştirmiş olduğu talebeleri, Osmanlı Devleti'nin muhtelif şehirlerine dağılarak kıraat ilmini okutmuşlardır. Hicrî 1000 (M. 1591) tarihinden sonra "Teysir Tarikı", "İslâmbol Tarikı" adıyla meşhur olmaya başlamıştı.[46]

Gerek ezberletilmek istenilen Kur'an-ı Kerim'in, gerekse öğretilmek istenilen diğer ilimlerin özellikleri bakımından dâru'l-kurralarda sık sık tekrar

43. 20 Cemaziyelevvel 1217 (19 Eylül 1802) tarihli arz. BOA. C. Maarif, nr. 6263.
44. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 318.
45. Baltacı, *a.g.e.*, 23.
46. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, s. 248-250.

ve uygulamaya dayanan bir öğretim metodunun takib edildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamada câmiler, âdeta birer labaratuar olarak kullanılmışlardır. Bununla beraber dâru'l-kurra mezunlarının imâmet ve müezzinlik gibi câmi hizmetleri de yapabilecekleri göz önüne alınarak itikad ve amele müteallik yeterli ilm-i hal bilgilerinin, diğer medreselerde takib edilen metodlarla tedris olunmaları gerekir.

Türkiye'deki dâru'l-kurralar, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun 2. maddesi gereğince bütün diğer okullar gibi Maarif Vekâleti'ne bağlanmak istenmişse de zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin, bu kurumların birer ihtisas okulu oldukları için başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yolundaki ısrarları sonucu, Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını devam ettirme imkânı bulmuşlardır.

b) Dâru'l-Hadis

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen "dâr" ile "hadis" kelimelerinden meydana gelen "Dâru'l-hadis", Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerinden ibaret olan hadis tedris ve tedkiklerinin yapıldığı yer demektir. Bunun içindir ki bu müesseselere "dâru's-sünne", "dâru's-sünneti'n-nebeviye" veya "dâru's-sünneti'l-Muhammediye" gibi isimler de verilmiştir.

Hz. Peygamber'in, vahyin ilk yıllarında Mekke'de ilk dersleri verdiği Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evi, "ilk dâru'l-kurra" olarak kabul edilebileceği gibi, ilk "dâru'l-hadis" olarak da kabul edilebilir.

İslâm tarihi boyunca mescidlerde değişik ilimlerin okutulduğu meclislerin kurulduğu bilinmektedir.Fakat zamanla bilhassa hadis öğrenimi için mescidler çok önemli görevler yüklendiler. Genel olarak hadislerin müzakere edilip yazdırıldığı meclislere "meclisü'l-ilm" veya "meclisü'l-imlâ" denirdi. Bu meclislere, talebenin hocanın etrafında toplanmasından dolayı Hz. Peygamber döneminden itibaren "halaka" da denilmiştir.

Dâru'l-hadis adı ile ilk defa müstakil bir öğretim müessesesi, Haleb Atabeklerinden Nureddin Mahmud b. Zengi (541-569 / 1146-1174) tarafından Şam (Dımaşk)'da açılmıştır. Bu dâru'l-hadis, kurucusuna nisbetle "en-Nuriye" diye adlandırılmıştır. Bu müessese, büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asakir (öl. 571 / 1175) adına yaptırılmıştır. Bunların ikincisi Musul'da açıl-

mış olup, bunları takiben Eyyubîler'den el-Melikü'l-Kâmil, "el-Medresetu'l-Kâmiliyye" (622/1225)'yi, el-Melikü'l-Eşref de Şam'da "el-Medresetu'l-Eşrefiyye'yi[47] tesis ettiler. Yine bu sıralarda Seyfeddin Mahmud b. Urve (öl. 620/1223) adına "Dâru'l-Hadis-i Urviyye"nin Şam'da (Dımaşk) Ümeyye Câmii dâhilinde açıldığını öğrenmekteyiz. Bu ilk dönemden sonra pek çok yerde benzer isimle öğretim müesseselerinin açıldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı öncesi Anadolu şehirlerinde de bu gaye ile kurulmuş ihtisas medreselerine tesadüf edilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Sâhib Atâ, Konya'da İnce Minare Dâru'l-hadisi'ni, İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî, Sivas'ta Çifte Minare Dâru'l-Hadisi (670/1271-72)'ni kurmuşlardı.[48]

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı öncesinde de Dâru'l-hadis hocalığının payesi en yüksek payelerden biridir. Burada hocalık yapabilecek olanların hadis ilminde en üst seviyede bir bilgiye sahip olması gerektiği gibi rivayet ve dirayet ilmini en iyi bilenlerden olmalıdır.

Dâru'l-hadis geleneğini devam ettiren Osmanlılar da hadis ilminin eğitim ve öğretimi için aynı isimle müstakil eserler kurdular. Osmanlılar döneminde ilk dâru'l-hadisin Sultan I. Murad döneminde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından iznik'te yaptırıldığı bilinmektedir.[49] Ancak bu eserden günümüze hiç bir iz kalmamıştır. Bundan başka Bursa'da Kale içinde Yerkapı yakınındaki dâru'l-hadis sahasından bahsedilmiş olması, bu bölgede de daha devletin kuruluş döneminde bir dâru'l-hadis yapıldığını düşünmemize imkân vermektedir. Bununla beraber ilk devir Osmanlı dâru'l-hadislerinin en meşhuru, Sultan II. Murad tarafından Edirne'de Tunca nehrinin kenarında 1435 senesi Nisan'ında yaptırılan dâru'l-hadistir. Bu dâru'l-hadis, Osmanlı medrese teşkilâtında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bugün, binasından hiçbir iz kalmayan bu dâru'l-hadisin ilk müderrisi Fahreddin-i Acemî'dir. Tabakat kitaplarının verdiği bilgiler ışığında bu medresenin başlangıcından XVIII. yüzyıla kadar olan müderris kadrosunu tesbit etmek mümkündür.[50]

47. Bu medrese, Osmanlılar döneminde de aynı hizmeti görüyor ve giderlerine tahsis edilen vakıflar vasıtasıyla vazifesini aksatmadan eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam ediyordu. Bu medresenin vakıfları ile ilgili bir belge, 17 Ramazan 1175 (9 Mayıs 1762) tarihini taşımaktadır. BOA. C. Evkaf, nr. 28640.

48. Ali Yardım'ın araştırmasına göre Sivas'taki dâru'l-hadisin Çifte Minareli değil, Sahibiye Medresesi (Gökmedrese) olması gerekir. "Darulhadis" DİA, VIII, 530.

49. Kaynaklar hakkında geniş bilgi için bk. Baltacı, *Medreseler,* s. 20.

50. Geniş bilgi için bk. Ali Yardım, "Dârulhadis" DİA. VIII, 530.

Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra burada yaptırılan Fatih külliyesi bünyesinde dâru'l-hadis bulunmadığına daha önce temas edilmişti. Muhtemelen Fâtih, babası Sultan II. Murad'ın Edirne'de yaptırıp ve yüksek bir pâye verdiği Dâru'l-Hadis Medresesi'ni ikinci plana düşürmemek için İstanbul'da kurduğu külliyesinde dâru'l-hadise yer vermemiştir. Nitekim bu devirde Edirne Dâru'l-hadisi ile Fatih Semâniye Medreseleri'nin müderrisleri aynı pâyeye sahip olup her ikisi de günde (yevmiye) 50 akça alıyordu. Gerçekten Fâtih Sultan Mehmed, daha sonra kendisine hoca ve vezir edineceği Sinan Paşa'yı[51] Edirne Dâru'l-hadisi'ne müderris tayin etmişti. Bundan sonra gerek bizzat Fâtih, gerekse ondan sonra gelen Osmanlı Padişahları'nın zamanlarında birçok Dâru'l-hadis yaptırılmıştır. Böylece sayılarında büyük bir artış görülen dâru'l-hadisler, bânilerinin isimleri ile zikredilmeye başlanır. Nitekim İstanbul'daki ilk dâru'l-hadisin Kanunî tarafından açılmış olmasından dolayı "Süleymaniye Dâru'l-hadisi" adını aldığını biliyoruz. Dâru'l-hadislerin bu artışı, Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmış bulunuyordu. Sadece İstanbul'da hicrî 1300 (miladî 1882) senesinde yapılan nüfus sayımı için bastırılan istatistiğe göre İstanbul'da bulunan dâru'l-hadislerin isim ve sayılarını öğrenebiliyoruz. Buna göre belirtilen senede İstanbul'da mevcud olan ve faaliyetlerine devam eden dâru'l-hadisler şunlardır: Hacı Beşir Ağa (Eyyup'te Baba Haydar), İzzet Efendi (Sultan Selim'de Çırağı Hamza), Misli Ali Efendi (Otlukçu Yokuşu), Hulusi Efendi (Otlukçu Yokuşu), Bosnevî (Horhor), Baba Mahmud Bekir Ağa (Şehzâdebaşı), Papaz-zâde (Koska), Damad İbrahim Paşa (Şehzâdebaşı), Hasan Ağa (Kalender-hâne), Süleymaniye (Tiryaki Çarşısı) ve Süleymaniye (Dökmeciler). Burada hemen şunu de belirtelim ki, İstanbul medreseleri arasında, başlangıçta dâru'l-hadis iken sonradan terk edilenler bulunduğu gibi, başlangıçta dâru'l-hadis olmayıp sonradan dâru'l-hadis haline getirilenler de vardır.[52]

Osmanlı dâru'l-hadislerinde hadis ve ilimlerinden başka tefsir gibi diğer İslâmî ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Hadisten Buharî, Müslim, Meşarık gibi muteber eser ve şerhleri okutulurdu. Bu medreselerde ders okutan müderrislere "Muhaddis" denirdi. Buralara öğrenci olarak gire-

51. Vezir olduktan sonra bir ara Fâtih tarafından haps edilen Sinan Paşa, İstanbul'da bulunan bütün âlimlerin onun serbest bırakılması için Divan'a gelerek "Ya Sinan Paşa serbest bırakılır veya bütün kitaplarımızı yakıp Osmanlı ülkesini terk ederiz" demeleri üzerine Fâtih tarafından serbest bırakıldığı gibi kendisine Seferihisar'ın kadılığı ve medrese müderrisliği verilmiştir. Mecdî Mehmed Efendi, Hedaiku'ş-Şakaik, s. 194.

52. Geniş bilgi için bk. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977, I, 141.

bilmek için genel eğitim veren medreseleri ikmâl etmek gerekirdi. Dâru'l-hadisler de kendi aralarında çeşitli seviye ve kademelere ayrılırlardı.[53]

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı dâru'l-hadislerinde okutulan hadis, başka bir ifadeyle ders kitapları meselesi kesin olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Biraz önce ders kitaplarından bahs ederken, okutulduklarını söylediğimiz kitaplar, daha ziyade Süleymaniye Külliyesi Vakfiyesi'nin dâru'l-hadisle ilgili bölümünde müderrisin vasıfları sayılırken bazı kelimelerin birer sıfat mı, yoksa bu isimleri taşıyan Mesabih ve Meşarık gibi hadis kitaplarının isimlerini taşıyan eserlere mi ait olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır. Biraz önce temas edilen Buharî ve Müslim bir tarafa bırakılacak olursa herhalde hadisten okunacak kitaplar vakıf sahibi tarafından değil, müderrisin kendi arzusu istikametinde olmuştur.[54]

Mimarî yönden genel medreselerden farklı olmayan dâru'l-hadisler, halkın eğitilmesinde, birlik ve beraberliğin sağlanmasında hizmet veren eğitim müesseselerinden biri olmuşlardır. Gerek kuruluş döneminde, gerekse duraklama ve gerileme dönemlerinde büyük hizmetler görmüşlerdi.

c) Dâru't-Tıb

İslâm dünyasında tıb eğitim ve öğretimi ile tedavinin birlikte yürütüldüğü müesseseler, "Dâru't-tıb", "Dâru'ş-şifa", "Dâru's-sıhha", "Dâru'l-merza", "Şifahâne", "Mâristan","Bimaristan", "Dâru'l-afiye" ve "Bimarhane" gibi isimlerle anılmaktadır.

İslâm'dan önce Arap tıbbı, genellikle tecrübeye dayanıyordu. Bununla beraber onlar, daha ziyade bitki ve özellikle çöl bitkilerini ilaç olarak kullanıyorlardı. İslâm'ın gelişi ile tıb için yeni ufuk ve kapılar açılmaya başlandı. Çünkü bizzat Hz. Peygamber, doktorlarla istişare ve görüşmeyi teşvik ediyor, onların bilgilerinden istifade etmeyi gerekli görüyordu. Hatta bu konuda o, doktorların Müslüman olup olmamasına da bakmıyordu. Nitekim Veda Haccı esnasında hastalanan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın tedavi edilmesini, zamanın Arap tabibi ve henüz Müslüman olmamış bulunan Hâris b. Kelde es-Sakafî'den istemişti.[55]

---

53. Süleymaniye Vakfiyesi, s. 32; Baltacı, Medreseler, s. 21.

54. Bilgi için bk. Ali Yardım, "Dârulhadis", DİA. VIII, 532.

55. Âmir en-Neccar, Fî Tarihi't-Tıb fi'd-Devleti'l-İslâmiyye, Kahire 1986, s. 41.

İslâm tarihinde tıp ilmi ile meşgul olma ve tedavi için hastahâne kurulmasının gerektiği anlayışı, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hendek Gazvesi (Savaşı) esnasında yaralanan Sa'd b. Muaz ile diğer yaralılar için seyyar savaş hastahânesi diyebileceğimiz bir hastahânenin (Rüfeyde Çadırı), mescidin yanına kurulmasını emreden ve yaralıların buraya kaldırılıp tedavi edilmesini isteyen Hz. Peygamber, Eslem kabilesinden olan Rüfeyde el-Ensariye adındaki kadının, bu çadırda yaralıları tedavi etmesini de istemişti.[56] Böyle bir uygulama sayesinde biz, Hz. Peygamber'in, İslâm âleminde ilk defa hastahâne kurulmasını emreden kimse olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, ilk defa tam teşkilatlı dâru'ş-şifa (hastahâne)nın Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından Şam'da hicrî 88 (miladî 706) tarihinde kurulduğu bilinmektedir.[57] Yine Emevîler döneminde Fustat'ta Kanadil sokağındaki Ebû Zübeyd'in evi bimaristan haline getirilerek burada da bir bimaristan yapılmıştı. Velid, burayı bazı doktorların nezaretinde cüzzama yakalananların tedavisi için açmıştı. O, doktorlara ücret tayin eden ve cüzzamlılar ile körlerin sokaklara çıkıp sıkıntı çekmemelerini isteyen, bu sebeple onlara maaş bağlayan birisi idi. Ayrıca o, bunlara yardımcı olacak bedenen sağlam insanları da görevlendirmişti.[58] Emevîler döneminde tıp eğitim ve öğretiminde büyük bir gelişme olmuştu. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) döneminde tıp ilminin büyük bir merhale katettiği görülür. Çünkü o, İskenderiye'deki bu mesleği Antakya ve Harran'a taşıdı. Bu da Abdülmelik b. Ebcer el-Kinanî'yi Antakya'ya getirmekle olmuştu.[59]

Bütün bir İslâm dünyasına ve dolayisiyle Osmanlılar üzerinde de tesiri olması bakımından kısaca Abbasî dönemi tıbbına bir göz atmak istiyoruz. Böylece Osmanlı dönemindeki gelişmelerin köklerini görmüş olacağız.

Abbasî halifelerinden Harun Reşid (170-197/786-809) Bağdad'da bir hastahâne tesis etmişti. O, Cündişapur hastahânesinin doktorlarından kendi sarayına gelenlerin tabibliğini beğendiği için onlara aynı sistemle Bağdad'da bir hastahane kurdurur. Bağdad'da kurulan bu hastahanenin şöhreti her tarafa yayılır. Bu durumdan haberdar olan imkân sahibi herkes benzer bir hastahane yapma gayretine düşer. Böylece İslâm dünyasının birçok yerinde ayrı ayrı hastahaneler kurulur. Buralarda din ve mezheb farkı gözetil-

56. Ahmed İsa Bek, Târihu'l-Bimâristanât fi'l-İslâm, Beyrut 1981, s. 9.
57. Ahmed İsa Bek, *a.g.e.*, s. 10.
58. Celaleddin es-Suyutî, Târihu'l-Hülefâ, s. 223; Ahmed İsa Bek, *a.g.e.*, s. 10.
59. Halil Davud Zerv, el-Hayatu'l-İlmiyye fi'ş-Şam, Beyrut 1971, s. 185-186.

meksizin her hasta en iyi şekilde bakılıp tedavi edilirdi. Her hastalık için de ayrı salonlar tahsis edilmişti. Ayrıca buralarda hocalar, asistanlar ve öğrenciler bulunmak suretiyle amelî dersler de görülürdü. Bu dönemde Hıristiyan Avrupa, çok katı bir din taassubu içinde bulunuyordu. Zira bunların anlayışına göre eski dönemlere ait ne kadar ilim varsa ya "yalancı" veya "zararlı" idi. Hele tıp konusunda Kitab-ı Mukaddes'ten başka bir şey aramak dinsizlik belirtisi idi. Zira bedenî rahatsızlıkların sebebi, Allah'ın kula olan gazabı idi. Onun için doktor eli ile tedavi olmaya çalışmak inançsızlık sebebi sayılıyordu. Kilise babaları, hastalıktan kurtulmak gayesiyle şeytanı bedenden uzaklaştırmaya gayret ediyorlardı. Bu da ancak ölüm ile mümkündü.[60]

Türk emirlerinden Emir Ebu'l-Hasan Yahkem (öl. 329/941) Bağdad'da bimaristan tesis etmişti. Türk hükümdarları tarafından kurulan ve sonradan "Bimaristan el-atik" adıyla anılan ilk bimaristan, Ahmed b. Tolun tarafından h. 259 (m. 872) tarihinde Kahire'de tesis edilmişti. Bundan başka Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haleb ve Şam'da, Suriye Atabeklerinden Emîr Alemüddin Sencer Kerek'te, Tutuş'un oğlu Dukak da yine Şam'da dâru'ş-şifalar kurmuşlardı. Daha sonra Eyyubî ve Memlûklular'ın da birçok bimaristan yaptırdıklarını kaynaklardan öğrenmekteyiz.[61]

Osmanlılar'dan önce Anadolu'da kurulan birçok dâru'ş-şifa bulunmaktadır. Kayseri Gevher Nesibe Dâru'ş-Şifası (602/1205), Sivas I. Keykâvus Dâru'ş-Şifası (614/1217), Mengücekler'den Fahreddin Behram Şah'ın kızı Turan Melike Hanım'ın Divriği'de (626/1228) yılında yaptırdığı Divriği Dâru'ş-Şifası, İlhanlılar devrinde Amasya'da yaptırılan (708/1308) dâru'ş-şifa, ayrıca Diyarbakır ve Mardin gibi yerlerde Artuklular tarafından yaptırılan dâru'ş-şifalar, belirtilen dönem için örnek olarak gösterilecek dâru'ş-şifalardan sadece birkaçıdır.

İslâm dünyasında hastahâneler sadece bedenî rahatsızlıklarla değil, aynı zamanda ruhî ve psikolojik hastalıklarla da ilgileniyorlardı. Yakubî ile Mes'udî eserlerinde Bağdad yakınlarında bulunan bir tekkenin psikiatrik bir müessese olarak akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiğini belirtirler. Mes'udî'nin ifadesine göre Deyr Hızkıl akıl hastahânesi Abbasî Halifesi Mütevekkil Alallah zamanında (847-861) ünlü dilci el-Müberred tarafından Bağdad ile Vâsıt arasındaki hastahâne hakkında IX ve X. yüzyıl müellifleri

60. Celâl Mazhar, Hadaretu'l-İslâm ve Eseruha fi't-Terakki'l-Âlemî, Kahire (Tarihsiz), s. 313-314.

61. Geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Ahmed İsa Bek, Târihu'l-Bimaristanat, s. 61-112.

tarafından geniş bilgi verildiğine göre (Ya'kubî, s. 321; Mes'udî, IV, '89; Yakut, II, 540-541) hiç şüphesiz burası, sadece akıl hastalarının tedavisine tahsis edildiği belgelerle isbat edilebilen en eski psikiyatrik hastahane olma şerefine daha layıktır. Çünkü bu müessese, Batı'da ancak XV. asırda ve çok zor şartlarda ortaya çıkan hastahânelerle mukayese edilemeyecek kadar bir önceliğe sahiptir.[62]

Selçuklular'ın, Doğu İslâm dünyasının koruyucusu olarak Çin ve Hindistan'dan Akdeniz'e kadar yayılmalarının sadece Türk-İslâm tarihi için değil, Avrupa tarihi için de bir dönüm noktası teşkil ettiği, son zamanlarda yapılan araştırmaların ışığı altında anlaşılmaya başlanmıştır. Avrupa'da Rönesans devrinin doğmasında Müslüman Türklerin oynadığı rol etraflıca incelendiğinde Selçuklular'ın Avrupa kültürünü, özellikle Avrupa tıbbını, hastahanelerini ve üniversite kuruluşlarını ne kadar çok etkiledikleri daha belirli bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bununla beraber, Selçuklular'ın daha Sultan Alparslan zamanından başlayarak Nişabur, Bağdad, Şiraz, Berdesir, Kâşân, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin gibi merkezlerde kurdukları bimaristanlar ne yazık ki bugün ortadan kalkmış bulunmaktadırlar.[63]

Selçuklular döneminde genel bimaristanlardan başka sadece akıl hastalarının tedavisi ile uğraşan Bağdad yakınındaki Deyrihızkıl Tekkesi gibi müesseselerle, cüzzamlıların tecrid edilerek bakıldığı miskinler tekkesi veya cüzzamhâne denilen hastahaneler de kurulmuş ve bunlardan Anadolu'da bulunanlar Osmanlılar tarafından yakın zamana kadar işletilmiştir. Mesela Afyon dolaylarındaki Karacaahmet Tekkesi ile Burdur yakınlarında Onacak'taki Melek Dede Türbesi bunlardandır. Erzurum civarında şimdiki adı Deli Baba olan köyde akıl hastalarının tedavisiyle uğraşan Selçuklu dönemineit böyle bir tekkenin XV. yüzyılın başlarında faal olduğu, İspanya Kralı'nın Timur'a gönderdiği elçi Klavijo'nun seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Semerkant'a giderken buradan geçen Klavijo'nun yazdığına göre Deli Baba köyünde akıl hastalarının tedavisiyle meşgul olan dervişler yaşıyor ve buraya getirilen hastalar, onların telkin ve meşguliyet tedavileriyle şifa buluyorlardı.[64]

Diğer medreselerde olduğu gibi Osmanlı tıp medreseleri de İslâm dün-

62. Arslan Terzioğlu, "Ortaçağ İslâm-Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri" Belleten (1970) XXXIV/133, 127.

63. Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", DİA. VI, 167.

64. Terzioğlu, *a.g.e.*, gösterilen yer.

yasında daha önce kurulmuş olan dâru'ş-şifa ve özellikle Anadolu Selçukluları dâru'ş-şifaları örnek alınarak kurulmuşlardır. Osmanlılarda ilk dâru'ş-şifa Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da kurulmuştu. Bundan sonra İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed, Edirne'de II. Bayezid, İstanbul'da Haseki Sultan ve Atik Valide gibi tesisler kurulmuştu.

Günümüze ulaşabilen İslâm hastahanelerinin çoğu, Osmanlılara ait olanlardır. Özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda dünya tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarında halk, ordu ve saray mensupları için bimaristan, bimarhâne, şifahâne, tımarhâne veya dâru'ş-şifa denilen hastahaneler tesis edilmişti.

Yıldırım Bayezid döneminde askerî işlere verilen önem kadar ilim, irfan ve kültürel gelişmelere de önem veriliyordu. Bu sebeple, daha önce kendi imkânları ile tıbbın gelişmesine yardımcı olanlar için XV. yüzyılın ilk senesinde (15 Ramazan/12 Mayıs 1400) Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da "dâru't-tıb" adıyla bir hastahane açılmıştı.[65] Başlangıçta en güzel tıbbî müesseseler ve hastahaneler İran'da, Cündişapur'da idi. Araplar da bunu örnek alarak en güzellerini Bağdad'da yapmışlardı. Osmanlı ülkesinde yapılacak olan da bunlara benzeyecekti. İslâm medeniyet tarihinde bimaristanlar hem hastahâne hem de tıp ilminin tedris edildiği birer tıp fakülteleri idi. Daha önce de belirtildiği gibi Türkler bazı farklarla bu müesseseleri Araplardan almışlardı.

Bursa'da kurulan bu ilk tıp medresesi, o zamanlar Türkiye'de inşa edilen hanların mimarî özelliklerine göre yapılmıştı. Bu medrese iki katlı olup ortada geniş bir bahçe vardı. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açılırdı.[66] Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilen bu ilk Dâru't-tıb, kısa zamanda büyük bir şöhrete ulaştı. Geniş vakıfları ile herkese hizmet eden bu müessesenin eğitim sisteminin, Cündişapur ve Selçuklu dönemi Sivas Daruşşifasına benzemesi normal karşılanmalıdır.[67] Bu devrin (XV. asır) sonunda da Mukbilzâde Mü'min adında bir hekim yazar, II. Murad zamanında yetişmişti. "Zahire-i Mudariye" adıyla padişaha ithaf edilen eserin en dikkate değer tarafı, Arapça terimler arasında Türkçe terimlerin serbestçe kullanılmış olmasıdır.[68]

65. Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Tarihî Türk Tababeti*, s. 78.
66. Bu medresenin mimarî durumu ile ilgili geniş bilgi için bk. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 78-79.
67. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 81.
68. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, s. 22-23.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından tesis edilen sahn medreselerinin yanında bir de Dâru'ş-şifa yapılmıştı. Bu müessesenin mükemmel bir şekilde vazife icra etmesi için hiç bir masraftan kaçınılmamıştı. Fâtih hastahânesi (bimarhâne)nin yetmiş hücre ve seksen kubbesi olduğu belirtilmektedir. Buraya Fâtih tarafından dersiam ve hekim başı tayin edilmişti.[69]

Osmanlı hastahânelerinin en bariz mimarî özelliği câmi, medrese, imaret, tabhâne, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme, kütüphâne ve benzerlerinden meydana gelen külliyelerin bir parçası olarak planlanmalarıdır. Bu külliyeler şehir içinde adeta yeni birer küçük mahalle oluşturarak bir sosyal merkez gibi halkın her türlü sosyo-kültürel ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. Osmanlı hastahânelerinde Selçuklu geleneklerinin devam ettirildiği, ancak bu dönem hastahânelerinde yeni mimarî fikirlerin de uygulandığı görülmektedir. Nitekim Bursa'daki Yıldırım Bayezid ve Manisa'daki Hafsa Sultan dâru'ş-şifalarında Selçuklu hastahanelerinin mimarî özellikleri yaşatılırken, Edirne'deki II. Bayezid Dâru'ş-şifasında ve Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı hastahanelerde yeni mimarî düşüncelere yer verilmiştir.

Mimar Hayreddin'in Edirne'de inşa ettiği II. Bâyezid Dâru'ş-Şifası, hastahâne tarihinde eşi bulunmayan bir âbidedir. Bu hastahânenin külliyeye dahil medrese, câmi, tabhâne, fırın ve imâretle birlikte Tunca nehrinin kenarında yeşil ibr sahaya inşa edilişi, şehircilik bakımından da bugünün modern İsveç hastahanelerindeki en ileri planlama yönteminin Türkler tarafından 500 yıl önce uygulandığını göstermektedir.

Osmanlı döneminde hastalar, bimarhânede kendilerini sağlığa kavuşturacak müşfik eller buluyorlardı. Kadınlar ve hıristiyanlar için özel daireler ayrılmıştı. Tedavide en küçük teferruat bile gözden kaçırılmıyordu. Tedavi mükemmeldi. Hastalara uygun devalar (ilaçlar)dan başka ruhî tedavi de uygulanıyordu. İcra edilen musikî ahengi karşısında hastalar maddî ızdıraplarını unutuyorlardı. Vakfiyelerde kimlerin hangi vazife ile buralarda hizmet görecekleri, ne kadar ücret alacakları ve nasıl hizmet etmeleri gerektiğine dair bilgilerin yanında hastalara hangi ilaç ve yemeklerin verileceğine dair bilgi de bulunmaktadır.[70]

XV. yüzyılda Bursa'da kurulan dâru't-tıbbı, bir tıp okulu sayanlar vardır. Her ne kadar vakfiyede öğretime dair bir bölüme tesadüf edilememekte ise de, eskiden beri devam edegelen âdete göre usta hekimler çırak yetişti-

69. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 88. *İlmiye Salnâmesi*, s. 645'ten naklen.
70. Geniş bilgi için bk. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 88-92.

rirlerdi. Hastahânelerde tıp ve eczacılığa dair dersler verilir ve her iki sanatın tatbikatı gösterilirdi. Elimizde bulunan birçok belge, buralarda "Muidlik" esasına dayalı ve öğrencilere mümkün mertebe faydalı olma anlayışının bulunduğunu göstermektedir. Binaenaleyh,herhangi bir sebeple vazifesinden ayrılan muidlerin yerine derhal yenisi geliyordu. Nitekim 12 Zilhicce 1167 (30 Eylül 1754) tarihli bir belgeye göre Sivas'taki Şifaiyye medresesine Mehmed Halife adında bir muidin tayini istenmektedir. Çünkü daha önce muidlik yapan Abdullah adındaki şahsın öldüğü anlaşılmaktadır.[71] Doktorlar her çeşit tıb bilgilerini öğrendikleri gibi, günümüzdekine benzer, cerrah, kan alıcı, kehhal (göz doktoru), dişçi, akıl hastaları tabibi gibi ihtisas sınıflarına da ayrılıyorlardı.[72]

Osmanlı dönemi Dâru't-tıblarındaki eğitim hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, buralarda umumi medreselerde ve dâru'l-hadislerde uygulanan sistemden farklı bir uygulamanın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü tabiblik, daha ziyade uygulama gerektirmektedir.Bu bakımdan, bazı tabiplerin özel dersler vermek, bazısının da özel dershaneler açmak suretiyle şakird (çırak) yetiştirdikleri görülmektedir.[73]

Osmanlı tıp hayatında muhtesib ile tabiplerin birbirleri ile sıkı bir ilişkileri bulunmaktadır. Zira görevi gereği muhtesib (veya ihtisâb Ağası) zaman zaman tabipleri kontrol etmekte, onlardan sanatını kötüye kullananlar veya gerçekte tabip olmadığı halde tabiblik yapanları bu işten uzaklaştırabilmektedir.[74]

Osmanlı Devleti'ndeki ihtisas medreselerinden bahsederken, değişen dünya şartlarının gereği olarak, klasik dönemde bulunmayan yeni ihtisas medreselerinin kurulduğuna da temas etmek gerekir. Bu bakımdan bunlardan bazılarına kısaca işaret etmek istiyoruz.

d) Medresetü'l-Kudât

Kadı yetiştirmek maksadıyla 1270 (1854)'te Şeyhülislâm Meşreb Efen-

71. BOA. C. Maarif nr. 3532; Adıvar, *a.g.e.*, s. 22.

72. Vakfiyelerde bu konuda geniş bilgiler vardır; ayrıca bk. Nil Akdeniz, *Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı*, İstanbul 1977, s. 64-65.

73. Akdeniz, *a.g.e.*, s. 63.

74. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 220-221.

di hafidi Mehmed Arif Efendi zamanında açılmıştır. İlk açılışında "Muallimhane-i Nuvvab" adını taşıyan medrese, 1302 (1884)'ten sonra "Mekteb-i Nuvvab", 1329 (1910) ise Mekteb-i Kudât adı ile anılmıştır. İki yıl tahsil müddeti olan medrese ilk mezunlarını 1272 (1856) tarihinde vermiştir. İlk sene bir tek mezun veren bu medreseden çıkanlar, hukuk mektebi talebe yetiştirinceye kadar mahkemelere tayin ediliyorlardı.[75]

e) Medresetü'l-Vâizîn

Bu medrese, 6 Şubat 1912 tarihli bir nizamnâmeye göre "Ahkâm-ı âliye-i Kur'aniyye ve Sünnet-i seniyye-i Nebeviyye dairesinde mevâizi, hasene-i ictimaiyye icrasıyla din-i mübin-i İslâm'ın, müessis-i medeniyet ve fazilet olduğunu cihan-ı insaniyete neşr edebilecek erbâb-ı kemâl-iyetiştirmek maksadıyla" açılmıştı.

Kuruluş gayesinden de anlaşılacağı gibi medrese, adeta İslâm tebliğcilerini (misyoner) yetiştirmek için kurulmuştur. Üç sınıftan meydana gelen medresenin her sınıfında okutulacak olan dersler, öğrencilerin hem dinî hem de kültürel seviyelerinin yüksek olmasına yardımcı olacak derslerdi. Önemine binaen, sınıflara göre ders dağıtım cetvelini buraya alıyoruz.

Birinci Sınıf: Hadis, Kelâm, Fıkıh, Siyer-i Nebi, Târih-i İslâm, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Farisiyye, Edebiyat-ı Arabiyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî ve İslâmî, Coğrafya-yı Umumi, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniyye (Beden Eğitimi).

İkinci Sınıf: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Arabiyye, Edebiyat-ı Farisiyye, Edebiyat-ı Osmaniyye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmaniyye, Siyer-i Nebi ve Tarih-i İslâm, Cebir, Hikmet-i Tabiiyye, Malumat-ı Hukukiyye, Terbiye-i Bedeniyye.

Üçüncü Sınıf: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Felsefe, Hitabet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Arabiyye, Edebiyat-ı Farisiyye, Edebiyat-ı Osmaniyye, Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi), Hey'et (Astronomi), Hıfzıssıhha (Sağlık bilgisi), Kimya, Hikmet-i Tabiiyye, Terbiye-i Bedeniyye.[76]

---

75. Geniş bilgi ve program için bk. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I, 157-159.
76. Ergin, *a.g.e.*, 160-161.

f) Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ

Günümüzde, vazifesi hemen hemen mihrab ile minber arasına sıkışıp kalan mahalle imamlarının selâhiyetleri, başlangıçta bu kadar kısıtlı değildi. Osmanlılar'da imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bunun için, bu göreve atanacakların belli seviyede bir bilgi ve kültür birikimine sahip olmaları gerekiyordu. Vazifeye tayinleri, Padişah berâtı ile olan imamlar, 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilâtı kurulana[77] kadar mahallenin yöneticisi durumunda idiler. Onlar, kadıların temsilcileri olduklarından, mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Tabir caizse belirtilen dönemde mahalleyi onlar yönetiyor diyebiliriz. Bu sebeple olacak ki bir arşiv belgesine göre resmen imamlık vazifesi ile görevlendirilmeyen kimselere imam değil, "Namazcı" adı verilmektedir.[78]

Başlangıçta daha ziyade dâru'l-kurra mezunları arasından seçilen imamlar için sonraları yeni bir medrese açılır. İşte bu medrese İmam ve Hatip yetiştirmek için 1329 (1913) yılında açılmıştı. Medrese iki bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan biri İmam ve Hatip'lik bölümü, diğeri de Ezan ve İlâhî bölümü idi ki bir mânada müezzinlik bölümü diye isimlendirebiliriz.[79]

g) Medresetü'l-İrşâd

Medresetü'l-Vâizîn ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebânın birleştirilmesi ile meydana gelmiş bir medresedir. Bu medrese talebesinin yedirilip içirilmesi işi, Dâru'l-Hilâfe talebesininki gibidir. Bu medreseyi bitirenler, zeyil meşihatlarına, kara ve deniz askerî kıtaları imamlıklarına, vilayet, liva ve kaza merkezlerindeki vaizliklere tayin olunurlardı. Bundan böyle imam ve hatiplik sadece bu medrese mezunlarına verilirdi. Bu medrese, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun neşrine kadar devam etti. Adı geçen kanunla medreseler kapatıldığı zaman bu medrese İmam-Hatip Okulu'na çevrildi.[80]

---

77. Ahmed Lütfi, *Lütfi Tarihi*, İstanbul 1291, II, 173.
78. BOA. Ali Emirî, Kanunî, nr. 6.
79. Medresenin müfredat programı ve bilgi için bk. Ergin, *a.g.e.*, I, 162-163.
80. Bilgi için bk. Ceride-i İlmiye, V, 1639; Ergin, *a.g.e.*, I, 164.

h) Medresetü'l-Mütehassisîn

Medreselerin ilk teşkilât ve taksimatında onların üstünde ihtisas medresesi olarak Dâru'l-Hadis, Dâru't-Tıb gibi müesseseler vardı. Fakat Fıkıh (İslâm Hukuku), Kelâm, Felsefe ve özellikle Kur'an'ın tefsiri gibi konularda ihtisas veren bir medrese yoktu. Nihayet 1908'deki medrese ıslahatında bir de "Medresetü'l-Mütehassisîn" adıyla yeni bir medrese kurulmasına ihtiyaç hâsıl olmuştu. Nihayet 1333 (1917) yılına gelindiğinde Dâru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi proğramını tanzim ve ıslah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon, üç bölümü ihtiva eden Medresetü'l-Mütehassisîn'i kurmuştu.[81]

Bütün bu medreselerden başka gerek saray erkânının çocuklarını okutup eğitmek, gerekse askerî eğitimle ilgili medreseler de kurulmuştu. Biz, bilgi vermek bakımından bunlardan da kısaca bahs etmek istiyoruz. Bunlar: Saray ve Askerî mekteplerdir.

A. SARAY MEKTEPLERİ

Bu mektepler, saraydaki çocukları okutmak, hünkârın hizmetinde bulunacak memur ve müstahdemleri yetiştirmek üzere saray içinde açılan mekteplerdir. Bunlar da:

1. Şehzâdegân Mektebi

Osmanlı şehzâdelerinin okudukları mekteptir. Bu mektep, Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde Dâru's-saade Ağası'nın bulunduğu binanın üst katındadır. Mektebin âmiri, adı geçen ağadır. Tahsil derecesi, halka açık olan ve halk çocuklarının devam ettikleri "Sıbyân Mektebi" seviyesindedir. Osmanlı hanedanına mensub olanların bir kısmının ilimde ileri merhalede bulunmaları, onların şöhretli ve devrin en bilgili hocalarının nezaretinde yetişmiş olmalarındandır.

Sıbyan mekteplerinde olduğu gibi burada da okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim, dört işlem gibi basit bilgiler verilirdi.

81. Ergin, *a.g.e.*, I, 165-166.

Şehzâdelerin ilk defa derse başladıkları zaman ve onlar için yapılan tören Türk maarif tarihi bakımından önemlidir. Bu tören, şehirde halk tabakası çocuklarının mektebe ilk başlama zamanında yapılan ve "Bed'-i Besmele" denilen törenden daha parlak ve muhteşem olurdu.[82]

2. Enderûn Mektebi

İlk defa I. Murad tarafından tesis edildiği, II. Murad döneminde müfredat programının geliştirildiği veya Fâtih tarafından kurulduğu belirtilen Enderûn mektebinin, devletin kudretini korumaya kabiliyetli bir (kapı-kulu) sınıfı yetiştirmek için çeşitli odalarda, muhtelif kademelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yürüttüğü ve Acemî oğlanlar arasında seçilen talebelerin (Gılmân) buralarda 7-8 yıl tahsil gördüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Enderûn, özellikel XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu ünvanını taşımaktadır. Daha çok mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur. Biraz önce belirtildiği gibi kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber bunun II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edildiği, ancak gerçek ve olgun teşkilatına Fâtih döneminde kavuştuğu söylenebilir. Böyle bir kurumun teşkilinde esas hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli komutan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlere mensub kitleleri idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmekti.

Enderun Mektebi, Topkapı Sarayı içinde idi. Enderun tabiri de bunu göstermektedir. Buraya devşirmeden gelen çocuklar alınırdı. Bununla beraber bazan rehine olarak İstanbul'a getirilmiş olan başka devlet hükümdarlarının çocukları da alınırdı.[83]

82. Tören hakkında geniş bilgi için bk. Ergin, *a.g.e.*, I, 7-10.

83. Enderûn Mektebi hakkında daha geniş bilgi için bk. Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih*, İstanbul 1293, I, 34; Uzunçarşılı, *Saray*, s. 300-339; Ülker Akkutay, Enderûn Mektebi, Ankara 1984, s. 60; Mehmet İpşirli, "Enderun" DİA. XI, 185-186.

Mektebin teşkilâtı zamanla bir hayli değişikliğe uğrayarak XVII. asırda bilhassa acemi oğlanlar mektebine son şekilleri verildiği sırada kat'î şeklini almış ve yedi odaya, yani sınıfa ayrılmıştı. Her odanın başında bir ağa bulunurdu. Bu odalar şunlardır:

a. Küçük oda: (Hâne-i sağir)

b. Büyük oda: (Hâne-i kebir)

Bu iki odadakiler yalnız okuyup yazarlardı. Bunlar Enderûn mektebinin ibtidai yahut hazırlık sınıfı durumunda idiler. "Dolama" denilen elbiseyi giydikleri için bunlara "Dolamalı" da denirdi. Bunların sayıları diğerlerinden daha fazla idi. Kapı ağasının maiyetinde bulunurlardı. Anahtar, şerbet ve peşkir işleri büyük odalılara aitti.

c. Doğancılar odası (Hâne-i bazban)

Hünkârın avda kullandığı doğanlara bakan 40 kişilik bir sınıftı. Ağalarına "doğancı-başı" denirdi.

d. Seferli odası

Bu odadakiler, hünkârın çamaşırlarına bakar, sarık, seccade hizmeti gibi şeyler bunlara aitti. Câmide, hünkârın üzerinde namaz kılacağı seccadeyi bunların ağası serer ve padişahı tatmin etmek için evvela kendisi bu seccade üzerinde secde ederdi. Sarayın mefruşat işi de bunların hizmet alanına girmekteydi.

e. Kiler odası

Bunlar, sarayın yiyecek ve içeceği ile uğraşır, onlara bakarlardı. Ağaları kilerci-başı idi. Bilhassa hünkârın yiyeceği yemeğin tadına bakmak, onlarda zehirleyici bir maddenin olmadığına inandırmak için mutfakta hazırlanan yemek tablasını padişahın yemek odasına kadar götürüp bizzat sofraya koymak bunların başlıca vazifelerindendi.

f. Hazine odası

Ağaları, hazinenin muhafazası ile meşgul olurlardı.

g. Has oda

Bunlar, "zülüflü" denilen 40 ağadan müteşekkildi. Gece-gündüz hünkârın hizmetinde bulunurlardı. Hırka-i şerifte devamlı olarak dua ederlerdi. Bunların ağasına "Odabaşı" denirdi. Hünkârı giydirip kuşatmak bunların vazifeleri arasındadır. Has odabaşı, kapı ağasından sonra en yüksek rütbeli idi. Bunun için mührü hümâyunlardan birini taşırdı.

Enderûnluların yalnız küçük ve büyük odadakiler değil, diğerleri de bir san'at ve hüner sahibi olmaktan geri durmazlardı. Dinî tahsil ve Kur'an-ı Kerim tilaveti, en çok meşgul oldukları saha idi.

1045 (1635) senesinde Evliya Çelebi'nin 20 yaşlarında iken Ayasofya'da müezzin mahfilinde okuduğu Kur'an, Sultan IV. Murad'ın hoşuna gittiği için saraya alınmasını istemiştir. Sarayda kendisine verilen kitaplardan anlaşıldığına göre buradaki tahsil, medreselerde olduğu gibi dinî eğitime dayalı ve hatta seviye itibari ile medreselerden daha yüksek bir mevkide görünmektedir. Atâ tarihinde Enderûn'da okutulan ders ve takip edilen sistem hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. H. XIII. asra kadar bu mektepten pek çok devlet adamı yetişmiştir. Nitekim 79 sadrazam, 36 kaptan-ı derya, 3 şeyhülislâm isminin Atâ tarihinin ikinci cildinde verilmesi bunu göstermektedir.[84]

3. Meşkhâne

Musikî, refah, servet ve medeniyetle birlikte yürüyen bir san'at olduğuna göre Osmanlılar'da da aynı şekilde kendisini kabul ettirmiştir. Gerçekten, Osmanlıların yükselişlerine paralel olarak pek çok musikî âletinin bu dönemde meydana çıktığı bilinmektedir. Kaynaklarımız, II. Murad'dan itibaren konu ile ilgili eserlerin Osmanlı sultanlarına sunulduğunu kaydeder-

84. Enderundaki odalar ve eğitim müfredatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Ergin, *a.g.e.*, I, 11-24.

ler. 1045 (1635) senesinde saraya alındığı zaman oradaki musikî hayatını anlatan E. Çelebi, "Meşkhanenin" has hamam yanında bulunduğunu nakleder. O, burada gece-gündüz saz ve fasıllar dinlendiğini de anlatır (E. Çelebi, I, 245). Burada musikî tahsil edildiği, devrin en iyi ustalarından ders alındığı da kaynaklarda belirtilir. Bugün, hâlâ mûsikimizin en ziyade muteber olan ilahî, semaî, beste, peşrev gibi eserleri, meşkhaneden çıkan üstadların eserleridir.

B. ASKERÎ MEKTEPLER

İstanbul'u fethetmekle dünyanın en büyük ve eğitilmiş ordusuna sahip olduğunu gösteren Osmanlı Devleti'nin, dönemine göre modern askerî mektepler açacağı kaçınılmaz bir sonuçtu. Gerçi daha önce de ocağa hizmet etmek isteyen ve bunların yetişmesini sağlayan mektep şeklinde olmasa bile çeşitli müesseseler vardı. Bu sınıfa giren mektepleri üçe ayırabiliriz. Bunlar, daha ziyade askerî teşkilatı ilgilendirdiği için üzerinde fazla durmuyor, sadece isimlerini vermekle iktifa ediyoruz. Bu mektepler, Acemioğlanlar mektebi, Mehterhâne ve Canbazhânedir. Mehterhâne, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile birlikte ortaya çıktığı sanılan bir müessesedir. Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykûbad'ın bağımsızlık nişânesi olarak Osman Gazi'ye gönderdiği hediyeler içinde bulunan davulun, bu müessesenin temelini teşkil ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Canbazhâneye gelince bunun asıl vazifesinin ne olduğu kesin olarak bilinememektedir. Bunların XV. asrın ilk yarısında ortaya çıktıkları kabul edilmektedir.

Askerî teşkilâtın genişlemesi ve bu teşkilâtın ayrı ayrı sınıflara ayrılmasından sonra, her sınıfın eğitimi için uygun olan mekteplerin açıldığı bilinmektedir. Tophane, Kılıçhâne, Tüfekhâne, Humbarahâne gibi mektepleri sayabiliriz. Bu arada, ismi mektep olan daha bazı kuruluşların da bulunduğunu belirtmekle yetiniyoruz.[85]

MEDRESELERDEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM METODU

İslâm eğitim tarihi içinde müstesna bir yeri bulunan Osmanlı medrese-

85. Bu ve benzeri diğer eğitim kurumları hakkında geniş bilgi için bk. Osman Ergin, *a.g.e.*, İstanbul 1977, I, 3-97.

leri, yüksek tahsili gerçekleştiren müesseselerdi. Bununla beraber Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretim sistemi, hiç şüphesiz diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir usûl takip etmiş olup, medreselerin adedi arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir tertibe tabi tutulmuşlardı.

Osmanlılar'da Fâtih Sultan Mehmed'le medrese öğretimi belli bir kanuna bağlandı. Dersler kahvaltıdan sonra başlar ve öğle namazına kadar devam ederdi. Öğrenci öğleden sonra kütüphane veya câmide çalışırdı. XV. asırda günde dört, XVI. asırda ise beş ders okutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fâtih devri müderrislerinden Hamiduddin b. Efdaluddin haftada dört gün medreseye gelmekte ve her gün dört saat ders vermektedir. Bu zatın biyografisini veren Mecdi Mehmed Efendi bu konuda şunları söylemektedir:

"Haftada dört gün medrese-i mezkûreye geldikten maada her günde âdet-i kadime-i müstedimesi üzre bin türlü ihtimamla dört dersin edasına müdavemet ve mülâzemet eyledi."[86]

XV. asırdaki dört ders, XVI. asırda beşe çıkarılmıştır. Nitekim hem Kanunî, Süleymaniye'de hem de oğlu II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde beş ders okutulmasını şart koşmuşlardı.[87]

Osmanlı medreselerinde Salı günü hafta tatilidir. Bundan başka dinî bayram ve kandillerde ders yapılmazdı. Bununla beraber medreselerde bazan Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin de tatil olduğu belirtilmektedir. Herhalde bu en uzun tatil olsa gerekir.[88] Bundan başka senelik tatiller daima Ramazan ayına tesadüf eder. Ramazan'da talebeler, doğdukları veya büyüdükleri yerlere, bazan da davetli veya davetsiz köy ve kasabalara gidip hem halka bilgi birikimlerini aktarır (bu önemli bir stajdır), hem de bu hizmetlerine karşılık kendilerine bir sene yetecek miktarda maddî imkân sağlarlardı.[89]

Her günün belli dinlenme zamanları da genellikle öğle ve ikindi aralarıdır. Medreselerde en önemli olan sabah dersleridir. Bu dersleri sadece talebe değil, dışardan dinleyip takip edenler de çoktur. Bu gelenek asırlarca İstanbul'da devam edegelmiştir.[90]

Medreselerde çok defa zihnin hafıza ve muhakeme fonksiyonu dikkate

86. Mecdi Mehmed Efendi, Hadaiku'ş-Şakaik, s. 192.
87. Kaynak ve bilgi için bk. Baltacı, Medreseler, s. 44.
88. Karşılaştır, Baltacı, Medreseler, s. 43.
89. Ünver, Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, s. 98.
90. Ünver, *a.g.e.*, s. 99.

alınarak naklî bilgiler yanında düşünceyi geliştiren aklî ve felsefî ilimlere de yer veriliyordu. Bununla beraber zaman zaman bu ideal programın, ikinciler aleyhine bozulduğu da olmuştur.

MEDRESE ÖĞRETİM KADROSU

İslâm dünyasında medreselerin ortaya çıkması ile başlayan medrese dönemi eğitim ve öğretimi, bir veya birkaç kişinin öğrencilere bilgi vermesi ve belli bir sistem çerçevesinde onları eğitmesi sonucunda öğretim kadrosu teşekkül etti. Kendisinden önceki İslâm devletlerinin uygulamalarından bir hayli istifade eden Osmanlı dönemi medreselerinin, öğretim kadrosuna dahil olan elemanlar ile öğrenciler hakkında fazla teferruata girmeden bilgi vermek istiyoruz. Bu arada Osmanlı öncesine de kısaca temas edeceğiz.

1. MÜDERRİS (PROFESÖR)

Bilindiği gibi Nizâmiye medreseleri, yüksek seviyede öğretim ve eğitim faaliyetlerinde bulunan kurumlardı. Bu sebeple, bu ve daha sonra kurulan bütün medreselerde ders veren kimseler için "müderris" ünvanı kullanıldı. Bu tabir, Arapça bir kelime olup "tedris" mastarından ism-i faildir. Buna göre mânası medreselerde ders okutan kimse olmaktadır.[91]

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren özellikle bazı ilimlerin tahsilinde bir öğreticiye (muallim, müderris, öğretmen) ihtiyaç duyulmuş olduğundan kendi başına kitapla uğraşmak pek hoş karşılanmamıştır. Ayrıca, insanların bildiklerini başkasına öğretmek için gayret sarf etmesi de teşvik edilmiştir. Bütün bunlar, İslâm dünyasında medreselerin yaygınlaşması ile birlikte her tarafta saygı ve itibar gören müderrislerin yetişmesine sebep oldu. İlmin yayılması için gayret sarf eden bu zümrenin, gerek fikir ve çalışma hürriyeti, gerekse büyük bir malî imkâna sahip olması, bu sahanın rağbet görmesine sebep olduğu gibi, bu zümre mensuplarının daha iyi bir şekilde ilmî faaliyetlerde bulunmasına da sebep olmuştu. Başlangıçta hükümdar, emîr veya vakfı tesis eden herhangi bir kimse tarafından tayin edilen müderris, devrin en bilgili ve kabiliyetli âlimleri arasından seçilirdi. O, hemen hemen dinî

91. Daha geniş bilgi için bk. Şemseddin Sâmi, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317, II, 1313.

ilimlerin tamamında bilgi sahibidir. Özellikle kendi mezhebi hakkında usûl ve füru' ilimlerine iyice vâkıf olmak zorundadır.[92]

Osmanlı dönemi medreselerinde, belirli bir tahsilden sonra icazet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris (günümüzde profesör) denir. Vakfiyelerde müderrislerin nasıl seçkin kimseler arasında seçilmesi gerektiği ve özelliklerinin neler olması hakkında bilgiler verilmektedir. Bu konuda Fâtih ve Kanunî vakfiyeleri ile kanunnâmelerde geniş bilgi bulunmaktadır. Osmanlı medrese teşkilâtında "Hâric" ve "Dâhil" derslerini gören talebe, "Sahn-ı Semân" veya "Süleymaniye" seviyelerindeki eğitim ve öğretimden sonra mezun olur. Yani, icazet alır. Bu, onun müderrislik yapabileceğini gösteren bir diplomadır. Şayet Anadolu'da vazife almak istiyorsa Anadolu, Rumeli'de vazife alacaksa Rumeli Kadıaskeri'ne müracaat ederek onun, muayyen günlerdeki meclislerine devam edip "Matlab" denilen deftere (Rûznâme) mülâzım kayd edilir. Bundan sonra sırası gelinceye kadar beklerdi ki, buna nevbet (nöbet) denirdi. Sırası geldiğinde en aşağı derecedeki "Haşiye-i Tecrid" medreselerinden birine yevmiye (günlük) 20 akça ile müderris tayin edilirdi. Bundan sonra sıra ile yükselerek en üst seviyedeki bir medreseye kadar çıkabilirdi.[93]

2. MUÎD (ASİSTAN, ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ)

Arapça bir kelime olan "Muîd" birçok mânaya delâlet etmektedir. Teknik yani ıstılâh olarak müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcısı.[94] Gerçekten muîd, müderrisin dersten ayrılmasından sonra onun dersini talebeye tekrarlayan bir kimsedir. Talebe bazan konuyu anlamadığından, bazan müderrise sormaktan utandığından her şeyi tam olarak kavrayamaz. İşte bu durumda muîd onlara yardımcı olur. Demek oluyor ki, muîdin müderris ile talebe arasında bir derecesi vardır. Bugünkü asistan veya araştırma görevlisi pozisyonundadır. Muîdler, talebelerle aynı yerde otururlar. Vazifesi, dersi öğrencilerle tekrarlamak olan muîde müzakereci de denebilir. Bu vazife medreselerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Eyyubîler döneminde muîdlik, aranan bir görev haline gelmiştir. He-

92. Abdu'l-Gani Mahmud Abdu'l-Ati, et-Ta'lim fî Mısr, Kahire (tarihsiz), s. 265-266.

93. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 45.

94. Ali Himmet Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tabirler, Ankara (tarihsiz), s. 38.

men her medresede bir muîd vardır. Hatta, bazı medreselere tayin edilen her müderris için iki muîd tayin edilmiştir. Nitekim Melik Necmeddin Eyyub tarafından yaptırılan Selâhiyye Medresesi'ne dört müderris, her müderrise de ikişer muid verilmiştir. Muîdler, aynı zamanda talebenin disiplini ile de meşgul olurlardı. Hatta bazan (Mısır'da görüldüğü gibi) bir medresede müderris, diğerinde de muîd olanlara rastlanmaktadır.[95]

Osmanlı eğitim ve öğretim tarihinde muîdlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Fâtih vakfiyesinde muîdlerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Hadid ve fikr-i sedid ve re'y-i reşid ile akranı beyninde ferid ve ta'lim-i muhtasarat-ı kütübde mâhir ve teallüm ve iktisâb-ı mütavvelata kadir kimesne olur. Her müderrisin medresesinde muîdi olup vazife-i yevmiyesi hâsıl-ı vakf-ı şeriften beş akça ola."[96] Görüldüğü gibi Osmanlı dönemi muîdi, akranları arasında en iyi bilgiye sahip, zeki, sağlam ve isabetli görüşlere sahip bir kimse olarak tavsif edilmektedir. Muîd, yaptığı iş ve gördüğü hizmet karşılığında da günde beş akça gibi bir ücret almaktadır.

Süleymaniye vakfiyesinde de muîdlikle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

"Ve tullab-ı ilimden birer maarif u fezâil ile mümtaz, rütbe-i istifadeden derece-i ifadeye vüsûle isti'dad ile ser-efrazını muîd eyleyeler. Ve vazife-i yevmiyyeleri beşer akça ola."[97] Vakfiyenin bu metninden anlaşıldığı üzere Süleymaniye medreselerinde muîdlik yapacak olanların talebenin en iyilerinden olması, bilgili ve arkadaşları arasında her bakımdan üstünlüğü kabul edilen bir kimse olması gerektiği belirtilmektedir.

Muîdlerin, Ellili medreselerden aşağı seviyedeki medreselerde de bulunduğu ve bunların da müderrisler gibi tayin edildikleri anlaşılmaktadır. 5 Şaban 1247 (9 Ocak 1832) tarihini taşıyan bir belge, Sivas Dâru'ş-şifa medresesinde muîdlik yapan Musa adındaki şahsın vefatı üzerine yeri ve hizmetin hâli olduğu, bu sebeple işlerin görülemez olduğu anlaşıldığından yerine beratla, bu işe lâyık olan oğlunun geçmesi Sivas Kadısı Müftüzâde Abdullah tarafından istenmektedir.[98] Öyle anlaşılıyor ki bu medresede muîdlik hizmeti eskiden beri uygulanmaktadır. Zira adı geçen şehrin kadısı tarafın-

95. Abdu'l-Ati, *a.g.e.*, s. 272-274; Baltacı, Medreseler, s. 33; Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984, s. 34-35.

96. Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, s. 264.

97. Süleymaniye Vakfiyesi, s. 32.

98. BOA. C. Maarif, nr. 5507.

dan İstanbul'a gönderilen 12 Zilhicce 1167 (30 Kasım 1754) tarihli başka bir arzda muîdlik hizmetinin bir başkasına verilmesi istenmektedir.[99]

Danişmendler arasında muîd olabilecek evsafta bulunanların seçimi ise müderrisler tarafından yapılmış olmalıdır. Muîdlerin, kaç yıl bu görevde kaldıkları henüz kesin olarak tesbit edilebilmiş olmamakla beraber, (Dâru't-tıblar dışında) bunun iki sene devam ettiği belirtilmektedir.[100]

Osmanlılar döneminde bu görev, 1908 inkılâbından sonra da Sultanî-ler'de devam etmek üzere yeniden ihdas edilmişse de sonradan kaldırılmıştır.[101]

3. TALEBE

İslâm dünyasının eğitim ve öğretim tarihinde medreselerin esas unsurlarından biri de şüphesiz ki öğrencilerdir. Talebelerin gerek zekâ gerekse bedenî yapı bakımından sağlam olmalarına dikkat edilirdi. Bu bakımdan hocalar tarafından bazı zekâ testlerinin yapıldığı da belirtilmektedir.[102] Bu testler neticesinde hocalar talebe olarak seçecekleri kimseleri belirlerlerdi. Böylece zeki veya daha az zeki olan insanların aynı yerde bulunmamaları sağlanmış oluyordu. Zira farklı zekâ seviyesine sahip olan öğrencilerin aynı sınıfta bulunmaları hoş karşılanmamıştır. Çünkü böyle bir uygulama, zeki çocukları geri bırakacağı gibi, zekâ bakımından fazla gelişmemiş olanlara da büyük bir azap çektirir.

Her ne kadar öğretim için belli bir yaş sözkonusu değilse de bazı müderrislerin, belli ilimlerde öğrenme kabiliyetini nazar-ı dikkate alarak belli bir yaş grubundan öğrenci seçtikleri de olmuştur.[103] Gerçekten, Kâtib Çelebi'nin de ifade ettiği gibi ilim yolcusunun fedakâr olması, dünya ile ilişkisinin fazla bulunmaması, çoluk çocuk kaygısının olmaması gerekir.[104] Bütün bunlar da ilim tahsil etmek isteyen kimsenin bir ölçüde genç olmasını gerektirmektedir. Hatta bazı müellifler, talebenin mümkün mertebe bekâr olmasını da isterler. Çünkü evli bir kimse, evlilik hukuku ve geçim derdi gi-

99. BOA. C. Maarif, nr. 3532.

100. Baltacı, Medreseler, s. 33.

101. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, II, 573.

102. Çelebi, *a.g.e.*, s. 307.

103. Abdu'l-Atî, *a.g.e.*, s. 286.

104. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971, I, 38.

bi işlerle meşgul olacağından kendisini rahat ve huzurlu bir şekilde ilme veremez.[105] Bu da ilmî tedkik ve araştırmaya bir engel teşkil eder.

Talebe sayısı genellikle vakfı tesis edenlerin isteklerine bağlı kalmışsa da, bazan bu sayılar değişebilmektedir. Mısır medreselerindeki öğrenci sayısı 3-100 arasındadır. Bazan sayı çoğaldığı zaman bunların iki kısma ayrıldığı, hocaların böyle bir taksim yaptıkları da belirtilmektedir.[106]

Osmanlı döneminde talebelerin yetişmesi üzerinde ehemmiyetle durulmuş olması onlara büyük bir değerin verildiğini göstermektedir. Osmanlıların ilk medreseleri ile birlikte bütün talebeye vakıflarca bakılmış, onlara imâretler vasıtasıyla da yeme, içme, yatma ve para temin etme gibi imkânlar sağlanmıştır.[107]

İslâm ve Osmanlı dünyasında talebeler için değişik kelime ve ıstılahlar kullanılmıştır. Arapların "tâlib" dedikleri medrese talebesine Selçuklular "fakih" ve "mülazim" derlerdi. Osmanlılarda ise "tâlib"in çoğulu "talebe" ve "tüllâb" kelimeleri kullanıldığı gibi, Farsça'da âlim ve akıllı mânasına gelen "danişmend" ve yine Farsça'dan yanmış mânasına "suhte" kelimesinin bozulmuş şekli olan "softa" kelimeleri ile Arapça'da istidadlı ve kabiliyetli mânasına gelen "müsteid" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimelerden her birinin diğerinin yerine kullanılabildiği anlaşılmakla birlikte, Sıbyan mektebi talebelerine sadece "talebe", aşağı seviyedeki medrese talebelerine "suhte" yüksek seviyedeki medrese talebesine de "danişmend" denildiği anlaşılmaktadır.[108]

Osmanlı medreselerindeki talebe sayısı, medresenin büyüklük veya küçüklüğüne göre değişmekle beraber, medreselerin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttuğu öğrenci sayısı 20 rakamını geçmez.[109]

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti'nde daha kuruluş yıllarından itibaren tahsilini belirli seviyeye getiren talebeler, hocalarının da tavsiyesi ile İslâm dünyasının o dönemlerde tanınmış ilim merkezleri olan Kahire, Semerkant, Buhara, Mâveraünnehr, Bağdad ve Şam (Dımaşk) gibi merkezle-

105. Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

106. Geniş bilgi için bk. Abdu'l-Atî, *a.g.e.*, s. 286-287.

107. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *İslâm ve Sosyal açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 116-123; Bilge, *a.g.e.*, s. 39-40; Sahn-ı Seman Medreselerinde danişmendlere ne kadar ücret verildiğine daha önce temas edilmişti.

108. Baltacı, *a.g.e.*, s. 31-32.

109. Osmanlıların en büyük medresesi olan Sahn-ı Semandaki her dershanede 15'er öğrenci vardır. Geniş bilgi için bk. Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri; Baltacı, *a.g.e.*, s. 32.

rine giderek tahsillerini tamamlıyorlardı. Böylece birkaç yıl sonra İslâm dini, kültürü ve medeniyeti konusunda yetişmiş birer âlim olarak dönerlerdi. Hangi şehrin hangi sahalarda meşhur olduğu, buralardaki ilmî gelişme ve ilim mahfilleri, daha önce gidip dönenler veya oralardan gelen misafir hocalar tarafından bilinir ve akademik seyahata çıkan öğrenciye tavsiye edilirdi.

HUZUR DERSLERİ

Osmanlı Devleti'nde, özel zamanlarda ve yine özel insanlara yönelik yapılan eğitimlerden biri de huzur dersleridir. Bu sebeple ilmiye teşkilâtından bahsetmeden önce bu konuya yer vermek gerekiyordu

Osmanlı devlet teşkilatında bulunan dört tarikten[110] biri olan "ilmiyye sınıfı", bu devletin kültür tarihinde önemli ve faal bir rol oynamıştır. Cemiyet hayatının belli bir noktaya kanalize edilmesi, özellikle "Ramazan" gibi hususiyet arzeden günlerde daha belirgin bir şekil almakta idi. Bu da "Huzur Dersleri" adı verilen ve devrin padişahı ile saray erkânı tarafından takib edilen dersler vasıtasıyla olmakta idi. Bunun içindir ki daha küçük yaşta bulunmalarına rağmen şehzâdeler, pek çok ilmî meselelere bu vesile ile vâkıf oluyorlardı. Devlet adamları ile diğer davetlilerin bu mecliste kazandıkları malumat, ileride kendilerine ışık tutacağından dolayı son derece ehemmiyetli idi.

İlmiye sınıfı mensuplarının, Osmanlı ülkesinde gördükleri saygı ve itibarı, başka hiç bir ülkede görmedikleri bilinmektedir. Bu ülkede bilginler devlet memurlarına tatbik edilen birçok cezadan da muaf idiler. "Vebi'l-cümle ülemaya bu devlet-i aliyyede olan ikram ve i'zaz bu devlet-i İslâmiyyede olmuştur. Kendi kesbleri olan zilletten gayrı devlet canibinden amme içün tertib olunan siyaset ve ukubât havfından emin ırz (ve) malları dest-i taaddi-i avamdan masun ve mahfuzdur."[111]

İlim adamlarına gösterilen bu saygı, onların fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden ortaya koymalarına sebep oluyordu. Hele Ramazan'a mahsus huzur derslerinde bu serbestiye, daha çok dikkat ve riayet edilirdi. Hatta III.

110. Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, İstanbul 1294-96, II, 104.

111. Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-beyân fî kavanin-i Al-i Osman, Bibliotheque National, Anclen Fonds Turc, nr. 40, 134 b.

Selim (1789-1807) devrinde bu derse iştirak eden mukarrir ve muhatapların istediklerini söylemekte tamamen serbest olacakları, dersten önce bizzat padişah tarafından bir irade-i kat'iyye olarak adı geçen zevata bildirilirdi.[112]

Osmanlı devletinde, Ramazan ayının ilk günü başlamak ve umumiyetle sekiz derste sona ermek üzere sarayda padişah huzurunda "mukarrir" adı verilen zamanın tanınmış âlimleri tarafından takrir olunan derslere "Huzur Dersleri" deniliyordu. Zamanla sayılarında değişiklik olan[113] ve muhatab adı verilen, yine devrin âlimlerinden müteşekkil bir heyetin de münazarasında bulunduğu bu derslere, padişah huzurunda icra edilmelerinden dolayı "Huzur-ı Hümayun Dersleri" de deniliyordu.[114]

Birçok Müslüman devlet başkanlarında olduğu gibi, Osmanlı Sultanları da herhangi bir konuda bilgi edinmek istedikleri zaman, devrin âlimlerinden birini saraya davet eder ve ondan istedikleri mevzuda bilgi alırlardı. Bunun, Ramazan ayında olmayışı ve aynı zamanda mukarrir ile muhataplar aasında münakaşalı bir şekilde cereyan etmemiş olmasından dolayı bunlara "Huzur Dersi" denmez.[115]

Tarihçiler, Tefsirden ibaret olan bu dersin başlangıcını, Osman Gazi (1299-1326)'ye kadar çıkarmaktadırlar.[116] Nitekim, Tayyarzâde Ahmed Ata; "Osman Han Gazi asr-ı fezâil hasr-ı âlisinden bed' ile, Orhan Han Gazi ahdında daimi surette icraya başlanılarak ol zamanlardan ve hususiyle Murad Han-ı evvel vaktinden beru Ramazan-ı şerifte vakit bulundukça her gün ve eyyâm-ı sâirede irade buyruldukça fühulin-i ülemadan olan zevat-ı fezail-sımâtın ekserisi huzur-ı hümayunda ictima ile âyât-ı celile-i fürkaniyeden bazı süver-i şerife tefsir olunması kaide hükmüne girmişken Mustafa Han-ı salis hazretlerinin (1172/1758) eyyâm-ı rûzesinden bed' ile şehr-i ramazan-ı şerifin evvelki gününden onuncu gününe kadar birer mukarrir ile çend nefer muhataptan ibaret olmak üzere bir hey'et-i ülema celb ederek tefsir-i şerif-i Beyzavî'den birkaç âyet-i kerime tefsir ettirmek ve bu cihetle istifaza-i feyz

112. Ebu'l-Ulâ Mardin, Huzur Dersleri, İstanbul 1951, I, 25.

113. Başlangıçta 7-8 kişiden meydana gelen muhatab heyeti, daha sonraları 15 kişiye kadar çıkmıştır.

114. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, I, 860.

115. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilhatı, Ankara 1965, s. 215.

116. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 215'te bunun imkânsız olduğu görüşünü savunmaktadır. Bununla beraber, daha önce de belirtildiği gibi, birçok İslâm ülkesi başkanı, devrin âlimlerinden istifade etmiştir. Bu arada Osmanlılarda da bu ve özellikle Ramazan'da Huzur dersleri veya başka bir şekil ve isimle benzer dersleri takrir edilmiş olabilir.

ve bereket etmek ve onuncu günü kütüphâne hocası pişva olduğu halde mukarrir olan zatlardan mürekkeb bir meclis-i mütemayiz dahi akdolunarak kezalik tefsir-i şeriften mübahasat-ı hasene icrasiyle tenvir-i mübalât edilmek usulü vaz' buyurulmuştur."[117] demek suretiyle, bu derslerin tarihi ve geçirdiği merhaleleri hakkında bir bilgi vermektedir.

Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından belli bir kanuna bağlanarak devamı sağlanan Huzur Derslerinin başlangıcı hakkında Ahmet Cevdet Paşa da şunları söyler: "... evail-i ramazan-ı şerifte her gün huzur-ı hümayunda huzur dersi ünvaniyle bir meclis tertib olunarak her mecliste efahim-i ülemâdan birer mukarrir ile müderrisinden yedişer-sekizer muhatap bulunup tefsir-i Kad-ı Beyzavî kıraat edilir."[118]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere huzur derslerinin takriri Osmanlı devleti için, eskiden beri riayet edilen güzel bir âdet olarak kabul edilmektedir.

Ramazan'a mahsus bu güzel gelenek, padişah, şehzâde ve devlet erkânının, özellikle dinî konularda birçok şeyi öğrenmelerine sebep oluyordu. Bu derslerde Kur'an-ı Kerim'den zamana münasip bir âyet okunarak "mukarrir" tarafından tefsiri yapılırdı. Bundan sonra "Muhatap"lar tarafından vaki itiraz ve suellere cevap verilirdi. Böylece ilmî bir mübahese açılmış olurdu. Mukarirr ve muhataplar bu ilmî mübahasede fikirlerini açıkça belirtmekte tamamen serbest idiler. Hatta bu yüzden ilminin derecesini göstermek isteyen bazı muhatapların, bulundukları mahalli unutarak münazaralarda terbiye ve edep haricine çıktıkları görülmüştür. Meselâ 1176 senesi Ramazanında muhataplardan Tatar Hoca, mukarrir Abdülmü'min Efendi ile olan mübaheseyi aşarak Mü'min Efendiye terbiye dışı ağır sözler sarfettiğinden Bozcaada'ya sürgün edilmiştir.[119]

Biraz önce belirtildiği gibi H. 1200 senesinden önce Kur'an-ı Kerimden değişik âyetler ve özellikle Fetih sûresinden seçilen bölümler tefsir edilirken, mezkur senenin Ramazanında, Fatiha sûresinden başlamak üzere sıra ile Kur'an'ın tefsiri cihetine gidilmiştir.[120]

Saray Ramazan'ının başlıca hususiyetlerinden biri olan Huzur Dersleri[121], her gün değişen bir mukarrir ile muhataplardan müteşekkil ulema-

117. Ata, *a.g.e.*, I, 213.

118. Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet, İstanbul 1309, VII, 101.

119. Vâsıf Tarihi, I, 204'den naklen bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 217.

120. Ebu'l-Ula Mardin, *a.g.e.*, I, 21.

121. Halid Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İstanbul 1965, s. 229.

dan bir zümre tarafından icra edilirdi. Her ders için, önceden Meşihat makamınca tesbit ve tayin edilmiş olan bir mukarrir ile, (7-15) muhatapların icra ettikleri bu derslerin kadrosuna girebilmek bazı şartlar ve vasıfları taşımakla mümkündü. Binaenaleyh, belli birtakım vasıfları taşımayanlar huzur dersleri için mukarrir ve muhatap olamazlardı. Aranan bu özellikleri şöyle maddelendirmemiz mümkündür:

a. İstanbul rüusunu hâiz müderris olmak,

b. Talebesi ziyade, müretteb tahsile nazaran dersi ileri bulunmak,

c. Meleke, ihtisas ve zâti kemaliyle muhitte şöhret bulmuş olmak.[122]

Huzur derslerinin takrir ve icrasında riayet edilen bazı usul ve kaideler de vardır. Biz bunları Ebül-Ûlâ Mardin'den özetleyerek nakletmekle iktifa ediyoruz:

1. Huzur Dersleri, İstanbul rüûsunu haiz olup uhdesinde herhangi resmî bir vazife bulunmayan ve İstanbul şehrinde ikamet eden "zevat-ı fâzıla"dan teşekkül eder. Binaenaleyh, mevleviyetle terfi edenler veya taşrada müderrislik ve naiplik gibi vazifeleri kabul edenler ile İstanbul haricinde ikamet edenler bu derse iştirak edemezlerdi.

2. Meclisleri teşkilde ve sırayı tayinde rüustaki kıdem nazara alınır. Bu kaidenin bir sonucu olarak ilk meclisi teşkil eden zevatın rüus dereceleri "kibar-ı müderrisin" mertebeleri olan Dâru'l-hadis, Hamise-i Süleymaniye, Musıla-ı Süleymaniye olarak görülmektedir.

3. Hacc ve sıla-i rahm gibi sebeblerle muvakkaten İstanbul'dan ayrılan meclis üyeleri, ayrılışları Ramazan'a tesadüf etmese bile şeyhülislâmdan izin almak zorundadırlar.

4. Huzur Dersi mukarrir ve muhataplığına yapılacak tayinler, şeyhülislamın inhasiyle, irade-i seniyye üzerine olur.

5. Mukarrirlikte boşalma olunca muahhar meclis mukarrirleri sırasıyla üst meclis mukarrirliğine çıkarlar.

6. Mukarrir, herhangi bir sebeble Ramazanda dersini takrir edemeyecek bir durumda ise kendisine vekalet hususunda meclisinin başmuhatabı mihaniki olarak yerine geçemeyip yine şeyhülislâmın inhası üzerine vekalet edecek olan zat, irade-i seniyye ile belirlenir.

7. Her mukarrir ve muhatabın rütbesi ve ders sırası meşihatça bilindi-

122. Ebu'l-Ulâ Mardin, *a.g.e.*, I, 99.

ğinden derslerin esasını teşkil edecek olan sûrelerin metni iki üç ay evvel mukarrirlere tebliğ edilir. Şaban'ın 15 inde de her bir mukarrire dersinde bulunacak muhatapların isimleri bildirilirdi.

8. Mukarrir ve muhataplar, meclisin toplanmasından önce kendi aralarında ders mevzuu üzerinde fikir beyanında bulunamazlar. Zira dersin takririnden evvel gizlilik, ders esnasında ise aleniyet (açıklık ve serbestlik) asıldır.

9. Meclisin ictima yerini padişah tayin eder. Mukarrir ders ve duasını oturarak takrir eder. Keza muhataplar da oturmuş oldukları halde sorularını sorarlar. Mukarrir padişahın sağ tarafına oturur. Muhataplar da mukarririn yanından başlamak üzere yarım daire meydana getirirler.

10. Mukarrir ve muhatapların önlerinde rahleler bulunur.

11. Ders açık ve aleni olmakla beraber, erkek-kadın ders dinleyecek zevat hakkında padişaha malumat verilir.

12. Misafir ve dinleyiciler de mukarrir ile muhataplar gibi minderler üzerine diz çöküp otururlar. Herhangi bir mazeret bulunmadıkça, padişahlar da bu şekilde otururlar.

13. Mukarririn ders sonunda yapacağı duada ihtisar (kısaltma, özet) kaidedir. Dua kısa olur. Şayet dua uzarsa bu durum kendisine nazikane ve kimsenin anlayamayacağı bir şekilde ihsas ettirilir.

14. Ders, Kadı Beyzavî tefsirinden takib edilir.

15. Dersler, Ramazan'ın ilk günlerinde, her meclis ayrı bir gün toplanmak üzere, 8 meclis halinde verilir.

16. Meclis ictimalarının mütetabi (birbiri ardınca) olması kaidedir.

17. Cuma günleri ders takrir olunmaz.[123]

Sultan III. Mustafa tarafından 1172 (1758) senesi Ramazan'ında icra edilen ilk derste Fetva emini Ebubekir Efendi mukarrir; Nebil Muhammed Efendi, saray hocası Hamidî Muhammed Efendi, Şeyhülislâm müfettişi İdris Efendi, Müzellef Muhammed Efendi ve Konevî İsmail Efendi muhatap olarak intihab olunmuşlardır.[124] İcra edilen bu ilk derste "Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahit

123. Ebu'l-Ula Mardin, *a.g.e.*, I, 89-98.

124. Huzur Derslerinde mukarrir ve muhatap olarak vazife alanların isimleri hakkındaki liste için bk. Ebu'l-Ula Mardin, *a.g.e.*, I, 110 vd.

olarak adaleti gözetin; ister zengin ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğreltirseniz veya yüz çevirirseniz, bilin ki Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır."[125] âyet-i kerimesi takrir olunmuştur.

Huzur dersleri, Ramazan'ın ilk on gününde icra edilirdi. İlk on gündeki cuma günleri ders okutulmamak ve diğer günlerde okutulmak adetti. mukarirler, rütbelerine göre ders okuturlardı. Bu yüzden rütbesi büyük olanın takaddum hakkı vardı. Keza muhataplar da rütbelerine göre taksim edilir. Mecliste buna göre otururlardı. Mukarirrler, şeyhülislamlık makamı tarafından muhataplar arasından seçilirlerdi. Bu intihapta ehliyet ve liyakat esastı.

Dersler saray salonlarından birinde ve öğle ile ikindi arasında takrir olunurdu. Salona biri mukarrir efendiye, on beşi de muhataplara mahsus olmak üzere on altı rahle ve her bir rahleye birer de minder konulurdu. Mukarrir efendinin rahlesi sedef işlemeli, muhataplarınkiler ise ceviz boyalı idi. Mukarrir efendinin minderi de muhatap efendininkinden bir parça büyükçe idi. Salonda bu suretle tertibat alındıktan ve davetli olan zevat da birer birer geldikten sonra Hünkâr, salonu teşrif buyururdu. Verilen malumat üzerine ulema-i kirâm da müteakiben birer ihtiram selâmı vererek salona girerlerdi. Padişahla maiyetindekiler o sırada ayakta bulunurlar ve hünkârın oturması üzerine diğerleri ile birlikte mukarrir ve muhatap efendiler de yerlerini alırlardı. Salon bu sırada tam alatürka bir hal alırdı. Bir ihtiram mevkiine konulmuş olan ve hünkârın oturmasına mahsus bulunan koltuktan başka sandalye ve kanape gibi şeyler mevcut değildir. Sair erkanın oturması için hep şilteler konulmuş bulunuyordu. Muhatap efendilerin rahleleri mukarrir efendinin rahlesinin sağ ve sol tarafında ve bir daire teşkil edecek surette konurdu. Mukarrir efendinin takriri, umum tarafından kemal-ı huşu ile dinlenirdi. Mukarrir efendi derse ait tefsirden bir eserle buna müteallik notlarını, muhataplar da kitaplarını rahle üzerine koyarlardı. Ders bir iki saat sürerdi. Dersin sonunda mukarrir muhataplara sorulacak sualleri bulunup bulunmadığını sorardı. Rütbe itibariyle yer almış olan muhatap efendilerden rütbesi en yüksek olan ve başta oturan zattan başlanarak her biri sırasıyla sualini sorar ve mukarrir efendi de lâzım gelen cevabı verirdi. Sorular dersle ilgili olurdu. Dersin sonunda mukarrir efendi dua ederdi. Dersin sona ermesinden sonra padişah tarafından mukarrirlere birer miktar atiyye ile birer bohça, muhataplara da yalnız birer atiyye verilirdi. Atiyyenin miktarı zamana göre değişirdi. Bohçanın muhteviyatı ise her vakit bir top çuha, iki

125. Kur'an, en-Nisa, 135.

top kumaş ve bir tane Lahor şaldan ibaret bulunurdu.[126]

Osmanlı Devleti'nin başında bulunan hükümdar ile şehzâde, hükümet erkanı vs. gibi ileri gelen zevatın kendisinden istifade ettiği bu dersler, padişahlığın nihayete ermesinden sonra da devam etmişti. Halife Abdülmecid Efendi'nin huzurunda devam eden bu derslerde en son okunan ve tefsiri yapılan âyet şudur:

"Kendilerinden öncekiler de tuzaklar kurmuşlardır. Nihayet Allah, onların binalarını ta temellerinden (yıkmayı) diledi de üstlerindeki tavan tepelerine göçtü (onları helâk etti). Hem bu azab onlara akıl erdiremeyecekleri taraftan gelmiştir."[127]

Sultan III. Mustafa tarafından bir kanuna bağlanan Huzur Dersleri, belirtilen tarihten itibaren 169 sene aralıksız devam etmişti.[128] Buna göre 1172 senesi Ramazan'ında başlayan resmî uygulama 1341 senesi Ramazan ayında sona ermişti.

İLMİYE TEŞKİLATI*

Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik İslâmî eğitim kurumu olarak bilinen medresede, usûlüne uygun tahsilden sonra icâzet almak suretiyle mezun olup, Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim, dinî hizmetler ve nihayet merkezî brokrasinin kendi sahaları ile ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubudur.

Bu mesleğin, tarihî seyri içinde kendine has özellikleri ile teşekkül, olgunluk, karışıklık ve toparlanıp küçülme dönemleri olmak üzere başlıca dört devresinden bahsedilebilir.

126. Atâ, *Tarih*, I, 214; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, 862.

127. Kur'an, en-Nahl, 26.

128. Ebu'l-Ula Mardin, *a.g.e.*, I, 82-83.

* Fazla detaya girmeden bu meslek içindeki gruplardan bahsedeceğiz. Ancak ilmiye sınıfının önemli kademelerinden olan kadıaskerlikten bu bölümde bahsedemiyoruz. Zira divan-ı humayûn üyesi olması hasebiyle idarî görevi de bulunan kadıaskerlikten adı geçen müessese işlenirken ona da geniş yer verilmişti. Keza burada müderrislikten de bahsetmiyeceğiz. Çünkü medreselerdeki eğitim ve öğretim kadrosu işlenirken bu konu orada ele alınmıştı. Bu bakımdan, tekrarlardan kaçınmak için ilmiye sınıfının en önemli iki kademesi olan kadıaskerlik ile müderrisliğe burada temas edilmiyecektir.

Türk-İslâm dünyasından devraldığı temel kavram ve unsurlar ile İstanbul'un fethine kadar uzanan bu dönemde çok başarılı gelişmeler olmuştur. XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde, sağlam bir meslek anlayışı oluşmuş, eğitim ve yargı alanında belirlenen dereceler, ulemânın gv alanları, yetki ve sorumluluklarının kesinlik kazanması gibi önemli gelişmeler olmuştur. XVI. asırdan itibaren ilmiye, seyfiye ve kalemiye mesleklerinin (tarik) ayrı ayrı formasyonlar gerektiren branşlar haline gelmesiyle, ilmiye mensupları eğitim ve yargı (adalet) alanlarını tekellerine almışlardır. Böylece bu sahalarda yegane söz sahibi olan kimseler durumuna gelmişlerdir. XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bu uygulama 1820'lerden itibaren daralmaya başlamıştır. Burada şunu da belirtelim ki olgunluk döneminin asıl özelliği, ulemânın müsbet, yapıcı ve yıpranmamış ağırlığının devlet ve toplumun her kesiminde hissedilmiş olmasıdır.

XVII. yüzyıl, ilmiye teşkilâtı ve ulemâ için bir yıpranma dönemi olup, siyasetin içerisine âdeta zorla çekilmişlerdir. Bu durum, büyük ölçüde ulemânın dışında oluşmuş bir gelişmedir. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı hükümdar geleneğinin sarsılmasıdır. Gerçekten, Sultan I. Ahmed'le başlayan ve peşpeşe çocuk yaşta denecek hükümdarların hüküm sürdüğü bu dönemde dizginler, askerin, saraydaki nüfuz odaklarının ve tabii olarak ulemânın eline geçmiştir. Her zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemâyı yanına çekmek istemiştir. Bunun sonucunda siyasî fetvalar, ilmiye ricalinin bölünerek farklı taraflarda yer alması, onları hem ilim yolundan alıkoymuş, hem de siyasî mücadele içinde yıpratmıştır.

Yenilik teşebbüsleriyle girilen XVIII. yüzyılda ulemâ yeniliklere taraftar, hatta yer yer öncü görünmektedir. Devletin toparlanmasında ağır sorumluluk üstlendiği bir dönemdir. XIX. yüzyıldan itibaren ulemânın istihdam alanında devamlı bir daralma başlamıştır.[129] İlmiye teşkilâtı ile ilgili bu özet bilgilerden sonra teşkilâtın kendi içindeki sınıflandırmasına geçebiliriz.

1. ŞEYHÜLİSLÂMLIK

H. IV. (M. X.) asrın ikinci yarısında ortaya çıkan "Şeyhülislâm" tabiri,

129. Dahaa geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, I, 247-256.

fukaha arasındaki ihtilaflı meseleleri halledebilen âlimler için, bir şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. "Fukaha-yı izâm ve füdelâ-yı fehâmdan şol sahib-i sadr-ı iftâya ıstılâhat-ı örfiyyede şeyhülislâm denilirdi ki, aralarında tahaddüs eden münazaa ve mühâsemeden dolayı hall-ı müşkilât-ı enâm eyleye."[130] ifadesi, yukarıda temas edilen görüşün doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Bu asırdan itibaren, "İslâm" kelimesi, pek çok kelimeye izafe edilerek kullanılmaya başlanmıştır.[131] Fakat bütün bu tabirler arasında sadece "şeyhülislâm" terkibi devamlılığını muhafaza edebildi, diğerleri ise unutulup gitti.[132]

Şeyhülislâm tabiri ile birlikte kullanılan öbür deyimlerden bir kısmı, dünyevî iktidar sahipleri (bilhassa Fâtımî vezirleri) tarafından da kullanılıyordu. Ama "şeyhülislâm" ünvanı, daima ulemâ ve sûfilere has olarak istimal ediliyordu.[133]

Hicrî IV. asrın ikinci yarısından itibaren, ortaya çıktığını belirttiğimiz bu şeref ünvanını almaya hak kazananları üç kategoride toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Sadece, kendi zamanlarındaki bir şehir halkı tarafından kendisine bu ünvan verilenler,

2. "Şeyhülislâm" ünvanı ile her tarafta şöhret bulmuş olanlar,

3. Fetva ile icazetnâmeyi birlikte verebilen ve bu isimle şöhret bulmuş olanlar.[134]

Görüldüğü üzere, Osmanlılardan önce de varlığından haberdar olduğumuz bu makam ve müessese, Osmanlılarda olduğu gibi resmî değildi. Keza bu müessese, "ilmiye sınıfı"nın en üst makamı olma gibi bir hüviyet de taşımıyordu.

Osmanlıların, altı sarı aşkın hükümranlık döneminde "şeyhülislâm" ünvanının ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinemediği

130. Ali Emirî, "Meşihât-ı İslâmiyye Tarihçesi", *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 306.

131. Bu tabirlerden birkaçı: İmadu'l-İslâm,Fahrü'l-İslâm, Rüknü'l-İslâm, Hüccetü'l-İslâm, Şemsü'l-İslâm, Bahaü'l-İslâm, Zeynü'l-İslâm, Burhanü'l-İslâm, Nizâmü'l-İslâm, Duhaü'l-İslâm, vs.'dir.

132. Ali Emirî, *a.g.e.*, s. 304-305.

133. J. H. Kramers, "Şeyhülislâm" *İslâm Ansiklopedisi*, XI/485.

134. Ali Emirî, *a.g.e.*, s. 305.

gibi[135], ilk defa bu ünvanı alan zâtın kimliği dahi kesin ve net olarak tesbit edilememektedir.[136] Bununla beraber, Fâtih kanunnâmesinde şeyhülislâmın ulemanın reisi olduğu açıkca belirtilmektedir.[137] Fâtih Sultan Mehmed'in (1451-1481) tedvin ettirdiği kanunnâmede şeyhülislâm tabiri, açık ve sarih bir şekilde zikredilmektedir ki, bu da Fâtih ve babası II. Murad (1421-1451) devirlerinde mezkur ünvanla adlandırılan kimselerin varlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, kendisine sorulan dinî ve şer'î meseleleri cevaplandıran kimseye "müftî", verilen karara da "fetva" dendiğini biliyoruz. Nitekim meşihat makamı, ilk önce, "mesned-i fetva" veya "mansıb-ı ifta" gibi isimlerle başmüftilik tarzında teşekkül etmişti. Bu durumu ile o, bir müddet "kadıasker" ve "muallim-i sultanî" vazifelerine nisbetle ikinci derecede kalmıştı.[138] Bunun için müftilik makamı, Divan-ı hümayun âzalığına dahil bulunan kadıaskerlik makamına göre daha hususî bir vaziyet arzediyordu. Ancak fetva vermek yetkisi İbn Kemal (1525-1533) ile Ebu's-Suûd (1545-1574) Efendi gibi zevata havale edilince, bu makam daha çok ehemmiyet kazanmaya başladı. Çünkü bu iki kişi, kadıaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi. Bundan böyle "şeyhülislâmlık makamı", "sadreyn efendiler"in[139] üstünde tutularak "ilmiyye tarikının reisi ve şer'î mahkemelerin nâzırı olmuştur.[140] Yukarıda adı geçen kudretli zevatın yetişmesi,bütün ilmî tevcihatın şeyhülislâmlara verilmesine sebep olmuştur. Muhtemelen bunun da tesiriyle olsa gerek ki, makam ve mevki itibariyle şeyhülislâmlar sadrazamla denk bir seviyede tutulur olmuşlardır.[141]

Osmanlılarda, ileri gelen zevat için kullanılan ünvanların bir çoğu, daha önceki müslüman devletlerde de kullanılmıştır. Nitekim, takva sahibi

135. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 175.

136. Tafsilât için bk. Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı" *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, (1977), II, 201-205.

137. "Ve şeyhülislâm ülemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kezâlik serdar-ı ülemâdır. Vezir-i âzam anları riâyeten üstüne almak münasibtir. Amma müfti ve hâce sair vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddür dahi iderler. Fâtih kanunnâmesi, İstanbul 1330, s. 10.

138. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, V, 109.

139. Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri için kullanılan bir tâbirdir.

140. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul, 1977, s. 107.

141. Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-Beyân fî Kavanîn-i Al-i Osman, Bibliotheque National, Ancien Fonds Turc. Nr. 40, 134 a.

olarak kemal mertebesine ulaşan şahsiyeti ve müellefâtının çokluğu sebebiyle büyük bir ün kazanmış olan İbn-i Kemal'e, bu özelliklerinden dolayı, Necmeddin Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'nin ünvanı olan "müfti's-sakaleyn..." lakabı verilmiştir.[142] Osmanlı döneminde bu tabir, sadece adı geçen şeyhülislâm için kullanılmıştır.[143]

İlmiyye sınıfının en yüksek mevkii olan ve "Meşihat-ı İslâmiyye" diye adlandırılan bu makamın Osmanlılarda ortaya çıkış gayesine yönelik değişik bazı görüşler bulunmaktadır. Bu mevzuda farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep ve bu görüşlere kaynaklık eden kimsenin J.H. Kramers olduğu ileri sürülmektedir.[144] Filhakika İslâm Ansiklopedisindeki makalesinde bu mevzua temas eden Kramers, Gaudefroy-Demombyn'e dayanarak bazı fikirler ileri sürmektedir. Bunları, şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Osmanlı padişahları, Mısır'da Memlûk sultanları yanında bulunan Abbasî halifesinin hâiz olduğu mevkii taklid etmek suretiyle böyle bir müesseseyi kurmuş olabilirler.

b) Osmanlı ulemâsının bir dinî reisin başkanlığında teşkilâtlanması, devletin tebeası olan gayr-ı müslimlerin başında bulunan patrikliği taklit etmek suretiyle olmuştur.

c) Bu müessese, devlette mevcut dünyevî iktidar yanında, kazaî selâhiyetlerle teçhiz edilmiş sûfî-dinî bir an'anenin neticesi olarak da doğmuş olabilir.[145]

Zuhurunu, tek ve belli bir sebebe bağlama imkânı bulunmayan bu müessesenin kuruluşunu, başka dinlerdeki ruhanî riyasetin taklid edilmesi ile izâha kalkışmak, tamamen indî bir mütalâa olur. Çünkü İslâmın din ve devlet anlayışı ile Hıristiyanlığın din ve devlet anlayışı arasında büyük farklar vardır. Biri, müntesiblerinden hem dünyevî, hem de uhrevî vazifeler beklerken, diğeri sadece uhrevî hizmetler beklemektedir. Bunun için, bu iki müesseseyi birbiri ile mukayese etmek ve hele, şeyhülislâmlığın, patrikliğin bir taklidi olarak ortaya çıktığını söylemek, doğru olmasa gerektir. Nitekim, İ. Hâmi Danişmend de, bu meseleye temasla şöyle der: "Dikkat edilecek noktalardan biri de meşihat makamının başka dinlerdeki ruhanî reisliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır."[146]

142. Müstakîmzâde Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 17.
143. Ali Emirî, *a.g.e.*, s. 314.
144. Kaydu, *a.g.e.*, s. 205.
145. Kramers, *a.g.e.*, İA. XI, 486-487.
146. Danişmend, *a.g.e.*, V, 110.

Şeyhülislâmlığın doğuş ve ortaya çıkış sebebini tek bir vak'aya bağlamak yerine, tarihî olayları incelemek ve bu yolla bir neticeye varmak daha doğru gibi görünmektedir. Bunun için de meseleye tarihî olaylar açısından bakmak gerekir.

II. Murad devrinde yaşayan ve umumiyetle ilk şeyhülislâm olarak kabul edilen Molla Fenari (1424-1431)'nin[147], böyle bir makama getirilmesi ve kendisine böyle bir ünvan verilmesi, dikkat çekicidir. Devletin, dinî ve siyasî bir kargaşalık içinde bulunduğu bir sırada tahta geçen II. Murad, böyle bir ortamda, ahlâkî, ilmî ve dinî otoritesi bütün memleketçe kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç bulunduğunu düşünmüş olmalıdır. Keza bu zâtın, tebeayı bütün sapık cereyanlardan koruyabilecek bir otoriteye sahip olması ve halk ile devletin dinî meselelerini çözmesi gerektiğine inanmış olmalıdır.[148] Yine bu esnada, devlet sınırlarının dahilindeki gayr-ı resmî müftülerin, dinî meseleler hakkında kendi dünya görüşleri ve kabiliyetlerine göre ayrı ayrı fetva vermelerinin, devlet için bir tehlike arzettiğini de sezmiş olmalıdır. Gerçekten böyle durumlar, hoş olmayan bir takım tenakuzların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu yüzden de hem devletin otoritesi, hem de mü'minlerin şeriata olan bağlılıkları zedelenebilirdi. Bu sebeple fetvaların, tek kanaldan ve resmî sıfatı bulunan bir kimse tarafından verilmesi ihtiyacı hissediliyordu. Aynı zamanda, durmadan yayılma istidadı gösteren Bâtınî-Rafızî görüşlere karşı sed çekecek kuvvetli ve dirayetli sünnî bir sese de ihtiyaç vardı.[149]

İşte bütün bu hususlar nazar-ı dikkate alınmış olacak ki, ilk defa bu makama getirilen Molla Fenarî'nin şahsında adı geçen ünvanla bir makam ve müessese kurulmuş oldu.

İlk Şeyhülislâm: Osmanlı devlet teşkilatında, "müfti'l-enâm" ünvanı ile de anılan şeyhülislâmların, ihraz ettikleri bu resmî makama ilk defa kimin getirildiğinin kesin olarak bilinemediğinden söz etmiştik. Bu hususta farklı görüşler bulunmaktadır.[150]

147. Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Salnâmesi*, s. 322.

148. II. Murad Devri hadiseleri için bk. Aşık Paşazâde, *Tarih*, İstanbul 1332, s. 96-138; Hoca Sa'düddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, İstanbul 1279, I, 315-360.

149. Kaydu, *a.g.e.*, s. 208.

150. Bu konudaki araştırmasında Ekrem Kaydu şu bilgiyi vermektedir: "Şeyhülislâmlığın Osmanlılardaki başlangıcı ile ilgili olarak üç görüş ileri sürülmektedir:

a. Muradjea d'Ohson ve Ali Emirî'ye göre şeyhülislâmlık müessesesi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vardı.

Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde, varlığından haberdar olduğumuz şeyhülislâmlık, bu devlette eriştiği dinî ve siyasî ehemmiyeti hiç bir ülkede bulamamıştır. Fâtih kanunnâmesinde kendisinden söz edilen şeyhülislâmın bu devirdeki durumu da tartışılabilir nitelikte görünmektedir. Mezkûr kanunnâmeye göre ulemânın reisi olmakla birlikte ilmiyenin başı sayılması XVI. asrın ortalarına ve belki az daha sonraya rastlar.[151] Bu durumu göz önüne almış olacak ki, M. Tayyib Gökbilgin bu ünvanın (şeyhülislâmlığın) ilk önce İbn Kemâl'e verildiğine kani görünmektedir. Bu konuda o, "fetva hizmeti vazifesi, İbn Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesinden sonra ehemmiyet kazanmış ve artık bunlara şeyhülislâm denilmiştir. Bu iki kişi kadıaskerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi."[152] diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

Bununla beraber, Fatih Sultan Mehmed'in tedvîn ettirdiğ ikanunnâmede, açıkça isminden ve ulemanın reisi olma gibi bir sıfatı bulunduğundan söz edilen şeyhülislâmlık makamının daha önce mevcut olması gerekir. II. Murad devrinin dinî, siyasî ve ictimaî kargaşalıkları sucunda meydana gelen hadiseler, böyle bir makamın kurulmasını mecburî hale getirmişti. Böylece kurulup teessüs eden bu müessesenin başına da -daha önce belirtildiği gibi- devrin bilgini ve otoritesi herkesçe kabul edilen Molla Fenarî getirilmiştir.

Günümüzün, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bu makamın, Osmanlı devlet teşkilatı içindeki mevkii ve durumu, Fâtih kanunnâmesinde açıkça belirtilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre şeyhülislâm, diğer devlet erkânı üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. Buna dayanarak, Brockelmann: "Fâtih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bütün memurlar sınıfının en üstünde bulunan müstesna mevkiini teyid ettiler."[153] diyerek bu ehemmiyeti belirtmek ister.

---

b. Süleyman Saadeddin, Ahmed Refik, R.C. Repp, Hezârfen Hüseyin Efendi, Karaçelebizâde Abdülaziz ve Ahmed Ata'nın fikrine göre ilk şeyhülislâm Molla Şemseddin Fenarî'dir.

c. Kâtip Çelebi'ye göre şeyhülislâmlık ilk defa İstanbul'da fetva veren müftilerle başlamıştır, *a.g.e.*, s. 201-205.

151. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 175.

152. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 107.

153. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara, 1964, I, 287.

Fâtih kanunnâmesinde mevkii belirtilmiş olmakla beraber, esas ehemmiyet, Zenbilli Ali Cemalî Efendi (1503-1525) ile başlamış, İbni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatın yetişmesi ile kemâl mertebesine ulaşmıştır. İlmî dirayet ve temiz şahsiyetleriyle meşihat makamına çıkan bu çok kıymetli âlimler, en heybetli padişahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi oldukları için, icâb-ı halda onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmiyorlardı. Mevzûun daha iyi kavranabilmesi için birkaç tarihî olaydan söz etmek gerekecektir.

a. Daha kadılığı zamanında, Yıldırım Bayezid (1389-1403)'in cemâatla namaza devam etmesinden dolayı şahidliğini kabul etmeyen Molla Fenari, ibadetlerinde kusur eden kimsenin, insan hukukunun gözetilmesi gereken yerlerde de dikkatsiz olabileceğini düşünerek, mahkeme salonunda, bizzat Yıldırım Bayezid'e şehadetini kabul etmiyeceğini söylemek suretiyle büyük bir cesarete sahip olduğunu göstermiştir.[154]

b. Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katline karar verir. Bu iradeyi doğru bulmayan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi, çağırılmadığı halde ve hiç kimseye bildirmeden Divân'a girerek, böyle bir cezanın şeriat ve adalete aykırı olduğunu söylemek suretiyle büyük bir cesaret örneği verir. Bunun üzerine padişah, 150 kişinin katli kararından rücû' eder.[155]

c. Birgün divan'da, Sadrıâzam Derviş Paşa'nın kabahatsiz bir adamın katline hüküm vermesi üzerine, onu muahaza eden ve bu yüzden Divan-ı terkeden Şeyhülislâm Yahya Efendi (1553-1644)'nin bu davranışı, devrin padişahı I. Ahmed (1603-1617)'in dikkatini çeker. Pâdişah, davranışının sebebini sorduğunda o da "kaza emânettir. Pâdişah, kadıaskerleri istimaı deâvî, ihkak-ı hak, mazlumları sıyânet için nasbeyler. İcâb-ı şer'î yoğiken bugün bir adam katlolundu. Artık benim için icray-ı kazaya imkân kalmadığından terk-i mansıba mecbur oldum" der. I. Ahmed, Yahya Efendi'nin bu cevabı üzerine sadrâzamı cellâda teslim etmekle işi bitirir.[156]

XVI. asırdan itibaren ehemmiyeti daha da artan şeyhülislamlık makamı, manen sadrazamlıktan daha yüksek telâkki ediliyordu. Çünkü, Osmanlı devletinde din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülüyordu.[157] Bu anla-

154. Taşköprüzâde, *eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye*, Beyrut 1975, s. 19.

155. Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 175.

156. Murat Uraz, *Şeyhülislâm Yahya*, İstanbul 1944, s. 5-7.

157. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 179.

yışın bir sonucudur ki, sadrıâzamların şeyhülislhamları ziyaretleri III. Murad (1574-1595) devrinde 922 (1584) tarihinde kanun haline getirilmişti.[158] Tâyini, bizzat padişah tarafından yapılmakla beraber, bilhassa idarenin zayıf zamanlarında veya herhangi bir isyan esnasında padişah aleyhine fetva verebilir endişesiyle daima şeyhülis-lâmdan çekinilmiştir. Çünkü Osmanlı padişahları, tebea üzerinde keyfî bir tasarruf hakkına sahip değillerdi. Onlar da birtakım kanun ve nizamlarla bağlı idiler. Zahiren, hudutsuz bir selahiyete sahip görünseler bile, hakikatte bazı kanunlarla mukayyettiler.[159] İdarî mekanizmada dini asıl, devleti de onun bir fer'i olarak kabul eden bir devlette bu durum normal karşılanmalıdır. Bu anlayışın bir neticesi olacak ki, yürürlüğe girmesi istenilen her türlü kanun ve nizam hakkında, önce şeyhülislâmdan, bunun şeriata uygun olup olmadığına dair fetva alınırdı. Ancak bundan sonra, istenilen kanun yürürlüğe girerdi.[160] 1686 yılında Amsterdam'da basılan ve Türkçe tercemesi yayınlanan bir eserde bu mevzu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Şeyhülislâm, sahip olduğu geniş yetkisi ile herhangi bir mesele hakkında hüküm verince padişah bile bunun aksini iddia edip karşı çıkamaz."[161]

Şeyhülislâmlığın haiz olduğu önemi belirten hususlardan biri de, şeyhülislâm olarak tayin edilecek olan zatın saraya daveti esnasında, protokol gereği sadrıâzamla birlikte huzura girerlerken padişahın onlara karşı üç adım atması ve onları ayakta istikbal etmesidir.[162] Keza, şeyhülislâm adayının, padişahın elini öptükten sonra oturması, buna karşı sadrıâzamın ayakta beklemesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tatbikat, IV. Mehmed devrinde (1648-1687), sadrıâzam Melek Ahmed Paşa'dan itibaren devam edegelmiştir.[163]

Şeyhülislâmlığın Sona Ermesi: Osmanlı Devleti'nde, ilmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve meşihat-ı islâmiyye diye adlandırılan bu önemli makamın uzunca bir tarihçesi vardır. İlk şeyhülislâm Molla Fenarî'nin tayin tarihi olan 1424/25 senesinden, Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922 = 1339-1341)'nin istifa tarihi olan 26 Eylül 1922 yılına kadar meşihat-ı islâmiyye müessesesi, kesintisiz olarak tam 498 sene devam etmiştir. Beş

159. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 596.

160. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 198; Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, trc. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973, s. 23.

161. Ricaut, *Türklerin Siyasî Düsturları*, trc. M. Reşat Uzmen, İstanbul, s. 167.

162. Jean Thevenot, L'empire du Grand Turc, Paris 1965, s. 147.

163. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 191.

asra yaklaşan ve özellikle kayd-ı hayat şartı ile bu makama gelen dirâyetli zevatın yeri, daha sonra gelenlerle aynı şekilde doldurulamamıştır.

Bütün Osmanlı müesseselerinde olduğu gibi, bu müessese de, XVI. asrın son senelerinden ve bilhassa XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş inhitata (gerileme) yüz tutmuştur.[164] Nitekim Kanunî Sultan Süleyman saltanatının ortalarında 948 (1541/42) başlayan şeyhülislâm azli, daha önce benzeri görülmediğinden büyük bir hadise olarak karşılanmıştır. Devrin şeyhülislâmı, Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi (1539-1542)'nin, Mevlâna Celaleddin-i Rumî ve Muhyiddin-i Arabî gibi mütavassıflar hakkında vazife ve selahiyetini aşan bir dil kullanması, vazifesinden azledilmesine sebep olmuştu.[165]

Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendinin, yukarıda belirtilen sebepten dolayı azli, bu makama yükselenlerin artık "azledilemez = lâ yen'azil" olan özelliklerini ortadan kaldırmış oldu. Bundan böyle sadrıâzamla aralarının iyi olmaması veya maiyetinin çeşitli işlere müdahalesi neticesinde, dedikoduların ortaya çıkması gibi nahoş olaylar, şeyhülislâm azilerinin sebepleri arasında idi.[166]

Şeyhülislâmların "azledilemez" özelliği ortadan kalktıktan ve eskiye nisbetle bir gerileme başladıktan sonra, azledilmiş olan bir şeyhülislâmın, aynı vazifeye tekrar getirilmesi ile karşılaşıyoruz. Böyle bir adım da Bostanzâde Mehmed Efendi ile atılmıştır. İlk meşihat-ı 997-1000 (1589-1592) yılları arasında olan mezkûr zâtın ikinci meşihatı da 1001-1006 (1593-1598) seneleri arasındadır.[167]

Osmanlı Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan idâmın verilebildiği ve sadrıâzamların bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadığı bir gerçektir. Hal böyleyken şeyhülislâmlar, bu kaidenin dışında tutulmuşlardı. Dinî reis olmaları, onları böyle bir cezadan uzak tutuyordu.[168] Bununla beraber, beş asra yaklaşan tarihi içinde sadece üç şeyhülislâm ölüm cezasına çarptırılmıştı. Böyle bir cezaya çarptırılmakla

164. Danişmend, *a.g.e.*, V, 110.

165. Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 20.

166. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 192.

167. Süleyman Saadeddin, *a.g.e.*, s. 34; Ali Emirî, *İlmiye Salnâmesi*, s. 308-309.

168. Jean Thevenot, *a.g.e.*, s. 147; Danişmend, *a.g.e*, V, 165. Bu mevzuda "Telhisü'l-Beyân'da şöyle denilmektedir: "Meşâyih-i İslâm, bu Devlet-i Aliyye'de cümleden muazzez ve mükerrem olup lâzım geldikte nefiyden gayrı hakaretle tahkir ve tâzir caiz görülmez. Amma vezir-i âzam bu hususta sâir erkân-ı devlet gibidir." 134 b.

beraber bunlara "şehid" denilmektedir. Bu, "inhitat devrinde, ilmiyye masûniyyetinin ihlâline karşı, mesleğin protesto tezahürleri mahiyetindedir."[169] Efkâr-ı umumiyece bunlar, yanlış anlaşılmanın kurbanı olarak idam edilmişlerdi.[170] Böyle bir ceza ile hayata vada eden şeyhülislâmlar şunlardır:

1. Ahîzâde şehid Hüseyin Efendi (1041-1043/1632-1634).

2. Hocazâde şehid Mes'ud Efendi (1066/1656) 4 ay 12 gün.

3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (1088/1688) ikinci meşihatı (1106-1115/1695-1703).

Osmanlı devlet teşkilatında, herhangi bir kimseye şeyhülislâm ünvanının verilebilmesi, o kimsenin meşihat makamına getirilmesiyle mümkün oluyordu. Bu makamın, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdiği, resmen ve fiilen bu makama gelmediği halde bazı kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Gerçi asırlarca süren bir tarih içinde ancak iki kişiye bu pâye verilmiştir ama bu da, çok yüksek bir makam olan şeyhülislâmlık için, bir gerileme sayılabilmektedir. Bu makama gelmediği halde pâyesi ile taltif edilen iki kişiden birincisi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendidir. Bu zat, 1059 (1649) tarihinde "Ravzatu'l-Ebrar" adlı eserini devrin padişahı IV. Mehmed'e takdim edince kendisine bu pâye verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebizâde fiilen bu makama getirilmiştir.

Bilfiil şeyhülislâmlık makamına gelmediği halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi'dir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Eşraf olarak Rumeli kadıaskeri bulunurken, Şeyhülislâm olanbabası Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almıştır. Fakat 1115 (1703) senesinde babası ile birlikte azledilir. Bundan kısa bir müddet sonra da vefat etti.[171]

Böylece tarihî seyri içinde geçirdiği çeşitli merhalelerden sonra nihayet, Şeyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922)'nin, dahil bulunduğu son Osmanlı kabinesiyle birlikte istifası neticesinde, şeyhülislâmlık makamı, Osmanlılar'la birlikte İslâm âleminden de kalkarak tarihe mal olur.

---

169. Danişmend, *a.g.e.*, V, 165.

170. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. XLI.

171. Ali Emirî, *İlmiye Salnâmesi*, s. 318.

Şehülislâmın Tayin ve Azli: Osmanlı Devleti müesseselerinden biri olan ilmiyye'nin reisi durumundaki şeyhülislâmın bu makama gelebilmesi, basit bir tayin veya formalite işi değildi. Bununla beraber, şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den önce, bu makama gelebilmek için kesin ve tayin edilmiş bir kanun yoktu. Kadıaskerlik, büyük kadılık veya müderrislik yapmış olanlardan münasipleri, bu makama getirilebiliyordu. Fakat Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren şeyhülislâmlık, Rumeli kadıaskeri olanlara verilir oldu. Bu tarihten sonra nâdiren, Anadolu kadıaskeri veya bunun pâyelilerinin getirildiği görülür.[172]

Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren bu makama gelebilmek için bazı merhalelerden geçmek gerekiyordu. Bunun için, müderrislik mertebesini ihraz eden bir kimsenin en az 15-20 sene talebeye ders vermesi, belli mevlevîyetlerden* sonra İstanbul kadılığı, Anadolu kadıaskerliği ve sonunda da Rumeli kadıaskerliğine getirilmiş olması gerekiyordu. Ancak bu sıranın takibinden sonra meşihat makamına gelinebilirdi.[173]

İlmiye sınıfının reisi ve dinî lider olmakla beraber, şeyhülislâmın tayini, bizzat devletin başında bulunan padişah tarafından yapılırdı. Bu tayinde çoğu zaman sadrıâzamın da müessir olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde veziriâzamın azlinde, bazan şeyhülislâmın müessir olduğu da bir gerçektir.

Sadrıâzam, kadıasker veya mâzulleri arasında, kendisiyle anlaşabileceği birisini padişaha empoze edebilirdi. Maamafih, padişah, bazen hiç kimseye sormadan ve hiç kimsenin fikrini almadan da şeyhülislâm tayini yapabiliyordu.[174]

Şeyhülislâmın kim olacağı kararlaştırıldıktan sonra, veziriâzam, o zat hakkında telhis denilen arîzayı padişaha takdim eder; bundan sonra, şeyhülislâm olacak zat,saraya veya icabına göre Paşakapısına dâvet olunup sadrıâzamla beraber saraya giderlerdi.[175]

Şayet, şeyhülislâm namzedi, doğrudan doğruya saraya dâvet edilmiş ise, veziriâzam da çağırılırdı. Teamül gereği, şeyhülislâm tâyin edilenler

172. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 177-178.

* Mevleviyet: Osmanlılarda, yevmiye 300-500 akça alan kadıların vazifelerine verilen isimdir. XVIII. yüzyıldan itibaren mevleviyetler beş kısma ayrılmıştır. Bunlar: Devriye, Mahreç, Bilâd-ı hamse, Haremeyn ve İstanbul kadılıklarıdır. Tafsilât için biraz sonra anlatılacak olan kadılık bahsine bakılabilir.

173. M. Nuri Paşa, *Netayic*, II, 104.

174. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 189.

175. Topkapı Saray Müzesi Arşivi, E. Nr. 8252.

"Arz odası"nda padişahın elini öperlerdi. Fakat, Zekeriyezâde Yahya Efendi'nin şeyhülislâmlığından sonra bu âdet terk edilerek sadece bahçede el öpmekle iktifa edilmişti.[176]

Şeyhülislâmın tayini ile yakından ilgili bulunduğundan, bu makamda en çok kalmış olanlardan da kısaca bahsetmemiz gerekir. Aralıksız, 498 sene devam eden bu makamda, en fazla kalan kişi, Kanunî ve II. Selim devri şeyhülislâmı Ebu's-Suûd Efendi'dir. Meşihat müddeti toplam olarak 28 sene 11 ay sürmüştür. Ebu's-Suud Efendi'den sonra gelenler artık onun kadar kalamamış ve 3-4 senelik bir vazifeden sonra bu makamı başkalarına terk etmek zorunda kalmışlardır.[177] Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den sonra ikinci sırayı, 24 sene ile II. Murad ve Fâtih devri şeyhülislâmı, Molla Fahreddin Acemî (1436-1460) almaktadır. Bu makamda uzun süre kalma imkânını elde eden ve üçüncü sırada bulunan Zenbilli Ali Cemalî Efendi'dir. II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde "mesned-i meşihatta" bulunan bu zâtın hizmeti, toplam olarak 23 seneyi bulmaktadır.[178]

Bazı kimselerin bu makamda uzun süre kalmalarına karşı, bir kısmı da çok az denebilecek kadar kısa bir süre bu vazifede kalabilmiştir.

Memikzâde Mustafa Efendi'nin meşihat müddeti, Osmanlı meşihat tarihinde en kısa olanı olarak bilinir. Bu müddet, 13 saatlik bir zamanı kapsamaktadır. Hizmetin azlığı ve müddetin kısalığı ile ikinci sırada bulunan, IV. Mustafa (1807-1808) devrindeki Sâmanîzâde Ömer Hulusi Efendi (öl. 1812)'nin ikinci meşihatıdır. Bu müddet de bir günlük bir zamanı kapsamaktadır.[179]

Daha önce de belirtildiği gibi mükerrer şeyhülislâmlık, h. 1000 (1591) yılından itibaren Bostanzâde Mehmed Efendi ile başlamıştır. Bu zattan sonra mükerrer vazifeler devam edegelmiştir. Bu tatbikatın neticesi bazı kimseler, birkaç defa bu makama getirilmişlerdi. Bu makama en fazla yani dörder defa gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Cafer Efendizâde Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi.
2. Yusufzâde Cemaleddin Efendi.
3. Musa Kâzım Efendi.

176. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 190.
177. Kramers, *a.g.e.*, XI, 487; Danişmend, *a.g.e.*, V, 166.
178. Danişmend, göst. yer.
179. Danişmend, göst. yer.

4. Haydarîzâde İbrahim Efendi.

5. Mustafa Sabri Efendi.

İsimleri zikredilen bu zevatın son dördü, İkinci Meşrutiyet'in kabine değişikliği sonucu tekraren bu makama getirilmişlerdi.[180] Zira artık II. Meşrutiyetten itibaren şeyhülislâmlar da kabine üyesi olarak onunla birlikte atanır ve yine onunla birlikte vazifeden alınır oldular.

Şeyhülislâmın vazife ve selahiyeti: Kuruluş döneminde vazifesi, sadece şer'î meseleler üzerindeki talepler hakkında fetva vermekten ibaret olan şeyhülislâmın, bu hükümler hakkında hiç bir icra selâhiyeti yoktu. Bununla beraber, hiç bir kadı, onun verdiği fetvayı reddetmeye cür'et edemezdi.[181]

Kuruluş döneminden sonra ise Şeyhülislâmın fetvaları, sadece ammeyi ilgilendiren siyasî sahalara inhisar etmiştir diyebiliriz. Bunun için, devlette, ammeyi ilgilendiren hususlarda mutlaka şeyhülislâmın fetvası gerekiyordu. Böylece şeyhülislâm, fetvaları ile devlette kanunların vazı'lığı vazifesini de üstlenmiş denebilir. Nitekim, Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin tasvibinden geçen kanunnâmenin baş tarafında aynen şöyle denilmektedir:

"Merhum ve mağfurun leh Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvan hazretlerinin zamân-ı bâemanlarında merhum Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi hazretlerinin asrında olan kanunnâme-i sultanîdir ki, şer-i şerife muvafakatı mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanin ve mesâildir."[182] Kanunlaşması için fetva istenilen mevzularda, şeyhülislâmların gözettiği esaslar, İslâm cemaatinin hayrı ve adalet prensibidir. Nitekim, Şeyhülislâm Pîrizade Mehmed Efendi (öl. 1748) "Raiyyet, babasının kaçtığı toprağa geri getirilir mi?" sualine karşı şu fetvayı vermiştir: "Gerçi şer'î maslahat değildir, lakin koyun kimin ise kuzu dahi onundur, deyü şayi, Ancak bu makûlede ûlu'l-emre müracaat olunur. Nizâm-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vacibtir" der.

Kararlarını tatbik edebilme imkânına sahip bulunmayan ve aynı zamanda, Divân'ın âzası da olmayan şeyhülislâma, önemli meselelerin görüşülme ve müzakeresi esnasında müracaat edilirdi. Hattâ bazen, şeyhülislâmlar, hiç kimseye haber vermeden Divan'a girip istedikleri konu hakkında

180. Danişmend, *a.g.e.*, V, 166.

181. Brockelmann, *a.g.e.*, I, 287.

182. "Osmanlı Kanunnâmeleri", *MTM*, (1331), I/1, 49.

mütalâada bulunabilirlerdi.[183]

Devlet teşkilâtı içindeki vazifesi, önceleri sadece fetva vermek gibi bir sahaya inhisar eden şeyhülislâmların bu makamı, İbni Kemal ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirayetli zevatın yetişmesi ile daha da önem kazanmaya başladığından yetki alanı da buna paralel olarak genişlemiştir. Bu yüzden, bilhassa XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilmî tevcihatın şeyhülislâmlara verildiği görülmektedir.[184] Nitekim, 982 (1574) tarihine kadar müderris ve mevali ile müftülerin tertip ve telhisleri hususu, veziriâzamlara ait iken, bu tarihten sonraki bazı veziriâzamların cahil olmaları, bu işlerin şeyhülislâmlara bırakılmasına sebep olmuştur. Böyle bir yükten kurtulmak için Ebu's-Suûd Efendi, Veziriâzam İbrahim Paşa'ya bir tezkire yazarak "Fetva iştigâli vaktimizi istiâb ederken bir bârı dahi üzerimize tahmil bize çevirdir."[185] diyerek bu vazifeyi kabul etmek istememişse de bundan böyle vazife ve selâhiyet alanı daha da genişletilerek, kırk akçadan yukarı" hâriç" ve "dâhil" müderrislikleri ile, orduya tâyin edilecek kadılar; vilâyet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinlerin; Konya'da post-nişîn olan Çelebi Efendi'nin inhası üzerine mevlevî şeyhlerinin ve mevâlî denilen büyük kadılar ile kadıaskerlerin tâyinleri şeyhülislâmlara verildi. Bu, şeyhülislâmlığın en yüksek makam olduğunun bilinmesi ve kadıaskerlerle veziriâzamların haksızlık yapmalarını önlemek içindi. Şeyhülislâm, yapacağı tâyin hususunda kanun gereği, veziriâzam ile görüştükten ve anlaştıktan sonra tayin edileceklerin listesini bir telhis ile veziriâzama bildirir, böylece, onun vasıtasıyla padişahın iradesini almış olurdu. XVII. asır sonları ile XVIII. asırda veziriâzamın muvafakatinin alınması sadece kadıasker ve mevâlî tayinlerine tahsis edilmiştir. Diğerleri için böyle bir muvafakata ihtiyaç yoktu.[186]

Böylece şeyhülislâm, günümüzün hem Adliye, hem de Millî Eğitim Bakanlıkları vazifesini üstlendiği gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesini de üstlenmişti. Bütün bu vazifelerle yükümlü tutulan şeyhülislâm, sadece belli bazı tâyin ve fetva işlerinin tedvini ile yetinmiyordu. O, medreselerin idare ve kontrolundan da mes'ul tutuluyordu.[187]

Önceleri, Divan-ı hümayûn âzası olmayan şeyhülislâmların meclise

183. Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s. 175; Ali Emirî, *İlmiye Salnâmesi*, s. 312.

184. M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, I, 135.

185. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhis*, 138a.

186. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 179-180.

187. Mübahat S. Kütükoğlu, 1869'da Faal İstanbul Medreseleri, İstanbul 1977, s. 3.

girmesi, II. Mahmud (1808-1839) devrine rastlar. Bu devirde, kadıaskerler meclisten çıkarılmış, onların yerine şeyhülislâm gelmiştir. Tanzimat'ın ilânından 1908 senesine kadar nâzırlar gibi değiştirilebilen şeyhülislâmlar, bu tarihten sonra, kabine ile değiştirilir olmuşlardı.[188]

Tanzimat'la birlikte nâzırlık derecesine inen şeyhülislâmlık makamı, 1876'da Mithat Paşa tarafından ilan edilen Kanun-ı esâsî'nin 27. maddesine göre kendisine tanınan hak mucibince derece bakımından öbür nâzırlara olan üstünlüğü muhafaza edildi. Mezkûr maddede: "Sultan, sadrıâzamı ve şeyhülislâmı kendisi seçer, diğer nâzırlar ise sadrıâzam tarafından tâyin olunurlar" denilmektedir.[189]

Şeyhülislâmlık makamının devlet teşkilatı içindeki ehemmiyeti, bir hayli yüksekti. Bu ehemmiyet, ifadesini teşrifatta bulurdu. Bu mânâda şeyhülislâm, zamanının İmam Ebu Hanife (H. 80-150)'si gibi teşrifat üstü kabul edilirdi. Onun, sadrıâzam ve sultan huzurundaki teşrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanların cenaze merasiminde, yeni hükümdara beyat ve kılıç kuşatma (Kılıç Alayı) esnasındaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferrüatiyle tesbit edilmiştir.[190]

Şeyhülislâmın maiyyeti: Osmanlı devlet teşkilâtı içinde önemli bir yeri bulunan şeyhülislâmların, XVIII. asra kadar belli ve herkesçe bilinen bir daireleri yoktu. Şeyhülislâm olarak tayin edilen zatın konağı müsaitse kendi konağında, değilse münasip bir konağa taşınarak orada vazifesini icra ederdi. Nitekim, Ali Cemalî Efendi'nin kendisinden istenen fetvaların cevaplarını, konağının penceresinden, iple sarkıttığı bir zenbile koymak gibi bir âdetinin bulunduğunu ve bundan dolayı da "Zenbilli" adını aldığını biliyoruz.[191] Bu bilgi, bize onun kendi konağında vazifesini icra ettiğini göstermektedir.

Osmanlılarda XVIII. asır sonlarına doğru başlayan idarî yenileşme hareketlerinin sonucu olarak, zamanla reisi şeyhülislâm olan idarî bir kısım meydana geldi. Daha önce, belli bir dairesi bulunmayan şeyhülislâma, Tanzimat döneminde Yeniçeri Ağası'nın dairesi tahsis edildi. Artık bundan sonra buraya "Şeyhülislâm Kapısı" veya "Bab-ı Fetva" denmeye başlandı.[192]

188. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, III, 350; Kramers, "Şeyhülislâm", *İ.A.*, XI, 488.

189. Kanûn-ı Eshasî, mad. 27; Ali Emirî, *İlmiye Salnâmesi*, s. 2.

190. Tafsilat için bk. *İlmiye Salnâmesi*, s. 319.

191. Taşköprülü, *Şakaik*, s. 174.

192. Kramers, *a.g.e.*, *İA.* XI, 488.

Devlet teşkilâtı içindeki durum, yetki ve vazifesine uygun olarak şeyhülislâmın maiyetinde de hayli kabarık bir memurlar kadrosu teşekkül ediyordu. Birçok memuru yanında, başlarında "Fetva Emini" bulunan ve pek mühim bir daire olan fetva kalemi vardı. Bu dairede müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu. Dairenin başında bulunan Fetva emini, fıkıh, yani İslâm hukukunu çok iyi bilen bir kimse olurdu. İstenilen fetvayı bulmakla yükümlüydü. Bu zatın maiyetinde de yirmi kadar kâtip olup bunlar, verilen fetvaları yazarlardı.[193]

Fetva eminliğinin ihdası, Şeyhülislâmın sefere iştiraki veya hastalanması gibi anormal bir durumun ortaya çıkması yüzündendir. İlk fetva emininin, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin hastalığı üzerine tâyin edildiği ve bu zatın da Balıkesirli Mehmed Muhyiddin Efendi olduğu bildirilmektedir.[194]

Şeyhülislâm dairesinde, fetva eminliğinden başka daha bazı önemli memuriyetler de vardır, bunlar:

Kethüda: Siyasî ve iktisadî işlerinde şeyhülislâmın vekili olan kethüda, onun adına hareket ederdi.[195]

Telhisçi: Şeyhülislâmın, hükümet nezdindeki temsilcisi durumundaki memuru olup, hukuk, dinî işler ve kanunlara ait muamelelerde hükûmetle temas ederdi. Şeyhülislâmın, müderris ve mevali tayinleri bunun vasıtasıyla ve Reisü'l-Küttab'ın delâletiyle veziriâzama arzolunurdu.[196]

Mektupçu: Şeyhülislâmın divan efendisi veya mühardarı ve şimdiki ismiyle yazı işleri müdürü idi. Meşihattan çıkan buyruldular, tayin rüusu ve beratları ile icâzetnâmelerin yazıldığı daire bunun emri altında idi. Keza şeyhülislâmın mührü de bunda (mühürdar) bulunurdu.[197]

Şeyhülislâmın maiyetindeki bu memurlardan (daire müdürleri) her birinin kendisine ait ve müstakil daireleri bulunmakta idi.[198]

XIX. asırda maiyeti daha da genişleyen şeyhülislâmlık makamının bu devirdeki memurları, kadıasker ve İstanbul kadısı maiyeti de dahil olmak üzere şunlardı:

193. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 196.
194. Veli Ertan, *Meşhur Şeyhülislâmlar*, İstanbul 1969, s. 11.
195. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 198; Kramers, *a.g.e.*, *İ.A.*, XI, 488.
196. Uzunçarşılı, aynı yer.
197. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 198-199.
198. Kramers, *a.g.e.*, *İ.A.*, XI, 488.

Ders vekili, Fetva emini, Şeyhülislâm mektupçusu, Arzuhalci, İlâmat mümeyyizi, Rumeli kadıaskeri tezkirecisi, Kassam-ı askerî, Rumeli şer'iyyatçısı, Rumeli vekayı kâtibi, Anadolu kadıaskeri tezkirecisi, Anadolu vekayı kâtibi, İstanbul Kadısı müşaviri, İstanbul şer'iyatçısı ve İstanbul kadısı vekayi kâtibi. 1293 (1875) yılındaki uygulamaya göre meşihat daireleri büyük memurları (müdürleri) ise şunlardı:

Ders vekili, fetva emini, Meşihat mektupçusu ve üç muavini, İlâmat-ı şer'iyye mümeyyizi, Meşihat arzuhalcisi ve iki muavini, İlâmat-ı şer'iyye mümeyyiz muavini, maaş-ı ilmiyye kâtibi, Reisü'l-müsevvidîn. Bunların her birinin de müteaddid memurları vardı.[199]

2. KADILIK

Osmanlılar, kendilerinden önceki İslâm devletlerinin geleneklerine uyarak kadı tayininde çok titiz davrandılar. Zira İslâmî anlayışa göre adaletle hükmetmek bu dinin en önemli prensiplerinden biridir. Bu bakımdan Osmanlılar, herhangi bir kimseyi değil, her yönü ile tanınmış ve güvenilir kimseleri bu makama getiriyorlardı. Kuruluş döneminden itibaren İslâm dünyasının maruf aileleri bir taraftan Anadolu'ya gelirken bir taraftan da açılan medreseler kaza tarikini ihtiyar edecekleri (kadılığı seçecek olanları) yetiştiriyordu. Hatta başlangıçta kaza işinin İslâm an'anesine uygun olarak camilerde görülmesi için Bursa'daki Yeşil Câmi ile Yıldırım câmileri dâva görülebilecek bir şekilde yaptırılmışlardı.[200] Nitekim Bursa'daki Yeşil Câmi gözden geçirilecek olursa, biraz yüksek olan minberle mihrab arası namaza, fiskiyenin bulunduğu ve nisbeten alçak olan yer dâvacılara, iki tarafındaki odalar da dâvaları görecek olan kadı ve kadıaskerlere tahsis edilmişti.[201]

Osmanlılarda kadı nasbı ilk defa Osman Gazi tarafından, kayınpederi Şeyh Edebalı'nın damadı ve talebesi olan Dursun Fakih ile başlar. Devletin istiklâl ve hükümranlığına bir işaret olan ilk hutbeyi okuyan kimse de aynı zattı.[202]

---

199. 1272 ve 1273 h. senelerine ait salnâmelerden naklen bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 199.
200. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 120.
201. Osman (Nuri) Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 199.
202. Ali Emiri, "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi", *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334, s. 315-316.

Osmanlı devlet teşkilâtında, kadı'nın adlî görevi yanında idarî, ilmî ve hatta askerî görevi de vardır. Çünkü Osmanlı şehir idaresinde beledî ve mülkî idare fonksiyonları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Kadı, şehrin yargı mercii olduğu kadar, asayişin âmiri, vakıfların denetçisi, beledî hizmet ve zâbıta görevlerinin de âmiridir. Bütün bu vazifeleri yerine getirmesinde kendisine yardım eden bazı yardımcıları vardır. Böylece kadı'nın yükü hafifletilmiş olur. Mesela kadı'nın yanında Subaşı, Böcekbaşı, Çöplük Subaşısı Mimarbaşı gibi Yeniçeri ocağına bağlı zâbit ve görevliler, genel güvenlik, temizlik ve imar düzeninin sağlanmasına kadar çeşitli alanlardaki zâbıta hizmetlerini yerine getiriyrolardı. Keza çarşı ve pazarın kontrolü, narhın tesbiti, dinî emirlerin yerine getirilip getirilmediğinin gözetilmesi, kötülüklerin işlenip işlenmediğinin kontrolü, (emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker), bazı günlük vergilerin (yevmiye-i dekâkin gibi) toplanmasında da kadı'nın en büyük yardımcısı "İhtisâb Ağası" (Muhtesib)dır.[203]

Osmanlı toplumunda önemli bir yeri bulunan kadılar, biri Anadolu, diğeri de Rumeli olmak üzere iki kadıaskerliğe bağlıydılar. Bunlar, bağlı bulunduğu kadıaskerliğin icray-ı faaliyet eylediği sınırlar dahilinde adalet tevzi edip hizmet görürlerdi.

Osmanlı ülkesinde kadı olabilmek için medresinin yüksek derecelerinden mezun olmak gerekiyordu. Bunun aksini düşünmek mümkün değildi. Tahsilsiz sadrazam olunabilirdi ama en küçük bir kazaya kadı olunamazdı. Vazifelerinin önemi, halk ile olan münasebetleri ve adalete gölge düşürmemek için kadılar, bazı işleri yapamazlardı. Ticaret yapmak, borç alıp vermek, hediye kabul etmek, umumî ziyafetlerde bulunmak. Zira böyle işler onların hüküm vermesinde ileride herhangi bir şüpheye sebep olabilir. Bu bakımdan onlar her türlü hareketlerden kaçınmak zorunda idiler.

Osmanlı kadısı sancak ve kazalara tayin edilirdi. Hiyerarşide sancak kadıları daha üstün idiler. Kadı ilk olarak kazaya tayin edilerek yevmiye 20 akça ile vazifeye başlardı. Rumeli kaza kadılıkları dokuz, Anadolu on, Mısır ise altı sınıfa ayrılmıştı. Bir kadı terfihen son basamağa geldiğinde yevmiyesi 150 akçaya yükselmiş olup "eşref-i kudat" adıyla anılan zümreden sayılırdı. Kaza kadılarının görev süresi bir yerde 20 ay, Mevleviyetlerde de bir seneyi geçemezdi.[204] Bu müddeti dolduran kadı, mazul sayılarak yerine

203. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 41-44.

204. Tevkiî Abdurrahman Paşa "Osmanlı Kanunnâmeleri", *Milli Tetebbular Mecmuası (MTM)* (1331), I, 541.

sırada olan bir başkası atanırdı. Müddetini dolduran mazul kadı, İstanbûl'a gelerek her Çarşamba günü kadıasker dairesine devam edip sıra beklerdi. Bu bekleyişe "zaman-ı infisal"ı denilip, sonraki tayinine de "zaman-ı ittisâl"ı adı verilir. Kadıların bu kadar kısa bir zamanda yer değiştirmesi, muhtemelen terfi imkanlarının tıkanmaması ve halk ile adalete şüphe düşürecek kadar ileri gidebilecek bir yakınlık peydah etmemeleri içindir. Bundan başka, devamlı olarak adlî problemlerle karşı karşıya kalan ve bu yüzden "ulûm ve fünûn" ile iştigalden uzak kaldıkları düşünülerek, vazifedeki müddetleri belli dönemlere bağlanmış, böylece onlara İstanbul'da yeniden bilgilerini tazeleme imkânı verilmiş oluyordu.

Kaza kadılığından yükselen kadı, sancak kadısı olur ve mevleviyet pâyesi alırdı. Mevleviyetler, kadıların aldıkları yevmiye nazarı itibara alınarak 300 ve 500 akçalık olmak üzere iki kısma ayrılır. Mevleviyetlerde kadılık müddeti bir senedir.

XVIII. yüzyıldan itibaren mevleviyetler beş kategoriye ayrılmıştı. Bunlar: Devriye, Mahrec, Bilâd-ı Hamse, Haremeyn ve İstanbul Kadılığı idi.

1. Devriye Mevleviyeti: Bu mevleviyet, kategorinin en alt derecesidir. Maraş, Anteb, Bosna, Sofya, Belgrad, Bağdad bu yerlerden bir kaçıdır.

2. Mahrec Mevleviyeti: Kudüs, Haleb, Tırhala, Galata ve İzmir gibi yerlerdir ki sayıları onbir kadardır.

3. Bilad-ı Hamse: XVIII. asırda bu sınıfta yer alan mevleviyetler şunlardı: Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe, Bu beş kadılığın dereceleri eşit idi. Bu mevkiye yükselenlerden herhangi birisi sırası gelince Haremeyn Mollası (Kadı) olur veya pâyesini alırdı.

4. Haremeyn Mevleviyeti: XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mekke kadılığına ilâveten Medine-i Münevvere de bu kadılığa bağlanarak Haremeyn mevleviyeti adı ile İstanbul kadılığından sonra en yüksek dereceyi işgal eyledi.

5. İstanbul Kadılığı: Mevleviyetler içinde en yüksek kademe İstanbul kadılığı idi. Bundan sonra normal olarak sıra Anadolu Kadıaskerliğine gelirdi.[205]

Osmanlı devlet teşkilâtında hâkim sıfatıyla davaları sonuçlandırıp kararа bağlayan kadıdır. Kadı hükmü olmadan hiç kimse ceza tertip ve infa-

205. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 94-103.

zında bulunamaz.[206] Bu, Osmanlı adlî sisteminin temel prensiplerinden biridir. Bununla beraber, mahkemede değil de, yerinde hallolunması zarurî olan veya tahkikat ve keşif gibi işleri gerektiren hallerde kadı, her zaman mahkemeden ayrılamayacağı için, kendi adına bu işleri görmekle vazifelendirilen bir yardımcı kullanır. Gerek bu şekilde kullanılan yardımcı, gerekse bizzat kadı tarafından kendi kazasına gönderilip onun adına hükmeden ve onun gibi bütün yetkileri haiz olan kimseye "Naib" denir. Kadıların tayin oldukları kazanın büyük veya küçüklüğüne göre nâiblerin sayısında da farklılık olurdu.Genellikle kadılar, kendi kazaları dahilindeki nahiyeleri, nâib ismiyle tayin ettikleri bir şer'î memura iltizama verirlerdi. O memur da bulunduğu nahiyede kaza kadısı adına nahiyenin şer'î muamelelerine bakardı. Nâib olacakların da mutlaka yüksek tahsil görmüş, halk arasında ahlâk ve fazileti ile tanınmış kimseler olmaları gerekirdi. Zira o da kadı'nın sahip olduğu bütün hak ve yetkilere sahip olan bir kimse olarak hüküm vermekteydi. Bu sebeple, kadı nâiblerinin de dürüst, ahlâklı bilgili ve faziletli kimseler arasından seçilmesi icab eder. Bütün bu söylediklerimizi bünyesinde toplayan ve bir sureti Anadolu Kadıaskerine de gönderilen Evahir-i Muharrem 1173 (21-30 Eylül 1759) tarihini taşıyan aşağıda metnini vereceğimiz hüküm, gerek kadılarda gerekse nâiblerde bulunması icab eden sıfatları ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda sırf menfaat temin etmek gayesiyle, bazı kadıların başvurduğu gayr-i hukukî yollara da işaret etmektedir. Benzeri birçok vesika arasından rastgele alınan bu belge, büyük bir ehemmiyet arzetmektedir. Hukuk bilmeyen bazı kimselerin naib olarak tayin edilmelerinin, şer'î hukuk esaslarına göre idare edilen devlet ve halk için ne kadar zararlı olduklarını da yine bu belgeden öğreniyoruz. Bu konuda hem daha fazla bilgi vermesi, hem de orijinalitesi bakımından vesikanın metnini aynen buraya almayı faydalı bulmaktayız.

"Rumeli Kadıaskeri edâmellahu fezailehuya hüküm ki: Ümenay-ı din-i mübin ve hademe-i şer'-i Seyyidi'l-mürselin olan kudata taklid-i kaza veyahut te'yid-i maişet cihetiyle müstahakkine kaza tevcih ve itâ olundukta binnefs kendileri gidüp hükümet-i kazayı icrâ ve özürleri oldukta icray-ı ahkâm-ı şer'iyyeye kadir munassak ve müteşerrî' kimesneleri yerlerine nâib nasb ve tayin edüp bu vechle ahval-ı kudat muntazam ve mazbut ve nizam-ı bilâd ve ibâd rabıt-ı ahkâm-ı şer'iyye ile mustahkem ve merbut iken kazaya mutasarrıf ve naib olanlar ziyade celb-i menfaat ve tahsil-i rahat için bin-

206. Robert Anhegger-Halil İnalcık, *Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Ankara 1956, s. XVII.

nefs kendileri memur oldukları mahalle gitmediklerinden gayrı niyâbet ve hükümetleri ahkâm-ı şer'iyye icrasına kadir kimesnelere sipariş etmeyüp nâdân ve cahil ve ilm-i sakdan âri ve mütegafil olanlara ve belki hilye-i fadl ve irfandan âtıl âyan ve serdarlara ziyade meşahire ile tefviz eylemeleri anlar dahi kazalarına varup kazalarında meydana gelen olayları yanlış ve rüşvet ile çeşitli hüccet verdikleri. Bundan böyle benzer olayların olmaması için dikkat etmeleri..."[207] Görüldüğü gibi bu hüküm, ülkede gayr-i kanunî olaylara vesile olacak durumların ortadan kaldırılması için doğrudan kadılarla ilgisi bulunan Rumeli Kadıaskerinin dikkatini çekmekte ve kendisinden böyle olaylara meydan vermemesi istenmektedir.

Osmanlı toplumunda kadı, yegane şahsiyet olarak özelliğini korurken, hükümlerine dışarıdan herhangi bir şekilde müdahale ve tesir edilmesi söz konusu değildir. Zira görevi, onun başkasının tesiri altında kalmasına müsaade etmez. Eğer böyle bir durum (tesir altında kalma) söz konusu ise veya istenmeyen bir olaya karışmış ise o zaman vazifesinden azledilerek çeşitli cezalara çarptırılırdı.[208] İslâm ve Osmanlı adlî teşkilâtının ne denli iyi olduğunu, adalet müessesesinin devrine göre mükemmel işleyip herhangi bir tesir altında kalmadığını açık bir şekilde anlatması bakımından, yabancı bir müellifin bu konudaki sözlerini buraya almak suretiyle bu teşkilâtın nasıl bir anlayışa sahip olduğunu ve hangi temellere dayandığını göstermek istiyoruz.

"İslâm, adaleti ibâdetten üstün tutmuştur. Kadıyı azletmek selahiyeti yalnız hükümdara mahsustur. Kadıyı, kendi namına halka adalet tevzi etmek üzere padişah tayin eder. Bir kadı'nın şahsî hayatında bir leke varsa, faziletli değilse, içki içiyorsa hiç bir kuvvet onu yerinde muhafaza edemez. Kadı'nın bilgili olması şarttır. İmam Şafiî, cahil kadı'nın hükmünü geçersiz saymıştır. Kadı, her şartta vakar ile hareket etmeye mecburdur. Şiddet hareketinde bulunamaz, tehdid edici söz söyleyemez, sert tavır takınamaz, hatta konuşurken sesini yükseltemez. Bir kadı, yalnız padişahı değil, hüküm vererek Peygamberi de temsil ettiğini asla unutamaz."[209] Gerçekten Osmanlı kadısı hükümlerinde tamamen serbest ve vicdanına göre hareket ederdi. Pa-

---

207. BOA. C. Adliye, nr. 251.

208. Evahir-i Safer 1213 (5-14 Ağustos 1798) tarihli bir belge Filibe Kadısı Hasan'ın, haksız olarak halktan "cerime" ve diğer bir takım bahanelerle akça aldığı için Hanya'ya sürgüne gönderildiğini göstermektedir. BOA. C. Adliye, nr. 1189.

209 'Ohsson, (VI, 173-178)den naklen bk. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 271.

dişah bile onların tarafsızlığına gölge düşürecek bir davranışta bulunamazdı. Hergün cemaatla namaza devam edemiyen Yıldırım Bayezid'in, bir davada şahitliğini kabul etmeyen Bursa kadısı Molla Fenarî, Allah hukukuna riayet edemiyen kimsenin, kul hakkının gözetilmesi gereken yerlerde de dikkatsiz davranabileceğini düşünmesi onun böyle bir harekette bulunmasına sebep olmuştur.[210]

Daha önce bir kısmından bahsettiğimiz yardımcılardan başka, mahkeme kâtipleri de tabii olarak mahkeme bakımından kadı'nın yardımcılarıdır. Fakat bunlar dışında, Osmanlı adlî teşkilâtı için bilmemiz ve üzerinde ehemmiyetle durmamız gereken bir husus daha vardır ki, o da mahkeme esnasında kadıların yanında bulunan bir jürinin mevcudiyetidir. Bütün şer'iyye sicillerinde (mahkeme kararları) bol bol örneklerini gördüğümüz ve adlî teşkilâtımızın iftihar vesikalarından olan bu jürinin mahiyetini Mustafa Akdağ'ın kendi ifadesi ile buraya alıyoruz.

"Bir defa, mahkemelerin mutlak surette alenî cereyan etmekte olmasına ehemmiyetle işaret etmeliyiz. Kadıların, dâvalara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda, yanlarında "Şuhudu'l-hal" yahut "Udûdu'l-müslimîn" veya "Şuhûdu'l-udûl" tabirleri ile dâvalarda bir bilirkişi heyeti halinde mevcudiyetlerine zabıt metinlerinde itina ile işaret olunan ve ayrıca sicile geçen kararların altında adları yazılı bulunan beş, altı ve bazan daha fazla sayıda şahitler heyeti vardır ki bunlar, mahkemeye bir jüri mahiyeti vermektedir. Filhakika bunlar katiyyen görgü şahitleri olmayıp, tamamiyle muhakeme tarzının müşahidleridirler. Tabii, kadı'nın dâva ile ilgili taraflardan herhangi birisini tutmadığı, müdafaalarını serbestçe yapmalarına tam bir imkân verdiği itiraf veya inkârlarında tazyik vesair yollarla tesir etmeyip, tamamiyle tarafsız bir hakim olarak hareket ettiği hususunda en iyi vesikanın, adı geçen müşahidler olduğu görülüyor. Kararların yazılış şekli de bu esasa dayanmaktadır. Çünkü kadı'nın taraf tutması veya herhangi bir maksatla dâvaya müessir olmak suretiyle adaletin tecellisine mani olduğu hallerde, herkesin, her dâvada başşehre giderek dâvasını divanda gördürmesi mümkün olmadığından dolayı, bu müşahidler heyetinin mevcudiyeti, mahkemede hakkın yerini bulması için çok mühim bir hadise olarak kabul olunmalıdır. Bundan başka kadı, dâvaya baktığı esnada, onun bu müşahidlerle müşaverede bulunduğunu da biliyoruz. Şer'î kanunlar yanında örf ve âdetin ehemmiyetle gözde tutulması lazım gelen mahkemelerde kararlarını verir-

210. Taşköprülüzâde İsameddin Ahmed, *eş-Şekaiku'n-Numaniyye*, s. 19.

ken birçok defa örf ve âdete vukufsuzlukları yüzünden yanılmaları mümkün olan kadıların bu şekilde hareketleri elbette yerinde idi. Osmanlı rejimi devri mahkemeleri bir gelenek halinde işleyip durmuştur. Yalnız bahsettiğimiz bu müşahidlerin seçilişi, gelişi güzel olmayıp, kasabadaki ileri gelen şahsiyetlerin tercih olunduğunu unutmamalıdır. Böylece meşhur müderrisler, âyan ve eşraftan olanlar buraya dahil oluyorlardı. Şuhûdu'l-hal denen yahut bizim bilirkişi heyeti diyebileceğimiz bu adı geçen müşahidler heyetini teşkil eden kimseler her mahkemede aynı kadro ile bulunmayıp, bazan birkaç kişi değiştiği gibi, sayılarını da tayin etmek mümkün değildir. Çünkü belli başlı sekiz on kişinin isimleri kayıt olduktan sonra "... ve gayrihim" sözünün ilavesi, diğer bir kısımlarının isimlerini kaydetmekten vazgeçildiğini ifade etmektedir.

"Kadıya hükümlerinin şer'a uygun olması bakımından yol gösteren diğer bir müşavir de kazanın müftüsüydü. Kendisi mahkemede bizzat bulunmayan müftü, taraflardan, şer'-i şerife göre, dâvasında haklı olduğu kimseye bir fetva verir, o da bunu mahkemeye ibraz ederek hükmün kendi lehinde olmasını taleb ederdi. Mamafih doğrudan doğruya kadı'nın kendisi de müftüye fetva için müracaat etmekteydi. Herhalde kadı tereddüd ettiği hallerde bu yola gidiyordu. Mahkeme kararlarında kadı'nın daima fetvaya uyduğu görülüyorsa da, müftünün fetvasındaki hukuki mesnedi yerinde bulmadığı hallerde, kadı'nın nasıl hareket ettiğine dair misallerimiz yoktur. Öyle sanıyoruz ki, mutlaka fetvaya uymak lazım geldiğine göre, kadı veya fetva gereğince dâvayı kaybeden taraf, bu fetvayı hükümsüz bırakmak için, daha selâhiyetli birinden, ihtimal en sağlamı Şeyhülislâm'dan yeni bir fetva almak mecburiyetinde bulunuyordu. Şu halde görüyoruz ki herhangi bir tesir ile veya vukufsuzluğu yüzünden kadı, hükmünün adalete aykırı olmaması için, müftü ve adı geçen müşahidler heyeti bir nevi ilk kademe temyiz vazifesini görüyorlardı. Kaza dairesini teşkil eden topraklarda çıkan vak'aların ve kaza halkının bütün muhakemeleri yalnız o kaza mahkemesinde görülür, başka bir kazaya dava naklolunmazdı. Yalnız başşehre gidip davasını Divan'da gördürmek herkes için daima mümkün bulunmaktaydı.[211]

Osmanlı toplumunda vezirler, valiler vs. gibi devlet ileri gelenleri her ne suretle olursa olsun hukuki işlere müdahalede bulunmazlardı. Kadılar, bu hususta serbest ve sadece vicdanlarına göre hareket ederlerdi. Hiç kimse onların tarafsızlığını bozma cesaretini gösteremezdi.

211. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul 1974, I, 404-406.

İhdasından itibaren kadıaskerlere, daha sonra bir kısmı meşihat makamına bağlanan kadılık müessesesi, 1839'dan itibaren çeşitli değişiklikler geçirdi. Nihayet Cumhuriyetin ilanı üzerine ünvanı ile birlikte eski teşkilatı ile birlikte bu müessesese de tarihe mal oldu.

3. NAKÎBÜ'L-EŞRAFLIK

Osmanlı Devleti'nin bir yönü ile idarî diğer yönü ile ilmî teşkilâtına bağlı bulunan müesseselerden biri de Nakîbü'l-eşraflıktır. Bu devlette, ilmiye sınıfı mensuplarına tanınan imtiyazın, başka hiç bir devlette tanınmadığına daha önc etemas edilmiştimişti.[212] İlmiye sınıfına gösterilen bu saygı ve hürmetten daha fazlası, Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere gösteriliyordu. Filhakika onlara gösterilen bu saygı, sadece Osmanlıl hükümdarları, değil, İslâm dünyasının her devir ve ülkesinde vardı. Bunun içindir ki, Osmanlılar, Mısır'ın fethini müteakip Yavuz Sultan Selim zamanında "Hadîmü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn" ünvanını almalarına ve bu tarihten sonra Mekke ve Medine (Hicaz) ile sıkı bir ilişkide bulunmalarına rağmen daha Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Nakibü'l-eşraf tâyin etmişlerdir.[213]

Vazifesi, nesl-i pâk-i necib (Hz. Peygamber'in nesli)ten gelmiş bulunan seyyid[214] ve şerif[215] lerin işlerine bakmak, neseplerini kayd ve zapt etmek, doğum ve ölümlerini deftere geçirmek, onları adi bir sanata girmekten ve fena hallerde bulunmaktan alıkoymak, haklarını korumak, sülaleden olan kadınların küfvü olmayanlarla evlenmelerine mani olmak gibi hususları ihtiva eden nakibü'l-eşrafın bizzat kendisi de Hz. Peygamberin soyundan gelenlerden tayin edilirdi.

Biraz önce de belirtildiği gibi, hemen hemen her Müslüman ülkede varlığı bilinen Nakîbu'l-eşraflık teşkilâtının gördüğü hizmetler de aşağı-yukarı aynıdır. Nitekim Mısır'da Nakibü'l-eşraf, Hz. Ali'nin zevceleri olan Fatımatü'z-Zehra evladından olanlara nezaret ederdi. Onların neseblerini tahkik ve teftiş eder, aralarındaki anlaşmazlıkları çözüp karara bağlar ve onları

212. Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, I, 213.

213. Rifat Efendi Davhatu'n-nukaba, s. 7; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicu'l-Vukuat*, İstanbul 1294, I, 136.

214. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin neslinden gelenler için kullanılan bir tabirdir.

215. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın neslinden gelenler için kullanılan bir tabirdir.

gayr-i ahlâkî hallerden men ederdi. Fatımîler zamanında bu makama "Nikabetü't-talibîn" denirdi.[216] Hz. Peygamber'in neslinden gelenlerin Türkiye Selçukluları zamanında da mevcud olduklarını vesikalarla belgeleyen Osman Turan, onların yeryüzüne dağılma sebeblerine temasla:

"Vesikada, Sadreddin Yusuf'un asaleti, nesebinin sıhhatı ve dindarlığı kaydedilerek Selçuk Türkiyesinin seyyidleri reisliğine tayin edildiği, eskiden olduğu gibi onun, evladı ve torunları için (maişet temini için daimî gelir) tecdid edilip ona bağışlandığını, seyyidlerin ahvalini zapt etmesi, nesebi sahih olan seyyidlere rivayet..." Emevî ve Abbasî devirlerinde vuku bulan hilafet mücadeleleri dolayısıyla bir çok tazyiklere uğrayan Hz. Peygamber evladı (seyyid ve şerifler) İslâm dünyasının her tarafına dağılmıştı. Bunlar, çok itibar görür ve devletler kendilerine tahsisat bağlardı."[217] der.

İslâm âleminde, seyyid ve şeriflere gösterilen bu rağbetten dolayı bir çok kimse bunu istismar edip kendisinin seyyid olduğunu (müteseyyid) iddia eder oldu. Her yer ve zamanda görülmesi mümkün olan bu tip iddiaların önünü alabilmek ve gerçek seyyid ile müteseyyidleri birbirinden ayırmak işine çok önem veriliyordu. Bunun için de yeni doğan her seyyidin neseb defterinin tutulması, isminin kaydedilmesi ve anne ile babasının da belirtilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nde bu iş biraz daha sıkı kontrol ediliyordu. Bunlar (seyyid ve şerif), deftere kayd edildikleri gibi ellerine de "temessük" adı verilen tanıtıcı bir kimlik belgesi veriliyordu. Nitekim, H. 976 senesi Receb'inin başlarında (1568 Aralık sonu) Defterdar Ahmed Çelebi'ye gönderilen bir hükme göre:

"Hacı Mansur ve Bayram adındaki şahıslar seyyid olduklarını iddia etmektedirler. Bunun üzerine adı geçenler nakibü'l-eşraf önünde sahih seyyid olduklarını isbat ederlerse deftere kayd ettirilmeleri ve ellerine temessüklerinin verilmesi emr edilmektedir.[218]

Böyle bir teftişte seyyid olduklarını isbat edemiyenlerin de başlarına sardıkları yeşil sarıklarının alınması gerekmektedir. Zira yeşil sarık sarmak, seyyidliğin en önde gelen işareti idi. Nitekim H. 984 senesi Şevval ayının sonlarında (1577 Ocak başı) Bursa kadısına gönderilen bir hükümde gerçekten seyyid olmayanların Nakibü'l-eşraf'ın göndereceği adamları vasıta-

216. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970, s. 388-89.

217. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s. 55-56.

218. BOA. Mühimme Defteri, No. 7, s. 979.

sıyla teftiş edilmeleri, siyadetini isbat edemeyenlerin başlarında bulunan yeşil sarıklarının alınması gerektiği bildirilmektedir.[219]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kısa bir müddet sonra burada da gördüğümüz bu müessesenin kuruluşu hakkında Rif'at Efendi Davhatü'n-Nukaba adlı eserinde şunları söyler:

"Yıldırım zamanına kadar seyyidler için bir nakib ve zabıta tayin edilmemişti. Ancak daha önceleri ve onun devrinde bir çok âlim ve fâzıl kimse Osmanlı ülkesine geliyorlardı. Yıldırım zamanında Buhara'dan kalkıp gelen Seyyid Ali Neta' ki "cedd-i âlâları" Seyyid Muhammed, Bağdad'da eşraftandı. Padişah bu durumu anlayınca onu tâife-i aliyye-i sâdâta zâbit ve nâzır tayinle "kendileri için Ebû İshak zaviyesini bina eyleyerek tevliyetini ahfadına şart kılmıştı. Timur vak'asında Molla Fenari ve Şeyh Muhammed Cezerî ile birlikte hapsedilmişti. Hapisten kurtulduktan sonra Hacc farizasını eda etmek üzere Mekke'ye gitti. Dönüşte vefat eyledi. Yerine oğlu Seyyid Zeynelabidin geçti. Onun da vefatı ile bu makam uzun bir müddet boş kaldı. Ancak İkinci Bâyezid (Bâyezid-i veli) devrinde H. 900 (1494/95) tarihlerinde "Emirî" mahlaslı Kırımlı Seyyid Mahmud Efendi Arap ve Acem seyahatını bitirip Osmanlı ülkesine gelmişti. Âyan ve cumhurun ittifakı ile seyyidlere nâzır tâyin edildi. Araplarda bu vazifeyi alana "nakibü'l-eşraf" dendiği için adı geçen zatın menşuru dahi bu ünvanla tayin edilerek ilk olarak bu zat hakkında nakibü'l-eşraf tabiri kullanıldı. Önceleri günde 25 akça vazife ile maaş alıyordu.[220] Daha sonra bu maaşı yevmiye 70 akçaya çıktı.[221]

Mevzumuza ışık tutacağı için Ali Emirî (öl. 1924)'nin nakibü'l-eşraflıkla ilgili verdiği malumata temas etmeden geçemiyeceğiz:

"Selâtin-i Osmaniyye'nin sâdât-ı kiram hazeratına fevkalâde hürmet-i mahsusları olduğundan bu silsile-i mübarekeye bazı müteseyyidler karışmamak ve bir seyyid-i sahihu'n-neseb bir memlekete seyahat ederse hakkında hürmet olunmak ve şayet gittiği şehirde temekkün ve tavattun buyurursa ismi zabt ve kayd olunmak üzere hicretin sekiz yüz tarihinde selâtin-i Osmaniyye'nin dördüncüsü olan Yıldırım Bayezid tarafından o vakit payitaht olan Bursa'da Nakibü'l-eşraf ünvaniyle sâdâttan olmak üzere memur-i

219. BOA. Mühimme Defteri, No. 29, s. 62.

220. Rifat Efendi, *a.g.e.*, s. 78.

221. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s. 107.

mahsus tâyin buyrulmuş ve Fâtih İstanbul'u zapt ettikten sonra da bu hususa itina buyurdukları gibi mahdumları sultan Bâyezid-i sani zamanında umum vilayet ve liva merkezlerine vesair icabeden mahallere de Nakibü'l-eşraf vekili ünvaniyle memurlar nasb ve tayin buyrularak sâdatın silsilelerinin muhafazasına itina edilmiş ve el'an devam edilmekte bulunmuştur. Zaten o misillû sâdât-ı kiramdan olanların ellerinde şecereleri bulunmak tabii ise de şecereleri ziyaa uğrar veyahut şecere tutmamış bulunanlar olursa ya Dersaadette Nakibü'l-eşrafa veyahut Nakibü'l-eşraf vekillerine müracaatla siyadetini irae ve isbat edebilirler."[222]

Nakibü'l-Eşraf, Osmanlı devlet teşrifatında (protokol) diğer bütün devlet erkânına takaddum ederdi. Nitekim padişah cülüslarında yeni sultanı ilk tebrik eden Nakibü'l-eşraftır. Teşrifat-ı Kadimede bu hususta şöyle denilmektedir:

"Şevketlü kerametlü efendimiz hazretleri müşahede ve taht-ı aliye cülûs buyurduklarında alkış olunup ibtida Nakibü'l-eşraf efendi gelüp dâmenbus ve kıyam ve alkış olunup duaya şurû' eylediği gibi çavuşbaşı ağa ile kapucular kethudası ağa temenna edüp kubbe-i hümayuna şeyhülislâm efendi hazretleri ile kaimakam hazretleri kaldırmaya azimet ve müşarünileyhima dahi yerlerinden hareket ve süratlice reftar ile gelinceye dek Nakibü'l-eşraf efendi dahi duaya hitam virüp kad-i hamidey-i tâzim eyledikten sonra avdet etmeyüp taht-ı hümayunun sağ tarafında şevketlü efendimizin nazargahlarında durdular."[223]

Sultan İkinci Abdülhamid zamanında, Nakibü'l-eşrafların oturmalarına mahsus Yıldız civarında bir konak tahsis edilmişti.

1908 senesine kadar 1000 kuruş maaş alan Nakibü'l-eşrafın aylığı daha sonra 5000 kuruşa kadar çıkarılmıştır. Önceleri kalabalık bir kalem heyeti bulunan bu makamın bilahare 1000 kuruş aylıklı bir kâtible iktifa ettiği görülmektedir.[224]

Osmanlı devlet ve toplum hayatında büyük bir yeri bulunan Nakibü'l-eşraflık müessesesi, adı geçen devletle birlikte tarihe mal olmuştur.

---

222. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 648.
223. Es'ad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, İstanbul 1287, s. 113.
224. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 648.

4. İMAMLIK

İnsanları doğru yola iletmek ve dolayısıyla onlara dünya ve ahiret saadetini tattırmak için, zaman zaman peygamber adı verilen elçilerini gönderen Allah, insanlara bu elçileri vasıtasıyla emirlerini bildirmiştir. Bu emirler Allah tarafından gönderilen Kitap veya Sahifeler'de yazılı idi. Peygamberlerin vefatından sonra da emirlerine uyulması ve bunların tatbiki için bazı kimselere bu sahada çalışma imkân ve kolaylığı verilmiştir. Çeşitli dinlere göre farklı isimler alan bu zümre genel olarak "Din adamı" sınıfı diye isimlendirilebilir.

İlk emrinde okumayı emreden, ilmi herkese farz kılan ve ilimle meşgul olmayı ibadet sayan İslâm Dini, kendinden önceki dinlerde olduğu gibi, belli çizgilerle diğer insanlardan ayrılan veya Allah ile insanlar arasında aracılık yapan bir "din adamı sınıfı"na tarih boyunca yer vermemiştir. Bu durum İslâm'la öbür dinler arasındaki belli başlı farklardan birini teşkil eder. Zira bir müslüman istediği her yer ve zamanda Allah'a yalvarır, tevbe ve ibadet edebilir. Hiç kimse onun bu isteğini engelleyemez. Ama öbür dinlerde meselâ hristiyanlıkta olduğu gibi bir kimsenin günahlarının bağışlanmasını istemesi ancak bir papaz vasıtası ile mümkündür. Arada bir rahip olmayınca Hristiyanın tevbe ve bağışlanma isteği Allah'a ulaşmaz. Daha açık bir ifade ile Hristiyanlıkta din adamı Allah ile insanlar arasında bir nevi aracılık yapar. İşte bu sebeple İslâmdaki din adamlığı anlayışı ile başka dinlerdeki din adamlığı anlayışı arasında önemli farklar vardır. Burada bu farklardan sadece bir tanesine temas ettik. Konu ile ilgili böyle kısa bir girişten sonra artık İslâmdaki din adamı, doğru bir ifade ile din görevliliği sayılan imamlık müessesesine geçebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'in yedi yerinde müfred (tekil), beş yerinde de cemî' (çoğul) olarak geçen imam kelimesinin âyetlerin ışığı altındaki lügat mânası: "Nümune, işaret, misal ve rehber"dir. İlmî ıstılah olarak ta çok değişik mânalar ifade eden bu kelimenin[225] bütün bu yönlerini şimdilik bir kenara bırakıp sadece namazda müslümanların kendisine uyduğu kimse (imâmet-i suğrâ) mâna ve medlûlüne temas edeceğiz.

Günümüzde vazifesi mihrab ile minber arasına sıkışmış bulunan imamın yetki ve selahiyetleri başlangıçta bu kadar kısıtlı değildi. O, sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri olduğu için daha geniş yetkilere sahipti.

225. Tafsilat için bk. Şemseddin Sâmi, *Kamus-ı Türki*, I, 162.

Osmanlı şehrinin toplum hayatında özellikle mahallenin her şeyi ondan sorulur, onun haberi olmadan mahalleye yabancı bir kimse giremezdi. Ölüm ve doğumların kayıtlarını o tutardı. Mahallenin genel ahlâkından bir dereceye kadar o sorumlu idi. Nitekim Osmanlı cemiyetinde mahalle imamı kadı'nın vazife ve temsilciliğini yapardı. Mekâna göre bir görev taksimi yapıldığında kadı-nâib-imam hiyerarşisi görülmektedir. Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilatı kurulana kadar mahallelerin mülkî ve beledî âmiri yani yöneticisi olan imamlar, aynı zamanda kadı'nın bir nevi temsilciliğini de yapıyorlardı.[226] Vazifeye tayinleri bizzat padişah beratı ile olan imamların bu durumunu ortaya koyan pek çok vasika vardır. 2 Receb 972 (3 Şubat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne Kadı'sına yazılmış bulunan bir emre göre imam ve hatiblerin vazifelerine dair çıkan beratlarını altı aya kadar almaları gerekmektedir. Aksi takdirde vazife yapamıyacakları belirtilmektedir.[227]

Osmanlı Devleti'nde mahalle halkının beledî, idarî ve dinî yöneticisi olan imamın vazifesi sadece sivil hayatta değil, askeriyede de vardı. Bu sebeple biz, onun askeriyedeki durumuna kısaca temas edecek daha sonra sivil toplumdaki yetkilerine temas edeceğiz. Onun, askeriyede de önemli bir mevkii vardı. Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi adlı eserinde Mahmud Şevket aynen şöyle der: "İmam, başında yeşil çuhadan müdevveru'ş-şekl kalafat üzerine beyaz sarık sarıp arkasına dar kollu kırmızı cübbe ve bunun altına sivâî entari ve bacağına dökme şalvar iktisâ eder. Ve ayağına mavi mest ve pabuç giyer ve Mushaf-ı Şerif vaz'ına mahsus olan cüz kesesini boynuna asar idi.

Yeniçeri ocağına mahsus olmak üzere "İmam–ı Hazret-i Ağa" ünvanını haiz bir imam bulunduğu gibi kapıkulu sünûf-ı askeriyesi ortalarından her birinde dahi efrad-ı askeriyeye talim-i şerâit-i dîniyye etmek ve edây-ı salât ile talkın, ğasl ve tekfin vezâifi dahi ifa eylemek üzere bir imam mevcut idi.

Kıtâat-ı askeriyenin büyük zâbitânı meyanında vacibu'r-riâye olanlardan birinin ismine nisbetle yâdedilmesi orduy-u hümâyunca kadîmen mutâd olduğu cihetle yeniçeri ortalarından 84. cemaat ortasına imâm-ı Hazret-i Ağa namına nisbetle "İmam" denirdi.[228]

226. Ahmed Lütfi, *Lütfi Tarihi*, II, 173; İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara 1974, s. 109.

227. BOA. Mühimme Defteri, No. 6, s. 320.

228. Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyesi*, İstanbul 1325, I, 97, 98.

İmam-ı Hazreti Ağa hakkında Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından kapıkulu Ocakları, I, 232-233)'da şöyle der: "Ocak imamı resmî zamanlarda ve ordu alaylarında başına yayabaşı keçesi giymeyerek ulemâya mahsus örf giyer. Fakat Kadıasker ve İstanbul Kadısı gibi saçaklı çuha abayı değil seraser abayı giyerdi. Beş vakit namazda ağa kapısındaki yeniçeri ağasına imamlık eder ve ağa sefere gitmeyince bu da sefere gitmezdi.

Ağa imamı azlolunamazdı. Kendi arzusuyla devecilik isterse yani deveciler ortasına yayabaşı olmasını arzu ederse o makam ayrılmasına müsaade edilirdi. İmam, yeniçeri ağasının yakını olduğundan ortasının efradı fazla idi. 1035 (1625) tarihindeki ulûfe defterinin 28. imam ortası mevcudu 327 ve 1074 (1663) senesindeki defterde ise 94. imam ortası mevcudu 261 kişi idi.

Yeniçeri teşrifat defterinde (XVI. asır) Ocak imamı başçavuş ve Haseki ağalar arasında görülmektedir. Her ayda bir defa yeniçeri ağasının, alayla veziriazama gidip ziyaret ettiği vakit, Ocak imamı da beraber gider ve el öptükten sonra diğer bazı ağalar gibi dışarı çıkmayarak Yeniçeri Ağası ile beraber sadrıazamın odasında otururdu. Bayram merasiminde de imam, aynı teşrifata tabi idi."[229]

Halkın, daha doğrusu mahallenin idarî ve beledî âmiri olan imamların bu durumu, kendilerini bazı mükellefiyetlerden kurtarmaktadır. Nitekim bu yüzden devlet, imam ve hatiplik vazifelerinde kaldıkları müddetçe bunlardan vergi almamaktadır.[230]

Osmanlılarda, mahalle yöneticisi olan imamlar, günümüzde olduğu gibi namaz kıldırıp köşelerine çekilmiyorlardı. Onlar, mahallenin gören gözü ve işiten kulağı idiler. Kahvede vaaz eder, çocuklara ders verir, cemaata yol gösterir, hasta ve fakirlerle ilgilenirlerdi. Bununla beraber onlar, yalnız dinî bir kılavuz, öğrencilere ders okutan birer öğretmen, kahve ve minberlerde cemaata yol gösteren birer akıl hocaları değillerdi. Onlar, mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu birer yönetici idiler. Mahalleleri onlar yönetirdi.[231] Nitekim, kötülükleri zahir olanlar, içki içenler ve namaz kılmayanların mahallelere sokulmaması gibi bazı görevler bizzat imamlardan istenmektedir. Onlara bu vazifelerini bildiren emirler verilmektedir. Evahir-i Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihin, taşıyan aşağıda-

229. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 60.

230. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 166-67.

231. Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara 1979, I, 193.

ki şu emir bunlardan sadece bir tanesidir:

"Âsitâne Kaymakamına ve İstanbul Kadısına ve Sekbânbaşıya ve Hassa Bostancıbaşıya hüküm ki: Mahruse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevahiş taifesi tavattun ve âdet-i mazmumeleri üzre bazı erâzil ve müdmini - hamr (içki içenler) olan eşkıya ile ihtilat ve irtikâb-ı fısk-u fücur ve bâsie-i fitne ve fesâd oldukları mesami-i aliyye-i mülûkâneme ilka olunub emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münkerin mev'ize-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-ı hilafetmeâ-bımı vâcib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanyanıma lâzım vârid olmağla sen ki vezir-i müşarün ileyh ve siz ki mûmâ ileyhimsiz inşaallahu taala iş bu emr-i şerif-i vacibü'l-imtisalim vüsuluna mahruse-i İstanbul ve tevabii mahallatı imamlarına mahallelerine fevahiş sakin olmamak üzere ve ahalisi dahi evkat-ı hamsede (beş vakit) cemaat ile eday-ı salât-ı mefruza içün hazır olup ve içlerinden târik-i salât (namazı terk edenler) ve şürb-i hamr vesair menahiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihraç olmak üzre ma'rifet-i şer'le muhkem tenbih ve te'kid ve mehakime üzerlerine ta'zir-i şer'î iktiza eder cürmü sâbit olanların dahi müstahak oldukları cezaları töhmetleri tasrihi ile sen ki vezir-i müşarün ileyhsin huzuruna i'lam ve şer'an müstahak oldukları cezaları, sâire mucib-i ibret içün (başkalarına ibret olmak üzere) alenen tertib ve bitevfikillahi taala menhiyyat ve münkeratı men ve ref'ine ve ibadullahın zıll-ı ma'delet-i mülûkânemde emn ve it'minanlerine ziyade takayyüd ve ihtimam eyleyüp tesamüh ve tekâsülün gayetü'l-gaye ihtiraz ve ictinab eylemeniz bâbında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur."[232]

Bu fermana göre mahalle imamları kendi mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Belgenin metnini verdiğimiz için burada daha geniş bir açıklamaya girmek istemiyoruz. Bundan başka Haslar kadısına Selh-i Safer 975 (5 Eylül 1567) tarihinde yazılan bir hükümde de Eyyüp ve civarındaki mahallelerde bulunan fısk ve fücur ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve vs. oyun yerleri ile fuhşiyatla iştigal eden kadınların bulundukları yerlerin kapatılması için de yine imamlardan yardım istenmektedir. Bu emirlere uymayanların hapsedilmesi işinde de kadıya yardım etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendirildiği adı geçen belgeden anlaşılmaktadır.[233]

Osmanlı döneminde mahalle imamlarının birçok görevi bulunmakta-

232. BOA. Mühimme Defteri, No. 126. s. 269.

233. BOA. Mühimme Defteri, No. 7, s. 57.

dır. Mahalle teşkilâtının başında bulunan imamlar, mahallelerinde inzibatı sağlamak için sıkı tedbirler almak zorunda idiler. Bu inzibat ve güvenlik sebebiyle özellikle İstanbul halkı birbirine kefil ettirilirdi. Kefilsiz olanlar mahallelerde barınamadıkları gibi, İstanbul'da beş yıldan az oturanlar da geldikleri memleketlerine geri gönderilirlerdi. Mahallede kefilsiz oturanlar ile beş seneden az kalanların araştırılıp ortaya çıkarılması tamamıyla imamlara ait bir görevidir.[234]

Mahalle halkı tarafından biriktirilip imama teslim edilen ve "avarız akçası" denilen bir nevi yardımlaşma sandığı vardı ki, burada biriktirilen para ile mahalledeki hasta ve fakirlere yardım edilirdi. İmamlar, bu parayı çalıştırmak suretiyle fakirlere yardım ettikleri gibi, câmi ve mescidin ufak tefek ihtiyaçlarını da görürlerdi. Son senelere kadar devam eden bu faaliyet sayesinde memleket fukarasına önemli derecede yardım yapılıyor, az da olsa onların sıkıntıları giderilmeye çalışılıyordu. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile çıkan harpte bu para, devlet tarafından alınarak askerin masraflarına harcandı.[235]

Çeşitli belge ve kroniklerin bildirdiklerine göre mahalle aralarındaki sokakların süpürülüp temizlenmesinden mahalle halkı; çarşı ile pazarlardaki sokakların temizliğinden de esnaf sorumlu tutulurdu. Nöbetleşe ve bazan da imece suretiyle halka bu hizmeti gördürmek mahallede imam, çarşı ve pazarlarda da esnaf kâhyaları tarafından yerine getirilirdi.[236]

İmamların bu görevleri o kadar önemli ve devamlı bir hal almıştı ki, şehir merkezinde kadılık müessesesi büyük bir sarsıntıya uğrayıp fonksiyonunu yitirdiği halde, o müessesenin alt kademedeki temsilcisi olan mahalle imamlarının durumu o kadar sarsılmamıştır.[237] Bununla beraber, memlekette bu derece önemli hizmetler ifa etmiş olan imamların yetkileri zamanla daraltılmıştır. Bu durum Tanzimat (1839)'a takaddum eden senelere kadar uzanmaktadır. Tanzimat'a doğru mahalle yöneticisi statüsündeki imamların, din işleri dışında yönetim ve diğer dünya işleri ile meşgul olmalarını önlemek için, danışmaları gereken ve halk tarafından seçilen birkaç muhtar verilmiştir. Böylece 1829'da başlayan bu muhtar seçme işi, asırlarca mahalle işlerinin yönetimini üstlenen imamların bu vazifelerine son vermeye başla-

234. Ahmet Refik (Altınay), *Eski İstanbul*, İstanbul 1931, s. 53.

235. Osman Nuri Ergin, "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği" *İller ve Belediyeler Dergisi* (1947), sayı: XV-XVI, s. 615.

236. Ergin, *a.g.e.*, s. 613.

237. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 114.

mıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulması ile de imamların vazifesi sadece camiye hasredilmiştir.[238]

Gazete, radyo, televizyon vs. gibi neşir araçlarının bulunmadığı bir dönemde devlet her türlü emir ve yasaklarını imam ile câmi vasıtasiyle halka bildiriyordu. Bu sayede devlet,memleketin her yerine aynı zamanda (yatsı namazı vakti) istediği emri ulaştırabiliyordu. Çünkü mahallede, ergenlik çağına gelmiş bulunan bütün erkeklerin yatsı namazı vaktinde camide toplanacaklarını bilirdi. Bildirilmesi istenen bir emrin mevcudiyeti halinde imam, günün son ibadeti olan yatsı namazını müteakip: "Ey cemaat dağılmayınız, hükümetin emri vardır, şimdi söyleyeceğim" der ve kendisine verilen emri ilan ederdi.[239]

Günümüzdeki vazife, yetki ve selâhiyetini çok iyi bildiğimiz imamlık, asırlarca İsâm âleminde önemli rol oynamış mühim bir memuriyetti.

Önemli bir memuriyet olduğundan, resmen tayin edilmemiş olnalarla köy veya mahalle halkı tarafından gayri resmî olarak bu vazifeye getirilenlere "imam" ismi bile verilmemektedir. Vesikalarda "namazcı" adı verilen böyle kimselerin durumunu belirten uzunca bir vesikayı buraya almak istiyoruz. Böylece hem imamların hem de toplumun dinî ve sosyal hayatı hakkında bilgi vermiş olacağız.

"Mafharü'l-kudat ve'l-hukkâm ma"denü'l-fadli ve'l-kelâm Mevlâna Vize kadısı zîde fadluhû tevki'i refi-i hümayunum vasıl olıcak malum ola ki haliya taht-ı kazanda vaki' olan Abdi köy demekle ma'ruf karye halkı ve kaza-i mezburun sair ahalisi evkat-ı salatta tekâsül ve eday-ı feraiz ve vacibatta tesahül gösterüp ve ekser mesacid haraba müşrif olup tamir ve termim olunmayup ve bazı eimme Kur'an-ı Azim-i sıhhat üzre kıraatına kâdir ve erkân-ı salata âlim olmayup ve bazı dahi şer'an imameti münafi bazı ef'al ve akval ve evsaf ile maruf ve mevsuf iken imamet eyledikleri pâye-i serir-i a'laya arz olunmağın buyurdum ki hükm-i şerif-i lazimü'l-itbaım vardukta bizzat mübaşeret idüp bu hususu ayan-ı vilayetten bî garaz müslümanlar mahzarında şer'le teftiş ve tetebbu' edüp göresiz. Vaki ise târik-i salat olanları tenbih ve tehdid edüp evkat-ı hamsede eday-ı salat (namazı terk edenleri) ittüresiz. Temerrüd ve inad idenlerin şer'le haklarından gelesiz ve harap olan mesacidi dahi mütevellilerine telif idüp mahsul-i evkafları ile tamir ve termim ittüresiz. Ve vakfı olmayup şehirde vaki' olan mesacidi ehl-i mahal-

238. Aydın Yalçın, *a.g.e.*, I, 195.

239. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 108.

lesine ve kurada olanı ehl-i karyesine tamir ve termim ittürüp muhtac-ı arz nesne vaki olursa yazup bildiresiz. Ve eimmeden (imamlardan) şol ki Kur'an-ı Azim'in sıhhat üzre kıraatına kadir veya erkân-ı salâta âlim olmayup yahud şer'an imameti münafi bazı ef'al ve akval ve evsaf ile maruf ve mevsuf olduğu tamam zâhir ve malum olıvereni mehma emken Kur'an-ı Azimin sıhhat üzre kıratına kadir ve müberra imamete elyak... kimesnelere tevcih idüp Asitane-i saadet penahiden arz idesiz. Amma hakk-ı sahiha tabi olup garaz ve taassubtan ve bu bahane ile kimesnenin bî-gayri vech-i şer'i ırzına ve malına halel gelmekten ve bi'l-cümle emr-i şerifime muhalif iş olmaktan be-gayet hazer ve ihtiyat idesiz. Ve bunun gibi husus oldukça vilayet kadıları taht-ı kazalarında "namazcı" deyü bir kimesne tayin iderlermiş reayaya teaddi olur imiş. İmdi namazcı tayin olunmağa emrim yoktur. Bu husus içün namazcı deyü kimesne tayin etmeyüp ferman-ı şerifim muktezasınca emr olunan nesneleri kendin bizzat görüp... Receb 953[240]

240. BOA. Ali Emiri (Kanunî) Numara 6.

XV ve XVI. ASIRLARDA OSMANLILARDA İLMÎ HAYAT

Toplumların, düşünce, anlayış ve davranışları üzerinde büyük ölçüde etkisi olduğunu bildiğimiz dinler, onların, daha önce bağlı bulundukları sistem, anlayış ve hareketlerini de değiştirirler. Nitekim, Müslüman olmadan önceki anlayış, davranış ve hareketleri ile İslâm dinini kabulden sonraki hareket ve anlayışları arasında büyük farklılıklar bulunan Türkler'deki bu değişikliği, ancak din faktörü ile izah edebiliriz.

İslâm medeniyeti içindeki yerlerini aldıkları andan itiaren, hareket ve müesseselerini bu dinin emir ve prensiplerine uydurmaya çalışan Müslüman Türkler, bu sâyede ilmin gelişmesine hizmet etme imkânına kavuştular. Gerek Osmanlı öncesi, gerekse Osmanlı döneminde böyle bir gelişmeye hizmet etmek, İslâm'ın ilme verdiği değeri anlamakla mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Osmanlıları, XV ve XVI. asırlarda ilim ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan gelişmelere yönelten faktörden, başka bir ifadeyle İslâm'ın ilme verdiği değerden biraz bahsetmek istiyoruz. Böylece, Osmanlı dünyasının her bakımdan gelişme gösterdiği bu asırlardaki uygulamalarının ilmî hayata yansımasını ve sebeplerini görmüş olacağız.

Bilindiği gibi Kur'an, ilk âyeti ile öğrenmeyi emreden bir dinin kitabıdır. Bu Kitab'ın gönderildiği peygamber de ümmetine bu yolda talimat veriyordu. Kitab ve Sünnet'in okuma ve öğrenme ile ilgili emirlerini gözönünde bulunduran Müslümanlar, daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren öğrenmek için bütün imkânlarını seferber ediyorlardı. Başlangıçta bu imkânlar, daha ziyade dinî alanda kullanılıyordu. Zira bu bilgilerin bir kısmı günlük, bir kısmı haftalık, bir kısmı aylık, bir kısmı da senelik ibâdetleri için gerekliydi. Bu bilgiler olmadan ibâdet yapılamazdı. Bununla beraber, ibâdetler için gerekli olan bilgilerin sadece dinî bilgiler olmadığını da belirtmek gerekir.

Zira namaz kılmak veya oruç tutmak isteyen bir Müslüman, başını yerden kaldırıp gökleri araştırmak ve ay ile güneşin hareketlerini takip etmek zorundadır. Böylece basit bir şekilde de olsa bir astronomi bilgisine; Zekât vermek isteyen bir başkası matematik bilgisine; Hacca gitmek veya namaz için kıble yönünü tayin etmek isteyen bir diğeri de en azından coğrafya bilgisine sahip olma zaruretini duyar.

İslâm âleminde, astronomi ve matematik gibi ilimlerin gelişmesi için en büyük teşvik, ibâdetlerin yerine getirilme zamanlarının tayini ile ilgilidir. Bu bakımdan matematik, astronomi ve özellikle küresel geometriye ihtiyaç vardı. Nitekim, Ramazan ayı ve bayramının başlangıcında Hilal'i görme çalışmaları, Müslüman matematikçi ve astronomların en önemli işlerinden biri olmuştu. Ayrıca bu tür özel problemleri çözmek için çok daha kompleks bir küresel geometrinin kurulması, bu arada ibâdetlerle ilgili iki problemin çözümü için bu geometrinin tatbiki gerekiyordu. Bunlardan biri, Dünya'nın herhangi bir yerinden Mekke'nin bulunduğu (kıble tayini için) yönünün belirlenmesi, diğeri de günde beş defa kılınan namazın, vakitlerinin Güneş'in hareketine göre tesbit edilmesiydi.[1] Bu konularda kesin hesaplamalar yapabilme için gökküre üzerindeki üçgenlerin bilinen açı ve kenarlarından hareketle, bilinmeyenlerini bulmak gerekiyordu. Batlamyus'un metodunun kullanılışlı olmaması yüzünden, Müslüman matematikçi ve astronomlar, daha basit trigonometrik metodlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bunun bir sonucu olarak IX. asırda bugün de kullanılan altı trigonometrik fonksiyon tarif edilmişti. Bunlar, sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant ve kosekant fonksiyonları idi. Batlamyus zamanında bunların hiç biri bilinmiyordu. Bu altı fonksiyondan beşi kesinlikle İslâm kökenli olup, sadece sinüs fonksiyonunun Hintlilerden alındığı söylenebilir.

Öyle zannediyorum ki Osmanlı döneminde bu ilim dalının (astronomi) gelişme seyrini takib edebilmek için iki âlimin ismini zikretmek kâfi gele-

1. Osmanlılarda namaz vakitlerinin tayin ve tesbiti ile ilgili görevliye "Muvakkit" adı verilmektedir ki, Fâtih ve Süleymaniye vakfiyelerine göre câmilerde bulunan bu görevli, hizmetine karşılık her gün (yevmiye) 10 akça ücret almaktaydı. Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938, s. 245; Süleymaniye Vakfiyesi'nde "Muvakkit"ten şöyle bahsedilir: "Ve bir kimesne dahi amel-i saat ve mevâkit-i salât ve mekâdir-i şeb u rûz ve nüzûlü urûc-i seyyârât-ı seb' ve menâzil-i burûc ve dekayik-ı durûc-i mesir-i âfitâb cüz'iyat-ı maarife vâkıf ve ârif ve tavilu'l-ba ve kesiru'l-ittila bir kimesne Muvakkit olub evkat-ı ezanı müezzinlere tayin edüb tenbih eyleye ve eyyâm-ı cumuât u a'yâdda huffaz ve müezzinler ile bile mahfilde hazır ola ve vazife-i yevmiyesi on akça ola. Süleymaniye Vakfiyesi, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Ankara 1962, s. 34.

cektir. Bunlardan biri, Fâtih Sultan Mehmed dönemindeki Ali Kuşçu, diğeri de Sultan III. Murad döneminin büyük astronomu Takıyüddin b. Mehmed b. Maruf'tur.[2]

Gerek Kur'an, gerekse hadislerden bir kısmının açıklanabilmesi, tarih ve metodolojisini bilmeye bağlıdır. Zira âyetlerin "sebeb-i nüzûlü" ve hadislerin "sebeb-i vürûdu"nun bilinmesi, âyet ve hadislerin yorumlanmasında büyük faydalar sağlar. Bu da tarih ilmine olan ihtiyacı ortaya çıkarır. Ayrıca Kur'an'ın 1/3 (üçte biri) ne yakın bir kısmının ibret alınması için tarihle ilgili olması, Müslümanların tarihle ilgilenmeleine sebep olmuştur. Nihayet bazı hadislerin genel anlamda ilmi teşvik etmeleri, Müslümanların asırlar boyu her türlü ilmî faaliyet ve araştırmalarda bulunmalarına vesile oluyordu. Çeşitli araştırmalarımızda konu ile ilgili âyet ve hadislere temas edildiği için burada bunlara değinmek istemiyoruz.

Gerçekten İslâm, fark gözetmeden, insan ve insanlığa faydalı olacak eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devam edip geliştirilmesini emreden bir dindir. Bu mânâda ona göre ilimler arasında fazla bir fark yoktur. Zira İslâm, hayatın bütün safhalarını kapsayan ve insanı bütün yönleri ile ele alan bir dindir. Bu bakımdan, bazı din ve felsefî sistemlerde olduğu gibi belli bazı ilimlerle uğraşıp diğerlerini bir kenara atmaz. Nitekim, Batı dünyasında asırlarca horlanan ve Allah ile Kilise'nin gazabına sebep olarak gösterilen tıp ilmi, bizzat Hz. Peygamber tarafından tasvib görmüştür. Bilindiği gibi, onun, daha sonra "Tıbbu'n-Nebevî" diye başlı başına eserlerin yazılmasına konu olacak hadisleri, küçümsenmeyecek bir yekûn teşkil ederler. Keza onun, Hendek Savaşı esnasında yaralılar için kurulan "Rüfeyde Çadırı"na tedavi maksadıyla kaldırılmalarını emretmesi, İslâm Hastahane tarihinin, onun zamanına kadar çıkarılmasına sebep olmuştur.[3] Bunun içindir ki, İslâm dünyasının daha ilk asırlarından beri hastahane kurma ve tıpla meşgul olma, âdeta bir gelenek haline gelerek devam etmiştir. Bu gelenek, gerek Müslüman Arap dünyasında, gerekse Müslüman Türk dünyasında uzun süre devam etmiştir. Zira bu müesseseleri kurup geliştirenler, insanların ızdırabını hafifletmeye ve onlara şifa dağıtmaya çalışıyorlardı. Bu gaye için onlar, özel tıp medreseleri kurup adına da "Dâru't-Tıb" diyorlardı. İslâm dünyasında ilim ve ibâdet, birbirlerinden ayrılmayan iki unsur olarak

2. Sultan III. Murad'ın, rasathâne için Takıyüddin'e verdiği zeâmet beratının sureti ve beratta, onun, yapmakla görevlendirildiği vazifeler hakkında geniş bilgi için bk. Muammer Dizer, *Takıyüddin,* Ankara 1990, s. 38-39.

3. Ahmed İsa Bek, *Târihu'l-Bimâristanât fi'l-İslâm,* Beyrut 1981, s. 9.

kabul edildiği için, tıb ilmi ve hastahanelerle ilgilenmek bir emir gibi telakki ediliyordu. Bu sebeple İslâm âleminde tıbbî önemli bazı keşiflerin yapıldığı görülür. Kan dolaşımının keşfi ile bazı mikrop ve ilaçların bulunması bu konuda akla ilk gelenler olarak zikredilebilir. Benzer gelişmelerin, Osmanlıların daha ilk zamanlarında başladığını görüyoruz. Nitekim Osmanlı medreseleri içinde özel ihtisas gerektiren müstakil "Dâru't-Tıb"ların kurulmuş olması, ifade etmeye çalıştığımız bu gerçekleri doğrulamaktadır.

İslâm âleminde, tercümeler devri (IX. asır, Me'mun devri) diyebileceğimiz dönemden hemen sonra, bilimlere karşı büyük bir iştiha uyanmıştı. Bu iştihanın bir sonucu olarak müsbet ilimler alanında önemli gelişmeler meydana gelmişti. Bu sebeple, dönemi izleyen çağlarda bilim ve bilgi üretmede Müslümanlar öncü olmuşlardı. Müslümanların bilimlere yaptıkları katkılar ile gerek Ortadoğu'da, gerek İspanya'da kurdukları bilim akademileri, şemsiyyeler (rasathaneler) ve medreseler (üniversiteler) Avrupa'da Rönesans denilen dönemi hazırlamışlardır. Söz konusu müesseseler, Avrupa için daha sonraki yüzyıllarda taklid edilip geliştirilen prototipleri oluşturmuştur.

Büyük bilim tarihçisi George Sarton'a göre M.S. 750 - 1100 yılları arasında her 50 yıl o döneme bilimsel katkıları ile hakim olmuş veya damgasını basmış olan bir ya da birkaç büyük Müslüman bilim adamının ismiyle anılmaya layıktır. Sarton'a göre: 750 - 800 arasına "Câbir çağı", 800- 850 arasına "Harizmî çağı", 850 - 900 arasına "Râzi çağı", 900 - 950 arasına "Mes'udî çağı", 950 - 1000 arasına "Ebu'l-Vefa çağı", 1000 - 1050 arasına "Beyrûnî ve İbn-i Sina çağı" ve 1050 - 1100 arasına da "İbnü'l-Heysem ve Ömer Hayyam çağı" demek gerekir. 1300'e kadarki dönemde ise, Sarton'a göre ellişer yıllık bilim çağlarına artık Avrupa kökenli bilim adamlarının da isimleri izafe edilmektedir. Ama bu arada da onlarla birlikte İbn Rüşd, Nâsirüddin Tûsî ve İbnü'n-Nefis de zikredilmektedir.

Briffault'a Making of Hummanity isimli eserinde: "... İlim diye isimlendirdiğimiz olay, Avrupa'ya Araplarca getirilen deney, gözlem ve ölçüm metodlarının sonucu olarak doğmuştur. İlim, İslâm medeniyetinin dünyaya en önemli armağanıdır" ve George Sarton'a da "Orta çağın temel fakat bir o kadar da az bilinen başarısı, deney ruhunun uyandırılmasıdır ki bu, herşeyden önce, XII. yüzyıla kadar Müslümanların sayesinde olmuştur" dedirten İslâmın geliştirip yücelttiği ilim, acaba İslâm ülkelerinde XII. yüzyıldan başlayarak niçin gerilemiştir? Bunun, bütün İslâm âlemi gözönünde tutulduğunda, zahirî iki ve batınî olarak da bir sebebi vardır. Ayrıca Osmanlıları

ilgilendiren bir üçüncü sebep daha bulunmaktadır. Bunlar: 1. Bağdad'ın Moğollarca talan edilip Abbasî halifeliğinin çökmesidir. Moğol istilası, bilim adamlarını koruyan pek çok hamiyetli emîrin mülkünü tarumar etmişti. 2. VIII. Yüzyıldan itibaren mezheplerin ortaya çıkması ve artık her şeyin mezheplere göre düşünülüp tenbelliğe alışılmasıdır. Osmanlılarda ise ilmiye sınıfı ile bu sınıfın dışında kalan âlimler arasındaki çekişmedir.*

Daha önce de belirtildiği gibi Türkler, İslâmiyet'i kabul edip bu dinin medeniyet hâlesi içine girdikten sonra, yaşantılarını bu dinin emirlerine göre düzenlemeye çalıştılar. İlmî düşünce ve ahlakî mevzularda dinin emirlerini rehber edindiler. Başka türlü davranmaları da mümkün değildi. Zira Kur'an ve Sünnet'in bu konudaki emirleri kesindi. Bu sebeple Müslüman Türk dünyasında, dönemlerine göre bilinen ilimlerin her branşında söz sahibi olan, eser yazan ve birçok öğrenci yetiştiren âlimler ortaya çıktı. Devletin en üst kademesinde bulunan hükümdarlar tarafından da her türlü iltifata mazhar olan bu bilginler, yazdıkları eser ve yetiştirdikleri talebeler vâsıtasiyle asırlarca dünyaya ışık tuttular.

Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırlarında gerek günümüzde müsbet denilen gerekse dinî ilimlerin her şubesi ile meşgul olan bilginler, belirtilen sahalarda fikir, düşünce, eser ve talebeleri ile zamanımıza kadar tesir etmeye devam etmektedirler. Bunların sayıları o kadar çoktur ki, insan bunların hangisinden bahsedeceğini âdeta şaşırmaktadır. Eskilerin tabiri ile böyle bir seçim, denizdeki balıkları saymaya kalkışmaya benzer. Keza bu, rengarenk çiçeklerle dolu ve adeta süslenmiş bir bahçeden alınacak çiçekler hakkında bir seçim yapmaya benzer. Buna göre biz, şimdi Fâtih döneminin din, hukuk, tıp, matematik ve edebiyatçılarından mı bahsedeceğiz, yoksa onun, Akkoyunlu Hükümdarı Uzan Hasan'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen ve kendisi ile tanışan astronomi ve matematik âlimi olan Ali Kuşçu (öl. 1474)'yu İstanbul'a davetinden mi söz edeceğiz? İstanbul'a gelmek üzere yüz kişilik maiyeti ile birlikte Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren her konak yeri (menzil) için bin akça gibi o günün ekonomik ve sosyal şartlarına göre gayet yüksek bir meblağın tahsis edildiği Ali Kuşçu, Osmanlı ülkesinde matematik ve astronomi ilimlerinin yayılmasını sağlamıştı. Onun açtığı matematik okulundan Mirim Çelebi (öl. 1525) gibi bir matematikçi yetişmişti. Yoksa bütün bunları bir kenara bırakıp II. Bâyezid döneminin, Hammer'in

* Geniş bilgi için bk. Ahmet Yüksel Özemre, "21. Yüzyılda Türkiye'de Bilimin Geleceği", *Çerçeve*, (1996), 17, 35-37.

ifadesi ile[4] altmış (60) büyük hukukçunun yanında, tıpta Hekim Şah, matematikte deyine Mirim Çelebi'den mi söz etsek? Veya bu dönemin tarihçilerinden olan Neşrî ile İdris-i Bitlisî'den mi bahsedeceğiz? Yoksa güzel sanatlar şubesinin, ismine layık nefasette eserler veren ve yeni bir çığır açıp bu sahada ekol sahibi olan Şeyh Hamdullah'tan mı söz edeceğiz?

Âlimler denizi البحر العلماء diyebileceğimiz Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırları içinde bir seçim yapmak pek kolay olmayacağa benzer. Bununla beraber, sözü edilen asırları "Türk asırları" haline getiren ve ilmî gelişmelerde hizmeti geçenleri, Taşköprülüzâde İsâmeddin Ahmed Efendi'nin Şakaik-i Numanîye ile daha sonra yapılan zeyilleri, Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Devhatu'l-Meşayih'i, Bursa'lı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Mahmud Karakaş'ın Müsbet İlimde Müslüman Âlimler (Ankara 1991), Osman Şevki'nin Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Franz Babinger'in Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri ile Nuri Çalışkan'ın henüz basılmamış epey hacimli eseri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Fen İlimleri ve Yetişen Bilginler (Kuruluştan m. 1700'e kadar) gibi eserlerinde görmek mümkündür. Bu eserler, Osmanlı döneminin çeşitli ilimler sahasında şöhret olan ve eserleri ile zaman zaman üniversitelerimizde okutulan âlimlerin ne kadar çok olduğunu göstermek bakımından örnek olarak gösterilebilirler.

XV. Yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek olduğu devirlerden biridir. Tahsilleri yüksek olan Fâtih Sultan Mehmed ile oğlu II. Bâyezid, devlet erkânından Mahmud, Karamanî Mehmed, Fenarîzâde Ahmed, Çandarlızâde İbrahim ve Veliyüddin oğlu Ahmed, Tazarruat sahibi Sinan, Cezerî Kasım Paşa'lar, gibi kıymetli âlim vezirler, gerek Osmanlılardaki ve gerekse dışardan gelmiş olan muhtelif âlim ve şairleri himaye eylemişlerdir. Bunlardan başka, devrine göre iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzâdeleri, bulundukları sancaklarda etraflarına âlim ve edipleri toplamışlardı.

Edebî hayat, İstanbul, Edirne ve Bursa'dan başka, şehzâde sancaklarında, Bağdad, Diyarbakır, Konya ve Rumeli'de, bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardar'da da inkişaf ediyordu. Bunun en önemli sebebi buralarda şair ve edipleri himaye eden şahsiyetlerin bulunmaları idi. Uzunçarşılı, bu dönemin edip ve şairleri hakkında daha fazla tafsilat vermek suretiyle, belirtilen dönemdeki eserlerden uzun uzadıya bahse-

4. Hammer *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Ata, İstanbul 1330, IV, 92.

der.[5] Bu dönemde benzer bir gelişme de riyaziye denilen matematik sahasında olmuştur. Nitekim Osmanlı medreselerinin en alt seviyesi olarak kabul edilen Hâşiye-i Tecrid medreselerinde hesap ve eşkâl-i tesis denilen hendese (geometri) ile kozmoğrafya okutulmaktaydı. Ali Kuşçu İstanbul'a geldiği zaman bu medrese derslerinden başka ayrı bir kurs açarak riyaziye (matematik) okutmuştu. Hatta Sinan Paşa, Ali Kuşçu'dan riyaziye öğrenmek için talebelerinden Tokatlı Molla Lütfi'yi göndermiş, o da öğrendiklerini hocası Sinan Paşa'ya öğretmişti. Nitekim Şakaik-i Numanîye'de bu konu anlatıldıktan sonra "Mevlana Sinan Paşa, bu tarikle ulûm-ı riyaziyeyi itmam ve ikmal eyleyüp" denilerek Sinan Paşa'nın bu sayede matematik ilmini öğrendiğini, ayrıca bununla da yetinmeyip Kadızâde-i Rumî'nin Çağmînî'ye yazdığı şerhe de haşiye yazdığına işaret eder.[6]

Bilindiği gibi, Bursa'lı Kadızâde-i Rûmî denilen Musa Paşa, büyük bir Türk matematikçisi ise de ilmî tahsilinin bir bölümü ile, ders okutması Osmanlı diyarında olmayıp Semerkant'ta olmuştur. Yalnız XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı medreselerinde okutulan riyaziye (matematik) dersleri Kadızâde-i Rûmî ekolünün Ali Kuşçu vâsıtasiyle devamından başka bir şey değildir.[7]

Osmanlılar, bütün ilmî müesseselerde olduğu gibi sıhhî ve tıbbî müesseseler de açmışlardır. Onlar bununla kalmamış, aynı zamanda bu işlerle meşgul olanları da himaye etmişlerdi. Böylece onlar, sağlık hizmetlerine de ehemmiyet verdiklerini göstermişlerdi. Bu maksatla ülkelerinin dışından gelen âlimleri de teşvik etmişlerdi. İleride bu konuda biraz daha teferruatlı bilgi verileceği için burada üzerinde fazla durmadığımızı belirtmekle yetinmek istiyoruz.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, ilim tahsiline büyük bir önem veriyorlardı. Bu sebeple daha devletin ilk yıllarından itibaren medrese ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devamı için vakıflar kurmuşlardı. Bu sâyede gerek hoca, gerek öğrenci ve gerekse diğer hizmetliler, malî bakımdan sıkıntı çekmiyorlardı. onların karşılaşabilecekleri sıkıntıları, dönemin imkânlarının elverdiği ölçüde ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

---

5. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, II, 591-597.
6. Mecdi Mehmed Efendi, *Hadaiku'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, I, 194; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 26.
7. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 596-597.

Osmanlıların, ilim adamlarına olan rağbetleri ve onları himayeleri, daha kuruluş yıllarından itibaren bilindiği için dışardan da pek çok kimse buraya gelmeye başladı. Bu dönemlerde "Âlimler Yuvası" diye isimlendirilen İznik şehri, medreseleri ile bir ilim merkezi haline gelmişti. Bu merkezin yetiştirdiği ve Osmanlıların ilk Şeyhülislâmı ünvanını alan Molla Fenarî, "Câmiu Husuli'l-Bedayi fî Usûli'ş-Şerayi" جامع حصول البايع فى اصول الشرايع adlı muazzam eserini tam otuz yılda tamamladı. Basılmış olan bu eser, fıkıh usûlüne dairdir. Çalışkanlığı, bilgisi ve takvasiyle Osmanlı Devleti'nin en buhranlı devrinde halkı etrafına toplayabilmiş olan Molla Fenarî, devrin hükümdarlarının iltifatlarına mazhar olmuştu.

Osmanlı Devleti'nde, ilim adamlarına gösterilen itibar, birçok bilginin (âlim) İran, Turan, Horasan, Dağıstan, Hindistan, Buhara, Haleb, Şam, Mısır ve Karaman gibi yerlerden kalkıp İstanbul'a gelmelerine sebep oluyordu.[8] Böylece İstanbul, âlimlerin akınına uğrayan bir merkez haline geldi. Fâtih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u feth eder etmez "Sahn-ı Semân Medreseleri"ni tesis ettirmesi ve bunlar için geniş vakıflar tahsis etmesinden sonra, devlet merkezi olduğu gibi ilim merkezi haline de gelen İstanbul'da, pâdişahlar başta olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları, bazı saray mensubları ve zengin halk tarafından pek çok medrese inşa olunmuştu. Sadece, Mimar Sinan'ın baş mimarlığı sırasında İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı, 6'sı Süleymaniye Medreseleri olmak üzere 55'i bulmaktadır. XVII. asrın son çeyreği başında ise İstanbul'daki medrese sayısının 126'ya ulaştığı görülmektedir.[9] Gerçekten, Osmanlılarda Orhan Gazi'nin kurduğu İznik Medresesi ile mütevazi bir başlangıç yapılmıştı. Bunlara (medreselere) tahsis edilen ve önemli bir gelirin elde edilmesine vesile olan vakıf sistemi, bir devlet politikası olarak teşvik edilmişti. Bu sebeple kısa sürede Osmanlı ülkesinde birçok medrese kurulmuştu. Bununla beraber XV. asır ortalarında Fâtih'in inşa ettirdiği Sahn-ı Semân medreseleri (inşası 1463-1471) ile bundan bir asır sonra Kanûnî'nin inşa ettirdiği Süleymaniye Medreseleri (inşası 1550-1557), Osmanlı ilim hayatında iki önemli dönüm noktasını teşkil etmişlerdir. Bunlar, fizikî görünümleri, sahip oldukları maddî imkânları ve nihayet eğitim proğramları ile kütüphânelerinin zenginliği bakımından en üst seviyeyi temsil etmişlerdir.

XV ve XVI. asırlarda Osmanlı anlayışına göre problem, sadece medre-

8. Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293, I, 213.

9. Mübahat S. Kütükoğlu, *1869'da Faal İstanbul Medreseleri*, İstanbul 1997, s. 5-6.

se binası inşa edip ona gelir getiren vakıflar tahsis etmekle de bitmiyordu. Zira buralarda okutulacak dersler, müfredat proğramları ve takib edilecek eğitim-öğretim metodu da önemliydi. Osmanlı'nın o asırlardaki anlayışını ve gelişmişliğini ortaya koyabilmek için basitçe Sıbyan Mektepleri'ne bakmak yeterli olacaktır. Fâtih Sultan Mehmed, medrese teşkilâtını kurarken Eyüp ve Ayasofya'da açtığı iki medresede Sıbyân Mektepleri'nde öğretmenlik yapacaklar için ayrı dersler koydurmuş ve bu dersleri görmeyenleri adı geçen mekteplerde öğretmenlik yapmaktan men etmiştir. Bu dersler, Arapça Sarf ve Nahiv, Edebiyat (meâni, beyân, bedi) Mantık, Muhasebe âdabı ve Tedris usûlü, Münakaşalı Akaid (Kelâm ilmi), Riyaziyat (Hendese ve Heyet)tir. Fâtih'in, bu proğramının ne kadar ileri olduğu açıkça görülmektedir. Matematiğin, Avrupa'da ders proğramlarına giriş tarihinin 1890 olduğunu düşünürsek, Osmanlı eğitim ve öğretim proğramlarının ne kadar ileride olduğunu daha iyi değerlendiririz.[10]

Gerek medrese, gerekse diğer müesseseler bakımından meydana gelen bu gelişmeler, sadece İstanbul'da değildi. Halkı tamamen gayr-i müslim olan Rumeli'de bile benzer müesseseler o kadar sür'atle kuruldu ki, fetihten 15 sene sonra buraları görenler, Osmanlı idaresine geçmiş olan yerlerin hemen tamamının Müslüman Türk şehri haline geldiğini görüp hayret etmişlerdir. Nitekim XVI. asrın sonlarına doğru Sofya'da 53 câmi ve mescid, 40 mektep; Filibe'de 53 câmi, 70 mektep, 9 medrese, 11 tekke, 9 Dâru'l-kurra; Eski Zağra'da 17 câmi, 42 mektep; Vidin'de 24 câmi, 7 medrese, 11 mektep, 7 tekke; Lofça'da 30 câmi, 6 mektep; Şumnu'da 50 câmi; Varna'da 41 câmi; Silistre'de 40 câmi, 40 mektep, 8 medrese; Tırnova'da 26 câmi, 20 mektep, 10 tekke; Mostar'da 47 câmi, 11 mescid, 40 mektep ve 7 medresenin tesbit edilebilmesi, vakıflarla İslâm ve Türkleştirme faaliyetlerinin nasıl bir hızla yürütüldüğü konusunda kesin bir fikir vermektedir.

XV ve XVI. asır Osmanlı dünyasına bakıldığı zaman bu dünyada, döneminin bilinen her müessesesinin gelişip tekamül ettiği görülür. Bu gelişme, sadece maddî müesseselerde değil, onlara ruh ve hayat veren anlayışlarda da görülür. Adalet, günümüzde hoşgörü denilen müsamaha, başkalarına yardım, fazilet ve hayırlı şeylerde yarışma (vakıflar gibi) gibi manevî hasletleri burada zikredebiliriz. Bu anlayışın sebep olduğu hayat tarzında, sosyal hayat, ekonomik gelişme, askerî, idarî, adlî, siyasî, mimarî, edebî,

10. Geniş bilgi için bk. Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1986, s. 15.

musikî, tıp ve eğitim sahalarında da büyük bir gelişmeye şahid olunmaktadır. Arşivlerimizde bulunan belgeler, mahkeme kararlarının yazıldıkları şer'iyye sicilleri, vakfiyelerdeki bilgiler ve hâlâ ayakta duran canlı birer şahid olan mimarî eserler, Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırlarının niçin "Türk Asırları" ismine layık olduklarını ortaya koymakla kalmıyor, aynı zamanda günümüzde gelişmiş veya gelişmekte olan birçok devlete örnek olarak modellik yapmaya da devam ediyorlar. Biz burada,Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferindeki ikmal ve lojistik uygulamasının askerî bakımdan nasıl örnek olduğunu, Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlarda bulunan mahkemelerdeki "Şuhûdu'l-hal"in, nasıl jüri olarak karşımıza çıktığına ve XVI. asırda İstanbul'daki et ihtiyacının giderilebilmesi ile ilgili belgelerden elde edilen bilgilerden nasıl istifade edildiğinden bahsetmeyeceğiz. Ancak, vakfiyelerde de rastladığımız ve günümüzün modern tıbbını ilgilendiren bir gazete haberinden örnek vermek istiyoruz.

26 Mayıs 1996 tarihli Milliyet Gazetesi'nin dördüncü sayfasındaki haberde, hastalıkların musikî ile tedavisi hakkında şöyle deniyor: "Türk müziği ile tedavi yönteminde Almanya'da 25 denek üzerindeki çalışmaların olumlu sonuç verdiği belirtildi. Uzmanlar, Türk müziği dinletilen ve beyin dalgaları filme alınan deneklerin, tedaviye olumlu reaksiyon gösterdiğini açıkladı. M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğ. Üyesi ve Etnomüzikoloji Merkezi Başkanı Y. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç, Viyana Üniversitesi Müzik Psikolojisi Bölümü ve Köln Spor ve Sanat Akademisinde Türk müziği ile tedavi çalışmaları yapıldığını kaydetti. Güvenç "Trakya Üniversitesi'nde bir bölümün açıldığını 4 yabancı öğrencinin buradan mezun olduğunu, Avrupa'da endokrik sistemle Türk müziğinin ilişkisi de araştırılmaya başlandığını açıkladı. Bu araştırma ile müziğin iç salgı bezlerini ne gibi değişikliğe uğrattığı ortaya çıkacak dedi. Gazete haberini şu şekilde devam ettirmektedir:

"Dinle iyileş:

Rast :Felc, baş ve göz ağrılarına
Buselik: Kulunç ve bel ağrılarına
Uşşak: Uykusuzluk
Rehavî: Sırt ağrısı
Hüseynî: Kalp, karaciğer, mide ve sıtma
Hicaz: Böbrekler
Zirefkent: Mafsal ağrıları

İsfahan: Ateşli hastalıklar
Nevâ: Kadın hastalıklarına."

Günümüz üniversitelerinde araştırmaya konu olan müzikle tedavi, XV. asır Osmanlı dünyasında uygulanıyordu. Nitekim Sultan II. Bâyezid, Kili ve Akkirman fethine giderken Edirne'de bir süre konaklar. Tunca Nehri'nin kenarında 23 Mayıs 1484 Cuma günü Câmi, Hastahane, Medrese, İmâret, Tophane, Hamam, Değirmen ve Köprüden ibâret büyük bir külliyenin temelini atar. O, bu külliye için de vakıflar tahsis eder. Müessesenin işleyişi için de bazı şartlar koyar. Buna göre:

"Merhum ve mağfur Bâyezid-i Veli, vakıfnâmesinde hastalara deva, dertlilere şifa, divânelerin ruhuna gıda ve def-i sevda olmak üzere on aded hânende (okuyucu) gulam tahsis etmiştir ki, üçü hânende, biri nezyen, biri kemanî, biri musikarî, biri santurî, biri udî, olup haftada üç kerre gelerek hastalara ve delilere musikî faslı verirlermiş. Yüce Tanrı emriyle nicesi şarkıdan ve sazdan yararlanır, hoş hal olurlar. Hakka ki ilm-i musikîde Nevâ, Rast, Dügâh, Segâh, çargâh ve Suzinak makamları onlara mahsustur. Ama makam-ı Zengûle ile makam-ı Bûselikte Rast karar kılsa âdeme hayat verir. Cümle saz ve makamlarda ruha gıda vardır."

Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi adlı eserinde Osman Şevki musikî ile tedavi konusunda şunları söylemektedir: "Türk tabâbeti, genişlik ve kapsam itibariyle çok ileri idi. Türkler, tabâbet ve sağlıkla ilgili buldukları bilgilerden uygun gördüklerini hemen alıp uyguluyorlardı. Müzikle tedavi, Türk tabiblerinin icadı değildi. Bununla beraber bu tedavi tarzı, Türk tabiblerinin elinde gelişme gösterdi." Osman Şevki, Türk musikî âletleri hakkında bilgi verdikten sonra haftanın belli gün ve saatlerinde hastahanelerde mehterhâne-i hakanî'nin çalındığını, ayrıca hastahânelerin musikî takımlarının bulunduğunu ve buralarda çalın enstrümanları da vererek Rast'ın felce, Irak'ın ateşli hastalıklara, İsfahan'ın zihin açıklığı, zekâyı geliştirme, düşünce ve gönül bağlarının yenilenmesi arzu olunan hastalara, Rehâvî'nin baş ağrısı ve hafakanı olanlara uygundu.[11] der.

Osmanlılarda, sözü edilen dönemlerde özellikle akıl hastaları musikî, su sesi ve çiçeklerle tedavi edilmeye çalışılırken XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da, benzer hastalıkların şeytanla işbirliği yaptığına inanılarak öldürülmeleri ve hatta diri diri yakılmaları bilgisizlik ve dinî taassubun bir örne-

11. Geniş bilgi için bk. Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İstanbul 1925, s. 118-122.

ği olarak zikredilebilir.

Osmanlıların, yukarıda kısmen temas edilen sahalardaki gelişmişlik ve dönemlerindeki dünya devletlerine göre olan üstünlüklerinin tamamından bahsetmek elbetteki mümkün değildir. Ancak biz, ilmî gelişme ve ilerleme bakımından Osmanlıların XV ve XVI. asırlarından, günümüzün deyimiyle klip sahneler halinde ve bir nebze bahsetmek suretiyle canlı anektodları gözler önüne sermeye çalışacağız. Bir nebze diyoruz çünkü, belirtilen asırlarda yaşamış ve ilmî gelişmelerde katkısı bulunmuş olan şahsiyetin hayatından bahsetmek bile, başlı başına bir eseri dolduracak kadar yer kaplar. Bu sebeple sadece birkaç kişiden kısaca bahsedecek, daha sonra da belli sahalardaki bazı isimleri vermekle yetineceğiz.

Bahsedeceğimiz bu şahsiyetlerden biri, babasından sonra Osmanoğulları'nın en bilgini olarak kabul edilen II. Bâyezid'dir. Onun hayat hikâyesi, döneminin ilmî anlayış ve gelişmeleri hakkında bize bir fikir verecektir.

Sultan Bâyezid, şehzâdeliğinden beri etrafına ünlü bilginleri toplayıp kendisini yetiştirmeye gayret etmişti. Aynı zamanda şair olan ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanan Bâyezid'in bu şiirlerinin büyük bir kısmını (1256 kadar) gazellerin meydana getirdiği küçük hacımlı divanı İstanbul'da 1308'de basılmıştır. Hat san'atında da oldukça yetenekli olan II. Bâyezid'in, Uygur yazısını okumayı öğrendiği, biraz da İtalyanca bildiği kabul edilmektedir.[12] O, mükemmel bir tahsil görmüştü. Türkçe, Farsça ve Arapça'yı edebiyatları ile öğrenmiş, İslâmî İlimler, Felsefe, Matematik ve Musikî tahsil etmişti. Türkçe'nin Çağatay lehçesi ile Uygur alfabesini öğrenmişti. Bestekâr, hattat ve şairdi.

Onun, bilginler ve san'atkârlar için ayrılmış özel bir bütçesi vardı. Kendisine takdim edilen eserlerden değerli bulduklarının müelliflerini teşvik ederdi. Dinî emirlere bağlı bir hükümdardı. Bu sebeple ilim ve ilim adamlarını seviyor, ilmî gelişmelere vesile olabilecek her çareye başvuruyordu. Bu çarelerin başında da şüphesiz ki dinî ve ilmî kurumların tesisi ile fizikî mekanlarının sağlanması geliyordu. Onun bu şekilde çalışması, döneminin ileri gelen devlet adamları ile zenginler için de itici bir güç oluyordu. Nitekim, hükümdarlarının bu uygulamasını gören birçok vezir, imâret ve bunlara gerekli olan tahsisatları temin etmişlerdi. Bu münasebetle Ali ve Mustafa Paşa'ların isimleri zikredilmeye değer. O, saltanatı müddetince ilim adamlarını, şair ve sanatkârları himâye etmişti. II. Bâyezid, bu himâyenin

12. Şerafettin Turan, "Bâyezid II", *DİA*, V, 237.

karşılığını da nâmına yazılan birçok eserle almıştı. Kendisine takdim edilen eserleri okumak, onun en büyük özelliği idi. Amasya'da maiyetinde bulunan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile İbn Kemâl diye şöhret bulan Ahmed Şemseddin'e meşhur tarihini yazdırmıştır. Daha önce Akkoyunluların hizmetinde bulunan ve Safevîlerin galebesi üzerine, Osmanlılara iltica etmiş olan İdris-i Bitlisî'yi de himaye ederek ona meşhur "Heşt Behişt" isimli tarihini kaleme aldırmıştı.

II. Bâyezid, güzel sanatların bir kolu olan hattatlıkta da mahirdi. Amasya'daki valiliği sırasında, Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almıştı. Nitekim, Şeyh Hamdullah ile aralarında sıkı bir münasebet bulunan II. Bâyezid, Şeyh'in mânevî dünyasında kendini bulurken, aynı zamanda dizinin dibinde hokkasını tutarak yazı meşk etmiştir. Sultan Bâyezid'in, hatta olan meyli sâyesinde Amasya'da, Şeyh'in etrafında bir hat mektebi (ekol) doğmuştu. II. Bâyezid, saltanata geçince Şeyh, İstanbul'a davet edilerek, saray-ı hümayuna hat hocası olarak tayin edilir.[13]

Şurası bir gerçektir ki, onun döneminde ilim ve ilim adamlarına gösterilen himâye, ilmî gelişmelerde etkili olmuştur. Özellikle "Fıkıh" denilen İslâm Hukuk İlmi, sür'atle gelişmiştir. Bu ilimle şöhret bulmuş birçok muhterem insan yetişmiştir ki, bunlardan bir kısmı, elçilik dahil pekçok görevde bulunmuşlardır.

II. Bâyezid dönemi âlimlerinden bahseden Âşık Paşazâde, bize şu örnek isimleri vermektedir: "Hocazâde, Mevlana Alaeddin Arabi, Seyyidzâde Seyyid Hamiduddin, Mevlana Kestelli, Hatipzâde, Manisazâde. Bunlara benzer azizler dahi çok vaki oldu."[14]

Şiirleri ile şöhret kazanmış olan Mihrî Hatun ile Müeyyedü'd-Din, tanınmış bilim adamlarındandır. Bu sonuncu zatın, ölümünde bıraktığı kütüphânede yedi bin cild kitap vardı.

Hammer'in ifadesiyle "Bâyezid asrına şeref veren altmış fakih arasında ikisi diğer bir şube-i malumatta yüksek şöhret kazanmışlardır. Buna göre II. Bâyezid çağında tıpta Hekimşah, matematikte ise Mirim Çelebi çok büyük şöhret kazanmışlardır. Yine bu zamanlarda, Tacî Bey'in iki oğlu Cafer ve Sa'di'nin eserleri ile Osmanlı yazışma (diplomatik, inşa, protokol) modelleri iki iyi örnek olarak tanınmıştır. II. Bâyezid devrindeki Neşrî ile İdris-i Bitlisî'yi de burada tekrar hatırlamak gerekir.

13. Süleyman Sa'deddin, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928, s. 186.
14. Âşık Paşazâde, *Tarih*, s. 223-224.

Bâyezid'in, edebiyat sahasındaki himayesi, yabancı ülkelere, hatta Horasan ile İran'ın diğer vilayetlerine kadar genişlemişti. Büyük şair ve mutasavvıf Abdurrahman Câmi ile büyük bilgin Fakih Devvânî'ye her yıl para gönderiyordu ki bu, ilki için bin,ikincisi için de beşyüz altın idi. Bu arada İran Müftüsü Mevlânâ Seyfeddin ahmed ile Hadis âlimi Cemaleddin Ataullah da padişahın ihsanlarından pay alıp faydalanıyorlardı.

Kaynaklarımız, İbn Kemâl veya Kemâl Paşazâde diye büyük bir şahsiyetten bahsederler. 16 Nisan 1534'te vefat ettiği zaman ebced hesabiyle "İlimler Kemâl ile göç etti" ارتحل العلوم بالاكمال ifadesiyle tarih düşülmüştü. Bu ifadelerle düşürülen tarih, onun ilimlerdeki maharetini göstermeye yetmektedir. Gerçekten de, onun ilmî şahsiyeti hakkında şöyle denilmektedir: "Kemal Paşaoğlu, eserleri ve fikir savaşları bakımından Osmanlı tarihinin mühim şahsiyetlerinden biridir. Dinî, edebî, lisanî konularda büyük eserleri, büyük ve mühim bir Osmanlı tarihi, şiirleri, yüzlerce risâle ve makalesi vardır. Savaşı, Safevîlerin, Anadolu Türklerini bölecek bir şiddetle yaptıkları propagandaya karşı olmuş. O, sonu siyasî parçalanmalara kadar varacak olan dinî ayrılıkları önlemiştir. Bu bakımdan hizmeti çok büyüktür. Birçok eseri vardır. Bunlardan Kur'an, Hadis ve İslâm Hukuku ile ilgili olanların sayısı 63 rakamı ile ifade edilmektedir."[15]

Son derece vakur, sade giyinen, âbid ve zâhid bir insan olan Şeyhu'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi, bir hukukçu olarak fıkıh ve fetva alanında İslâm Hukuku'nun Osmanlılardaki uygulamasına büyük katkılarda bulunmuştu. Tarihteki İslâm devletleri içerisinde, en fazla gayr-i müslim tebea (zımmî) barındıran Osmanlı Devleti'nin, idarî kadrosunda da bulunan Ebu's-Suûd Efendi, fetvalarında örf ve âdetleri de hesaba katarak uygulanabiliri tercih etmiştir. Bu yüzden onun fetvaları, kanun hükmünde sayılmıştır. 30 yıla yakın (28 sene 11 ay) Şeyhülislâmlık makamında bulunan Ebu's-Suûd Efendi, başta padişah olmak üzere, saray ve divân erkânı tarafından sevilip sayılan bir kimse olmuştur. O, durmaksızın çalışmış, kitaplar yazmış, hergün fetvalar vermiş, fethedilerek devletin sınırlarına yeni katılmış olan eyâlet, bölge ve şehirlere ait kanunlaştırma hareketlerinin içinde, çoğu zaman da başında olmuştur. Nitekim Üsküp ve Selanik kanununun başına koyduğu mukaddimesinde arazinin mirî oluş sebeplerinden bahsederek, Osmanlı arazisinin

15. Ahmed Uğur, *İbn-i Kemal*, İzmir, 1987, s. 14-15; Türkçe, Arapça ve Farsça eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Demirel, *İbn-i Kemâl Divan (Tenkidli Metin)*, İstanbul 1996, s. XXI-XXVI.

büyük bir kısmının, mirî arazi şekline dönüştürülmesini sağlamıştır.

Bilindiği gibi gerçek ilim adamı, toplumun kültürel varlıklarını koruyan, yayan ve onları yaşatan kimselerin başında gelir. İlim adamı, engin bilgisi ve kültürü ile ister halk, ister belli bilgi birikimine sahip kesimlere sesini duyurabilmeli, vereceği mesaj, toplum ve devlet idaresinin ana ilkelerini belirleyebilmelidir. Bu anlayışın meydana getirdiği hareket sayesindedir ki, asırlar boyu, Müslüman Türk devlet geleneğinde âlime büyük bir değer verilmiş, fikir ve düşüncelerine saygı gösterilmiştir.

Tarihimizde ve özellikle XV - XVI. asırlardaki Osmanlı dünyasında, ilim-idare işbirliği, başka bir ifade ile kültür devlet bütünleşmesini son derece belirgin ve çarpıcı örnekleriyle görmekteyiz. Öyle ki, âlim, bilgisini büyük ve mamur ülke yönünde geliştirirken, idareci de kültürel şuura sahip güçlü devlet idealini, yönetici olmanın temel şartı bilmiştir. İşte bu karşılıklı ortak anlayış, bir yanda güçlü devlet adamları çıkarırken, bir yandan da kuvvetli ilim adamlarını fikir ve kültür hayatımıza kazandırmıştır. Fikir hayatımıza damgasını vuran birçok ilim ve din adamı arasında en ünlüsü, kuşkusuz XVI. asra maddî ve manevî damgasını vuran Ebu's-Suûd Efendi'dir. Kaynaklara göre, döneminde kalemle kılıcı birleştirmiş, servet ve makamın imkânlarını en iyi şekilde ve ilmin hizmetinde kullanarak ölmez eserler ortaya koymuştur. Tefsiri, kendisine haklı bir şöhret kazandırmış ve kendisine "Hatibu'l-Müfessirîn" ünvanını verdirmiştir.

Padişahlardan, Kanunî Sultan Süleyman'ın Ebu's-Suûd Efendi'ye gösterdiği hürmet anılmaya değer. O, Kanunî döneminin en çok sözü geçen şahsiyetlerinden biri olduğu halde, politik işlere karışmaktan uzak durmuştu. Kanunî, zaman zaman onun görüşlerine başvurmuş ve uğurlu olacağı düşüncesiyle Süleymaniye Câmii'nin temel atma törenlerinde, mihrabın temel taşını ona koydurmuştur. Kanunî'nin, Niş'ten yazıp kendisine gönderdiği ve "Halde haldaşım, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, Tarik-ı Hak'da yoldaşım Molla Ebu's-Suûd Efendi Hazretlerine..." diye başlayan mektubu, Ebu's-Suûd Efendi'nin hükümdar tarafından ne kadar sevilip sayıldığına işaret etmektedir. Kendisine gösterilen bu saygı herhalde onun ilminden ileri geliyordu. Bu saygı ve hürmet sadece hükümdar tarafından değil, bütün devlet erkânı tarafından gösteriliyordu. Bu arada Devlet, onun ilmî faaliyetlerine yardımcı olmak için her türlü kolaylığı gösteriyordu. Nitekim 972 (1564-65) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Rodos Medresesi Müderrisi olan Bedreddin'in, Ebu's-Suûd Efendi'nin talebi üzerine onun yanında

tefsir kitabetinde bulunmak üzere İstanbul'a gelmesi gerektiği bildirilmektedir.[15a]

Ebu's-Suûd Efendi'den bahsederken, Osmanlı dönemi ilmiye sistemindeki mülazemetten söz etmemek mümkün değildir. Zira, medrese ile eğitim ve öğretimi yakından ilgilendiren bu sistem bilinmeden, ilmiye tarikı denilen bu meslek, pek kolay anlaşılmaz.

Başlangıçta Osmanlılarda medrese mezunu az olduğundan mezunların beklemesi söz konusu değildi. Mezun sayısı, ihtiyaçtan fazla olunca yığılmalar meydana gelmiş,bu ise bir süre beklemeyi ve bu arada stajı gerektirmiştir. Böylece mülazemet sistemine özellikle XVI. asırdan itibaren ihtiyaç duyulmuştur. Mülazemet sistemi ile ilgili kaideler, eskiden beri mevcud olmakla birlikte, aday sayısının azlığı sebebiyle titizlikle tatbikine lüzum görülmemişti. 1540'larda medrese mezunlarının izdihamı yüzünden mezunlar, uğradıkları bazı haksızlıklar üzerine şikâyetlerini Kanunî'ye iletmişler, hükümdar bu çok önemli konunun yeniden nizama konulması işiyle devrin Rumeli Kadıaskeri Ebu's-Suûd Efendi'yi görevlendirmişti. Ebu's-Suûd Efendi, temel prensipleri belirleyerek ulemanın bulundukları makamlara göre hangi vesileler ile ne kadar medrese mezununu mülazım olarak verebileceklerini bir sisteme bağlamıştı. Kanunî de bu yeni düzenlemeye hakkiyle riayet edilmesini ısrarla emretmiştir.[16] Daha sonraki Osmanlı padişahları da ilmiye mesleğinin temelini oluşturan mülazemet sistemine uyulmasını, tekrar tekrar ilgililere fermanlarla duyurmuşlardı.

Ebu's-Suûd Efendi'nin yeniden nizama koyduğu bu sisteme göre, Mevâli'nin yani yüksek ilmiye mansıblarında bulunan ricalin her biri için, kontenjanlar belirlenmiştir. böylece Şeyhülislâm, Padişah Hocaları, Kadıaskerler, Nakibu'l-Eşraf, büyük şehirlerin kadıları, büyük şehir müftüleri, önemli medreselerin müderrisleri, çeşitli vesileler ile her biri kendileri için belirlenen kontenjan nisbetinde medrese mezunu talebeyi mülazım yaparlardı. Yani müderrislik ve kadılık mesleğine başlamak üzere staja başlatmış olurlardı. Mülazemet çeşitli vesileler ile verilirdi. Bunların başlıcaları mutad olarak belirli aralıklarla mülazemet, padişah cülûsü, ulemadan birinin önemli bir göreve tayini, meşhur ulemadan birinin ölümü ve başka münasebetlerle mülazemet verilmesi idi. Bir defada verilen mülazemet miktarı

15a. *BOA*, Mühimme Defteri, nr. 6. s. 350.

16. Nev'îzâde Atâî, *Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 184; Müstakimzâde Süleyman Sa'düddin, *Devhatu'l-Meşâyih*, nşr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 26.

farklı olabilmekte idi. Nitekim XVI. asra ait mülazemet kayıtlarında bir defada ortalama 150-200 civarında danişmende mülazemet imkânı doğduğu görülmektedir.[17] Bu uygulama sayesinde Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde bir gelişmenin olduğu ve günümüzün tabiri ile lisans sonrası yüksek lisans veya doktora diyebileceğimiz bir öğretimin mevcud bulunduğu görülmektedir. Bu sistemin geliştirilmesi de Ebu's-Suûd Efendi vasıtasıyla olmuştu.

Ebu's-Suûd Efendi, Şeyhülislâmlığı dönemindeki ilmî ve dinî faaliyetleri yanında Tefsir, Hadis ve İslâm Hukuku sahalarındaki çalışmaları ile de dikkat çekmektedir. Onun, "İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm" adını taşıyan tefsiri, bütün bir İslâm dünyasınca bilinmektedir. Ebu's-Suûd Efendi'nin adını ebedîleştiren ve ününü dünyaya duyuran bu tefsiridir. Bazı bilginlere göre kaynaklarını da aşan bu tefsir,[18] günümüz üniversitelerinde hâlâ büyük bir kaynak ve müracaat kitabı olarak mütalaa edilmektedir.

Osmanlı medreseleri ile hususi yerlerde, dönemin bilinen ilimlerinin tahsil edildiğini ve bunun bir ibâdet şevki ile yapıldığını söylemeye gerek duymuyoruz. Zira Hz. Peygamber'in ilim hakkındaki genel ifadeleri, Müslüman Osmanlı dünyasını bu yöne kanalize etmişti. Gerçekten, gerek mahlukat, gerekse Allah'a karşı vazifelerin yerine getirilebilmesi, bazı ilimlerin bilinmesine bağlıdır. Din, tıp, astronomi, matematik, tarih ve coğrafya gibi ilimler bunlardan sadece bir kısmıdır. Dönemindeki dünya devletleri ile mukayese edildiği zaman XV ve XVI. asırlardaki Osmanlı ilmî hayatı, diğerlerine göre çok gelişmiş ve fevkalâde ileride görülür.

Biraz önce, Osmanlı dünyasında din ve hukuk alanında şöhret kazanmış birkaç âlimden söz ettik. Halbuki XV ve XVI. asırlardaki Osmanlı Şeyhülislâmları'na bakıldığı zaman, tamamının dönemlerine göre büyük birer kıymet oldukları görülür. Dinî sahada böyle değerleri yetiştiren Osmanlı, başka sahalarda da ünlü isimler çıkarmıştır. Biz, bunlardan -dinî ilimler hariç- sahalarına göre birkaçının isim ve eserlerini vermekle o asırlardaki gelişmenin derecesi hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.

Tarih: Bilindiği gibi tarih ilmi, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren üzerinde durulan önemli bir koldur. Öyle anlaşılıyor ki, İslâm'ın zuhurun-

17. Kaynaklar ve diğer bilgiler için bk. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s. 257-258.

18. Atâî, 186; Abdullah Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, Ankara 1989, s. 22-23.

dan sonra Müslüman milletlerin, tarihle uğraştıkları kadar hiç bir millet uğraşmamıştır. İbret alınması ve bazı Kur'an âyetleri ile Hadis'lerin yorumlanabilmesi bu ilim sâyesinde mümkün olmuştur. Bu sebeple tarih ilmi gerek Osmanlılarda, gerekse diğer Müslüman devletlerde büyük bir gelişmeye mazhar olmuştu. Bu bakımdan Osmanlı dünyasında tarih ilmi bir hayli mesafe katetmişti. Bununla beraber, şunu da belirtmek zorundayız ki Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştı denebilir. Bu tarihten önce yazılan vekayi, hem az, hem de bir mübhemlik arzeder. Bu bakımdan Ahmedî'yi bir kenara bırakacak olursak, derli toplu yazılmış olanı Âşık Paşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman isimli eseridir diyebiliriz. Bu eser, mühim bir tarihtir. Âşık Paşazâde, ilk Osmanlı vekayiini babasından naklen Bursa'da Orhan Gazi Camii İmamı Yahşi Fakih'ten nakletmiştir.

Fâtih Sultan Mehmed zamanında yaşayan Kâşifî'nin Gazanâme-i Rum isimli bir tarihi ile içinde Osmanlı vekayii bulunan Abdurrahman Bistamî'nin, II. Murad zamanında yazdığı eser, Osmanlı tarihine ait bazı kısımları ihtiva etmektedir. Bundan başka, Mevlânâ Şükrullah'ın (öl. 868/1464'den sonra) Farsça yazdığı Behcetü't-Tevârih isimli eserin sonunda Fâtih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar gelen muhtasar bir Osmanlı tarihi vardır.

XV. yüzyılın son yarısı içinde Enverî tarafından yazılarak kısmen Osmanlı tarihinden bahseden ve Vezir-i A'zam Mahmud Paşa'ya ithaf olunan Düstûrnâme, Tâcizâde Cafer Çelebi'nin İstanbul Fetihnâmesi, Dursun Bey'in Târih-i Ebu'l-Feth isimli tarihi ile Fâtih'in son Vezir-i A'zamı olan Karamanî Mehmed Paşa'nın Nişancı iken yazdığı Arabça Osmanlı Tarihi'ni görmekteyiz. Son iki eser Fâtih devrine aittir. XV. asır ortalarında Rum beylerinden İmroz'lu Kritovulos, Fâtih Sultan Mehmed devrinin bir kısım vekayiini Rumca olarak "Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni" ismiyle kaleme alarak padişaha takdim etmişti.

Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle Şehdî isminde bir şair, Âl-i Osman tarihini Şehnâme tarzında yazmaya başlamış ve on bin beyitten daha fazla nazmetmişken vefatı üzerine eseri yarım kalmıştır.

XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında -bilhassa Sultan II. Bâyezid devri- Osmanlı tarihi yazanlar çoğalmış, gerek nazmen gerekse nesren müellifleri malum ve meçhul bir hayli tarihî eser kaleme alınmıştır. Bunlar içinde Âşık Paşazâde, Neşrî Mehmed Efendi, Katip Ruhî, Behiştî ve Oruç Bey gibi isimleri zikredebiliriz.[19] Osmanlı tarihçiliği hakkında daha

19. Geniş bilgi ve kaynaklar hakkında bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 601-605.

fazla teferruata girmeden sadece XV ve XVI. asırlarda yetişen bazı tarihçi ve tarihle ilgili eserlerinin isimlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece ilmin bu dalında yetişen ünlü isimleri ve eserlerini görmüş olacağız:

Tarihçi	Eseri
1. Enverî	Düstûrnâme
2. Şükrüllah	Behcetu't-Tevârih
3. Dursun Bey	Târih-i Ebu'l-Feth Sultan Mehemmed Han
4. Oruç Bey	Tevârih-i Âl-i Osman
5. Âşık Paşazâde	Tevârih-i Âl-i Osman
6. Neşrî Mehmed	Cihannüma
7. İdris-i Bitlisî	Heşt Behişt (Sekiz Cennet)
8. Kemal Paşazâde	Tevârih-i Âl-i Osman
9. Sücûdî	Selimnâme
10. Celâlzâde Mustafa	Selimnâme
11. Hoca Sa'düddin Efendi	Tâcü't-Tevârih
12. Bostan Çelebi	Süleymannâme
13. Matrakçı Nasuh	Süleymannâme
14. Gelibolu Mustafa Âli	Künhu'l-Ahbar
15. Selanikî Mustafa	Efendi Târih-i Selanikî.

Coğrafya: Osmanlılar, coğrafya ilminde de önemli mesafeler katedip bu ilmin gelişmesine hizmet etmişlerdi. Bu devlette coğrafya ile ilgili eserlerin yazılması XV. asrın ortalarından itibaren, fetihlerin artmasına paralel olarak artış göstermiştir. XVI. asırda ise önemli ve mükemmel eserler meydana çıkmıştır. Bu mükemmeliyet XVII. asrın son yarısına kadar devam etmiştir. Fâtih Sultan Mehmed, Batlamyus'un coğrafyaya ait levhalarını tedkik ederek, bunların aslına uygun ve anlaşılır bir şekilde tertip ve düzenlenmesini emretmiştir. Bu hususta hiç bir fedakarlıktan da kaçınmamıştır.[20]

Bilindiği kadarı ile en eski Türkçe coğrafya kitabı Yazıcızâde Ahmed Bican Efendi tarafından 857 (m. 1453)'de Gelibolu'da tercüme suretiyle kaleme alınanıdır. Ahmed Bican Efendi, bunu Kazvinî'nin "Acaibu'l-mahlukat" adlı eserinden tercüme etmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarında Os-

20. Kritovulos, Tarih-i Sultan Muhammed Han-ı Sânî, trc. Karolidi, İstanbul 1328, s. 182.

manlı ülkesinde ünlü bir denizci ve haritacı ile karşılaşıyoruz. Pirî Reis adını taşıyan bu ünlü denizci ve haritacının tamamen orijinal olan dünya atlasının sadece birkaç parçasına sahip bulunmaktayız. 1515'te ceylan derisi üzerine çizilmiş bulunan dünya haritası, 1517'de Yavuz Sultan Selim Han'a sunulmuştur. Burada Pirî Reis'in "Kitab-ı Bahriye'sini de zikretmek gerekir. Kitab-ı Bahriye, orijinal bir coğrafya kitabı olup, haritacılık bakımından da önemli bir gelişmişlik örneğini teşkil etmektedir. Mütehassıslar tarafından o tarihlerde Avrupa'daki haritaların en mükemmeli olduğuna işaret edilmektedir. Kitabu'l-Bahriye, Türkçe'deki ilk deniz atlası ve portulanı (rehber)dır. Ak Deniz çevresini, hem kendisinin geniş tecrübesi ve hem de şimdi çoğu kaybolmuş eski haritalara dayanarak kıyı, köşe, liman, sahil, şehir ve kasaba tanıtır. İlkin 1521'de telif edilmiş, daha sonra yeniden genişletilip 1525'de Damad İbrahim Paşa aracılığı ile Kanunî Sultan Süleyman Han'a takdim edilmiştir. Kitab-ı Bahriye'nin tıbkı basımı 1935 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Kitab, manzum bir önsözle başlayıp yine manzum bir sonuçla biter. Önsöz dikkatli bir şekilde okunursa, yazarın kuvvetli bir araştırma ve ince bir gözlem kudretiyle zamanının coğrafya eserlerini ve gezdiği her yerin durumunu inceleyerek eserini yazdığı anlaşılır.

XVI. yüzyılın denizcilerinden Seydi Ali Reis'in vücuda getirdiği Atlas'ı (Muhit) pek değerlidir. Pirî Reis'ten sonra Süveyş kaptanı olan Galatalı Seydi Ali Reis (öl. 970 = 1562) Umman ve Hind denizlerindeki seferleri sonucunda baş tarafı kozmoğrafya ve bunun kaidelerinden, diğer kısımları da Kızıldeniz, Aden ve Basra körfezleri ile Umman denizi ahvalinden bahseden mükemmel bir eser vücuda getirmiştir. Bu eser, Hammer tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.[21]

XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacıları ve eserleri hakkında bilgi veren pek çok kaynağa sahip bulunmaktayız. Ancak konuyu daha fazlauzatmamak için bunlardan bir kısmının sadece isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz:

Coğrafyacı	Eseri
1. Ahmed Bican	Acaibu'l-Mahlukat
2. Muslihiddin Mustafa b. Vefa	Mülheme-i Şeyh Vefa

21. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, Tarih, II, 605-606; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, s. 68-69.

3. Kemal Reis	Tuhfetu's-Selâtin
4. Ali Ekber Hıtaî	Hıtaynâme (Çin'e seyahatı anlatır)
5. Pirî Reis	a. Dünya Haritası
	b. Kitab-ı Bahriye
6) Seydi Ali Reis	a. Mir'atu'l-Memâlik
	b. Muhit
7. Müneccim Ahmed b. Ali	Kanun fi'd-Dünya
8. Ali Macar Reis	7 haritalı bir kolleksiyon
9. Sipahizâde Ahmed b. Ali	a. Esmau'l-Buldan
	b. Evzau'l-Mesâlik ilâ Marifeti'l-Buldan
10. Kadı Abdurrahman	Acaibu'l-Uzma (genişletilmiş tercüme)

Astronomi: Tarihimizde "Hey'et" veya "İlm-i Hey'et" ismi ile anılan astronomi, riyazî ilimler cümlesinden olduğundan Osmanlı medreselerinde matematik ve geometri ile birlikte okutulmaktaydı. Osmanlılarda astronomi, esaslı olarak Ali Kuşçu'nun ülkeye gelmesiyle başlar. Ali Kuşçu'dan sonra Osmanlı ülkesinde astronomi ve matematik ilimlerinin ilerlemesi için en çok çalışanlardan biri de Mirim Çelebi diye şöhret bulan Mahmud b. Mehmed'dir. Kadızâde-i Rumî ile Ali Kuşçu'nun torunudur. Hocazâde ile Sinan Paşa'dan ders görmüştür. Matematik, astronomi ve usturlaba dair eserler yazan bu bilgin astronom, Sultan II. Bâyezid'in emriyle Uluğ Bey Zic'ine "Düstûru'l-Amel ve Tashihu'l-Cedvel" adıyla Farsça bir şerh yazmıştır. Yazar, eserde didaktik bir yol takip etmiştir. Nitekim bir derecelik bir yayın sinüsünü hesab etmek için çok açık misallerle beş sistem göstermiştir.

Mirim Çelebi, kendisini çok seven ve takdir eden Yavuz Sultan Selim (bu dönemde Anadolu kadıaskerliğine kadar yükselmişti.) adına Ali Kuşçu'nun Fethiye'sine bir şerh yazmıştır.[22]

Ali Kuşçu ve yetiştirmiş olduğu astronomlardan sonra bu ilimde ilk ciddi gelişme hamlesine 1577 senesinde tesadüf edilmektedir. Zira bu yılda Takıyüddin Mehmed b. Maruf'un gayretiyle Osmanlı Devleti'nde ilk rasathane kurulmuştur. Takıyüddin'in bu rasathânesi, Tycho Brahe'nin Uranniborg (XVI. yüzyıl),Uluğ Bey'in Semerkand (XV. yüzyıl) ve Nâsıruddin

22. Adıvar, 55.

Tûsî'nin Meraga (XIII. yüzyıl) rasathâneleriyle karşılaştırılabilecek nitelikte mühim bir rasathânedir. Osmanlıların ilk rasathânesinin bilimsel seviyesinin ortaya konulması, bilim tarihimiz bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu sebeple, o dönemin çağdaş bir rasathânesiyle Takıyuddin'in kurduğu rasathânenin mukayesesi değerlendirmeye katkıda bulunacaktır. Gerçekten, Avrupa'nın ilk ortaçağ rasathanesi Tycho Brahe'ninkidir. Ayrıca, büyük bir tesadüf eseri olarak her iki rasathâne de hemen hemen aynı yıllarda kurulmuştur.

Dönemin, bu ilimdeki gelişmişliğini ortaya koyabilmek için iki rasathâneyi mukayese etmek gerekir. Takıyüddin'in rasathânesi ile ilgili bilgi, III. Sultan Murad'ın Şehnâmesi'nde ve "Âlat-ı Rasadiye li zic-i Şehinşahiye"de bulunmaktadır. Tycho Brahe ise 1598'de yayınladığı "Astronomiae Instauratae Mecanicae" adlı eserinde aletlerini, gözlemlerini ve astronomiye katkısını ayrıntıları ile açıklar. Bir rasathânenin bilimsel seviyesi, orada inşa edilen ve kullanılan âletlerin mükemmelliğine, yapılan gözlemlerin niteliğine ve ayrıca mevcud astronomların evrensel çalışmalarına bağlıdır.[23] Şehnâmedeki resimden anlaşıldığına göre 16 astronom veya görevlinin çalıştığı[24] rasathânedeki bütün aletler, bizzat Takıyüddin tarafından imal edilmişlerdi.[25] Osmanlı dönemindeki astronomi ile ilgili bu kısa malumattan sonra, XV ve XVI. asırlarda yetişip eser yazmış olan astronomlarından birkaçını buraya alabiliriz:[26]

Astronom	**Eseri**
1. Abdülvacib b. Mehmed	a. Manzur[illegible] fi'l-Usturlâb
	b. Meâlimu'l-Evkat
2. Hüsameddin Tokadî	Kavs-ı Kuzeh (Gökkuşağı hakkında)
3. Ali Kuşçu	a. Hallu Eşkâli'l-Kamer
	b. Meserretu'l-Kulûb
	c. Risâletu'l-Fethiyye
4. Sinan Paşa	a. Fethu'l-Fethiyye
	b. Risâle fî halli Eşkâl-i Muaddili Utarid.
5. Hüseyin b. Hasan el-Konevî	Ravzatu'l-Müneccimîn

23. Mukayese ve bilgi için bk. Muammer Dizer, *Takıyüddin*, s. 82-122.
24. Dizer, s. 83; resim için s. 172.
25. Rasad âletleri hakkında geniş bilgi için bk. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1969, s. 13-31; Dizer, s. 91-114.
26. Geniş bilgi ve biyoğrafiler için bk. Nuri Çalışkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Fen İlimleri ve Yetişen Bilginler*, Samsun 1981 (basılmamış tez), s. 229-280.

6. Bedreddin Mehmed Mardinî	a. ed-Dürrü'l-Mensûr
	b. el-Fethiyye fî Ameli'l-Ceybiyye
7. Hoca Ataullah Acemî	a. Risâle fî İlmi'l-Evzân
	b. Usturlab
8. Mehmed b. Kâtib Sinan	a. Hediyetu'l-Mülûk (II. Bâyezid için kaleme alınmıştır.)
	b. Mizânu'l-Kevâkib (Kanunî'ye takdim)
	c. Muvazzihu'l-Evkat fî Marifeti'l-Mukantarat
9. Sinaneddin Yusuf	Şerhu'l-Fethiyye
10. Müeyyedzâde Abdurrahman Ef.	Risâle fî Küreti'l-Müdahrece
11. Sinaneddin Yusuf Acemî	Risâle fi'l-Hey'e
12. Mirim Çelebi	a. Düstûru'l-Amel
	b. Risâletu'l-Ceyb
	c. Risâle fi'l-Kıble
	d. Risâle fi'l-Usturlâb
13. Mirim Kösesi Mehmed Ef.	Kitab fî İlmi'l-Hey'e
14. Muslihiddin Larî	a. Şerhu Risâle fi'l-Hey'e
	b. Tezkire fî İlmi'l-Hey'e
15. Muvakkit Mustafa b. Ali	a. A'lamu'l-İbâd fî Ahbari'l-Bilâd
	b. A'mal-i Usturlâb
	c. Risâletu'l-Mikat fî İlmi'l-Evkat
16. Perviz Efendi	Mirkau's-Semâ
17. Takıyuddin Mehmed	a. Âlâtu'r-Rasadiye li Zic-i Şehinşahiye
	b. Behcetu'l-Fikr fî Haleti'ş-Şems ve'l-Kamer
	c. Cedavilu Rasadiye
	d. Gurubu Şemsin Sebebi ve Teahhuru
	e. Hülasetu'l-A'mal fî Mevakiti'l-Eyyam ve'l-Leyâl

Tıp: Osmanlı ülkesinde gerek sivil, gerekse askerî hayatta büyük rağbet görerek gelişen ilim şubelerinden biri de tıptır. Osmanlı padişah ve idarecilerinin başka ülkelerden gelen hekimlere olan iltifatları ile onlara sağladıkları imkhanlar ve Müslüman hekimlerin yetişip çoğalmasına hasredilmiş hastahânelerin kurulması (vakfiye şartlarına göre gayr-i müslim hekim tayin edilemez) tabâbetin inkişafına sebep olmuştur. Osmanlı tabâbetine hem hastahâne, hem de tıp medresesi olarak hizmet eden Bursa Dâru't-Tıbbı, Osmanlı Devleti'nin ilk sağlık tesisidir. Uludağ eteklerinde, havadar ve geniş bir arazide iki katlı olarak inşa edilen hastahânenin geniş bir bahçesi

vardı. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açılırdı. Bu ilk Türk tıp müessesesi, kısa zamanda öyle bir şöhret kazandı ki, meşhur tabiblerden bir çoğu buranın kadrosuna dahil olabilmek için gayret sarf ediyordu.[27]

Bilinen kadarı ile Anadolu'da Türkçe yazılmış en eski tıp kitapları ancak XIV. yüzyıla kadar çıkabilmektedir. Eski Anadolu türkçesi döneminde XIII. yüzyıldan başlayarak dinî ve edebî ürünlerin yazılmış olduğu gözönüne alındığında tıpla ilgili eserlerin oldukça geç bir tarihte yazılmaya başlandığı görülür. Bunun en önemli sebebi Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bilim dilinin Arapça olmasıdır. Anadolu Beylikleri döneminde Türkçe'ye verilen önem artınca dinî ve edebî sahalarda olduğu gibi tıp konusunda da Türkçe eserlerin yazıldığı görülür. Bu bakımdan burada Aydınoğlu Beyliği'nin adını zikretmek gerekir.

Osmanlı döneminin ilk Türkçe telif tıb kitabı olarak kabul edilen "Havâsu'l-Edviye"yi te'lif eden İshak b. Murad[28] ile Amasya Hastahânesi başhekimi Sabuncuoğlu Şerafeddin ve Sultan II. Murad adına 841 (m. 1437)'de "Zahire-i Muradiye" adlı büyük tıp kitabını yazan Sinoplu Mü'min b. Mukbil, sonradan Osmanlı Devleti'ne gelip hizmet eden tabiblerdir.[29]

Fâtih Sultan Mehmed devri, tıbbî faaliyet ve gelişmeler bakımından önemli bir devirdir. Fâtih, sağlık işlerini organize eden ve o günün şartlarına göre çok ileri bir zihniyetin anlayışı olduğu anlaşılan Hekimbaşılık (Reisu'l-Etibba) müessesesini kurarak, başına Kutbeddin Ahmed'i getirmişti.

Musikî, su sesi ve çiçeklerle de tedavi sistemini geliştiren Osmanlı tıp dünyasında yeni metodlarla bazı hastalıklara tedavi uygulandığı görülmektedir. Araştırma alanımızın dışında kalan bu konuda daha fazla teferruata girmeden sadece bazı tabiblerimizin hangi eserleri nasıl meydana getirdikleri ve hangi hastalıklara çare bulduklarına kısaca temas edeceğiz.

873 (m. 1468)'de Amasya'lı Sabuncu oğlu Şerafeddin b. Hacı İlyas'ın, okuduğu kitaplarla tecrübelerine dayanarak onyedi bâb üzerine te'lif ettiği tıb kitabı dahilî ve haricî tedavi yollarını göstermektedir. Ahmedî'nin "Tervihu'l-Ervah" adlı manzum tıb kitabı XV. yüzyılın ortalarına doğru yazılmıştır. Bu eserde, anatomiye ait kısa bilgiler verildikten sonra birer birer hastalıkların tedavisinden bahsedilmektedir. XV. asır sonları ve XVI. asır

27. Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s. 78, 81.
28. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 12; Zafer Önler, *Celâleddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa*, Ankara 1990, s. 1.
29. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 598.

başlarında yazıldığı tahmin edilen "Yadigâr-ı İbn Şerif" adlı tıbbî eser, havadan, sudan, yiyecek, içecek, spor ve hastalıkların arâzından bahseder. Halka göre yazıldığı için pek çok nüshası bulunan bu eserde, özellikle Gelibolu'dan bahsedilmektedir. Bu da müellifin Gelibolu'lu veya oraya yerleşmiş bir kimse olduğunu göstermektedir. Eserde, hastalıkların belirti ve ilaçlarından bahsedilmektedir. Eser, İbn Sina'nın Kanunu ile İbn Baytar'ın Müfredat'ından da istifade edilerek kaleme alınmıştır.[31]

Daha önce kısaca temas edildiği gibi Osmanlı Devleti, dış ülkelerden kendisine iltica eden veya herhangi bir şekilde gelen tabiblere fazlasıyla rağbet gösteriyordu. Nitekim Timurlulardan, Ebu Said'in tabibi Kutbeddin Ahmed (öl. 903 H. = 1497 M.), efendisinin, Uzun Hasan'a esir düşüp öldürülmesinden sonra Osmanlılara iltica etmişti. Osmanlılar, kendisine büyük bir ilgi göstererek yevmî (günlük) beşyüz akça üzerinden maaş bağlamışlardı. Bunun dışında ayrıca her ayda 20 bin akça gibi gayet yüksek bir meblağ vermişlerdi. Böyle bir rağbet, dışarıdan bir hayli tabibin gelmesine vesile olmuştu. Nitekim, Şirvan'lı Hekim Şükrullah, Hoca Ataullah, Hekim Lâri, Hekim Arap, Tebriz'li Kemal gibi isimler,[32] burada ilk akla gelenler olarak zikredilebilir. Böylece Osmanlı bir mânâda dışardaki beyin göçünü ülkesine doğru hızlandırmak suretiyle bu branşın kendi topraklarında inkişaf edip gelişmesini sağlıyordu.

Bu tabiblerden başka, nebatî tıpla meşgul olan Altunîzâde (öl. XV. yüzyıl sonları) aynı zamanda operatörlük yapabilecek bilgi ve beceriye sahipti. Bunun, idrar darlığı çekenlere sonda ameliyatı yaparak muvaffak olduğunu Şakaik-i Numaniye'den öğrenmekteyiz.[33] Bu arada, XVI. asır başlarında Necmeddin Mahmud'un "el-Hâdî fî ilmi'z-Zâdî" الحادی فی علم الذادی adlı eseri, "Mecmau'l-Mücerrebât" مجمع المجربات adıyla ve ilavelerle Türkçe'ye çevrilmiştir.

İzmitli Muhyiddin Mehmed (öl. 910 H. = 1504 M.), Amasya'lı Tabib Mehmed b. Lütfullah ile Hacı Hekim (öl. 913 H. = 1507 M.), lugat ilminde Bahru'l,Garaib ve tıptan Kasımiyye müellifi Amasya'lı Halimî (öl. 882 H. = 1478 M.'den sonra), tıp, matematik ve edebiyatta şöhret sahibi olup teshil adlı eserini yazan Perviz b. Abdullah (öl. 978 H. = 1570 M.) ve Tabib Tebriz'li Kemal'in oğlu olup mesanedeki taşlara dair Türkçe bir eser yazmış

30. Osman Şevki, *a.g.e.*, s. 142.
31. Geniş bilgi için bk. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 60-61.
32. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 599.

olan Ahi Ahmed Çelebi (öl. 930 H. = 1523 M.) bu tarihlerde yetişmiş olan belli başlı tabiblerdendi. Bunlardan Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunîzâde, Sinaneddin Yusuf ve Ahi Çelebi hekimbaşılıkta da bulunmuşlardı.

İbn Kemal'in, "Rücûu'ş-Şeyh ile's-Sabâ fi'l-Kuvveti ale'l-Bâ" رجوع الشيخ الصبا فى القوة على البا isimli eseri, Arapça olup Yavuz Sultan Selim'in emri ile kaleme alınmıştır. İhtiyarların kuvve-i bahiyyesinin artırılmasına dairdir. Âli Çelebi tarafından tercüme edilmiştir. yukarıda adı geçen Mehmed b. Lütfullah'ın, II. Bâyezid'in oğlu ve Amasya Valisi Şehzâde Ahmed adına "Müfredât-ı Tıp" tarzında Arapça bir eseriyle, kendisini himaye eden Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi nâmına yine Arapça onyedi fasıl üzerine mafsal hastalıklarına dair diğer bir eseri vardır. 911 H. (1505 M.)'de Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından Yunanca aslından tercüme edilmiş olan "Alaim-i Cerrahîn" ve 967 H. (1559 M.)'de vefat eden İlyas b. İsa'nın "Müfredât" isimli eserleri de XVI. yüzyılın ilk yarısına aittirler. Bu arada Atûfî Hayreddin'in (öl. 948 H. = 1541 M.)de "Hıfzu'l-Ebdân" isimli bir eseri olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemin tıbbî eserlerinden birisi de Yahudi Dotor adında bir tabibin olup takriben 951 H. (1544 M.)'de ve Hekimbaşı Kaysunîzâde zamanında Kitab-ı Asây-ı Pirân isimli eseridir. Hekim Dotor'un dede ve babasının İspanya'da doktor oldukları belirtilmektedir.[34]

Ele aldığımız asırlarda, Osmanlı dünyasında tıp, eczacılık ve hastahânelerle ilgili büyük bir gelişme görülmektedir. Şer'iyye Sicili kayıtlarında da mesane ve ameliyatlarla ilgili bilgiler bulunmakla beraber biz, konuyu daha fazla uzatmamak için üzerinde fazla durmadık.[35] Bununla beraber Osmanlı dönemi Dâru'ş-Şifaları ve buralarda çalışanlar hakkında kısaca bilgi vermek ihtiyacını duyduğumuzu belirtmek isteriz. Böylece, nazarî tıbbın yanında amelî tıbbın gerçekleştirildiği hastahaneler hakkında da bilgi sahibi olmuş olacağız.

Klasik Osmanlı hastahaneleri olan Dâru'ş-Şifaların mimarî özellikleri birçok araştırıcı tarafından incelenmiş olmakla birlikte buralarda yürütülen faaliyetler üzerinde yeterince çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Dâru'ş-Şifalarının vakfiyeleri dikkatle incelendiğinde bu vakfiyelerde klasik

33. Nev'îzâde Atâî, 239-240.
34. Daha geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Tarih*, II, 600-601.
35. Geniş bilgi için bk. Çalışkan, 84-152.

Osmanlı hastahanelerinin yönetiminin yanısıra hekim ve diğer sağlık mensupları ile ilgili değerli bilgiler bulunduğu görülür. Vakfiyelerde Dâru'ş-Şifadaki görev dağılımı, görevlilerde aranan nitelikler, sorumlulukları ve beklenen bilgi ve beceri seviyesi ile ilgili olarak bütün hizmetliler için ayrı ayrı teferruatlı şartlar koşulmasının, özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda bir Osmanlı geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten Bursa Yıldırım Dâru'ş-Şifası (802/1400), Fâtih Dâru'ş-Şifası (875/1470), Edirne II. Bâyezid Dâru'ş-Şifası (889-893 / M. 1484-1488), Manisa Hafsa Sultan Dâru'ş-Şifası (H. 946/M. 1539), Haseki Sultan Dâru'ş-Şifası (H. 957/M. 1550), Süleymaniye Dâru'ş-Şifası (H. 961/M. 1553-1559), Atik Valide Dâru'ş-Şifası (H. 990/M. 1582) ve Sultanahmet Dâru'ş-Şifası (H. 1018-1026/M. 1609-1617) gibi Dâru'ş-Şifaların vakfiyeleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre Dâru'ş-Şifalarda hizmet etmek üzere tayin edileceklerde aranan nitelikler, sorumlulukları ve görevlileri tesbit edilmiştir. Buna göre Dâru'ş-Şifa görevlileri, tabib, kehhal, cerrah ve yardımcı sağlık mensupları, aşşab, edviyekûb, tabbah, kayyum, kâse-keş ile ferraş, âb-rîzî, câme-şuy, dellak gibi temizlik hizmetlileri ve nâzır, vekilharç, kâtip gibi idarî yetkililer ile mahzenci, bevvâb, gassal ve imamdan oluşurdu.*

Müellif (tabib, doktor)	**Eseri**
1. Ahmedî	a. Tervihu'l-Ervah
	b. Müntehab-ı Şifa
2. Hacı Paşa	a. Kitabu'l-Feride
	b. Kitabu's-Saade ve'l-İkbal
	c. Kitabu't-Ta'lim
	d. Şifau'l-Eskam ve Devau'l-Âlâm
	e. Müntehab-ı Şifa
3. Şeyhî	Kenzu'l-Menafi'
4. Mü'min b. Mukbil	a. Kitabu't-Tıb
	b. Miftahu'n-Nur ve Hazainu's-Surûr
	c. Zahire-i Muradiye
5. Akşemseddin	a. Kitabu't-Tıb
	b. Maddetu'l-Hayat
6. Şerafeddin Sabuncuoğlu	a. Cerrahiye-i İlhaniye
	b. Mücerrebnâme

* Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Nil Sarı, "Osmanlı Dârüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, I, İstanbul 1995, s. 12-46.

7. Bedr-i Dilşad	a. Kehhalnâme
	b. Kemalnâme
	c. Muhtasaru't-Tıb
8. İbn-i Şerif	Yhadigâr-i İbn-i Şerif
9. Mehmed b. Lütfuullah	a. Müfredat-ı Tıb
	b. Mafsal Hastalıkları
10. Şükrullah Şirvanî	İlyasiye fi't-Tıb
11. Kaysunîzâde Mehmed	Tıb Mecmuası
12. Halimî Lütfullah Efendi	Kasımiyye
13. Hekimşah Mehmed Kazvinî	a. Asbabu Sitteti'z-Zaruriyye
	b. Mucez Şerhi
	c. Nasihatnâme
14. Ahi Çelebi	a. Risâle-i Hassatu'l-Kilye ve'l-Mesâne
	b. Mucez Tercümesi
15. Kaysunîzâde Mehmed b. Mehmed	a. ed-Dürretu'l-Muntahab
	b. Düsturu'l-Bimâristan
	c. Düsturu't,Tıbbi'l-Misbah
	d. Zâdu'l-Mesir fî İlaci'l-Bevâsir
16. Atufî	a. Hıfzu'l-Ebdân
	b. Ravzu'l-İnsan fî Tedabir-i Sıhhati'l-Ebdân
17. İlyas b. İsa	Müfredât
18. Nidaî	a. Baytarnâme
	b. Manzume-i Tıb
	c. Menafi'n-Nâs
	d. Tababet-i Beşeriye ve Baytariyye
19. Hekim Dotor	Asay-ı Pirân
20. Takiyüddin Şirazî	Enisu'l-Etibba fi't-Tıb
21. Mehmed Efendi	Menbau'l-Hayat
22. Davud Antakî	a. Buğyetu'l-Muhtac
	b. ed-Durretu'l-Muntahab
	c. Elfiye fi't-Tıb
	d. Letaifu'l-Minhac
	e. Mecmau'l-Menafii'l-Bedeniyye

Riyâziye: Kâtip Çelebi'ye göre "Riyâziye" hendese (geometri), hey'et (astronomi), hesab (matematik) ve musikî dallarına verilen müşterek bir tabirdir.[36] Günümüzde, bu ilimlerin her biri müstakil birer branş olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu bakımdan biz riyâziye bahsinde sadece arit-

36. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971, I, 939.

matik, geometri ve cebir gibi sayı ve ölçü temeline dayanarak niceliklerin özelliklerini inceleyen matematik ilminden bahsetmek istiyoruz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile beraber, ahenkli bir şekilde tesis edilen ilmî müesseseler arasında İznik ve Bursa medreseleri ilk sırayı alırlar. Bu ilk Osmanlı medreselerinde fıkıh denilen İslâm hukuku ile kelâm yanında aklî ilimlerden mantık ve riyazatın da ihmal edilmediği anlaşılmaktadır. Adıvar, şu ifadelerle konuya bir açıklık getirmek ister: "Bu ilk medreselerde ne okutulduğunu açık bir şekilde bilmek pek faydalı olabilirdi. Fakat bu hususta kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte, o vakitler hemen bütün ilim kitapları Arapça yazılmış olduğundan, medreseler proğramında bu dilin önemli bir yer tuttuğu muhakkak olup, fıkıh ve kelâm yanında aklî ilimlerden mantık ve matematiğin de tamamiyle ihmal edilmediği kestirilebilir."[37] Muhtemelen, Adıvar'ın bu görüşünü olduğu gibi benimseyen ve buna ilavelerde de bulunan Şehabettin Tekindağ da konu ile ilgili olarak şunları yazar: "Bununla beraber diğer Anadolu medreselerinde olduğu gibi fıkıh ve kelâm yanında, aklî ilimlerden mantık ve riyazatın da ihmal edilmediği kestirilebilir. Nitekim Bursa'da doğan Türk riyazeci ve astronomu Kadızâde-i Rumî, Semerkand'a giderek Semerkand Rasathanesi müdürlüğüne ve Semerkand Medresesi reisliğine getirildi."[38] O, İznik'teki Orhan Gazi Medresesi'nden bahsederken de aşağıdaki bilgileri vermek suretiyle bu dönemde aklî ilimlerin ileri bir seviyede olduğuna işaret eder: "İlk Osmanlı Medresesi, İznik'te Orhan gazi tarafından kurulan ve İznik Orhaniyesi adını alan medresedir. Orhan Gazi, gerekli vakıflarını yaptığı İznik Orhaniyesi'nin müderrisliğine naklî (ulûm-ı şer'iyye) ve aklî (hikmet-i ameliye - hikmet-i nazariye) ilimlerde mütehassıs bir bilgin olan Kayseri'li Şerafeddin Davud (öl. 1350)'u getirdi."[39]

Daha önce de kısaca temas edildiği gibi, gerek Osmanlı, gerekse daha önceki medreselerde riyâziye dersleri okutuluyordu. Hele dönemimiz itibariyle bizi ilgilendiren XV ve XVI. asırlarda riyâziyat denilen ilimlerde epey mesafe katedilmişti. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed'in kurduğu "Semâniye Medreseleri"nin en alt seviyesi olan "Haşiye-i Tecrid" bölümünde muhtasarat denilen Sarf, Nahiv, Hesap, Hendese ve Hey'et gibi ilimlerin tahsili,[40]

37. Adıvar, s. 12-13.
38. Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi" *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 11.
39. Tekindağ, "Medrese Dönemi", s. 10.
40. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 26.

Osmanlılarda müsbet ilme verilen değeri göstermektedir. Devrinin üniversitesi sayılan Sahn-ı Semân'ın muhtelif sınıflarında kelâm, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerin yanında, matematik, astronomi ve geometri derslerinin de okutulduğu ve buradan kadı, müderris ve tabiblerin yanısıra mühendislerin de yetiştiği, okutulan derslerden anlaşılmaktadır.[41] Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerek okutulan dersler, gerekse müstakil fakülte diyebileceğimiz tıp ve riyâziye medreselerinin açıldığı görülür.[42] Konuyu daha fazla uzatmamak için Osmanlı diyarında XV ve XVI. asırlarda yetişerek günümüze eser bırakmış olan bazı riyâziyecilerin isim ve eserlerini vermekle yetinmek istiyoruz. Böylece bu dönemde adı geçen sahada da Osmanlı dünyasının nasıl bir gayret içinde olduğunu görmüş olacağız.

Riyâzeci	Eseri
1. Ali b. Hibetullah (öl. 1402)	Hulâsatü'l-Minhac fî İlmi'l-Hisâb
2. Kadızâde-i Rûmî	a. Muhtasar fi'l-Hisâb
	b. Risâle fî İstihraci'l-Ceyb
	c. Şerhu Eşkâli't-Tesis
3. İbrahim b. Mehmed el-Halebî	Umdetu't-Tullâb fî İlmi'l-Hisâb
4. Mahmud b. Kadı Manyas	A'cabu'l-Uccab (son kısım matematik)
5. Fethullah Şirvanî	Şerhu Eşkâli't-Te'sis
6. Molla Lütfî	Tez'ifu'l-Mezbâh
8. Hacı Atmaca	Mecmau'l-Kavaid
9. Alaeddin Ali Fenarî	Şerhu Tecnis fi'l-Hisâb
10. Hayatî el-Hüseynî	Tuhfetu'l-Hisâb
11. Müslihiddin b. Sinan	Risâle-i Eflatuniyye (Arapça matematik)
12. Muzafferuddin Ali Şirazî	Haşiye li Halli Müşkilât-ı Öklides
13. Matrakçı Nasuh	a. Câmiu'l-Kitâb ve Kemâlu'l-Hisâb
	b. el-Ken'aniyye fi'l-Hisâb.
14. Mehmed b. İbrahim Halebî	a. Adetu'l-Hâsib ve Umdetu'l-Muhâsib
	b. Ref'ul-Hicâb an Kavâidi'l-Hisâb
	c.Tezkire (geometri ile ilgili)
15. Yusuf b. Kemal	Câmiu'l-Hisâb
16. Sa'dî b. Halil	Miftâhu'l-Müşkilât.

41. Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 20-31; Cahid Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 35-43.
42. Geniş bilgi çin bk. Süleymaniye Vakfiyesi, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Ankara 1962, s. 31-41; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 33.

Görüldüğü gibi sadece XV ve XVI. asırlarda yetişen ve her biri sahaları ile ilgili eser yazanlardan sadece birkaçına işaret edildi. Bu müelliflerin, eserleri sadece bizim şiaret ettiklerimiz değildir. Fakat konu itibariyle biz sadece alanları ile ilgili eserleri verdik.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, XV ve XVI. asırlar, Osmanlı dünyasında, hemen her sahada ilerlemenin kayd edildiği asırlardır. Bununla beraber şunu da belirtmemiz gerekir ki, çeşitli sebeplerden dolayı (burada buna girmeye gerek duymuyoruz) bu asırlardan sonraki dönemlerde aynı dinamizm devam ettirilememiştir. Bu da ülkeyi yavaş yavaş bir inhitata doğru götürmüştür.

BİBLİYOĞRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Tasnifin adı: Numarası:

Ali Emîrî (Fâtih) 22
Ali Emîrî (Kanunî) 6
C. Adliye, nr. 251, 1189
C. Evkaf, nr. 28640
C. Maarif, nr. 712, 3532, 5174, 5507, 6198, 6263.
Mühimme Defteri, nr. 6, 7, 78, 126.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.)

E. 6366, 8252.
Nr. 5460 (13), 5972, 6684.

KANUNNÂMELER

Ayn Ali Efendi, Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, İstanbul 1280.

Anhegger, Robert - İnalcık Halil, Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i

Osmanî, Ankara 1956.
Barkan, Ömer Lütfi, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I (Kanunlar), İstanbul 1945.
Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisu'l-Beyân fi Kavanin-i Âl-i Osman, Bibliotheque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40.
Kanunnâme-i Âl-i Osman, İstanbul 1300.
Mısır Kanunnâmesi, Süleymaniye Ktb. (Esad Efendi) nr. 1827.
Tevkiî Abdurrahman Paşa, Kanunnâme, Milli Tetebbular Mecmuası (MTM.), İstanbul 1331.

TARİH VE TABAKATLAR

Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, İstanbul 1309.
Ahmed Lütfi, Lütfi Tarihi, İstanbul 1291.
Âşık Paşazâde, Tarih İstanbul 1332.
Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, Hadikatu'l-Cevami', nşr. İhsan Erzi, İstanbul 1987.
Bostanzâde Yahya, Tarih-i Saf (Tuhfetu'l-Ahbâb), İstanbul 1287.
Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1342.
Celâleddin es-Suyutî, Târihu'l-Huefâ, (Tarihsiz)
Celâlzâde Mustafa (Koca Nişancı), Tabakatu'l- Memâlik ve Derecâtu'l-Mesâlik
Dukas, Bizans Tarihi, trc. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.
Eyyubî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman, nşr. Mehmet Akkuş, Ankara 1991.
Feridun Bey, Münşeât, İstanbul 1274.
Gustave Schlumberger, İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı, trc. M. Nahid, İstanbul 1331.
Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman, nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, trc. M. Atâ, İstanbul 1329 - 1332.
Hoca Sa'duddin Efendi, Tâcu't-Tevârih, İstanbul 1279.
İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osman (IX. Defter), Millet Ktb. Ali Emîrî, nr. 29.
İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kübrâ, Beyrut 1957.
Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Süleymannâme, Bulak 1248.
Kâtib Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr, İstanbul 1329.

Keşfî Mehmed Çelebi, Selimnâme, nşr. Şefaettin Severcan, Kayseri 1995.
Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1978.
Kritovulos, Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni, trc. Karolidi, İstanbul 1328.
Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341.
Mecdî Mehmed Efendi, Hadaiku'ş-Şakaik, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1308.
Muhammed Emin el-Mekkî, Hulefa-ı İzâm-ı Osmaniye Hazerâtının Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humayunları, İstanbul 1318.
Mustafa Nuri Paşa, Netâyicu'l-Vukuât, İstanbul 1294.
Mustakimzâde Süleyman Sa'düddin, Tuhfe-i Hattatîn, İstanbul 1928.
_____, Devhatu'l-Meşayih, nşr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978.
Müneccimbaşı, Sahâifu'l-Ahbâr, trc. Nedim (Şair) İstanbul 1258.
Nasuhu's-Silahî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakayn-ı Sultan Süleyman Han, nşr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976.
Nev'i-zâde Atâî, Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'ş-Şakaik, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
Nişancı Mehmed Paşa, Osmanlı Sultanları Tarihi, trc. İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul 1949.
Peçevî, Tarih, İstanbul
Rifat Efendi, Devhatu'n-Nukabâ, İstanbul
Selanikî Mustafa Efendi, Târih-i Selanikî, nşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989.
Solakzâde Mehmed Hemdemî, Tarih, İstanbul 1297.
_____, Tarih, nşr. Vahid Çubuk, Ankara 1989.
Tâcizâde Cafer Çelebi, Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi, İstanbul 1331.
Taşköprüzâde İsameddin Ahmed Efendi, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye, Beyrut 1975.
Tayyarzâde Ahmed Atâ, Târih-i Atâ, İstanbul 1293.
Tursun Bey, Târih-i Ebu'l-Feth, nşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
Vâkıat-ı Sultan Cem, İstanbul 1330.

UMUMİ KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul 1982.
Busbecq, Ogier Ghiselin, Türkiyeyi Böyle Gördüm, trc. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul (tarihsiz).
Ebu'l-Hüseyin Müslimb. Haccac, Sahih-i Müslim.
Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Kitâbu'l-Emvâl, Kahire 1968.
Es'ad Efendi, Teşrifat-ı Kadime, İstanbul 1287.
Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul 1314.
Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938.
İbn Cübeyr, Rihle, Beyrut 1964.
Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn an Esami'l-Kütüb ve'l-Funûn, İstanbul 1971.
Koçi Bey, Risâle, nşr. Zuhuri Danışman, İstanbul 1972.
Mahmud Şevket, Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul 1325.
Mütevelli, Ahmed Fuad, Kanunnâme-i Mısır, Kahire 1986.
Süleymaniye Vakfiyesi, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara 1962.
Taşköprüzâde İsameddin Ahmed Efendi, Mevzuâtu'l-Ulûm, trc. Kemaleddin Mehmed, İstanbul 1313.
Thevenot, Jean, L'Empire du Grand Turc, Paris 1965.
Uşaklıgil, Halid Ziya, Saray ve Ötesi, İstanbul 1965.

ARAŞTIRMALAR

Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, İstanbul 1328.
Abdu'l-Gani Mahmud Abdu'l-Âti, et-Ta'lim fi Mısr, Kahire (Tarihsiz)
Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970.
Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları" İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334.
Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, İstanbul 1974.
Akdeniz (Sarı) Nil, Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı, İstanbul 1977.
_____, "Osmanlı Dârușifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler" Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları I İstanbul 1995.
Akkutay, Ülker, Enderûn Mektebi, Ankara 1984.
Aksoy, Özgönül, İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1986.

Aksun, Ziya, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994.
Ali Emirî, "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334.
(Altınay), Ahmed Refik, Eski İstanbul, İstanbul 1931.
el-Arabî, Muhammed Memdûh, Devletu'r-Resûl fi'l-Medine, Kahire 1988.
Arıkan, Zeki, "Şeyhülislâm Zekeriya Efend'nin İstanbul Sayımı" Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul 1989.
Arnold, W. "Halife" İA. V/I.
Arseven, Celal Esad, Türk Sanatı, İstanbul (tarihsiz).
Aslanapa, Oktay, Türk Sanatı, İstanbul 1989.
Asrar, Ahmed, Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi, İstanbul 1972.
Aydemir, Abdullah, Ebussuûd Efendi, Ankara 1989.
Babinger, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1982.
Baltacı, Cahit, XV - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.
Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi" İÜHF. Dergisi (1945) XI / 3 - 4.
Baysun, M. Cavid, "Bağdad" İA. II.
_____, "Belgrad" İA. II.
_____, "Budin" İA. II.
_____, "Cem" İA. III.
Bees, Nikos A. " Modon" İA. VIII.
Bek, Ahmed İsa, Târihu'l-Bimaristânât fi'l-İslâm, Beyrut 1981.
Bek, Muhammed el-Hudarî, Muhâderâtu Tarihi'l-Umemi'l-İslâmiyye (ed-Devletu'l-Ümeviyye), Kahire 1969.
Berki, Ali Himmet, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tabirler, Ankara (Tarihsiz)
_____, Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953.
Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984.
Brockelmann, C. İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1964.
Bozkurt, Nebi, "Dâru'l-Kurra" DİA. VIII.
Buhl, F. "Kudüs" İA. VI.
Büyüktuğral, Afif, "Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler" Belleten (1978) XLII / 168.
Celal Mazhar, Hadâretu'l-İslâm ve Eseruha fi et-Terakkî el-Âlemî, Kahire 1974.

Çalışkan, Nuri, Osmanlı İmparatorluğunda Fen İlimleri ve Yetişen Bilginler, Samsun 1981 (basılmamış tez).

Çavuşoğlu, Mehmet, "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri" Tarih Enstitüsü Dergisi (1982) XII.

Dabağyan, Levon Panos, Fâtih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976.

Dağtekin, Hüseyin, "Rumeli Hisarının Askerî Ehemmiyeti" Fâtih ve İstanbul Dergisi (1953) I / 1.

Dalsar, Fahri, "Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptığı Muahede" Tarih Vesikaları, II / 12.

Danişmend, İsmail Hakkı, Fâtih'in Hayatı ve Fetih Takvimi, Ankara 1953.

_____, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971.

Demirel, Mustafa, İbn Kemal Divanı (Tenkidli Metin), İstanbul 1996.

Dizer, Muammer, Takıyüddin, Ankara 1990.

Downey, Fairfax, Kanunî Sultan Süleyman, trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1971.

Emecen, Feridun, "Kanunî Sultan Süleyman Devri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989.

Ergin, Osman Nuri, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, İstanbul 1936.

_____, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977.

_____, Fâtih İmâreti Vakfiyesi, İstanbul 1945.

_____, "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği" İller ve Belediyeler Dergisi (1947) XV - XVI.

Ertan, Veli, Meşhur Şeyhülislâmlar, İstanbul 1969.

_____, "Tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri" İslâm Medeniyeti Dergisi (1982) V/4.

Eyice, Semavi, "Rumeli Hisarı" İA. IX.

Ezgü, Fuad, "Piri Reis" İA. IX.

Gökbilgin, M. Tayyib, Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952.

_____, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış, İstanbul 1977.

_____, Kanunî Sultan Süleyman, İstanbul 1992.

_____, "Korvin Mathias'ın Bâyezid II'e Mektuplar Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı - Macar Muahedesinin Türkçe Metni" Belleten (1958) XXII / 87.

_____, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar" Kanunî Armağanı, Ankara 1970.

_____, "İbrahim Paşa" İA. V.
Hasan, İbrahim Hasan - Ali İbrahim Hasan, en-Nuzumu'l-İslâmiyye, Kahire (Tarihsiz)
Hitti, Philip K. Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1995.
Hüseyin Emin, "el-Mescid ve Eseruhû fi Tatviri't-Ta'lim" Şam Üniversitesi Dırasât Târihiyye Mecmuası (1981) V/5.
İnalcık, Halil, Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1987.
_____, "Mehmed II" İA. VII.
_____, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultanî Hukuk ve Fâtih'in Kanunları" AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1958) XIII.
İpşirli, Mehmet, "Enderûn" DİA. XI.
_____, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı" Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1994.
Işıksal, Turgut, "Eski Türk Topları ve İstanbul Tophanesinde Bulunan Bir Kayıt Defteri" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, I - II.
Karaçam, İsmail, Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı, İstanbul 1995.
Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı" İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (1977) II.
Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
_____, İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985.
_____, Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi, İstanbul 1987.
_____, Anahatları ile İslâm Egitim Tarihi, İstanbul 1995.
_____, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1996.
_____, İslâm Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti), İstanbu 1995.
_____, " Osmanlı Devleti'nde Cizye " Kubbealtı Akademi Mecmuası (1987) III.
Kırzıoğlu, M. Fahrettin, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451 -1590) Ankara 1993.
Konrapa, M. Zekai, "Endülüs Mersiyesi Nizamî Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış" İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi (1964) II.
Kramers, J. H. "Şeyhülislâm" İA. XI.
Kütükoğlu, Bekir, "Tahmasp I" İA. XI.
_____, "Fâtih, Fetih ve İstanbul" Tarih Boyunca İstanbul

Semineri Bildiriler, İstanbul 1989.
Kütükoğlu, Mübahat S., 1869'da Faal İstanbul Medreseleri, İstanbul 1977.
_____, Dâru'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri, İstanbul 1978.
Lewis, Raphaela, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, trc. Mefkure Poroy, İstanbul 1973.
Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul 1338.
Mahmud Şakir, et-Târihu'l-İslâmî, Beyrut 1987.
Mahmud, Seyyid Muhammed es-Seyyid, XVI. Asırda Mısır Eyaleti, İstanbul 1990.
Mardin, Ebu'l-Ula, Huzur Dersleri, İstanbul 1951.
Miroğlu, İsmet, "Fetret Devrinden II. Bâyezid'e Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989.
Mordtmann, "Sakız Adası" İA. X.
Mughul, Muhammed Yakub, Kanunî Devri, Ankara 1987.
en-Neccar, Âmir, Fi Tarihi't-Tıb fi'd-Devleti'l-İslâmiyye, Kahire 1986.
Orhonlu, Cengiz, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar" Tarih Dergisi (1961) XII / 16.
_____, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974.
Ortaylı, İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974.
Osman Şevki, Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, İstanbul 1925.
Önkal, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler" Diyanet Dergisi (1983) XIX / 3.
Özbaran, Salih, " Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu " Tarih Dergisi (1977) XXXI.
Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'te Nizam-ı Âlem Düşüncesi" Tarih ve Medeniyet (1994) III.
Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları, Ankara 1994.
Özemre, Ahmet Yüksel, "21. Yüzyılda Türkiye'de Bilimin Geleceği" Çerçeve (1996) 17.
Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977.
Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971
Ricaut, Türklerin Siyasî Dusturları, trc. M. Reşat Uzmen, İstanbul (tarihsiz).

Runciman, Steven, Kostantiniye Düştü, trc. Derin Türömer, İstanbul 1972.
Salis, Renzo Sertoli, Muhteşem Süleyman, trc. Şerafettin Turan, Ankara 1963.
Serin, Muhittin, Hattat Şeyh Hamdullah, İstanbul 1992.
Shaw, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.
Sobernheim, "Kayıtbay" İA. VI.
Süleyman Sudî, Defter-i Muktesid, İstanbul 1306.
Sümer, Faruk, Kara Koyunlular, Ankara 1967.
Şemsettin Sâmi, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.
Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri, Ankara 1985.
_____, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969.
Tebly, Karl, Dersaadette Avusturya Sefirleri, trc. Selçuk Ünlü, Ankara 1988.
Tekindağ, Şehabettin, "Teke-eli ve Tekeoğulları" Tarih Enstitüsü Dergisi (1976 - 1977) VII - VIII.
_____, "Şah - Kulu Baba Tekeli İsyanı" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (1967) III.
_____, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" Tarih Dergisi (1967) XVII / 22.
_____, "Süveyş'te Türkler ve Selman Reisin Arizası" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (1968) II.
_____, "Medrese Dönemi" Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973.
Terzioğlu, Arslan, "Ortaçağ İslâm-Türk Hastahâneleri ve Avrupaya Tesirleri" Belleten (1970) XXXIV / 133.
_____, "Bimaristân" DİA. VI.
Turan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958.
Turan, Şerafettin, "Bâyezid II" DİA. V.
_____, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına" Kanunî Armağanı, Ankara 1970.
_____, "Şehzâde Bâyezid'in Babası Kanunî Sultan Süleyman'a Gönderdiği Mektuplar" Tarih Vesikaları (1955) I / 16.
_____, "Barbaros Hayreddin Paşa" DİA. V.
_____, "Seydi Ali Reis" İA. X.

Uğur, Ahmet, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989.
Uluçay, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" Tarih Dergisi (1954) VI / 9.
_____, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar" Kanunî Armağanı, Ankara 1970.
Uraz, Murat, Şeyhülislâm Yahya, İstanbul 1944.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965.
_____, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1970.
_____, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara 1984.
_____, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972.
_____, "Bâyezid II" İA. II.
Ünver, A. Süheyl, Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946.
_____, İstanbul Rasathânesi, Ankara 1969.
_____, İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehid Olanlar, Ankara 1976.
_____, Fâtih Devri Yemekleri, İstanbul 1952.
Varlık, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı" DİA. VIII.
Yalçın, Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979.
Yardım, Ali, "Dâru'l-Hadis" DİA. VIII.
Yavuz, Hulusi, Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517 - 1571, İstanbul 1984.
Yeorgios, Francis, Şehir Düştü, trc. Kriton Dinçmen, İstanbul 1992.
Yiğit, İsmail, İslâm Tarihi (Memlûkler), İstanbul 1991.
Yıldız, Hakkı Dursun, "İstanbul'un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları" Lale (1982) I / 1.
Yurd, Ali İhsan, Akşemseddin Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1994.
Yurdaydın, Hüseyin Gazi, Kanunî'nin Culûsu ve İlk Seferleri, Ankara 1961.
Zerv, Halil Davud, el-Hayatu'l-İlmiyye fi'ş-Şam, Beyrut 1971.
Zeydan, Corc-i , Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, trc. Zeki Megamiz, İstanbul 1328.
Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, İstanbul 1276.

GENEL İNDEKS*

Abbasî 58, 149, 227, 228, 229, 236, 247, 249, 310, 311, 409, 437, 458, 472
Abdal 192
Abdullah b. Kesir 400
Abdullah b. Zübeyr 250
Abdulvacib b Mehmed 489
Abdurrahman Bistamî 485
Abdurrahman Cami 130
Abdülmecid Efendi 253, 433
Abdülmelik b. Ebcer 408
Abdülmelik b. Mervan 250
Abdülmü'min Efendi 429
Acaibu'l-mahlukat 486
Acem 116, 224, 312
Aclun 230
Açe 358, 359
Adana 111, 151, 152, 157, 247, 301, 302, 314, 325
Aden 219, 223, 236, 250, 258, 352, 355, 356, 356, 487
Adıvar 496
Adilcevaz 308, 313, 318
Âdile Sultan 307
Adlî 126, 127, 479
Adriyatik 238, 340, 341
Afrika 118, 152, 154, 155, 156, 157, 223, 236, 258, 259, 288, 329, 330, 331, 344, 351, 364
Afşar 207
Afşarlar 295
Afyon 163, 410
Ağrı 206
Ahîzâde Şehid Hüseyin Efendi 443
Ahi Ahmed çelebi 493
Ahi Çelebi 495
Ahi Yusuf b. Cüneyd 129
Ahkâm-ı şerife 37
Ahkâm-ı şer'iyye 453, 454
Ahlat 307, 308, 311, 315
Ahmed b. Tolun 409
Ahmedî 485, 491, 494
Ahmet Cevdet Paşa 429
Ahyolu 41
Ak Şemseddin 18
Akbıyık 55
Akbıyık Dede 45
Akdeniz 145, 152, 217, 236, 238, 242, 245, 247, 258, 268, 314, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 336, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 357, 410, 487
Akıncı 184, 281
Akkerman 118, 131, 135, 136, 478
Akkoyunlu 70, 81, 83, 84, 85, 86, 192, 193, 195, 203, 210, 246, 472
Akkoyunlular 122, 128, 315
Aksaray 60
Akşehir 22, 23, 227, 309, 324
Akşemseddin 37, 45, 47, 51, 52, 53, 55, 56, 494
Alaeddin Ali el-Arabî 151
Alaeddin Ali Çelebi 370
Alaeddin Ali Fenarî 497
Alaiye 22, 190
Alaim-i Cerrahîn 493

* Başlıklarda geçen ve çokça kullanılan kelimeler indekse alınmadılar.

Alâuddevle 164, 149, 150, 180, 203, 204, 215, 216, 223, 148
Alfons 69
Ali b. Abdülkerim 192
Ali Tusî 18
Âlat-ı Rasadiye li zic-i Şehinşahiye 489
Ali Ekber Hıtaî 488
Ali Emirî 459
Ali Kuşçu 378, 470, 472, 474, 488, 489
Ali Macar Reis 488
Âli 259, 260, 317, 378
Âlimler Yuvası 475
Alman 144, 270, 282, 283, 337
Almanca 395, 487
Almanya 146, 275, 307
Altınova 77
Alparslan 410
Altunîzâde 492
Amasra 78, 79, 80
Amasya 66, 78, 85, 105, 106, 122, 124, 125, 128, 130, 132, 158, 160, 164, 167, 180, 183, 187, 188, 194, 195, 210, 211, 213, 217, 319, 324, 326, 402, 409, 480, 491, 493
Âmid 220
Amerika 257
Amsterdam 441
Anadolu 18, 19, 22, 23, 26, 27, 29 , 30, 37, 41, 60, 70, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 87, 92, 111, 120, 121, 122, 124, 124, 109, 25, 130, 138, 141, 147, 159, 160, 163, 166, 187, 193, 194, 196, 197, 200, 201, 207, 211, 214, 220, 221, 228, 232, 238, 247, 265, 271, 280, 281, 301, 303, 305, 307, 312, 313, 315, 316, 326, 381, 383, 391, 403, 405, 409, 410, 411, 444, 450, 451, 481, 488, 491
Anadolu Beylerbeyi 18, 19, 22, 24, 25, 106
Anadolu Beylerbeyliği 110, 201
Anadolu Hisarı 28, 30, 31, 33
Anadolu Selçuklu Devleti 491
Anadolu Selçukluları 384, 401
Andera Doria 288, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 340, 344
Andrea Gritti 146, 168, 258
Ankara 24, 25, 111, 187, 207, 315, 325
Ankara Savaşı 21
Antakya 408
Antalya 120, 123, 161, 188, 197, 306
Anteb 149, 452
Antonio Grimani 139
Arabistan 181, 250
Aragon 144
Arap 182
Arapça 13, 15, 31, 90, 127, 155, 157, 161, 179, 377, 411, 426, 476, 479, 491, 493, 493, 496
Aras Nehri 210
Arnavut 21, 58
Ardanuç 315
Arîza 330
Arnavutlar 289
Arnavutluk 57, 69, 74, 121, 137, 147
Artuklular 409
Artvin 314
Arz odası 445
Ashab-i Salib 198
Âsım b. Behdele 400
Astronomiae Instauratae Mecanicae 489
Asya 21, 25, 28, 29, 35, 235, 258, 263
Âşık Paşazade 60, 61, 66, 69, 86, 87, 88, 92, 152, 129, 480, 485, 486
Athos dağı 49
Atina 49, 70
Atmaca Bey 83
Atik Valide 411, 494
Atufî 495
Avarız Akçası 465
Avlonya 238
Avârız 146
Avnî 90
Avrupa 20, 25, 28, 30, 42, 43, 51, 55, 57, 62, 73, 78, 113, 114, 118, 137, 146, 152, 153, 157, 188, 218, 223, 224, 237, 240, 241, 242, 246, 247,

252, 253, 257, 261, 263, 266, 269, 269, 272, 274, 275, 275, 275, 276, 286, 294, 295, 314, 327, 331, 334, 339, 341, 305, 364, 409, 410, 471, 476, 477, 478, 487, 489
Avrupalı 369
Avusturya 241, 279, 283, 285, 287, 288, 289, 290, 296, 347
Avusturyalılar 312, 360
Ayamavra Adası 338
Ayasofya 42, 53, 55, 56
Ayaz Paşa 109, 367
Ayazmend 145
Aydın 19, 22, 270, 271
Ayios Stefanos 41
Ayşe Hatun 164, 180
Ayvalık 77
Aydos 271
Azak 119, 312
Azeb 143, 146
Azepler 207
Azerbaycan 121, 192, 193, 205, 306, 312

Babaî isyanları 119
Babâî 192
Bâb-ı Âli 397
Bâb-ı Fetva 448
Bâbu Züveyle 232
Bâbu'l-Mendeb 219, 356
Bağdad 58, 153, 193, 196, 197, 236, 250, 293, 305, 306, 310, 311, 320, 352, 366, 367, 408, 409, 410, 426, 459, 472, 473
Bâki 366, 370
Bali Bey 267, 276, 284, 285, 287
Balkan 252
Balkanlar 57, 62, 69, 74, 134
Baltaoğlu Süleyman Bey 38
Baltaoğlu Süleyman Paşa 46
Barbaros 288, 299
Barbaros Hayreddin Paşa 327, 335, 336, 337, 341, 343, 357
Barhabas Belabi 147
Basarabya 132
Basra 312, 320, 357, 357, 359, 400
Basra Körfezi 487
Başdefterdâr 310
Bâtınî 119, 121, 192, 194, 197, 200
Batlamyus 90, 469, 486
Bayburt 205, 210, 211, 220
Bayındır 86
Bayezid Camii 297
Beç 288
Bed'-i Besmele 417
Bedahsan 358
Bedreddin Mehmed Mardinî 490
Behmenîler 148
Behcetü't-Tevarih 485
Behram Paşa 280, 301
Beldetün Tayyibetün 58
Belgrad 64, 65, 67, 266,2 67, 269, 272, 274, 275, 279, 285, 286, 297, 61, 363, 452
Belkıs 258
Bender 300
Beni Ahmer Devleti 153, 154, 156
Beni Hafs Hânedanı 334
Beni Mahzûm 399
Berdesir 410
Bergama 188
Besni 222
Beşiktaş 48, 343
Bey'at 79
Beykoz 41,
Beyoğlu 48, 367
Beyşehir 22, 23, 125
Beyrûnî 471
Beytu'l-Haram 3120
Beyzavî 428, 429
Bıyıklı Mehmed Paşa 211, 220, 221, 222
Biga 136
Bilâd-ı Hamse 452
Bilâd-ı Selâse 396
Bimarhane 407
Bingöl 309
Birecik 149, 318

Birinci Murad 64
Birke 87
Bitlis 211, 221, 307, 308, 320
Bitlis Ocaklı Beyi 306
Bizans 16, 8, 19, 20, 20, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 5, 36, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 59, 68, 75, 80, 81, 89, 285
Bizanslı Yeorgios 56
Bizanslılar 23, 27, 30, 39, 48, 49
Bodrum 271
Boğdan 71, 75, 134, 135, 136, 147, 238, 275, 299, 300, 336, 339
Bohemya 134, 290
Bolvadin 316
Bor 84
Bosna 73, 74, 96, 137, 147, 201, 267, 279, 285, 287, 312, 369, 452
Bosnalı Hüseyin Efendi 91
Bostan Çelebi 486
Bostancıbaşı 464
Bostanzâde Mehmed Efendi 442, 445
Bostanzâde Yahya 90
Bozcaada 429
Bozok 212, 213, 300
Böcekbaşı 451
Böğürdelen 68, 266
Brockelmann 95, 439
Brodano 138
Budin 282, 284, 285, 287, 291, 292, 293, 296, 298, 300, 360
Buhara 196, 373, 426, 459, 475
Bulgaristan 134
Bulgarlar 95
Burak Reis 118, 139, 140
Burc-i evliyâ 310
Burdur 124, 410
Burgonya 74
Bursa 15, 18, 22, 24, 60, 79, 109, 111, 117, 124, 151, 186, 187, 188, 188, 189, 190, 201, 211, 227, 237, 238, 316, 375, 376, 377, 391, 402, 403, 405, 411, 412, 450, 452, 458, 459, 473, 485, 490, 494, 496
Bursa'lı Mehmed Tahir 473
Busbecq 277, 278, 279, 98, 327, 346, 347
Bûselik 478
Bülbül Hatun 191
Büyük Çekmece 366

Cafer Çelebi 36, 179
Caize 185
Canberdî Gazalî 230, 232, 264, 265, 266, 268
Canbulat b. Yaşbek 151
Candaroğulları 14, 84
Cebel-i Lübnan 265
Cebel-i Tarık 155, 341, 345
Celalî 119
Celâleddin b. Dinar 358
Celalzâde Mustafa 272, 303, 304, 486
Celalzâde 194
Cem 105, 108, 109, 110, 115
Cem Kulesi 114
Cem Sultan 84, 106, 108, 11, 113, 114, 116, 117, 118, 126, 133, 134, 152, 155, 162, 268
Cemaleddin Ataullah 130, 481
Cemaleddin Efendi 445
Cenabî 182
Ceneviz 46, 47, 56, 62, 78, 143, 258, 272, 330, 337
Cenevizliler 57, 75, 79,
Cengiz 230
Cenova 333, 343
Cenovalı 353
Cerbe 330, 340, 345, 346, 347, 348
Cerbe Adası 329
Ceride-i İlmiye 394
Cerrah-hâne-i Ma'mûre 394
Cevdet Paşa 391
Cerahor 160
Cerigo 145
Cezayir 156, 258, 259, 329, 330, 331, 333, 340, 342, 347
Cezayir-i Bahr-i Sefid 332
Cezayirli Gazi Hasan Paşa 393

Cezayir 156, 258, 259, 329, 330, 331, 333, 340, 342, 347
Cezayir-i Bahr-i Sefid 332
Cezayirli Gazi Hasan Paşa 393
Cezerî Kasım Paşa 473
Cezire 211, 216
Ceziretu'l-Arab 311
Ceziretu'b-nü Ömer 221
Chalkondyles 16
Cicelli 329
Cidde 219, 351, 352, 356, 356
Cihad 81, 130, 184, 276, 294
Cihangir 317, 323, 366
Cihanşah 84
Cizre 221
Cizye 97
Cizye 143
Constantinopolis 25
Constantinos 41
Corvin Matyas 113
Cuma Namazı 44, 55, 135, 142, 229, 236, 271, 363
Cülûs bahşişi 107
Cündişapur 408, 411
Cürcan 199

Çağatay 127, 479
Çağatayca 209
Çağmînî 474
Çakırcıbaşı Hamza Bey 72
Çaldıran 206, 209, 211, 215, 217, 220, 239, 252, 275
Çanakkale 28, 242
Çanakkale Boğazı 16, 28, 49, 75, 76, 146
Çandarlı 59
Çandarlı Halil 17
Çandarlı Halil Paşa 37, 47
Çandarlızâde Halil Paşa 15
Çandarlı Hayreddin Paşa 405
Çandarlızâde İbrahim 473
Çankırı 188
Çarşamba 60
Çargah 478
Çatalca 140
Çekmece 160
Çekaloz 288
Çelebi Mehmed 119
Çelebi Sultan Mehmed 21, 82, 109
Çermük 205
Çeşme 350, 393
Çiçek Hatun 110
Çin 179, 224, 410
Çifte Minare Dâru'l-Hadisi 405
Çivizâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi 442
Çoban Mustafa Paşa 269, 270
Çorlu 23, 166, 169, 244
Çorum 122, 158, 194, 95, 324
Çöplük Subaşısı 451
Çukurçayır 165
Çukurova 150, 152

D'Aubusson 113
D'Ohsson 375
Dabcılar 24
Daeud Paşa 143
Dağıstan 373, 475
Daî 193, 196, 312
Dalmaçya 341
Damad İbrahim Paşa 260
Damad Sinan Paşa 142
Dârâ 30, 295
Darende 187, 188
Dâruşşifa 131, 135
Dâru sına-i Âmire 357
Dâru'l-cihad 267, 310
Dâru'l-fünûn 396
Dâru'l-halife 310
Dâru'l-Hilâfe 395
Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi 394
Dâru'l-Huffaz 399, 401
Dâru'l-Huffazlar 403
Dâru'l-Muallim Rüşdî 394
Dâru's-sünne 404
Dâru't-Tâlim 379
David Komnen 80
Davhatü'n-Nukaba 459

Davud Antakî 495
Davud-ı Kayserî 375, 382
Davut Paşa 141, 155, 166
Dayı Karaca Bey 41, 65
Dayı Karaca Paşa 22
Deccal 29
Defterdar 48
Deli 281
Deli Baba 410
Ders Vekili 450
Derviş Paşa 440
Develihisar 83
Devlet Giray 322
Devriye 452
Devşirme 294
Devvanî 130, 481
Dimetoka 159, 169, 185
Dimitri Kidoni 43
Dimitrios 68, 69, 70, 71
Din Adamı 461
Din-i Muhammedî 246
Diniester 300
Divan 446, 447, 456
Divan-i Muhibbî 307
Divriği 222, 409
Diyanet İşleri Başkanlığı 439, 447
Diyar-ı Rûm 203
Diyarbekir 196, 204, 206, 211, 215, 220, 222, 301, 306, 307, 308, 311, 314, 318, 473
Dobruca 322
Doğan Bey 24
Doğubâyezid 207
Don Alvaro de Zuniga 112
Döşeme Derbendi 120, 123, 125
Drac 118, 147
Drakul 71
Doğu Anadolu 289
Dolama 418
Don Alvora 346
Dotor 493, 495
Downey 266
Drava Nehri 280
Dubrovnik 240
Dukakinoğlu 207
Dukakinzâde Ahmed Paşa 203
Dukas 16, 18, 26, 29, 31, 32, 34, 38, 40, 42, 43, 48, 59, 61
Dulkadıroğlu 164
Dulkadir 88, 148, 150, 216, 217, 223, 224, 302, 07, 310, 314
Dulkadirli 149, 204, 323
Dulkadiroğulları 215, 311, 118
Dursun Bey 486
Dursun Fakih 450
Dügâh 478
Dürzîler 265
Düsturnâme 485
Düstûru'l-Amel 273

Ebced Hesabı 52, 58
Ebu Eyyub el-Ensarî 52
Ebu Said Miranşah 84
Ebû Abdullah es-Sağir 154
Ebû Eyyub el-Ensarî 201
Ebû Nümey 233
Ebher 410
Ebu Hanife 448
Ebu Said 492
Ebû Amr b. Alâ 400
Ebû Hüreyre 399
Ebû Muhammed eş-Şâtıbî 403
Ebû Nümey 250
Ebu'l-Berekât 233, 250
Ebu'l-Hasan Yahkem 409
Ebu's-Suud 366, 436, 439, 440, 444
Ebu's-Suûd Efendi 260, 325, 328, 369, 388, 392, 445, 446, 447, 481, 482, 483, 484
Ebü'l-Ûlâ Mardin 430
Edirne 14, 15, 17, 19, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 44, 59, 64, 64, 66, 81, 131, 135, 138, 141, 158, 159, 163, 164, 165, 169, 180, 198, 199, 201, 224, 227, 237, 239, 243, 244, 260, 267, 296, 299, 358, 375, 376, 383, 391, 402, 405, 406, 411, 412, 421, 452, 462, 473

Eğirdir 60
Eğri 258, 361
Eğriboz 50, 77, 122, 329, 343
Eğrigöz 189
Eğrikapı 42, 159
Ehl-i Beyt 193
Ehl-i Hall ve'l-Akd 223
Ehl-i Sünnet 199, 223, 226
el-Ariş 230
el-Cezire 236, 247
el-Hadîdî fî ilmi'z-Zâdî 492
Elbe 333
Elbistan 148, 149, 150, 216, 227, 302
Elen 67
Eleşgirt 206, 318
Elkas Mirza 312, 313
Elhamra 155
Elmalı 124
Emevî 311, 408, 458
Emevîler 58
Emîr Özbek 111, 151
Emîr Musa 259
Emir Süleyman 259
Enderûn 417, 418
Enderûnlular 419
Endülüs 118, 152, 153, 155, 156, 329, 331
Enez 62, 76
Engizisyon 157
Enverî 18, 485, 486
Erbab-ı İlimden 303
Erciş 308, 313, 315
Erdebil 123, 193, 196, 312, 319
Erdebil Tekkesi 198
Erdel 283, 297, 297, 298, 299, 360
Eritre 355
Ereğli 150
Ergani 222
Ermenek 148
Ermeni 91
Erkam b. Ebu'l-Erkam 399, 404
Erzincan 125, 164, 183, 203, 204, 211, 220, 313
Erzurum 196, 313, 314, 315, 318, 320, 402, 410
Eskişehir 110
Estergon 258, 289, 290, 296, 297
Eşref-i kudat 451
Evliya Çelebi 61, 381, 402, 403, 419
Evripos 77
Eyüb 390
Eyyub 201, 288
Eyyub Camii 403
Eyyûbî 364, 367
Eyyubîler 405, 423
Eyyüb 397, 464

Fahreddin Behram Şah 409
Fahreddin-i Acemî 18, 405
Farsça 13, 90, 117, 127, 164, 179, 201, 209, 426, 479, 488
Fas 258
Fâtımî 197, 435
Fatımîler 458
Fatih Camii 159, 262
Fedâle b.Ubeyd el-Ensârî 400
Felsefe 13
Fenerbahçe 41
Fena bid'atlar 235
Fenarîzâde Ahmed 473
Fenerîzâde Muhyiddin Çelebi 303
Ferdinand 154, 157, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 296, 297, 298, 299, 300, 329, 360
Ferecik 76
Ferhad Paşa 207, 213, 265, 274, 355
Feridun Bey 112
Ferruhşad Bey 203
Feth-i Mübin 44, 52, 59
Fetihnâme 143, 210
Ferhûniye 401
Fernand Braudel 345
Ferruhzâd Bey 319
Fethullah Efendi 443
Fethullah Şirvanî 497
Fetret Dönemi 259
Fetva 436, 446, 447, 456
Fetva Emini 449, 450

Fıkıh 192, İ93, 377, 382, 416, 480, 496, 497
Fırat 84, 213, 226, 236, 250, 308
Fırat Nehri 204
Fil Çayırı 201
Fil-Yakup Paşa 307
Filibe 80, 123, 134, 165, 267, 452, 476
Filistin 156, 230, 36, 247, 265
Filke 70
Firuz Ağa 33
Feridun Bey 362
Floransa 114, 137, 345
Franciccus Phlelphus 21
Frankfurt 64
Fransa 21, 74, 113, 115, 118, 143, 144, 145, 146, 153, 218, 241, 258, 259, 275, 276, 334, 341, 343, 344, 349
Fransız 146, 270, 369
Fransızca 395
Franz Babinger 473
Frenk 28, 112, 114, 188, 288, 289
Frenkler 30, 85, 197, 218, 231
Friedrich 64
Frikya 23, 26, 27
Fukarâ Kanunu 67
Fustat 408
Fusûsu'l-Hikem 375

G. Loredano 50
Galata 20, 47, 48, 49, 56, 57, 159, 160, 288, 357, 367, 380, 390, 397, 452
Galatasaray 132, 367
Garp 30
Garzan 221
Galley 353
Gazanâme-i Rum 485
Gazi Hüsrev 275
Gaziantep 227
Gazze 230, 231, 166, 265
Gebze 92
Gedik Ahmed Paşa 108, 109, 111, 113, 114, 215
Gedik Nasuh Bey 109
Gediz 132
Gelibolu 17, 3, 37, 38, 76, 159, 263, 332, 348, 486, 492
Gelibolu Boğazı 16, 30
Gelibolu Mustafa Âli 486
Gence 199, 410
Gennadios 43, 44, 56, 57
Georges Brankovitch 62, 67
Germiyan 19, 22
Geylan 199, 153, 154, 155, 156, 157, 158
Gevaş 318
Gevher Nesibe 409
Giovanni Doria 346
Girit 337, 390
Gulat-ı Şiâ 311
Gücerat 353, 358
Gürcüler 314
Giustiniani 54
Got 153
Göksun 216
Gölhisar 124
Greguvar 67
Güğe 131
Gülbahar Hatun 105
Gülek Hisarı 152
Gürcistan 199, 312, 320
Gürcü 206
Güvader 358

Habeş 258
Habeşistan 236, 250, 273, 354, 355
Habsburg 275, 276
Hacc 469
Hacc-ı bedel 110
Hacı Atmaca 497
Hacı Bektaş-ı Veli 198, 301
Hacı Hekim 492, 493
Hacı Paşa 494
Haçlı 56, 58, 64, 66, 115, 116, 117, 144, 145, 146, 240, 241, 242, 334, 337, 338, 346
Haçlı Devleti 270
Haçlı İttifakı 144, 340
Haçlı Seferi 57

Haçlı Ruhu 351
Haçlılar 84, 85, 87
Hadım Ali Paşa 125
Hadım Ali Paşa 136, 43, 148, 62, 163, 165
Hadım Ali Paşa Camii 159
Hadım Sinan Paşa 201
Hadım Süleyman 336
Hadım Süleyman Paşa 353, 54, 356
Hadimu'l-Haremeyn 251
Hadidî 135
Hadikatü'l-Cevami 131
Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn 229, 233, 247
Hadis 485, 497
Hafsa Sultan 412
Hain Ahmed Paşa 274
Hakkari 314, 318
Hâfız-ı kütüb 129
Haleb 110, 148, 149, 222, 226, 227, 228, 229, 311, 234, 237, 247, 313, 317, 332, 357, 359, 362, 373, 390, 404, 409, 452, 475
Halebiye Medresesi 383
Halic 46, 47, 48, 49
Haliç Tersanesi 216, 218, 224
Halil Paşa 26, 27, 32, 34, 38, 39,
Halime 14
Halil Hulki Efendi 395
Halimî 492
Halkulvad 334
Hamiduddin b. Efdaluddin 421
Hama 229
Hamid İli 188
Hammer 25, 32, 42, 43, 55, 68, 72, 119129, 138, 142, 144, 155, 181, 182, 200, 277, 290, 298, 472, 480, 487
Hamza Bey 47, 76
Hamzabeyoğlu Kara Mustafa Paşa 107
Hamza b. Habib 400
Hân Yunus 230
Hanbeli 367
Hanefî 366
Harem 416
Hanefî Mezhebi 226
Haremeyn 143, 152, 162, 180, 219, 223, 225, 233, 250, 259, 367, 452
Haremeyn-i Şerifeyn 311, 324, 236,457
Harezm 358
Harimî 161
Harput 222
Hâris b. Kelde 407
Harizmî 471
Harran 408, 410
Harun Reşid 408
Hasan Can 210, 243, 244
Hasan Pâdişah 84
Hasan Paşa 169, 201
Hasankeyf 221
Hataî 122
Hatice Hatun 14
Hatipzâde 129
Hatipzâde Mehmed 91
Hâtuniye Künbedi 15
Haydarî 192
Haseki Sultan 411, 494
Haseki Sultan Camii 366
Hatibu'l-Müfessirîn 482
Havâsu'l-Edviye 491
Haydarîzâde İbrahim Efendi 446
Hayır Bey 228, 232, 234, 264, 265, 274
Hekim Arap 492
Hekim Larî 492
Hekim Şükrullah 492
Hekimbaşılık 491
Hekimşah 473
Hekimşah Mehmed 495
Hemedan 310
Hendek Gazvesi 408
Hendek Savaşı 470
Hekimşah 129
Hemdem 205
Hermaneum Promontarium 30
Hersek 74, 118, 340
Hersekzâde Ahmed Paşa 74, 138, 140, 145, 165, 166, 188, 207, 301
Heşt Behişt 128, 221, 480

Hıristiyan 19, 21, 24, 28, 42, 51, 55, 56, 57, 58, 113, 116, 126, 142, 144, 153, 153, 200, 218, 224, 233, 239, 240, 246, 249, 251, 252, 270, 272, 282, 294, 339, 340, 347, 409
Hıristiyanlar 25, 29, 96, 115, 117, 154, 155, 198, 237, 278, 335, 241, 257, 268, 285, 345, 369, 437
Hıristiyanlık 20, 21, 43, 57, 82, 95, 461
Hısnıkeyfa 211
Hızır Bey Çelebi 18, 66
Hırvat 239
Hırvatistan 274
Hızır Reis 329
Hicaz 87, 147, 236, 247
Hilâfet 223
Hind 179, 356, 358, 359
Hind Okyanusu 327, 328, 351, 358
Hindistan 58, 219, 223, 224, 246, 357, 351, 352, 358, 373, 410, 475
Hizan 221, 308
Hoca Ataullah 492
Hoca Ataullah Acemî 490
Hoca Hayreddin 18
Hoca Mahmud Gâvân 148
Hoca Sa'duddin 45, 69, 139, 142, 151, 233
Hocazade Muslihiddin Mustafa 91
Hoca Sa'düddin Efendi 486
Hocazâde 18, 129, 480
Hocazâde Şehid Mes'ud Efendi 443
Horasan 84, 120, 130, 192, 314, 358, 373, 475, 481
Hoşkadem 88
Hoy 206, 209
Hulumiç 140
Humus 229
Hunyad 50
Hutbe 186
Hurrem Sultan 315, 316, 323, 324, 366
Huzur-ı Hümayun Dersleri 428
Hümayun-nâme 370
Hüsameddin Tokadî 489
Hüseyin b. Hasan el-Konevî 489
Hüseyin Hüsameddin 402
Hüseyin Paşa 352
Hüsrev Bey 287
Hülaga 230
Hülefa-i Raşidîn 202, 210
Hüma Hatun 14, 15
Hürmüz 223
Hüseyin Baykara 84, 209
Hüseyin Dağtekin 32
Hüsrev Paşa 213, 301
Hz. Aişe 319
Hz. Ali 198, 457
Hz. Ebu Bekir 319
Hz. İsa 302, 303, 304, 346
Hz. Ömer 95
Hz. Peygamber 34, 54, 58, 95, 162, 196, 201, 229, 248, 277, 294, 303, 318, 399, 404, 407, 408, 457, 458, 484
Hz. Süleyman 258

I. Abdülhamid 380
I. Ahmed 434, 440
I. François 258, 275, 335, 342
I. Keykavus 409
I. Mahmud 380
I. Murad 30, 405, 417
II. Abdülhamid 252, 253
II. Bayezid 411, 412
II. Keyhüsrev 314, 315
II. Layoş 280, 281, 282, 283
II. Mahmud 381, 396, 448
II. Meşrutiyet 394
II. Murad 14, 67, 82, 405, 406, 417, 419, 436, 438, 439, 445, 485, 491, 441, 470
III. Mustafa 429, 433
III. Selim 393
III. Sultan Murad 489
Irak-ı Acem 310, 312
Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi 394
IV. Mehmed 441, 443
IV. Murad 419
IV. Mustafa 445

Irak 121, 192, 196, 224, 306

İ'lâ-yı Kelimetullah 91, 92, 293
İberik 152, 153
İbn İyas 197
İbn Kemal 128, 152, 260, 436, 437, 439, 440, 447, 480, 481, 493
İbn Tağrıberdî 179
İbn Âmir 400
İbn Asakir 404
İbn Baytar 492
İbn Rüşd 471
İbn Sina 471, 492
İbn Sünbül 252
İbni Şerif 495
İbnü'l-Heysem 471
İbnü'n-Nefis 471
İbrahim b. Mehmed el-Halebî 497
İbrahim Hân 306
İbrahim Bey 83
İbrahim Gülşenî 228
İbrahim Paşa 272, 273, 279, 280, 284, 288, 290, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 332, 352, 352, 352, 447
İcâzet 433
İcâzetnâme 449
İdris-i Bitlisî 128, 129, 33, 209, 211, 220, 221, 473, 480
İhtidâ 74
İkinci Abdülhamid 460
İkinci Bayezid 459
İkinci Meşrutiylet 446
İkinci Murad 17, 19, 21, 63, 64, 65
İlây-ı Kelimetullah 184, 221
İlhanlı 405
İlhanlılar 409
İlmiye 434
İlyas b. İsa 493
İlyas Bey 24
İmdadiye-i Seferiye 146
İmam A'zam Ebu Hanife 310, 366
İmam Cezerî 403
İmam Musa Kâzım 311
İmam-ı Hazret-i Ağa 462, 463
İmroz 62, 76, 485
İnce Minare Dâru'l-Hadisi 405
İncil 147
İnebahtı 118, 138, 140, 141, 144, 146, 288
İnegöl 80, 109
270
İngilizce 395
İngiltere 144, 241, 258, 261
İpsala 76
İran 118, 120, 121, 122, 125, 130, 167, 181, 182, 183, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 208, 209, 211, 218, 219, 220, 221, 223, 246, 251, 259, 260, 262, 265, 266, 275, 279, 294, 295, 297, 298, 300, 302, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 316, 319, 320, 321, 326, 358, 373, 411, 475, 481
İran Safevî Devleti 259
İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm 484
İranlılar 215
İrtidad 157
İsfendiyar 45
İsfendiyar Beyi 14
İsfendiyaroğlu İsmail Bey 79
İsfendiyaroğulları Beyliği 78
İsâmeddin Ahmed Efendi 473
İsfahan 306, 313, 478
İshak Bey 83
İshak Paşa 18, 22, 24, 25, 106, 107
İshak Paşa Semti 159
İshak-ı Horasanî 124
İshak b. Murad 491
İskender Bey 151
İskender Pala 137
İskender Çelebi 260, 311
İskender Paşa 114, 204, 315
İskenderiye 152, 231, 234, 242, 359
İsmail Hami Danişmend 14
İslâm Giray 321
İslâmbol Tarikı 403
İspanya 118, 143, 144, 146, 152, 153,

155, 156, 157, 218, 237, 241, 259, 334, 336, 341, 344, 345, 346, 349, 410, 471
İspanyol 270, 337, 340
İspanyollar 282, 329
İspir 314
İstabur seferi 291
İstanbul 15, 17, 19, 20, 24, 28, 29, 3, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 51, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 75, 78, 79, 80, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 106, 107, 111, 118, 119, 124, 127, 128, 132, 133, 136, 138, 145, 146, 151, 153, 155, 158, 159, 160, 164, 65, 166, 167, 169, 180, 182, 187, 189, 201, 210, 211, 216, 217, 228, 234, 236, 237, 241, 242, 245, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 271, 273, 274, 276, 279, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 306, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 321, 322, 323, 328, 329, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 355, 357, 358, 363, 366, 367, 373, 374, 377, 378, 381, 383, 385, 391, 394, 396, 397, 402, 403, 406, 411, 417, 420, 421, 430, 434, 444, 449, 450, 452, 460, 463, 464, 465, 472, 473, 474, 476, 477, 479, 480, 487
İstanbul Fetinnâmesi 485
İstanbul Boğazı 28, 31
İstanbul Subaşılığı 61
İstanköy 113
İstoni Belgrad 283, 296
İsveç 412
İtalya 69, 76, 77, 87, 115, 116, 117, 133, 134, 137, 259, 329, 333, 334, 346
İtalyan 270, 282, 332, 342
İtalyanlar 21
İtalyanca 479
İvrikios 90
İzabella 157
İzladi 51
İzmir 60, 162, 390, 402, 452, 366, 374, 375, 376, 382, 475, 496
İzmit 31, 201
İznik 15, 85, 109, 309
İzvornik 285

Jan Hunyad 50, 64, 65, 66
Jan Kastriyota 137
Japon 381

Ka'b b. Züheyr 229
Ka'be 196, 233, 250, 319, 366
Ka'betullah 116
Kaçar 207
Kaçarlar 295
Kadı Abdurrahman 488
Kadızâde-i Rumî 474, 496, 497
Kâfir Kisveti 114
Kafkas 136,
Kahire 58, 111, 127, 149, 169, 197, 230, 230, 231, 232, 249, 250, 259, 273, 356, 359, 382, 409, 426
Kal'atü'l-Cebel 273
Kalemiye 434
Kalküta 353
Kalenderî 192
Kamame Kilisesi 115, 156, 241
Kamaran 354
Kansu Gavri 127, 205, 219, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 236, 249, 250, 274
Kanunnâme-i Âl-i Osman 108.
Kapadokya 85
Kanun-ı Esasî 252, 448
Kanun-nâme 368, 369
Kapıcıbaşı Sinan Ağa 189
Kapıkulu 163, 203, 184, 243, 270, 317
Kara Deniz 40
Kara Hasan Reis 139
Kara İskender 187, 195
Karabağ 210
Karaca Ahmed Paşa 203, 226, 265

Karaca Paşa 64
Karacadağ 193
Karadağ 118
Karadeniz 29, 31, 60, 71, 78, 79, 82, 87, 135, 136
Karagöz Paşa 124
Karaka 139
Karakoyunlu 195
Karaçelebizâde Abdulaziz 443
Karaman 20, 22, 24, 26, 28, 29, 60, 81, 83, 84, 85, 105, 108, 109, 110, 116, 165, 205, 207, 213, 221, 265, 301, 314, 325, 373, 475
Karaman Beyliği 21, 23, 81, 82
Karaman Mahallesi 159
Karamanî Mehmed Paşa 106, 107, 485
Karamanlılar 22, 82
Karamanlu 207
Karamanoğlu 23, 50, 87
Karamanoğlu İbrahim Bey 18, 20, 22, 80
Karamanoğlu Kasım Bey 112
Karamanoğulları 195, 401, 403
Karasu 27
Karasu ırmağı 19
Kardinal İzidor 43
Kardinal Şapkası 44
Karesi 145
Karışdıran Ovası 166
Karıştıran Süleyman Bey 61
Karintiya 118
Karinyola 118
Karamita 250
Karası 271
Kars 196, 210, 313, 318, 320
Kasım Çelebi 169
Kasım Paşa 48
Kasımpaşa 271, 276, 367
Kaside-i Lâmiye 403
Kassam-ı askerî 450
Kâşan 313, 410
Kâşifî 485
Kaside-i bürde 229
Kastamonu 14, 60, 80, 105, 188
Katolik 42, 43, 73, 115, 157, 270, 285, 329, 350
Katolik Kilisesi 51, 57
Katolikler 158
Kâtib Çelebi 338, 350, 357, 384, 425
Katif 356, 357
Umman 357
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 465
Kayıtbay 273, 274
Kayrevan 346
Kayseri 83, 125, 149, 150, 203, 204, 205, 227, 274, 301, 382, 409
Kaysunîzâde 493, 493, 495
Kazvin 265
Kazvinî 486
Kayıtbay 114, 129, 129, 148
Kazancı Doğan Bey 24
Kazıklı Voyvoda 71
Kazimierz 136
Keçiborlu 124
Kefalonya 142, 147, 348
Kefe 119, 166, 187, 312, 366
Keferenin Haccac'ı 72
Keklik Mustafa 106
Kelâm-ı Kadim 66
Kemah 210, 211, 215, 216
Kelile ve Dimne 370
Kemal Paşazâde 86, 199, 234, 235, 244, 245, 262, 276, 303, 304, 486
Kemal Reis 118, 131, 146, 152, 155, 329, 356, 488
Kemankeş Ahmed Paşa 332
Kerbelâ 312
Keşan 41
Keşfî 181
Kevseriye 400
Keyhüsrev 49, 295
Keysûnîzâde 362
Kıble 469
Kıbrıs 233, 241
Kılıç Ali Paşa 156
Kıpçak 312
Kırım 135, 135, 136, 136, 164, 167, 263, 321

Kırım Hanı Mengli Giray 119, 240
Kırım Hınlığı 258
Kırşehir 122, 350
Kızıldeniz 219, 236, 246, 250, 327, 351, 352, 353, 356, 359, 487
Kız kulesi 160
Kızıl Irmak 132
Kiçisıçanlu 124
Kibar-ı Müderrisîn 390
Kili 118, 131, 135, 136, 298, 300, 478
Kilis 228
Kilise 470
Kilise babaları 409
Kilyos 41
Koca Mustafa Paşa 138, 188
Koçhisar 221
Kitab-ı Asây-ı Pirân 493
Kitab-ı Bahriye 487
Kitab-ı Mukaddes 409
Klavijo 410
Koltuk Dersleri 386
Konya 81, 105, 106, 108, 110, 111, 167, 180, 186, 203, 227, 309, 314, 316, 323, 325, 326, 366, 401, 447, 473
Korfu 336, 337
Koron 288, 289, 333
Korona 285
Korsika 333
Kostanoviç 360
Köseg 287
Kramers 437
Kritovulos 37, 61, 62, 90 , 485
Kubbetu's-Sahra 366
Kûfe 400
Kum 313
Korent 70
Korfo 140, 144
Korint 139
Korkut 106, 107,
Koron 137, 143, 144 ,146
Korvin Mathias 134
Korycos 112
Kosmidi 42
Kosmidion 49
Kosova 51, 64, 184
Kostantin 19, 25, 26
Kostantiniye 25, 27, 34, 35, 44, 47, 53, 54, 110
Koyulhisar 80
Kubbe Vezirleri 148
Kudüs 95, 112, 117, 118, 126, 156, 162, 230, 231, 259, 265, 317, 366, 390, 452

Kudüs Patrikliği 95
Kula Şahin 60
Kulkis 77
Kulle-i cedide 29
Kumbarahane 48
Kur'an 52, 67, 237, 294, 363, 397, 467, 468, 470, 472, 481, 485
Kur'an-ı Kerim 35, 58, 147, 258, 269, 277, 294, 309, 338, 398, 400, 403, 416, 419, 429, 461
Kurban Bayramı 282
Kurdoğlu Hızır Reis 358, 359
Kurdoğlu Muslihiddin 269, 329
Kurra 400
Kurra halakaları 401
Kutbeddin Ahmed 491, 492
Kutbeddin el-Mekkî 323
Küçük Kaynarca 252
Kurtuba 153
Küçük Kıyamet 132, 158
Küçük Sinan Paşa 228
Küffar Elinde 113
Kürdistan 199
Kürekçi Bedeli 146
Kütahya 22, 24, 25, 119, 124, 270, 309, 323, 324, 362
Küttâb 379

Ladislas 50
Larende 81, 110, 111, 150
Latin 43, 54, 69
Latin Kilisesi 56
Latin Papazları 96

Latince 13
Latinler 43, 143, 134, 136, 143, 144, 146, 146
Lahsa 356
Lala Mustafa Paşa 324, 326
Lazar 67
Leh 282
Lehistan 71, 258, 259, 275, 283, 367
Lepanto 340
Levent Gemileri 79
Limni 62, 76
Lozasi 147
Lukas Notaras 43
Lipya 298
Louise de Savoie 275
Lübnan 230
Lütfi Paşa 186, 209, 213, 226 ,244, 262, 267, 282, 284, 286, 334, 335, 336, 341, 342
Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi 381
Macar 30, 40, 50, 63, 73, 113, 114, 237, 239
Macaristan 64, 73, 74, 134, 143, 144, 146, 218, 240, 241, 258, 266, 274, 276, 279, 282, 283, 285, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 298, 341, 361
Macarlar 26, 27, 31, 62, 65, 71, 72, 74, 75, 115, 134, 147
Mahmud Paşa 68, 69, 79, 81, 77, 83, 301, 378, 485
Mağrib 236
Mahalle Mektebi 379
Makedonya 49
Malatya 149, 187, 221, 222, 226, 227
Maltepe 166
Mamay Haseki 151
Mahmud Karakaş 473
Mahmud Şah 353
Mahmud Şevket 462
Mahrec 452
Malaka 359
Malazgirt 247, 285
Malikî 366
Malta 268, 337, 343, 345, 347, 348, 349, 350
Malvasia 341
Manisa 13, 15, 16, 20, 60, 66, 160, 161, 188, 244, 245, 261, 297, 324, 412
Manisa Hafsa Sultan 494
Mansıb-ı ifta 436
Manisazâde 129
Mara 67
Maraş 148, 211, 274, 301, 452
Mardin 211, 220, 221,409, 410
Matariye 230
Mâveraünnehr 84
Marczali 281
Marmara 272, 270, 272
Marsilya 342
Maskat 356, 358
Mastaba 265
Matlab 391, 423
Matrakçı Nasuh 486, 497
Maveraünnehir 252, 358, 426
Mazenderan 199, 196
Mazul 452
Me'mun 471
Mecdi Mehmed Efendi 421
Meclisü'l-ilm 404
Mecmau'l-Mücerrebhat 492
Medâris-i Semâniye 377
Medenî Mehmed Nuri Efendi 441, 443
Medine 132, 143, 151, 152, 229, 399, 400, 452, 457
Medinetü'z-Zehra 153
Mehdîlik 120
Mehdi 124, 168, 212,
Mehmed Paşa 45
Medrese-i Cedîde 395
Mehmed Arif Efendi 414
Mehmed b. Lütfullah 492, 493
Mehmed Muhyiddin Efendi 449
Mehmed Şah Efendi 376
Mekke 87, 110, 132, 143, 151, 152, 219, 229, Mekke 250, 263, 323, 366, 367, 400, 404, 452, 457, 459, 469

Mekr-i Rüstem 316, 317
Mekteb-i İbtidâiye 379
Mekteb-i Maarif-i Adliye 394
Mekteb-i Nuvvab 414
Mekteb-i Sultanî 394
Mekteb-i Ulûm-i Edebiye 394
Mektep 379
Mektephâne 379
Melek Ahmed Paşa 441
Melik Eşref Kayıtbay 264
Melikü'l-Eşref 405
Melikü'l-Kâmil 405
Melchior Trevisano 142
Memalik-i Rûm 158
Memikzâde Mustafa Efendi 445
Memlûk 58, 95, 110, 118, 126, 134, 47, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 162, 169, 187, 197, 200, 205, 215, 216, 219, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 235, 247, 249, 250, 264, 273, 274, 351, 437
Memlûk Devleti 259
Memlûkler 87, 88, 197
Memlûklular 137, 203, 409
Mengücekler 409
Mengli Giray 135
Menteşe 19, 22, 24, 271
Menteşe Beyliği 24
Meraga 489
Merc-i Dâbık 230, 249, 250, 236
Mesina 113
Mes'udî 409, 410
Mescidu'n-Nebevî 399
Mesina Boğazı 333
Mesned-İ fetva 436
Mesned-i Meşihat 445
Mesnevî 309
Meşihat-ı İslâmiyye 437
Meşihatu'l-cünd 401
Meşihatu'l-kıraa 401
Meşreb Efendi 413
Mevlana 83, 106
Mevlana Alaeddin Arabi 129,480
Mevlana Kestelli 129
Mevlana Celâleddin Rumî 203, 366, 309, 442
Mevlana Kestelli 480
Mevlay Hasan 334
Mevlevîyet 444, 451, 452
Meyafarikin 211, 221
Mısır 58, 87, 88, 89, 110, 111, 114, 115, 116, 129, 147, 150, 155, 162, 169, 179, 182, 187, 188, 189, 197, 215, 216, 219, 224, 225, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 242, 245, 247, 248, 250, 251, 252, 258, 260, 262, 263, 264, 265, 268, 272, 273, 274, 276, 293, 298, 336, 337, 347, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 373, 375, 381, 403, 424, 426, 437, 451, 452, 457, 475
Midilli 76, 77, 144, 145, 146, 189, 190, 271, 328, 329
Mihal oğlu Mehmed Bey 203
Mihalic166
Mihaloğlu İskender Bey 150
Mihaloğulları 163
Mihrî Hatun 129, 480
Mikhail Dukas 285
Mimar Sinan 366, 374, 412, 475
Mimarbaşı 451
Minorka 344
Mir'atu'l-Memâlik 358
Mirim Çelebi
Mirza Sarayı 245, 262
Mithat Paşa 448
Milan 137
Milano 74
Mimar Hayreddin 159
Minnet Bey 74
Mirim Çelebi 129, 133,472, 473, 480, 488, 490
Mirza Çabuk 206
Misivri 41
Mistra 68
Modon 118, 137, 141, 142, 143, 144, 146
Modon Fetihnâmesi 105

Moğolbay 149, 227
Moğollar 472
Mohaç 276, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 300, 301
Molla Cemâlî 260
Molla Fahreddin Acemî 445
Molla Fenarî 375, 439, 440, 441, 459, 475, 438
Molla Kabız 302, 303, 304
Molla Lütfi 18, 129 ,235, 474, 497
Monaco 345
Molla Güranî 18, 47, 53, 91
Molla Hüsrev 18
Molla İyas 91
Molla Siraceddin 91
Molla Zirek 18
Mora 19, 41, 57, 58, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 80, 113, 118, 134, 137, 138, 140, 141, 288, 289, 331, 341
Morava 134
Moravya 147
Moskova 119, 321, 322
Mostar 476
Mozambik 259
Muallim-i sultanî 436
Muallimhane-i Nuvvab 414
Muallimu'ş-Şam 400
Muaviye b. Ebi Süfyan 400
Muhammed 31, 252
Muhatab 428, 429, 431, 432
Muhtesib 89, 413
Muhyî Çelebi 209, 210
Muhyiddin Arabî 180, 230, 375, 442
Muhyiddin İbnu'l-Arabi 236
Muhyiddin Mehmed 492
Muid 378, 382, 391, 413, 423, 425
Mukaddes Ağız 30
Mukattam 231
Mum Donanması 53
Muradiye Câmii 15
Muslihiddin Mustafa 107
Mustafa Bey 24
Mukarrir 428, 429, 431, 432
Mukbilzâde Mü'min 411
Mus'ab b. Umeyr 399
Musa Kâzım Efendi 445
Mushaf-ı Şerif 462
Musıla-ı Sahn 378
Muslihiddin b. Sinan 497
Muslihiddin Larî 490
Mustafa Akdağ 455
Mustafa Neşşar 354
Mustafa Nuri Paşa 294
Mustafa Paşa 479
Mustafa Sabri Efendi 446
Musul 196
Musullu 193, 404
Mücevveze 130
Mutahhar 355, 359
Mü'min b. Makbil 491, 494
Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi 125, 128, 493
Müeyyedü'd-Din 480
Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi 480, 490
Müfredât-ı Tıp 493
Müftî 436
Müfti'l-enâm 438
Müfti'l-Müslimîn 304
Müfti's-sakaleyen 437
Müftü 456
Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn 393
Mühürdar 449
Mülazemet 483, 484
Müneccim Ahmed b. Ali 488
Müneccimbaşı 199
Müteseyyid 458
Mütevekkil Alallah 236, 409
Münşeât 112
Müsellem 160
Müstemsik 230
Mütevekkil Alallah 149, 228, 229

Nablus 230
Nâfi b. Abdurrahman 400
Nahcıvan 318, 316, 323
Nâhuda Ahmed 353, 354
Naib 453, 462

Nâibu's-saltana 228
Napoli 69, 76, 141, 144,344, 345, 348
Napoli Krallığı 57
Navarin 137, 138, 141, 143, 144
Nesl-i Osman 191
Namazcı 415, 465, 467
Nâsirüddin Tûsî 471
Necef 312
Necmeddin Ebu Hafs Ömer en-Nesefî 437
Necmeddin Eyyub 424
Necmeddin Mahmud 492
Neşrî 61, 129, 130, 133, 473, 480, 486
Nezir 121, 192
Nice 113,342
Nicolas Barbaro 49
Nicolo Giustianiani 238
Niğbolu 184, 322, 323
Neva 478
Niğde 83, 150, 188
Nikabetü't-talibîn 458
Nikris İlleti 92
Niksarî 129, 169
Nikris 361
Nil Nehri 231
Nizâm-ı Âlem 164, 191
Nil 236, 355
Niş 482
Nişabur 410
Noel âyini 271
Nogay Kırım 321
Notara 44
Novaberda 64
Nur Ali 187
Nur Ali Halife 194, 195
Nurhak 216
Nusaybin 221
Nubye 236, 250
Nureddin Mahmud b. Zengi 404, 409

Oğuz 54, 86
Oğuzlar 86
Ok Meydanı 55
Oran 344
Orhan Gazi 475, 496
Orhan Gazi Camii 485
Orhan 19, 25, 26, 27, 30
Ortodoks 42, 43, 56, 59, 91, 96
Ortodoks Kilisesi 42, 51, 57
Ortodoks Patrikliği 93, 95
Orhaniye medresesi 375
Orta Asya 246, 247, 251
Ortodoks 252
Oruç Bey 486
Oruç Reis 329
Osmancık 132
Ostinya 115
Ostroviç 68
Osman 319
Osman Gazi 428, 450
Osman Şevki 478
Osman Turan 458
Otranto 109, 111

Ömer 319
Ömer Bey 70
Ömer b. Abdülaziz 408
Ömer Câmii 273
Ömer Hayyam 471
Örfî Vergi 146
Özgüroğlu İsa Bey 22
Ösek 296
Özbek 314
Özdemir Paşa 355

Palu 221
Pantekot Yortusu 144
Papa 67, 71, 74, 77, 113, 114, 115, 116, 117, 137, 142, 144, 155, 240, 335, 344, 349
Papa İnnocent VIII 114
Papa V. Nikola 57
Papa III. Pol 335
Papa X. Leo 241
Papalık 73, 76, 218, 337, 345
Paşa Sancağı 293
Paşakapısı 444
Paris 114

Paskalya 42
Patras 68
Patrik 59
Patrikhane 57
Pendik 106
Peygamber 39
Peçevî 282, 286, 287, 289, 309, 317, 319, 322, 352
Pertev Paşa 325, 361
Perviz b. Abdullah 492
Perviz Efendi 490
Peşte 296
Petro Varadin 279
Pîri Mehmed Çelebi 206
Pîrî Mehmed Paşa 244, 266, 269, 270
Pîrî Paşa 234
Pîrizâde Mehmed Efendi 446
Pîrî Reis 141, 356, 357, 487, 488
Pierre d'Aubusson 112, 113
Pir Ahmet Bey 83
Pir Sultan Abdal 122
Pisaro 144
Piza 137
Piyale Paşa 343, 345, 346, 348, 350, 367
Polonya 118, 241
Portekiz 153, 155, 157, 219, 46, 250, 270, 337, 351, 352, 353, 356, 357, 358
Portekizliler 353, 354, 359
Post-nişîn 301, 447
Preveze 333, 336, 337, 338, 340, 342, 344, 347
Priştine 63
Prodano 139, 140
Protestanlık 276
Prut 300

Radıyuddin Hasan Saganî 384
Râfızîlik 200, 318
Raguza 147
Rakka 211
Rallis Petropulos 41
Ramazanoğlu 148
Ramazanoğulları 149
Ravestayn 144
Rareş 298, 299
Rast 478
Râzi 471
Rehâvî 478
Reisü'l-Küttab 309, 449
Renzo Sertoli Salis 339
Revan 318
Revânî 179
Ridâniye 230, 231, 250
Riyaziye 13
Rodnik 68
Rifat Börekçi 404
Rodos 24, 112, 113, 114, 146, 240, 242, 268, 269, 270, 271, 272, 327, 329, 337, 357, 482
Rodos Adası 75
Rodos Şövalyeleri 115, 143, 145, 188
Rokendorf 291
Roma 56, 57, 57, 71, 77, 89, 115, 144, 271
Romalı 153
Romanya 71
Romen Diojen 247
Rum 36, 1, 47, 52, 61, 80, 88, 96, 116, 213, 234
Rum Mehmed Paşa 83
Rum Padişahı 88
Rumca 90, 485
Rumeli 26, 29, 31, 35, 37, 41, 109, 112, 113, 116, 121, 124, 130, 131, 138, 141, 147, 159, 163,164, 165, 166, 169, 85, 192, 201, 207, 208, 216, 218, 237, 272, 281, 303, 315, 288, 289, 377, 391, 392, 443, 444, 450, 451, 453, 454, 473, 483
Rumeli Beylerbeyi 22
Rumeli Hisarı 20, 29, 32, 33
Rumlar 25, 34, 43, 55, 143, 350
Rumlu 193, 207
Rus 119, 240, 321
Rusça 395
Ruslar 252, 321

Rûznâme 423
Rüfeyde Çadırı 408, 470
Rüfeyde el-Ensariye 408
Rüstem Paşa 260, 312, 315, 317, 326, 327, 358

Sa'd b. Ebi Vakkas 407
Sa'd b. Muaz 408
Sa'duddin Ömer 401
Sa'düddin Taftazanî 383, 384
Saadet Giray 321
Sabuncuoğlu Şerafeddin 491
Sâdi Paşa 213
Sadrazam Hadım Ali Paşa 124
Sadru'ş-Şeria 129
Sadreddin Yusuf 458
Sadreyn 436
Sadruşşeria Ubeydullah b. İshakî 384
Safed 149, 230, 265
Safevî 122, 128, 194, 196, 197, 198, 199, 208, 211, 212, 236, 238, 238, 247, 00, 301, 305, 307, 313, 318
Safevîler 208, 275, 295, 312, 315, 320, 481
Sagadino 126
Sahib Giray 300, 321
Sâhib Atâ 401, 405
Sâhib-i Haremeyn 215, 224
Sahn-ı Semân 373, 377, 378, 383, 385, 388, 391, 423
Said 231, 232, 236, 250
Saint Jean d'Hospitaliers 268
Saint Jean Şövalyeleri 334, 343, 345, 347
Saint Thomas Akinu 43
Sakarya 132
Sakız 76
Sakız Adası 50, 272, 349, 350
Samakov 134
Samsun 60, 78
Salih Reis 337, 338
Sâmanîzâde Ömer Hulusi Efendi 445
San'a 355
Sardunya 333
Saruhan 237, 271, 297, 396
Sandıklı 124
Sâre Hatun 81, 92
Sarayburnu 28
Sarayiçi 131
Sarı Gürz 129
Saruca Paşa 32
Saruhan 145, 162, 188
Sava Nehri 66, 239
Schlumberger 25, 45
Sebte 155
Sebeb-i Nüzul 470
Sebeb-i Vürûd 470
Segah 478
Segedin 64, 282, 298
Sekbânbaşı 464
Selâhiyye Medresesi 424
Selanik 123, 200, 322, 329, 390, 481
Selanikî Mustafa 486
Selçuk Hatun 109
Selçuklu 58, 247, 412, 420
Selçuklu Devleti 405
Selçuklular 119, 125, 211, 410, 426
Selimî 181
Selman Reis 219, 351, 352, 353
Semadirek 76
Semendire 165, 267
Semendire Sancakbeyliği 68
Semerkand 410, 426, 474, 488, 496
Semiz Ali Paşa 327, 360
Semiz Çavuş 238
Semerkant 196
Serez 69
Seydişehir 22, 23
Seydi Ali Reis 357, 358, 487, 488
Seyfeddin Mahmud b. Urve 405
Seyfiye 434
Seyyid Ali Neta 459
Seyyid Feyzullah Efendi 443
Seyyid Hamiduddin 480
Seyyid Mahmud Efendi 459
Seyyid Şerif Cürcanî 383
Sıbyan Mektebi 416, 426
Seyfeddin Ahmed 130

Seyyid 44
Seyyid Hamiduddin 129
Seyyidzâde 129
Sırbistan 57, 63, 64, 67, 69, 74, 76
Sırp 19, 58, 62, 63
Sırpça 13
Sırplar 65, 68
Sicill-i Osmanî 130, 66
Sıçanlı 362
Sicilya 113, 33, 341, 344, 345, 346, 348
Sigetvar 349, 361, 362, 363, 364
Sigismund 291, 292
Siirt 221, 395
Silifke 83
Silistre 72, 252, 322, 476
Silivri 160
Simavna 322
Sinan Paşa 18, 106, 109, 143, 195, 207, 208, 216, 216, 226, 230, 231, 343, 344, 359, 406, 474, 488, 489
Sinaneddin Yusuf 490, 493
Sinaneddin Yusuf Acemî 490
Sind 358
Sinop 14, 80, 203, 348, 357
Siroz 123
Sis 157
Sipahizâde Ahmed b. Ali 488
Sirem 279
Sivas 60, 158, 188, 204, 216, 220, 265, 301, 314, 405, 409, 411, 413, 424
Siverek 222
Sivricehisar 63, 68
Sofu Hüseyin Bey 114
Sofya 22, 65, 134, 267, 297, 390, 452, 476
Sokotra 223
Sokollular 260
Sokullu Mehmed Paşa 291, 297, 298, 315, 325, 293, 360, 362, 366, 403
Solakzâde 24
Söğütlüdere 169
Sökmen 206
St. Jean 113
Stanford Shaw 193
Stefan Kosariç 74
Suçeva 134, 299
Subaşı 451
Sûfi Kıran 209
Sultan Mustafa 117
Sultan-ı İklim-i Rûm 57
Sultanlık Menşûru 149
Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn 155
Sultanu'l-Meşayih 130
Sultan Alaeddin 359
Sultan Mehmed Reşâd 394
Sultan Selim Câmii 395
Sultanîler 425
Sultaniye 309, 311
Sultaniye medresesi 376
Suriye 147, 156, 215, 223, 230, 233
Sumatra 352, 359
Sun'ullah Efendi 445
Surhser 195, 307, 308
Suriye 236, 247, 250, 265, 268, 409
Suzinak 478
Sücûdî 486
Süğlün Koca 301
Süleyman Bey 319
Süleyman Paşa 292, 354
Süleyman Sa'deddin Efendi 473
Süleymaniye 328, 423
Süleymaniye Camii 366, 388, 482
Süleymaniye Dâru'l-Hadisi 406
Süleymaniye Külliyesi 407
Süleymaniye Vakfiyesi 388
Sünnet-i Seniyye 203
Sünnet 468, 472
Sünnî 22, 167, 192, 193, 194, 199, 200, 201, 205, 221, 223, 246, 247, 251, 295, 295, 305, 306, 307, 438
Sürre-i Hümayûn 324
Sürre 132, 233
Süveyş 219, 52, 353, 356, 57, 359, 487, 246

Şadi Bey 220

Şafiî 226, 366
Şah Budak Bey 150
Şah İsmail 120, 121, 122, 123, 125, 146, 164, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 97, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 220, 223, 226, 227, 247, 264, 272, 275, 289, 295, 300, 305, 306
Şah Tahmasb 122, 295, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 319, 326
Şah-Kulu 119, 120, 123, 124, 125, 163, 194, 212, 306
Şah-Veli 213
Şahî 40, 45, 211
Şahinşah 165
Şahsuvaroğlu Ali Bey 207
Şahruh 310
Şakaik-i Numanîye 473, 474, 492
Şam 36, 58, 110, 180, 226, 228, 229, 230, 231, 233, 236, 234, 236, 237, 259, 264, 274, 311, 317, 373, 400, 400, 404, 405, 408, 409, 426, 452, 475
Şamlu 193, 207
Şebinkarahisar 220
Şarlken 275, 276, 283, 286, 287, 288, 289, 297, 298, 300, 330, 331, 331, 334, 335, 337, 341, 342, 343, 344
Şehabettin Tekindağ 496
Şehabeddin Paşa 16, 24, 32, 47
Şehsuvaroğlu Ali Bey 203, 213, 216, 223, 232
Şehdî 485, 443
Şehrizor 320
Şehsuvaroğlu Ali Bey 265, 274, 301
Şehzâde Ahmed 124
Şehzâde Korkud 129, 145, 160, 62, 164, 166, 184, 186, 189, 190
Şehzâde Korkut 123, 124
Şehzâde Osman 124
Şenlik Ateşleri 157
Şeybek 199
Şeyh Ali Çelebi 151
Şeyh Abdülkadir Geylanî 311
Şeyh Bedreddin 119, 192
Şeyh Ebu'l-Vefa 132
Şeyh Hamdullah 128, 129, 133
Şeyh Şemseddin Buharî 132
Şehzade Camii 297, 366
Şehzâde Barak Han 314
Şehzâde Mustafa 315, 316, 322, 323
Şeki 314
Şemseddin Cüveynî 405
Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî 403
Şer'î hukuk 453
Şer'iyye Sicili 493
Şer'iyye Sicilleri 455, 477
Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti 396
Şerafeddin Davud 496
Şerafeddin Sabuncuoğlu 494
Şeref Han 306, 307, 308
Şeyh Abdülkadir el-Geylanî 366
Şeyh Ahmedu'l-Mısrî 403
Şeyh Bedreddin 322
Şeyh Edebali 450
Şeyh Hamdullah 473, 480
Şeyh Muhammed Cezerî 459
Şeyh-i Ekber 236
Şeyhu'l-kıraa 401
Şeyhülislâm Kapısı 448
Şeytan Kulu 120, 123, 163, 194
Şeyyadlar 192
Şia 119, 199, 220, 223, 260, 246, 295, 300, 311
Şiî 124, 193, 194, 96, 200, 01, 202, 204, 208, 209, 211, 220
Şifaiye medresesi 413
Şiî Fâtımî Devleti 247
Şiî Büveyhîler 197
Şiî Safevî 146
Şiîler 206, 319, 366
Şiîlik 125, 168, 83, 193, 194, 312
Şikloş 296
Şiraz 310, 410
Şirvan 196, 199, 312, 314

Şizmatizm 42
Şirvanşahlar 314
Şuhudu'l-hal 455, 456, 477
Şuhûdu'l-udûl 455
Şumnu 476
Şükrullah 485, 486

Taberistan 199
Tabur 291
Tâc-ı Hayderî 122
Tâcîzâde 50
Tâcizâde Cafer Çelebi 201, 217
Tahtakapı 42
Tarsus 110, 149, 151, 152, 157
Taşeli 23
Taceddin el-Kürdî 375
Tâcizâde Cafer Çelebi 485
Tahmasb 275, 300
Tahmasb Han 289
Taiz 355
Takıyuddin Mehmed 488, 490
Takıyüddin b. Mehmed 470
Takiyüddin Şirazî 495
Tanzimat 380, 381, 383, 448, 465
Tanzimat-ı Hayriye 369
Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni 485
Tarsus 247
Taş Mektep 379
Taşlıcalı Yahya Bey 317
Tatar Hoca 429
Tayyarzâde Ahmed Ata 428
Taşoz 62, 76
Tatarca 164
Tayyib Gökbilgin 439
Tebriz 205, 206, 208, 209, 210, 220, 265, 309, 311, 313, 314, 318, 319
Tebrizli Kemal 492
Tehdidnâme 305, 307
Tekâlif-i Örfiyye 374
Teke 123, 190
Teke Sancağı 119
Tekeeli 124
Tekeli 125
Tekelü 193
Tekeoğulları 121
Tekfur Çayırı 92
Telemsen 329
Temessük 458
Teodora 378
Tercan 205, 313
Teselya 70
Théodosius 33
Thomas 68, 71
Tervihu'l-Ervah 491
Teşrifat-ı Kadime 460
Tetimme 377, 378, 383, 391
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 396, 404, 415
Tevkîf Abdurrahman Paşa 390
Teysir Tarikı 403
Tıbbu'n-Nebevî 470
Tıbhâne-i Âimre 394
Tımaşvar 298, 360, 361
Tırhala 390, 452
Tırnova 476
Tımarlı 184
Tiber 115
Tigre 355
Timar 459, 410
Timur 21, 82, 86, 119, 121, 204, 207, 209, 210, 211, 230
Tire 60
Tokat 84, 122, 158, 195, 212
Tomanbay 226, 230, 231, 232, 233, 249, 264
Tokaj 283
Topkapı 42, 45, 54
Topkapı Sarayı 107, 159, 179, 191, 237, 370, 416, 417
Toros 81
Toroslar 120
Tosya 214
Toulon 115
Tour de Zizim 114
Tortum 314
Toulon 342
Trablus 346
Trablusgarb 344, 347

Trablusşam 359
Trakya 328
Transilvanya 274, 283, 292, 298, 299
Trablusşam 157
Trabzon 36, 71, 80, 81, 82, 85, 88, 121, 160, 179, 180, 182, 183, 184, 191, 193, 205, 218, 220, 390
Trabzon Rum İmparatorluğu 78, 82, 85, 192
Trabzonlu Mehmed Bey 111
Trakya 16, 19, 26, 27, 29, 30
Transilvanya 118
Trut 136
Tuna 27, 64, 65, 71, 73, 87, 134, 135, 275, 279, 280, 286, 296, 327, 361
Tunca 135, 405, 412
Tunca Nehri 131, 59, 478
Tunus 151, 155, 240, 258, 329, 334, 334
Tur Ali Bey 187, 188
Turahan Bey 24
Turgutlu 109, 187
Turhal 212
Turhan Bey 41
Tursun Bey 34, 46, 55, 61, 71, 92
Turan 373, 475
Turan Melike Hanım 409
Turgut Reis 260, 338, 343, 343, 344, 345, 346, 348
Türk sarığı 44
Türk Asırları 473, 477
Türkçe 117, 127, 154, 164, 204, 307, 394, 411, 441, 479, 486, 491, 492
Türkistan 246, 307
Türkiye 369, 370, 404, 411
Türkmenistan 295
Tycho Brahe 488, 489

Ubâde b. Sâmit 399
Udûdu'l-müslimîn 455
Ulah 62, 63
Ulak 16, 145
Ulaklar 213
Ulama 311
Ulama Han 306, 308, 313
Uludağ 490
Uluğ Bey 488
Ultantaş 124
Ulubatlı Hasan 54
Ulusıçanlu 124
Urban 40
Urfa 211, 221, 222, 318
Urmiye Gölü 221
Ustaclu 193, 207
Ustacluoğlu Mehmed 204, 220
Uygur 127
Uzeyr 157
Umman 236, 250, 487
Uranniborg 488
Uygur 479
Uzun Hasan 70, 71, 74, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 109, 121 472, 492

Üç Şerefeli Camii 376
Ümeyye Camii 400, 405
Ümmet-i Muhammed 280, 397
Üngürüs 275
Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi 394
Ürgüp 216
Üsküdar 85, 92, 106, 107, 129, 227, 270, 288, 316, 326, 366, 397
Üsküf 246
Üsküp 63, 473, 481
Üveys Paşa 355

V. Murad 252
Vahdet-i vücud 236
Van 308, 311, 313, 315, 318, 320
Vakf 143
Van Gölü 207
Vandal 153
Varna 31, 51, 184, 476
Varsak 109, 187, 207
Vassaf 130
Vatikan 115, 116
Vardar 328
Vâsıt 409

Veda Haccı 407
Velid b. Abdülmelik 408
Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa 52, 473
Venedik 51, 70, 73, 75, 75, 78, 85, 113, 114, 118, 126, 134, 137, 138, 39, 140, 141, 142, 144, 45, 146, 168, 218, 218, 237, 238, 239, 258, 272, 335, 341, 367, 368
Venedikliler 50, 74, 76, 77, 233, 241, 269
Venedik Cumhuriyeti 22, 84
Verâset-i Saltanat Kanunu 164
Vezir Mustafa Paşa 159
VII. Charles 117, 118
VIII. Henry 261
Vidin 576
Viyana 276, 285, 286, 290, 299, 305, 361
Vize 41, 150

Wilhelm II. 179
Wlad 71, 72, 73
XII. Lui 146

Yahşi Fakih 485
Yahudi 91, 153, 155, 157, 381
Yahudiler 106, 282
Yahya b. Yahya et-Temimî 399
Yahya Efendi 440
Yahya Kemal 246
Yakubî 409, 410
Yakut 410
Yakub Paşa 149, 141
Yaldızlı kapı 42
Yanya 205
Yarhisar 80
Yassı-Çemen 204
Yavusî 130
Yayabaşılar 24
Yedikule 33, 159, 185
Yazıcızâde Ahmed Bican 486
Yedigâr-ı İbn Şerif 492
Yedikule 267
Yemen 236, 250, 258, 352, 353, 353, 354, 356, 359
Yeminî 122, 130
Yenice-i Vardar 473
Yeniçeri Ağası 448, 463
Yenişehir 80, 85, 109, 390
Yenişehir Ovası 190, 200, 201
Yesrib 399
Yeşil Cami 450
Yevmiye-i dekâin 451
Yevmlü 325
Yezid 122
Yezid b. Muaviye 250
Yıldırım Bayezid 21, 30, 33, 51, 54, 71, 82, 112, 403, 411, 412, 440, 455, 457, 459
Yıldırım camileri 450
Yorgi Amiruki 81
Yozgat 122, 195
Yunanca 13, 493
Yunanistan 74
Yunus Bey 72

Zabulistan 358
Zaganos 47
Zaganos Paşa 32, 51, 52, 70
Zağra 123, 165
Zahire-i Mudariye 411, 491
Zaman-ı infisal 452
Zaman-ı ittisal 452
Zanta 144
Zapolyai 276, 283, 284, 285, 287, 289, 290, 291, 292, 297, 299, 322
Zebid 236, 250, 353
Zekat 469
Zekeriyazâde Yahya Efendi 445
Zenbilli 448
Zenbilli Ali Cemalî Efendi 270, 271, 276, 328, 440, 445
Zenbilli Ali Cemalî 227, 270, 271, 276, 328, 440, 445, 449
Zencan 410
Zengûle 478
Zeno 85
Zevrâ 310

Zeynel Paşa 205, 228
Zeyd b. Sâbit 400
Zeydî Mezhebi 359
Zeydiyye 355
Zımmî 481
Zirinyi 361
Zu'l-cenaheyn 386
Zülfikar Han 306
Zülüflü 418
Zülfikar 122
Zünnar 198
Zünnûn 301